OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AYAKLANMALAR

İnsanları hakim otoriteye karşı harekete geçiren nedir?

ÖZGÜR KÖRPE

Paraf

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

AYAKLANMALAR
1800 - 1938

PARAF YAYINLARI

PARAF YAYINLARI: 226
Yakın Tarih: 40

Eser: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar
Yazar: Özgür Körpe

Yayın Koordinatörü: Ahmet Üzümcüoğlu
Editör: Burak Fazıl Çabuk
Kapak Tasarım: Ali Koca
İç Tasarım: Ali Koca
Baskı-Cilt: Çalış Ofset Matbaacılık
Turizm San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sok.
No: 8 Davutpaşa-Topkapı /İstanbul
Tel: 0(212) 482 83 96

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 17265
ISBN: 978-605-5218-63-8

1. Basım: Kasım 2013

© Özgür Körpe
© Paraf Yayınları

Bu kitabın her türlü basım hakları Paraf Yayınları'na aittir... Yazarın, çevirmenin, derleyenin, hazırlayanın veya yayınevinin yazılı ve resmî izni olmadan basılamaz, yayınlanamaz, kopyalanamaz ve dijital kopyalar dahil çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Paraf Yayınları
Mareşal Çakmak Mah. Soğanlı Cad. Can Sok. No: 5-A
Güngören İstanbul
Tel: 0212 483 47 96
Faks: 0212 483 47 97
web: www.parafyayinlari.com
e-posta: info@parafyayinlari.com

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

AYAKLANMALAR
1800 - 1938

Bir Sistem ve Karmaşıklık Yaklaşımı

ÖZGÜR KÖRPE

Paraf

ÖZGÜR KÖRPE

1975 yılında Fatsa'da doğdu. İlk ve ortaokulu İzmir ve Antakya'da okudu. 1997 yılında Kara Harp Okulu Sistem Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu. 2012 yılında Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı.

Yiğidime ve Yağızıma…

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR / 9
ŞEKİLLER / 11
GRAFİKLER / 12
KISALTMALAR / 13
ÖN SÖZ / 15
TEŞEKKÜR / 29

BİRİNCİ BÖLÜM
ÇORBAYI BIÇAKLA İÇMEK:
AYAKLANMANIN KAVRAMSAL ARKA PLANI / 31

1. TANIMLAMA VE SINIFLANDIRMA SORUNU / 31
2. İLK ÇAĞLARDAN LOCKE'A AYAKLANMA: TEORİSİZ DÖNEM / 49
3. BİR HAK OLARAK AYAKLANMA: JOHN LOCKE / 74
4. İLK STRATEJİLERDEN MAO'YA: KLASİK DÖNEM / 80
5. MAO'DAN 11 EYLÜL'E: NEO-KLASİK DÖNEM / 941
6. YENİ DÖNEM: POST-MAOİST TEORİLER / 107
7. ÇAĞDAŞ EDEBİYAT VE AYAKLANMA / 117
8. ÇÖZÜMLEME MODELLERİNİN KURAMSAL ARKA PLANI / 121

İKİNCİ BÖLÜM
NİZAM VE ADALETTEN İNKILÂBA:
TARİHSEL ARKA PLAN / 149

1. OSMANLI DEVLET GELENEĞİ VE AYAKLANMA / 149
2. YAKIN DÖNEM TÜRKİYESİ VE AYAKLANMALAR (1800-1938) / 156
3. AYAKLANMALARIN SOSYOLOJİK ARKA PLANI / 168
4. AYAKLANMALARIN İKTİSADİ ARKA PLANI / 173
5. AYAKLANMALARIN SİYASİ ARKA PLANI / 183
6. AYAKLANMALARIN İDEOLOJİK ARKA PLANI / 197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAYDUKLAR'DAN FEDAİ DESTELERİNE:
KRONOLOJİK SEYİR / 205

1. GENEL HUSUSLAR / 205
2. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİNDEKİ AYAKLANMALAR / 206
3. TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASINDAKİ AYAKLANMALAR / 219
4. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDEKİ AYAKLANMALAR / 241
5. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDEKİ AYAKLANMALAR / 293
6. CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ AYAKLANMALAR / 302

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİSTEM VE KARMAŞIKLIK YAKLAŞIMI
AYAKLANMALARA İLİŞKİN BİR MODEL / 343

1. ORGANİK SİSTEM MODELİNİN ESAS ÖLÇÜTLERİ / 343
2. ORGANİK SİSTEM MODELİNİN TALİ ÖLÇÜTLERİ / 378
3. ORGANİK SİSTEM MODELİNİN DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ / 400
4. BÖLGELERE GÖRE AĞ MODELLERİ / 412
5. ELDE EDİLEN SONUÇLAR / 422
6. AYAKLANMALAR İÇİN KARMAŞIK SİSTEM MODELİ / 425

SİNEKLERİ ÖLDÜRMEK YERİNE BATAKLIĞI KURUTMAK:
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME / 430
KAYNAKÇA / 441

EK-A / Ayaklanma ve Küçük Ayaklanma Ölçütleri Tablosu / 477
EK-B / İslâm Tarihi Boyunca Ayaklanmalara Karışan Mezhepler, Hal' ve Bağy Vakaları / 483
EK-C / 1934-2012 Yılları Arasında Meydana Gelen Ayaklanmalar / 489
EK-Ç / Yakın Türkiye Tarihi İktisadi Dönemleri ve Ayaklanmalar / 495
EK-D / 1841-1938 Yılları Arasındaki Bütçeler ve Ayaklanmalar / 501
EK-E / Organik Sistem Modeli Ölçütleriyle Ayaklanmaların Genel Görünümü / 509

TABLOLAR

TABLO Ö-1: Örneklem Seçim Ölçütleri / 22

TABLO Ö-2: Organik Sistem Modeli Ölçütleri / 24

TABLO 1-1: Ayaklanma ile İlgili Anlam Ayrımı / 32

TABLO 1-2: Ayaklanma ile İlgili Doktrinsel Ayrım / 34

TABLO 1-3: Rakip Paradigmalar Olarak Terörizm ve Ayaklanma / 45

TABLO 1-4: Ayaklanmaya Karşı Koyma ile Yakından İlişkili Kavramlar / 47

TABLO 1-5: Geç Orta Çağ'da Meydana Gelen Başlıca Ayaklanmalar / 65

TABLO 1-6: 1917-1945 Arasında Meydana Gelen Ayaklanmalar / 93

TABLO 1-7: Carbonari Tipi Örgüt Etkileşimi / 126

TABLO 2-1: Jön Türk Devriminin Komplocu Ayaklanma Stratejisine Uyumu / 187

TABLO 2-2: Siyasi Örgütlenmeye Sahip Ayaklanmalar / 192

TABLO 3-1: Osmanlı Merkezîleştirmesine Direnen Doğu Anadolu Emirleri / 221

TABLO 3-2: Bedirhaniler'in Yer Aldığı Ayaklanmalar / 224

TABLO 3-3: 1894-1897 Ermeni Ayaklanmaları Uyumluluk Tablosu / 251

TABLO 3-4: 1908-1914 Yılları Arasında Meydana Gelen Kürtçü Ayaklanmalar / 274

TABLO 3-5: 1914-1915 Ermeni Ayaklanmaları ve Rus İleri Harekâtı / 283

TABLO 3-6: Şeyh Said Ayaklanması'nın Örgüt Yapısı / 308

TABLO 3-7: Ağrı Ayaklanması'yla İlgili Küçük Ayaklanmalar / 332

TABLO 4-1: Temel Gerekçelerin Ayaklanmalara Dağılımı / 344
TABLO 4-2: Dinî Gerekçeli Ayaklanmaların Yoğunlaştığı Dönemler / 346
TABLO 4-3: İdeolojilerin Ayaklanmalara Dağılımı / 347
TABLO 4-4: İtibar Unsurlarının Ayaklanmalara Dağılımı / 350
TABLO 4-5: Ayaklanmaların Etki Sahası ve İç Desteğin Düzeyi / 352
TABLO 4-6: Ayaklanmaların Örgüt Yapıları / 354
TABLO 4-7: Carbonari Tipi Ayaklanma Örgütleri Arasındaki Benzerlikler / 357
TABLO 4-8: Ayaklanmaların Yer Aldığı Arazi Özellikleri / 359
TABLO 4-9: Din ve Mezhebin Ayaklanmalara Etkisi / 362
TABLO 4-10: Ayaklanmalarda Liderlik Faktörü / 365
TABLO 4-11: Ayaklanmalarda Güvenli Üslerin Durumu / 368
TABLO 4-12: Güvenli Üslerin Yer Aldığı Arazi Özellikleri / 370
TABLO 4-13: Ayaklanmalarda Sivil Kuvvetlerin Durumu / 371
TABLO 4-14: Hükümet Şekilleri ve Merkezîleştirme Rejimlerinde Ayaklanmalar / 375
TABLO 4-15: Süre Ölçütlerine Göre Ayaklanmalar / 379
TABLO 4-16: Ayaklanmalarda Zamanlama ve Safhalandırma / 381
TABLO 4-17: Harpler ve Diğer Çatışmalarda Çıkan Ayaklanmalar / 383
TABLO 4-18: Silahlar ve Harp Teknolojilerinin Ayaklanmalardaki Rolü / 385
TABLO 4-19: Ayaklanmalarda Finansmanın Rolü / 388
TABLO 4-20: Ayaklanmalarda Kuvvet Oranlarının Rolü / 392
TABLO 4-21: Ayaklanmalarda Kolluk Hizmetleri / 395
TABLO 4-22: Ayaklanmalarda Propagandanın Rolü / 398
TABLO 4-23: Yakın Dönem Ayaklanma Stratejileri / 400
TABLO 4-24: Yakın Dönem Ayaklanma Taktikleri / 403
TABLO 4-25: Eleman Temin Yöntemleri ve Ayaklanmalar / 406
TABLO 4-26: Karşı Koymanın Ayaklanmalardaki Rolü / 409

ŞEKİLLER

ŞEKİL 1-1: Ayaklanmanın Tarihsel Sınıflandırması / 41
ŞEKİL 1-2: Mücadele Evreni İçinde Ayaklanma / 44
ŞEKİL 1-3: Hal' Meselesi Konusunda Üç Ana Görüş / 60
ŞEKİL 1-4: Biyolojik Bir Sistem Olarak Ayaklanma Modeli / 114
ŞEKİL 1-5: Kilcullen'ın Üç Sütunlu Ayaklanmaya Karşı Koyma Modeli / 116
ŞEKİL 1-6: Ayaklanmaların Sosyal Sistemler İçindeki Konumu / 143
ŞEKİL 1-7: Örnek Bir Asi Grubunun Ağ Yoğunluğu Değişimi / 146
ŞEKİL 2-1: Osmanlı Geleneksel Devlet İdeolojisi / 150
ŞEKİL 2-2: Osmanlı Adalet Dairesi / 151
ŞEKİL 2-3: Klasik Dönem Osmanlı Ayaklanmaları Akış Diyagramı / 155
ŞEKİL 2-4: Kürt ve Türkmen Aşiretlerinin Osmanlı İdari Taksimatına Alınışları / 171
ŞEKİL 2-5: Hamidiye Alaylarının Konuş ve Kuruluşları / 196
ŞEKİL 3-1: Nehrîler'in Dayandıkları Tarikat Bağlantısı / 245
ŞEKİL 3-2: Taşnak Komitesi Örgütlenmesi / 282
ŞEKİL 3-3: Pontus Ayaklanmasının Örgütlenmesi / 294
ŞEKİL 3-4: Şeyh Said Ayaklanması'nın Kuvvet Yapısı / 310
ŞEKİL 3-5: Şeyh Said'in Dayandığı Tarikat ve Aşiret Bağlantısı / 311
ŞEKİL 3-6: Hoybun Cemiyeti Kuruluş Şeması / 323
ŞEKİL 4-1: Ermeni Ayaklanmalarının Şehir Çatışması Sistematiği / 391
ŞEKİL 4-2: Karmaşık Sistem Modeli İçin Alt Modellerin Birleştirilmesi / 426
ŞEKİL 4-3: Yakın Dönem Türkiye Ayaklanmaları İçin Karmaşık Sistem Modeli / 429

GRAFİKLER

GRAFİK 4-1: Ayaklanma Gerekçelerinin Genel Dağılımı / 345
GRAFİK 4-2: Gerekçelerin Ayaklanma Bölgelerine Göre Dağılımı / 346
GRAFİK 4-3: Ayaklanmaların İdeolojik Arka Planı ile Sonlanma Şekli Arasındaki İlişki / 350
GRAFİK 4-4: Dış Desteğin Niteliğinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 353
GRAFİK 4-5: Örgüt Yapılarının Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 356
GRAFİK 4-6: Ayaklanmaların Coğrafi Konumlarına Göre Kıyaslanması / 360
GRAFİK 4-7: Arazi Yapısının Ayaklanmalara Etkisi / 361
GRAFİK 4-8: Ayaklanmalarda Aktif Dinî Liderlerin Durumu / 364
GRAFİK 4-9: Tekil ve Kurumsal Liderliğin Ayaklanmalardaki Rolü / 366
GRAFİK 4-10: Kilit Liderin Tasfiyesinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 367
GRAFİK 4-11: Güvenli Üslerin Ayaklanmaların Süresine Etkisi / 369
GRAFİK 4-12: Sivil Kuvvetlerin Niteliğinin Ayaklanmalardaki Rolü / 373
GRAFİK 4-13: Sivil Kuvvetlerde Yerellik ve Farklılık Faktörleri / 374
GRAFİK 4-14: Merkezîleştirme Rejimlerine Göre Ayaklanma Eğilimi / 376
GRAFİK 4-15: Merkezîleştirme Rejimlerine Göre Ayaklanma Yoğunluğu / 377
GRAFİK 4-16: Çatışma Sürelerinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 380
GRAFİK 4-17: Çatışma Süresinin Toplam Ayaklanma Süresine Etkisi / 380
GRAFİK 4-18: İç ve Dış Sorunların Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 382
GRAFİK 4-19: Ağır Silah ve Tahrip Malzemelerinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 387
GRAFİK 4-20: Finansman Türlerinin Ayaklanmaların Sonuçlarına Etkisi / 389
GRAFİK 4-21: Karşı Koymanın Asilere Oranının Sonuca Etkisi / 393
GRAFİK 4-22: Kolluk Örgütlenmesinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 397
GRAFİK 4-23: Propagandanın Niteliğinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 399
GRAFİK 4-24: Ayaklanma Stratejilerinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 401
GRAFİK 4-25: Ayaklanmalarda Yıkıcı Taktiklerin Dağılımı / 405
GRAFİK 4-26: Eleman Temin Yöntemlerinin Dağılımı / 407
GRAFİK 4-27: Eleman Temin Yöntemlerinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi / 408
GRAFİK 4-28: Balkan Ayaklanmaları İçin Karmaşıklık ve Ağ Modeli / 414
GRAFİK 4-29: Gayrimüslim Ayaklanmaları İçin Karmaşıklık ve Ağ Modeli / 416
GRAFİK 4-30: Arap Ayaklanmaları İçin Karmaşıklık ve Ağ Modeli / 418
GRAFİK 4-31: Kürtçü Ayaklanmalar İçin Karmaşıklık ve Ağ Modeli / 421

KISALTMALAR

A.g.e.. .....: Adı geçen eser
A.g.m.....: Adı geçen makale
AKK.....: Ayaklanmaya Karşı Koyma
Akt.. .....: Aktaran
Asyş.. .....: Asayişsizlik
Aykl.. .....: Ayaklanma / Ayaklanması
b.a......: Eserin bütününe atıf
BCA.....: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.. .....: Bakınız
BOA.....: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. . .....: Cilt
CA . .....: California
Çev. . .....: Çeviren
DoD . .....: Department of Defense
Dvm. . .....: Devam
Edt. . .....: Editör
FM . .....: Field Manual
Haz. . .....: Hazırlayan
Hrk. . .....: Harekât / Harekâtı
JP . .....: Joint Publication
Karş. . .....: Karşılaştırınız
KK . .....: Karşı Koyma
Md.. .....: Madde
M.S.. .....: Müşterek Sözlük

NY .....: New York
Osm.. .....: Osmanlıca
s. .....: Sayfa
ss. .....: Sayfadan Sayfaya
T.C. . .....: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM . .....: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Tdp. . .....: Tedip
t.y. . .....: Tarih yok
UK . .....: United Kingdom
UKAFM.....: United Kingdom Army Field Manual
USA/U.S.. .: United States of America
VA.....: Virginia
Vol.. .....: Volume

ÖN SÖZ

Si vis pacem para iustitiam[1].

Giriş

Tarih boyunca devlet iktidarının mutlaklığı tartışmasız kabul edilirken, bu iktidarın sınırlanması gerektiği de aynı ölçüde benimsenmiştir. İktidarın sınırlandırılması için kullanılan pek çok yöntem arasında, ayaklanmalar önemli bir yer tutar. Ayaklanma bir hak olarak ele alındığında; değerlerin, çıkarların ve inançların kurulu yönetim tarafından baskı altına alınması durumlarında ortaya çıkabilir. Öyleyse ortada bir kurulu yönetim ve buna karşı çıkan hoşnutsuzlar vardır. Diğer bir deyişle ayaklanmalar, kurulu bir otoriteye karşı sıradan insanlar tarafından verilen asimetrik mücadelelerdir. Pekâlâ, bu sıradan insanları kendilerinden daha güçlü olduğu halde, hâkim otoriteye karşı harekete geçiren nedir?

Ayaklanmaların özünü Davud ve Goliath[2] metaforu ile açıklayan Hobsbawm'a göre, ayaklanma hareketinin doğasında bir gizem yoktur. Temelde yatan şey, ezilenin hakkını koruma işine soyunan gönüllülerin her zaman var olduğu gerçeğidir. Açıkçası, ayaklanma olgusunun özneleri ve nesnelerinde yeni bir yan yoktur. "Her köylü toplumu, zenginden alıp fakire veren ve ihanete uğrayana dek askerlerle kolluk güçlerinin kurduğu acemi tuzaklardan kaçan "soylu"

1. "Barış istiyorsan, adaleti sağla." (Antik Roma deyişi).
2. Yaygın olarak bilinen hikâyeye göre, Davud ve Goliath karşılaştıklarında, Davud'un elinde bir sapan ve beş taş vardır. Goliath ise miğfer takmaktadır. İsrailoğulları Goliath'ın miğferine güneş ışığı yansıtırlar ve Goliath aşırı ısınan miğferini çıkartmak zorunda kalır. Tam bu sırada Davud, sapanını çekerek Goliath'ı kafasından vurur ve yere düşürür. Ardından sopasıyla Goliath'ın kemiklerini kırar ve kafasını keserek öldürür [David. In *Encyclopædia Britannica.* (London, UK: Encyclopædia Britannica Ltd., 1962), Vol. 7, ss. 75-78].

eşkıyalara aşinadır."[3] Ezildiğini düşünen insanlar hep var olmuştur, olmaya devam edecektir. Değişen ise, sadece saiklerdir. İlk ve Orta Çağ'da ana ayaklanma saiki zalimlik ya da zorbalık olmuş, ayaklanmalar da çoğunlukla köle, köylü, klan, hanedan, mezhep gibi belli topluluklara mal edilmişlerdir. Bu dönem düşünürleri için de zulme karşı direnme, bilinçli bir halk hareketi değildir, zalimlerin yok edilmesinden ibarettir. Onyedinci yüzyıldan sonra saikler dinî ve irsî monarkların zorbalığı ve hukuksuzluğu ile işgalcileri hedef alan eşitlik, kişi özgürlüğü ve halk bağımsızlığı gibi kavramlar olmuştur. Böylece yerel ve plansız halk hareketleri yöntemsel olarak birer halk ayaklanmasına dönüştürmüştür. Modern ayaklanmaların "Devrim," "Bağımsızlık Savaşı" veya "Halk Ayaklanması" gibi adlarla anılmalarının nedeni, sahip oldukları geniş toplumsal tabandır.

Yakın Çağ tarihi, neredeyse bir devrimler tarihidir. Nitekim Hobsbawm[4] (1998), Fransız Devrimi'nden 1848 Avrupa Devrimleri'nin sonuna kadar olan dönemi "Devrim Çağı" olarak adlandırır. Bu devrimlerin ana vasıtası ise ayaklanmadır. Öyle ki, ayaklanma kimi zaman devrimci savaş ile aynı anlamda kullanılmıştır. Pek çok devlet ayaklanmalarla kurulmuş, pek çok devletin siyasi rejimi ayaklanmalarla değiştirilmiştir. Kimi ülkeler ulusal çıkarları gereği komşularındaki iç karışıklıkları desteklerlerken, kimileri ise ayaklanmaların etkileri kendi topraklarına sıçrar endişesiyle komşusunun ayaklanmayı bastırma çabalarına destek vermişlerdir. Günümüzde dahi toplumlar, devletlerinin rejimini değiştirmek, diktatörlerini devirmek veya işgalciyi kovmak için ayaklanma silahını kullanmaktadırlar. Öyleyse ayaklanma, üzerinde ayrıntılı çalışılması gereken önemli bir uluslararası politika olgusudur.

Diğer taraftan ayaklanma olgusunun bir amatör, daha uygun bir deyişle, bir sivil yönü vardır. Ayaklanmaya kalkışanlar ki bundan sonra bunlar "asiler" olarak adlandırılacaktır, çoğunlukla sıradan insanlardır. Pek tabii ki bu asi grubunu örgütleyen, eğiten, yöneten ve yönlendiren profesyoneller de vardır. Üstelik ayaklanma silahlı bir yapıya bürünürse, bu tür ehil kişilerin önemi de artar. Bu nedenle ayaklanmayı yarı-askerî bir faaliyet olarak değerlendirmek

3 Hobsbawm, E.J. *Devrimciler.* (Çev.: Hatice Pınar Şenoğuz). (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), s. 188.

4 Hobsbawm, E. J. *Devrim çağı 1789-1848.* (Çev.: Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi, 1998).

uygun olur. Ayaklanmanın bu yarı-askerî karakteri, araştırmacılara iki önemli veri teşkil edebilir: Birincisi, ayaklanmanın mutlaka bir metot ya da stratejisi olduğu, ikincisi; askerî öğeler içermesinden ötürü bu olgunun salt bir iç asayiş meselesi olmaktan öte, bir uluslararası güvenlik sorunu olduğudur.

Nitekim bugün ayaklanmalar, gerek tarihsel gelişimleri, gerekse yapısal özellikleri bakımından özellikle güvenlik alanında kafa yoran akademik çevrelerin ilgisini çekmekte; bu çevrelerce genel geçer birtakım ayaklanma modelleri oluşturulmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan ayaklanmalar üzerine araştırmalar yapan pek çok kuramcı da, ayaklanmaların ortaya çıktıkları topluma, toplu duruma ve sahip oldukları araçlara göre farklı yöntemler izlediklerini ileri sürerler.

Ayaklanmaların ve karşı koyma yöntemlerinin toplumdan topluma, bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye değişiklik göstermeleri; benim zihnimde de Türkiye'deki ayaklanmalarla ilgili özgün bir modelleme yapma arzusunu doğurmuştur.

Tarihinde pek çok ayaklanma yaşamış ve bunlarla başa çıkmak durumunda kalmış olan Türkiye'de, maalesef ayaklanmalarla ilgili analitik akademik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu konuyla ilgilenen az sayıdaki akademisyenin iki ana mihverde ilerledikleri söylenebilir. Birinci mihver; ayaklanmayı yöntemsel olarak terörizm başlığının içinde inceleyenlerdir. Bu grup, terörizm çalışmaları sırasında bilinçli ya da bilinçsiz olarak ayaklanma yöntemlerine değinir. Ancak bu araştırmacıların ilgi alanları ya da odak noktaları "terörizm"dir. Fakat bu araştırmalarda dayanılan birtakım tarihî olguların ayaklanmalar olması kendi içinde kavramsal paradokslar oluşturmaktadır.

İkinci mihver, tarihçilerdir. Tarih bilimiyle uğraşan akademisyenler, herhangi bir ya da birkaç ayaklanmayı tarih perspektifinden ele alırlar. Bu gruptakilerin ana amaçları, ayaklanma olgusu hakkında evrensel çözümlemeler yapmak değil, ele aldıkları hadisenin nasıl meydana geldiği ile ilgili gerçekliğe ulaşmaktır.

Ben, gerek terörizm çalışmalarının, gerekse tarih çalışmalarının; ayaklanma olgusunun açıklanmasında tek başına yetersiz kaldığına inananlardanım. Dolayısıyla bu araştırmada ayaklanma kavramını hem teorik, hem de tarih perspektifinde ele alarak, konuyla ilgili

Türkiye'de var olan kuramsal boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı ve analitik bir bakış açısı geliştirmeyi amaçladım. Daha akademik ve teknik bir ifadeyle; bu araştırma, özellikle son yüzyılda devletlerin güvenlik algılamalarına etki eden ve Türkiye'nin önemli bir güvenlik sorunu olan "ayaklanma" kavramının mahiyetini ve yapısını anlamayı; yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının kuramsal sınıflandırmalara uygunluğu ile bastırma yöntemlerinin ayaklanmaya karşı koyma kuramlarına yatkınlığını tespit etmeyi ve sonunda yakın dönem Türkiye ayaklanmalarına ilişkin özgün bir model oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bu niteliğiyle çalışmanın ağırlıklı olarak ayaklanmaların yapısal özellikleri üzerinde yoğunlaştığını vurgulamak gerekir. Hatta kavramsal arka planı ortaya koyduğum ilk bölümde; "ayaklanma" kavramının etimolojik kökenlerine doğru, kimilerine göre gereğinden uzun bir yolculuk da yaptım. Amacım sisteme yabancılaşmanın, şiddeti meşrulaştırmanın ve bunları ayaklanma şeklinde somutlaştırmanın temeline inebilmek ve ayaklanmaların mantıksal dayanaklarını tespit edebilmekti. Konuyla ilgisiz gözüken bu uzun kavramsal incelemeyi yapmamın ardında yatan neden; Türkiye'deki akademik söylemde daha önce rastlamadığım bu tarz bir çalışma için kavramsal boşluğu dolduramamış olmak endişesidir. Öte yandan, ayaklanma olgusundan bahsederken, buna karşı alınan tedbirleri yok saymak mümkün olamayacağından, ayaklanmaya karşı koymayı, ayaklanma olgusunun parametrelerinden birisi olarak ele alıp, araştırmayı sınırlandırmayı uygun buldum. Zira ayaklanmaya karşı koyma, başlı başına ayrı bir araştırma konusu olabilecek boyutlara sahip bir kavramdır.

Bu noktada araştırmanın yönteminden bahsetmekte yarar görüyorum. Araştırmaya başlarken kafamı meşgul eden, diğer bir deyişle test etmek istediğim hususları hipotez olarak belirledim. Örneğin; yakın dönem Türkiye tarihi boyunca meydana gelen ayaklanmaların ortaya çıkma tarihleri, nedenleri ve izledikleri yöntemler belli amaçlara yönelik miydi? Bu bağlamda kronolojik, coğrafi, etnik, ekonomi-politik ve tarafların elde ettikleri sonuçlara göre, çeşitli şekillerde tasnif edilebilirler miydi? Ya da yakın dönem Türkiye tarihindeki ayaklanmalarda genellikle şiddet içeren yöntemler mi kullanılmıştı, buna karşılık olarak devlet de genellikle askerî bastır-

ma tedbirleri mi uygulamıştı? Buradan yola çıkarak Türk tarihindeki ayaklanmalar ve karşı koyma tedbirleri özgün bir biçimde modellenebilirler miydi?

Yakın Dönem Türkiye tarihindeki ayaklanma ve uygulanan bastırma yöntemleri; salt tarih çalışmaları olarak değil, çeşitli analitik modellerle de incelenebilir, kıyaslanabilir, eksik yönleri tespit edilebilir ve ayaklanmalardan ders çıkartılarak, mevcut, potansiyel ve müstakbel ayaklanmalara karşı daha etkin tedbirler geliştirilebilir miydi? Yakın Çağ'da Balkanlar, Arap Yarımadası ve Anadolu'da meydana gelen ayaklanmalar hedef-sonuç ilişkisi, diğer bir deyişle; başarıya ulaşma açısından tasnif edilebilirler mi?

Kafamı kurcalayan daha geniş açılı sorular da oldu. Sözgelimi; Yakın Çağ başından bu yana meydana gelen ayaklanmalar, kullandıkları metotlar ve stratejileri bakımından süreklilik ve gelişme seyrinde midirler? Ya da iç savaş, devrimci savaş, gerilla savaşı, gayri nizami harp, özel harp gibi kavramlar ayaklanmadan farklı anlamlara mı gelirler? Ayaklanma kavramı bunlardan farklı bir konumda mıdır? Bu bağlamda ayaklanmanın bir tanımlanma ve tasnif sorunu olduğundan bahsedilebilir mi?

Sorularıma cevap ararken, araştırmamın çerçevesini çizmekte yardımcı olacağına inandığım bazı varsayımları ve sınırlılıkları da belirledim. En başında araştırmayı, Fransız Devrimi'ni takip eden ondokuzuncu yüzyıl başı ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasında kalan tarihsel dönemle sınırlı tuttum. Araştırmanın tarihsel sınırlılığı içinde kalan dönemi "Yakın Dönem" olarak adlandırırken; onsekizinci yüzyıl sonları ile cumhuriyetin ilk on beş yılı arasında gerçekleşen çağdaşlaşma ve merkezîleştirme sürecine vurgu yapmayı arzuladım. Aslında "yakın dönem" kavramının 1938'den sonrasını da içerdiğinin bilincindeyim. Ancak, Dersim Ayaklanması'ndan sonra, uzunca bir süre aynı ölçüde büyük toplumsal hareketler görülmediğinden, incelediğim tarihsel süreci bu hadiseyle bitirmeyi tercih ettim.

"Sivil tabanlı" ya da "asimetrik nitelikli" ayaklanmaları örnekleme dahil etmeye özen gösterdim. Bu nedenle, hükümet darbesi, askerî isyan türü ayaklanmaları araştırma örneklemine almadım. Bu bağlamda Kavalalı Mehmet Ali Paşa Ayaklanması gibi simetrik

nitelikli mücadeleleri de kapsam dışı tuttum. Zira bilindiği üzere Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemindeki Mısır; para basma, vergi salma, ordu ve donanma bulundurma gibi büyük otonomilere sahip, salyaneli vilayetlerdendi. Ayrıca, ayaklanma süresince gerek ilk muharebeler, gerekse Nizip Muharebesi, birer meydan savaşı olarak icra edilmişlerdi.

Sınırlılıklarımı da belirledikten sonra örneklemimi oluşturmaya koyuldum. Bunun için uzun ve kendimce kapsamlı bir kaynak taramasına giriştim. Yaptığım kaynak taraması neticesinde, Türkiye'de 1800-1938 tarihleri arasında gerçekleşen iki yüz beş ayaklanma tespit ettim. Bu ayaklanmaların yirmi iki adedi az önce belirttiğim araştırma sınırlılıkları dışındaydı. Geriye kalan yüz seksen üç ayaklanmayı ise, bazı ölçütlerden yararlanarak küçük ayaklanma ve ayaklanma şeklinde ayrıma tabi tuttum. Böylece, ölçümlerim için veri teşkil edemeyecek çaptaki ayaklanmalarla vakit kaybetmemiş oldum.

Byman, bir ayaklanmanın; "ayaklanma öncesi," "küçük ayaklanma"[5] ve "ayaklanma" olarak adlandırdığı üç ana süreci takip ettiğini söyler. Ayaklanma öncesi safha dört adımdan oluşur[6]:

> Önce ayaklanmanın gerekçesinin dayandırılacağı siyasi bir kimlik oluşturulur. İkinci adımda, oluşturulan siyasi kimlik popüler bir gerekçeye dayandırılır. Üçüncü adımda, rakip girişimler üzerinde hâkimiyet kurulur. Dördüncü ve son adımda, otoritenin etkilerinden muafiyet sağlanır. Bu muafiyet genellikle, bir güvenli üs ya da bir "girilemez bölge" olur.

Bu aşamalardan geçen bir girişim, artık küçük ayaklanma niteliği kazanmıştır. Byman[7] Küçük Ayaklanmanın en başlarda zavallı durumda olduğunu söyler. Çünkü hareket halkın geneli tarafından tanınmamaktadır. Planları ve amaçları kamuoyu tarafından bilinmemektedir. Savaşçıların pek çoğu; onları hakim otoritenin kolay birer avı haline getirecek düzeyde çatışma ve gizli faaliyetler konusunda tecrübesizdir. Aileleri hükümet kuvvetlerinin insafına tabidir. Karşı geldikleri otorite, onlara nazaran zengin, binlerce hatta milyonlarca

5.Kavramın orijinal adı *Proto-Insurgency*'dir. Kavramın, İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü'nde, dolayısıyla Türkçe askerî literatürde karşılığı yoktur. Birebir Türkçe karşılığı ise İlkel-Ayaklanma olmaktadır. Ancak bu kelime, bu araştırmada kast edilen anlamı karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, Küçük Ayaklanma teriminin *proto-insurgency* kavramını karşılayabileceği değerlendirilmiştir.
6.Byman, D. *Understanding Proto-Insurgencies.* (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 2007), s. vii.
7.A.g.e., s. ix.

taraftara, kolluk gücüne ve orduya sahiptir; meşruluk sorunu yoktur. Küçük ayaklanmalar önce küçük silahlı gruplar olarak başlarlar, zamanla büyük gerilla birliklerine dönüşürler. Bir ayaklanma haline gelene kadar her küçük ayaklanma, onlarca hatta yüzlerce defa başarısızlığa uğrar. Bell[8]; Küba Devrimi'nin başarı sağlayıncaya kadar, iki yüzden fazla başarısız ayaklanma gerçekleştirdiğini tespit eder. Hoffman[9] ise küçük ayaklanmaların % 90'ının bir yıl içinde tamamen yok olduklarını vurgular. Bu tespitler ışığında Byman'a göre[10];

> Küçük ayaklanma, hedeflerini daha etkin bir şekilde elde edebilmek için yeterli büyüklüğe ulaşmaya çalışan ve politik seferberlik, gerilla savaşı ve terörizm gibi araçlar kullanan küçük ve silahlı bir gruptur. (...) Kavramsal olarak bir küçük ayaklanma, Mao'nun Uzatılmış Halk Savaşı'nın Stratejik Savunma aşamasından önceki seviyedir.

Byman bir küçük ayaklanma için, yedi ana başlık altında topladığı elli bir gösterge belirlemiştir[11]: Kimliğin Gücü (yedi alt gösterge); Grubun Yapısı (altı alt gösterge); Diğer Toplulukların Üyeleriyle İlişkileri (dokuz alt gösterge); Şiddet ya da Şiddete Karşılık Verme Durumu (on alt gösterge); Güvenli Üssün Varlığı (dört alt gösterge); Dış Destek (yedi alt gösterge) ve hakim otoritenin tepkisidir (sekiz alt gösterge).

Connable ve Libicki de, yirminci yüzyıl ayaklanmalarının sonuçlanma durumlarını inceledikleri *How Insurgencies End* adlı çalışmanın örneklemi için, birtakım ölçütler belirlemişler ve bu ölçütleri sağlamayan ayaklanmaları araştırma sınırlılıkları dışında tutmuşlardır. Connable ve Libicki'nin ölçütleri ise şunlardır[12]: Sonuçlanmalarına ilişkin çok az veri sunan ayaklanmalar; sivil karışıklığın doğasına yakın halk hareketleri; hükümet darbeleri ve darbe girişimleri; plansız ya da kendiliğinden gelişen isyanlar.

8. Bell, J. B. The Armed Struggle and Underground Intelligence: An Overview. *Studies in Conflict and Terrorism*. (17), 1994, s.115.

9. Hoffman, B. The Modern Terrorist Mindset. In Russell D. Howard and Reid L. Sawyer (eds.), *Terrorism and Counterterrorism: Understanding the New Security Environment*. (Gilford, CT, USA: McGraw Hill, 2002), s. 84.

10. Byman, *Understanding Proto-Insurgencies*, s. 5.

11. Küçük Ayaklanma Göstergeleri hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz.: Byman, D. (2007). *Understanding Proto-Insurgencies*, Appendix C. Proto-Insurgency Indicators, ss. 51-56.

12. Connable, B. ve Libicki, M. C. *How Insurgencies End*. (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 2010), s.199.

Connable ve Libicki ile Byman'ın küçük ayaklanma ölçütlerinden yararlanarak Tablo Ö-1'deki örneklem seçim ölçütlerini belirledim (Karş.: EK-A Ayaklanma ve Küçük Ayaklanma Ölçütleri Tablosu).

N	Ölçüt	Açıklama
1	**Yayın Frekansı**	Ayaklanmaya ilişkin akademik literatürde tespit edilen yayın miktarıdır. EK-A'daki grafikte her bir bölme üç adet yayını temsil etmektedir. On beşten daha az yayına konu olan ayaklanmalar dikkate alınmamışlardır.
2	**Süre**	EK-A'daki koyu renkli bölmeler, süresi beş aydan daha uzun olan ayaklanmaları göstermektedir.
3	**Gerekçe**	EK-A'daki koyu renkli bölmeler ideolojik altyapısı olan ayaklanmaları, açık renk bölmeler ise spontane ve plansız gelişen ayaklanmaları göstermektedir.
4	**Coğrafya**	EK-A'daki koyu renkli bölmeler, çıktığı yerleşim yerinden daha fazla yerleşim yerine yayılan ayaklanmaları göstermektedir.
5	**Örgüt**	EK-A'daki koyu renkli bölmeler, organize bir liderlik kadrosu olan, tercihen bir siyasi parti desteğine sahip ya da siyasi parti kadrolarında destekçisi bulunan ayaklanmaları göstermektedir.
6	**Otoritenin Tepkisi**	EK-A'daki koyu renkli bölmeler, hakim otoritenin bir Piyade Alayı veya buna eşdeğer büyüklükte bir birlikten daha fazla kuvvet tahsis ettiği ayaklanmaları göstermektedir.

Tablo Ö-1: Örneklem Seçim Ölçütleri

Örneklem seçim ölçütleri ışığında; on beşten daha az akademik yayına (rapor, yazışma, kitap, hakemli makale, tez) konu olan ayaklanmaları küçük ayaklanma olarak kabul ettim. Toplam süresi [çatışma süresi değil] beş aydan daha kısa olan, spontane ve plansız olarak gelişen, çıktığı yerleşim birimi ve mücavir alanından (tepeler hattı, akarsu sınırı, mera, yayla) daha geniş bir coğrafi alana yayılmayan,

idari, harekât ve lojistik açıdan örgütlü bir liderlik kadrosu bulunmayan, bir Piyade Taburu'ndan daha az sayıda karşı koyma birliği tahsis edilen ayaklanmaları küçük ayaklanma saydım. Süre, gerekçe, coğrafya, örgüt ve otoritenin tepkisi ölçütlerinin beşte dördünü karşılayamayan ayaklanmaları da küçük ayaklanma olarak kabul ettim. Son olarak; bu koşulları sağlasalar bile, on beşten daha az sayıda akademik yayına konu olan ayaklanmaları, sağlıklı bir ölçüm verisi sunmaları zor olduğundan, küçük ayaklanma olarak kabul ettim.

Bu ölçütlere uygun olarak yaptığım seçim sonucunda yüz beş adet ayaklanmayı, "küçük ayaklanma" olarak belirledim. İncelenen toplam yetmiş altı adet ayaklanmayı ise, yirmi bir başlık altında topladım. Ortak liderlik, gerekçe ve hedeflere sahip olan eş zamanlı Ermeni ayaklanmalarını tek tek küçük ayaklanmalar olmalarına karşın, bir başlık altında birleştirerek, büyük ayaklanma grubuna aldım. Büyük ayaklanmaların artçısı niteliğindeki küçük ayaklanmaları da, ilgili olduğu ayaklanmanın içinde inceledim. Bunlar EK-A'da ayrıntılı olarak görülebilir.

Aslında ayaklanmaları karakterize etmenin kolay bir yolunun olmadığını, kullanılacak olan pek çok ölçütün de izafi olabileceğini araştırmalarım sırasında tecrübe ettim. Hatta biraz daha ileri giderek; bu çalışmada ortaya konan ölçütlerin dahi görecelilik içerebileceğini söyleyebilirim. Öte yandan bu göreceliliğin zaten ayaklanmanın doğasında olduğunu düşünüyorum. Genel akademik söylemde sıkça yer bulan "her ayaklanma, kendisine özgü koşullar içinde gelişir" prensibi, bu savımın dayanağıdır. Bu prensip, beni olduğu kadar, pek çok akademisyeni de ayaklanmalar konusunda bilimsel çalışmalar yaparken, -rasyonel olmak ve sahte bilime kaçmamak koşuluyla- özgün ölçütler belirleme konusunda cesaretlendirmektedir.

Buradan yola çıkarak yakın dönem Türkiye ayaklanmalarını, Tablo Ö-2'de yer alan Organik Sistem Modeli ölçütlerine ve Karmaşıklık ve Ağ Modeli'ne göre çözümlemeye çalıştım. Organik Sistem Modeli ölçütlerini de kendi içinde üç bölüme ayırdım. *Esas Ölçütler*, ele alınan ayaklanmanın ana yapısının ve hedefinin ortaya konmasında etkili olacağına inandığım ölçütlerdir. *Tali Ölçütler*, tek başı-

na ayaklanmanın yapısı ve karakteri hakkında veri teşkil etmeyen, ancak esas ölçütlerle birlikte ele alındıklarına ayaklanma hakkında daha geniş bir perspektif sunan ölçütlerdir. *Doktrine Uyum Ölçütleri* ise, ele alınan ayaklanmanın, çağdaş doktrinle benzer ve farklı yanlarını ortaya koymaya yarayan ve ayaklanmayı daha sistematik incelememi sağlayan ölçütlerdir.

N.	Esas Ölçütler	Tali Ölçütler	Doktrine Uyum Ölçütleri
1	Temel Gerekçeler	Çatışma Süresi	Asi Stratejileri
2	İdeolojiler ve Öyküler	Zamanlama ve Safhalandırma	Asi Taktikleri
3	Hedefler	Silahlar ve Harp Teknolojisi	Eleman Temin Yöntemleri
4	Örgüt Yapısı ve Asi Profili	Finansman	Karşı Koyma Prensipleri
5	Konum ve Arazi Yapısı	Şehirlileşme	
6	İtibar (Halk Desteği)	Kuvvet Oranları	
7	Din ve Mezhep	Kolluk Kuvvetleri	
8	Liderlik	Propaganda	
9	Güvenli Üsler (Korunaklar)		
10	Sivil Kuvvetler		
11	Hükümetin Rejimi		

Tablo Ö-2. Organik Sistem Modeli Ölçütleri

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının yapısal çözümlemesi için gerekli verileri, organik sistem ölçütlerine göre yaptığım inceleme sayesinde elde ettikten sonra; ayrıntılı yapısal çözümlemeyi ve ağ çözümlemesini bilgisayar destekli olarak yaptım. Elde ettiğim sonuçları ise, "Karmaşık Sistem Modeli" adıyla ortaya koydum. Organik sistem modeli için, Microsoft Excel programından ve ağ modeli için UCINET isimli ağ çözümlemesi programından yararlandım.

Organik sistem modeli ölçütlerinin örnekleme uygulanmasında, "sonuçlanma şekli", "toplam ayaklanma süresi" ve "çatışma süresi" gibi bazı anahtarlar kullandım. Ayrıca ölçütleri de yeri geldiğin-

de, birbirinin anahtarı olarak kullandım. Anahtarlar sayesinde her bir ölçütün ayaklanmadaki rolünü ve etkisini ölçmek mümkün hale geldi. Böylece çözümlemeyle ulaşılan sonuçlar daha objektif, daha derin ve daha elle tutulur bir hale dönüştü.

Ayaklanmalar için üç sonuçlanma şekli belirledim. Bunları; "asiler kazandı", "karşı koyma kazandı" ve "kazananı belirsiz" olarak adlandırdım. Bir ayaklanma başlangıçtaki siyasi hedefine ulaştığı takdirde, bunu "asiler kazandı" kategorisine aldım. Hâkim otoritenin asilere karşı askerî üstünlüğü, eğer asilerin siyasi kazanımlarını dengeleyememişse, yine asileri galip saydım. Asilerin hedefe ulaşması, doğrudan hâkim otoritenin tedbirleriyle önlenmişse; bu durumda hâkim otoriteyi galip saydım. Asiler siyasi hedeflerine ulaşamaz iken, hâkim otorite de bu durumdan bir kazanç sağlayamadıysa ya da ayaklanmanın lider kadrosunu tavsiye edemediyse, ayaklanmayı "kazananı belirsiz" olarak kabul ettim. Bununla birlikte sonuçlanma şekillerine ilişkin değerlendirmelerimin; yazar olarak benim statümden, siyasi bakışımdan ve ahlakî değerlerimden kaynaklanan öznel görüşümü yansıtmadığını özellikle vurgulamayı gerekli görüyorum.

Yöntemle ilgili son bir açıklama daha yapmalıyım. Çalışmamın içinde okuyucuya yabancı gelebilecek bazı kavramlar kullandım. Konuyla ilgilenen araştırmacılar dışında çok az insanın aşina olduğu bu kavramları, kastettiğim anlamı en iyi onların karşılayabildiğine inandığım için seçtim. Bunların en ilginci "karşı koyma" kavramıdır. Düzensiz Savaş literatüründeki yeraltı elemanı, yardımcı kuvvet, gerilla, asi, terörist gibi gayri nizamî unsurlara karşı mücadele eden ve bu sayılanların faaliyetlerine karşı tedbirler geliştirmekle yükümlü olan hükümet, işgalci ve sair suretteki hâkim otoriteyi, karşı koyma olarak adlandırdım. Diğer bir deyişle karşı koyma; hem hükümetin ayaklanmaları bastırma eyleminin, hem de bu bastırma eylemini yapan hükümet kuvvetlerinin genel adıdır. Bu çalışmada "karşı koyma" kavramını metnin akışına uygun olarak; hem eylem, hem de isim formunda kullanıp, ifadede akıcılık sağlamaya çalıştım. Yine bu çalışmada; ayaklanmaları planlayan, sevk ve idare eden ya da bu ayaklanmalara aktif şekilde katılan kişiler için "asi" ya da "isyancı" tabirlerini kullanmayı tercih ettim. "Kolluk" ile kastettiğim şey ise; ilgili tarihsel

dönemlerde uygulanan iç güvenlik yöntemleridir. Bunlar da yeniçeriler, yerel kolluk kuvvetleri, zaptiye, jandarma ve ordu birlikleridir.

Türkçe sözlükte, "otoriteyi ve işi bir merkezde toplamak" şeklinde tanımlanan "merkezîleştirme" terimini, çalışmamda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti merkez teşkilatlarının, ondokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyıl başında, ülkenin tamamını merkezden belirlenen kurallar ve düzenlemelere göre yönetme girişimlerini ve eylemlerini kapsayacak şekilde kullandım. Ortaylı, bu çabaları çok daha uygun bir şekilde[13]; "modernleşme" olarak adlandırır. Ancak bu araştırmada, devletin uzunca bir süre uyguladığı âdemimerkeziyetçi yapıdan merkeziyetçi yapıya dönüşüm sürecine vurgu yapmak istediğim için; merkezîleştirme kavramını bilinçli olarak, merkezî kontrolün sağlanması anlamıyla, "modernleşme"yi ikame edecek şekilde kullandım.

Aynı coğrafya üzerindeki iki ayrı siyasi yapılanmayı içine alan araştırmamda; çok uluslu, çok dinli ve çok dilli bir imparatorluktan, bir ulus devlete dönüşüm sürecini tek parça olarak ele aldım. Çok uluslu bir imparatorluğun yapısını koruma çabaları ile ulus devlet inşası süreçlerini bir arada incelemek başlangıçta çelişkili ve sorunlu gözükebilir. Ancak, merkezîleşme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir süreklilik olduğu da göz ardı edilemez. Kaldı ki bu araştırmada; yakın dönem Türkiye tarihindeki ayaklanmaların merkezî otoritenin tesis edilmesi çabalarına yönelik tepkiler olduğu, bu nedenle siyasi sorunların sürekliliği açısından imparatorlukla cumhuriyet arasında bir muris ve varis ilişkisi olduğunu kabul ettim; cumhuriyet dönemindeki ayaklanmaların imparatorluk dönemine dayanan köklerine de yeri geldikçe değindim.

Bu araştırma için Türkiye'nin yakın dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılını ve genç Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem, altı yüz yıllık bir imparatorluğun ölüm döşeğindeki acılarını ve Cumhuriyet'in doğum sancılarını içermektedir. Yakın dönem, yıkılan imparatorluktan pay almaya çalışanların; hem devletle, hem de birbirleriyle yaptığı mücadelelerden ibarettir. Hesabı tutulamayan "izm"ler, geleneksel monarşileri

13 Ortaylı, İ. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.* (Gözden Geçirilmiş 6. Baskı). (İstanbul: Alkım Yayıncılık, 2006, ss. 13-32.

yıkan devrimler, sömürge savaşları, ayaklanmalar, mezhep kavgaları, sürgünler ve göçler... Yalnızca Türkiye için değil, bütün dünya için kanlı bir dönüşüm çağı; doruk noktasına doğru yol alan modernite ve iki büyük dünya savaşına yol açan çekişmelerden ibarettir bu dönem. Başına "modern" sıfatı eklenen ne varsa, büyük çoğunlukla kaynağını bu dönemden alır; tıpkı ayaklanmalar gibi...

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında fikirlerimi kısıtlamadan ifade etmeme olanak sağlayan, hatalarımı hoşgörüyle düzelten, eksiklerimi sabırla gideren ve engin akademik bilgisiyle beni hep doğru yönlendiren feyiz kaynağım, değerli hocam ve akademik danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Yavuz Selim Karakışla'ya;

Akademik çalışmalarımda desteklerini benden esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Hikmet Kırık'a ve Doç.Dr. Kutay Karaca'ya;

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün çok değerli öğretim elemanlarına ve idari kadrosuna;

Sevgi ve hürmette hiçbir zaman kusur etmeyen, her biri birbirinden çalışkan, çok değerli akademisyen sınıf arkadaşlarıma;

Karşılıksız yardımseverliğinden ve desteğinden dolayı Değerli Dostum Uğur'a;

Beni yaklaşık otuz senedir mesleğimle ve kitaplarımla paylaşmak zorunda kalan anneme, babama, kardeşlerime;

Pek tabii ki; büyük fedakârlığından, mütevazılığından, desteğinden dolayı sevgili eşim ve can yoldaşım Özge'me teşekkür ederim.

İSTANBUL – Şubat 2013

BİRİNCİ BÖLÜM
ÇORBAYI BIÇAKLA İÇMEK: AYAKLANMANIN KAVRAMSAL ARKA PLANI

İsyan üzerine savaş yapmak düzensiz ve yavaştır,
Tıpkı çorbayı bir bıçakla içmek gibi. T.E. LAWRENCE.

1. TANIMLAMA VE SINIFLANDIRMA SORUNU:

a. Anlam Ayrımı ve Doktrinsel Ayrım:

Ayaklanma kavramı uzun bir süredir askerî literatürde kullanılmakla birlikte; gerilla savaşı, gayrinizamî savaş, direniş, anarşizm, terörizm gibi yakın anlamlı kavramlarla iç içe geçmiş durumdadır. Bu durum ise, kavrama yüklenen anlam üzerinde derin tartışmaları beraberinde getirmektedir. Tartışmaları iki ana başlık altında toplamak mümkündür: Birincisi; ayaklanma kavramıyla ilişkili tasvirlere, kelime dağarcığına, yapılara ve süreçlere farklı bakış şekillerini ayırt edememekten kaynaklanan, kavramsal tartışmalardır. İkincisi ise; ele alınan çatışmanın adını "ayaklanma" olarak koymak yerine, siyasi şiddet, iç savaş, klasik savaş, terörizm gibi kategorilerin altına yerleştirmeyi tercih eden sübjektif söylemdir. Bu ikinci kategoriyi doktrinsel tartışmalar olarak adlandırmak mümkündür. Öznellik savını belki de en kısa ve özlü bir şekilde, askerlik ve siyaset bilimi

literatürüne yerleşmiş olan; "birinin teröristi bir diğerinin özgürlük savaşçısıdır"[1] sözü destekler.

Ayaklanma kavramını inceleyen akademik literatür ağırlıklı olarak İngilizce olduğundan dolayı; kavramsal incelemenin başında, akademik literatürdeki "ayaklanma" ile yakın ilişkide olan bazı İngilizce kavramları incelemekte yarar görülmektedir. İngilizcede ayaklanma kelimesi Tablo 1-1'de yer alan kelimelerle karşılanmaktadır.

KAVRAM	ANLAMI (İngilizce tanımın Türkçe çevirisi)	TÜRKÇE KARŞILIĞI
insurgency	Bir ülkenin kontrolünü kuvvet kullanarak ele geçirme eylemi. (Ayaklanmanın bu türünde ayaklananlar, harp hukukuna göre "savaşan" olarak kabul edilmezler. Ayaklanmanın çapı genişlediği takdirde, asiler savaşan sayılabilirler. Bu durumda ayaklanma, iç savaşa dönüşmüş olur).	Ayaklanma, isyan. (*Osm.* bağy)
subversion	Siyasi, dinî, vb. bir sistemin otoritesini, ona gizli veya dolaylı yollardan saldırarak yıkma çabası (hükümet darbesinden farklıdır. Ajan, hain ve işbirlikçiler kullanılır).	Yıkıcı faaliyet.
rebellion	1. Bir ülkedeki bir kısım kişiler tarafından hükümetlerini şiddet kullanarak değiştirme eylemi. 2. Otoriteye bir organizasyon veya siyasi parti vb. ile karşı gelme. 3. Bir otoriteye; itaatsizlik, normal davranış biçimlerine uymama vb. şekillerde karşı gelme.	Ayaklanma, isyan. (*Osm.* bağy)
revolution	Kalabalık sayıdaki bir topluluk tarafından, özellikle şiddet eylemleri ile bir ülkenin hükümetini değiştirme eylemi.	Devrim, ihtilal.
insurrection	Kalabalık bir insan grubu tarafından ülkelerinin siyasi kontrolünü ele geçirmek için yapılan şiddet eylemi. Sınırlı ayaklanma.	Sınırlı (bölgesel) ayaklanma, kıyam.
uprising	Bir insan topluluğunun siyasi erki elinde bulunduran insanlarla savaşmak için bir araya gelmesi.	Sınırlı (bölgesel) ayaklanma.

1. Anonim hale gelmiş olan sözün kaynağı aslen, *Harry's Game* adlı aksiyon romanında geçen bir diyalogdur (Gerald Seymour, 1975. *Harry's Game: A Novel.* New York, USA: Random Books).

resistance	1. Bir plan, fikir vb.den hoşnutsuzluk, karşı çıkma, direnme; itaati reddetme. 2. Kuvvet kullanarak bir şeye karşı çıkma. (*armed resistance* – silahlı direniş) (Direniş şiddet eylemleri içermiyorsa, sivil direniş (*civil resistance**nonviolent resistance*) ya da sivil itaatsizlik (*civil disobedience*) olarak adlandırılır. 4. Özellikle düşman tarafından işgal edilmiş olan bir ülkede otoriteye direnen gizli örgüt.	Direniş, Mukavemet
terrorism	Siyasi hedeflere ulaşmak ya da bir hükümeti bu siyasi gayeye uymaya zorlamak için şiddet kullanma eylemi.	Terörizm.
mutiny	Özellikle askerler ya da denizciler tarafından yapılan, bir otoritenin emirlerine itaatsizlik eylemi.	Askerî isyan, fesat.
riot	Bir insan topluluğu tarafından halka açık bir yerde yapılan şiddet eylemi, özellikle protesto.	Protesto, yürüyüş.
coup d'etat	Şiddetle ve hukuk dışı yollarla hâkim otoritede yapılan ani ve büyük değişiklik, devirme eylemi.	Hükümet darbesi.
civil war	Uluslararası karakteri olmayan silahlı çatışma. 1949 tarihli II Numaralı Cenevre Sözleşmesi'ne göre iç savaşın şartları şunlardır: İsyan eden taraf, ülkenin bir kısmını kontrol altına almış olmalıdır. Asi kuvvetler, kontrol altında tuttuğu ülke kesimindeki halk üzerinde *de facto* otorite tesis etmiş olmalıdır. Asilerin belli bir kısmı savaşan statüsünde olmalıdır. Hükümet, asileri düzenli ordu gibi kabul ederek savaşıyor olmalıdır.	İç savaş.

Tablo 1-1: Ayaklanma ile İlgili Anlam Ayrımı.[2]

İngilizce kökenli anlam ayrımını gösteren Tablo 1-1'den yararlanılarak, ayaklanmanın tanımlanmasındaki kavramsal kriterler şu şekilde sıralanabilir: Kurulu hâkim otorite, hâkim otoriteden hoşnut olmayan insan topluluğu, hoşnutsuz topluluk tarafından yapılan itaatsizlik eylemi, hoşnutsuz topluluğun örgütlü nitelikte olması, itaatsizlik eyleminin mutlaka şiddet içermesi..

2. *Oxford English Dictionary on CD-ROM.* (Second Edition). (Edt.: J. A. Simpson and E. S. C. Weiner). (Northamptonshire, UK: Oxford University Press, 2009); *Geneva Convention Nr. III. Relative to the Treatment of Prisoners of War.* (1949). 19 Ocak 2012 tarihinde http://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280159839 (Registration Number: I-972) adresinden alındı;

Ayaklanma mücadelesi, doğası gereği halk desteğini elde etmek için verilir ki; bu da yine doğası gereği karşı tarafı gayri meşru ilan etmeyi doğurur. Chaliand'a göre[3]; "düzensiz savaş askerî operasyonların ve propagandanın sağlam bir kullanımının arasında, inisiyatifi kırmaya ve devleti ve/veya yabancı kuvvetleri gayri meşru kabul etmeye dayanır." Nitekim 1949 II. Numaralı Cenevre Sözleşmesi'ne göre ayaklananlar "savaşan" sayılmazlar, ta ki bu eylem bir iç savaşa dönüşene kadar. Pekâlâ, bu ayrım kim tarafından gözetilecektir? İşte bu durum, düzensiz savaşların etki alanlarını belirlemek adına konabilecek sınırları belirsiz hale getirir. Bu noktada literatürdeki tanımlara yer vermek uygun olacaktır. Anlam ayrımına ek olarak, Tablo 1-2 ayaklanma ile yakın ilişkide olduğu kabul edilen kavramlara ilişkin en popüler tanımları içeren doktrinsel ayrımı göstermektedir.

KAVRAM	TANIM
Gerilla Savaşı	**a. FM 3-16 (1963, s. 1):** (Mukavamet). Bir milletin fertleri tarafından muharebe gücünü azaltmak, işgal ettiği topraklardan terke zorlamak maksadıyla düşman ülkede veya düşman işgali altındaki bölgede, yerli halktan ve düşman gerisinde kalan veya bırakılan unsurlardan teşkil edilen kuvvetler tarafından askerî ve yarı askerî esaslarla sevk ve idare edilen bir harekât türüdür. **a. FM 31-21 (1961, s. 8):** Düşman kontrolü altındaki bölgede ağırlıklı olarak yerel kuvvetler tarafından, düşmanın muharebe etkinliğini, endüstriyel kapasitesini ve moralini bozmak maksadıyla yapılan askerî veya yarı-askerî harekâtı içerir. Gerilla harekâtı nispeten küçük gruplar tarafından icra edilen taarruzî taktiklerdir. Gerilla savaşı diğer askerî harekâtı destekler. **c. Lenin (1976, s. 28):** Kitle eylemlerinin gerçek bir ayaklanma haline ulaştığı zaman ve iç savaştaki büyük "kavgalar" arasındaki süre oldukça uzadığında ortaya çıkan kaçınılmaz bir çarpışma yöntemidir. (s. 24) Bu mücadele bireyler ve küçük gruplar tarafından yönetilir. **d. Guevara (1998, s. 9-10):** Gerilla savaşı klasik savaşın bir aşamasıdır. (...) Gerilla savaşının bir kitle savaşı, bir halk savaşı olduğunu belirtmek önemlidir. (...) Gerilla savaşçısı, belirli bir dönemin egemen kurumlarına saldırır, bunu, koşulların izin verdiğince büyük bir güçle, bu kurumların yapılarını yıkmak için yapar.

3. Chaliand, G. *Yeni Savaş Sanatı*. (Çev.: Nihat Nuyan. İstanbul: Avesta Yayınları, 2010), s. 133.

Uzatılmış Savaş[1]	**a. Mao Tse-tung (1967, s. 113):** Mao Tse-tung tarafından Japon işgal kuvvetlerine karşı geliştirilen direniş savaşı stratejisine verilen addır. 1938 yılı içinde Mao Tse-tung tarafından verilen konuşmaların birleşiminden oluşan "Uzatılmış Savaş Üzerine" adlı eserde Mao, bu savaş stratejisini üç aşamalı olarak nitelendirir. Bu aşamalar; stratejik savunma, stratejik denge ve stratejik taarruzdur. Uzatmalı Savaş süresince; mevzii savaş, hareketli savaş ve gerilla savaşı, bulunulan safhanın özelliğine göre öncelikli olarak uygulanır. Savaşın bütünü içinde hareketli savaş asıldır, gerilla savaşı ikinci derecededir. Zira gerilla savaşı tek başına kesin sonucu belirlemede yetersiz kalır. Birinci aşamada hareketli savaş önce gelir, gerilla savaşı ve mevzîî savaşlar yardımcıdır. İkinci aşamada gerilla savaşı birinci plana geçer, hareketli savaş ve mevzii savaş yardımcı olacaktır. Üçüncü aşamada ise uzatmalı savaş yine öne geçecek, onu mevzîî savaş ve gerilla savaşı izleyecektir.
Direniş	**a. FM 31-16 (1963, s. 1):** (Mukavamet). Bir milletin fertleri tarafından müstevliye karşı işgalden dolayı meydana gelen ızdırabı, nefreti ve düşmanlığı tahrik ederek destekleyerek ve rehberlik ederek memleketi işgalden kurtarmak maksadı ile girişilen faaliyetlerdir. **b. FM 31-21 (1961, s. 5):** Bir hükümete veya müstevliye karşı direnen hoşnutsuz bir topluluğun, pasiften şiddet içeren yöntemlere kadar çeşitli eylemlerle mücadele eden örgütlü üyeleridir. Gerilla savaşı direnişten doğar.
Gayrinizamî Harp	**a. FM 31-15 (1961, s. 3):** Birbirleriyle yakından ilgili gerilla harekâtı, yeraltı harekâtı ve kurtarma-kaçırma harekâtını kapsayan, yerli halkın hâkim olduğu kuvvetler tarafından hedef ülkede veya düşman işgali altındaki bölgelerde hâkim otoriteyi zayıflatmak veya yıkmak ve bölgeye sahip olmak maksadıyla askerî veya yarı askerî yöntemlerle yürütülen bir harp şeklidir. **b. U.S. DoD Directive (2008, s.11-12) (Unconventional Warfare):** Normalde uzun süreli, ekseriyetle çeşitli tür ve derecedeki dış kaynakların teşkil - teçhiz ettiği, eğittiği, desteklediği ve yönettiği yerel veya yardımcı kuvvetler aracılığıyla, birlikte ya da onlar tarafından icra edilen, askerî ve yarı askerî harekâtın yaygın bir şeklidir. Bu harp şekli gerilla savaşını, yıkıcı faaliyetleri, sabotajları, istihbarat ve gayrinizamî kurtarma faaliyetlerini içerir, fakat bunlarla sınırlı değildir.
Dördüncü Nesil Savaş	**a. Hammes, 1994:** Hem askerî hem sivil unsurlardan yararlanan, barış koşulları içinde çatışmanın sürdürüldüğü, muharebe sahası ile sivil yaşam sahasının içi içe geçtiği, çok boyutlu ve bir o kadar da etkili nitelikte yeni nesil bir mücadeledir.
Özel Harp	**FM 31-15 (1961, s. 4):** Gayrinizamî harp, psikolojik harp ve ayaklanmalara karşı koyma ile ilgili askerî ve askerî olmayan faaliyet ve tedbirlerin tümüdür.

Düzensiz veya Kuralsız Savaş	**a. U.S. DoD IWJOC 9/07 (2007, s. 1):** Düzensiz veya kuralsız savaş, kendisini temiz, düzenli, özlü veya kesin bir şekilde tanımlamaya mahal vermeyen; karmaşık, "düzensiz, kuralsız, kirli" ve belirsiz bir sosyal görüngüdür. Bu müşterek konsept [IWJOC], terimi iki anlamda kullanmaktadır. Birincisi, düzensiz veya kuralsız savaş bir silahlı çatışma türüdür. Bu anlamıyla "düşük yoğunluklu çatışma" terimini karşılar. İkincisi, düzensiz veya kuralsız savaş harbin bir biçimidir. Bu anlamıyla ayaklanma, ayaklanmaya karşı koyma, terörizm ve terörizmle mücadeleden çıkan ve bunların, kendisinin daha düşük formları olarak algılanmasına neden olan bir harp seviyesi demektir. **b. U.S. DoD Directive (2008, s. 11) (Irregular Warfare):** Hükümet ve hükümet dışı aktörler arasında, meşruluk kazanmak ve halkı etkilemek için yapılan şiddet içerikli bir mücadeledir. Düzensiz veya kuralsız savaş, hasmın kuvvetini, etkisini ve arzusunu kırmak için askerî ve diğer olanakların sonuna kadar kullanımını gerektirebilmesine karşın, dolaylı ve asimetrik yaklaşımlar içerir. **c. Holliday ve Dabezies (1962, s. 9):** Aslında çatışma diplomatik eylemlerden (kuvvet kullanmama) alışılmış savaşa (konvansiyonel birliklerin savaşta kullanımı) kadar genişleyen bir spektrumdur. Bu iki uç nokta arasında düzensiz savaş bulunur. Düzensiz savaş için standart bir terminoloji yoktur. Konu bugüne kadar; gayrinizamî savaş (James D. Atkinson), dördüncü boyutta savaş (Frank R. Barnett), düzensiz savaş, soğuk savaş ve kısa süreli diğer savaş türleri olarak tanımlanmıştır. Her bir terimin, onu kullanan yazarlar için kendine özgü anlamı vardır.
Asimetrik Savaş	**a. Herman (1997, s. 176):** Kuvvet kuvvete yapılan geleneksel çatışmalar yerine, avantajları yok etmeyi ve hassasiyetleri istismar etmeyi amaçlayan harekât uygulamalarından oluşan bir settir. **b. Metz ve Johnson (2001, s. 5):** Askerî işler ve ulusal güvenlik alanında asimetri; kendi üstünlüklerini maksimize etmek, hasmın hassasiyetlerini istismar etmek, inisiyatifi ele geçirmek ve daha fazla hareket serbestîsi kazanmak için, hasımdan daha farklı davranmak, örgütlenmek ve düşünmektir.
Terörizm ve Terörist	**a. 3713 sy. Terörle Mücd.Kn.:** Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir. **b. JP 3-07.2 (1998, s. GL-5):** Hukuk dışı şiddetin veya şiddet tehdidinin, korku aşılamak maksadıyla planlı bir şekilde kullanılmasıdır ki bu korku aşılama genellikle siyasi, dinî ya da ideolojik hedefler uğrunda hükümetleri ya da toplumları zorlamak veya baskı altına almak için tasarlanır.

Tablo 1-2: Ayaklanma ile İlgili Doktrinsel Ayrım.

Ayaklanmayı askerî bir mesele olarak gören en eski tanım, maktul Amerikan Başkanı J. F. Kennedy tarafından, 6 Haziran 1962'deki Amerikan Kara Harp Okulu (Westpoint) mezuniyet törenindeki konuşmasında yapılmıştır:

Bu, yoğunluğu itibarıyla yeni, kökenleri itibarıyla kadim; gerillalar, yıkıcı unsurlar, asiler, suikastçılar tarafından icra edilen; klasik muharebe yerine pusunun, açık çatışma yerine sızmanın kullanıldığı; zaferi, düşmana angaje olmak yerine, onu yıpratmak ve tüketmek yoluyla arayan, savaşın başka bir çeşididir.

Kennedy'nin bu görüşünün bir benzeri, ünlü kuramcı David Galula tarafından ileri sürülmüştür. Galula ayaklanmayı şöyle tanımlamaktadır[4]: "Ayaklanma, metodik hareket eden, mevcut düzeni yıkma nihai amacına ulaşmada orta düzeydeki spesifik hedefleri ele geçirebilmek için adım adım ilerleyen, uzun süreye yayılmış bir mücadeledir." Galula, Von Clausewitz'in ünlü sözünü[5] hatırlatıp açımlayarak; "ayaklanma bir ülke içinde, bir grup siyasetinin her türlü yolla takip edilmesidir" der. Amerikan Doktrini'nin ise, ayaklanmanın siyasi ve askerî özelliğini vurgulayarak, eskilere göre daha geniş bir ayaklanma tanımı tercih ettiği görülmektedir. Amerikan Doktrini'ne göre;[6]

Ayaklanma, mevcut iktidarı yıkıcı teknikler ve çatışmayı kullanarak devirmeyi hedefleyen organize bir harekettir (...) Bir yandan asilerin denetimini arttırırken diğer taraftan da kurulu hükümetin, işgalci güçlerin veya diğer siyasi makamların kontrolünü ve meşruluğunu zayıflatmak üzere tasarlanmış organize, uzatılmış siyasi-askerî bir mücadeledir.

Öte yandan Amerikan Doktrini'nin tanımı da, ayaklanmanın sadece siyasi ve askerî özelliğiyle sınırlı kalmaktadır. Üstelik Hoffman[7], Moore[8] ve Betz[9] gibi birçok akademisyene göre bu tanım; Galula veya çağdaşı Thompson'un, Mao'nun Uzatılmış Savaş Stratejisi'ne karşı geliştirdikleri neo-klasik ayaklanmaya karşı koy-

4. Galula, D. *Counterinsurgency Warfare: Theory And Practice.* (New York: Frederick A. Praeger, 1964), s. 4.
5 "Savaş, sadece politikanın başka araçlarla devamıdır." Von Clausewitz, C. *Savaş Üzerine.* (Çev.: H. Fahri Çeliker, İstanbul: Özne Yayınları, 1999), s. 35.
6. Department of Defense *Irregular Warfare (IW) Joint Operating Concept (JOC),* Version 1.0. (Washington, DC, USA: U.S. Department of Defense, 2007), s. 1-1. Tanımın Amerikan Ordusu'na atfedilmesinin nedeni, üç farklı resmî yayında aynı şekilde geçiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yayınlar; Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü (JP 1-02), Ayaklanmaya Karşı Koyma Harekâtı Müşterek Yayını (JP 3-24) ve Ayaklanmaya Karşı Koyma Harekâtı Sahra Talimnamesi'dir [Amerikan Doktrini].
7. Hoffman, F. G. Neo-Classical Counterinsurgency? *Parameters.* (XXXVII/2), Summer 2007, ss. 71-87.
8. Moore, R. S. (September 8, 2007). The Basics of Counterinsurgency. 31 Ekim 2011 tarihinde http://smallwarsjournal.com/documents/moorecoinpaper.pdf adresinden alındı.
9. Betz, D. Redesigning Land Forces for Wars Amongst the People. *Contemporary Security Policy.* (28/2), August 2007, ss. 221–243.

ma teorilerinden esinlenmiştir. Hoffman[10], Galula ve Thompson'u takip edenleri "Klasikçiler" olarak adlandırır. Hoffman'a göre[11] Klasikçiler, "Mao öğretilerini ve devrimci savaşı; küreselleşme ve aşırılıkçı ideolojilerin yayılmasıyla şekillendirilen yirmibirinci yüzyıl dünyasının gerçekleriyle birleştirmeye çalışmaktadırlar". Yine Betz'e göre[12], "Amerikan Doktrini'nin tanımı bugün karşı karşıya bulunulan ayaklanmaları tanımlamakta yetersizdir."

Bu bağlamda pek çok akademisyen ortaya attıkları yeni tanımlarla, ayaklanma olgusundaki değişimi vurgulamaya çalışmaktadırlar. Örneğin Connable ve Libicki'ye göre[13]; "ayaklanma, hükümet dışı bir silahlı grubun, mevcut rejimi devirmek, yabancı gücü kovmak, daha geniş haklar kazanmak veya bağımsızlık elde etmek amacıyla hükümetine karşı şiddete başvurduğu mücadeledir." Metz, *Ayaklanmayı Yeniden Düşünmek* adlı çalışmasında, ayaklanmaların artık asiler ve karşı koyma[14] arasında geçen iki taraflı mücadeleler olmaktan çıktığını belirtir. Yeni durumda, hükümetleri ayaklanmaya karşı koymadan alıkoyan, asilerin bir ortağı olarak hareket eden, hükümetin yerine getiremediği fonksiyonları yapmaya soyunan milisler, suç örgütleri ve özel askerî şirketler gibi üçüncü; uluslararası ve hükümet dışı örgütler, uluslararası medya ve diğer bilişim örgütleri gibi silahsız dördüncü güçlerin de mücadeleye dâhil olduğunu vurgular. Metz[15];

Bu monografide ayaklanmayı yeniden düşünmek ile kast edilen, üçüncü ve dördüncü güçlerin dikkate alınması, ayaklanmaların karmaşık çatışmalar kümesine dâhil edilmesi, ayaklanma dinamiklerini anlamak için pazar yaklaşımı ve daha da ötesi, ayaklanmaya karşı koyma için çok farklı bir yol tutulmasıdır.

10. Hoffman, Neo-Classical Counterinsurgency?, s. 71.
11. A.g.m., s. 73.
12. Betz, Redesigning Land Forces for Wars Amongst the People., s. 225.
13. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, ss. 220-221.
14. Metz, S. *Rethinking Insurgency.* (Pennsylvania, USA: Strategic Studies Institute, 2007). Metinde geçen "Karşı Koyma" kavramı, ayaklanmaya karşı koymak için teşkil ve teçhiz edilmiş olan tüm silahlı devlet kuvvetleri için kullanılacak olan özlü bir tanımlamadır. Kavramın bu şekilde kullanılmasının bir nedeni de resmî askerî terminolojide yer alıyor olmasıdır.
15. A.g.e., s. 49.

Yeniden tanımlamaların en göze çarpanlarından birisi R. S. Moore tarafından yapılmıştır[16]:

Ayaklanma, bir veya daha fazla grubun; aralıksız şiddet, yıkıcı faaliyetler, sosyal bölünme ve siyasi eylemi kullanarak, bir devletteki veya bölgedeki siyasi ve sosyal düzeni yıkmayı veya köklü değişiklikler yapmayı amaçlayan, şiddet içerikli uzatılmış bir çatışmadır.

Görüldüğü üzere ayaklanma, diğerlerinden farklı olarak tanımlansa da, diğer bütün mücadele yöntemlerinden faydalanmak gibi bir esnekliğe sahiptir. Nitekim pek çok ayaklanma, kayıtlara farklı düzensiz savaş kategorileri altında da girmiştir. Örneğin; literatürde gerilla savaşının en önemli Batılı kuramcısı olarak kabul edilen T. E. Lawrence, bu ününü 1916-1918 Şerif Hüseyin Ayaklanması'ndaki görevine borçludur. Ayaklanmaya karşı koymanın önde gelen kuramcılarından olan David Galula ise[17], ayaklanmaların klasik komünist ve milliyetçi olmak üzere iki ana strateji izlediğinden bahisle, Mao'nun Devrimci Savaşı'nı (1927-1949), Yunanistan İç Savaşı'nı (1945-1950) veya Fransa-Vietnam Çinhindi Savaşı'nı (1945-1954) ayaklanma incelemesi içine almaktan çekinmez.

b. Ayaklanma Türleri:

Ayaklanmaların tarihsel süreç içindeki sınıflandırma biçimlerini incelemek, özellikle sınıflandırma sorununun çözümünde yararlı bir yöntem olarak görülmektedir. O'Neill'in popüler akademik sınıflandırmasına göre yedi tip ayaklanma vardır. Bunlar[18]; anarşist, eşitlikçi, gelenekçi, çoğulcu, ayrılıkçı, reformcu, muhafazakâr ve kâr amacı güden tip ayaklanmalardır. Metz ise tarihsel süreç içinde ayaklanma sahnesine sırasıyla dâhil olan ayaklanmaları Dört Güç şeklinde ifade eder[19]: Birinci Güçler, asiler ve karşı koyma; İkinci

16. Moore, The Basics of Counterinsurgency, s. 3.
17. Galula, *Counterinsurgency Warfare: Theory And Practice.*
18. O'Neill, B. E. *Insurgency and Terrorism: From Revolution to Apocalypse.* (2nd Edition). (Washington D.C., USA: Potomac Books, 2005).
19. Metz, *Rethinking Insurgency*, s. 15.

Güçler, asileri ya da karşı koymayı destekleyen diğer devletler; Üçüncü Güçler, asiler ve karşı koyma dışındaki diğer silahlı gruplar (milisler, suç örgütleri, özel askerî birlikler); Dördüncü Güçler, çatışmayı etkileyip şekillendiren silahsız unsurlardır.

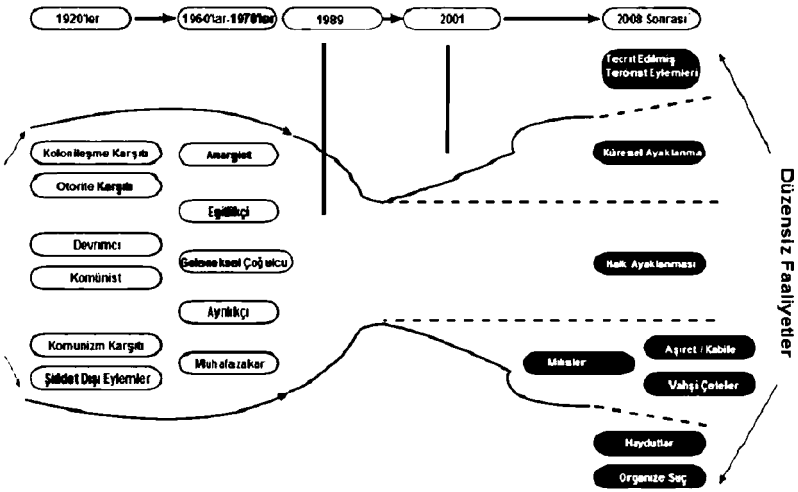
Amerikan Doktrini O'Neill'in ve Metz'in ayaklanma tiplerini iki kategori altında gruplandırır[20]:

Siyasi sistemi değiştirmeyi amaçlayan ayaklanma tipleri: *Anarşistler*: Arzuladıkları nihai durumda olduğu gibi, düzensizlik isterler ve her türlü siyasi otoriteyi gayri meşru görürler. *Eşitlikçiler*: Kaynakların eşit olarak dağıtıldığı ve sosyal yapının radikal bir biçimde değiştirildiği merkezî kontrole sahip bir siyasi sistem oluşturmaya çalışırlar. *Gelenekçiler*: Bir çeşit altın çağa ya da dinî değerlere dayalı sisteme geri dönmeyi arzularlar. Hedefleri sıklıkla bölgesel ya da uluslararasıdır ve ideolojik yapıları uzlaşma ve görüşmeye çok az imkân tanır. *Çoğulcular*: Özgürleşme ve bağımsızlık gibi geleneksel batılı değerleri ön plana koyarlar ve liberal demokrasileri hedeflerler.

Bir devlette topyekûn siyasi güç istemeyen ayaklanma tipleri: *Ayrılıkçılar*: Kendilerine ait bağımsız bir yazgının peşinde koşarlar ya da başka bir devlete katılmayı isterler. *Reformcular*: Şiddeti bir devletin içinde, siyasi ve ekonomik gücün daha eşit bir şekilde dağıtılması yönünde değişim sağlamak için kullanırlar. *Muhafazakârlar*: Şiddeti değişiklik ya da reform yapmayı deneyenlere karşı kullanırlar. *Kâr Amacı Güdenler*: Az gelişmiş toplumlardaki bazı kabilelerde ve savaş ağalarında rastlanıldığı üzere, bunlar ekonomik getiri peşinde koşarlar.

İngiliz Doktrini ise Mackinlay'ın katkısıyla hazırladığı sınıflandırmada, tarihsel süreç içinde ayaklanma sınıflandırmalarının gelişim gösterdiğini tespit eder ve sınıflandırmanın tarihsel sürecini bir şekille gösterir (Şekil 1-1). İngiliz Doktrini'ne göre ayaklanma tipleri şunlardır[21]:

20. *Field Manual Nr. 3-24 / Marine Corps War Publication Nr. 3-33.5 (FM 3-24 / MCWP 3-33.5). Counterinsurgency.* (Washington DC, USA: Headquarters Department of the Army, 2006), s. 1-5.
21. *Army Field Manual Vol. 1 Part 10 Army Code 71876.* / Counter Insurgency. (Warminster, BA, UK:

Şekil 1-1: Ayaklanmanın Tarihsel Sınıflandırması[22]

Halk Ayaklanmaları: Halk ayaklanması kavramı Maoist prototiple gelişmiştir ve "halk" kavramından kasıt, halkın ya da bir topluluğun desteğidir. Halk ayaklanmaları Asya, Afrika ve Güney Amerika'da halen mevcuttur, bunların pek çoğu uluslararası boyuttadırlar. *Milisler*: Milisler yeni bir sorun değildir, tarih boyunca pek çok toplumdaki güç dengesi çekişmelerinde önemli bir faktör olagelmiştir. Milisler değişik biçimler alabilirler. *Kabile ya da Aşiret Çekişmeleri*: Bazı ayaklanmalar kabile kültürleri ya da örgütlerine dayanırlar. Güdülenme ve kabile/aşiret bağları çok güçlüdür. *Vahşi Çeteler*: Vahşi çetelerin yerel çapta büyük yıkıcı etkileri vardır ve genellikle sosyal yapının kontrol ve yaptırımlarının olmadığı işsiz ya da iş bulamayan toplum kesimlerinde rastlanılır. *Küresel Ayaklanmalar*: Hedefleri, küresel büyüklükleri, uluslararası eleman temin imkânları ve destekleyen örgütleri bakımından diğer ayaklanmalardan belirgin bir biçimde ayrılan yapılardır.

Tablo 1-2, Şekil 1-1 ve literatür taraması ışığında ayaklanmaya ilişkin doktrinsel kriterler şunlar olabilir: Ayaklanma, siyasi güdülü

UK Ministery of Defence, 2009), ss. 2-A-1 – 2-A-4.
22. A.g.e., s. 2-A-5.

organize bir halk hareketidir. Ayaklanmalar, karmaşık ve esnek nitelikte organik yapılardır. Ara hedefler içeren safhalı bir stratejisi ve yöntemi vardır. Bu nedenle mücadele nispeten uzun süreye yayılmıştır. Diğer düzensiz savaş yöntemlerinden yararlanır.

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının sınıflandırmasında; Amerikan Doktrini'nin "Gelenekçi," "Kâr Amaçlı," "Çoğulcu" ve "Ayrılıkçı"; İngiliz Doktrini'nin de "Otorite Karşıtı" ve "Devrimci" türlerinin özgün bir uyarlaması kullanılmıştır. Buna göre yakın dönem Türkiye tarihinde üç tip ayaklanmaya rastlanılmaktadır. Bunlar; bir çeşit altın çağa dönmeyi hayal eden ve aynı zamanda geleneksel lider kadrosunun kişisel statü ve ekonomik çıkarlarını savunan "Gelenekçi-Kâr Amaçlı" ayaklanmalar; bağımsızlık veya başka bir devlete katılmayı amaçlayan "Çoğulcu-Ayrılıkçı" ayaklanmalar ve son olarak; merkezî otoriteden ayrılma iradesini tam olarak ortaya koymasa da, bu otoriteye itaati reddeden "Otorite Karşıtı" ayaklanmalardır. Bu ayaklanma tiplerinin, stratejileri de biçimlendirdiği görülmektedir.

c. Mücadele Evreni İçinde Ayaklanma:

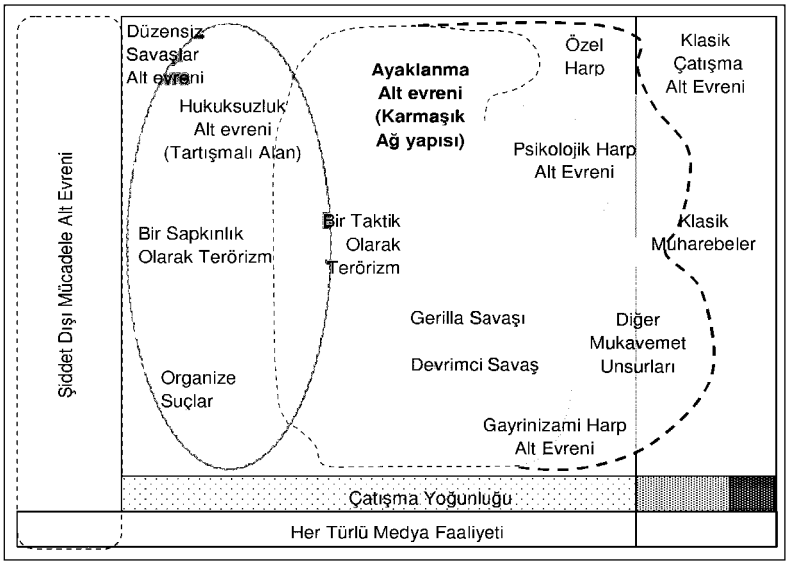
Anlam ayrımı tablosunda yer alan kavramları doktrinde yer alan ayaklanma tanımlarını da dikkate alarak kaplamlarına göre ilişkilendirmek, ayaklanma kavramının literatürdeki yerini görme açısından yararlı olabilir. Tablo 1-1, Tablo 1-2 ve doktrindeki ayaklanma tanımlarından yola çıkılarak oluşturulan Şekil 1-2'de, ayaklanma kavramı "mücadele evreni" olarak adlandırılan soyut bir şemada gösterilmeye çalışılmıştır.

Düzensiz savaşlar içinde özel harp alt evrenine yerleştirilen ayaklanma; özel harbin, gayrinizamî harp ve psikolojik harp dışındaki üç ana bölümünden birisidir. Terörizm, ayaklanma alt evreni içinde bir taktik olarak yer almaktadır. Bu, kabul görmeyen ve tartışmalı bir yöntem olduğundan hukuksuzluk alanı ile ayaklanma kesişim kümesi içine alınmıştır. Bir sapkınlık olarak terörizm i-

se, organize suçlar ile birlikte doğrudan hukuksuzluk evreni içine alınmıştır. Ayaklanma, gayrinizamî harp alt evreni ile yakından ilişkili görüldüğünden kesişim kümesi geniş tutulmuş, gerilla savaşı ve devrimci savaş her iki evrenin kesişim kümesine konulmuştur.

Şekil 1-2'de de vurgulanmaya çalışıldığı üzere ayaklanma, bir taraftan gayrinizamî harp ile diğer taraftan terörizm ile karıştırılmaktadır. Bunun ana nedeni; gerek ayaklanma, gerekse gayrinizamî harbin gerilla savaşını bir teknik olarak kullanıyor olmalarıdır. Ancak bu iki kavramın özneleri birbirinden farklıdır. Gayrinizamî harbin öznesi mukavemet teşkilatıdır. Gayrinizamî harpte bir halka ülkesini işgal eden güçlerle mücadele etmesi gerektiği bilinci önceden aşılanır ve buna göre teşkilatlanır. Bu nedenle ya bir harp sırasında, ya da harbi izleyen işgal sırasında uygulanır. Hukuki yapısı meşrudur, harp hukukunda savaşan statüsündedir. Ayaklanmanın öznesi ise hoşnutsuz halkın bizzat kendisidir. Halk hareketi belli bir seviyeye ulaşmadan hukuken meşru sayılmaz. Savaşan statüsünü kazanmasının koşulları vardır.

Gayrinizamî harp ile ayaklanma arasındaki ikinci önemli fark, başlatma hareketidir. Gayrinizamî harbin başlatma hareketi iki safhalıdır; birinci hareket teşkilatının çekirdek kadrosu oluştuğu anda zaten verilmiştir. Çekirdek teşkilat, işgal gününe kadar eylemsizliğini korur, işgalle birlikte ikinci başlatma hareketi verilir ve ardından harp teşkilatlanmasına geçerek aktif hale gelir. Bütün bu sürecin kendiliğinden denilebilecek bir disiplin içinde geliştiğini söylemek mümkündür. Hâlbuki ayaklanmanın belirgin bir başlatma hareketine, diğer bir deyişle bir gerekçeye ihtiyacı vardır. Teşkilatlanmalar ve planlar büyük oranda başlatma hareketinden sonra yapılır. Hoşnutsuz halk henüz yöntemine karar vermemiş olabilir. Bu kitle belli bir bölgede sınırlı bir ayaklanma yapabilir ya da Mao Tse-tung'un uzatılmış savaş stratejisindeki gibi daha organize bir mücadele yürütebilir.

Şekil 1-2: Mücadele Evreni İçinde Ayaklanma

Bu noktada ayaklanma ve terörizm arasındaki meşruluk ilişkisi gündeme gelmektedir. Kilcullen[23], terörizm ile ayaklanmanın rakip kavramlar olduğunu iddia eder. 1970'lere kadar ayaklanmaların içinde yer alan terörizm, terminolojide daha çok bir asiyi illegal olarak damgalamak ya da bir ayaklanma metodunun yasal sınırları ihlal ettiğini göstermek için, propaganda maksatlı kullanılmıştır. Ancak 1970'lerden itibaren Almanya'da Baader-Meinhof Grubu, İtalya'da Kızıl Tugaylar, Japonya'da Kızıl Ordu ve bunlar gibi, dönemin ayaklanmalarıyla neredeyse hiç bağlantısı olmayan silahlı grupların ortaya çıkmasıyla birlikte, terörizm tanımı ayrı bir şekle bürünmeye başlamıştır. 1970'lerden itibaren Batılı popüler kültürde terörizm kavramı; radikal, toplumla uyuşmayan, nihilist düşüncedeki "canavar" kişi ve grupları tanımlamak için kullanılır oldu. Kilcullen[24], bugün terörizm teriminin hem bahsedilen canavarlığı karşılamaya devam ettiğini, hem de ayaklanmalarda bir taktik olarak da kullanıldığını tespit eder. Ancak yine Kilcullen'a göre, ayaklanma paradigması terörizmden farklıdır[25]: "Kullandıkları yöntemler her ne

23. Kilcullen, D. J. Countering global insurgency. *Journal of Strategic Studies.* (28/4), 2005, August, s. 612.
24. A.g.m., s. 613.
25. A.g.m., ss. 613-614.

kadar kabul edilebilir değilse de, asiler toplumun derinliklerindeki baskıların ve şikâyetlerin temsilcileri olarak görülürler." Terörizmle ayaklanmanın rakip kavramlar olarak adlandırılmasını sağlayan da, işte bu toplumsal temsil durumudur. Tablo 1-3 terörizm ve ayaklanma arasındaki kavramsal farkları ortaya koymaktadır.

TERÖRİZM	AYAKLANMA
Terörist, temsil niteliği olmayan bir sapkın olarak görülür.	Asi, toplumdaki derin meseleleri temsil eder.
Teröristlerle müzakere yapılmaz.	Gönülleri ve fikirleri kazanmak önemlidir.
Metotlar ve hedefler kabul edilebilir değildir.	Metotlar kabul edilemez, hedefler için ise aynı şey söylenemez.
Teröristler, şiddete yönelik kişisel (psikopatik) eğilimlerinden dolayı psikolojik ve ahlaki olarak sorunludurlar.	Asiler şiddeti bir siyasi-askerî stratejiyle birleşik olarak kullanırlar. Şiddet onların yaklaşımında merkezî değil, araçsaldır.
Terörizm bir hukuk ihlali problemidir.	Ayaklanma bütünüyle bir hükümet problemidir.
Terörizmle mücadele, terörist eylemlerin faillerini yakalamaya odaklanan vaka temelli bir yaklaşıma sahiptir.	Ayaklanmaya karşı koyma, önce asilerin stratejisini bertaraf etmeye, ondan sonra onları yakalamaya odaklanan strateji temelli bir yaklaşım uygular.

Tablo 1-3: Rakip Paradigmalar Olarak Terörizm ve Ayaklanma

Temsil etme niteliği dışında ayaklanmayı terörizmden ayıran diğer bir husus, arazi kontrol etme arzusudur. *Amerikan Doktrini*'ne göre[26]; "ayaklanmaların çoğunun ortak karakteristiği onların belli bir araziyi kontrol etme arzusudur. Teröristlerin böyle bir amacı olmadığından ayaklanmayı terörizmden ayıran en önemli husus budur." Öte yandan Connable ve Libicki, ayaklanma ve terörizm arasında öznel bir ayrım yaparlar[27]: "Biz terörizmi bir taktik olarak kabul ediyoruz ve asiler ile terörist organizasyon arasında öznel bir ayrım koyuyoruz."

Bu noktada anarşizme de yer vermek gerekebilir. Bilindiği üzere anarşi kelimesinin kökü Antik Yunanca'daki *anarcho* kelimesidir.

26. FM 3-24, 2006.
27. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 221.

Sözcük anlamı "lidersiz" ya da "yöneticisiz"dir. Dolayısıyla anarşistler otorite tarafından yönetilmeyi, bunun da en güçlü tezahürü olan devleti reddederler. Ancak devlet olgusu tarihin en eski devirlerinden beri var olduğuna göre, anarşizm kavramı daha başlangıçta isyankâr bir hüviyet kazanmış olur. Kavramın adından kaynaklanan çekiciliği dışında, aslında ayaklanma doktrinine büyük bir katkısı da yoktur. Hatta pek çok anarşist, sivil itaatsizlik ve pasifizm ile birlikte anılır. Marshall, Proudhon'un "anarşi düzendir" şeklindeki paradoksal anarşi tanımını yorumlarken, aslında ayaklanma doktrinine yaptığı en büyük katkıyı da ortaya koymaktadır[28]:

Bu paradoksun devrimci anlamı, yöneticilerde günün birinde yönetimden uzaklaştırılabilecekleri korkusu uyandırarak, mülksüzlere ve düşünen insanlara ise günün birinde kendilerini yönetecek kadar özgür olabilecekleri umudunu vererek günümüze kadar yankılanmıştır.

Anarşistlerin kayda değer ayaklanma mücadeleleri Bolşevik Devrimi ile İtalya'daki ve İspanya'daki anti-faşist ayaklanmalarıdır. Bolşevik Devrimi'nde Marksistlerin yanında olan anarşistler, zamanla komünist düzen içinde istenmemeye ve marjinalleşmeye başladılar. 1921'deki Kronştad Ayaklanması sonrasında da Sovyetler Birliği ile yollarını ayırdılar. Marshall'a göre[29], bilinen en büyük anarşist deneyim İspanya İç Savaşı'nda gerçekleşmiş, ancak Franco'ya mağlup olmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, 1968 yılında Paris'te başlayan küresel öğrenci hareketleri dışında; Almanya'daki Kızıl Ordu Fraksiyonu *(Baader-Meinhof)*, İtalya'daki Kızıl Tugaylar *(Brigate Rosse)*, Fransa'daki Doğrudan Eylem Örgütü *(Action Directe)* ya da Japon Kızıl Ordusu *(Nihon Sekigun)* gibi terörist gruplar kendilerini anarşist olarak tanımlamışlardır.

Değinilen bilgiler ışığında, hem anlam ayrımını hem de doktrinsel ayrımı esas alarak yapılabilecek özgün bir ayaklanma tanımı şu şekilde olabilir: "Ayaklanma; sosyo-ekonomik temelli, hâkim otoriteyi hedef alan, tercihen safhalı bir stratejiye, karmaşık ve uyabilen bir örgüt ağına sahip, siyasi emellerine ulaşmak maksadıyla; her türlü düzenli ya da düzensiz çatışma biçiminden yararlanan, uzun süreye yayılmış bir halk hareketidir."

28. Marshall, P. *Anarşizmin Tarihi: İmkansızı İstemek*. (Çev.: Yavuz Alogan. Ankara: İmge Kitabevi, 2003), s. 15.
29. A.g.e, s. 17.

Ayaklanmalara yönelik siyasî tepki, doğal olarak ayaklanmaya karşı koyma kavramını doğurmuştur. Ne var ki, ayaklanmanın tanımlanmasında yaşanan sorunun bir benzeri ayaklanmaya karşı koyma için de mevcuttur. Hâkim otorite mücadele ettiği kitleyi ne olarak görüyorsa, ona karşı yürüttüğü mücadeleyi de o şekilde adlandırmaktadır. Bu da düzensiz savaşlarla mücadele edenlerin karşısına birbiriyle karıştırılan pek çok kavram çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Evrensel düzeydeki düzensiz savaş literatürünün karmaşıklığında, mücadele yöntemlerinin adlandırılmasındaki çeşitliliğin de payı bulunmaktadır. Literatürde yer alan ayaklanmaya karşı koyma ile yakından ilişkili mücadele biçimleri Tablo 1-4'te gösterilmiştir.

KAVRAM	TANIM
Anavatan Güvenliği	**a. U.S. JP 1-02, 2010, s. 154:** A.B.D. içinde olabilecek terörist saldırıları önlemek, Amerika'nın terörizme, büyük afetlere ve diğer acil durumlara karşı hassasiyetini azaltmak; vukuundan sonra ise saldırıların, büyük afetlerin ve diğer acil durumların yarattığı hasarı en aza indirmek ve onarmak için sarf edilen güçlü ulusal çabadır. **NOT:** Türkçe doktrinde doğrudan karşılığı yoktur.
Terörizmle Mücadele Harekâtı	**a. U.S. JP 1-02, s. 59/22/81:** Terörizme karşı bütün tehdit spektrumu boyunca yürütülen anti terörizm ve karşı terörizmi içeren eylemlerdir. Anti terörizm, kişilerin ve varlıkların terörist saldırılara karşı hassasiyetlerini azaltmak maksadıyla alınan savunma tedbirleri ile gerektiğinde yerel askerî ve sivil kuvvetlerin nakledilmesi faaliyetidir. Karşı terörizm, doğrudan terörist ağlarına ve dolaylı olarak da terörist ağlarına yardım etmemeleri için küresel ve yerel ortamı etkilemeye yönelik tedbirlerdir.
Ulusal Muhafızların Ülke İçi Harekâtı	**a. NGR 500-1, s. 5:** Ulusal Muhafızlar Ülke İçi Harekâtı üç görev alanına ayrılmıştır: (1) Anavatan Savunması – Bunun için birinci derece sorumlu kurum Savunma Bakanlığı'dır ve askerî kuvvetler Anavatan'ın savunulması için askerî harekât yapmakta kullanılırlar. (2) Ulusal Muhafızların Sivil Desteği – Bunun için Ulusal Muhafızlar, A.B.D. sivil otoritelerine federal, eyalet, kabile ve yerel düzeylerde yardım sağlayarak, diğer öncelikli federal veya eyalet kurumlarını destekleyici bir rol üstlenir. (3) Ulusal Muhafızlar Harekâta Hazırlık Durumu – Bu durumda Ulusal Muhafızlar, ihtiyaç duyulan planlama, eğitim ve alıştırmaları ve ayrıca sürmekte olan tevdi edilmiş ülke içi harekât görevlerini yürütür. **NOT:** Türkçe doktrinde doğrudan karşılığı yoktur.

İstikrar Harekâtı	**a. U.S. JP 1-02, 2010, s. 320:** Emniyetli ve güvenli bir ortam muhafaza etmek ya da yeniden tesis etmek, gerekli kamu hizmetlerini, acil altyapının yeniden inşasını ve insani yardımı sağlamak için A.B.D. dışında, milli gücün diğer unsurlarıyla koordineli olarak icra edilen çeşitli askerî görevleri ve faaliyetleri içeren kapsayıcı bir terimdir.
Gayri Nizamî Kuvvetlere Karşı Harekât	**a. FM 31-15, 1961, s. 3:** Gayri nizamî terimi gayri nizamî kuvvetler, gayri nizamî faaliyetler ve gayri nizamî kuvvetlere karşı harekâttan oluşan tamlamaları, daha geniş anlamda tüm klasik olmayan kuvvetleri ve harekâtı belirtmek kullanılır. Bunlar gerilla, partizan, asi, yıkıcı, direnişçi, terörist, devrimci ve benzeri kişi, örgüt ve yöntemleri içerir.
Yabancı Ülke İç Savunması	**a. U.S. JP 1-02, 2010, s. 134:** Bir hükümetin, başka bir hükümet ya da belirlenmiş örgüt tarafından halkını yıkıcı faaliyetlerden, hukuksuzluktan, ayaklanmadan, terörizmden veya güvenliğine yönelik diğer tehditlerden kurtarmak ve korumak için uygulanan tüm eylem planlarında, sivil ve askerî kurumlarıyla yer almasıdır. **NOT:** Türkçe doktrinde doğrudan karşılığı yoktur.
Karşı Gerilla Harekâtı	**a. FM 31-16, 1963, s. 20:** Karşı gerilla harekâtının görevi, düşman gerilla kuvvetlerini yıkmak, öldürmek ya da yakalamak ve mukavemet hareketinin yeniden güçlenmesini önlemektir. Bu görevin başarılması, doğasında yer alan aşağıdaki harekâtın başarılmasıyla mümkündür: (1) İnzibat harekâtı (Halk kontrolü, birliklerin, donatımın ve muhabere hatlarının emniyeti). (2) Gerilla kuvvetlerinin yıldırılması (3) Gerilla kuvvetlerini yok etmek için taarruzî harekât. (4) Toplumsal gelişim faaliyetlerine destek. (5) Koruyucu kuvvet desteğinin reddi. **NOT:** Türkçe doktrinde yürürlükten kalkmıştır.

Tablo 1-4 Ayaklanmaya Karşı Koyma ile Yakından İlişkili Kavramlar

Ayaklanma tanımının ışığında ayaklanmaya karşı koyma ise; "ayaklanmayı bastırıp, yeniden güçlenmesini önlemek maksadıyla; birinci öncelikle asiler tarafından istismar edilen sosyo-ekonomik hassasiyetleri telafi ederek halkın gönüllerini, fikirlerini ve somut desteğini kazanmayı düşünen, karmaşık ayaklanma ağının eylemsel belirsizliğine karşı, esnek ve süratli uyum sağlayabilen bir stratejiye, öğrenebilen ve yenilenebilen örgüt yapısına ve harekât ortamının gerektirdiği donanıma sahip, konuyla ilgili bütün kuruluşlar arasında noksansız bir koordinasyon ve bilgi akışının bulunduğu, sabırla yürütülen bir mücadele" şeklinde tanımlanabilir.

Önceki maddelerde önerilen ayaklanma ve ayaklanmaya karşı koyma tanımlarının; mevcut tanımlara kıyasla güncel doktrine daha uygun, tatminkâr ve aynı zamanda özgün nitelikte oldukları; ayrıca yakın dönem Türkiye tarihindeki ayaklanmalar da dâhil olmak üzere, ilkel, klasik ya da modern nitelikli tüm ayaklanmaları ve karşı koyma mücadelelerini kapsadığı değerlendirilmektedir. Zira başkaldırıcı, asimetrik, düzensiz ve olağandışı nitelikleri, ya da yapılarının karmaşıklığı açısından 1776 Amerikan Bağımsız Savaşı ile 1821 Mora Ayaklanması arasında büyük bir fark yoktur. Ayaklanmaları özgün kılan, yöntemlerinin değişikliği ve kuram alanına yaptıkları katkıdır. Bu önermeyi test etmenin yolu ise tarihî seyrin incelenmesinden geçmektedir.

2. İLK ÇAĞLARDAN LOCKE'A AYAKLANMA: TEORİSİZ DÖNEM

Tarih boyunca devlet iktidarının mutlaklığı tartışmasız kabul edilirken, bu iktidarın sınırlanması gerektiği de aynı ölçüde benimsenmiştir. İktidarın sınırlandırılması için kullanılan pek çok yöntem arasında direnme önemli bir yer tutar. Direnme bir hak olarak ele alındığında; değerlerin, çıkarların ve inançların kurulu yönetim tarafından baskı altına alınması durumlarında ortaya çıkabilir. Kapani'ye göre[30], "meşruluğunu kaybeden yönetimlerin, çıplak kuvvete dayanarak sonsuza kadar yönetilenlerin itaatini sağ-

30. Kapani, M. *Politika Bilimine Giriş.* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000), s. 196.

layabildiği şimdiye kadar görülmemiştir." Baskıya karşı direnme, aktif ya da pasif şekilde tezahür eder. Aktif direnme, kuvvet yoluyla sistemi temelinden yıkma hedefini güden, ayaklanma hareketleri olarak hayata geçer.

Tanımlanma sorunundan da hatırlanacağı üzere, ayaklanmanın birincil niteliği asimetrik olmasıdır. Diğer bir deyişle ayaklanmalar, kurulu bir otoriteye karşı sıradan insanlar tarafından verilen mücadelelerdir. Tabii ki, bu sıradan kitleleri güdüleyen ve harekete geçiren yönlendirici kişileri, yani liderleri bir kenara atmamak gerekir. Zaten ayaklanmaların tamama yakını bu liderlerin adlarıyla anılır. Liderler sıradan insanları etraflarında toplayabilmek için hep haksızlık algısının oluşmasını sağlayan meşruluk argümanını kullanmışlardır. Haksızlık algısının evrimi de ayaklanmaların tarihî süreç içindeki saiklarını değiştirmiştir.

Haksızlık algısı ayaklanma saiki ile ilişkilendirilirse, toplumsal yapı da ayaklanma yöntemi ile ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla toplumsal yapıdaki değişim de ayaklanma yöntemlerini değiştirmiştir. Aklın gelişiminin ve toplumsal değişimin yavaş seyrettiği İlk ve Orta Çağ'da ana ayaklanma saiki zalimlik ya da zorbalık olmuş, ayaklanmalar da çoğunlukla belli topluluklara mal edilmişlerdir. Ayaklanmalara katılan insanların toplumsal konumu, sayısına göre ön plandadır. Bu nedenle İlk ve Orta Çağ ayaklanmaları; *Köle, Köylü, Klan, Hanedan, Mezhep* gibi ön adlarla tamlanırlar. Bu dönem düşünürleri için de zulme karşı direnme, bilinçli bir halk hareketi değildir, zalimlerin yok edilmesinden ibarettir.

Toplumsal ve ussal değişim hızlandıkça ayaklanmalar da değişmiştir. Onyedinci yüzyıldan sonra saiklar dinî ve irsî hükümdarların zorbalığı ve hukuksuzluğu ile işgalcileri hedef alan eşitlik, kişi özgürlüğü ve halk bağımsızlığı gibi kavramlar olmuştur. Böylece yerel ve plansız halk hareketleri yöntemsel olarak birer halk ayaklanmasına dönüştürmüştür. Modern ayaklanmaların *Devrim, Bağımsızlık Savaşı veya Halk Ayaklanması* gibi adlarla anılmalarının nedeni, sahip oldukları geniş toplumsal tabandır. Dolayısıyla tarihî seyirde önce zulme karşı direnme ve ayaklanma hakkının gelişimi ele alınacak, buna onsekizinci yüzyılda ulusal direniş kavramı eklenecek,

ayaklanmanın altın çağı olan ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardan bahisle inceleme sonlandırılacaktır.

Ayaklanma olgusunun çeşitli siyasi ve sosyolojik olaylar tarafından beslendiğini belirtmek gerekir. Chaliand'ın[31] da tespit ettiği gibi, ayaklanmalar tarihi neredeyse siyasi tarihle yaşıttır. Tarihî belgelerde rastlandığına göre, Antik Çağlar'da ayaklanmaların meşruluk kriteri zalim hükümdarın devrilmesidir. Örneğin Sümerler dönemindeki Lagaş İsyanı bu gerekçeyle çıkmıştır. Lagaş şehri halkı, zalimliği ve yaptığı yolsuzluklar nedeniyle M.Ö. 2380'de, Kral Lugalanda'yı devirerek, yerine kendi adıyla anılan büyük reformlarıyla ünlü Urukagina'yı geçirmişlerdir[32]. Antik Çin'deki "Cennet Vekâleti"[33] kavramı da, hanedanların birbiri yerine geçmesinin bahanesi; yeni gelenin ise meşruluk argümanıydı. İlk bulguları Shang Hanedanı'nın son bulduğu döneme rastlayan (yaklaşık olarak M.Ö. 13'üncü Yüzyıl) "Kehanet Kemikleri"nde Cennet Vekâleti adı verilen bir meşrulaştırma geleneğinden bahsedilmektedir[34]. Shang Hanedanı kralları soylarının; en büyüğünün adı *Shangdi* olan tanrılara dayandığını kabul ederler ve ölmüş olan atalarının da gökyüzünde *Tian* (Cennet)[35] adını verdikleri yerde yaşayan bu tanrıların yanına göç ettiklerine inanırlardı. Yalnız, cennet idaresi ile dünya idaresi birbirine çok fazla karıştığından, tanrılar Shang krallarına yeryüzünü kendileri adına yönetme yetkisi vermişlerdi. Cennet Vekâleti denilen bu yönetim anlayışına göre; *Tian* iktidar-

31. Chaliand, *Yeni Savaş Sanatı.*

32. Uhlig, H. *Die Sumerer.* (Bergisch-Gladbach: Lübbe GmbH, 1992), s. 208.

33. Terimin orijinal adı Çince 天命 (Tianming) kelimesidir. *Tianming* aynı zamanda; "kader" , "alın yazısı," "İlahî Takdir" gibi anlamlara da gelmektedir. Kelimenin menşei ile ilgili kesin veriler bulunmamakla birlikte, ilk kez Shang Hanedanı'nı deviren Türk asıllı Chou hanedanından imparator Wu-wang'ın kardeşi Chou Dükü'ne ait notlarda rastlanılmaktadır. Kavram İngilizce'ye ve genel akademik literatüre *Mandate of Heaven* olarak geçmiştir. Çin kralları soylarının; gökyüzünde *Tian* (Cennet) adını verdikleri yerde yaşayan tanrılara dayandığını kabul ederler ve ölmüş olan atalarının da bu tanrıların yanına göç ettiklerine inanırlardı. Yalnız, cennet idaresi ile dünya idaresi birbirine çok fazla karıştığından, tanrılar krallara yeryüzünü kendileri adına yönetme yetkisi vermişlerdi. *Cennet Vekâleti* denilen bu yönetim anlayışına göre; *Tian* iktidardaki hanedanın otoritesini kutsar, fakat bu hanedan halka zulüm ederse, vekâletini geri alırdı. Eberhard (1947) bu gök dinî inancının Çin kültürüne Türkler'den geçtiğini söyler.

34. Eberhard, W. *Çin Tarihi.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947).

35 "Tian" kelimesi, Shang Hanedanı'nı izleyen Zhou Hanedanı döneminde "Tanrı" anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca bazı akademisyenler güncel Çince'deki Tanrı teriminin karşılığı olan *Tiyan, Ti'en* kelimelerinin etimolojik olarak Tian kelimesiyle bağlantılı olduklarını, hatta kelimenin Türkçe'deki *Tanrı, Tengri*; Moğolca'daki *Tenger*, Mandarin Çincesi'ndeki *Tenggeli* kelimeleriyle semantik benzerliği olduğunu ileri sürmektedirler (Fax, 2009). Bu nedenle "İlahî Vekalet" tanımlamasının da, "Cennet Vekaleti" kavramını ikame edebileceği değerlendirilmektedir.

daki hanedanın otoritesini kutsar. Fakat bu hanedan halka zulüm ederse, vekâletini geri alır. Ardından Cennet Vekâleti en iyi yönetene geçer. Perry[36], Cennet Vekâleti geleneğinin; Çin tarihinin başka hiçbir milletin boy ölçüşemeyeceği kadar ayaklanma ve devrimlerle dolu olmasının ana nedenlerinden birisi olduğunu ileri sürer. Zira yine Perry'ye göre Cennet Vekâleti, hanedanların birbiri yerine geçmesinin ve yeni gelenin kendisini önceki hanedana göre meşru göstermesinin, bir anlamda bahanesiydi. Çinli filozof Mencius, anekdotlarından oluşan ve kendi adıyla anılan *Mengzi* (Mengsun, Meng-Tzu) adlı eserinde[37]; zalim hanedana karşı isyan etmeyi bir hak olarak kabul eder ki; bunun da yukarıda belirtilen "Cennet Vekâleti" inancıyla örtüştüğünü söylemekte yarar vardır.

Antik Yunan ve onu takip eden Roma'nın ahlak ve siyaset felsefesine dair metinlerinde hâkim olan görüş ise; bireyleri mutlu kılacak evrensel iyinin en güçlü tezahürü olan "devlet"in kargaşa ve zayıflıktan korunmasıdır. Devlet iyi ve doğrunun sembolü olduğuna göre, erdemli davranış toplumsal kurallara itaat etmektir. Bu görüşe Herakleitos'tan Platon'a, Aristoteles'ten Epiküros'a kadar pek çok filozofta rastlamak mümkündür.

Herodotos, Ksenophon, Thukydides gibi Yunan tarihçilerinin metinlerinde de sıkça ayaklanmalara rastlanır. Ancak bunlar münferit olaylar olarak ele alınırlar. İsyanlara ilişkin genel çözümlemeler yoktur. Sözgelimi *Herodot Tarihi*'nde[38]; Pers egemenliği döneminde Anadolu'da meydana gelen İyonya İsyanları anlatılır. Ancak Herodotos'un asıl amacı, kavimler arasındaki savaşların neden meydana geldiğini ortaya koymaktır. Ksenophon *Anabasis*'te[39]; Batı Anadolu Valisi Kyros'un, babası Darius'un ölümünden sonra Pers İmparatoru olan kardeşi II. Artakserkes'e karşı isyanını anlatır ama isyan olgusuna ilişkin bir çözümleme yapmaz. Benzer şekilde Thukydides, Atina ile Sparta arasında meydana gelen ve Atina'nın mağlubiyeti ile sonuçlanan Peloponnessos savaşlarını anlattığı *Peloponnessos Savaşları* adlı eserinde[40]; Naxos ve Thasos ayaklanmalarını

36. Perry, E. *Challenging the Mandate of Heaven: Social Protest and State Power in China.* (Armonk, NY, USA: M.E. Sharpe Inc., 2002), s.ix.
37. Tu, W. *Way, Learning, and Politics.* (Albany: Suny, 1993).
38. Herodotos. *Herodot Tarihi.* (3. Baskı). (Çev.: Müntekim Ökmen. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2002).
39. Ksenophon. *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü.* (Çev.: Tanju Gökçöl. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998).
40. Thukydides. *Peloponnessos Savaşları.* (Çev.: Furkan Akdemir. İstanbul: Belge Yayınları, 2010).

da anlatır. Ancak bunlar birer ayaklanmadan ziyade, Attik-Delos Ligi'nin küçük üyeleri olan devletlerin Atina ile düştükleri anlaşmazlıklar olarak değerlendirilebilir.

Yine de daha gerçekçi bir yorum; Antik Yunan düşünürlerinin; zalimliğe karşı ayaklanmayı en doğal bir hak olarak görenler ve bunu belli şartlara bağlayanlar şeklinde ayrıldıklarını söylemek olmalıdır. Örneğin Sokrates otoriteyi sorgulamanın ve bireysel özgürlüğün ilk sembolüdür. Marshall, Sokrates'in bu isyankâr davranışının temeline "kendini bilme" öğretisini koyar[41]: "Sokrates, bireysel vicdanın yanılmaz bir biçimde haklı olduğunda, eleştiri ve tartışmanın toplumsal öneminde ısrar eder ve böylece düşünce özgürlüğünün en erken savunusunu yapar." Ne var ki, Sokrates'in en iyi öğrencisi olan Platon, ünlü eserleri *Yasalar* ve *Devlet*'te halkın ayaklanma hakkına karşı çıkar. Bu tavrın nedeni, zalim iktidarları övmekten çok, tanrısal aklın ürünü saydığı devlet yasalarına itaati istemesidir. Bu nedenle Platon, ayaklanma ve iç savaş çıkmaması için devleti yönetenlerin ne yapmaları gerektiğine odaklanır. Platon'un ünlü Metaller Mitos'u da bunu destekler niteliktedir[42]:

Bir de diyeceğiz ki, sizler aynı topraktan gelen kardeşlersiniz, fakat öte yandan Tanrı sizi farklı farklı yarattı. Mesela bazılarınızın yönetme kabiliyeti daha fazladır ve Tanrı onların mayasına altın katmıştır. Bu onları diğerlerinden daha üstün kılar. Yardımcıların mayasında gümüş vardır, toprakta çalışanların ve diğer işçilerin payına da tunç ve bakır düşmüştür. (...)

Bilindiği üzere Platon'un ideal devleti, bilgelerin yönettiği, bilgisizlerin ise itaat ettikleri devlettir ve ideal devletten sapmanın dört aşaması vardır. Devlet ideal halinden aşama aşama sapıp yozlaştıkça ayaklanmalarla yıkılmaya müsait hale gelir. Platon'un *Devlet*'te belirttiğine göre[43], devletin ayaklanmalarla yıkılmaya en müsait olduğu aşama, oligarşiden demokrasiye geçiş anıdır. Bu durumda olan bir devlet en küçük sebeplerle sarsılır, iç savaş başlar. "Demek ki demokrasi yoksulların üstün gelmesi, rakiplerini öldürmeleri (...)

41. Marshall, *Anarşizmin Tarihi: İmkansızı İstemek.*, s. 113.
42. Platon. *Devlet.* (Çev.: Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman). (İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2006), s. 273 [415a].
43. A.g.e.

sonucunda ortaya çıkar"[44]. Tabii ki buradan Platon'un; demokrasiyi kurmak için bir ayaklanma ve iç savaş çıkarmayı öğütlediği anlaşılmamalıdır. Aslında Platon'un derdi bunun tam da tersidir. Yani, ayaklanma ve iç savaş çıkmaması için devleti yönetenlerin ne yapmaları gerektiğidir. *Devlet*'te demokrasiden tiranlığa geçişi tartıştığı bölümde demokrasiden tiranlığa geçişin ana nedenini "özgürlük" olarak tanımlar[45]:

Özgürlüğün en güzel değer olduğunu duyarsın bu devlet düzeninde (...) Öyle ki en küçük bir eşitsizlik, bir tabi olma durumunda huysuzlaşacaklar ve buna katlanamayacaklardır. Çünkü sonuç olarak, tepelerinde bir efendiye asla tahammül edemeyecekleri için ne yazılı ne sözlü yasaları umursarlar.

Benzer bir yaklaşımı Aristoteles'in *Politika*'sında da görmek mümkündür. Bilindiği üzere Aristoteles'e göre[46], devlet doğanın varlığa getirdiği bir şeydir ve insan, doğası gereği politik bir hayvandır. "Düpedüz bahtsızlığından değil de doğası gereği, şehri, devleti olmayan bir kimse ya fazla iyidir ya fazla kötü, ya insanlığın altındadır ya üstünde"[47]. Aristoteles'in devleti iyi amaçla kurulmuş bir topluluktur. Tüm insanlar iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalıştıklarından, toplulukların en üstünü, en yüksek iyiyi temsil edecektir. Bu nedenle yurttaşlar en yüksek iyi olan devleti korumalı ve onun yasalarına uymalıdır. *Politika*'da belirtildiğine göre, ayaklanmaya sebep olacak durumlardan birkaçı şunlardır: "servet ve ayrıcalık eşitsizliği"[48], "zorla boyunduruk altına girmek"[49], "anayasanın kendi yasalarına göre demokratik olmaması"[50].

Aslen bir ahlak filozofu olan Epiküros'un, insan doğasına ilişkin zamanını aşan görüşleri, ayaklanma düşüncesinin seyrinde önemli bir duraktır. Gökberk[51] Epiküros'un, bir indeterminizm olarak irade özgürlüğü kavramını ilk ortaya atan düşünür olduğunu

44. A.g.e, s. 571 [557a].
45. A.g.e., s. 585 [562b], s. 588 [563d].
46. Aristoteles. *Politika*. (3. Baskı). (Çev.: Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), s. 9.
47. A.g.e., s. 9.
48. A.g.e., s. 46.
49. A.g.e., s. 54.
50. A.g.e., s. 119.
51. Gökberk, M. *Felsefe Tarihi*. (Genişletilmiş 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1967), s. 122.

söyler. Epiküros'a göre[52]; devlet ve toplum, bireylerin karşılıklı korunma ihtiyaçlarından doğan sözleşmeye dayalı bir bağlantıdır. Şu halde hiçbir kurum insanın üstünde değildir. Dolayısıyla Epiküros, devletin zorbalığını reddederken, sözleşmeye dayalı düzenin bozulmamasını da ister.

Otoritenin ve topluma dayatılan düzenin reddine ilk kez; Sokrates'in öğrencisi Antisthenes'in öncülük ettiği Kynikler'de rastlanmaktadır. Sokrates'in erdemin bilgi ile özdeş olduğu savını abartan Kynikler'in, bağımsızlık vurgusunu yapan ilk düşünürler oldukları söylenebilir[53]. "Onlara göre insanoğlunun görevi, bütün isteklerinden tamamen bağımsız olmanın yollarını aramaktır"[54]. Kynikler uygarlığın nimetlerini yüzeysel bulurlar ve doğaya geri dönüşün yollarını ararlar. Kynikler'in "erdemli olmak için erdem öğretisi" Stoacılar tarafından benimsenerek geliştirilecek, öte yandan ahlak felsefeleri revize edilecektir.

Thilly'nin, "Stoa'nın kozmopolitan düşüncesi" olarak adlandırdığı öğretiye göre[55]; "bizim kendi belirli çıkarlarımızın üzerinde evrensel doğrular bulunmaktadır. Gerçek görevimiz evrensel iyiyi yerine getirmektir."

Deyim yerindeyse; Platoncu mutlak itaat düşüncesi ile Kynikçi mutlak itaatsizlik düşüncesinin orta yolunu Gökberk'in deyimiyle[56], Hellenistik Çağ'ın en önemli felsefe okulu olan, Stoacılar bulmuşlardır. Stoacılar'a mal edilebilecek ortak söyleme göre; doğal hukukun tezahürü olan devlete itaat edilmelidir. Ama hükümdar doğal hukuka uymayıp zulme başlarsa, meşruluğunu kaybetmiş olur[57]. Zalimce davranan hükümdarlar ise değiştirilebilirler. Atina sitesi senatosunun aldığı bir karar bu görüşün en belirgin örneklerinden birisidir[58]:

52. A.g.e.; Aydın, A. *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası.* (İstanbul: Gendaş Kültür Yayıncılık, 2004); Thilly, F. *Felsefenin Öyküsü I: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi.* (Çev.: İbrahim Şener. İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2007).

53. Gökberk, *Felsefe Tarihi*; Thilly, *Felsefenin Öyküsü I: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*; Jones, W. T. *Batı Felsefesi Tarihi.* (I. Cilt). (Çev.: Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006).

54. Thilly, *Felsefenin Öyküsü I: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*, s. 108.

55. A.g.e., s. 205.

56. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 125.

57. Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*; Thilly, *Felsefenin Öyküsü I: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*; Jones, *Batı Felsefesi Tarihi.*

58. Göze, A. Baskıya karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, (XXXVI/1- 4), 1970, ss. 28-29.

Atina'da kurulu demokrasi düzenini yıkan ya da demokrasi yıkıldıktan sonra kurulan siyasi rejimde görev alan kimseye, Atina halkının düşmanı gözüyle bakılsın; bu kimseyi öldüren şahsa ceza verilmesin; demokrasi düşmanının bütün malları site yararına satılsın; bu düşmanı öldüren şahıs ve ona yardım edenler, tanrılar ve insanlar önünde suçsuz sayılsın. Bütün Atmalılar demokrasiyi yıkan halk düşmanını öldürmek için and içsinler.

Antik Yunan filozoflarının geneli açısından ayaklanmanın nasıl çıkacağının değil, hâkim otoritenin ayaklanma çıkmaması için ne yapması gerektiğinin önemli olduğu söylenebilir. Antik Yunan'da egemen olan "ideal devlete ya da doğal hukuka itaat" düşüncesinin, Roma'da da büyük ölçüde korunarak devam ettiği görülmektedir. Roma'nın en ünlü düşünürleri olan Skeptik Cicero ile Stoacı Seneca ve Marcus Aurelius'un ortak özellikleri; hem devlete mutlak itaati öğütlemeleri, hem de zorbalığa karşı ayaklanma hakkını savunmalarıdır.

Sözgelimi hukuk alanında Antik Yunan'daki Stoacı okuldan etkilenen Cicero, doğaya uygun olarak bütün insanlar için geçerli olan, aynı kalan ve değişmeden sonsuza dek süren gerçek yasanın doğru akıl olduğunu, bunun da tanrısal aklın ürünü olduğunu söyler. Bundan dolayı da sonsuz ve değişmez yasaya itaat etmeyen insanın, tanrılar katında en ağır cezaya çarptırılmayı hak ettiğini savunur. Ancak bununla birlikte, *Pro Milone* adlı eserinde[59]; kendini ya da cumhuriyeti *latrones*'lerin[60] zulmünden korumak için hasmı öldürmeyi meşru görür. Manuwald'a göre[61]; Cicero'nun ünlü *silent enim leges inter arma*[62] sözü, tiranın baskısına karşı direnme ve ayaklanma hakkını destekler niteliktedir. Bir diğer Romalı Stoacı Seneca'ya göre ise[63]; devlet, kötülükleri durdurmak için hukuk ve kuvvetle donatılmış bir kurumdur. Yapılabilecek en iyi şey bu kuruma sadık kalıp doğruluğun bulunmasına çalışmaktır. Bununla birlikte, insanları gök Tanrı'nın eşit çocukları olarak gören ve onları soy, etnik köken, zenginlik vb. nedenlerle alt ve üst sınıflara ayırmanın ahlaki temeli olmadığını savunan Seneca'nın üstü kapalı da olsa zulme

59. Manuwald, G. *Cicero, Philippics 3-9*. (Berlin, Germany: Walter de Gruyter GmbH, 2007).
60. Latrone(s): Latince; paralı asker, savaş ağası, çeteci, eşkıya. (Alova, E ve Kabaağaç, S. *Latince – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995).
61. Manuwald, *Cicero, Philippics 3-9*, s. 100.
62 "Silahlar konuşunca, kanunlar susar" Cicero, *Pro Milone*, (06 Ocak 2012 tarihinde http://www.thelatinlibrary.com/cicero/milo.shtml adresinden alındı), s. 11.
63. Inwood, B. *Reading Seneca: Stoic Philosophy at Rome*. (London, UK: Oxford University Press, 2005).

karşı direnme hakkının yanında olduğu söylenebilir. Roma döneminin tiranlara isyan hakkını meşru gören nadir düşünürlerinden birisi aynı zamanda "En İyi Beş Roma İmparatoru" arasında sayılan Marcus Aurelius'tur. "Özellikle, bir demokrasi tutkunu olan ve imparatorlukla cumhuriyeti yeniden uzlaştırmayı amaçlayan hocası Claudius Severus'tan aldığı tiranlığa karşı direnme eğitimi, Marcus Aurelius'u zorbalıktan uzak tutmuştur"[64]. Romalı bu üç düşünürün de ortak özelliği, hem devlete mutlak itaati öğütlemeleri, hem de zorbalığa karşı direnme hakkını savunmalarıdır. Örneğin Cicero[65], konsüllük yaptığı dönemde tuz vergisinin adaletsizliği nedeniyle çıkan Katilina Ayaklanması'na[66] karşı olumsuz bir tavır takınmış ve soyluların tarafını tutmuş, ancak yaşlılık döneminde Julius Sezar ve takipçisi Augustus gibi diktatörlerin zorbaca tutumlarını eleştirdiği için önce sürgün, sonra da idam edilmiştir.

İslâm tarihi boyunca meydana gelen ayaklanmalar çoğunlukla mezhepler arasındaki siyasi çekişmelere bağlanabilir. Nitekim Hilmi[67], ilk ihtilafın Hz. Muhammed'in ölümünün ardından, hilafet meselesi nedeniyle ortaya çıktığını belirtir. Hilmi'nin belirttiğine göre Hz. Muhammed sağlığında, yerine geçecek halifenin Hz. Ali bin Ebu Talib olmasını arzulamıştır. Ancak, İslâm idaresine bizzat yerleştirdiği danışma, çoğulculuk, oy ve düşünce özgürlüğü gibi prensipleri çiğnememek, ayrıca hilafetin Haşimoğulları sülalesinin irsi yönetimi şeklinde algılanmasını önlemek için, arzusunu kendisi dile getirmekten bilhassa kaçınmış, bunu Sahabelerin istemesini beklemiştir. Ancak, görülüyor ki Peygamber'in bu tercihi aslında ayrılığın da başlangıcı olur. Bundan sonra İslâm dünyası bir daha asla birleşmemek üzere; Peygamber'in Sahabeleri'nin hilafetini

64. McLynn, F. *Marcus Aurelius: A Life*. (Cambridge, MA: Da Capo Press, 2009), s. 47.

65. Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, s. 58.

66 (A.g.e.) Bu, M.Ö. 63 yılında Katilina adlı bir soylunun liderliğinde çıkmış köle ayaklanmasıdır. O dönemde Roma'da tuz vergisi, zenginlerden de kölelerden de aynı miktarda alınıyordu. Yöneticilere göre, tuz ihtiyacı her insanda eşit olduğundan, eşit oranda alınması normaldi. Ancak verginin tutarını kölelerin karşılaması mümkün değildi. Bu bahaneyle Katilina tribünde imparatordan üç istekte bulundu: yoksullara toprak dağıtılması, faizle katlanan vergi borcunun silinmesi ve vergilerin adil olarak toplanması. Senato bu talepleri reddetti. Hatta o dönemde konsül olan Cicero *Görevler (De Officiis)* adlı eserinde [Cicero, M. T. *On Duties (De Oficiis)*. (İng. Çev.: Walter Miller). (Cambridge, USA: Harvard University Press., 1913), II/73]; "yoksullara toprak dağıtmak, borçları silmek ve vergileri adil toplamak ha? Bu, devleti temelinden sarsar. Devletin nedeni mülkiyeti korumaktır" diyerek asilerin karşı safında durur. Kölelere yapılan muameleden kaynaklanan bir diğer ayaklanma, Spartaküs liderliğinde M.Ö. 73 tarihinde Roma'da çıkmıştır ki bu da Antik Çağ'ın en büyük ayaklanması olarak tarihe geçer.

67. Hilmi, A. *İslâm Tarihi (Hazret-i Peygamber'den Zamanımıza Kadar)*. (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1974), ss. 209-217.

savunanlar (Sünni veya Ehl-i Sünnet) ve Hz. Ali'nin hilafetini savunanlar (Şia – Bu grup da kendisini gerçek sünneti izleyenler olarak adlandırır) olarak ikiye ayrılır. Ayrılık Hz. Osman'ın şehadetiyle büyür, Hz. Ali'nin şehadeti ile de binlerce yıldır kapanmayan bir derinlik kazanır. İktidarın Hz. Ali'nin şehadetinin ardından Emeviler'e geçmesi, Şia'nın bir anlamda muhalefete çekilmesine yol açar. Fatımi Devleti dönemindeki Sünni ayaklanmalar hariç tutulursa, İslâm Tarihi boyunca meydana gelen ayaklanmaların genellikle Şiilik ile birlikte anılmasının nedeni, genel olarak bu siyasi muhalefete bağlanabilir.

Öte yandan, erken dönem Şii mezheplerinin yedinci ve onuncu yüzyıllarda Emevi ve Abbasi Hanedanları'nın açık üstünlüğüne karşı pasif bir mücadele yöntemini tercih ettikleri, bu dönemde Harici ayaklanmalarının daha çok olduğu, nadir görülen Şii ayaklanmalarının ise büyük oranda bastırıldığı görülmektedir. Şii mezheplerin devrimci bir nitelik kazanması İsmailiyye mezhebinin doğmasıyla mümkün olmuştur. Şii-İsmaili hareket, özellikle Abbasi hâkimiyetinin devam ettiği dokuzuncu yüzyıldan sonra, davasına mezhep çatışması yanında; Arap olmayan Müslümanların, Müslüman kölelerin ve fakirlerin hoşnutsuzluğu gibi siyasi argümanları da ekleyerek güçlenir. Daftary'ye göre[68];

> Gerek Arap, gerek Arap olmayan hoşnutsuzlar için en büyük çekim kaynağı devrimci Şiilik, özellikle de İsmaililik idi. Dünyada adaletin hâkimiyetini sağlayacak Mehdi'nin kısa zamanda geleceği beklentisi üzerine odaklanan IX. Yüzyıl İsmaililiğinin mesajı, farklı kökenlerden gelen ezilen halk yığınlarına en çekici gelen çağrıydı. (...) İsmaili hareketi daha başından beri toplumsal şikâyetler ve eşitsizliklere özel bir dikkat göstermiş, böylelikle bir toplumsal protesto hareketi niteliği kazanarak, gelişmekte olan Abbasi düzenine karşı ciddi bir tehdit oluşturmuştu.

İslâm tarihi boyunca adı ayaklanmalara karışan mezhepler ve aşiretler, özet bir şekilde EK-B'de gösterilmiştir.

Bu noktada *bağy* ve *hal'* terimlerine bakmak gerekir. *Bağy*[69]; "herhangi bir şeyi bahane ederek ya da yanlış yorumlayarak belli bir güce sahip bir grubun âdil imama karşı baş kaldırıp; isyan etme-

68. Daftary, F. *İsmaililer: Tarih ve Öğretileri.* (Çev.: Erdal Toprak. İstanbul: Doruk Yayımcılık, 2005), s. 192.
69. Yaşar, A. *İslâm Ceza Hukukunda İdamı Gerektiren Suçlar.* İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), s. 26.

sidir." *Bağy* Kur'an'da geçen bir kavram olduğundan, kaynağını da Kur'an'dan ve hadislerden alır[70] :

> Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever. Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz[71]

Ayetleri ile "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülülemre (idarecilere) de itaat edin.(...)"[72] Ayeti Kur'an'daki ana dayanaklardır[73]. Ayrıca[74]; "bir kimse bir hükümdara bey'at eder de, ona şaklayan elini ve kalbinin semeresini verirse; elinden geldiği takdirde hemen ona itaat etsin. Başka biri gelir de onunla çekişirse, o gelenin boynunu vuruverin!"[75] ve "isyankâr bir grup tarafından öldürülen Ammar'a yazık oldu. (Ammar) onları cennete çağırır; onlar da (Ammar'ı) cehenneme çağırırlardı. Fitneden Allah'a sığınırım"[76] hadisleri de sünnet dayanaklarıdır.

Öte yandan aynı konudaki karşıt görüşlerin meşruluk dayanakları ise yine Kuran'da yer alan ve "yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenlik vermeyen aşırı gidenlerin emrine uymayın"[77] ve benzeri ayetlere[78] dayanan *hal'* kavramıdır.

---

70. Fendoğlu, H. T. Osmanlı Hukukunda Muhalefet Hakkı. (İstanbul İnsan Hakları Sempozyumu Bildirisi, 10-11 Aralık 1994); Yaşar, *İslâm Ceza Hukukunda İdamı Gerektiren Suçlar;* Şafak, A. Bağy. (*Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Yayınları Cilt 4, 1997), ss. 451-452. Bahse konu ayetler; Hucurat Suresi 9. ve 10. Ayetler; Nisa Suresi 59. Ayet. [Özek, Karaman, Turgut ve diğerleri. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli.* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları 1998), ss. 514-515; 86]. Hadisler; Müslim, İmare, 46; Ebû Davud, Fiten, 1; Nesâî, Bey'at, 25; İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, ss. 161, 191, 193.

71. Hucurat Suresi 9. ve 10. Ayetler. (a.g.e., ss. 514-515).

72. Nisa Suresi 59. Ayet. (a.g.e., s. 86).

73. Fendoğlu, Osmanlı Hukukunda Muhalefet Hakkı, Yaşar, *İslâm Ceza Hukukunda İdamı Gerektiren Suçlar;* Şafak, Bağy.

74. Yaşar, *İslâm Ceza Hukukunda İdamı Gerektiren Suçlar;* Taşkın, A. Baskıya Karşı Direnme Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi.* (52), 2004, ss. 37-65.

75. Müslim, İmare, 46; Ebû Davud, Fiten, 1; Nesâî, Bey'at, 25; İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 161, 191, 193.

76. Buhârî, Salât, 63; Müslim, Fiten, 70, 72, 73; Tirmizî, Menâkıb, 34; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 161, 164, 206; c. III, s. 5, 22; c. V, s. 215, 306; İbn Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1420/2000, c. II, ss. 111-113.

77. Şuara Suresi 151-152. Ayetler. (Özek, Karaman, Turgut ve diğerleri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli,* s. 372).

78. Kuran'da zalimlere isyan hakkında bkz. Bakara-124, Maide-45, Şura-39, Zumer-47, Furkan-52.

Bilindiği üzere İslâm devlet sisteminde devlet başkanı hem *şer'î* (uhrevi), hem de *örfî* (dünyevi) yetkilere haizdir; ancak bu her iki yetki de sınırlıdır. Sınırları aşan devlet başkanı azledilir. İslâm hukukunda buna *hurûc ale'l-imâm, hurûc ale's-sultân* veya *hal'* denir[79]. Kelime anlamı "soymak, çekip almak, çıkarmak, çözmek, tecrit etmek" olan hal', İslâm hukukunda[80], "iş başındaki devlet başkanını görevden uzaklaştırmak, ona yapılan biadı bozmak anlamına gelir." Aydın'a göre[81]; "devlet başkanının (imâmın) görevden alınma koşulları arasında en tartışmalı olanı, halifenin adaletten ayrılıp fâsık olmasıdır."

	Hal' Edilmeli	HARİCİLER, ZEYDİYYE, İSMAİLİYYE
Fâsık İmam	Hal' Edilmemeli	İMAMİYYE ŞİASI (Kendi mezhep imamları için) MALİKİLER HANBELİLER
	Duruma Göre Hal' Edilmeli	GAZZALİ, ŞAFİİLER, HANEFİLER

Şekil 1-3: Hal' Meselesi Konusunda Üç Ana Görüş

Fâsık yöneticinin hal'i veya azli konusundaki görüşler üç ana mihveri izlemektedir. Bunlar Şekil 1-3'te verilmiştir. İslâm düşüncesinde *bağy* ve *hal'*in dayandığı en önemli silah ise *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker*[82] prensibidir. İyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak anlamına gelen bu prensip[83], ileride görüleceği üzere Vahhabi ve Seyyid İdrisî ayaklanmalarının ideolojik temelini oluşturmuştur.

Kayıtsız şartsız *hal'i* savunan Hariciler, silahlı ayaklanma ve direnişi temsil ederler. İmamın günahsız olduğu için fâsık olamayacağını savunan İmamiyye Şiası ile imam fâsık da olsa Kuran'ın emri gereği sabretmek gerektiğini iddia eden Maliki ve Hanbeliler eylemsizlik ya da pasif direniş taraftarlarıdır. İmam Gazali de bu görüştedir. Gazali, Fatimiler döneminde Karmatiler'in isyan etmeleri üzerine, bizzat halife Mustazhir'in emriyle yazdığı *Fedâihu'l-Bâtıniyye* adlı reddiyesinde[84]; şeriatın neshinden bahseder. Ve zalim bile olsalar

79. Taşkın, Baskıya Karşı Direnme Hakkı; Aydın, M. A. Hal'. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), Cilt 15, ss. 218-221.

80. Aydın, Hal'.

81. A.g.e.

82. Âl-i İmrân-104, 110; A'râf-157; Tevbe-67, 71, 112; Hac-41; Lokman-17 (Özek, Karaman, Turgut ve diğerleri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli,* ss. 62-63; 169; 196-197, 204; 336; 411).

83. Kurşun Z. Hâşimîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), Cilt. 15, s. 22.

84. Gazali, Ebu Hâmid M. *Bâtınîliğin İçyüzü,* (Çev.: Avni İlhan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı

yönetenlere itaat etmenin, fitne ve fetrete yol açacak bir isyandan daha iyi olduğunu söyler. Ebu Hanife, Ebu Hanbel, İmam Şafi-i, İbn Haldun, İbn Rüşd gibi düşünürlerin savunduğu görüşe göre ise[85]; İslâm ümmeti zalim yöneticiye direnirken beklenen menfaatle muhtemel zararı hesaplamalıdır. Başarı sağlayabilecek güç yoksa direnmek uygun değildir. Bu görüşe göre direnmek için şartların olgunlaşmasını beklemek gerekir. Örneğin İbn Haldun'a göre[86]; bir kişinin asabiyet sahibi olmadan zalim yöneticiye isyan etmesi boş bir uğraştan başka bir şey değildir. Ayrıca[87], "beşeri ümranın devamı için bir idare sistemi ve politika güdülmesi zaruridir."[88] Keza İbn Rüşd'de de benzer bir eğilim görülmektedir[89]; imam Müslümanlara günah işlemelerini emretmediği sürece ona itaat etmemek günahtır, ancak haramı emrederse artık itaat edilmez. Müslümanları cihaddan alıkoymak da bir günahtır bu durumda da imama uyulmaz.

Denilebilir ki; İslâm tarihi boyunca *hal'* kavramı ayaklanmalara meşruluk kazandıran, *bağy* kavramı ise muhalefeti bastırmaya ve istibdada imkân tanıyan şer'î dayanaklar olmuşlardır.

Ortaçağ filozoflarında "devlet" kavramı, en genel anlamda dinle çok yakından ilişkilidir; açık bir deyişle "din devletidir." Bunu ilk kez *Tanrı Devleti*[90] adlı eserinde Augustinus dile getirmiştir. Augustinus'un Tanrı Devleti, ahrette Tanrı Ülkesi'nin bütün yurttaşlarının kuracağı bir ideal devlettir. Augustinus'a göre[91] Tanrı'ya inanmayanlar bu dünyada kalacaklar ve Şeytan'ın hüküm sürdüğü Yeryüzü Devleti'nin fertleri olacaklardır. Öyleyse inananlar bu dünyada kendilerini Tanrı Devleti düzenine hazırlamalı ve bu yolda

Yayınları, 1993), s. 3.

85. Taşkın, Baskıya Karşı Direnme Hakkı, ss. 54-55.

86. İbn Haldun. *Mukaddime.* (3 Cilt). (Çev.: Zahir Kadiri Ugan. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1990).

87. A.g.e., Cilt II, s.117 [52. Fasıl].

88 "Zalim yöneticiye isyan" hakkında bkz. Alî el-Verdî (1994). *Mantıku İbn Haldun.* (2.b. s. 92-93). Londra: Dâru Kufan. "İbn Haldun'da asabiyet" hakkında bkz. Bayder, O. (2010). *İbn Haldun'un İslâm Hukuku Hakkında Görüşleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

89. Şulul, C. *İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi.* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009).

90. Eserin Orijinal adı *De Civitate Dei Contra Paganos* (Putperestlere Karşı Tanrı'nın Devleti)'dir. *Civitas Dei,* bu eserde adı geçen Tanrı'nın Devleti (Şehri) anlamına gelmektedir [Augustine. *The City of God Against Pagans.* (Edt. R. W. Dyson). (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1998), s. xx]. Eserin yazılış tarihi M.S. beşinci yüzyılın başlarıdır. Roma'nın Gotlar tarafından yıkılmasını, imparatorların pagan Tanrılar'a sırt çevirip Hıristiyan olmalarına bağlayan iddialara karşı bir *apologia* olarak yazılmıştır (Gökberk, *Felsefe Tarihi,* s. 188).

91. Augustine. *The City of God Against Pagans.*

eğitilmelidirler. Hıristiyan Kilisesi, Tanrı Devleti'nin yeryüzündeki temsilcisi ve inananların eğiticisidir. Öyleyse, Kilise'ye koşulsuz itaat edilmelidir. Üstelik itaat, Hıristiyanlığın üzerinde durduğu bir erdemdir. Nitekim İncil'e göre[92] ilk günah itaatsizliktir. Tanrı'nın otoritesine isyan eden, iyi ve kötü bilgisinin ağacından yiyen insan Cennet Bahçesi'nden kovulmuştur. Augustinus'la başlayan; insanların Tanrı Devleti'nin temsilcisi olan Kilise'ye koşulsuz itaat etmesi düşüncesi, Eriugena ve Anselmus gibi Skolastik Felsefe'nin ilk dönem düşünürlerince de kabul görmüştür. Tanrı Devleti'ni Platon'un ideal devleti ile benzeştirmek mümkündür. Kaldı ki bu dönem, felsefede Yeni Platonculuk dönemi olarak da bilinir.

Skolastik Felsefe'nin Yükseliş Dönemi'nin onüçüncü yüzyıl düşünürleri Tanrı Devleti'ne itaati överken, bunun dışında kalanları gayrimeşru görürler. Dolayısıyla, Tanrı Devleti dışında kalan yönetimlere karşı ayaklanmayı mubah sayarlar. Salisburyli John, *Plutarkhos*'ta prensle tiran arasındaki farkı; prensin halkın çıkarlarını gözetmesi ve onları Tanrı'nın yasalarına göre yönetmesi olarak tanımlar[93]. John'a göre insanlar için en önemli şey prensin ihtiyaçlarının tam manasıyla karşılanmasıdır. Çünkü prens adaletsiz davranmaz. Prens, kamusal güç ve dünya üzerinde bir tür tanrısal/ilahi ihtişamdır. John, çizdiği prens tipine uymayanların katli vacip tiranlar olacağını dolaylı bir şekilde anlatmaktadır.

Skolastik Felsefe'nin Yükselme Dönemi, aynı zamanda Platonculuk'tan ayrılma dönemidir. Bu dönemde Endülüs (İslâm) filozoflarının Aristoteles merkezli dünya görüşü Skolastik düşünürleri de etkilemiştir. Albertus Magnus'un Arapça'dan yaptığı İbn Rüşd (Averro) çevirileri gibi pek çok İslâm felsefesi metni Skolastik felsefede yeni bir çığır açmıştır. Daha önce İslâm felsefesi bahsinde geçen; Halife'ye (İmam'a) fâsık olmadığı sürece itaat edilmesi prensibinin, Hıristiyan üslubuna uygun bir biçimde Aquinolu Thomas tarafından da ifade edildiği görülmektedir. Zira Aquinolu Thomas da *Summa Theologica* adlı eserinde yer alan devlet öğretisinde Platon'dan ziyade Aristoteles'i izler. Dolayısıyla Thomas'a göre de insan politik bir yaratıktır. Thomas için devlet[94], Tanrı'nın istediği

92. İncil-Tekvin 1: 26-8.
93. Alatlı, A. *Batıya Yön Veren Metinler* (4 Cilt). (Ürgüp: Kapadokya Meslek Yüksek Okulu, 2010), s. 342.
94. Gökberk, Felsefe Tarihi; Thilly, *Felsefenin Öyküsü I: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi.*

bir durumdur, doğal bir zorunluluktur. Bütün hükümetlerin ortak amacı refahın sağlanmasıdır ki; bu da merkezî bir hükümet ya da monarşi ile mümkündür. Bu nedenle devletin başındakilere itaat bir ödevdir. En uç durumlarda bile hükümdarın öldürülmesi ya da ona isyan edilmesi düşünülemez. Hak, yasal araçlarla yerine getirilmelidir. Öte yandan devletin Tanrı adına sosyal hayatı düzenlemek gibi bir görevi de vardır; zalimliği önlemek için kurulmuş olmalıdır. Bu nedenle çıkardığı kanunlar zalimce ve keyfî olamaz. Zalimce kanunlar yapan bir hükümdar meşruluğunu kaybetmiş sayılır. Görüldüğü üzere, Thomas devlete koşulsuz itaat edilmesi gerektiğini savunurken, "zalimliği önleme" gibi bir açık kapı da bırakmaktadır. Ancak isyanın bir hak olduğunu net olarak dile getirmemektedir.

Orta Çağ'da Kilise'nin başlattığı universalist devlet görüşünün yanında, Roma'nın parçalanmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan partikülarist bir yapı da bulunmaktaydı. Bu yapı aynı zamanda dünyevi üstünlük konusunda Kilise'nin en büyük rakibi olan feodalizmdi[95]. Jones feodalizmin köklerinin, Roma'nın toprak sistemine (*theme, themata*) kadar uzandığını iddia eder. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu parçalanınca, halihazırda vergi toplama, asker besleme, kanun yapma yetkisine sahip toprak ağalarının ve ona bağlı savaşçıların oluşturduğu bir kaotik düzen tüm Avrupa'da egemen oldu. Jones'a göre[96];

Her yurttaşın devletle özdeş bir ilişki içerisinde bulunduğu ve devlete bütün bireysel sadakatini borçlu olduğu yolundaki Yunan (ve Roma) anlayışı (...), Orta Çağlarda yerini, hemen bir üst basamaktaki efendiye kişisel sadakate bıraktı. (...) Bu yüzden Ortaçağ toplum teorisinde baskın olan kavram, yurttaşlıktan ziyade statü kavramıydı.

Feodalizmin son dönemleri aynı zamanda Kilise'yle uyuştuğu dönemler olarak değerlendirilebilir. Bu uyuşmanın ana elemanı şövalyelik müessesesiydi. Şövalyelik ideali ile Kilise ideali arasında dikkate değer bir paralellik vardı. Aralarındaki tek fark; keşişin bu dünyadan elini eteğini çekmesine karşın, şövalyenin bu dünyanın gerçekleriyle yaşıyor olmasıydı. Müteakip çağda, şövalyeliğin çeşitli formlarda yeni düzene uyum sağlamasına karşın, Kilise'nin isyanların ve protestoların merkezinde kalması bu farkla açıklanabilir.

95. Jones, *Batı Felsefesi Tarihi*, s. 242.
96. A.g.e., s. 245.

Zira şövalyelik feodalizmin son dönemlerinde gelişti ki bu dönem; güç odağının toprak ağalarından servet sahibi avama kaymaya başlamasının şafağıydı. Onüçüncü ve onbeşinci yüzyıllar boyunca adım adım gelişecek olan yeni dünyanın saadet merkezleri, şatolar ve malikânelerden ziyade şehirler olacaktır. Bu ise aristokrasiye karşı ve onun yerini alacak biçimde burjuvazinin ortaya çıkışı anlamına gelmekteydi. Yeni dünya düzeninin insanı yakın gelecekte laikleşecek, uzak bir gelecekte ise liberalleşecekti. Laikleşme Kilise otoritesine karşı, liberalleşme ise monarşilere karşı ayaklanmaları doğuracaktır.

Yine de Orta Çağ, ayaklanma düşüncesi açısından kısır bir dönemdir. Yeni Çağ öncesindeki son asırda koşulsuz itaat prensibinin, hak arama belgeleri ve halk ayaklanmaları ile delindiği görülmektedir. Hak arama belgelerinin arasında en popüler olanı, şüphesiz İngiltere'de ortaya çıkan *Magna Carta Libertatum*, yani "Büyük Özgürlükler Sözleşmesi"dir. *Magna Carta*, üstü kapalı da olsa, İngiliz baronlarına, Kral John'a karşı isyan etme hakkı verir[97]:

(md. 52) Bizi kendi eşitleri gibi adilce yargılamadan; topraklarımızdan, kalelerimizden, özgürlüklerimizden ya da haklarımızdan yoksun bırakan ya da el koyan her kim olursa, bunları hep birlikte eski haline getireceğiz. Meseleyle ilgili uyuşmazlıklar, aşağıda, barışın güvence altına alınması maddesinde [md. 61] bahsi geçen yirmi beş baronun ortak kararıyla çözülecektir.

(md. 61) Krallığımızda eskiden beri var olan koşulların daha iyi bir hale getirmek, baronlarla aramızda mevcut olan ihtilafın en hayırlı bir biçimde sonuçlandırmak ve Tanrı'nın rızasını kazanmak için yukarıda sayılan maddeleri onayladıktan sonra, şimdi de kapsamlı ve sürekli bir istikrardan yararlansınlar diye aşağıdaki güvenceyi veriyoruz. Krallığımızın sınırları içerisinde bulunan baronlar kendi aralarından diledikleri 25 kişiyi seçecekler ve bu 25 kişi tüm güçleriyle, halihazırdaki bu fermanla kendilerine bağışladığımız ve teyit ettiğimiz barışı ve özgürlükleri uygulayacaklar, bunlara uyacaklar ve karşı tarafın da uymasını sağlayacaklardır.

Magna Carta'dan çok kısa bir süre sonra, Macar Kralı II. And-

97. Davis, G. R. C. *Magna Carta.* (Revised Edition). (London: British Library, 1989).

reas döneminde *Altın Mühürlü Ferman*[98] yayınlandı. *Ferman*'a[99] göre, eğer kral yasaya uymazsa, soylular krala itaat etmeyebilirlerdi ki; bu da Macar soylularına *Magna Carta*'dakine benzer bir olanak sağlıyordu. Her iki metnin de bireysel özgürlüklerin ve halk egemenliğinin Orta Çağ'daki temsilcileri olduğunu söylemek oldukça iddialı olur. Zira bahse konu metinler, halktan ziyade toprak ağalarını krala karşı güvence altına almak için yazılmışlardı. Ancak yine de bunları istisnai ve anlamlı kılan; bir alt tabakanın üst tabakaya karşı böyle bir sınırlama getirmesidir. Özellikle İskoçya Bağımsızlık Savaşları'nın *Magna Carta*'yı takip eden dönemde vuku bulması ayaklanma düşüncesinin gelişimi açısından manidardır.

Tarih	Yer	Ayaklanma	Çıkış Nedeni
1296-1328 1331-1357	İngiltere	İskoçya Bağımsızlık Savaşları	İngiltere'nin haksız istilası
1323-1328	Belçika	Flandra Köylü Ayaklanması	Yüksek vergiler
1342-1350	Yunanistan	Selanik Zelot Ayaklanması	Sosyal ve siyasî gerginlikler
1343-1346	Estonya	Aziz George Günü Ayaklanması	Töton istilası ve yüksek vergiler
1356-1358	Fransa	Jacquerie (Köylü Ayaklanması)	Yüksek vergiler
1378	İtalya	Ciompi (Tekstil İşçileri) Ayaklanması	Sınıf çatışması
1381	İngiltere	Köylü (Wat Tyler) Ayaklanması	Kelle Vergisi
1382	Fransa	Harelle Ayaklanması	Yüksek vergiler
1435, 1467-1469	İspanya	Irmandino (Kardeşlik) Ayaklanmaları	Sınıf çatışması
1450	İngiltere	Jack Cade (Kent) Ayaklanması	Sınıf çatışması, yüksek vergiler
1462-1485	İspanya	Remensa (Köle) Ayaklanması	Sınıf çatışması
1497	İngiltere	Cornish Ayaklanması	Yüksek vergiler
1519-1523	İspanya	Cermen (Kardeşlik) Ayaklanması	Sınıf çatışması, İslâm karşıtlığı

98. Hantos, E. *The Magna Carta Of The English And Of The Hungarian Constitution: A Comparative View Of The Law And Institutions Of The Early Middle Ages.* Clark, (New Jersey, USA: The Lawbook Exchange Ltd., 2005), s. 185.

99. Latince adı *Bulla Aurea*'dır (Hantos, a.g.e.). Macar hukuk tarihçileri tarafından ilk Macar anayasası olarak da adlandırılır. 1211'de yazılmıştır. İsmen kimler tarafından yazıldığı bilinmemektedir.

1520-1521	İspanya	Kastilya Cemaat Ayaklanmaları	Sınıf çatışması
1536	İngiltere	Hac Farizesi Ayaklanması	Dini, sosyo-ekonomik sorunlar
1542	İsveç	Dacke Ayaklanması	Dini sorunlar, yüksek vergiler
1549	İngiltere	Arundel Ayaklanması	Dini, sosyo-ekonomik sorunlar
1554	İngiltere	Wyatt (Kent) Ayaklanması	Siyasî gerginlikler
1568-1648	Hollanda	Seksen Yıl Savaşları (Hollanda Ayaklanması)	Dini sorunlar
1596	Finlandiya	Değnek Ayaklanması	Sınıf çatışması

Tablo 1-5 Geç Orta Çağ'da Meydana Gelen Başlıca Ayaklanmalar[100]

Orta Çağ'ın sonlarında (ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllar) meydana gelen sosyal hareketler, bir anlamda Yeni Çağ'la başlayacak olan yeniden doğuşa hazırlık niteliğindeydiler. Yönetenlerin baskısından, zenginlerle fakirler arasındaki gelir eşitsizliğinden, Kilise'nin yozlaşmasından, ağır vergilerden ve soyluların aralarındaki savaşların yıkımından bezen Avrupalı köylüler, pek çok kez ayaklandılar. Sözgelimi sadece Almanya'da yüzün üzerinde köylü ayaklanması çıkmıştır[101]. Bunlardan en önemlileri, çıkış nedenleriyle birlikte Tablo 1-5'te verilmiştir.

Orta Çağ'ın son dönemi Kilise içinde Dominiken ve Fransisken çekişmesine tanıklık etmiştir. Bu mücadelenin ayaklanma tarihi açısından önemi, "koşulsuz itaat" düşüncesine yönelik ilk kayda değer muhalefet olması ve Rönesans ile Reformasyon'u müjdelemesidir. Öte yandan Kilise'nin kendi içindeki bu tartışmanın büyük kitleleri harekete geçirebilecek bir niteliğe bürünmediğini, diğer bir deyişle çok kısık sesli kaldığını vurgulamakta yarar vardır. Bu dönemin önemli düşünürleri; Duns Scotus, Ockhamlı William, Roger Bacon ve Averroistler'dir. Scottus ve takipçileri, Aquinolu Thomas'ın kıs-

100. Mollat, M. and Wolff, P. *The Popular Revolts of the late Middle Ages.* (Allen & Unwin, 1973); Drees, C. J. *The Late Medieval Age of Crisis and Renewal. 1300-1500.* (Westport, CT, USA: Greenwood Press, 2001); Nicol, D. M. *The Last Centuries of Byzantium 1216-1453.* (Second Edition). (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1993); Barker, J. W. Late Byzantine Thessalonike: A Second City's Challenges and Responses. *Dumbarton Oaks Papers, No. 57 (Symposium on Late Byzantine Thessalonike).* (Edt: Alice-Mary Talbot). (Washington, D.C., USA: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2004).

101. Blickle, P. *Unruhen in der ständischen Gesellschaft 1300-1800.* (München, BRD: Oldenbourg Verlag, 1998), s. 25.

mi determinizmini geliştirerek, tam determinizmi savunmuşlardır. Diğer bir deyişle Scottus, insanın özgür olduğunu ve bilgiye ulaşmada iradenin akıldan önce geldiğini ortaya koyar. Gökberk'e göre[102]; "Scotus'un insana verdiği bu yüksek değer, insanın kilise karşısında bağımsızlığına yol açacaktır. Nominalizmin kurucusu olan Ockhamlı William, Scottus'un düşüncelerini bir adım daha ileriye götürmüş ve tarihte ilk defa inanç ile bilgiyi ayırmıştır."

Bilgi ile inancı uzlaştırma gayesiyle yola çıkan Skolastik Felsefe, yaklaşık yüzyıl sonra, tam tersine inanç ile bilginin ayrılması bir sonucuna ulaşır. Gökberk'e göre[103], "bundan sonrasında gittikçe bağımsızlaşarak kendini bulan aklın ışığıyla aydınlanmış yeni bir Avrupa Kültürü oluşacaktır."

Cassirer'e göre[104]; Rönesans ve Reformasyon'un siyaset bilimi açısından durumu uzun süre tartışma konusu olmuştur. Ancak şurası kesindir ki; zulme karşı ayaklanma, Rönesans'la birlikte Kilise zulmüne karşı ayaklanmaya dönüşmüştür. Niccolo Machiavelli, Martin Luther, Thomas More, Giordano Bruno, Tomasso Campanella, Francis Bacon gibi düşünürlerin ortak noktası, hepsinin dinî otoriteye yüksek sesle karşı çıkmaları ve bu nedenle dinsizlik suçlamalarına, aforozlara, işkencelere ya da idamlara maruz kalmış olmalarıdır. Yine bu düşünürlerin ortak zaafı ise toplumu harekete geçirememiş, ya da harekete geçirmeyi görev edinmemiş olmalarıdır. Belki Luther ünlü Doksan Beş Tez'inin[105] yol açtığı Protestan ayaklanmaları nedeniyle; ya da Machiavelli, insanı dinî dogma uykusundan uyandırma çabasından dolayı bu savdan kısmen ayrı tutulabilirler. Ama özünde her ikisi de ayaklanmaya karşıdırlar[106]. Luther'e göre devlet Tanrı'nın muhteşem bir hediyesi, büyük bir hazine, ilahî nizamdır. Ayaklanma tüm olası günahların en kötüsüdür.

102. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 212.

103. A.g.e., s. 215.

104. Cassirer, E. *Devlet Efsanesi*. (Çev.: Necla Arat). İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990).

105. Martin Luther, Azizler Günü arifesi olan 31 Ekim 1517'de Mainz Başpiskoposu Albrecht von Hohenzollern'e [İng. Albert of Mainz] günah bağışlama belgesi satışını protesto eden bir mektup yazar. Mektubuna, *Martin Luther'in, Endüljansın Güç ve Etkinliği Üzerine Münazarası* başlıklı bir metin ekler. Ardından aynı gün, metnin Latince'sini Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asar. Bu metin daha sonra *Luther'in Doksan Beş Tezi* adıyla bilinecektir [Obermann, H. A. *Luther: Man Between God and the Devil.* (Paperback Edition) (New Haven, CT, USA: Yale University Press., 2006), ss. 188-190].

106. Thompson, W. D. J. Martin Luther ve "İki Kırallık". (Edt.) W.D.J. Cargill Thompson, *Siyasi Düşüncenin Doğası* içinde. (İstanbul: Yayınevi, 2006), ss. 47-68.

Rönesans, özelliği gereği, ayaklanma kavramının bir çeşit altyapısını oluşturacak olan düşünürler yetiştirmiştir. Ama yine de ayaklanma kavramı halen teorik incelemelere konu olmaktan uzaktır. Kilise'yi siyasetten kovmaya odaklanmış olan Rönesans aydını için öncelikli hedef, Tanrı Devleti'nin yerine geçireceği Laik Ulus Devleti'ni yaratmaktır. Antik Yunan ve Roma düşünürlerinin eserleri yeniden incelenir. Örneğin Machiavelli[107], Skolastik geleneğin tümünden kesinlikle ve kuşku götürmeyen bir biçimde kopan ilk düşünürdür. Ancak uzunca bir süre zorbaların akıl hocası olmakla suçlanmıştır. Bu görüşün sahipleri *Hükümdar*'ı delil olarak gösterirler. Halbuki Cassirer, Machiavelli'yi iyi anlamak için *Hükümdar*'ı iyi anlamak gerektiğini vurgular. Bir kere *Hükümdar*'ın ana konusunun[108], ele geçirilen hükümdarlıkların korunması için yapılması gereken işler olduğunu unutmamak gerekir. Demek ki Machiavelli, iktidarın güç ile değiştirilebileceğini, değişen iktidarın ise yine güç ile korunabileceğini ilk kez gösteren düşünürdür. *Hükümdar*'da önerdiği tedbirler, halkın yeni iktidara itaatini sağlamak ya da yeni kurulan otoriteyi sağlamlaştırmak içindir. Zira Machiavelli için kutsal olan iktidardaki kişi değil, iktidarın kendisidir.

Machiavelli'nin halk ayaklanmasını uygun bulmadığı ve desteklemediği görüşü genel bir kabul görmektedir. Bununla birlikte Machiavelli, zulme ve düzensizliğe karşı ayaklanmaya pirim verir. *Floransa'da Komplolar ve Karşı Komplolar Tarihi*'nde; *Capitano di parte*'ye[109] karşı yapılan pleb ayaklanmasını destekleyen bir üslup kullanır. Machiavelli, asi liderlerinden birini konuşturarak, asilere takip etmeleri gereken yolu anlatır. Konuşturduğu kişi, ayaklanmaya devam ettikleri takdirde üst sınıfların müzakere etmeye razı olacaklarında ısrarcıdır[110]:

Bu nedenle, bence, eski hatalarımızın affedilmesini istiyorsak iki kat daha fazla kötülük yaparak, daha fazla yangın çıkartıp,

107. Cassirer, *Devlet Efsanesi*, s. 140.

108. Machiavelli, N. *Hükümdar.* (3.Baskı) (Çev.: Necdet Adabağ. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, VI, 2010), s. 20.

109. Floransa Dükü Carlo, iktidarı döneminde Floransa'da on iki zanaat loncası teşkil etmiştir. Bu loncaların sayısı zamanla yirmi bire ulaşmış ve aralarında büyük zanaatkârlar ve küçük zanaatkârlar olarak bölünmüşlerdir. Büyük zanaatkârlar grubu *Capitano di parte* olarak adlandırılmıştır.

110. Machiavelli, N. *Floransa'da Komplolar ve Karşı Komplolar Tarihi.* (Çev.: A. Berna Hasan. İstanbul: Özne Yayınları, 2002), ss. 144-145.

daha fazla hırsızlık yaparak ve bu amaç doğrultusunda daha fazla adam toplamak için çaba sarf ederek atağa geçmeliyiz, çünkü hata yapanın çok olduğu yerde kimse cezalandırılmaz; küçük hatalar cezalandırılır, daha büyük olanlar ise ödüllendirilir. Acı çekenler çok olduğunda az sayıda kişi bunun intikamını almaya çalışır, çünkü genel hakaretlere özel hakaretlerden daha çok sabırla tahammül edilir.

Bu sözlerine rağmen Machiavelli insanın doğuştan iyi olduğunu, ama dinî dogmaların insanı kötüleştirdiğini de savunur. *Titus Livius'un İlk On Yılı Üzerine Söylevler*'de şöyle demektedir[111]: "Dinimiz kahramanlar yerine yalnızca alçakgönüllü ve kendi halinde olanları kutsuyor. Oysa Paganlar, büyük komutanlar ve devletlerin yöneticileri gibi dünyasal görkemle dopdolu kişilerden başkasını tanrılaştırmamışlardı." Öyleyse Machiavelli; siyasette gücün önemini ilk kez vurguladığı için ayaklanmacılara; iktidarı elde tutmak ve gücü kaybetmemek uğruna her yolu mubah saydığı için de karşı koymacılara ilham verebilir. Nitekim Rees'e göre[112], aynı Marksist ideolojinin temsilcileri ve hatta halef-selef olmalarına rağmen, Lenin devrimci; Stalin ise zorba Machiavelli'den ilham almıştır.

Machiavelli'nin çağdaşı olan Thomas More, kısaca *Ütopya*[113] adıyla bilinen eserinde, gerçekte var olmayan mükemmel bir ülkeyi (*Utopia*-Yok Ülke) tasvir ederken, olması gereken siyasî ve toplumsal düzeni işaret eder. Aydın'a göre[114]; *Ütopya*, More'un yaşadığı dönem İngiltere'sindeki kargaşa ve yoksulluğa bir tepkidir. Fukuyama[115], *Ütopya*'nın, halkın özlemine düşsel planda da olsa yanıt vermek amacında olduğunu iddia eder. More'un Ütopya ülkesinde barış hâkimdir ve savaş insanlık dışı bir olay olarak görülür. Ütopyalılar için yurttaşları çok değerlidir ve onların kılına dahi zarar gelmemelidir. Ütopya ülkesinin yasalarına göre savaşa üç şartla

111. Machiavelli, N. *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler.* (Çev.: Alev Tolga. İstanbul: Say Yayınları, 2009), s. II/II.

112. Rees, E. A. *Political Thought from Machiavelli to Stalin: Revolutionary Machiavellism.* (New York, NY, USA: Palgrave Macmillan, 2004).

113. Eserin orijinal adı *De optimo reip. statv, deque noua insula Vtopia, libellus uere aureus, nec minus salutaris quam festiuus*'tur. Eser İngilizce'ye *A Fruitful and Pleasant Work of the Best State of a Public Weal, and of the New Isle Called Utopia* adıyla, Türkçe'ye ise *Mükemmel Bir Devlet Modeli ve Yeni Utopia Adası* adıyla çevrilmiştir.

114. Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, ss. 148-149.

115. Fukuyama, F. *Tarihin Sonu ve Son İnsan.* (Çev.: Zülfü Dicleli. İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999).

girilebilir[116]: "Kendi sınırlarını korumak, dost ülkeyi istila eden düşmanları püskürtmek ve ezilen halkı bir zorbanın boyunduruğundan korumak için..." Görüldüğü üzere ayaklanma kavramı Thomas More'un düşüncesinde, istilacıya direnmenin ve tiranlığa karşı isyanın meşrulaştırılması ile hayat bulmaktadır.

Machiavelli'nin devleti amaçlaştıran siyaset düşüncesini sürdüren Jean Bodin'e göre[117] halk, bağımsızlığını toplumsal bir anlaşmayla geri alınamaz bir biçimde devlete devretmiştir. Bodin "cumhuriyet bir eşkıyalar toplumu değildir" derken[118]; hükümranlığın bir cumhuriyetin mutlak ve kalıcı gücü olduğunu vurgular. Egemen hükümdarın elinde doğa yasalarının sınırlarını aşma gücü yoktur. Bu nedenle mutlak erk Tanrı'nın yasalarına karşı gelemez, adaletsiz olan hiçbir şey yapamaz, halka zulmedemez. Bodin'de de örtülü bir direnme ve ayaklanma hakkından söz etmek mümkündür ancak; Machiavelli'nin öngördüğünden daha fazla değildir.

Bir başka Rönesans düşünürü Johannes Althusius ayaklanma hakkını, daha belirgin bir şekilde dile getirmiştir. Althusius'a göre[119], insanların bağımsızlığı yöneticilere devredilemez. Şiddete başvuran hükümdar tahttan indirilmeli veya idam edilmelidir.

Etienne de la Boétie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı eserinde; insanlar siyasi otoriteye ya da hükümete neden boyun eğerler? sorusuna yanıt arar. Boétie[120], "insanların gönüllü kulluk etmelerinin başlıca nedeni, serf olarak dünyaya gelmeleri ve serf olarak yetiştirilmeleridir" der. Özetle denilebilir ki; Rönesans insanı temel alan ayaklanma düşüncesinde bir kıpırdanıştır. Ondördüncü ve onaltıncı yüzyıllar arasında yönetim baskısına, gelir eşitsizliğine, Kilise'nin yozlaşmasına ve ağır vergilere karşı çıkan köylü ayaklanmaları bu iddianın kanıtıdırlar.

Rönesans'la doğan ayaklanma düşüncesi onaltıncı yüzyılın sonunda güçlenmeye başlamıştır. Ayaklanma hakkının kavramsal-

116. More, T. *Mükemmel Bir Devlet Modeli ve Yeni Utopia Adası.* (Çev.: Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009), s. 152.
117. Thilly, *Felsefenin Öyküsü I: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*, s. 22.
118. Bodin J. Cumhuriyet Bir Eşkıya Toplumu Değildir. *Klasik Siyasi Felsefe Metinleri* içinde, Blandin Kriegel (Edt.), (Çev.: Zühre İlkegelen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 18.
119. Thilly, *Felsefenin Öyküsü I: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*, s. 22.
120. Marshall, *Anarşizmin Tarihi: İmkansızı İstemek*, s. 175.

laşması da bu noktada başlatılabilir. Ayaklanma hakkını konu alan ilk metin *Tiranlara Karşı Özgürlüğün Savunulması (Vindiciae)*[121] adlı eserdir. Huguenot'un ve dolayısıyla Monarchomachlar'ın[122] görüşlerini yansıtan *Vindiciae,* ayaklanma literatüründe önemli bir yere sahiptir. *Vindiciae* önce ayaklanma hakkının kaynağını inceler, ardından *Sorular* adlı bölümde ayaklanmanın hangi koşullar altında meşru olduğunu ortaya koyar[123]:

Tanrı bir şey buyurup kral tersini buyurursa, aksi takdirde Tanrı'ya karşı geleceğinden krala itaat etmeyi reddedenlere isyankâr diyen o kibirli insan da kim oluyor? (...) İlk akit veya sözleşmede yalnızca dindarlık şartı vardır, ikincisindeyse adalet. Birinci sözleşmede, "Benim buyruklarımı yerine getireceksin;" ikinci sözleşmede ise, "Adaleti bütün insanlara eşit olarak dağıtacaksın" şartı bulunur. Birinci şartı yerine getirmediğinde münasip şekilde intikam alacak olan Tanrı'dır, ikinci şartı yerine getirmediğindeyse bunu meşru olarak cezalandıracak halktır ya da onu temsil edenlerdir ki, onlar halkı korumayı üstlenmişlerdir.

Vindiciae ile aynı dönemde, benzer konuları işleyen başka metinler de kaleme alınmıştır. Bunlardan en ünlüleri Fransız Kalvinist Théodore de Bèze tarafından yazılan *Yönetenlerin Yönettikleri Üzerindeki Hakları ve Yönetilenlerin Yönetenlerine Karşı Görevleri Üzerine* ile yine ünlü bir Kalvinist olan François Hotman'ın *Franco-Gallia* adlı eserlerdir. Bèze'ye göre[124]; iktidarı gasp edenlere karşı harekete

121. Orijinal Latince adı *Vindiciae Contra Tyrannos* olan risale 1579 yılında, Basel'de yayınlandı. Her ne kadar risalede, basım yeri Edinburgh ve yazarı "Stephanus Junius Brutus, bir Kelt" şeklinde belirtilmişse de, bu kimilerine göre Fransız devlet yönetimine yönelik bir şaşırtmacadır. Risalenin gerçek yazarı hakkında bugün bile devam eden bir tartışma söz konusudur. Şüpheler, Protestan diplomat Hubert Languet (1518-1581) ile yine bir başka Protestan avukat ve diplomat olan Philippe du Plessis-Mornay (1549-1623) üzerinde yoğunlaşmaktadır (Alatlı, *Batıya Yön Veren Metinler,* s. 575).

122. *Huguenot* kelimesinin kökeni tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte terimin Flemenkçe ve Almanca karışımı bir birleşik kelime olma olasılığı yüksektir. İncil'i gizli olarak inceleyen Protestanlar, "ev dostları" anlamında; *Huis Genooten* olarak adlandırılmışlardır. Bunlar *Eid Genossen* olarak da bilinirler ki; bu da "yeminli dostlar" anlamına gelir. *Huguenot* büyük bir olasılıkla bu tamlamalardan birinin Fransızca telaffuzu olan çoğul bir kelimedir. Yani *Huguenotlar* tabiri yanlıştır. Terim, onaltıncı yüzyılda ünlü Paris katliamında hedef alınan Fransız Protestanlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Yunanca *monarchos* (kral) ve *machomai* (savaş) kelimelerinin birleşimi olan *monarkomach* (*Monarkomak*) ise, *Huguenot*'un monarşiye karşı çıkanlarına verilen addır (*Encyclopædia Britannica,* 1962, C.11, s. 871; Alatlı, *Batıya Yön Veren Metinler*).

123. Alatlı, *Batıya Yön Veren Metinler,* ss. 575-583.

124. Göze, A. XVI. Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* (XXXIV/1-4), 1968, s. 262.

geçmek ve bütün imkânlardan yararlanarak idareyi bunların elinden kurtarmak herkesin hakkı, hatta görevidir.

Avrupa'nın onyedinci yüzyıl başlarındaki durumu, ekonomik buhran ve karmaşa ile özetlenebilir. Kilise'nin otoritesi tartışmasız bir şekilde sürmektedir, ama halkın itaati büyük ölçüde gönülsüzdür ve korkuya dayalıdır. Bu dönemde René Descartes ile başlayan aklın ve eleştirel zihniyetin üstünlüğü anlayışı kısa sürede tüm Avrupalı düşünürleri etkileyecektir. Cassirer[125], rasyonalistlerin damgasını vurduğu onyedinci yüzyılda, Thomas Hobbes ve Hugo Grotius'u siyasi düşüncenin karşıt iki kutbu olarak gösterir. Cassirer'e göre[126], Hobbes ve Grotius "siyasal istek ve kuramsal varsayımlarında uyuşmazlığa düşerler." Hugo Grotius[127], doğal yasaların kaynağını insanın ussal doğasından aldığını, devletin Tanrı'nın bir yaratımı değil, doğal bir kuruluş olduğunu söyler. Devlet, üyelerinin hür iradeleriyle ve anlaşmayla kurulduğundan dolayı bireylerin hakları korunmalıdır. Savaşın haklı yollarla yapılması gerektiğini Modern Çağ'da ilk kez dile getiren Grotius'a göre, insanoğlu elinden alınanı geri alabilmek için harekete geçme hakkına sahiptir[128]:

Bize ait olan bir nesneyi almaktan başka bir şey istemediğimizde, savaş ilanı doğal hukuk bakımından gerekli değildir. Fakat ne zaman ki, bir nesne yerine bir başkasını ele geçirmek isteriz ya da borcuna karşılık borçlunun mallarına el koymak isteriz ve – bunun bir adım daha ilerisi – hükümdar uyruklarının mallarına el atar, o zaman önce karşımızdakine başka türlü kendimize ait olanı alamadığımızı belli ederek isteğimizi yerine getirmesi için hatırlatmada bulunmamız gerekir. Çünkü o zaman, resen, doğrudan değil, kendi malımız olan nesneye bağlı olarak, onun elimizden gitmiş olması nedeniyle harekete geçme hakkımız doğar.

Grotius'un aksine Hobbes'a göre ise[129], "doğal hal" durumunda "birbirinin kurdu olan insanlar," bir sözleşmeyle hak ve özgürlükle-

125. Cassirer, *Devlet Efsanesi.*
126. A.g.e., s. 166.
127. Grotius, H. *On the Law of War and Peace.* (Latince'den İngilizce'ye Çev.: A.C. Campbell. (Kitchener, Canada: Batoche Books, 2001), s. 12 [Kitap I/1/XII-XIII].
128. A.g.e., ss. 276-277 [Kitap III/3/VI].
129. Hobbes T. *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti.* (8. Baskı). (Çev.: Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010).

rini *Leviathan* denen canavara devrederek, karşılığında güvenli bir yaşam elde etmişlerdir. Hobbes'un bu metaforik açıklamasına göre *Leviathan*, devletin simgesidir. Devleti kurtarıcı olarak yücelten Hobbes, düzenin sağlanması için gerektiğinde şiddet uygulanmaktan çekinmemek gerektiğini ileri sürer. Hobbes'a göre mutlak iktidar yokluğu ya da kullanılmayan kudret, bireylerin hatalı vicdanlarının kamu vicdanı yerine geçmesine yol açar. Bu da çok sayıda insanı itaatsizliğe, fırsat bulduğunda ise isyan etmeye yöneltir ve yabancı devletler de bu isyanları destekleyerek krallığı yıkmaya çalışırlar.

Doğal olarak Hobbes, toplumun devlete karşı direnme ve ayaklanma hakkına değinmez ancak, devlet yönetimindeki ne tür yanlışların isyana neden olacağını ele alır. Hobbes hükümdarın değiştirilmesine, toplumsal sözleşmeyi ihlal etmesi halinde pirim verir. Bu durumda bile toplumsal bir ayaklanmaya yer yoktur. Hükümdar yalnızca başka bir seçkinin bireysel direnmesiyle durdurulabilir. Çünkü eğer direnme toplum geneline yayılırsa; insanın insanın kurdu olduğu, o istenmeyen doğa durumuna geri dönülmüş olur. Hobbes'a göre[130]; "devletlerin çöküşü kusurlu yapılarından kaynaklanır." Hobbes ardından bu kusurları sıralar; ancak bahse konu kusurların pek çoğundan ayaklanmalar da yararlanır. Bu kusurlar[131];

Mutlak iktidar yokluğu, iyiye ve kötüye kişilerin karar vermesi, hatalı vicdan, ilham iddiası, egemen gücün toplumun yasalarına tabi kılınması, uyruklara mutlak mülkiyet hakkı verilmesi, egemen gücün bölünmesi, komşu ülkelerin taklit edilmesi, Greklerin ve Romalıların taklit edilmesi, devlette birden fazla egemen olduğu görüşü, karma hükümet ve parasızlıktır.

Sözgelimi Hobbes'a göre mutlak iktidar yokluğu ya da kullanılmayan kudret, çok sayıda insanı fırsat bulduğunda isyan etmeye yöneltir ve yabancı devletler de bu isyanları destekleyerek krallığı yıkmaya çalışırlar. Öte yandan iyiye ve kötüye insanlar ya da doğaüstü ilham sahibi olduklarını iddia eden kişiler karar verirlerse ya da kamu vicdanı yerine bireylerin hatalı vicdanları makbul kılınırsa; iyi ve kötünün ölçüsü toplum yasası olacağı yerde, herkesin kendi

130. A.g.e., s. 239.
131. A.g.e., ss. 240-249.

doğrusu olur; bu da insanları devletin buyruklarını sorgulamaya, itaatsizliğe ve isyana yöneltir. Bu noktada Aydın[132], Hobbes'un toplum sözleşmesinin bir tür saldırmazlık paktı olarak değerlendirilebileceğini söyler. Zira Aydın'a göre Hobbes'un insan doğası yorumu insanların isyankârlığa yatkın olduklarını gösterir[133]: "Niye arılar ve karıncalar gibi işbirliğine gidemeyiz? Arıların ve karıncaların egemen olmak gibi bir kaygıları yoktur. Onlar hükümetlerini eleştirmezler ve ona muhalefet etmezler. İnsanların uzlaşımı ise yapaydır."

3. BİR HAK OLARAK AYAKLANMA: JOHN LOCKE

Ayaklanma hakkı terimini siyaset ve hukuk literatürüne kazandıran isim babası, İngiliz düşünür John Locke'tur. Locke, yönetimin keyfî bir güce dönüşmesi halinde ayaklanma hakkını teslim etmekten kaçınmaz.

Locke[134], Hobbes'un "savaş hali" olarak tanımladığı doğa durumunu eleştirir, doğa durumunun bir savaş değil barış hali olduğunu ileri sürer; Hobbes'un önerdiği monarşiye karşı, en uygun yönetim şeklinin demokrasi olduğunu savunur. Locke'a göre sosyal sözleşmenin ihlali, Hobbes'un iddia ettiği gibi yalnızca bireysel direnme değil, müşterek ayaklanma hakkı da verir.

Locke'a göre insanlar doğa durumundayken özgür ve eşittiler. Bu eşitlik ve özgürlük durumunda, zaman zaman doğa kanunlarını ihlal ederek kişilerin özgürlüklerine kast edenler olmaktaydı. İnsanlar bu ihlallere karşı, daha güvenli bir hayatı garanti eden bir sosyal sözleşme yaptılar. Sosyal sözleşme ile insanlar birbirleriyle, mutluluk, güven ve barış içinde yaşamak konusunda anlaşmışlardır. Ancak insanlar bu sözleşmeyi yapmakla, doğa durumundan beri sahip oldukları olan yaşama, özgürlük ve mülkiyet gibi temel haklarından vazgeçmiş değildirler. Aksine siyasi iktidarın asıl ödevi insanların temel haklarını korumaktır. Siyasi iktidarı kullanan otorite, sosyal sözleşmenin hükümlerine saygı göstermezse, kendisine tanınan yetki sınırlarını aşmış ve sözleşmeyi bozmuş olur. Böyle bir durumda halkın bu otoriteye itaat etmek zorunluluğu ortadan kalkar.

132. Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, s. 162.
133. Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti.*
134. Locke, J. *Sivil Toplumda Devlet: Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme.* (Çev.: Hale Akman, Serdar Taşçı. İstanbul: Metropol Yayınevi, 2002).

Ancak yine de otorite tarafından itaate zorlanmak istenirse, buna karşı direnmek halkın en doğal hakkıdır; hatta bundan da öte, ödevidir. Locke, ayaklanma kararını bütün fertlerin hep birlikte vermesi gerektiğini söyleyerek, tarihte ilk kez ayaklanma hakkını toplumun geneline yaymıştır. Locke, ayaklanma hakkı için şöyle der[135]:

Her kim yasanın kendisine verdiği yetkiyi aşar ve buyruğu altındaki erki yasanın izin vermediği bir yerde kullanırsa, yönetmen olmaktan çıkar ve yetkisiz olarak hareket ettiği için, kendisine herhangi bir başkası gibi karşı konabilir. Yetkinin sınırlarını aşmak, küçük bir memur için nasıl bir hak değilse, aynı şekilde büyük bir memur için de hak değildir; (böyle bir yolsuzluk) bir zaptiye neferinde nasıl hoş görülmezse bir kralda da öylece hoş görülmez. Hatta onun için daha da kötüdür, çünkü ona daha büyük bir güven gösterildiği için öteki hemcinslerinden zaten daha büyük bir yetki payını elinde tutmaktadır ve eğitiminden, işinden, danışmanlarından ileri gelen üstünlüklere bakarak, haklı ve haksızın ölçülerini daha iyi bildiği varsayılmaktadır.

Locke'a göre, başkasının hakkı olan iktidarın kullanılması, diğer bir deyişle gasp edilmesi gayrimeşrudur. İktidarı gasp edenler halkın kendilerine itaat etmesini de beklememelidirler. İktidarı gayrimeşru kılan ikinci durum ise zorbalıktır. Zorbalık, iktidarın hiç kimsenin hakkı olmadığı biçimde kullanılmasıdır. Zorba, iktidarı kendi çıkarı doğrultusunda kullanan kişidir. Locke'a göre, kanunun bittiği yerde zorbalık başlar. Zorbalık ve zulüm başladığında ise insanların direnme ve ayaklanarak bu zorba iktidarı devirme hakkı doğmuş olur[136]:

Her kim yasanın kendisine verdiği yetkiyi aşar ve buyruğu altındaki erki yasanın izin vermediği bir yerde kullanırsa, yönetmen olmaktan çıkar ve yetkisiz olarak hareket ettiği için, kendisine herhangi bir başkası gibi karşı konabilir. Yetkinin sınırlarını aşmak, küçük bir memur için nasıl bir hak değilse, aynı şekilde büyük bir memur için de hak değildir; (böyle bir yolsuzluk) bir zaptiye neferinde nasıl hoş görülmezse bir kralda da öylece hoş görülmez. Hatta

135. A.g.e., s. 243.
136. A.g.e., s. 243.

onun için daha da kötüdür, çünkü ona daha büyük bir güven gösterildiği için öteki hemcinslerinden zaten daha büyük bir yetki payını elinde tutmaktadır ve eğitiminden, işinden, danışmanlarından ileri gelen üstünlüklere bakarak, haklı ve haksızın ölçülerini daha iyi bildiği varsayılmaktadır.

Locke'a göre direnme sadece bir hak değil, aynı zamanda bir ödevdir. Locke, insanların sosyal sözleşme ile kurdukları siyasal toplumun ve yönetimin üç durumda yeniden kurulacağını ifade etmiştir. Bu durumlardan ilk ikisi; yönetimin gasp edilmesi ve tiranlık (zorbalık) halleridir. Locke'un yönetimin yeniden kurulabilmesi bakımından öngördüğü üçüncü durum ise, yönetimin çözülmesidir. Locke yönetimin çözülme sebeplerini de özetle şöyle sıralar[137]: Yöneticiler kanun yerine keyfi isteklerini uygulamak isterlerse, yasama organının zamanında ve serbest şekilde toplanıp çalışmasına engel olurlarsa, yasama organı üyelerinin seçim şeklini değiştirirlerse, halkı yabancı bir iktidarın eline teslim ederlerse, güveni yitirirler ve kanunları uygulama iktidarına sahip olmazlarsa. Bu sayılan durumların gerçekleşmesi halinde halkın çözülen yönetimin yerine, yeni bir yönetim kurma hakkı doğar.

On sekizinci yüzyıl tabii hukukçularından Emerich de Vattel'e göre, devletin amacı fertlerin mutluluğudur. Bu amacın gerçekleşmesi için halk aslen sahip olduğu egemenliğinden vazgeçmiş, tabii hak ve özgürlüklerinin sınırlanmasını kabul etmiştir. Egemenliği devralan kimsenin, devletin ana kanunlarına saygı göstermediği, toplumu felakete sürüklediği zaman fertlerin bu kimseye karşı kendilerini savunma yetkileri vardır. Bu yetki fertlerin iktidarı kullanan kimsenin emirlerine itaat etmemesi ve zorbanın öldürülmesine kadar gidebilir[138].

Fransız Devrimi'ni fikri altyapısını oluşturan düşünürlerden Gabriel Bannet de Mably de doğal haklardan yola çıkarak, direnmenin ve ayaklanmanın haklı ve meşru bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Mably'e göre[139], toplumun menfaatlerini kendi kişisel çıkarlarına feda eden, aklın emirlerine saygı göstermeyen, insanları

137. A.g.e.
138. Göze, Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği...
139. A.g.m., s. 67.

tabiat kanunlarına aykırı olarak bir köle gibi yönetmeye çalışan bir yönetici, zorbadır ve baskıcı bir yönetim kurmuş olur.

Fransız İhtilali'nin iki büyük ilham kaynağı Montesquieu ve Rousseau ise direnme ve ayaklanma hakkına hiç değinmezler. Hatta Rousseau[140]; ceza görmeyen itaatsizliğin meşru hale geleceğini ileri sürer. Aslında bu durum Rousseau ve Montesquieu'nün düşünce sistemleri açısından garip değildir. Zira Rousseau'ya göre bütün iktidar genel iradededir, diğer bir deyişle halktadır. Yasama erki de toplumda olduğuna göre; toplumun hukuka aykırı yasalar çıkararak kendi kendisine baskı yapması söz konusu olamaz. Dolayısıyla toplumun kendi kendisine karşı ayaklanması da elbette düşünülemez. Rousseau'ya göre[141]; "güç hak yaratmaz, ancak meşru olan güce itaat mecburiyeti vardır." Rousseau için, hükümlerine itaat edilen güç, bireylerin kendi iradelerinin yansıması olduğundan, itaat edilen aslında toplumun iradesidir. Dolayısıyla bireyin doğal özgürlük kaybı aslında daha yüksek bir özgürlük türüyle telafi edilmektedir. Böyle olunca da bireyin kamusal otorite karşısındaki haklarından söz etmenin yeri olmaz.

Montesquieu ise direnme ve ayaklanma hakkına daha farklı bir nedenle değinmez[142]:

O, bütün düşüncesini, bu problemi kökünden çözümleyecek ve ortaya çıkmasına imkan vermeyecek bir siyasal mekanizmanın kurulması noktasında toplamıştır. Asıl mesele, bir baskı ve zulüm rejiminin kurulmasını önlemektir. Bunun çözümü de "kuvvetlerin ayrılması" prensibinde gizlidir. Bu prensibin uygulandığı ve "iktidarın iktidarı durdurduğu" bir rejimde hürriyetler güvence altına alınmış ve zulüm önlenmiş olacağından, zulme karşı direnme diye bir sorun da ortaya çıkmayacaktır.

Aydınlanma Çağı'nın simge ismi Kant'a göre devlet, hukuk yasaları altında bir araya gelmiş insanların birliğidir. Devletin amacı, hukuku korumak ve hürriyetleri teminat altına almaktır. Kant, topluma direnme hakkı diye bir hak tanınamayacağını, bunun top-

140. Rousseau, J. J. *Toplum Anlaşması*. (Çev. Vedat Günyol. Ankara: M.E.B.Yayınları, 1997), s. 6.
141. A.g.e.
142. Kapani, M. Kamu *Hürriyetleri*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981).

lumları anarşiye sürüklemekten başka bir sonuç doğurmayacağını söyler. Kant'ın formülüne göre[143]; "İnsan, kanunlardan başka hiç kimseye itaat etmek zorunda olmadığı zaman hürdür."

Flikschuh'a göre[144]; Kant direnme ve ayaklanma hakkı konusunda, hak etmediği bir biçimde tutarsızlıkla suçlanmıştır. Tutarsızlık suçlamasının dayanağı ise; bir taraftan direnme ve ayaklanma hakkına karşı çıkarken, diğer taraftan Fransız Devrimi'ni onaylamış olmasıdır. Flikschuh, Kant'ın direnme ve ayaklanma hakkını reddetmesinde bir tutarsızlık olmadığını iddia eder. Zira Kant Locke'un, kişilerin doğal durumdaki icra kudretlerini topluca bir hükümete devrettiklerine dair doğal haklar düşüncesini paylaşmaz. Kant'ın doğal durumunda kişilerin Adalet (Recht) hakları vardır ama icra kudretleri yoktur. Uygun doğal hukuk yapma kudreti sadece hükümet varsa mümkün olacaktır. Flikschuh'a göre[145]; "Kant'ın ahlakı toplumsaldır, doğal hukuk ahlakı değildir; bundan dolayı direnme ve ayaklanma hakkının reddi Kant Hukuku'nun doğal bir sonucudur."

Onsekizinci yüzyılda Bentham ve ondokuzuncu yüzyılda Duguit de direnme hakkına değinirler. Bentham'a göre, itaatin doğuracağı zararlar direnmeninkinden fazla ise, direnmek gerekir. Bentham'ın bu düşüncesi, İslâm düşünürlerinden Ebu Hanife ve İbn Rüşd ile benzerlik arz eder. Duguit'ye göre ise direnme özgürlükleri koruma yollarından birisidir.

Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda direnme ve ayaklanmaya ilişkin üretilen fikirler 1688 İngiltere Devrimi, 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi'ne ilham kaynağı oldu. Ardından direnme ve ayaklanma hakkı, hukuk metinlerine girmeye başladı. Ayaklanma hakkını içeren ilk hukuk metni 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'dir. Bildirge'nin üçüncü maddesinde ayaklanma hakkının açık ve dar kapsamlı bir tanımı yapılır[146]:

143. Hayek, F. A. *Kölelik Yolu.* (2. Baskı). (Çev. : T. Feyzioğlu / Y. Arsan. Ankara: Liberte Yayınları, 1999), s. 112.
144. Flikschuh, K. Reason, Right, and Revolution: Kant and Locke. *Philosophy & Public Affairs.* (36/4), 2008, ss. 375-404.
145. A.g.m., s. 376.
146. Göze, Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği..., s. 33.

Hükümetler, bireylerin yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişmek gibi doğal ve devredilmez haklarını sağlamak için kurulmuştur. Herhangi bir yönetim bu göreve layık olmadığını gösterir ya da bu görevi hiçe sayarsa toplumun çoğunluğunun, kamu yararına en uygun gördükleri bir biçimde, bu yönetimde ıslaha gitmek, yapısını değiştirmek ya da ilga etmek hakkı doğar; bu hak vazgeçilemez, devredilemez ve iptal edilemez bir haktır.

Ayaklanma hakkının en genel ve en geniş tanımları 1789 ve 1793 tarihli Fransız İhtilali metinlerinde yapılmaktadır. 1789 tarihli *İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi*'nin ikinci maddesi, direnme ve ayaklanma hakkının zaman aşımına uğramayan evrensel bir hak olduğunu vurgular: "Her siyasal topluluğun amacı, insanın tabii ve zamanaşımıyla kaybolmaz haklarının korunmasıdır. Bu haklar, hürriyet, güvenlik ve zulme karşı direnmedir." 1793 tarihli *Haklar Bildirgesi*'nin otuzbeşinci maddesinde de; "Hükümet, halkın haklarını çiğnediği zaman, isyan etmek, halkın her sınıfı için hakların en kutsalı ve ödevlerin en gereklisidir" ifadesi yer alır.

Bunların yanında[147]; 1911 tarihli Portekiz Anayasası'nın 37'inci maddesi, 1917 tarihli Meksika Birleşik Devletleri Anayasası'nın 39'uncu maddesi, 1949 tarihli Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası 20/4'üncü maddesi, 1962 tarihli El Salvador Anayasası'nın 5'inci maddesi, 1975 tarihli Yunanistan Anayasası'nın 120'nci maddesi, 1978 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 58'inci maddesi ayaklanma hakkının yer bulduğu bazı anayasal metinlerdir.

Locke sonrası döneme denk düştüğü için, Marquis de Sade'dan da bu safhada bahsetmek gerekir. Camus'ya göre[148] başkaldırı, onsekizinci yüzyıl sonlarında Sade ile başlar. Sade sapkınlığı ile ilgili haksız şöhretinin dışında, çağdaşı Fourier ile birlikte önemli bir devrimcidir. 1791'de *Parisli Bir Yurttaşın Fransa Kralına Hitabı*'nı yazan Sade[149]; XVI. Louis'yi doğa yasalarına göre özgür ve eşit olan insanların ona verdikleri yetkilere saygılı olmaya çağırmış; ironik bir şekilde kralcı olmak suçlamasıyla hapse atılmıştır.

147. A.g.m., s. 39.
148. Camus, A. *Başkaldıran İnsan*. 10. Baskı. (Çev.: Tahsin Yücel. İstanbul: Can Yayınları, 2012).
149. Marshall, *Anarşizmin Tarihi: İmkansızı İstemek*, ss. 215-223.

4. İLK STRATEJİLERDEN MAO'YA: KLASİK DÖNEM

Ayaklanma kavramı geride kalan yüzyıllar boyunca meşruluk sarmalı içinde bir çıkış yolu aramış, bu ışığı onsekizinci yüzyılda "direnme ve ayaklanma hakkı" adıyla bulmuştur. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar, ayaklanma fikirlerinin uygulamaya sokulacağı ve doktrinleştirileceği çağlar olacaktır. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi, Hobsbawm ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısını "Devrim Çağı" olarak adlandırır. Buradan hareketle modern ayaklanma tarihini; Klasik Dönem (1776-1949), Neo-Klasik (Maoist) Dönem[150] (1949-2001), Yeni (Küresel Post-Maoist) Dönem (2001-Günümüze) şeklinde üç bölüme ayırarak incelemek daha uygun görülmektedir.

Chaliand, gerilla[151] tipi savaşın Napolyon işgaline karşı yapılan İspanyol Ayaklanması[152] sırasında geliştiğini söyler. Chaliand'a göre, gerilla savaşının büyük bölümü şu nedenlerden ileri gelmektedir[153]: "Yabancı bir istilanın, özellikle imparatorlukların kurulması esnasında (Roma, Osmanlı, Napolyon, sömürgeci imparatorluklar) neden olduğu ayaklanmalar, otoriteye karşı köylü isyanları, dinsel çatışmalar."

Modern dönemde ayaklanmalara dair ilk etütlerin Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda yapılan köylü muharebeleri ve Napolyon'un Rusya Seferi sırasında kullanılan destek birliklerinin taktikleriyle sınırlı olduğunu vurgulayan Chaliand[154]; ayaklanmayla ilgili kay-

150. Ayaklanma stratejilerinin tarihi seyrinde "*İlkel, Klasik, Neo-klasik, Yeni*" şeklinde dört dönem içeren bir sınıflandırma tercih edilmiştir. Literatürde doğrudan böyle bir sınıflandırmaya rastlanılmamıştır. Ancak ayaklanmaların ondokuzuncu yüzyıl ile birlikte stratejinin konusu olmaya başladığı; bu ilk stratejik teorilerin, ideolojik yapılarını korumakla birlikte Mao ile büyük bir değişime uğradığı; ikinci büyük değişimin ise 11 Eylül 2001'de meydana geldiği konularında, akademik çevrelerde bir mutabakat olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak; ondokuzuncu yüzyıl öncesindeki ayaklanmalar *İlkel*, Mao'ya kadar olan dönem *Klasik*, 11 Eylül'e kadar olan dönem *Neo-Klasik*, bundan sonrası ise *Yeni* olarak adlandırılmıştır. Maoist ve Post-Maoist adlandırması; Mackinlay'in 2001 basımlı *The Insurgent Archipelago: From Mao to Bin Laden* adlı monografisinden alınmıştır.

151. Gerilla kelimesinin kökeni bu İspanyol sivillerdir. İspanyolca'da "küçük savaş" demek olan *guerre* kelimesinden türetilen *guerrilla*, "savaşçı" anlamına gelir.

152. Olay bazı kaynaklarda Yarımada Savaşları ve Üçüncü Koalisyon Savaşları adlarıyla da anılmaktadır.

153. Chaliand, *Yeni Savaş Sanatı*, s. 52.

154. A.g.e.

da değer ilk akademik çalışmanın Carl von Clausewitz tarafından yapıldığını tespit eder. Nitekim Von Clausewitz 1810-1811 yıllarında Berlin Askerî Akademisi'nde *Kleiner Krieg*[155] adlı dersler vermiştir. Daha sonra, ünlü *Savaş Üzerine* adlı başyapıtının 26'ncı Bölümü'nü *Halkın Silahlanması*'na[156] ayırır. Bu bölümde halk savaşının niteliklerini ve halkın silaha sarılmasını gerektiren durumları değerlendirir[157]:

Genellikle aklını kullanarak silaha sarılan halk, bunu hor görerek reddedenlere karşı göreceli bir üstünlük kazanır. (...) Halk savaşı için için yanan bir ateş gibi düşman ordusunun temelini tahrip eder. (...) O halde hayale kapılmak istenmiyorsa halk savaşını bir daimi ordunun savaşıyla birlikte düşünmek ve ikisini kapsayan bir plan yapmak gerekir. (...) Bir devlet düşmanına nazaran ne kadar küçük ve zayıf olursa olsun bu son kuvvet denemesinden [halk savaşı] vazgeçmemelidir; aksi takdirde onda artık ruh olmadığını söylemek gerekir.

Ünlü Fransız Stratejist Antoine-Henri Jomini de başyapıtı *Harp Sanatının Ana Hatları*'nda ayaklanmalara yer verir[158]:

Savaşa ne kadar alışık olursa olsun hiçbir ordu, ülkenin bütün önemli noktalarını adamakıllı işgal edebilen, kendi iletişimini kurabilen ve ortaya çıkacağı her yerde düşmanı yenmek için yeterince önemli aktif müfrezeler tedarik edebilen böyle korkunç birliklere sahip olmadıkça büyük bir halka uygulanan benzer bir sisteme karşı başarıyla mücadele edemezdi. (...) Böyle bir savaşta başarıya ulaşmak için kullanılan yöntemler fazlasıyla güçlüklerle doludur: Karşılaşılmak zorunda olunan engellere ve dirence orantılı bir kuvvet topluluğunu önce savaş düzenine sokmak; mümkün olan tüm araçlarla popüler heyecanları dindirmek; bu heyecanları zamanla kullanmak; büyük bir politika, dinginlik, sertlik ve özellikle büyük bir adalet karışımını harekete geçirmek: Bunlar, başarının birincil unsurlarıdırlar.

155. *Kleiner Krieg*: (Almanca) Küçük Savaş anlamına gelir.
156. Halkın Silahlanması, orijinal Almanca baskıda *Volksbewaffnung* şeklinde geçer.
157. Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, ss. 510-515.
158. Jomini, A. H. *The Art of War.* (Çev.: Fransızca'dan İngilizce'ye / G.H. Mendell ve W. P. Craighill). (Philadelphia, USA: J.P. Lippincott & Co., 1867), ss. 32-33.

Bu dönemde, Napolyon sonrası Avrupa'nın haritasını yeniden çizen Metternich Düzeni'ne karşı 1830, 1848 ve 1871'de büyük ayaklanmalar meydana gelmiş; özellikle 1848 Ayaklanmaları, Avrupa'nın düzenini derinden sarsmıştır. Marx ve Engels'e göre ise 1871 Paris Komün Ayaklanması yeni bir dönemin habercisidir.

Marx ve Engels, kendilerinden önce belli yerel amaçlar için yapılmış olan ve belli konular, güdüler ve coğrafi bölgelerle sınırlı kalan ayaklanma kavramını, *Komünist Parti Manifestosu* ile birlikte evrensel hale getirmişlerdir. Marx ve Engels, *Manifesto*'nun ilk cümlesinde şimdiye kadarki bütün tarihi, sınıf savaşımları tarihi olarak nitelendirirler. Ardından insanlık tarihini toplumsal mücadelelerin, bir anlamda ayaklanmaların tarihine eşitlerler[159]:

Tarih boyunca özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle ezen ile ezilen sürekli birbiriyle karşı karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman örtülü, kimi zaman açık bir savaş, her keresinde ya toplumun devrimci yeniden kuruluşuyla, ya da çatışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir. (...) Feodal toplumun yıkıntıları arasından uç vermiş olan modern burjuva toplumu, sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmadı. Yeni sınıflar, yeni baskı koşulları, eskilerin yerine yeni savaşım biçimleri getirmekle kaldı. Ne var ki, bizim çağımızın, burjuvazinin çağının ayırıcı özelliği, sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiş olmasıdır. Tüm toplum, giderek daha çok iki büyük düşman kampa, doğrudan birbirlerinin karşısına dikilen iki büyük sınıfa bölünüyor: Burjuvazi ve Proletarya.

Marx ve Engels *Manifesto*'yu; "bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz" sloganıyla bitirirler. Ayaklanma kavramı Marksizm'le birlikte eylemsel ve metodik bir hale gelmiş, böylelikle ayaklanmanın doktrini oluşmaya başlamıştır. Marx ve Engels ayaklanmanın esaslarını şöyle belirlerler[160]:

Günümüzde ayaklanma gerçekten savaş türünden bir sanattır ve ihmal edildiği zaman, ihmal eden partinin mahvına sebep

159. Marx, K. ve Engels, F. Komünist Parti Manifestosu. *Seçme Yapıtlar,* Cilt 1 içinde. (İstanbul: Sol Yayınları, 1976), ss. 118-168.

160. Pomeroy, W. *Marksizm ve Gerilla Savaşı.* (Çev.: A. R. Sarıali. İstanbul: Belge Yayınları, 1992), ss. 51-52.

olacak kurallara bağlıdır. Partilerin yapısından ve ayaklanma durumunda göz önüne alınması gereken hususlardan mantıksal olarak çıkarılan bu kurallar o kadar açık ve basittir ki, 1848'deki kısa deneyleri Almanlara bunları gayet iyi öğretmiştir. Önce; oyununuzun sonuçlarıyla karşılaşmaya tamamen hazır olmadıkça ayaklanma ile oynamayınız. Ayaklanma son derece belirsiz niceliklerle yapılan bir hesaptır. Bu niceliklerin değeri her gün değişebilir. Karşınızdaki güçler örgüt, disiplin ve yerleşmiş otorite bakımından sizden ileridirler. Sizin onlara karşı kuvvetli üstünlükleriniz olmadıkça yenilir ve mahvolursunuz. İkinci olarak, ayaklanma bir kere başladı mı en büyük bir azimle ve hücum planında yürür. Savunucu bir eylem her silahlı ayaklanmanın ölümüdür. Düşmanlarla boy ölçüşmeye kalmadan kaybedilir. Hasımlarınızı güçleri dağınıkken bastırınız; küçük de olsa her gün yeni başarılar, ilerlemeler tertipleyiniz; ilk başarılı ayaklanmanın size verdiği moral üstünlüğü muhafaza ediniz; daima en kuvvetli tahrike kapılan ve daha emin olan yanı gözeten, iki taraf arasında müteredditkişileri kendi tarafınıza toplayınız; düşmanlarınızı size karşı güçlerini bir araya getirmeden geri çekilmeye zorlayınız. Devrimci politikanın bugüne kadar bilinen en büyük üstadı Danton'un dediği gibi: Atılganlık, atılganlık ve yine atılganlık.

Marx ve Engels ayaklanmaların yöntemsel olarak öncüllerinden farklı bir yapıya büründüğünü tespit ederler. Savlarının ilk dayanakları, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve İspanya Koalisyon Savaşları'dır. Marx ve Engels bu yeni tip ayaklanma mücadelesini "gerilla savaşı" olarak adlandırırlar. Bu tür savaşlara yönelik tespitleri, ayaklanma doktrini açısından değerlidir:

Bu asiler [Amerikalı Koloniciler] düşmanı, uzun yürüyüş kollarının, dağınık ve görünmez avcıların ateşi karşısında savunmasız kaldıkları sık ormanlıklar içine çektiler; dağınık düzen durumunda, alanın en küçük koruluğundan, düşmana zarar vermek için yararlanıyor ve buna karşılık, büyük hareketlilikleri sayesinde, büyük yığınları bakımından her zaman düşman saldırıları dışında kalıyorlardı[161].

19 Kasım 1809'da Ocana'daki müthiş savaş, İspanyol'ların yaptığı son büyük meydan savaşıydı. O zamandan itibaren sadece gerilla

161. A.g.e., s. 57.

savaşları yaptılar. Düzenli savaşın terk edilmesi başat olgusu, yerel hükümet merkezleri karşısında, ulusal merkezlerin ortadan kalktığını kanıtlar. Ordunun bozgunları mutat hale gelmeğe başladığında gerillaların ortaya çıkışı da genelleşti ve ulusal yenilgilerin endişeye düşürdüğü halk kitleleri, kahramanlarının yerel başarılarıyla övünür oldular. (...) Don Kişot'un mızrağıyla baruta karşı koyduğu gibi, gerillalar da Napolyon'a karşı koydular, yalnız sonuç farklı oldu[162].

Engels, *Anti-Dühring* adlı eserindeki *Zor Teorisi* bölümünde, ekonomik çıkarların zor kullanmaya neden olduğunu, silahların ise zor kullanmaya hizmet eden en önemli araçlar olduğunu, Robinson ve Cuma metaforu üzerinden anlatır. Engels'e göre Robinson Cuma'yı kılıcı sayesinde köleleştirmiştir. Eğer Robinson kılıcını çektiği sırada Cuma'nın elinde tabanca olsaydı, bu efendi ile köle ilişkisi tam tersi şekilde gelişirdi. Bu nedenle zorun zaferinin; silah üretimine, silah üretiminin genel olarak üretime, yani ekonomik güce, diğer bir deyişle zorun; elinde bulunduranın maddesel araçlarına bağlı olduğunu tespit eder[163]:

Bu, modern piyade tarihimizden alınacak ilk derstir. İkinci ders ise orduların bütün örgüt ve çarpışma yöntemlerinin, buna ilişkin olarak da, zafer veya yenilginin; maddî yani ekonomik koşullara, insan ve silâh malzemesine ve dolayısıyla halkın ve teknik gelişmenin nicelik ve niteliğine bağlı bulunduğudur. Ancak Amerikalılar gibi avcı bir halk müfreze taktiğini yeniden keşfedebilirdi ve onlar salt ekonomik nedenlerle avcı idiler.

Bilindiği üzere ondokuzuncu yüzyıl büyük devletlerin dünya kaynaklarını paylaşma yarışına sahne olmuştur. Bugün olduğu gibi ondokuzuncu yüzyılda da Afrikalı ve Asyalı hedef ülkeler, sömürgecilerin yüksek teknoloji destekli askerî gücüne karşı koyabilecek durumda değildiler. Batılı güçler yüksek teknolojik üstünlükleri sayesinde çok küçük kuvvetlerle çok büyük bölgeleri kontrol altına aldılar. Chaliand'a göre[164]; "prenasyonalist[165] devir boyunca,

162. A.g.e., s. 53.
163. Engels, F. (1962). Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Im *Karl Marx/ Friedrich Engels - Werke*, (Band 20). (Berlin, DDR: (Karl) Dietz Verlag, 1962), s. 160.
164. Chaliand, *Yeni Savaş Sanatı*, s. 73.
165. Yazar, ondokuzuncu yüzyılın 1870'lerden önceki dönemini kast etmektedir.

sömürgeci istilaya karşı direniş hareketlerinin büyük bir bölümü dayanıksız koalisyonlar, hatta basit bölgesel hareketler olarak kalır."

Yine de vurgulamak gerekir ki; ayaklananların uyguladıkları taktikler değişmesine ve gelişmesine rağmen, karşı koymanın stratejileri uzun bir süre askerî sertliğe dayanmaya devam etmiştir. Asilere göz açtırmamayı öngören ve onları caydırmak adına her türlü acımasız tedbiri mubah sayan bu yaklaşım; Amansız Zor Kullanma Stratejisi olarak adlandırılabilir. O zamana kadar alıştığı simetrik mücadele yerine geçen bu asimetrik mücadele, sert bastırma stratejisini İspanya Koalisyon Savaşları sırasında hayli yıprattı. Nitekim bu savaşlar Napolyon'un çöküşü yolunda bir dönüm noktasıdır. Özellikle ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren ayaklanmaya karşı koyma kuramcıları asilere doğrudan klasik askerî müdahale yapmak yerine, önce onları sosyo-kültürel açıdan etüt etmeyi, dillerini öğrenmeyi ve ayaklanma bölgesinin coğrafi yapısını incelemeyi tercih etmeye başlamışlardır. Böylece ayaklanmaya karşı koyma, içindeki sert askerî müdahale alışkanlığını tamamen terk etmese de, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında daha sistemli bir hal almaya başlamıştır.

Nitekim ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren işler sömürgeciler için zorlaşmaya başlamıştır. Sömürgelerle yaptıkları savaşlarda üstünlük sağlamanın yanında, büyük kayıplar da vermişlerdir. Üstelik yerli halkın sindirilemediği pek çok yerde edilen zaferler de geçici olmuş, sömürgeciler ele geçirdikleri yeni topraklarda bir de ayaklanmalarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. İşte ayaklanmaya karşı koymaya ilişkin ilk çalışmalar böyle bir sorunun eseridirler.

Askerlik kariyeri İngiltere sömürgelerinde savaşmakla geçmiş olan Yarbay Garnet Wolseley, ilk kez 1859'da *Saha Araştırmaları İçin Askerin Cep Kitabı*'nı yazmıştır. Ancak bu kitap kapsamı itibarıyla bir ayaklanmaya karşı koyma doktrini olmaktan uzaktır. Wolseley'in ayaklanmaya karşı koymaya katkısı daha çok saha tecrübeleriyle olmuştur. Wolseley'in ardından Charles Callwell'in 1906'da yazdığı *Küçük Savaşlar: Temel Nedenleri ve Uygulaması* adlı eser, ayaklan-

maya karşı koyma konusunda çok uzun bir dönem faydalanılan bir başucu kitabı olmuştur. Callwell önceki uygulamalardan farklı olarak ilk kez, gerilla hareketlerine karşı reaktif değil, proaktif tutumu savunur. Asileri cephe savaşına zorlamak, bu mümkün olmadığında küçük güvenlik bölgeleri oluşturmak için birlikleri toplamak, hareketli olmak ve katı yüreklilikle engelleri ortadan kaldırmak gerektiğini savunur. Düşmanın alışkanlıklarını, adetlerini ve hareket tarzını öğrenmenin önemine vurgu yapar.

Callwell'in görüşleri ayaklanmaya karşı koyma konusunda yöntemsel açıdan bir devrim sayılabilir, ama o zamana kadar süregelen amansız zor kullanma stratejisinde bir değişiklik yoktur. 1899-1902 arasında meydana gelen Boer Savaşı, bu stratejinin en bariz örneklerinden birisidir. Aslında Boer Savaşı, ilk kez sömürgelerde Avrupa kökenli yerlilere karşı verilmesi açısından farklıdır. Başlangıçta Boer Komandoları[166] İngilizler'e ağır kayıplar da verdirmiştir. Ancak Kitchener zor kullanma stratejisini uygulamaya sokmuş; yarım milyondan fazla İngiliz askerîni Güney Afrika'ya yığmış, lojistik altyapıyı tahrip etmiş ve 60.000 insanı toplama kamplarına kapatmış, böylece sorunu çözmüştür.

Ayaklanmaya karşı koyma doktrininin Fransa'daki gelişimi, İngiltere'yle eş zamanlıdır. *Cezayir Bağımsızlık Savaşı* sırasında 1840'ta göreve getirilen Bugeaud, İngilizlerinkine benzer bir şekilde yürütülen amansız zor kullanma stratejisinde ilk büyük değişikliği yapmıştır. Daha önce Lazare Hoche tarafından *Vendeé*'de kullanılan yöntemi yeniden ele alarak; hafif teçhizatlı, küçük, ama daha hareketli birlikler teşkil etmiştir. Bugueaud'tan sonra Cezayir'deki ayaklanmaya karşı koyma; destek üslerinden yayılan bir ağ yardımıyla, birliklerin ilerleyebildiği çıkıntıları sağlamlaştırmaya dayanan

166. Komando: Portekizce kökenli bir kelime olup, basit olarak "komuta" anlamına gelir. Sözcük Güney Afrika'ya yerleşen Hollandalı kolonicilere, onlardan daha önce bu bölgeye yerleşmiş olan Portekizlilerden geçmiştir. Portekizce "comando-komuta etmek" sözcüğü Hollanda dilinde "kommando-komut, emir" şekline dönüşmüştür. Hollandalı Kap (Cape) kolonisi 1652'de Güney Afrika'ya yerleştikten sonra "Komando Yasası" olarak bilinen sistem meydana getirilmiştir. Bu yasa "Free Burger-Serbest Halk" olarak bilinen yerleşiklere, bir tüfek ve at kullanmak koşuluyla, toprakları için mücadele etme hakkı verir. "Kommando" olarak isimlendirilen bu atlı ve gönüllü milisler, istenildiğinde koloniyi savunmak için toplanırlardı. Komandolar, Boer Savaşı'nda sayısal dengesizlik yüzünden, kayıpları azaltmak ve savaşı uzatmak maksatlarıyla gerilla veya baskın taktikleri uygulamışlardır. Bu taktikler komandolara özel akın kuvvetleri olarak ün kazandırmıştır. (*Encyclopædia Britannica*, 1962, Cilt VI, s. 106).

bir hareketli savaş haline gelmiştir. Böylece Fransızlar altı yıl içinde kontrolü ele geçirmişlerdir.

Yine de 1930'lara kadar uzanan yaklaşık yüz yıl boyunca Fransız ekolünün en önemli kuramcısı Gallieni olacaktır. Gallieni, Bugeaud'un uyguladığı yöntemi geliştirerek, Gittikçe Genişleme Stratejisi'ni ortaya koyar. Bu strateji elde edilen ilk bölgede derhal ve süratle sosyo-ekonomik iyileştirmeler yaparken, yerli halkın kendi liderlerinin yönetimine bırakıldığı bir tür otonomi düzeni kurmaya dayanır. Bu bölge "dönüştürüldükten" sonra ya da "dönüştürülmeye" devam ederken, yeni bir hedef bölge seçilir ve burası işgal için olgunlaştırılır, zamanı gelince bu yeni bölgeye sıçranır. Böylece ayaklanma bölgesinde ya da çevresinde yerel müzahir gruplar tesis edilmiş, eğer halen kaldıysa da potansiyel asiler kuşatılmış olur. Bu strateji 1964'te David Galula tarafından komünist ayaklanmalara karşı tadil edilerek yeniden uygulamaya sokulacaktır. Hatta Chaliand'a göre[167], 2006 yılı sonu itibarıyla Amerika'nın Irak'ta uyguladığı ayaklanmaya karşı koyma modeli de budur.

Marx ve Engels halk ayaklanmaları çağını başlattıktan sonra Plekhanov, Martov, Troçki ve Lenin'in başını çektiği Ruslar, Marksist söylemi eylem alanına soktular. Lenin'in başını çektiği Bolşevikler, Çarlık rejimine karşı başlayan halk ayaklanmalarını Marksist bir teşkilatlanmanın kontrolü altına almaktaydılar. Japonya'yla yaptığı 1904-1905 Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Çarlık yönetimine karşı, ilk büyük halk ayaklanması Haziran 1905'te Odessa'da başladı. Bu ayaklanmayı bir kısım askeri birlikler de destekledi. Bunların arasında en ünlüsü Potemkin Zırhlısı olayıdır. Bu iki hadise 1917 Devrimi'nin provasıdır. Lenin Odessa ve Potemkin Zırhlısı olayları üzerine, Haziran 1905'te *Devrimci Ordu, Devrimci Hükümet* makalesini yayınlar. Bu makalede, halk ayaklanmalarının siyasi ve askeri liderlik tarafından yönetilmesinin önemi vurgulanır. Lenin'in makalesinden ayaklanma ile ilgili şu sonuçlar çıkarılabilir[168]: Mevcut otoritenin siyasi başarısızlıkları, halkı harekete geçirmek için istismar edilebilir. Sokak çatışmaları ve barikat savaşları, mevcut otoritenin sert

167. Chaliand, *Yeni Savaş Sanatı.*
168. Lenin, *Gerilla Savaşı Üzerine,* ss. 5-9.

askeri tedbirler almasına neden olur; bu ise asileri "eğitir". Ayaklanmanın bastırılması uzadıkça, mevcut otoriteye bağlı kuvvetler de taraf değiştirebilir. Ayaklanmalarda askeri destek gereklidir. Çünkü büyük tarihsel sorunlar ancak kuvvet kutlanarak çözülebilir Bunun için, halktan ve taraf değiştiren askeri birliklerden oluşan bir devrim ordusu kurulmalıdır. Devrim ordusunun görevleri şunlardır: Devrimi ilan etmek ve kitlelere askerce önderlik etmek, ayaklanmayı yönlendirecek güvenlikli harekat üsleri teşkil etmek, ayaklanmayı komşu bölgelere yaymak, başlangıçta küçük de olsa, otoritenin siyasi kontrolünün tamamen ortadan kaldırıldığı, kurtarılmış bölgeler oluşturmak, siyasi otoriteyi yıkmak ve değiştirmektir.

Önceleri devrim ordusu tarafından oluşturulan kurtarılmış bölgelerde, sonra bütün ülkede, kitlelerin siyasal önderliğini yapmak için ise bir devrim hükümeti gereklidir. Devrim hükümetinin görevleri şunlardır: Siyasal reformları süratle başlatmak, ayaklanan halkın kendi yönetimini tesis etmek, bir Kurucu Meclis toplamak, halkın ayaklanan kısmını siyasi olarak birleştirmek ve örgütlemek.

Leninist Bolşevizm günümüz Batı doktrininde Komplocu Ayaklanma Stratejileri içinde sayılmaktadır. Amerikan Doktrini'ne göre[169], "bir komplocu strateji, Lenin'in 1917 Bolşevik Devrimi'nde yaptığı gibi; birkaç lider ve bir militan kadro ya da aktivist partinin hükümet yapılarını ele geçirmesini veya devrimci bir durumu istismar etmesini öngörür." Komplocu stratejinin özünde, hâkim otoriteye yönelik hoşnutsuzluğu istismar etmeyi sağlayacak her türlü fırsattan yararlanmak vardır.

Leninist hareket Blankicilik'ten[170] farklı olarak, bir halk partisine dayanır. Halk hareketlerini kendi çıkarlarına göre kullanmayı ve

169. FM 3-24, s. 1-5.

170. Blankizm: Fransız ihtilalcisi Blanqui'nin adına bağlanan ihtilalci toplumculuk. Fransız ütopyacı toplumcusu ve 1830'la 1848 Fransız ihtilallerine önayak olmakla ünlü Louis-Auguste Blanqui (1805-1881)'nin toplumculuk anlayışı *Blankicilik* adıyla anılır. Marksistlerce eylemsel çabası övülen, taktikleri eleştirilen ve özellikle mekanik özdekçi anlayışı zararlı görülen Blanqui'ye göre amaç [Hançerlioğlu, O. *Felsefe Ansiklopedisi. (Kavramlar ve Akımlar)*. Cilt 1 (A-D). (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976), s. 190]; işçi diktatörlüğü kurmak üzere iktidarı ele geçirmektir. Bunun için de en uygun anda bir devrimci darbeyle iktidarı ele almalıdır. (...) Marksçılığın geliştirici kuramcısı Lenin, *Against Revisionism in Defence of Marxism* adlı yapıtında Blankiciliği "politikanın önemini olduğundan fazla abartmak ve politikanın dalaverelerine saplanıp kalmak"la suçlar. Blankicilik yığınlardan kopuk, bilimsel temellerden yoksun ve yobazca ihtilalciliği simgeler.

organize etmeyi amaçlar. Nitekim bu tür bir yaklaşıma Lenin'in eserlerinde rastlamak mümkündür[171]:

Bütün soyut kalıpların ve öğreti reçetelerinin can düşmanı olan Marksizm, mücadele ilerledikçe, kitlelerin sınıf bilinci büyüdükçe, ekonomik ve politik buhranlar keskinleştikçe sürekli olarak yeni, değişik savunma ve saldırı yöntemleri doğuran ilerleme halindeki kitle mücadelesi karşısında dikkatli bir tavır alınmasını gerektirir. Bu yüzden Marksizm kesinlikle hiçbir mücadele biçimini reddetmez.

Lenin ayaklanmaya Bolşevik bakış açısını getirerek, ilk kez Marksist öğretiyi ayaklanma sahasında uygulamaya sokmuştur. Lenin için önemli olan, parti liderliğini aşan ve onun dışında gelişen ayaklanmaları, partinin denetimi altına almak ve ona bilinçli bir ifade kazandırmaktır. Bu bağlamda, Bolşevik ayaklanmasının terörist ve Blankist olarak nitelendirilmesini eleştirir[172]:

Ayaklanma çalışmasını ve genellikle ayaklanmayı bir sanat olarak ele almanın "Blanquism" olduğu yalanı, önde gelen sosyalist partilerin Marksizmi bozmak için kullandıkları en adi ve belki de en yaygın yoldur. (...) Demek ki Marksistler, ayaklanmayı bir sanat olarak gördükleri için Blanquism'le suçlanıyorlar! (...) Bir ayaklanmada başarı kazanmak için, gizli tertiplere, bir partiye güvenmeyip, ileri sınıfa güvenmeli. Bu ilk erektir. Ayaklanmada halkın devrimci enerjisine güvenmeli. Bu ikinci erektir. Ayaklanma, gelişen devrimin tarihinde halkın öncü birliklerinin en yoğun olduğu, düşman saflarının ve devrimin güçsüz, yarı gönüllü, kararsız dostlarının duraksamalarının en kuvvetli olduğu anlardaki dönüm noktalarına güvenmeli. Bu üçüncü erektir. Ayaklanma sorununda ortaya koyduğumuz bu üç koşul, Marksizm'i Blanquism'den ayırır.

Lenin'in modern ayaklanma tarihi içindeki önemi, bunlarla sınırlı değildir. Coğrafi olarak dünyanın en büyük devletinin resmî ideolojisi haline gelmiş olması ve dünyadaki bütün komünist ayaklanmaların SSCB tarafından destekleneceği vaadi, Marksizm'i Lenin sayesinde küresel bir hüviyete büründürmüştür. Bu bağlamda Lenin'in 22 Kasım 1919'da *İkinci Rusya Doğu Halkları Komünist Örgütler Kongresi*'nde yaptığı konuşması dikkat çekicidir[173]:

171. Lenin, *Gerilla Savaşı Üzerine*, s. 21.
172. A.g.e., ss. 58-59.
173. A.g.e., ss. 79, 81-82.

Bundan dolayıdır ki, dünya devriminin gelişme tarihinde -başlangıcına bakılacak olursa, bu devrim uzun yıllar sürecek ve çok çabayı gerektirecektir- devrimci mücadelede devrimci eylemde size büyük bir görev düşeceğine, uluslararası emperyalizme karşı mücadelemizde bizimle birleşmek gereğini duyacağınıza inanıyorum. (...) Bu işte, bir yandan öteki ülkelerin emekçi halkının öncüsüyle sıkı bir bağlantının yardımı, öte yandan burada temsil ettiğiniz Doğu halklarının karşısına doğru bir tutumla çıkabilme yeteneği size yardımcı olacaktır.

Ayaklanmalardaki dış destek faktörünü en somut ve açık şekliyle Lenin kullanmış; "Marksist ideoloji"yi, "Marksist-Leninist ideoloji" haline getirmiştir. Lenin'in halefi Joseph Stalin, geliştirdiği *Emperyalizme Karşı Halk Cephesi* teziyle, Marksist-Leninist ayaklanma teorisine, işgalcilere karşı direniş alanında katkı yapar. Stalin'in teorisinin, büyük ölçüde Nazi işgaline karşı geliştirildiğini söylemek yanlış olmaz. *Gerilla Savaşı* terimi Stalin döneminde *Partizan Savaşı* şeklinde yaygın bir kullanım alanı bulacaktır. 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyet Rusya'ya karşı başlatılan Barbarossa Harekâtı'ndan[174] on gün sonra, Stalin radyodan halka seslenirken, partizan savaşının ilkelerini de ortaya koyar[175]:

Düşman tarafından işgal edilmiş bölgelerde, düşman ordusunun birlikleriyle mücadele etmek, partizan savaşını her yerde alevlendirmek, köprü ve yolları havaya uçurmak, telefon ve telgraf bağlantılarını imha etmek, ormanları, malzeme depolarını ve ikmal kollarını yakmak için atlı ve yaya partizan grupları kurulmalıdır. İşgal edilmiş bölgelerde düşman ve onun bütün yardımcıları için dayanılmaz koşullar yaratılmalı, bunlar adım adım takip edilmeli, yok edilmeli ve bütün önlemleri boşa çıkarılmalıdır.

İngiliz Albay Thomas Edward Lawrence, Batılı ayaklanma doktrininin en önemli kuramcılarından birisidir. T. E. Lawrence ü-

174. Orijinal Almanca adı, *Die Operation Barbarossa*'dır. Bizzat Hitler tarafından planlanmıştır. 22 Haziran 1941 tarihinde başlayan büyük seferin stratejik hedefi; Sovyetler Birliği'ni istila ederek, Kafkasya'daki petrol kaynaklarını ele geçirmektir. Ancak sefer olumsuz kış koşullarına, gerilla savaşına ve Stalingrad'a takılmış; 23 Şubat 1945'te büyük bir bozgunla Berlin'de sona ermiştir [Hart, B. H. L. *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. (2 Cilt). (Çev.: Kerim Bağrıaçık. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998)].

175. Stalin, J. *Eserler*. (Cilt: 14 Şubat 1934-Nisan 1945). (Çev.: Saliha N. Kaya. İstanbul: İnter Yayınları, 1993), s. 263.

nünü 1916-1918 Şerif Hüseyin ayaklanmasına borçludur. Teorisini de bu ayaklanmadan edindiği tecrübelerle geliştirmiştir. Lawrence, ayaklanma ile ilgili teorisini ilk kez 1920 yılında İngiliz Ordusu için hazırladığı *Bir Ayaklanmanın Evrimi* adlı makalesinde yayınlamıştır. Ancak Lawrence'ı ve teorisini asıl şöhretine kavuşturan, 1922 yılında yayınlanan *Bilgeliğin Yedi Sütunu*[176] adlı kitabıdır. Lawrence'ın Yüzölçümü Doktrini'ne göre[177]; asiler ya da asi birlikleri harekât alanına gaz molekülleri gibi dağılırlar. Diğer bir deyişle, tıpkı gaz moleküllerinin çok küçük olmalarına rağmen kapalı bir kaba tamamen yayılabildikleri gibi; asiler de hareket alanına yayılabilirler. Taktik gerekçelerle birleşseler bile genel olarak dağınık olmalıdırlar. Bu şekilde hareket eden asileri toplu halde ele geçirmek de zorlaşır. Muharebeye değersiz mevcutlarla gireceklerinden dolayı da, yok edilmeleri çok zordur. Karşı koyma açısından da, asileri toplu halde yakalayıp imha etmek için gereken birlik ve teçhizatın fiziki, ekonomik ve moral maliyetleri göze alınamayacak kadar yüksek olacaktır.

Lawrence, von Clausewitz gibi önemli stratejistlerin teorilerini de incelemiştir. Lawrence'a göre[178], bu teoriler Arap Ayaklanması için uygulanabilir değildirler. Araplar Türkleri bir düzenli savaşta yenemezler, çünkü onlar kalabalık muharebe düzenleriyle savaşmaya uygun disiplinli askerler değil, bilakis bireysel yeteneklerine güvenen savaşçılardır. Lawrence buradan hareketle ayaklanmayı, zorlu ve sabır gerektiren bir çaba olduğu için, çorbayı bıçakla içmeye benzetir[179]: "İsyan üzerine savaş yapmak düzensiz ve yavaştır, tıpkı çorbayı bir bıçakla içmek gibi."

176. Kitabın orijinal adı *Seven Pillars of Wisdom*'dur. Lawrence, kitabı yazmaya Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamıştır. Asıl maksadı Orta Doğu'nun yedi önemli şehri üzerine akademik bir çalışma yapmaktı. Bu şehirler, İstanbul, İzmir, Kahire, Halep, Beyrut, Şam ve Medine'dir. *Bilgeliğin Yedi Sütunu* tabiri, bu şehirleri kasteden ve *İncil\\Yeni Ahit\\Özdeyişler*'den alınan bir metafordur (İncil - Süleyman, 9/1): "Bilgelik evini yaptı, yedi sütununu yonttu." Lawrence Arap Ayaklanması sırasında Ürdün'deki Ay Vadisi'ni ana üs olarak kullandığı için, bu bölgede yer alan sarp kayalık bir tepeye 1980'de Lawrence'ın anısına *Bilgeliğin Yedi Sütunu* adı verilmiştir.

177. Lawrence, T. E. The Evolution of A Revolt. *The Army Quarterly and Defence Journal*. Devon, UK: Combat Studies Institute, October 1920, s. 8.

178. Lawrence, T. E. *Bilgeliğin Yedi Sütunu: Ve Zafer*. (Üçüncü Cilt). (Çev.: Bilal Gölgeçen). (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2005).

179. Lawrence, The Evolution of A Revolt, s. 8.

Lawrence, ayaklanmayı bir bilim olarak gördüğünü, doğru yol ve yöntemlere sadık kalındığı takdirde başarının kesin olacağını iddia eder. Ardından tezini birkaç başlık halinde ortaya koyar[180]:

Öyle görünüyor ki; ayaklanmanın bizzat saldırıya ve saldırı tehlikesine karşı korunaklı, ulaşılmaz üslere ihtiyacı vardır. (...) Ayaklanmanın, tercihen bir düzenli işgal ordusu şeklinde tezahür eden ve Yüzölçümü Doktrini'ni yerine getiremeyecek kadar küçük, nispeten gelişmiş bir yabancı düşmanı olmalıdır. (...) Ayaklanmanın kendisine müzahir bir halk kitlesi olması gerekir. Bu kitle aktif olarak destek vermek zorunda değildir; ama asilere düşman lehine ihanet etmeyecek kadar sempati beslemesi önemlidir. (...) Az sayıdaki aktif destekçinin ise, sürat, devamlılık, sürekli mevcudiyet gibi kabiliyetleri ve düşmandan bağımsız ikmal hatları olması gerekir. (...) Asilerin, düşmanın muhabere hatlarını imha ya da felç etmeye yetecek kadar teknik donanımı olmalıdır, zira Willisen'in[181] güzel bir biçimde tanımladığı gibi; strateji düşmanın fiziken olmadığı yere saldırabilmek için yapılan bir muhabere etüdüdür. (...) Özetle[182]; cebirsel faktörler için, az bulunan bir hareketlilik, emniyet (düşman için elverişli hedefler teşkil etmemek), zaman ve doktrin (bütün özneleri dost tarafa çekme düşüncesi), zaferin asilerin geri kalanıyla birlikte mümkün olması, mücadelenin sonunda belirleyicidir; onlara karşı yöntemlerin mükemmelliği ve mücadele ruhu ise tamamen boşunadır.

Lawrence'ın ayaklanma strateji ve taktikleri üzerine yoğunlaşmış çalışmaları arasında en dikkat çekenlerinden birisi de, 20 Ağustos 1917 tarihli *Yirmi Yedi Madde* adlı makalesidir. Lawrence bu makaleyi, Filistin bölgesinde görev alacak İngiliz Ordusu Arap Bürosu personeli için yazdığını ve burada yazdığı hususların herkesin ihtiyacına cevap verebilecek genel kaideler olmadığını, ya da her duruma değişmez bir şekilde uygulanamayacağını özellik-

180. A.g.m., s. 22.

181. Karl Wilhelm Freiherr von Willisen (1790-1879), Prusyalı general ve stratejisttir. Von Willisen, von Clausewitz'in çağdaşı olmakla birlikte, daha ziyade Jomini'den etkilenmiştir (26 Ocak 2012 tarihinde http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00008401/images/index.html?seite=294 adresinden alındı).

182 Orijinal metinde "In fifty words:" ile başlayan paragraf, elli kelimelik bir özet cümlesidir. Elli kelimelik özetler, İngiliz edebiyatında ve Anglikan literatüründe yaygın olarak kullanılan bir kalıptır.

le vurgular. Bu önemlidir, çünkü çağdaş ayaklanmaya karşı koyma kuramcılarından David Kilcullen da teorisini, dünyanın her yerinde geçerli bir ayaklanmaya karşı koyma yöntemi olamayacağı üzerine inşa etmiş ve Lawrence'in *Yirmi Yedi Maddesi*'nden hareketle, Afganistan'da görev alacak Amerikan subayları için *Yirmi Sekiz Madde* adında bir manifesto hazırlamıştır[183].

Yirmi Yedi Madde'nin ana fikri[184] yerel halkı tanımaya ve onları kazanarak başarılı olmaya dayanır. Bilhassa öğüt verir tonda yazılmış olan bu makalede amaç, askerlere ayaklanmanın doğasını göstermek ve telafisi mümkün olmayan hatalardan uzak tutmaktır. *Yirmi Yedi Madde*, Suriye Bedevileri için yazılmış olsa da, yerel halkı tanıma ve stratejiyi ona göre belirleme hususunda her dönemin ve her bölgenin askerlerine değerli ipuçları verir.

Klasik dönemin 1916-1945 yılları arasında kalan son bölümünde ayaklanmaların; dekolonizasyon ve işgalcilere karşı bağımsızlık savaşları şeklinde geliştikleri söylenebilir.

S. Nu.	Ayaklanma Mücadelesi	Tarihi
1	Rusya'ya Karşı Baltık Ülkeleri Bağımsızlık Savaşları	1917-1923
2	Rusya İç Savaşı	1917-1919
3	İtilaf Devletleri'ne Karşı Türk Kurtuluş Savaşı	1919-1922
4	İngiltere'ye Karşı İrlanda Bağımsızlık Savaşı	1916, 1919-1921
5	İtalya'ya Karşı Libya Bağımsızlık Savaşı	1923-1931
6	Japonya'ya Karşı Çin Bağımsızlık Savaşı	1936-1945
7	Almanya'ya Karşı Fransız Bağımsızlık Savaşı	1939-1945
8	İspanya İç Savaşı	1939-1951

183. Kilcullen, D. J. (2010). *Counterinsurgency*. New York, NY, USA: Oxford University Press, s. 24.
184. Lawrence, T. E. (20 August 1917). "Twenty-seven Articles," *Arab Bulletin*. 26 Ocak 2012 tarihinde www.usma.edu/dmi/IWmsgs/The27ArticlesofT.E.Lawrence.pdf. adresinden alındı.

9	Almanya'ya Karşı Yugoslavya Bağımsızlık Savaşı	1940-1945
10	Almanya'ya Karşı Sovyet Rusya Bağımsızlık Savaşı	1941-1945
11	Almanya'ya Karşı Yunanistan Bağımsızlık Savaşı	1941-1945

Tablo 1-6: 1917-1945 Arasında Meydana Gelen Ayaklanmalar[185]

Bu döneme damgasını vuran mücadeleler Tablo 1-6'da verilmiştir. Bu dönemde Joseph Stalin, Isaak I. Minz, Fyodor Orlov, James Connoly, Enrique Lister, Joseph B. Tito, Fernand Grenier, E. Johannides, Zizis Zografos gibi direniş liderleri tarafından kaleme alman eserlerin ortak özelliği; özgün mücadelelerde geliştirdikleri özgün yöntemleri anlatmalarıdır.

5. MAO'DAN 11 EYLÜL'E: NEO-KLASİK DÖNEM

Ondokuzuncu yüzyılın tamamı ve yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca ayaklanmalar genellikle emperyalist ya da faşist işgalcilere karşı verilen mücadeleler biçiminde gelişmiştir. Bu mücadeleler 1934-1949 arasında Mao Tse-tung liderliğinde meydana gelen Çin Komünist Devrimi ile birlikte yeni bir biçim alacaklardır. Mackinlay[186], ayaklanmaya karşı koyma doktrinindeki gelişmenin ayaklanma düşüncesine paralel ilerlediğini vurgulayarak, 1934-1949 Maocu Halk Ayaklanması ile başlayan ve yirminci yüzyıl boyunca egemen olan devrimci savaşlar dönemini "ayaklanmanın altın çağı"; yirmibirinci yüzyılın hemen başında sınır aşan bir nitelik kazanan mücadeleler dönemini ise "küresel ayaklanma" şeklinde adlandırır.

Mao, literatüre kazandırdığı "Uzatılmış Savaş Teorisi" ile ayaklanma doktrinine yeni bir yön vermiştir. Şöyle ki; ondokuzuncu yüzyılda von Clausewitz, Jomini, Marx ve Engels tarafından geliştirilen ayaklanma stratejilerinin ve taktiklerinin ortak özellikleri;

185. Uçarol, R. *Siyasi Tarih (1789 – 1999)*. (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Beşinci Baskı). (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000); Sander, O. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e.* (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 1995); Armaoğlu, F. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995.* (11. Baskı). (İstanbul: Alkım Yayınevi, tarih yok).

186. Mackinlay, J. *The Insurgent Archipelago: From Mao to Bin Laden.* (New York, NY, USA: Columbia University Press, 2001).

zaten yine Avrupalı olan, altyapı açısından mamur, tanıdık coğrafyada yer alan, benzer gelişmişlik düzeyindeki komşu bir ülkeden gelebilecek askerî teknolojiyi elde etme imkânına sahip, hükümetle aynı siyasi ve sosyo-ekonomik kaynaktan beslenen asilere hitap etmeleriydi. Nitekim bu metotlar; 1830 ve 1848 Ayaklanmaları'nda, Paris Komünü (1870) sırasında, Sedan Savaşı'nda (1870), kısmen Boer Savaşları'nda (1899-1902) ve Sovyet Devrimi'nde (1917) sonuç vermişlerdir. Ancak dünyanın geri kalmış bölgelerinde verilen mücadeleler, bu stratejileri kullansalar da kullanmasalar da, çoğunlukla başarısız oldular. Zira hâkim otorite veya işgalcinin asilere kıyasla her açıdan ezici bir üstünlüğü bulunmaktaydı. İşte ilk kez Mao bu lojistik ve teknolojik dengesizliği ortadan kaldırmanın bir yolunu buldu; köylüleri düzenli orduya karşı örgütledi, savaştırdı ve bunda da başarılı oldu. Mao'dan sonra geliştirilen tüm ayaklanma stratejileri, Mao'nun stratejisinin üzerine yapılan eklemelerden ya da uyarlamalardan ibarettir. Ayrıca yirminci yüzyıl boyunca geliştirilen ayaklanmaya karşı koyma strateji ve taktikleri de Mao'nun stratejisini esas almıştır.

Mao'nun Uzatılmış Savaş Teorisi'nin ana özelliği, esnekliğidir. Belli birkaç basit kurala sadık kalmak kaydıyla, her coğrafyada, her siyasi yapıda ve her kültürde uygulanabilir. Mao bunu şöyle ifade eder[187]:

> Devrimci savaşın, ister devrimci bir sınıf savaşı olsun, ister devrimci ulusal bir savaş olsun, genellikle savaşın koşullarından ve doğasından fazla olarak, kendi koşulları ve doğası vardır. (...) Özel koşullarını ve doğasını anlamadan, özel yasalarını bilmeden, devrimci savaşı yönetemez ve başarıya ulaşamazsınız. (...) Bazıları (...) Rusya'daki devrimci savaş deneyimlerini incelemenin yeterli olduğunu, ya da somut bir biçimde söylemek gerekirse, Sovyetler Birliği'nde iç savaşın yönetildiği yasaların ve Sovyet askerî örgütlerinin yayınladığı talimnameleri izlemenin yeterli olduğunu söylüyorlar. (...) Eğer biz onları hiçbir değişiklik yapmadan kopya eder ve uygularsak, gene "ayakkabıya uysun diye ayağı yontmuş oluruz" ve yeniliriz.

187. Mao Tse-tung. *Çin Devrimci Savaşında Strateji Sorunları.* (Çev.: N. Solukça). Askeri Yazılar (2. Baskı) içinde, (İstanbul: Sol Yayınları, 1976a), ss. 90, 92.

Mao'nun Uzatılmış Savaş Teorisi, hâkim otoriteyle simetrik olarak mücadele edebilen kuvvetlere ulaşmayı amaçlayan üç safhalı bir siyasi ve askerî stratejidir. Buna göre[188];

> *Stratejik Savunma* safhasında, asiler karşı koyma kuvvetlerine oranla çok zayıf olduklarından dolayı; destek elde etmeye, güvenli üsler teşkiline, eleman teminine, kompartmantasyona ve eylem hücreleri oluşturmaya odaklanırlar. Öncelikli askerî faaliyetler, halk desteğini kazanmayı amaçlayan seçici terörist saldırılardır. *Stratejik Denge* safhasında, en önemli faaliyet gerilla savaşıdır. Bu safhada amaç askerî kuvvetleri etkinlik bakımından karşı koymanınkine dengelemektir. Siyasi alanda asiler, hükümetle halkı birbirinden ayırmaya, kendi kontrolleri altında bölgeler oluşturmaya çalışırlar. *Stratejik Saldırı* safhasında, asilerin kuvvetinin karşı koymadan üstün olduğu kabul edilir. Asi kuvvetleri bu safhada karşı koymaya yönelik simetrik askerî harekâta (intikaller, taarruz, savunma, vb.) yönelir. Bu, hükümeti ortadan kaldırma amacının gerçekleştirildiği safhadır.

Mao'nun, ardından gelen bütün ayaklanmalara ilham verdiği tartışmasız bir gerçektir. Şunu da belirtmek gerekir ki; bunlara karşı geliştirilen ayaklanmaya karşı koyma stratejileri ya başarısız olmuşlar ya da çok büyük miktarda insan, para, zaman ve kaynak kaybı pahasına, geçici Pirus zaferleri elde edebilmişlerdir. Hobsbawm'a göre[189];

> En az başarıyı gösterdikleri durumlarda bile, Malezya ve başka yerlerde isyanları bastırma konusunda Britanya'nın görevlendirdiği uzmanların hesaplamalarına göre, savaş alanında bir gerillaya ancak asgari on adam düştüğü koşullarda; demek ki Güney Vietnam'da en azından 1 milyon Amerikalı ve onların güdümündeki Vietnamlı gibi bir sayıya ulaşıldığında, bozguna uğratılabilirler. (Aslına bakılırsa, Malezyalı 8 bin gerilla, 140 bin asker ve kolluk gücünü kımıldayamaz hale getirmiştir).

1934-2001 yılları arasında meydana gelen ayaklanmaların liste-

188. Mao Tse-tung. On Protracted War.
189. Hobsbawm, *Devrimciler,* s. 192.

si EK-C'de yer almaktadır. Maoist dönemde ayaklanma doktrinine Latin Amerika'dan, Asya'dan ve Afrika'dan da teorik katkılar olmuştur. Fidel Castro ve Che Guevara başta olmak üzere, pek çok Latin Amerikalı devrimcinin öğretmeni olan Alberto Bayo, *Gerilla İçin 150 Soru* adlı risalesine[190], "Bir gerilla savaşının başarıya ulaşabilmesi için gerekli olan ön koşul nedir?" adlı soruyla başlar. Cevabı ise, adeta ayaklanmanın tanımı gibidir[191]:

> Gerilla kuvvetlerinin dış kuvvetlerin saldırı ve işgaline ya da aşağılık ve iğrenç bir diktatörlük yönetimine, halk düşmanı mevcut iktidara, oligarşik yönetime vb. karşı yürütülen mücadelede haklı olunması gerekir. Eğer bu koşul yoksa gerilla kuvvetleri yenilgiye uğrayacaktır. Her kim haklı gerekçelerle ayaklanmazsa, ezici bir bozgundan başka hiçbir şey elde edemez.

Bayo'nun "en iyi öğrencim" dediği, Ernesto Che Guevara, Küba Devrimi'nde edindiği şöhretin yanında, sonraki dönemde pek çok Latin Amerika ayaklanmasının da ilham kaynağı olmuştur. Ne var ki, bu ardıllardan hiçbirisi Küba Devrimi gibi başarıya ulaşamamışlardır. Connable ve Libicki[192] bunun nedenini, Küba Ayaklanmasının Küba'nın kendine has coğrafi yapısına uygun bir mücadele olmasına bağlar. Che Guevara'nın ayaklanma doktrinine yaptığı en büyük katkı ise Foko Teorisi'dir[193]. 1959 Küba Devrimi tecrübelerine dayanan Fokoizm; Marksist kuramcı Régis Debray tarafından teorileştirilmiştir. Che Guevara, seksen iki adamıyla birlikte Aralık 1956'da Küba'ya gelmiş ve Sierra Maestra'da bir gerilla savaşı başlatmıştır. Takip eden iki yıl boyunca, zayıf donanımlı iki yüz kişiyi geçmeyen *Silahşörler*[194] grubuyla, yaklaşık 30.000 kişilik Batista birliklerine karşı askerî başarılar elde etmiştir. *Silahşörler* A-

190. Bayo, A. *Gerilla Savaşı Nedir?* (Çev.: Ahmet Atilla. İstanbul: Evren Yayınları, 1977), s. 1.
191. A.g.e., s. 1.
192. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End.*
193. *Foko*, İspanyolca *foco* kelimesinin Türkçe telafuzudur; *odak, merkez* anlamına gelir [Kut, İ. ve Kut, G. *Büyük İspanyolca-Türkçe Türkçe-İspanyolca Sözlük.* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007), s. 291]. Debray'a göre [Debray, R. *Revolution in the Revolution? Armed Struggle and Political Struggle in Latin America.* (New York, NY, USA: Grove Press, Inc., 1967), s. 12], *foco* kelimesi askerî üsten ziyade bir gerilla harekâtının merkezini belirtir. Foko Teorisi, literatürde *Fokoizm* ve *Fokalizm* olarak da bilinir.
194. Kelimenin orijinal şekli *escopeteros*'tur. İspanya ve Latin Amerika kültüründe yer alan bu kelime; yivsiz-setsiz, ağızdan doldurmalı ve uzun namlulu bir tüfek cinsi olan *Trabuco*'yu kullanan kişileri onurlandırmak için, silahşör anlamında kullanılır.

ralık 1958'deki Santa Clara Muharebesi'nin ardından Havana'yı ele geçirmeye muvaffak olmuştur.

Mao'nun Uzatmalı Savaş Teorisi'nden etkilenen Fokoizm, halk desteğine sahip ve onlara liderlik eden küçük bir öncü silahlı grupla, ayaklanmaların başarılı olabileceğini göstermiştir. Fokoizm Stalinist halk cephesi taktiklerinin ve Maoist halk savaşının uyarlanmış bir karışımını içeren Marksist-Leninist fikirlerden oluşmuşsa da, halk desteğinin silahlı mücadele sırasında tesis edilebileceği iddiasıyla; ayaklanmanın son aşaması olan silahlı halk mücadelesine geçmek için uygun koşulların oluşmasını beklemenin gerekliliğini savunan klasik Marksist Teori'den ayrılır. Foko teorisi ağırlıklı olarak öncülük nosyonuna odaklanır.

Che Guevara, *Gerilla Savaşı* adlı eserinde, kurulu rejimi devirmek için proletarya liderliğinde yapılan Leninist ayaklanma yöntemini değil, bunun yerine gücünü kırsal bölgelerden alan halk ayaklanmalarını tercih ettiğini belirtir. Che Guevara'ya göre[195] öncü gerilla, halkı moralman cesaretlendirmekten sorumludur; devlet aygıtının kontrolünü ele geçirmekten değil. Ve bu devirme eylemi herhangi bir yabancı ya da dış destek olmadan gerçekleşmelidir. Che Guevara, ayaklanmanın konvansiyonel askerî kuvvetler tarafından desteklenmesi gerektiğini söyler[196]: "Gerilla mücadelesinin, harbin safhalarından birini teşkil ettiği kanıtlanmıştır. Ancak bu safha tek başına zafere öncülük edemez."

Brezilyalı Marksist-Leninist kuramcı Carlos Marighella ise, neo-klasik dönemin şehir ayaklanmaları kuramcısı olarak kabul edilir. Aslında Marighella, Foko Teorisi'ni şehir ayaklanmalarına adapte etmiştir. Brezilya'daki askerî cuntaya karşı verilen ayaklanma mücadelesinden edindiği tecrübelere dayandırdığı *Şehir Gerillasının El Kitabı* adlı eserinde, şehir gerillasını; askerî diktaya karşı yasadışı metotlarla savaşan kişi olarak tanımlar. Ancak Marighella'ya göre bu yasa dışılık gayrimeşru bir rejimin yasalarına karşıdır ve haydutluktan veya karşı devrimcilikten farklıdır. Marighella şehir ayaklanmasının temel görev ve hedefini şu şekilde ifade eder[197]:

195. Guevara, *Guerrilla Warfare*.
196. A.g.e., s. 3.
197. Marighella, C. *Mini-Manual of the Urban Guerilla*. (St. Petersburg, Fla. : Red and Black Publishers, 2008), s. 3.

> Şehir gerillası, diktanın amansız düşmanıdır. Ülkeye egemen olan, dikta kuran kişilere karşı sistemli zararlar verir. Temel görevi, bir yandan militaristleri, askerî diktayla her türlü baskı gücünü sarsmak, gözden düşürmek ve tedirgin etmek, öte yandan, Kuzey Amerikalıların, yabancı yöneticilerin ve Brezilya egemen sınıflarının servet ve mülklerine saldırmak, onları tahrip etmektir. Şehir gerillasının hedefi, kır gerillasına destek olmak, silahlı halk kuvvetleriyle birlikte yeni bir devrimci sosyal ve politik yapı kurmaktır. Bu amaçla, Brezilya'nın mevcut ekonomik, politik ve sosyal düzenine zarar vermekten, bunları yıkmaktan korkmaz.

Marighella'ya göre[198], şehir ayaklanmaları kır ayaklanmalarının oluşması ve gelişmesine destek sağlamakla yükümlüdür; mükemmel bir gerilla yetiştirme okuludur. Bundan dolayı da, kır gerillasının en büyük destekçisi şehir gerillasıdır. Marighella bir şehir ayaklanmasının yapacağı en büyük hatanın[199]; şehirlerde gerilla eylemlerinin başarısından sarhoşluğa kapılıp, kır gerillasının eyleme geçmesini gereksiz bulmak olduğunu söyler. Bu hataya düşenler şehir gerillasını nihai güç olarak ele alırlar ve tüm örgüt gücünün burada yoğunlaşması gerektiğine inanırlar ki bu da şehir ayaklanmasının başarısızlığına yol açar.

Marksist-Leninist ayaklanma teorilerinin Asya ayağını Vietnamlı Ho Chi Minh ve Vo Nguyen Giap oluşturur. Aslında Vietminh hareketi, Maoist Strateji'nin Çinhindi koşullarına adapte edilmiş halidir. Bu nedenle Vietnam mücadelesi ayaklanma doktrinine yaptığı katkıdan ziyade, sonuçlarının etkisi açısından önemlidir. Pomeroy'a göre[200], Çinhindi'ndeki ulusal kurtuluş hareketine yol açan asıl etkenin; Fransa'nın her türlü temsilci hükümeti ve milliyetçi siyasal eylemleri yasaklayan sömürge politikası olduğunu iddia eder.

Vo Nguyen Giap, *Vietnam Ulusal Kurtuluş Savaşı* adlı eserinde[201]; Yığın Ayaklanması olarak adlandırdığı halk savaşının,

198. A.g.e.
199. A.g.e., s. 20.
200. Pomeroy, *Marksizm ve Gerilla Savaşı*, s. 241.
201. Giap, Vo N. *Vietnam Ulusal Kurtuluş Savaşı*. (Çev.: Mehmet Özsavaş. Ankara: Aşama Yayınları, 1974).

birbiriyle işbirliği halinde olan üç bölümden oluştuğunu söyler. Bunlar; bütün halkın harekete geçirilmesi ve silahlandırılması, onların savaşa ve ayaklanmaya sokulması ve yığınların geniş politik gücünden faydalanmaktır. Politik gücün önemini Von Clausewitz'in özdeyişini[202] değiştirerek vurgular[203]: "Silahlı mücadele, siyasi mücadelenin devamıdır." Giap ayaklanma mücadelesini[204], "halkın seferber edilerek silahlandırılması ve yeni tip bir devrimci ordu kurulması üzerine Marksist-Leninist düşüncenin ülkemizin somut koşullarına yaratıcı bir uygulamasıdır" şeklinde tanımlar. Giap'a göre silahlı ayaklanma ve devrimci savaş iktidarı almayı ve tutmayı hedefleyen devrimci mücadelenin en yüksek biçimleridir. Ve silahlı güçlerin eylemlerini gerekli kılarlar[205]: "İşte bu, silahlı ayaklanma ve devrimci savaşı hazırlamak ve sürdürmek maksadıyla partimizin, siyasi güçleri yaratırken halk savaşının nüvesi olan halkın silahlı güçlerinin yaratılmasına özel bir önem vermesinin nedenidir." Giap, Yığın Ayaklanması'nı yürütmek için altı ana prensibe bağlı kalmak gerektiğini belirtir. Bu prensipler şunlardır[206]:

> Her alanda tüm halkın savaştığı bir savaşı yürütmek; silahlı güçlerle politik güçleri, silahlı mücadele ile politik mücadeleyi, silahlı ayaklanma ile devrimci savaşı birleştirmek. Kırsal bölgelerde sağlam mevkiler kurmak, kırsal ve kentleşmiş bölgelerde halk savaşını sürdürmek, düşmana karşı saldırı hamlelerini uygun biçimlerde ve üç stratejik alanın tümünde: dağlarda, ovalarda ve şehirlerde geliştirmek ve yakından birleştirmek. Silahlı ayaklanma ve devrimci savaşta saldırı stratejisi düşüncesi ile dolu olmak. Uzun süreli savaş stratejisi uygulamak ve aynı zamanda daha büyük zaferler kazanmak için en uygun anı yaratmaya uğraşmak ve düşmandan önce davranmak. Düşman birliklerinin imhası ile halk denetiminin kazanılması ve korunmasının birleştirilmesi; savaşırken güçlenmek için kendi birliklerimizi

202. Bkz.: Sayfa 17, dipnot 7.
203. Giap, Vo N. *Halk Savaşının Askeri Sanatı.* (Çev.: Neşet Alkan. İstanbul: Yöntem Yayınları, 1976), s. 166.
204. Giap, *Vietnam Ulusal Kurtuluş Savaşı*, s. 42.
205. A.g.e., s. 45.
206. A.g.e., ss. 78-99.

besler ve güçlendirirken, hasım güçlerin etkin bir şekilde yok edilmesi. Uluslararası yardım sağlamaya çalışırken, esas olarak kendi güçlerimize dayanmak.

Afrika ayaklanma mücadelelerinde Cezayirli Beşir Hacı Ali ile Gineli Amilcar Cabral'in görüşleri önemlidir. Her ikisi de Maoist dönemin ürünü olan Marksist-Leninist söylemlere sahiptirler. Yine her ikisi de ayaklanmaların her ülkenin kendi özel şartlarına uygun geliştirilmesi gerektiğini savunurlar. Ancak Beşir Hacı Ali bunu biraz daha ileri götürerek, Cezayir tecrübelerinin dünyanın diğer bölgelerindeki mücadelelere örnek teşkil edebileceğini iddia eder. Beşir Hacı Ali, *Cezayir Bağımsızlık Savaşından Alınan Dersler* adlı makalesinde[207]; silâhlı bir mücadelenin başarıya ulaşması için, merkezî liderlik, silâhlı mücadeleyle siyasi kitle mücadelesini birleştirmek, savaşı şehirlerdeki mücadeleyle desteklemek gibi öneriler ileri sürerek, Marksist-Leninist ve Maoist söylemi tekrarlar.

Amilcar Cabral de Cape Verde ve Gine Bissau ayaklanmalarının kendine özgü yapısını vurgular ve ünlü *Havana Konuşması*'nda[208], "emperyalizmle uzlaşmak mümkün değildir, emperyalist baskısı altındaki ülkelerin kurtuluş yolu sadece ve sadece silâhlı mücadeledir" sözleriyle çağdaşı Küba, Vietnam ve Cezayir mücadelelerinin çizgisini izler.

Fransız entelektüel Régis Debray, Che Guevara'nın bulduğu, öncü silahlı gruplar vasıtasıyla halk devriminin sağlanması stratejisini kuramlaştırmasıyla ünlüdür. Debray[209], ayaklanma için iki büyük tehlike olduğunu ileri sürer. Birinci tehlike; 1917 Bolşevik Devrimi bir ayaklanma olarak gerçekleşti ve Lenin ile Stalin buna dayanarak birkaç teori geliştirdiler diye, gerilla savaşları ile ayaklanmaları bir tutmaktır. İkinci tehlike ise, kendisine benzer durumdaki ya da kendisinden önceki bazı başarılı emsalleri körü körüne izleyerek, başarılı olacağını zannetmektir. Her iki yanılgının bedeli de başarısızlık olacaktır. Debray şöyle der[210]:

207. Ali, B. H. Some Lessons of the Liberation Struggle in Algeria. *World Marxist Review.* (4346), January 1965, ss. 41-61.
208. Cabral, A. Speech in Havana. (1966). 21 Ocak 2012 tarihinde www. africanholocaust. net/news_ah/weaponoftheory.html adresinden alındı.
209. Debray, *Revolution in the Revolution? Armed Struggle...*
210. Debray, *Revolution in the Revolution? Armed Struggle...*, ss. 10-11.

> Ne var ki, bugün Latin Amerika'daki militanlar Fidel'in konuşmalarıyla Che Guevara'nın yazılarını, Mao'nun, Giap'ın ve Lenin'in bazı metinlerini aşina bir gözle okuyorlar ve Fidel ile Che'de, Mao'yu, Giap'ı ve Lenin'i aynen bulduklarını sanıyorlar. Bu her zaman rastlanan bir çakışma olmakla beraber çok tehlikelidir, çünkü Latin Amerika devrimi ancak belli tecrübeler ile keşfedilebilecek çok özel ve farklı gelişme şartlarını kapsar. Bu bakımdan halk savaşları üzerindeki teorik eserlerin faydası kadar zararı da dokunmaktadır. Bunlara, savaşın gramer kitapları deniliyor ama yabancı dil evde oturup dil kitapları okunarak değil, o dilin konuşulduğu ülkede daha hızlı öğrenilir.

Quartim'e göre[211] Debray, ekonomik hazırlık aşamasını küçümseyerek, silahlı mücadelenin önemini abartarak, kitlenin kendiliğinden harekete geçeceğini düşünerek ve Stalinist bir militarizm güderek hata yapmıştır.

Soğuk Savaş'ın yoğunlaştığı ve dünyanın her kıtasında komünist ayaklanmaların çıktığı, ayaklanmaların altın çağında, Batılı düşünce kuruluşları Maoist yöntemlerle mücadele konusuna daha fazla kafa yormaya başladılar. Görüşler, Maoist ayaklanma teorisine karşı alınabilecek tedbirler üzerinde yoğunlaşmıştı. Maoist teorinin kalbi halk olduğuna göre, halk desteğini kazanmanın yolları aranmaya başlandı. Long'a göre[212], ilk Anti-Maoist ayaklanmaya karşı koyma teorisi de böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır. Teorinin mucidi Sir Gerald Templer'dır. Templer, Malay[213] Ayaklanması tecrübelerine dayanarak 1960'ların hemen başında geliştirdiği bu teoriye[214]; halkın siyasi haklarını geliştirmeyi, yaşam standartlarını yükseltmeyi ve hükümet gücünün azaltılması fikirlerine dayanarak; "Halkın Gönüllerini ve Fikirlerini Kazanma Teorisi" ya da kısaca "Gönüller ve Fikirler Teorisi" adını vermiştir. Long'a göre[215], Gönüller ve Fikirler Teorisi Malay'da başarı kazanınca, popüler hale gelmiş ve 1960'ların ayaklanmaya karşı koyma paradigması olmuştur.

---

211. Quartim, J. *Regis Debray ve Brezilya Devrimci Hareketi.* (Çev.: Tahsin Gemici. Ankara: A Yayınları, 1968).
212. Long, A. *On "Other War": Lessons from Five Decades of RAND Counterinsurgency Research.* (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 2006).
213. Bugünkü Malezya'nın sömürge olduğu dönemdeki adıdır.
214. A.g.e., s. 23.
215. A.g.e., s. 23.

Ancak Gönüller ve Fikirler Teorisi 1965'te, Amerikalı ekonomist Charles Wolf Jr. tarafından eleştiriye uğramıştır. Wolf Jr.'a göre az gelişmiş ülkelerdeki ayaklanmalarda, asiler için halk desteği, gereklilikten farklı bir şeydir[216]: "Operasyonel açıdan bakıldığında, ayaklanma hareketi için başarılı ve gelişen operasyonların gereksinim duyduğu şey; kimlik duygusu ve sadakat anlamında halk desteği değil, belirli girdilerin tedarikidir." Wolf Jr.'un eleştirdiği başka bir husus da hayat standartlarının yükseltilmesinin ayaklanmayı gerileteceği düşüncesidir. Gerçekte ekonomik durumun iyileşmesi, halkın olduğu kadar asilerin de işine gelir. Çünkü halkın bir takım tüketim mallarını daha az maliyetle elde etmesi, aynı şekilde asilerin de bu tür ihtiyaçlarını tedarik maliyetini azaltacaktır. Wolf Jr. bunu bir paradoks olarak nitelendirir. Gönüller ve Fikirler Teorisi'nin bölgesel kalkınma programı görüşünü ise şartlı olarak destekler. Bölgesel kalkınma programları uygulanmalı, ama halkın hükümetle işbirliği yapması karşılığında ve işbirliğinin derecesi kadar olmalıdır. Wolf Jr., ardından "Maliyet/Fayda ya da Zorlama Teorisi"ni ortaya atar. Maliyet/Fayda teorisi sistem analizi ve ekonometri tekniklerinin ayaklanmaya karşı koyma alanına uygulanmış halidir. Ayaklanmalar ve büyütülmüş şekliyle karşı koymalar birer sistem olarak kabul edilir. Bütün ayaklanmaya karşı koyma gayretleri; sistem girdi maliyetlerini nasıl yükselttikleri veya çıktıları (asi, gerilla, terörist vb.) nasıl engelledikleri gibi hususlarla değerlendirilir. Halk, rekabet halindeki sistemler olan asiler ve karşı koymadan gelen güdülere ve yaptırımlara kolay ya da zor öngörülebilen yollarla tepki veren, rasyonel aktörler olarak kabul edilir. Dahası, ele alınan her iki sistem için de halkın düşünceleri değil, eylemleri önemlidir. Long[217] bu özelliklerinden dolayı teoriyi çok isabetli bir biçimde; "Rasyonel Köylü İçin Havuç ve Sopa" metaforuyla açıklamıştır.

Fransız David Galula ve çağdaşı İngiliz Sir Robert Grainger Ker Thompson da Neo-Klasik Dönem'in en ünlü ayaklanmaya karşı koyma kuramcılarıdır. Her ikisinin de ortak özellikleri Cezayir, Çinhindi ve Malay Ayaklanmaları'na karşı koyma mücadelesinde aktif

216. Wolf Jr., C. *Insurgency and Counterinsurgency: New Myths and Old Realities.* (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 1965), s. 5.
217. Long, *On "Other War": Lessons from Five Decades…*, s. 24.

olarak rol almış olmalarıdır. Ayaklanmanın altın çağında doktrinini geliştiren Galula ayaklanmaya karşı koymanın dört yasasını şu şekilde ortaya koyar[218]:

> Birinci Yasa: Halk desteği, asiler için olduğu kadar, karşı koyma için de gereklidir. İkinci Yasa: Destek, ancak aktif bir azınlık tarafından sağlanabilir. Üçüncü Yasa: Halktan sağlanacak olan destek şartlıdır. Dördüncü Yasa: Çabaların yoğunluğu ve yöntemlerin çokluğu gereklidir.

Galula, zafer denince, verili bir bölgedeki ayaklanma kuvvetlerinin ya da siyasi organizasyonun yok edilmesini anlamaz. Gerçek zafer[219], asilerin halktan kalıcı olarak tecridini sağlamanın yanında, tecridin halkın üzerine değil, ama halk tarafından ve halkla birlikte uygulanmasıdır. Galula bu dört yasa ile birlikte, tamamen asilerin kontrolü altındaki bir bölgede eyleme sokmak üzere genel bir askerî ve siyasi strateji geliştirmiş olur. Bu adım adım ilerleme stratejisi, aşağıda özetlenen prensiplere dayanır[220]:

> Ayaklanmaya karşı koyma seçilmiş bir bölgede yapılmalıdır. Asiler güvenli üslerden uzaklaştırılarak kuvvet tasarrufu sağlanır. Sisifos Söyleni asilerin kâbusudur; bu strateji asileri geri dönülemez noktaya getirir. Taarruzî bir strateji izlenerek inisiyatif ele geçirilir ve elde tutulur. Karşı koyma sahip olduğu bütün üstünlüklerden yararlanır. Strateji olabildiğince basit teşkil edilir. Komuta, kontrol etmek içindir.

Galula'nın stratejisinin adımları ise şunlardır[221]:

> Ayaklanma kuvvetlerinin imhası ya da def edilmesi (Yıkıcı Safha), sabit bir birim kurulması, halkla irtibat kurulması ve kontrolü, ayaklanmanın siyasi organizasyonunun yok edilmesi, yerel seçimler (Yapıcı Safhanın Başlangıcı), yerel liderlerin denenmesi, bir partinin örgütlenmesi, kalan son gerillaların da ürkütülmesi ya da sindirilmesi.

218. Galula, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*, ss. 55-59.
219. A.g.e., ss. 54-56.
220. A.g.e., ss. 59-63.
221. A.g.e., ss. 78-97.

Thompson[222], Malay ve Vietnam deneyimlerini incelediği çalışmasında; bir ayaklanmaya karşı koymanın başarısının, asilere nispeten inisiyatifi ele geçirmeye bağlı olduğunu, bunun için ise proaktif tutumun gerektiğini ilk kez ortaya koyar. Başarılı bir ayaklanmaya karşı koymanın beş temel prensibini şu şekilde sıralar[223]:

> Hükümetin; siyasi ve ekonomik olarak istikrarlı, hür, bağımsız ve birleşik bir ülkeyi muhafaza etmek gibi açık bir siyasi hedefi olmalıdır. Hükümet hukuk çerçevesinde hareket etmelidir. Hükümetin bir genel planı olmalıdır. Hükümet gerillaları değil, siyasi yıkıcılığı def etmeye öncelik vermelidir. Hükümet, ayaklanmanın gerilla safhasında, önce güvenli üsleri yok etmelidir.

Ünlü İngiliz stratejist Sir Basil Henry Liddell Hart ünlü başyapıtı *Strateji: Dolaylı* Tutum'da ayaklanma teorisine Gerilla Savaşı başlığı altında özel bir yer ayırmıştır. Liddell Hart söze, Vegetius'un ünlü "barış isterseniz savaşa hazır olunuz" sözüne atıfla[224]; "eğer barış isterseniz, savaşı, özellikle de gerilla ve yıkıcı (yeraltı) savaş türlerini anlayınız" cümlesiyle başlar. Liddell Hart, ayaklanma doktrinine bilinenden fazla bir şey katmamıştır. Bununla birlikte, gerillanın savaştan sonra dağıtılması problemine dikkat çekmiştir. Ayrıca gerilla savaşına askerî strateji jargonuyla farklı bir bakış getirdiği de yadsınamaz. Liddell Hart'a göre de gerilla hareketi normal harp usullerinden farklı metotlarla yapılır. Mücadelenin stratejik açıdan karakteri; stratejik seviyede muharebeden sakınma ve taktik seviyede zayiat ihtimali belirdiği takdirde çatışmadan kaçınma şeklinde özetlenebilir. Bu bağlamda Liddell Hart da gerilla savaşının karakterini vur-kaç kelimelerine indirger. Zira birçok küçük darbe, birkaç büyük darbeden daha etkili bir sonuç verir.

Liddell Hart'a göre[225] gerilla savaşı, harp prensiplerinden sıklet merkezi prensibini, gerek gerilla gerekse karşı koyma açısından tersine çevirmiştir. Sıklet merkezine karşı dağılma gerillalar için

222. Thompson, Sir R. G. K. *Defeating Communist Insurgency.* (New York: Frederick A. Praeger, 1966).
223. A.g.e.
224. Hart, B. H. L. *Strateji: Dolaylı Tutum.* (Çev.: Cemal Enginsoy. Ankara: Avrasya Bir Vakfı-Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, 2002), s. 281.
225. A.g.e., ss. 284-285.

bekanın vazgeçilmez bir şartıdır. Liddell Hart bu iddiasına kanıt olarak Lawrence'ın Yüzölçümü Doktrini'ni gösterir[226]:

> Arap ayaklanmasını başarısızlığa uğratmak için, Türklerin her dört mil karelik bir alanda bir tahkimli karakol kurmaları ve bunların her birinde en az 20 kişi bulundurmaları gerekirdi. Buna göre de Türklerin kontrol etmeye çalıştıkları sahada 600 bin kişilik bir kuvvete ihtiyaçları vardı. Halbuki ellerindeki personel sayısı, ancak 100 bindi. Bu konuda Lawrence şöyle diyor: 'Saha ve personel sayısı arasındaki nispeti öğrenir öğrenmez, başarımızın kâğıt ve kalemle ispat edilebilecek şekilde kesin olacağını anlamıştım.'

Liddell Hart, gerilla savaşının İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki büyük gelişmesinde; SSCB'nin, halkı ayaklanmalara kışkırtan politikalarının etkili olduğunu söyler. Bu nedenle gerilla savaşında askerî faktörlerin yanında psikolojik ve politik faktörlerin de önemine vurgu yapar[227]: "Gerilla harekâtında kazanmanın ilk şartı şudur: Gerillalar düşmanın tertip ve hareketlerine ait güvenilir haberlerle birlikte harekât bölgesi hakkında da en lüzumlu bilgilerle iş görürken, buna karşılık düşman karanlıkta bırakılmalıdır."

Liddell Hart'ın gerilla savaşıyla ilgili olarak üzerinde durduğu diğer bir konu da, gerillanın silahsızlandırılması sorunudur. Liddell Hart'a göre şiddet, düzensiz savaşta, düzenli savaştan çok daha derinliğine kök salar. Zira düzenli savaşı, otoriteye itaat duygusu nedeniyle kontrol etmek mümkün iken, düzensiz savaş, özünde otoriteye başkaldırmayı içerdiğinden, memleketi istikrara kavuşturmak zordur. Nitekim İspanyollar Napolyon'a karşı başarı kazanmalarına rağmen, takip eden yıllar boyunca yeni iç çatışmaların pençesine düşmüşler, istikrarı yakalayamamışlardır. Keza, Fransızlar 1870'te Alman işgal kuvvetlerine karşı Franctirreurs'u başarıyla kullanmalarına rağmen, savaş sonrası bu silah geri tepmiş ve 1871 Paris Komünü'nün koşullarını hazırlamıştır. Benzer durum Araplar için de söylenebilir. Türkleri bölgelerinden uzaklaştırdıktan sonra Araplar arasındaki ihtilaf ve çatışmalar dinmemiştir. Bu ne-

226. A.g.e., s. 285.
227. A.g.e., s. 285.

denle Liddell Hart[228], gerilla savaşına dayanan düşmana yine gerilla savaşıyla karşılık vermeden önce, daha çok düşünüp; yeni ve uzak görüşlü bir başka strateji geliştirmek gerektiğini önerir.

6. YENİ DÖNEM: POST-MAOİST TEORİLER

a. Genel Hususlar:

Güvenlikle ilgili doktrinsel tartışmaların, içinde bulundukları siyasi konjonktürden, daha geniş bir ifadeyle; güvenlik paradigmasından etkilendikleri açıktır. Nitekim ayaklanmanın salt şiddet eylemi olduğu ve askerî tedbirlerle bastırılabileceğini savunan görüşlerin neredeyse tamamı; Soğuk Savaş dönemince hüküm süren realist paradigmanın etkisindedir. İlginç olan bir diğer nokta ise ayaklanmaya bakışın, güvenlik çalışmalarının evrimine paralel olarak değiştiğidir. 1648 Westphalia Antlaşması'ndan bu yana var olan ve yirminci yüzyılın iki Dünya Savaşı ile zirveye çıkan "Güvenlik Devleti" anlayışı, aynı yüzyılın son çeyreğinden itibaren "Güvenlik Yönetişimi" anlayışına dönüşmüştür. Böylece devletin çıkarını gözeten ve güç kullanmayı kaçınılmaz gereklilik sayan negatif güvenlik, yerini genişletilmiş güvenlik ya da sektörel güvenlik olarak adlandırılan yeni bir görüngüye terk etmiştir. Sektörel güvenlik; askerî güvenlik, çevresel güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik ve toplumsal güvenlik gibi farklı atıf nesnelerine ve tehdit algılamalarına dayanan çok boyutlu bir güvenlik türü olarak belirmiştir.

Kopenhag Ekolü ile temsil edilen ve güvenlik tehditlerini genişleten bu anlayışa göre; her türlü ayaklanmanın ve düzensiz savaşların içinde sayılabileceği terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, ateşli ve hafif silahların yaygınlaşması, ulus altı çatışmaların artması, salgın hastalıklar, küreselleşen ve sınır aşan suç gibi yeni tehditler bulunmaktadır. Buna paralel olarak ve neredeyse eş zamanlı bir biçimde; ayaklanma görüngüsüne yönelik salt askerî nitelikli tek boyutlu algılama da, askerî, siyasi ve ekonomik nitelikli çok boyutlu bir algılamaya dönüşmüştür.

228. A.g.e., s. 288.

Bilindiği üzere, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Amerika tarafından başlatılan Devamlı Özgürlük Harekâtı, Afganistan başta olmak üzere Filipinler, Afrika Boynuzu, Gürcistan, Sahra Altı Afrika, Karayipler'le Orta Amerika ve Kırgızistan'da eş zamanlı olarak icra edilmiş, buna paralel olarak 2003'te Irak Amerika tarafından işgal edilmiştir. "Terörizm"e karşı başlatılan bu küresel mücadele, yine küresel nitelikli bir direnmeyle karşılaşmıştır. Kilcullen[229], bu direnmeyi "Küresel Ayaklanma" olarak adlandırır. Artık orduların karşısındaki düşmanı basitçe; "silaha sarılmış köylüler" olarak adlandırmak yetersiz kalmaktadır. Yeni düşman, ayaklanmayı yöneten ve yürüten asilerden, bunları destekleyen "serseri"[230] devletlerden, işbirliği halindeki organize suç örgütlerinden ve uluslararası terörizmden oluşan karmaşık bir ağ haline gelmiştir. Ayaklanmanın karmaşık, sınır aşan ve ulus üstü yeni yapısı, çözülmesini güçleştirmekte ve bundan dolayı da Soğuk Savaş döneminden kalma salt askerî odaklı stratejiler yetersiz kalmaktadır. Bu yeni durum ayaklanmaya karşı koyma kuramcılarını, yeni teori arayışlarına itmektedir. Teorik çalışmalar bu çalışmanın kaleme alındığı zaman itibarıyla halen devam etmektedir. Bu nedenle, genel geçer teoriler hakkında konuşmak için henüz erken olduğu değerlendirilmektedir. Ancak yeni dönem çalışmalarının öncelikle ve çoğunlukla; ayaklanmaların yapısını ve davranış rutinlerini çözmeye odaklandıkları söylenebilir. Bu çalışmalarla birlikte askerî yayınlar da revize edilmeye, hatta yeni baştan yazılmaya başlanmıştır. Bunların başında gelen *Amerikan Doktrini*[231]; ayaklanma ile ayaklanmaya karşı koymanın, "devrimci savaş" ya da "iç savaş" olarak adlandırılan bir görüngünün iki yanı olmalarına rağmen, birbirlerinden çok farklı iki harekât türü olduklarını vurgular.

Kilcullen, *Ayaklanmaya Karşı Koyma* (*Counterinsurgency*) adlı kitabında yer alan, Irak ya da Afganistan'da ayaklanmaya karşı koyma harekâtına katılacak olan taktik birlik komutanlarına yol

229. Kilcullen, Countering global insurgency.

230. Orijinal adı *rogue state* olan serseri devlet; başarısız devlet, kırılgan devlet, parya devlet, oklokrasi, muz cumhuriyeti gibi subjektif siyasi sınıflandırmanın bir parçasıdır. Soğuk Savaş sonrasında Amerikalı siyasetçiler tarafından ortaya atılmış, tartışmalı bir kavramdır. Bununla birlikte, özellikle Batılı siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe kabul gördüğü söylenebilir.

231. FM 3-24, s. 1-1.

göstermek için hazırladığı Yirmi sekiz Madde[232] adlı bölümünün başında ayaklanmaya karşı koymayı şu şekilde özetler[233]: "Daha önce ayaklanmaya karşı koyma teorisi çalışmadıysanız, işte size püf noktası: Bu asilerle sizin aranızda; halkın gönüllerini, fikirlerini ve rızalarını kazanma hakkını ve yeteneğini elde etmek için yapılan bir müsabakadır." Kilcullen, ayaklanmaların karmaşık ve uyabilen organik yapılar olduğu iddiasından hareketle; ayaklanmaya karşı koymanın, dünyanın her yerinde, her toplumda ve her zaman geçerli tek bir stratejisi olamayacağının da altını çizer. Kilcullen'a göre[234];

> Kanserler gibi, ayaklanmalar da binlerce şekilde ortaya çıkarlar ve onlara karşı uygulanan düzinelerce teknik vardır, yüzlerce değişik toplumun içinde vuku bulurlar ve onlarla en iyi nasıl mücadele edileceğine dair pek çok düşünce ekolü vardır. Ne var ki, ayaklanma için her derde deva bir ilaç, bir gümüş kurşun olduğu düşüncesi, evrensel bir kanser kürü olduğu düşüncesi kadar gerçek dışıdır.

Nagl[235], İngiltere'nin Malay'daki ve Amerika'nın Vietnam'daki ayaklanmaya karşı koyma deneyimlerini karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmasında; orduların teşkilat, eğitim ve doktrin yapılarına uygun olmayan ayaklanma gibi asimetrik mücadelelerde başarılı olabilmeleri için, kurumsal düzeyde öğrenme ve ders alma kültürünün yerleşmiş olması gerektiğini vurgular. T. E. Lawrence'ın *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda kullandığı söze atıfla, ayaklanmaya karşı koymayı öğrenmeyi ve en uygun stratejiyi geliştirmeyi, zorlu ve sabır gerektiren bir çaba olduğu için; çorbayı bıçakla içmeyi öğrenmeye benzetir.

---

232. Terim, Lawrence'ın *Yirmiyedi Madde* tanımından esinlenmiştir. Kilcullen *Yirmi sekiz Madde* adlandırması hakkında şöyle der [Kilcullen, D. J. *Counterinsurgency*. New York, NY, USA: Oxford University Press, 2010), s. 24]: "Elbette Lawrence bir ayaklanmaya karşı koyma değil, ayaklanma ve askerlik sanatı tavsiyesi yazmıştı. Ama ben, makalemi benzer formatta hazırlarsam ve sahadaki emsallerime, Lawrence'ın halihazırda dolaşmakta olan makalesiyle birlikte bir dost hatırası gibi sunarsam; bunun yankı uyandırabileceğini ve anlatmaya çalıştığım şeylerin daha iyi anlaşılabileceğini düşündüm."

233. Kilcullen, *Counterinsurgency*, s. 29.

234. A.g.m., s. 1.

235. Nagl, J. A. *Counterinsurgency Lessons from Malaya and Vietnam: Learning to Eat Soup with A Knife*. (Westport, CT, USA: Praeger Publishers, 2002).

b. Sosyal Ağlar Teorisi:

Ayaklanma organizasyonunu, düğümler ve bağlantılardan oluşan ağ diyagramları kullanarak çözmeye yarayan matematiksel bir metottur. Reed[236], her biri kendine özgü birer ağ yapıları olan güncel ayaklanmaları anlamak ve çözmek için en uygun yöntemin sosyal ağlar yöntemi olduğunu iddia eder.

c. Sosyobiyoloji Teorisi:

Evrimin ve doğal seçilimin sosyal davranışlar üzerindeki etkisini araştıran disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Bu özelliğinden dolayı sosyoloji ve biyolojinin yanında; etoloji, antropoloji, evrim, zooloji, arkeoloji, popülasyon genetiği, davranışsal ekoloji, evrimsel psikoloji, felsefe gibi bilim dallarıyla da yakın ilişki içindedir. Makalesinde "Muharebe Darwinizmi," "uyabilen asiler" ve "öğrenen hasımlar" gibi yeni çıkan kavramları sorgulayan J. White[237], tartışmalı bir alan olan sosyobiyolojinin, yine de Amerikan Ordusu'nun yeni ayaklanmalarla mücadelede yaşadığı sorunları açıklayabilecek önemli argümanlara sahip olduğunu ileri sürer. White, Irak'taki ayaklanma ağlarının uyma yeteneğini pekiştiren dört unsuru tespit eder. Bunlar[238]; Sünni Arap ağları (akrabalık sistemi, eski Baasçı birleşik güçler, Vahhabi ve Selefist dinî yapılar, suç örgütleri, milliyetçiler, yerel ya da komşuluk birlikleri ve bomba imali, finans operasyonları gibi fonksiyonel yapılar), terörist ve dış kaynaklı savaşçılar, açık ve örtülü faaliyet gösteren Şii ağları ve gelişen ağlardır[239]. Bunların içinde en önemlisinin akrabalık sistemi olduğunu iddia eden White'a göre, Irak kültürü akrabalık ilişkileri üzerine kuruludur. White, ayaklanmaların kendilerini karşı koymanın saldırılarından nasıl koruduklarını araştırırken, sosyobiyoloji terminolojisini kullanır. Örneğin; ayaklanma ağının çevreye uyum

236. Reed, B. A Social Network Approach to Understanding An Insurgency. *Parameters.* (37), Summer 2007, s. 19.

237. White J. *An Adaptive Insurgency: Confronting Adversary Networks in Iraq.* Policy Focus (58). (Washington D.C., USA: The Washington Institute for Near East Policy, 2006).

238. A.g.e., ss. 4-5.

239. White bunu *metanetworks* olarak adlandırmaktadır. *Metanetworks,* aynı görüşe sahip şu ayaklanma örgütleri için, komuta kontrol ya da en azından koordinasyonun gelişen orta katmanını temsil eder: Irak El-Kaidesi ile birleşik olan Mücahit Şurası, Cihat Tugayları Koordinasyon Departmanı ve Mücahit Merkez Komutanlığı.

sağlama becerisi "koruyucu renk değiştirme," bir koalisyon harekâtı sonrası ayaklanmanın yeniden toparlanabilme derecesi "kuvvet değişikliği," ayaklanmanın kuvvetli akrabalık ilişkileri ve sıkı ağları nedeniyle istihbarat örgütlerinin bu yapılara sızma zorluğu "girilememe" şeklinde adlandırılmaktadır.

ç. Ekoloji Teorisi:

En genel şekilde; ayaklanmaya karşı koymanın karşılıklı eylemlerini ekoloji ve hayvan davranışlarından faydalanarak çözümlemeye çalışır. Drapeau, Hurley ve Armstrong[240], ekoloji teorisini inceledikleri çalışmalarında biyolojinin bir laboratuar bilimi olmaktan öte, doğal dünyayı anlamanın bir yolu olduğunu ileri sürerler. Drapeau, Hurley ve Armstrong'a göre[241], bir biyolog gibi düşünmek ayaklanma mücadelesinin iç yüzünü kavramaya yarar sağlar. Bu bağlamda öncelikle, aslan-zebra veya kurt-ceylan tarzı avcı-av modellerine bakarlar. Asileri av, karşı koyma kuvvetlerini avcı yerine koyarlar ve biyoloji literatüründe yer alan; bölgesel av yoğunluğunun azaltılması, faaliyet süresinin arttırılması ve avcıların avlanamadıkları bölgelerin işgal edilmesi gibi av davranışlarının, asiler tarafından da sergilendiğini gözlemlerler. Avcı-av etkileşimleri ünlü Lotka-Volterra Diferansiyel Denklemleri[242] ile modellenir. Ardından yazarlar, sınırlı kaynaklar için mücadele eden türlerin arasındaki etkileşimi ölçmeye yarayan Diferansiyel Denklem Tamamlama Modelleri'ne bakarlar. Bu modeller, avın avcıya saldırma durumlarını ölçmesi açısından anlamlı görülür. Ekoloji teorisinin ayaklanma araştırmalarına en önemli katkısı, ekolojik modeller kullanılarak ayaklanmaların kritik özelliklerinin açıklanabilmesine olanak sağlamasıdır.

240. Drapeau, M.D., Hurley, P. ve Armstrong, R. E. *So Many Zebras, So Little Time: Ecological Models and Counterinsurgency Operations.* (Washington, D.C., USA: Center for Technology and National Security Policy, National Defense University, 2008).

241. A.g.e., s. 20.

242. Lotka-Volterra Denklemleri, biyolojinin popülasyon dinamiği alt disiplininde avcı-av ilişkisini çözümlemekte kullanılan diferansiyel denklemlerdir. Amerikalı matematikçi Alfred J. Lotka, 1910'da geliştirmeye başladığı denklemin nihai halini, 1925 yılında basılan *Fiziksel Biyolojinin Unsurları* adlı kitabında yayınladı. İtalyan matematikçi Vito Volterra da 1926 yılında Lotka'dan bağımsız olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında Adriyatik Denizi'ndeki avcı balıkların artışının ve av balıkların azalışının nedenlerini etüt ederken aynı denklemi keşfetti. Bu nedenle denklem Lotka-Volterra Denklemi adıyla anılır. Avcı-av ilişkisini ele alan Kolmogorov Modeli, Kermack-McKendrick Modeli, Jacob-Monod Modeli gibi farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır [Brauer ve Castillo-Chavez, *Mathematical Models in Population Biology and Epidemiology.* (Heidelberg, Germany: Springer-Verlag, 2000)].

d. Yaşayan Sistemler Teorisi:

James G. Miller tarafından ortaya konan bu teori, bütün canlı sistemlerin nasıl yapılandıklarını ve işlediklerini göstermeyi amaçlar. Miller'ın teorisini diğerlerinden ayıran en önemli özellik; ayaklanma kavramını, biyoloji, fizik, kimya, tarih, sosyoloji, antropoloji, vb. çeşitli disiplinlerden yararlanarak çözme olanağı sunmasıdır. Miller'a göre[243], yaşayan sistemler basit yapılı bir hücreden, en karmaşık yapıdaki ulus üstü bir örgüte kadar çeşitlilik gösterir. Miller bu çeşitliliği "sistemler hiyerarşisi" olarak adlandırır. Sistemler hiyerarşisi[244], hücreler, organlar, organizmalar, gruplar, örgütler, topluluklar, toplumlar (uluslar) ve ulus üstü sistem olarak tanımlanan sekiz düzeye sahiptir. Sistem seviyelerinin ortak beş özelliği vardır. Bunlar; yapı, süreç, alt sistemler, ilişkiler ve sistem süreçleridir. Miller sistem düzeylerini ve ortak özellikleri; uzay ve zaman, madde ve enerji ve bilgi olarak tanımlanan "üç merkezî kavram" çerçevesinde ele alır. Miller'ın Yaşayan Sistemler Teorisi, bütün yaşayan sistemlere ilişkin kapsamlı bir teori tesis edilebileceğini gösterir.

e. Karmaşık Uyabilen Sistemler Teorisi:

Ayaklanmaların düzenli ve kolay çözülebilir sistemler olmaktan ziyade, karmaşık organik sistemler oldukları savı üzerine kuruludur. Bu teoriyi savunan Kilcullen'a göre[245], Vietnam Savaşı ayaklanmaların karmaşık yapısının sistem analizi yaklaşımı ile çözülemediğini göstermiştir. Zira sistem analizi yaklaşımı Kartezyen ve indirgemecidir.[246] Kilcullen, ayaklanmaların organik sistemler olduklarını ve sistem yaklaşımı yerine, Karmaşıklık Yaklaşımı tarafından ele alınması gerektiğini savunur. Kartezyen yaklaşım ile karmaşıklık yaklaşımlarını, ayaklanmaların anlaşılması hususunda çatışmalı

243. Miller, J. G. *Living Systems.* (Niwot, USA : University of Colorado Press, 1995).
244. A.g.e.
245. Kilcullen, Countering Global Insurgency, s. 22.
246. Kartezyen ya da indirgemeci yaklaşım; karmaşık sorunları önce bileşenlerine ayırıp, her bir parçayı ayrı ayrı anlamaya; ardından parçaları tekrar birleştirip genel bir analitik sonuç çıkarmaya dayanır. Kartezyen yöntemin iddiası, bir bütünün karakterinin, parçalarının karakterinden yola çıkarak anlaşılabileceğidir. Özellikle askerî değerlendirme süreçleri veya askerî karar alma süreçleri gibi çözümleme yöntemleri, büyük oranda kartezyendir (Kilcullen, Countering Global Insurgency, s. 22).

kavramlar olarak nitelendiren Kilcullen, bu durumu[247]; "Ayaklanmaya Karşı Koyma Redoksu" olarak adlandırmıştır. Kilcullen'a göre klasik ayaklanmaya karşı koyma teorisi uzunca bir süre ayaklanmaların sosyal sistemler olduklarını iddia etmiştir. Karmaşıklık teorisi bu anlayışı; sosyal sistemlerin aynı zamanda organik sistemler olduğunu göstererek, bir adım daha ileri götürür. Bu şu demektir; sosyal sistemler, hücreler, organizmalar ve ekosistemler gibi yaşayan sistemlerle benzer özelliklere sahiptirler.

Organik sistemler ise karmaşık ve uyabilen yapılardır. Davranışları, o sistemi oluşturan topluluğun karşılıklı eylemleriyle ilişkilerinden ve ele alınan sistemi de kapsayan çevreden kaynaklanır. Tıpkı bir vücudun sinir sistemi ve dolaşım sistemi gibi alt sistemlere sahipken, aynı zamanda ekosistem ve sosyal sistemin de bir parçası olması gibi... Kilcullen'a göre[248];

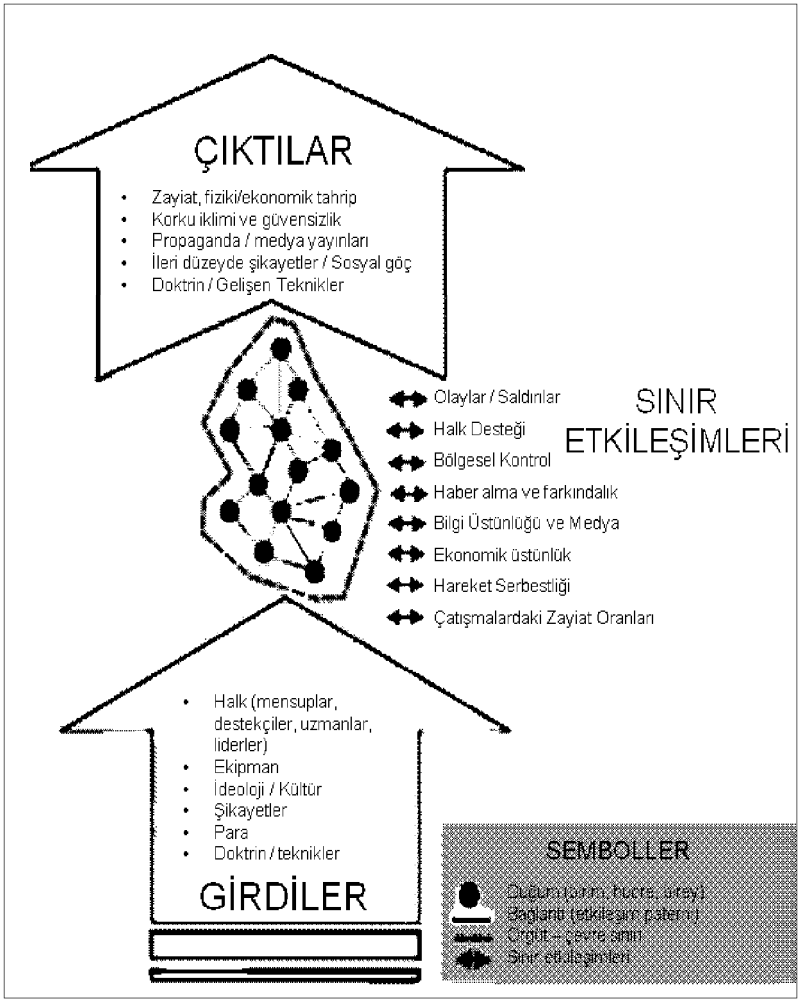
> Konu ayaklanmaların organik sistemlere benzemeleri veya organik sistemlerin ayaklanmaları anlamada yararlı analojiler oldukları ile ilgili değildir. Konu daha ziyade ayaklanmaların, içlerinde yer alan kişilerin ve örgütsel yapıların diğer organik sistemlerde yer alan organizmalar ve hücre yapıları gibi çalıştığı organik sistemler olmaları ile ilgilidir.

Kilcullen bu hipotezin ardından, ayaklanmaların organik sistemlerle paylaştığı ortak özellikleri sıralar. Bu özellikler şunlardır[249]:

> Ayaklanmalar sosyal sistemlerdir. Ayaklanmalar enerjik olarak açık, örgütsel olarak kapalı sistemlerdir. Ayaklanmalar kendi kendine yapılanan sistemlerdir. Ayaklanmalar dengesiz ve ölümlü sistemlerdir. Ayaklanmalar parçalarının toplamından daha büyüktürler. Ayaklanma harekât alanı bir ekosistemdir. Ayaklanma harekât alanının uyabilen ve evrimci bir dinamiği vardır.

Biyolojik Bir Sistem Olarak Ayaklanma Modeli, Kilcullen'ın teorisini şematik olarak ortaya koymaktadır (Şekil 1-4) [250].

247. Kilcullen, D. J. Counterinsurgency Redux. *Survival.* (48/4), 2006a, ss. 1-15.
248. Kilcullen, Countering Global Insurgency, ss. 22-23.
249. A.g.m., ss. 23-24.
250. A.g.m., s. 26.

Şekil 1-4: Biyolojik Bir Sistem Olarak Ayaklanma Modeli

Modele göre[251], organik sistemler olan ayaklanmalar yedi unsur içerirler. Bunlar; düğümler, bağlantılar, örgüt-çevre sınırı, alt sistemler, sınır etkileşimleri (günlük olaylar), girdiler ve çıktılardır. Düğümler, bireysel düzeyde savaşçıları, birimleri, hücreleri, sempatizanları ve haber elemanlarını; grup düzeyinde aşiret ve kabilelerle altyapıyı içerir.

251. A.g.m., ss. 24-25.

Bağlantılar, ayaklanmanın etkileşim yöntemleridir. Bunlar; iletişim kanallarını, nedensel bağlantıları, demografik ya da coğrafi bağlantıları içerir. Bazı bağlantılar içselken, bazıları asileri dış çevreye bağlar. Ayaklanmalar ağ yapıları oldukları için bağlantılar kritiktirler. Bağlantıları kopartmak, ayaklanmanın enerjisini, yapısını ve esnekliğini yok edecektir. Ayrıca bazı bağlantılar hassasken, bazıları değildir. Kilcullen karşı koymanın saldırı stratejisini, sayılan her bir unsuru istismar etme üzerine kurması gerektiğine vurgu yapar. Kilcullen, buradan yola çıkarak küresel ayaklanma olarak adlandırdığı aşırılıkçı[252] (cihatçı) ayaklanmalara karşı Ayırma Stratejisi'ni ortaya koyar.

Ayırma Stratejisi, küresel ayaklanma ağının bağlantılarını keserek, her bir ayaklanmayı kendi bölgesi ile sınırlandırmayı, böylece yerel karşı koymanın kolaylıkla mücadele edebileceği marjinal bir yapıya dönüştürmeyi amaçlar. Kilcullen'a göre bir ayırma stratejisi şunlara odaklanabilir[253]:

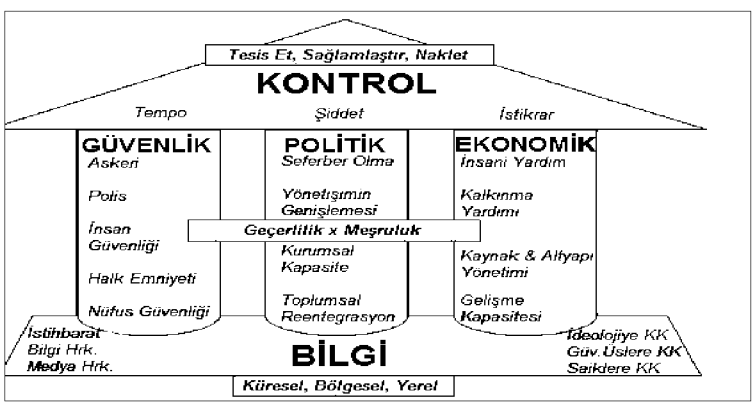
> Aşırılıkçı harekât alanları arasındaki bağlantıyı kesmek; bölgesel ve küresel aktörlerin lokal aktörlerle bağlantı kurmasını ya da istismar etmesini önlemek; aşırılıkçı harekât alanları arasındaki bilgi, personel, finans ve teknoloji (kitle imha silahları teknolojisi dâhil) akışını kesmek; güvenli üs bölgeleri (bunlara, teröre destek veren başarısız ve serseri devletler dâhildir) tesis edilmesini engellemek; aşırılıkçıları; gönülleri ve fikirleri kazanma, aşırılıkçılık karşıtı propaganda, ikame kurumlar kurma gibi tedbirlerle yerel halktan soyutlamak; aşırılıkçılığın kaynağı olabilecek bölgelerden gelen girdileri (personel, para, bilgi) önlemek; aşırılıkçıların yararlanabileceği komün ya da tarikat çatışmalarını önlemek ya da iyileştirmek.

Kilcullen'ın ayaklanmaya karşı koyma teorisine katkısı, kurduğu model ve geliştirdiği stratejiyle sınırlı değildir. Ayaklanmaların bastırılması için, devlet organları arasındaki işbirliğinin nasıl kurulup işletileceğine dair, Üç Sütunlu Model'i tesis etmiştir. Kilcullen'a

252. Yazarın kullandığı terim "Islamist"tir. Ancak, bu tarz bir kullanımın ülkemizde öznel bir çağrışım yapacağı değerlendirilerek, bunun yerine "Aşırılıkçı" deyimi tercih edilmiştir.
253. A.g.m., ss. 37-38.

göre[254], ayaklanmalar kendilerinden önce var olan sosyal ağlardan doğan ve sosyal, bilişsel ve fiziksel bir çevrede var olan halk hareketleridirler. Ayaklanmaların var olduğu bu çevreye, "Çatışma Ekosistemi" denilebilir. Çatışma Ekosistemi; her birisi çatışma ortamı içinde kendi varlığını sürdürme ve geliştirme çabası içinde olan, birbirinden bağımsız ama bağlantılı aktörlerden müteşekkildir. Kilcullen bu karmaşık ve çok aktörlü ortamda "kontrol" (Şekil 1-5) denen şeyin, sorgusuz sualsiz itaate dayanan bir egemenlik düzeni olamayacağını; daha çok, ortak hedefler arasındaki bir işbirliğini ifade edebileceğini vurgular. Öte yandan kontrol edilemeyen şeye komuta etmek mümkün olmadığına göre; etkin bir komuta-kontrol sistemi tesis etmek gerektiği sonucuna ulaşır. Kilcullen'a göre ayaklanmaya karşı koymada[255], devlet organları arasında komuta birliği yerine gayret birliği daha etkili sonuçlar verir. Ardından ayaklanmaya karşı koymada kurumlar arası işbirliği için uygun olabileceğini düşündüğü Üç Sütunlu Model'i ortaya koyar (Şekil 1-5)[256].

Üç sütunlu modelde bilgi, diğer bütün faaliyetler için temel teşkil eder. Zira ayaklanmaya karşı koymada her faaliyet bir mesaj gönderir. Bilgi harbinin amacı bu mesajı sağlamlaştırmak ve birleştirmektir. Bu amaç, bilgi toplama, analiz ve yayınlama, bilgi operasyonları, medya operasyonları (halk diplomasisi) içerir ve ayaklanma saikına, güvenli üsse ve ideolojiye karşı koymayı ölçer.

Şekil 1-5: Kilcullen'ın Üç Sütunlu Ayaklanmaya Karşı Koyma Modeli

254. Kilcullen, D. J. Three Pillars of Counterinsurgency. (Bildiri). *U.S. Government Counterinsurgency Conference*. Washington D.C., 28 September 2006b, s. 2.
255. A.g.m., s. 4.
256. A.g.m., s. 4.

Bilgi temelinin üstündeki üç sütun da eşit önemdedir. Şekil 1-5'te de görüldüğü üzere, üç sütun da paralel gelişmezse mücadele dengesiz bir hale gelir: Örneğin, güvenlik yetersizken ekonomik yardım fazla olursa, asiler için bir dizi kolay hedef teşkil eder. Bu üç sütun kontrol amacını, yani karşı koymanın ana hedefini destekler. Hedef, istikrarı sağlamak değildir. Kontrolün sağlanmasında faaliyet temposu, şiddetin düzeyi ve istikrarın derecesi yönetmeye çalışılır. Amaç şiddeti sıfıra indirmek değil, genel sistemi normale döndürmektir. Karşı koyma her olayda kontrolü tesis etmeye, ama aynı zamanda bu kontrolü sağlamlaştırmaya ve kalıcı etkili ve meşru yapılara nakletmeye çalışır.

7. ÇAĞDAŞ EDEBİYAT VE AYAKLANMA:

a. Genel Noktalar:

Başlangıçta ilgisiz gibi görünen sanat ve ayaklanma kavramlarının, aslında yakın etkileşimler içinde oldukları söylenebilir. Modern protest sanatın köklerini Adriaen Brouwer gibi onyedinci yüzyıl sanatçılarına kadar götürmek mümkünse de, çağdaş ayaklanma doktrinine paralel nitelikteki sanat yapıtlarının, edebiyat alanında ve ondokuzuncu yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Yunan Ayaklanması'na gönüllü olarak katılan ünlü romantik ve Filhelen İskoç şair Lord Byron, *Childe Harold'un Hac Seyahati* adlı eserinde, hikayenin lirik kahramanı üzerinden İspanya, Yunanistan ve Arnavutluk özgürlük mücadelelerini anlatırken; toplumsal yoksulluk ile ulusal direnişin sebeplerini ele alır. Fransız ressam Eugene Delacroix'nın 1824'te tamamladığı *Sakız Adası Katliamı* tablosu, o dönem Avrupa'sında büyük ses getirmiş bir başka ajitatif sanat çalışmasıdır.

Romantiklerin öncülük ettiği bu sanatsal propaganda akımı, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Varoluşçularla devam eder. Camus[257]; Kierkegaard'ın öncülük ettiği varoluşçuların, uyumsuzluğu keşfetmeleriyle birlikte kendi düşünsel dünyalarını oluşturduğunu anlatır ve Dostoyevski'yi de bunların arasına koyar. Dostoyevski'nin

257. Camus, A. *Sisifos Söyleni.* 18. Baskı. (Çev.: Tahsin Yücel. İstanbul: Can Yayınları, 2010), s. 33.

uyumsuzluk duygusu *Suç ve Ceza*'da ve *Karamazov Kardeşler*'de belirgin olarak görülür. Varoluşçuluğu yirminci yüzyılda Sartre doruğa çıkaracaktır. Ondokuzuncu yüzyılda Varoluşçulardan başka Nihilistlerin de, Anarşistler başta olmak üzere birçok devrimci hareketi etkilediği görülmektedir. Tolstoy bu nihilistlerdendir. Bu bağlamda Nietsche'yi de unutmamak, ama ayrı bir yere koymak gerekir. Yirminci yüzyılda özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın neden olduğu yıkım ve acılar, önceleri savaş karşıtı akımların doğmasına yol açmış; 1950'lerden sonra ise önce koloniciliğe, ardından modernitenin olumsuzluklarına ve buyurucu devlet düzenine karşı aktivist ve ajitatif hareketler olarak gelişmiştir. Sanatın bu başkaldırıcı yönünü Marcel Duchamp gibi Dadaistler'de, Kübist ressamlarda ve hatta Sürrealistler'de görmek mümkündür. Örneğin Picasso'nun en ünlü yapıtlarından birisi olan *Guernica*, İspanya İç Savaşı sırasında Naziler'in yaptığı ünlü Guernica bombardımanını anlatır. Gasset'in *Kitlelerin Ayaklanması*[258], Camus'nün *Başkaldıran İnsan*'ı[259] ve Frantz Fanon'un *Dünyanın Lanetlileri*[260], yirminci yüzyılın önde gelen eserlerindendir. Bu çalışmada Camus ve Fanon'dan bahsetmekle yetinilmiştir.

b. Albert Camus; "Başkaldırıyorum, Öyleyse Varız":

Albert Camus, *Başkaldıran İnsan* adlı eserinde başkaldırının tarihini antik çağlara kadar götürür. Camus'ye göre başkaldırı kölenin efendisine "hayır" demesiyle ortaya çıkar. Kölenin "hayır" demesinin nedeni haklı olduğu bilincine varmasıdır. Hayır diyen kişinin yapacağı şey, eyleme geçerek başkaldırısını somutlaştırmak olmalıdır. Ama başkaldıran kişi güçten, dayanaktan yoksundur. Bu durumda, inanç kavramını başkaldırısının kaynağına yerleştirir. Bu, haklılık ve adalet inancıdır. Camus'nün başkaldırının kaynağını "adalet" gibi olumlu bir değere dayandırması; onu her değerin yoksanması demek olan nihilizmden ve bilinçsiz saldırganlıkla eşdeğer olan anarşizmden ayırır.

258. Gasset, J. O. Y. *Kitlelerin Ayaklanması.* (Çev.: Neyyire Gül Işık. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010).
259. Camus, *Başkaldıran İnsan.*
260. Fanon, F. *Dünyanın Lanetlileri.* (Çev.: R. Şen Süer. İstanbul: Versus Kitap Yayınları, 1965).

Camus'ye göre iki çeşit başkaldırı vardır. Bunlar; metafizik ve tarihsel başkaldırılardır. Metafizik başkaldırı, Tanrı'nın reddedilmesi olarak özetlenebilir. Metafizik başkaldırının ilk sembolü Prometheus'tur.[261] Prometheus, kendi gücünün bilincine varmış ve Tanrılara başkaldırmıştır.

Tarihsel başkaldırı, metafizik başkaldırının eyleme geçmiş şeklidir ve devrim şeklinde somutlaşır. Bu bağlamda, 1789 Fransız Devrimi'yle birlikte tarihsel başkaldırı başlamıştır. Camus'ye göre, tarihsel başkaldırının özünde insanı; daha da ötesi Kral'ı ve Tanrı'yı öldürmek vardır. Saint-Just, Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme*'sinden yola çıkarak XVI. Louis'yi öldürtür. Halbuki Kral, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisiydi. Saint-Just, Kral'ı öldürmekle aslında bu ilkeyi de yıkmış olur. Böylece Tanrı yasasının yerini doğa yasası; kral egemenliğinin yerini ise halk egemenliği alır.

Camus metafizik ve tarihsel başkaldırı analizi sonucunda olumsuz başkaldırı kavramına ulaşır. Ona göre, tarih boyunca ortaya çıkan bütün devrimler başkaldırının özünden uzaklaşmışlardır. Camus bu tür bir başkaldırıyı kabul etmez. Camus'nün razı olduğu başkaldırı, kötülüğe karşıdır ve insanı intihardan alıkoyar[262]; iyilik, adalet, öldürmeye karşı olmayı öğütler. Descartes'ın "Düşünüyorum öyleyse varım" sözü, Camus'de "Başkaldırıyorum, öyleyse varız"[263] olur. Camus bu tür bir başkaldırıyı sanatta ve sendikacılıkta bulur.

c. Frantz Fanon; "Dünyanın Lanetlileri":

Karayipler'deki Fransız kolonisi Martinik'te dünyaya gelen Fanon, yirminci yüzyıldaki en ünlü kolonisizleştirme düşünürlerinden birisidir. Sartre, Fanon'un ünlü *Dünyanın Lanetlileri* kitabına

261. Olympos tanrılarının kuvvet ve kudretine karşılık, Prometheus'da kurnazlık ve zeka vardır. Prometheus Titanların isyanları sırasında tarafsızlığını korumuş ve başkaldırmamış bir Titan oğlu olarak Zeus'un gözüne girmeyi başarmıştı. Zeus onu Olympos'daki ölümsüzlerin arasına aldı. Oysa o Zeus ve arkadaşlarına karşı kin besliyordu. Dedelerinin öcünü almak için, kendi gözyaşıyla yoğurduğu balçıktan ilk insanı yarattı. Sonra onun acizliğine acıyarak, Hephahistos'un (Ateş Tanrısı) alevler saçan ocağından bir kıvılcım (yaratıcılık, bilim, uygarlık) çaldı ve insanlara armağan etti. Prometheus; "Zeus tahtından düşmedikçe benim işkencelerimin sonu yoktur" der, böylelikle insanlığa özgürlüğün yolunu göstermiş olur. (*Encyclopædia Britannica*, 1962, Cilt 18, s. 576B)

262. Camus'nün intihar anlayışı için Bkz.: Camus, *Sisifos Söyleni*.

263. Sözün aslı "je me révolte, donc nous sommes" şeklindedir. Albert Camus'nün 1951 tarihinde yayınlanan *L'Homme révolté (Başkaldıran İnsan)* adlı denemesinde kullanılmıştır.

yazdığı önsözünde şöyle der[264]: "Fanon'u okuyun. Fanon, bu bastırılamaz şiddetin ne bir bardak suda fırtına, ne barbar içgüdülerinin yeniden ortaya çıkışı, ne de bir hınç olduğunu kusursuzca gösteriyor: Kendine gelen insandır bu."

Fanon *Dünyanın Lanetlileri*'nde, Cezayir Bağımsızlık Savaşı üzerinden, yüzyıllar boyunca dünyanın beşte dördünü kontrolü altında tutan Batılı sömürgeci zihniyeti eleştirir. Bu eser aynı zamanda sömürgeciliğin psikolojik bir analizidir. Fanon, kendi deyimiyle "kolonizasyonun psikopatolojisini" ele almıştır. Fanon sömürgeciliğin, bir ulusun ruhunda olduğu kadar, davranışlarında da dekolonizasyonun gelişmesine etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Fanon *Şiddet Hakkında* adlı bölümünde sömürgeciliğe onun mirasına yönelik yıkıcı bir suçlamada bulunur. Şiddetin, özgürleşmenin bir yolu ve boyun eğdirme aracı olduğunu savunur. Kitabın devamında ise milliyetçilik ve sömürgeciliğin kapsamlı bir eleştirisini yapar. Akıl sağlığının ve entelektüellerin devrimlerdeki rolü gibi hususlarda da eleştirel bir çözümleme yapar.

Fanon, sömürgecilerin kovulması için gerekli gördüğü lümpen proletaryaya ilişkin derinlemesine analizler yapar. Ancak, lümpen proletarya konusunda Marksist söylemden daha farklı düşünmektedir. Bilindiği üzere Marksist söylemde lümpen proletarya, proletaryanın en alt katmanıdır; suçlular, serseriler, işsizler gibi sınıf bilincine varamamış kişilerden oluşur. Ama Fanon bu tabiri, endüstriyel üretim düzeyine ulaşamamış olan sömürge ülkelerdeki köylüler için kullanır. Fanon'a göre sadece bu grup başarılı bir devrim yapabilecek kadar sömürgecilerden bağımsızdır.

Kitabın sonuç bölümü adeta bir dekolonizasyon çağrısıdır. Kimi yazarlar, bunu 1960'larda kurulan Bağlantısızlar Hareketi için bir manifesto olarak da nitelendirmiştir. Fanon şöyle der:

> Gelin öyleyse yoldaşlar, bir an önce yolumuzu değiştirirsek iyi olacak. İçine batırıldığımız koyu karanlıktan kurtulmalı ve onu ardımızda bırakmalıyız. Zaten çok yakın olan yeni gün bizi sağlam, öngörülü ve kararlı bulmalıdır. (...) Avrupa dünyanın

264. Fanon, *Dünyanın Lanetlileri*.

liderliğini hevesle, kibirle ve şiddetle ele geçirmişti. Saraylarının gölgesinin ne kadar uzaklara yayıldığına bakın! Onun her bir hareketi evrenin ve düşüncenin sınırlarını parçalamıştır. (...) Demek ki kardeşlerim, aynı Avrupa'yı izlemekten daha iyi yapabileceğimiz şeyler olduğunu anlayamamak nasıl bir duyguymuş? (...) Gelin öyleyse yoldaşlar, Avrupa oyunu nihayet bitti; daha farklı bir şey bulmalıyız. Bugün Avrupa'yı taklit etmemek şartıyla, Avrupa'ya yetişmek arzusuna saplanmamak kaydıyla her şeyi yapabiliriz.

8. ÇÖZÜMLEME MODELLERİNİN KURAMSAL ARKA PLANI:

a. Organik Sistem Modelinde Yer Alan Esas Ölçütler:

(1) **Temel Gerekçeler:** *Amerikan Doktrini*'ne göre[265] gerekçe, militanca savunulan ya da desteklenen bir prensip ya da harekettir. Asi liderleri destek bulmak için etkileyici ve ikna edici gerekçeler arayışındadırlar. Bu gerekçeler; Mao'nun da ifade ettiği gibi sıklıkla her toplum ya da kültür içinde var olan çözümlenmemiş çelişkilerdir. Bu çelişkiler genellikle gerçek sorunlardan kaynaklanır. Ancak, asiler propaganda ve yanlış bilgilendirmeyi kullanarak suni çelişkiler de yaratabilirler; üstelik kendilerini tek bir gerekçeye bağlamayarak, daha çok kazanım elde ederler. Bundan dolayı asiler; bir dizi gerekçeler belirleyip, onları toplumdaki çeşitli gruplara göre biçimlendirerek, sempatizan ve suç ortaklarını arttırırlar. Derinlerden buldukları stratejik gerekçeleri ve aynı şekilde güncel lokal gerekçeleri duruma göre işlerine geldiği gibi ekleyip çıkartırlar. Asi liderleri[266], destekçileri ayartmak ve daha geniş bir hareket içinde yer almaya cezp etmek için sıklıkla "cezp et ve değiştir" yaklaşımını kullanırlar. Zira çekici bir gerekçe yoksa bir ayaklanmanın kendini sürdürmesi çok zordur. Ama dikkatle seçilmiş bir gerekçe, yeni doğmuş bir harekete uzun süreli ve kuvvetli bir destek üssü sağlayabilecek müthiş ve soyut bir değerdir.

265. FM 3-24, s. 1-8.
266. A.g.e., s. 1-8.

Yine *Amerikan Doktrini*'ne göre[267]; potansiyel asiler potansiyel gerekçelerin zenginliğinden yararlanabilirler. Geniş halk tabanından yoksun küçük bir grup tarafından yönetilen her ülke, asiler için siyasi gerekçeler sunar. Sömürülen ve baskıya uğrayan sosyal topluluklar -belli sınıflar, etnik gruplar ya da küçük elitler olabilir- kendi dar kapsamlı rahatsızlıkları nedeniyle daha büyük gerekçeleri destekleyebilirler. Ekonomik eşitsizlikler devrimci huzursuzlukları besleyebilir.

(2) **İdeolojiler ve Öyküler:** *Amerikan Doktrini*[268], "idealar"ın bir ayaklanmanın güdüleyici faktörleri olduğunu tespit eder. Ayaklanmalar yeni üyelerini ve büyük halk desteğini ideolojik çekicilikle elde ederler. Yeni üyeler genellikle kırılmış umutları yüzünden acı çeken ya da hayatta hissesine düşeni geliştirememiş genç kişilerdir. Asi grubu onlara bir kimlik, bir amaç ve fiziki, ekonomik ve psikolojik güvence veren bir topluluk sağlar. En güçlü ideolojiler, adalet duygusu, dinî inançlar, yabancı işgalinden kurtulma gibi, halkın saklı kalmış, duygusal kaygılarıdır. İdeoloji, durumu belirlemekte kullanılacak bir kelime dağarcığı ve birtakım analitik kategorileri olan bir prizma sunar. İdeoloji bu şekilde hareketin organizasyonunu ve harekât metotlarını şekillendirir.

Amerikan Doktrini'ne göre[269], ideolojilerin yayıldığı ve sindirildiği temel mekanizma öykülerdir. Bir öykü, hikaye formunda nakledilen örgütsel bir şemadır. Öyküler, bilhassa din, millet ya da kültür gibi grup kimliklerinin yeniden tasarlanmasında, merkezî bir rol oynarlar. Bir grubun tarihine ilişkin öyküler, asilerin stratejilerine ve eylemlerine tarihsel temel teşkil eden modeller sunar. Ayaklanmalar, ulus devletler için spesifik birer görüngü haline geldiğinden beri, çok sayıda ulus üstü ayaklanma meydana gelmiştir. Aynı şekilde dış güçlerin de, ulus üstü bir ayaklanmayı tetiklemek için, ülke içinde genel bir ayaklanmayı tetikledikleri ya da meydana getirdikleri de görülmüştür.

(3) **Hedefler:** "Bir ayaklanmanın etkin bir şekilde analiz edilebilmesi için, onun stratejik, operatif ve taktik hedefleri bilinmelidir"[270].

267. A.g.e., s. 1-8.
268. A.g.e., s. 1-12.
269. A.g.e., s. 1-12.
270. A.g.e., s. 1-12.

Bir ayaklanmanın stratejik hedefi, asilerin arzuladıkları nihai durum ya da kuvveti nasıl kullanacaklarıyla ilgilidir. Operatif hedefler asilerin hükümetin meşruluğunu ortadan kaldırma ve arzuladıkları nihai duruma ulaşmada izledikleri süreçtir. Taktik hedefler ise asilerin eylemlerinin kısa vadeli amaçlarıdır ve psikolojik ve fiziksel olabilirler. (...) Taktik eylemler daha yüksek hedeflerle bağlantılıdırlar.

Connable ve Libicki'nin *How Insurgencies End* adlı araştırmasında elde edilen bulgulara göre[271]; bağımsızlık ya da çoğunluğun egemenliği için mücadele eden ayaklanmalar neredeyse her zaman başarılı olmuşlardır. Bunun tersine, otonomi ya da ayrılıkçılık gibi hedefler için mücadele eden ayaklanmalar ise kazandıklarından çok daha fazlasını kaybetmişlerdir.

(4) **Örgüt Yapısı ve Asi Profili:** McCuen[272]; Fransız Devrimi'nden sonra "paralel hiyerarşiler" kavramının, ayaklanmalarda temel bir unsur haline geldiğini belirtir. Fransız kuramcılar ana sorun olarak gördükleri; ayaklanmalardaki paralel hiyerarşileri savuşturmak ya da yıkmayı ve bunu kendi paralel hiyerarşileriyle değiştirmeyi hesaplamışlardır. Debray'e göre[273], komutanın tek bir elde birleşmemesi, asileri hangi yöne ateş edeceği kendisine bildirilmemiş olan bir topçu neferi durumuna sokar. Çünkü merkezîleştirilmiş ve yetkili bir liderliğin yokluğu, boşuna ve faydasız bir katliamdan başka bir fayda sağlamayacaktır. O'Neill ise ayaklanmalarda hiyerarşik yapının karmaşıklığına dikkat çeker. O'Neill'a göre[274], hiyerarşi kavramı basit olmasına karşın, ayaklanmalar daha karmaşıktır; bu da paralel hiyerarşi ile açıklanabilir. Küçük istisnalar dışında ayaklanmalar askerî ve siyasi hatlar boyuna hareket ederler, böylece hem askerî hem de siyasi hiyerarşi meşru bir parti şeklini alabilir. Bazen de ayaklanma örgütüyle yakın bağı olan bir yeraltı teşkilatı ortaya çıkabilir.

Wright[275], paralel hiyerarşilerin karmaşık ağ yapıları

271. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 169.
272. McCuen, J. J. *The Art of Counter-Revolutionary War: The Strategy of Counter-Insurgency.* (London, UK: Faber, 1966), s. 98.
273. Debray, *Revolution in the Revolution? Armed Struggle...*, ss. 72-73.
274. O'Neill, *Insurgency and Terrorism: From Revolution to Apocalypse*, ss. 91-107.
275. Wright, T. C. *Latin America in the Era of the Cuban Revolution.* (New York, NY, USA: Praeger Publication, 1991), s. 99.

şeklinde örgütlenmenin önemini Uruguay'daki Tupamarolar[276] örneğiyle açıklar. Buna göre Tupamarolar sayıları ve tesisleri arttıkça, örgütü sızmalara ve hasarlara karşı korurken, savaşma potansiyelini maksimize etmeyi amaçlayan detaylı bir yapı geliştirdiler. Komprat-mantasyona sadık kalan yapı, merkezî ve yetkili bir komite ile her biri 5-10 elemandan oluşan 30-50 kişilik kolonlar içeriyordu. Üst kademeden koordine edilmelerine rağmen, her kolon, üst kademede bir sorun çıkması halinde kendi kendine yetebilecek şekilde tasarlanmıştı. Bunun için kolonlar; gerektiğinde bir tanesiyle tüm örgütü yeniden kurmayı mümkün kılacak şekilde; bağımsız olarak istihbarat temin edebilecek, lojistik tedarik sağlayabilecek ve silahlı eylem ya da propaganda yapabilecek şekilde teşkil ve teçhiz edilmişlerdi. Yeraltı örgütünün dışında, eleman teminine ve ikmalin güvenli yapılmasına yardım eden destek komiteleri de vardı. *Amerikan Doktrini* [277]; günümüzde asilerin, küreselleşmenin teknolojik, ekonomik ve sosyal yönlerinden, geniş bir ortaklık düzeni içeren ağlar kurmak için yararlanmakta olduklarını belirtir. Ağ kurma faaliyeti, Kolombiya'daki FARC[278] ya da Meksika'daki Zapatistalar[279] gibi bölgesel kökenli geleneksel ayaklanmalar için kullanışlı bir araçtır; ayrıca çaplarını, askerî ve siyasi eylem çeşitliliklerini de genişletir. Ağ organizasyonları yok edilmesi çok zor ve iyileşmeye müsait, uyum sağlayabilen yapılardır.

Bu noktada yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında sıkça görülen ve paralel hiyerarşilerle ağ yapılarının öncülü durumundaki, "Masonik Carbonari Tipi Örgütlenme"den bahsetmekte yarar vardır.

İtalyanca'da "Kömür İşçileri" anlamına gelen Carbonari cemiyeti, Risorgimento (İtalyanın birleşmesi) hareketinin öncü teşkilatı olmakla ünlüdür. Bu araştırma açısından önemi ise, kendisinden

276. Örgüt adını, onsekizinci yüzyılda İspanyol egemenliğine karşı verilen ayaklanma mücadelesinin lideri, asıl adı José Gabriel Condorcanqui (1738,42?-1781) olan Túpac Amaru II'ye dayandırır. Aslen bir İnka yerlisi olan Condorcanqui, İnka Kralı Túpac Amaru'nun soyundan geldiği için bu adla onurlandırılmıştır.

277. FM 3-24, s. 1-14.

278. Türkçe adı Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri olan, Marksist-Leninist *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* adlı örgüt, kısaca FARC adıyla bilinir.

279. Tam adı Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (*Ejército Zapatista de Liberación Nacional, EZLN*) olan örgüt, adını 1910-1920 Meksika Ayaklanması'nın lideri olan Emiliano Zapata'dan alır.

sonra kurulan pek çok gizli örgüte ilham vermiş olmasıdır. Şüphesiz yakın dönem Türkiye'sinde kurulan gizli cemiyetler de, doğrudan ya da dolaylı olarak Carbonari tipi örgütlenmeyi esas almışlardır. Carbonari'nin bir mason teşkilatı olduğunu belirtmekte yarar vardır; zira bu bilgi Filiki Eterya ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yakın dönem ayaklanmalarındaki rolünü anlamakta büyük bir öneme sahiptir.

Kocabaş[280], masonluğu iki tarihî döneme ayırır. Bunlar, tarihin eski çağlarından onsekizinci yüzyıla kadar olan operatif masonluk ve onsekizinci yüzyıldan sonraki spekülatif masonluk dönemleridir. Spekülatif masonluk İskoçya'da doğmuş ve dünyaya da İngiltere üzerinden yayılmıştır. Spekülatif masonluğun, başlangıcından itibaren devrimci bir karakter taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim masonluğun İngiltere'de yayılmasını sağlayan Cromwell, bilindiği üzere Kral I. Charles'ı astıran kişidir. Kocabaş[281], masonluğun 1729'da Fransa'ya yayılmaya başladığını belirtir. Bu, Carbonari açısından önemlidir. Çünkü Rath'a göre[282], masonluk İtalya'ya Fransa üzerinden geçmiştir. Carbonari güney İtalya'ya Murat'ın[283] Napoli krallığı zamanında Fransızlar tarafından sokulmuştur[284]. Jura Kömürcüleri Cemiyeti[285] örnek alınarak düzenlenen cemiyet Murat'ın polis nazırı yaptığı Maghella zamanında gelişme kaydeder[286]. Avusturya'nın İtalya üzerindeki hakimiyet kurma mücadelesi nedeniyle sancılı bir süreç yaşayan Carbonari 1821'de İtalya dışına kaçarak değişik isimler altında devrimci komiteler kurmuştur. Bunların en önemlisi Mazzini liderliğindeki Genç Avrupa Cemiyeti'dir. Mazzini'nin, Garibaldi ile birlikte Risorgimento hareketinin önderleri olduklarını hatırlamakta yarar vardır. Bu noktada, Genç Avrupa ile Jön Türkler arasındaki isim benzerliği de dikkat çekicidir.

280. Kocabaş, S. *Türkiye'de Gizli Tarih I: Masonluk ve Masonlar.* (İstanbul: Vatan Yayınları, 2006), s. 9.
281. A.g.e., s. 13.
282. Rath, J. The Carbonari: Their Origins, Initiation Rites, and Aims. *The American Historical Review.* (69/2), January ,1964, s. 354.
283. Napolyon Bonapart tarafından tahta getirilen, 1808-1815 arasındaki Napoli Kralı'dır. Züppe Kral olarak da bilinir.
284. A.g.m., s. 353.
285. Masonik bir örgütlenmenin esas alındığını vurgulamaktadır.
286. A.g.m., s. 354.

Carbonari örgüt yapısı pek çok açıdan, Filiki Eterya ve İttihat ve Terakki örgütlenmelerine temel teşkil eder. Örneğin Carbonari'de gizlilik ve emniyet en önemli prensiptir. Toplantılar geceleri ve ıssız yerlerde yapılır. Disiplin bir diğer önemli faktördür. Emirlerin tereddütsüz yerine getirilmesi beklenir. Halka açık yerlerde kullanılan gizli işaretleşmeler, örgüte giriş sırasındaki yemin ritüelleri ve kompartmantasyon, tamamen Türkiye'deki örgütler tarafından takip ve taklit edilmiş usullerdir.[287]

Gerçi Hanioğlu[288], İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmede farklı kaynaklardan da yararlandığını ileri sürer. Ama örgüt yapısının temel özellikleri nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni; onu örnek alarak kuruldukları için de sonraki gizli cemiyetleri; "Carbonari tipi örgütlenme" olarak adlandırmak hatalı olmaz. Tablo 1-7 Carbonari tipi örgüt etkileşimini şematik olarak göstermektedir.

Özellikler	Carbonari	Filiki Eterya	İttihat ve Terakki
Gizlilik ve Emniyet	✓	✓	✓
Disiplin	✓	✓	✓
Yemin Ritüelleri	✓	✓	✓
Kompartmantasyon	✓	✓	✓
Takipçileri	Burjuva Devrimci Örgütleri Marksist Örgütler	Etniki Eterya Epitropi Balkan Devrim Komiteleri	Arnavut örgütleri Arap örgütleri Kürtçü örgütler

Tablo 1-7: Carbonari Tipi Örgüt Etkileşimi[289]

287. Tunaya'ya göre İttihat ve Terakki Cemiyeti [Tunaya, T. Z. *Türkiye'de Siyasi Partiler III: İttihat ve Terakki.* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989), s. 17], "aslında Balkanlı bir ihtilal kurumu örneğinde doğmuş ve gelişmiştir. Cemiyet mensuplarının Osmanlı hayatında çok rastlanılan bir taklit yöntemine başvurmadığı açıktır." İttihat ve Terakki'nin fikrî altyapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mardin, Ş. *Jöntürklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908).* (17. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011); Hanioğlu, M. Ş. *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902).* (2. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989); Tunaya, T. Z. *Türkiye'de Siyasi Partiler I: İkinci Meşrutiyet Dönemi.* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984); Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler III...*

288. Hanioğlu, a.g.e., ss. 174-175.

289. Rath, The Carbonari: Their Origins...; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler I-III;* Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak...,* Bjalan, D.S. *Jön Kürtler. (Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914)).* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010); Kutlay, N. *İttihat Terakki ve Kürtler.* (İstanbul: Koral Yayınları, 1991); Mardin, Ş. *Jöntürklerin Siyasî Fikirleri (1895 – 1908).* (17. Baskı). (İstanbul: İletişim

(5) **Konum ve Arazi Yapısı:** *Amerikan Doktrini*'ne göre[290]; kültürel ve demografik faktörleri de içeren çevre ve coğrafya çatışmadaki tüm tarafları etkiler. Asilerin ya da karşı koymanın bu gerçeklere uyum sağlama dereceleri, her iki taraf için de avantajlar ve dezavantajlar yaratır. Bu faktörlerin etkileri, kuvvet yapıları ve doktrin hususlarında söz sahibi oldukları taktik seviyede derhal görülebilir. Şehir ortamındaki ayaklanmalar, kırsal ayaklanmalardan daha farklı planlama tercihlerini gerektirir. Sınır bölgeleri, karşı koyma için hassasiyet arz ederken, asilere kasten ya da kasıt dışı dış destek ve güvenli üsler sağlayan bitişik bölgelerdir. Connable ve Libicki[291], karşı koyma iktidarlarının -Sahra-Altı Afrika dışında- dünyanın bütün coğrafi bölgelerinde asilere karşı zorlayıcı olabildiklerini tespit ederler ve bundan dolayı karşı koymanın, daha az zorlayıcı arazilerde daha başarılı olduğunu vurgularlar. Connable ve Libicki'ye göre[292], "yerli halkın ağırlıklı olarak kırsal kesimde yerleştiği bir ayaklanmayı iktidarın kaybetme olasılığı yüksekse de, arazi bazen tek başına bu sonucu değiştirici bir rol oynayabilir."

(6) **İtibar (Halk Desteği):** Mao Tse-tung[293]; "Dış destek, bugün her ülkedeki ya da milletteki devrimci mücadeleler için gereklidir" sözüyle, itibarın ayaklanmalardaki hayatî rolünü ortaya koyar. *Amerikan Doktrini*'ne göre[294], bir ayaklanmanın başlangıcında pasif destek (hoşgörü ve kabul görme) geliştirmek, genellikle bir asi örgütünün hayatta kalması ve gelişmesi için kritik önem taşır. Bir ayaklanma, destek kazandıkça imkan ve kabiliyetleri de gelişir. Yeni imkan ve kabiliyetler, grubun daha çok destek kazanmasını sağlar. Halk desteği birçok şekilde olur. İçten ve dıştan sağlanabilir ve aktif ya da pasiftir. *Amerikan Doktrini*'ne göre; dört çeşit halk desteği türü vardır[295]:

> *Aktif dış* kaynaklı destek kapsamında; finans, lojistik, eğitim, savaşçılar ve güvenli üsler yer alır. Bu tür destek, yabancı bir hükümet veya yardım dernekleri gibi sivil top-

Yayınları, 2011).
290. FM 3-24, s. 1-12.
291. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 165.
292. A.g.e., s. 168.
293. Mao Tse-tung, *On Protracted War*, s. 173.
294. FM 3-24, ss. B-12 – B-14.
295. A.g.e., ss. B-12 – B-14.

lum kuruluşları tarafından sağlanır. *Pasif dış* kaynaklı destek ise, yabancı bir hükümet bir ayaklanmayı aktif olmayan bir şekilde desteklediğinde meydana gelir. Pasif destek türleri şunlar olabilir: Devlet sınırları içinde yaşayan veya faaliyet gösteren asilerin faaliyetlerini azaltmayarak; bir asi grubunun meşruluğunu tanıyarak; kurulu hükümeti meşru kabul etmeyerek. *Aktif iç* kaynaklı destek, asiler için en önemli olandır. Aktif iç destek türleri şunlardır: Kişi ya da grupların ayaklanmaya katılmaları; lojistik ve finansal destek sağlanması; istihbarat sağlanması; güvenli bölgeler sağlanması; tıbbî yardım sağlanması; ulaştırma sağlanması; isyancılar adına faaliyet yapılması. *Pasif iç* kaynaklı destek de ayrıca önemlidir. Pasif destekçiler malzeme sağlamazlar, ama asilerin faaliyetlerine göz yumarlar ve karşı koymaya bilgi vermezler. Bu destek türü genellikle hoşgörü veya kabul etme olarak bilinir. (...) Asiler halk desteğini kazanmak için birçok yöntemler kullanırlar. Bu yöntemler şunlardır: *İkna*: İç ve dış destek sağlamak için kullanılabilir. İkna türleri şunlardır: Bir lider ya da gruba karşı duyulan karizmatik çekicilik, bir ideolojiye hitap etme, sıkıntılara ilişkin vaatler, güç gösterileri. *Zorlama*: Halkı ayaklanmaya destek vermeye zorlamaktır. Kısa vadede etkili olmakla birlikte, bu yöntem asilerin zorlaması devam ettiği sürece etkili olur. *Aşırı tepki göstermeye teşvik*: Karşı koymayı zor kullanması için tahrik etmektir. *Siyasi olmayan savaşçılar*: İdeolojik olmayan motivler sağlamaktır. Bunlar; parasal teşvik, intikam vaadi ve devrim savaşı yapmanın cazibesidir.

Amerikan Doktrini'nin aksine Galula, dış desteğin belirleyiciliğine vurgu yapar. Galula'ya göre[296], dış destek sadece ideolojik değil, moral, siyasi, teknik, parasal ve askerî destekleri de kapsar. Galula'yla benzer görüşte olan O'Neill'a[297] göre ise, "hükümetler beceriksiz, siyasi istekten ve kaynaklardan yoksun olmadıkça, ayaklanmalar başarıya ulaşabilmek için dış destek almak zorundadırlar." Öte yandan, ayaklanmalar kuvvetli bir halk desteğine sahipseler, et-

296. Galula, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*, s. 39.
297. O'Neill, *Insurgency and Terrorism: From Revolution*, s. 111.

kili bir mücadele için karşı koyma da çeşitli şekillerde dış desteğe ihtiyaç duyar. *Amerikan Doktrini*'ne göre[298], dış destek, yokluğunda ulaşılması sınırlı hatta imkânsız olan; siyasi, psikolojik ve maddi kaynaklar sağlar. Bu tarz bir yardımın mutlaka sınır komşusu devletlerden gelmesi şart değildir. Asiler, siyasi ve ekonomik beklentileri olan bölge dışı güçlerce de desteklenebilirler. Record, dış desteğin Vietnam Savaşı'ndaki rolüne vurgu yaparak[299], Komünizm'in Güney Vietnam'daki zaferinin, aslında dış desteğin zaferinden başka bir şey olmadığını iddia eder. Dış yardım, zaferi garanti etmese de, muzaffer ayaklanma mücadelelerinin ortak etmenidir.

Connable ve Libicki[300], itibarı yüksek ayaklanmaların, mücadelelerin sadece üçte birini kaybettiklerini; buna karşılık itibarı düşük ayaklanmaların mücadelelerin üçte ikisini kaybettiklerini tespit ederler. Bu, ayrılıkçı ya da otonomi isteyen otuz üç ayaklanmanın bastırılmasında daha net görülmektedir. Çünkü bu asiler (ya da en azından gerekçeleri) sadece kendi bölgelerinde muteberdir, ayaklanmanın sonuçları da ülkenin tamamına kıyasla bir bölgenin gücüyle orantılıdır. Genel olarak hükümetler ayrılıkçı ayaklanmalara karşı kaybettiğinden daha fazla kazanmaktadır.

(7) **Din ve Mezhep:** *Amerikan Doktrini*'ne göre[301], önem dereceleri kişiden kişiye değişmekle birlikte, bireylerin sahip olduğu kimliklerin, inançların, değerlerin, tutum ve algıların toplamı inanç sistemidir. Dinler, ideolojiler ve her çeşit "-izm" bu kategoriye dâhildir. Bir inanç sistemi olarak din, Tanrı kavramını, ölümden sonraki yaşamı, kutsal-kâfir ayrımını, cenaze uygulamalarını, kulluğa ilişkin davranış kuralları ve biçimlerini içerebilir. İnanç sistemi yeni bilgiler için bir filtre görevi yapar. Zira o, kişilerin dünyayı görmek için tercih ettikleri lenstir. Farklı grupların inanç sistemlerini anlamak karşı koymaya, halkı daha kolay etkileme imkânı verir. Ayaklanma, hedeflerini inanç sistemi terimleriyle çerçevelendirmiş ya da halktan yeni üyeler temin etmek için inanç sistemini kullanıyor olabilir. Asilerle, halk arasında inanç sistemi farklılığının bulunduğu yerlerde karşı koymaya, asilerle halkı birbirinden ayırma olanağı doğar.

298. FM 3-24, s. 1-13.
299. Record, J. *Beating Goliath: Why Insurgencies Win.* (Washington D.C., USA: Potomac Books, 2007), ss. 48, 133.
300. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 176.
301. FM 3-24, s. 3-7.

(8) **Liderlik:** *Amerikan Doktrini*'ne göre[302], her ayaklanma için liderlik kritiktir. Ayaklanma basitçe başıboş bir şiddet değildir. Mücadelenin ardından elde edilecek siyasi bir hedefe yöneltilir ve odaklanır. Bu da vizyon, sevk, rehberlik, koordinasyon ve örgütsel uyuma sahip bir lider gerektirir. Başarılı ayaklanma liderleri, halkın ayaklanma gerekçelerini bilmesini sağlarlar, böylece halktan destek elde ederler. Liderlerin kilit görevi, halkla hükümet arasındaki bağları koparmak ve kendi hareketi için güvenilirlik temin etmektir. Eğitimleri, özgeçmişleri, aileleri, sosyal bağlantıları ve tecrübeleri, ayaklanmaları ve direnişleri organize etmelerini ve etkilemelerini sağlar. Yine *Amerikan Doktrini*'ne göre[303], devrimci ayaklanma hareketleri genellikle siyasi yabancılaşmanın somut bir tezahürü olarak başlar. Buna karşın yabancılaşmış elit üyeler (örneğin dünyanın çoğu yerinde, elit üye bir öğretmendir), mevcut şartlardan kurtulmanın yollarını geliştirirler. Hareket geliştikçe liderler hangi yaklaşımı uygulayacaklarına karar verirler. Otoriteden ve sorumluluklardan desentralizasyonun derecesi, ayaklanmanın yapısının kusursuzluğunu ve prosedürlerini etkiler. Aşırı desantralizasyon bir harekette uyumlu bir yapı olarak çalışmayı zorlaştırır. Günümüzde birçok ayaklanma; klan, aşiret ya da etnik grupların seferber edilmesi suretiyle çıkmaktadır. Bunlar ise; ağalar ve dinî liderler gibi geleneksel otorite figürlerince yönetilmektedir.

Connable ve Libicki'nin bulgu ve tespitleri[304]; "karşı koyma lider kadrosuna saldırdığı takdirde, ayaklanmanın bitme noktasına geldiğini göstermektedir." Connable ve Libicki'ye göre bu taktik seksen dokuz örnek olay arasında sadece sekiz tanesinde uygulanmasına rağmen, başarı elde etmiştir.

(9) **Sivil Kuvvetler:** Genellikle *milis, korucu* ya da *öz-savunma kuvvetleri* gibi adlarla anılan bu tür kuvvetlerden, neredeyse bütün ülkelerde farklı ad ya da örgütlenmeler altında faydalanıldığı görülmektedir. Connable ve Libicki de[305], araştırmalarında seçtikleri uzmanların; bu öz-savunma kuvvetlerinin, gerek asilerin tarafında

302. FM 3-24, s. 1-11.
303. A.g.e., s. 1-11.
304. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 191.
305. A.g.e., ss. 141-142.

gerekse karşı koyma tarafında yararlı araçlar oldukları konusundaki görüş birliğine dikkat çekerler. Mao Tse-tung'a göre[306]; "her iki cinsten de 16 ile 45 yaş arası tüm insanlar, gönüllülük esasına dayalı Japon karşıtı öz-savunma birliklerine katılmalıdırlar. (...) Bunlardan beklenenler; yerel nöbet görevleri, düşman hakkında bilgi elde etmek, hainleri tutuklamak, düşman propagandasının yayılmasını önlemektir." McCuen'e[307] göre de, "halka ait bir ayaklanmaya karşı koyma örgütlenmesinin belki de en önemli parçası, kendisini devrimci korkutmalarına ya da ısrarlarına karşı koruyacak bir özsavunma teşkilatıdır." O'Neill ise, sivil kuvvetlerin etkin kullanımına dikkat çeker. O'Neill'a göre[308]; asi tehdidine karşı yerel milisler teşkil edilince, bunların etkinlikleri; Umman'daki Fırkalar gibi halka hizmet eden disiplinli bir kuvvet mi olacakları, yoksa Filipinler'deki Sivil Korucu Kuvvetleri gibi halka zorbalık yapmakla suçlanan disiplini bozuk birlikler mi olacakları şartına bağlı olur.

(10) **Hükümetin Rejimi:** Hatırlanacağı üzere genel klasik kuram; Ayaklanmaya Karşı Koyma'nın, halkın gönüllerini ve fikirlerini kazanmayı amaçlayan bir mücadele olduğunu açıkça belirlemiştir. Karşı koyma başarıya ulaşmak istiyorsa; halkın güvenliğini sağlamak, istikrarlı bir ekonomiyi temin ve temel hakları meşru bir şekilde garanti etmek zorundadır. Bu araştırma açısından hükümetin rejimi; anayasal yönetim şekliyle sınırlı değildir. Bununla birlikte, ülkedeki mevcut siyasi iktidarın uyguladığı, reform ve merkezîleştirme rejimi de önemlidir. Nitekim Galula'ya göre[309], "karşı koyma uyguladığı programın kısa vadede çekici olmadığını bilse de bir şekilde ister ikincil, isterse küçük çaplı olsun, bir seri reformlar yapmak durumundadır. Karşı koyma bu konuda risk almalıdır." Bu konuda Nikaragua'da mücadele eden Marksist Sandinistalar'ı[310] örnek gösteren Hammes'e göre[311]; "Sandinistalar'a yönelik en büyük tehdit

306. Mao Tse-tung. Japonlara Karşı Gerilla Savaşında Strateji Sorunları. (Çev.: N. Solukça). *Askeri Yazılar* (2. Baskı) içinde, (İstanbul: Sol Yayınları, 1976b), s. 190.
307. McCuen, *The Art of Counter-Revolutionary War...*, s. 107.
308. O'Neill, *Insurgency and Terrorism: From Revolution...*, s. 130.
309. Galula, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*, s. 102.
310. Sandinista Ulusal Kurtuluş Cephesi (*Frente Sandinista de Liberación Nacional,* kısaca FSLN), Nikaragua'da Somoza diktatörlüğüne karşı mücadele eden Marksist bir örgüttür. FSLN ismini, Amerikan karşıtı silahlı eylemler ile halkın sempatisini kazanan Augusto César Sandino'dan almaktadır.
311. Hammes, T. X. *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century.* (St. Paul, Minnesota, USA: Zenith, 2006), s. 82.

demokratik reform hareketiydi. Zira başarılı olursa, Sandinistalar dağlarda kalmaya devam etseler bile, ayaklanmanın gerekçesi etkisiz hale getirilmiş olacaktı." Connable ve Libicki'nin elde ettikleri bulgular da göstermektedir ki[312]; çatışmanın temel gerekçeleri hükümetçe yok edilmedikçe, ayaklanmalar bitirilemez.

(11) **Güvenli Üsler:** *Amerikan Doktrini*'ne göre[313], güvenli üssün tanımı gün geçtikçe gelişmektedir. Geleneksel anlamda üsler; fizikî güvenlik sağlayan emin yerlerdi. Fakat bugün asiler davalarını halk nezdinde kabul edilebilir ya da tanınır kılan; internet ortamı, küresel finans sistemleri ve uluslararası medya gibi sanal korunaklar da yaratabilmektedirler. Tarihsel olarak komşu ülkelerde edinilen güvenli üsler asilere, karşı koymanın etkisinden uzak bir şekilde yeniden yapılanma ve organize olma imkânı sunan barınılacak bir bölge sağlamaktadırlar. Connable ve Libicki[314], çalışmalarında; güvenli üslere sahip olan asilerin çatışmaların neredeyse % 50'sinden galip çıktıklarını tespit ederler. Mao Tse-tung'a göre[315]; "bir gerilla üssü, içinde gerillaların eğitim, dinlenme ve kendini geliştirme imkanları bulabilecekleri şekilde stratejik olarak uygun konumlanmış bir bölgedir." Mao, arkada dayanılacak bir saha olmadan savaşılmasını, hareketin temel bir karakteri olarak nitelendirir. Ancak bu; gerillanın uzun vadede üs bölgeleri geliştirmeden var olacağı ve faaliyet göstereceği anlamına gelmez. Che Guevara da güvenli üslerin önemine dikkat çekerek[316], her zaman kuvvetli operasyon üslerine sahip olmak ve bunları savaş boyunca güçlendirmeye devam etmek gereği üzerinde durur. Debray'a göre ise[317]; "gerilla kuvvetlerinin baskıcı bir orduya karşı avantajları, sadece hareketliliğini ve esnekliğini korumak ve geliştirmekle sağlanabilir. (...) Sürekli karşı saldırı yaparak, halkın enerjisi harekete geçirilir ve foko tüm ülkeyi saran bir etkiye ulaşır."

Şehir ayaklanmaları konusunda en popüler kuramcı olan Carlos Marighella farklı bir bakış açısıyla[318]; "şehir gerillaları bir ordu

312. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 114.
313. FM 3-24, s. 1-13.
314. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 35.
315. Mao Tse-tung, On Protracted War, s. 107.
316. Guevara, *Guerrilla Warfare*, ss. 17, 19, 78.
317. Debray, *Revolution in the Revolution? Armed Struggle...*, s. 45.
318. Marighella, *Mini-Manual of the Urban Guerilla*, s. 34.

değildir, ama bilinçli olarak bölünmüş küçük silahlı gruplardır. Araçları da yoktur, geri bölgeleri de. İkmal hatları güvenliksiz ve yetersizdir ve bir evin içindeki iptidai silah atölyesi dışında düzenli üsleri yoktur" sözleriyle güvenli üslerin önemini ortaya koyar. Ayaklanmalarda karşı koymanın ana mücadelesinin; asileri, güvenli üsleri kullanmaktan alıkoymak olduğunu vurgulayan Galula'ya göre ise[319], "karşı koyma bunu asilerin mücadelede daha ileri bir aşamaya geçmesini, daha doğru bir deyişle; düzenli orduya dönüşmesini önlemek için yapar. Bu gaye, asiler güvenli üslerden vazgeçirildikleri zaman gerçekleşmiş olur."

b. Organik Sistem Modelinde Yer Alan Tali Ölçütler:

(1) **Çatışma Süresi:** Bir ayaklanmanın toplam süresi, hazırlık ve örgütlenme çalışmaları ile dağıtıldıktan sonra devam etmesi muhtemel olan artçı niteliğindeki küçük ayaklanmalar arasında kalan zaman dilimidir. Connable ve Libicki[320]; bir ayaklanmanın, hazırlık safhasıyla birlikte ortalama on ile on altı yıl sürebileceğini belirtirler. Bununla birlikte, ayaklanmalara ilişkin çözümlemelerde çatışma süresi kavramı da önem kazanır. Bir ayaklanmanın çatışma süresi, karşı koyma ile asiler arasındaki ilk silahlı çatışmanın başlamasından, fiilen silahlı çatışmaların sona ermesine kadar geçen zamandır. Birçok uzun süreli ayaklanmada, çatışmalar fasılalarla sürer. Çünkü asilerin imkân ve kabiliyetleri, fasılasız bir silahlı mücadele yürütmeye müsait değildir. Bu nedenle ayaklanmaların çatışma sürelerini ayrıca ele almak gerekir. Toplam süre, daha ziyade siyasi nitelikte veriler sunarken; çatışma süresi askerî nitelikte veriler sunar.

Mao'ya göre[321]; "tarihî tecrübeler göstermektedir ki; devrimci gerilla hareketi ilk aşamaya ulaştıktan ve halkın belli bir bölümünün sempatik desteğini kazandıktan sonra yok edilmesi için çok küçük bir umut kalır." Guillen'e göre ise[322], "bir özgürlük savaşında nihai zafer, emperyalist savaşlarda olduğu gibi silahlarla elde edilmez. Bir devrimci savaşta kazanan taraf; moral, politik ve ekonomik ola-

319. Galula, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*, s. 81.
320. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 27.
321. Mao Tse-tung, On Protracted War, s. 27.
322. Guillén, A. *Philosophy of the Urban Guerrilla: The Revolutionary Writings of Abraham Guillén.* (New York, U.S.A: Morrow Press, 1973), s. 232.

rak en uzun süre dayanandır." Galula[323], maliyet ve çaba arasındaki dengesizlik yüzünden, asilerin uzatılmış bir savaşı, karşı koymanın ise daha kısa süreli bir mücadeleyi tercih ettiğini iddia eder. Hammes açısından[324], asinin en büyük gücü, kazanmak zorunda olmaması gerçeğidir. Onun basitçe, koalisyon kuvvetleri vazgeçip eve dönene kadar savaşmaya devam etmesi yeterlidir. Asiler basitçe kaybetmeyerek, hasımlarını savaşa devam etmek ya da çıkıp gitmek seçeneklerinden birini tercihe zorlarlar.

(2) **Zamanlama ve Safhalandırma:** Çıktıkları tarih de, ayaklanmaların modellenmeleri hususunda etkili bir ölçüttür. Çünkü bir ayaklanma, meydana geldiği tarih dilimi içinde ve ona paralel gelişen siyasi, sosyolojik ve ekonomik olaylarla birlikte ele alındığında tarihsel bir anlam kazanır. *Amerikan Doktrini*'ne göre[325]; ayaklanmalar genellikle safhalı bir gelişim gösterirler. Bütün ayaklanmalar bu safhalı gelişime uymadıkları gibi, başarı için mutlaka bütün safhaları takip etmesi de şart değildir. Aynı ayaklanma hareketi, değişik ülkelerde farklı safhaları takip edebilir. Ayrıca, ayaklanmalar baskı altında önceki safhalara geri dönebilirler. Şüphesiz bu da safhalı hareketin, tehdit belirdiğinde zayiatsız geri çekilme olanağı sunan gücüdür. Komünist ve Aşırılıkçı ayaklanmalarda Maoist konseptin çok değişik versiyonları uygulanmıştır; zira bu konsept makuldür ve topyekun silahlanmaya imkan verir.

(3) **Silahlar ve Harp Teknolojisi:** Ayaklanmaların askerî başarısına etki eden en önemli faktörlerden birisi de kullanılan silahlar ve harp teknolojileridir. *Amerikan Doktrini*'ne göre de[326]; silahlar özel bir öneme sahiptir. Dünyanın bazı bölgelerinde silah temin edememek, ayaklanmaların siyasi değişim aracı olarak tercih edilmesini engellemektedir. Ne yazık ki dünyanın pek çok çatışma yaşanan bölgesinde büyük bir silahlara erişim düzeyi vardır. Becerikli karşı koyma, harekât sahasına silah akışını keser ve kaynaklarını kurutur. Asiler silahları meşru ya da gayri meşru şekillerde ya da yabancı kaynaklardan temin ederler. Genel bir taktik, silahları hükümet

323. Galula, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*, s. 12.
324. Hammes, *The Sling and the Stone: On War...*, s. 183.
325. FM 3-24, s. 1-13.
326. A.g.e., ss. 1-8 – 1-9.

kuvvetlerinden ele geçirmektir. Hatırlanacağı üzere Engels de zorun zaferinin[327]; teknolojiye ve silah üretimine, silah üretiminin genel olarak üretime yani ekonomik güce, diğer bir deyişle zorun; elinde bulunduranın maddesel araçlarına bağlı olduğunu belirtir.

(4) **Finansman:** *Amerikan Doktrini*'ne göre[328], "maddi gelir sadece silahlara sahip olmak için değil, yeni üyelere ödeme yapmak ve yozlaşmış kamu görevlilerini satın almak için de önemlidir. Para ve diğer ihtiyaçlar çeşitli kaynaklardan elde edilebilir." Yerel destekçiler ya da uluslararası cephe örgütleri bağış yapabilirler. Yine Amerikan Doktrini, bazen meşru iş kollarının da fon sağlayabildiklerini ya da asiler tarafından kontrol edilen bölgelerde müsadere ve vergilendirmeden de yararlanıldığını tespit eder.

Ayaklanmalar için bir diğer fon kaynağı ise suç aktiviteleridir. Suç örgütleriyle çalışmak asileri, otoritelerin dikkat yetersizliklerinden etkilenen güvenilmez ve hassas gruplarla temas kurmaya yöneltir. *Amerikan Doktrini* [329], dış destekçilerden finanse edilmenin ise, ayaklanmayı amacından saptırabilecek ve itibarını sarsabilecek siyasi bir bedelle mümkün olacağını iddia eder. Asilerin finansal zayıflığı, özellikle dışarıdan destekleniyorsa; karşı koymanın alacağı kontrol ve sınırlama tedbirleriyle de arttırılabilir.

(5) **Şehirlileşme:** Ayaklanma örgütlenmelerinin bir ayağı da şehirlerde yer alır. Kohl ve Litt[330], asilerin zafere ulaşmaları için, karma bağlantılı-paralel hiyerarşiye sahip bir liderlik tarafından yürütülen ve hem kır hem de şehir harekâtını içeren bir birleşik mücadelenin gerekli olduğunu ileri sürerler. *İngiliz Doktrini*'ne göre[331], büyük sayıda insanın ulaşılmaya hazır olması demek, bir kitlenin nispeten daha kolay toplanabilmesi ve gösterilerin düzenlenmesi ve böylelikle manipüle edilebilmesi demektir. Teorik olarak, gerillalar hükümeti yeteri kadar baskıcı bir duruma sürüklemeye muvaffak olduklarında, halk haklı bir öfkeyle isyan eder ve zalimleri alaşağı e-

327. Engels, Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft, s. 160.
328. FM 3-24, ss. 1-8 – 1-9, 1-15.
329. A.g.e., s. 1-15.
330. Kohl, J. and Litt, J. *Urban Guerrilla Warfare in Latin America.* (Cambridge, Mass., USA: MIT Press, 1974), s. 26.
331. *Army Field Manual Vol. 1 Part 10 Army Code 71749.* / Counter Insurgency Operations (Strategic and Operational Guidelines). (Warminster, BA, UK: UK Ministery of Defence, 2001), s. A-3-11.

der. Connable ve Libicki[332], çalışmalarında, % 40'dan daha düşük bir oranda şehirleşmiş ülkelerde hükümetin % 75 oranında (8/19) kaybettiğini tespit ederler. Kazanma oranı, % 40-70 şehirleşme durumunda üç kat artarak 14/5'e çıkmakta, % 70'den daha yüksek şehirleşme oranında (6/2) olmaktadır. Bu veriler ayaklanmaların, kırsal alanda şehirlere oranla daha başarılı olduğunu göstermektedir.

Che Guevara da paralel bir görüştedir. Che Guevara'ya göre[333], "gerilla savaşçısı mücadelesini, nüfusun seyrek olduğu vahşi bölgelerde sürdürecektir. Halkın verdiği mücadele öncelikle toprak mülkiyetine dayalı sosyal yapıyı değiştirmeyi hedeflediğinden, gerilla savaşçısı bütün kırsal devrimin öncüsüdür."

(6) **Kuvvet Oranları:** *Amerikan Doktrini*'ne göre[334], her iki taraf için de hiçbir kuvvet oranı zafer vaat etmez. Önceden belirlenmiş, ayarlanmış hiçbir dost/düşman oranı ayaklanmaya karşı koymada başarıyı garanti etmez. Harekât ortamı ve asilerin kullandığı yaklaşımlar çok büyük farklılıklar gösterebilir. Connable ve Libicki de[335], ayaklanmaya karşı koyma verileriyle ilgili kilit problemin; hesaplamalar için geçerli bir temel oluşturmayı zorlaştıracak kadar çok girdi ve bilinmeyen bulunması olduğunu söylerler. Yine de kuvvet oranlamasında kullanılabilecek bazı sayısal veriler ileri süren akademisyenler vardır. Sözgelimi Quinlivan'a göre[336], "karşı koymanın başarılı olabilmesi için gerekli optimal ya da en azından minimal düzeyde karşı koyma personelinin halka oranı 20/10.000 olmalıdır." McGrath ise; coğrafi bölge, arazi, halk yoğunluğu, birlik miktarı, teşkilat yapısı ve yerel destek gibi ölçütleri kullanarak bir oran tespit etmiştir. Tarihî örneklerden çıkarıldığı kadarıyla[337]; 13.26/1000'lik bir güvenlik kuvvetleri\\halk oranı yeterlidir.

332. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 88.
333. Guevara, *Guerrilla Warfare*, ss. 12-13.
334. FM 3-24, s. 1-13.
335. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 134.
336. Quinlivan, J. T. Force Requirements in Stability Operations. *Parameters*. (25), Winter, 1995, ss. 59-69.
337. McGrath, J. J. *Boots on the Ground: Troop Density in Contingency Operations*. (Global War on Terrorism occasional paper 16). (Forth Leavenworth, Kansas, USA: Combat Studies Institute Press, 2006).

Kilcullen'a göre ise[338], yerel halk desteği mahrumiyeti, yalnızca yabancı askerî birlik miktarını arttırarak giderilemez. İngiltere Kıbrıs'taki ayaklanmaya karşı koyma harekâtında 110/1 (Birlik/Asi) gibi bir orana rağmen kaybetmiş, buna karşılık aynı yıllarda Endonezya hükümeti kordon oluşturma görevlerinde, çeşitli topluluklarla ortaklıklar kurarak ve köy komşuluğu izleme grupları gibi faaliyetler düzenleyerek; 3/1 gibi bir oranla Dar'ül-İslâm'ı etkisizleştirmiştir.

(7) **Karşı Koymada Kolluk Kuvvetleri:** Pek çok akademisyen, kolluk kuvvetlerinin ayaklanmaların bastırılmasında çok faydalı oldukları konusunda hemfikirdir. Örneğin McCuen'e göre[339], "kolluk kuvveti[340] mükemmel bir kuvvet tasarrufu ölçütüdür." *Amerikan Doktrini*'ne göre[341], karşı koymanın amacı yerel kurumların işlerliğini tesis etmektir. Bu nedenle kolluk kuvvetlerini desteklemek büyük önem taşır. Ancak, kolluk kuvvetleri hukukun üstünlüğünü sağlamanın yalnızca bir parçasıdır. Kolluk kuvvetleri; yasa, mahkemeler ve bir ceza sisteminin desteğine ihtiyaç duyar.

Amerikan Doktrini'ne göre; çok az sayıda askerî birlik, muharebe sahasının insan istihbaratı resmini ortaya çıkarmada iyi bir polis birliği kadar başarılı olabilir. Halkla sürekli temas halinde olması nedeniyle polis, yerel halk tarafından desteklenen küçük isyancı çetelerle başa çıkmada çoğu zaman en iyi kuvvettir. Bir ayaklanmayla mücadele, polisin sürekli olarak görünür olmasını gerekli kılar. Çünkü halk, cadde ve sokakların asilerin kontrolünde olduğunu hissederse karşı koyma meşruluk kazanamaz. İyi konumlanmış ve korunaklı polis karakolları, bu karakollarda saklanılmadığı sürece, halk arasında varlık göstermenin yoludurlar. Jones ve Diğerleri tarafından önerilen Polis/Halk oranı[342], 150/100.000 ile 200/100.000 arasındadır.

338. Kilcullen, *Counterinsurgency*, s. 184.

339. McCuen, *The Art of Counter-Revolutionary War...*, s. 205.

340. Yazar orijinal metinde "polis" kelimesini kullanmıştır. Ancak, metin ayrıntılı olarak incelendiğinde, yazarın "polis" deyimiyle; hem kırsaldaki, hem de şehirdeki kolluk kuvvetlerini kast ettiği anlaşılır. Bu nedenle, bu araştırmada yabancı kaynaklarda yer alan "polis" kelimesi yerine; jandarma ve polisi kast edecek şekilde "kolluk" deyimi kullanılmıştır.

341. FM 3-24, ss. 6-18, 6-21.

342. Jones, S. G., Wilson, J. M., Rathmell, A. ve Riley, K. J. *Establishing Law and Order After Conflict.* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2005), s. 19.

(8) **Propaganda:** Ayaklanmalarda propaganda sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Diğer örneklerde olduğu gibi, yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında da, hem karşı koymanın hem de asilerin, propagandayı etkin bir şekilde kullandıkları görülür. *Amerikan Doktrini*[343], bilgi ve medya faaliyetleri, bir ayaklanmanın destek aşamasında şiddet ile birlikte kullanılan temel gayret olabilir. Asiler bilgi faaliyetlerini şu maksatlar için kullanırlar: Kurulu otoritenin meşruluğunu zayıflatmak, karşı koyma kuvvetlerini zayıflatmak, asi suçlularının ulusal ve uluslararası hukuku normlarını ihlalini hafifletmek ve halk desteği kazanmak.

Bu maksatların tahakkuku için asiler, kendi başarılarını ve karşı koymanın başarısızlıklarını abartarak yayınlarlar. Asilerin kullandığı medya türleri; söylemler, üst düzey kişilerin konuşmaları, söylev ve bildiriler, gazeteler, dergiler, kitaplar, ses kayıtları, video kayıtları, radyo ve televizyon yayınları, internet, cep telefonları, metin mesajlarıdır. Amerikan Doktrini'ne göre, asiler kendilerini gerçekle sınırlamazlar; propaganda yaparlar. Asi propagandası içinde yalan, kandırma ve sahte amaçlar yaratma da yer alabilir.

c. Organik Sistem Modelindeki Doktrine Uyum Ölçütleri:

(1) **Karşı Koyma Prensipleri:** Ayaklanmaya karşı koyma karmaşıktır ve bazı prensipler takip edilse bile, başarıya ulaşılacağı kesin değildir. Bu ikilem harbin her türünde vardır, ancak en çok ayaklanmaya karşı koymada belirgin hale gelir. Karşı koyma prensipleri, bu ikilemi gidermek üzere belirlenmişlerdir. *Amerikan Doktrini*'nde[344], altı adet prensipten bahsedilir. Bunlara kısaca değinilecektir.

(a) *Meşruluk ana hedeftir, gayret birliği esastır*: Herhangi bir ayaklanmaya karşı koyma harekâtının başlıca hedefi, meşru bir hükümete dayanan etkin bir idaredir.

(b) *Siyasi etmenler önceliklidir*: Bir ayaklanmaya karşı koymanın başlangıcında harekât, halkı korumak amacıyla ağırlıklı olarak askerî operasyonlara dayansa da; siyasi hedefler yönlendirici olmalıdır. Ayaklanmaların siyasi ve askerî unsurları birbirinden ayrılmaz. Bu gerçeği göz ardı eden ve siyasi etkileri hesaplanmayan harekâtın, mücadelenin amacına zarar vermesi kaçınılmazdır.

343. FM 3-24, s. B-15.
344. A.g.e., ss. 1-16 – 1-20.

(c) *Karşı Koyma kuvvetleri ortamı anlamalıdır*: Ayaklanmaya karşı koymanın başarısı, harekâtın icra edildiği toplumun kültürel yapısının tamamen anlaşılmasına bağlıdır.

(ç) *İstihbarat, harekâtı yönlendirir*: İyi bir istihbarata dayanmayan ayaklanmaya karşı koyma harekâtı; gereksiz kuvvet harcayan ve istenmeyen zararlara yol açan bir kör dövüşü gibidir.

(d) *Asiler gerekçelerinden ve desteklerinden ayrılmalıdır*: Her bir asiyi tek tek öldürmek yerine, bir ayaklanmayı fikrî, fizikî ve önderlik kaynaklarından ayırmak ve yok olmasına izin vermek daha kolaydır.

(e) *Güvenliğin hukukun üstünlüğüne bağlı olarak sağlanması esastır*: Herhangi bir ayaklanmaya karşı koyma harekâtının ana dayanağı, sivil halk için güvenliğin sağlanmasıdır. Güvenli bir ortam olmaksızın, kalıcı reformlar uygulanamaz ve karışıklık yayılır. Komutanlar, meşruluğu sağlamak maksadıyla, güvenlik faaliyetlerini en kısa sürede muharebe harekâtından, kolluk harekâtına dönüştürürler.

(f) *Uzun süreli bir mücadeleye hazır olunmalıdır*: Ayaklanmaya karşı koyma harekâtı, mücadele ettikleri ayaklanmanın yapısına bağlı olarak; daima önemli oranda zaman ve kaynak harcanmasını gerektirir.

(2) **Asi Stratejileri:** *İngiliz Doktrini*'nde[345]; ayaklanmalar tarihî olarak üç dönemde sınıflandırılmıştır (Bkz.: Şekil 1-1). 1920'lere kadar olan ayaklanma stratejileri; Kolonileşme Karşıtı / Otorite Karşıtı / Devrimci / Komünist / Komünizm Karşıtı / Şiddet Dışı Eylemlerdir. *Amerikan Doktrini* ise asi stratejilerini beşe ayırır[346]:

(a) *Komplocu Strateji*: Bir komplocu strateji, Lenin'in 1917 Bolşevik Devrimi'nde yaptığı gibi; iktidar yapısını kontrol altına almak ya da devrimci bir hadiseyi istismar etmek isteyen birkaç lider ve militan bir kadroyu ya da aktivist bir partiyi kapsar. Bu tarz asiler mümkün olduğunca uzun süre gizli kalmayı, başarı süratle elde edilince ortaya çıkmayı tercih ederler. Bu stratejiyi izleyenler sıklıkla, küçük ve gizli bir öncü parti ya da kuvvet teşkil ederler.

345. UKAFM 1-10, 2009, s. 2-A-5.
346. FM 3-24, s. 1-5.

(b) *Askerî-Odak Stratejisi*: Kendi devrimci imkânlarını ya da kuvvetlerini askerî gücün uygulanmasıyla yaratan stratejidir. Örneğin Che Guevara gibi figürler tarafından tanıtılan Foko Stratejisi, bir ayaklanmanın hükümeti devirmek için gerekli şartları kendisinin yaratabileceğini öngörür. Sorunlu bir kırsal bölgede silahlanan küçük bir gerilla grubu, amaçlarına ulaşmak için yeterlidir.

(c) *Şehir Stratejisi*: Bu strateji şehirlerde düzensizlik tohumları saçmak ve hükümet baskısı yaratmak maksadıyla terörist taktikleri uygulanmasını öngörür. Bununla birlikte şehirleşmenin fazla ve asilerin karmaşık örgüt ağına sahip olduğu durumlarda daha başarılı olur.

(ç) *Uzatılmış Halk Savaşı Stratejisi*: Uzatılmış mücadeleler asilerin yararınadır ve asimetrik etkiyi; Çinli Komünistler tarafından iyi bir şekilde uygulanmış, ardından da Kuzey Vietnamlılara ve Cezayirlilere uyarlanmış olan Uzatılmış Halk Savaşı'ndan daha iyi kullanan başka bir strateji yoktur. Bu karmaşık strateji görece daha az yaygınsa da, karşı mücadelesi en zor olan stratejidir. Gayretlerin esas kısmı, birleşik cepheler ve büyük kitlelerce yürütülen siyasi yıkıcılığa ayrılır.

(d) *Gelenekçi Strateji*: Güncel ayaklanmaların pek çoğu klan, aşireti ya da etnik gruplara dayanan gelenekçi bir yaklaşım sergilemektedir. Bu tarz bir ayaklanmanın, gayretleri bir bütün olarak birleştiren ve onları kendi sosyal/askerî hiyerarşilerine uyduran topluluğu vardır. Asi seferberlik stratejileri sıklıkla klan ya da aşiret liderlerince belirlenir.

Bu çalışmada, her iki strateji tasnifinden de yararlanılmıştır.

(3) **Asi Taktikleri:** *İngiliz Doktrini*'ne göre[347], her ayaklanma birisi yıkıcı, bir diğeri yapıcı olmak üzere eş zamanlı ve tamamlayıcı iki yol izler. Yıkıcı eylemler açıkça, kurulu düzeni yıkmayı ve devlet otoritesinin yıkıldığını gösteren bir iklim yaratmayı amaçlar. Yapıcı eylemler ise eş zamanlı olarak, uygun bir süre içinde kurulu düzenin yerini alabilecek yeni yapı kurmayı amaçlar. Yıkıcı eylemler beş ana tiptedir: Yıkıcılık, ayaklanmanın şekillenmesine neden olan

347. UKAFM 1-10, 2001, s. A-3-1.

ekonomik yapının sabotajı, terörizm, gerilla faaliyetleri ve büyük çaplı operasyonlar. Yapıcı eylemler, ayaklanmanın Uzatılmış Halk Savaşı şeklinde planlandığı yerlerde, ya da büyük bir ülkedeki klasik topyekûn devrim vakalarında, bütün bir devlet aygıtının kontrolünü değiştirmeyi amaçlarlar. Bir ayaklanma hareketi, ayaklanmaya katılmanın pratik getirilerini göstermek amacıyla, şehirde ya da kırsalda yer alan daha az gelişmiş bölgelerin durumunu geliştirmeyi ve onları bilinçlendirmeyi amaçlayacaktır. Burada ayrıca şunlara ihtiyaç olacaktır: Yıkıcı eylemler için bölgeler yaratmak ve geliştirmek, her türlü eğitim için kadrolar oluşturmak, alternatif polis ve askerî birlikler teşkil etmek, devlet bürokrasisinin yerine geçmek üzere bir yönetim mekanizması kurmak.

(4) **Eleman Temin Yöntemleri:** *Amerikan Doktrini*'ne göre asilerin başvurduğu eleman temin yöntemleri şunlardır[348]:

(a) *İkna*: Siyasi, sosyal, güvenlik ve ekonomik getiriler insanları taraf değiştirmeye razı ederler. İdeoloji, özellikle elitler ve liderler için bir ikna yöntemidir.

(b) *Zorlama*: Bazılarının gözünde, halkını koruyamayan bir hükümet yönetme hakkını kaybeder. Meşruluk bu durumda eski bir deyimle belirlenir: "Güç, hak yaratır." Vatandaşlar güvenliklerini garanti eden gruplarla ittifak kurarlar.

(c) *Kötü Muamelelere Tepki*: Halkına kötü muamele eden ya da zorba bir hükümet kendisine karşı direnişi kendi yaratmış olur. Hükümet kuvvetleri tarafından yaralanan, zulmedilen, mağdur edilen, onuru kırılan ya da yakın dostları ya da akrabaları öldürülen kişiler, intikam almaya çalışacaklardır.

(ç) *Dış Yardım*: Yabancı devletler ya da hükümet dışı örgütler; çatışmayı kendi yanına çekmek ya da şiddetlendirmek için uzman yardımı, uluslararası meşruluk ve para sağlayabilirler.

(d) *Apolitik Güdüler*: Suçlular, paralı askerler, kutsal savaşçıların romantik durumlarına özenen kişiler ve herhangi bir nedenle kendisini savaşçı olarak gören diğer insanlar da ayaklanmalara katılabilirler. Siyasi çözümler de üyeliklerini bitirmek hususunda onları tatmin etmeyebilir. Bu gruptakiler güvenliksiz ortamda, adam ka-

348. FM 3-24, s. 1-7.

çırma, hırsızlık gibi ekonomik kazanç sağlayan suç eylemlerine katılmak isteyen fırsatçılardır.

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarına özgü olmak üzere, bu yöntemlere; aşiretlerden eleman teminini de eklemek uygun olur. Aslında aşiretten temin yöntemi "zorlama" başlığı altına alınabilirse de, ayaklanmaların insan kaynağını daha doğru tespit edebilmek maksadıyla, ayrı bir başlık olarak incelemek daha uygun bulunmuştur.

ç. Escher'in Karıncalarına Kelebek Etkisi ve Ağ Çözümlemesi Modeli:

Mitchell[349]; Yunanca'da "birlikte örülmüş" anlamına gelen karmaşıklığın, "zor, aniden, kendiliğinden ortaya çıkan ve kendi kendine organize davranışlar sergileyen bir sistem" olduğunu belirtir. Battram'a göre karmaşıklığın daha kapsamlı bir tanımı şöyle yapılabilir[350]:

> Karmaşıklık, evrenin bütünleşik, ama aynı zamanda alışılmış mekanik ya da doğrusal yollardan anlayamayacağımız kadar zengin ve çeşitli olan durumunu ifade etmektedir. Bu yollardan evrenin birçok parçasını anlayabiliriz, ama daha büyük ve içsel ilişkileri; daha geniş olan olgulara ve ayrıntılara bakarak değil, ancak ilke ve kalıplarla anlaşılabilir. Karmaşıklık; belirme, buluş, öğrenme ve uyabilmenin doğasıyla ilgilidir.

Waldrop'a göre ise[351]; karmaşık olan sorunlar ancak bütüncül bir yaklaşımla ve eşzamanlı olarak çözülebilir. Bunun için, karmaşık sosyal sistemleri önce düzen içinde konumlandırmak gerekir. Ancak[352], her şeyin birbiriyle temas halinde ve sınırlarının belirsiz olduğu bir evrende olayları konumlandırmak bir hayli zordur. Basit ve düzenliden, karmaşık ve düzensize doğru değişen sosyal sistemler içinde ayaklanmalar; Şekil 1-6'da konumlandırılmışlardır.

349. Mitchell, M. *Complexity: A Guided Tour*. (New York, NY, USA: Oxford University Press, 2009), s. 42.
350. Battram, A. *Karmaşıklıkta Yol Almak: İş Ve Yönetim Hayatında Karmaşıklık Teorisi İçin Bir Rehber.* (Çev.: Zülfü Dicleli. İstanbul: Türk Henkel Derneği Yayınları, 1999).
351. Waldrop, M.M. *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos.* (New York, NY, USA: Simon & Schuster Paperbacks, 1992).
352. Kosko, B. *Fuzzy Thinking, The New Science of Fuzzy Logic.* (New York, NY, USA: Hyperion, Part I, 1993).

Şekil 1-6: Ayaklanmaların Sosyal Sistemler İçindeki Konumu

Şekil 1-6'da görüldüğü üzere ayaklanmalar, hem basit ve düzensiz, hem de düzenli ve karmaşık yapılardır. Basit ve düzensiz olmaları; küçük sorunlardan doğuyor gibi gözükmelerine rağmen, büyük sosyal düzensizliklere yol açmaları anlamına gelir. Bu, yaygın söylemde "kelebek etkisi" olarak adlandırılan dolaylı bir etkidir. Kampo Formiyo Antlaşması'nın Balkan ayaklanmalarının başlamasındaki etkisini; Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgalinin Arap ayaklanmaları üzerindeki etkisini ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt milliyetçiliği ve Kürtçü ayaklanmalar üzerindeki etkisini, "kelebek etkisi" ile tanımlamak mümkün gözükmektedir. Nitekim Yazgan da bu durumu daha matematiksel bir şekilde şöyle teyit eder[353]:

> Dengeden uzak koşullarda sistem içinde oluşan çok küçük karışıklıklar veya dengesiz değişimler, otokataliz/pozitif geri besleme süreçlerine yol açarak ya da sistem içinde var olan bu tür süreçleri daha da hızlandırıp kuvvetlendirerek sistem açısından yapı ya da düzen bozan dalgalara dönüşebilirler. İnsan toplumlarının siyasi, ekonomik, kültürel, askerî başta olmak üzere birçok alandaki etkileşimlerinin oluşturduğu "uluslararası sistem" de bu tür bir sistemin özelliklerini gösterir.

353. Yazgan, Ş. Karmaşık Sosyal Sistemlerde "Düzen" Kalıplarının Fraktal Yapısı. *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi.* (2), 2006, s. 210.

Ayaklanmalar aynı zamanda düzenli ve karmaşıktırlar; çünkü yapısal özelliklerini ortaya koymak oldukça zordur. Düzenlilikleri, bir sosyal düzen ya da ekosistem içinde yer almalarından, karmaşıklıkları ise bu düzen içinde karmaşıklık ve belirsizlik alanı yaratmalarından kaynaklanır. Kauffman[354] (akt. Brockmann), bir ortam içinde kendi başına hareket edebilen bu tarz sistemleri "özerk etken" olarak adlandırır. Bağımsız varlığa sahip bütün hücreler ve organizasyonlar özerk etkenlerdir. Bir özerk etken[355]; kendisini çoğaltma yani üreme ve en az bir iş döngüsünü yerine getirme gücüne; kısacası "uyabilme" niteliğine sahiptir. Holland'a göre[356], uyabilen karmaşık sistemler, yani *Complex Adaptive Systems*, "etken" denen çok sayıda etkileşimli bileşenden oluşur; bu bileşenler etkileşime girerken birbirlerine ayak uydurur ya da birbirlerinden öğrenirler. Hatırlanacağı üzere Kilcullen[357], ayaklanmaların da karmaşık uyabilen sistemler olduğunu tespit etmiştir. Ayaklanmaların bu uyabilen yapısı, karmaşık uyabilen sistemler için kullanılan "Mobius Şeridi" metaforu ile açıklanabilir. Zira ayaklanmaların başlama ve bitme nedenlerini eş zamanlı bir şekilde tespit etmek mümkün değildir; görünenler sadece gerekçelerdir. Yazgan, genel sosyal düzen içinde bunu, ayaklanmalar için bir güç olarak görür[358]: "(...) literatürde zayıf olan tarafın başvurduğu bir metot olarak tanımlanan terör[359], yıkıcı ve dönüştürücü gücünü, sahip olduğu 'anlaşılmaz' özelliklerden değil, karmaşık sosyal sistemlerde kurulan düzenin doğasından almaktadır."

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının bu karmaşık yapısını ortaya koyabilmek için; Ağ Çözümlemesi Modeli'nden yararlanılmıştır. Ağ Çözümlemesi Modeli, teorik altyapısını Post-Maoist dönem teorilerinden; özellikle de Sosyal Ağlar ve Karmaşık Uyabilen Ağlar teorilerinden almaktadır[360]. Bu model özellikle Batı Avrupa'da, kâr amacı güden örgütlerde çalışan bireyler arasındaki ilişkileri, örgüt yapılarını ve örgütler arası bağlantıları ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır. Öte yandan Ağ Çözümlemesi

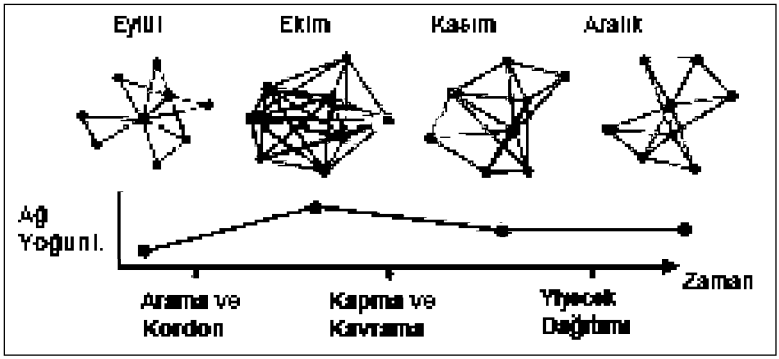
354. Brockman, J. *Gelecek 50 Yıl.* (Çev. : Nurettin Elhüseyni. İstanbul: NTV Yayınları, 2008).
355. A.g.e.
356. A.g.e.
357. Kilcullen, Countering Global Insurgency.
358. Yazgan, Karmaşık Sosyal Sistemlerde..., s. 219.
359. Terör, asimetrik bir mücadele yöntemi olmasının yanında, ayaklanmalarda kullanılan yıkıcı yöntemlerden birisi de olması nedeniyle; Yazgan'ın bu tespitini ayaklanmalar için de kullanmak akla yatkın görünmektedir.
360. Bkz. : Yeni Dönem: Post-Maoist Teoriler (s. 73).

Modeli'nin Irak Devamlı Özgürlükler Harekâtı sonrasında, Irak'taki ayaklanma örgütlerinin yapılarının çözümlenmesi için kullanıldığı, böylelikle de güvenlik çalışmaları içinde kendisine bir yer bulduğu görülmektedir. Amerikan Ordusu bu modeli ilk kez Felluce'de, Saddam Hüseyin'in yakalandığı Kızıl Şafak Operasyonu için uygulamıştır[361]. Modelin uygulamada başarılı sonuç vermesiyle birlikte, yeni dönemde meydana gelen ayaklanmalara ilişkin çözümlemeler, hızla ağ çözümlemesi alanına kaymıştır.

Gürsakal'a göre[362], ağ ilişkileri bilimine ilişkin çalışmalar onyedinci yüzyıla kadar götürülebilir. Ancak, teknolojik değişimin yirminci yüzyıla kadar çok yavaş olduğu ve iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte bireyler arasındaki etkileşimin giderek hızlandığı düşünüldüğünde, sosyal ağ çözümlemelerinin iletişim araçlarının en yaygın kullanıldığı son yirmi yılda popüler hale gelmesini garipsememek gerekir.

Amerikan Doktrini'ne göre[363], "ayaklanmayla yüz yüze gelen komutanlar ağ şeklinde örgütlenmiş bir düşmanla karşılaşmışlar demektir. (...) Ağ Çözümlemesi Modeli komutanın ayaklanmaya karşı koyma çatışma ortamını anlamasını destekler." Bir sosyal ağ şeması, aktörler ve bunlar arasındaki bağlantıları içerir. Ağ Çözümlemesi Modeli, analizi yapan kişiye bireysel ve grup düzeyindeki performansı izleme olanağı sağlar. Bununla birlikte, ilişkilerin gücünü, bilgi kapasitesini, aktörler arasındaki yakınlık ilişkisini görebilmek için onları tartmasını mümkün kılar. Ağ Çözümlemesi Modeli'nin işleyişini anlatmadan önce, modelde kullanılan bazı kavramlara değinmekte yarar vardır. Sözgelimi Ağ Büyüklüğü; ağdaki aktörlerin sayısıdır[364]. Ağ Farklılığı; aktörler arasındaki farklı özellikleri ifade eder[365]. Ağ Yoğunluğu ise; ağdaki aktörlerin birbirleriyle arasındaki yakın ilişkiyi ifade eder[366]. Yoğunluk arttıkça, birbirine benzeyen aktör miktarı artar[367]. Ağ yoğunluğu bireylerin ağa nasıl bağlandıklarının genel bir göstergesidir (Şekil 1-7).

361. FM 3-24, s. E-1.
362. Gürsakal, N. *Sosyal Ağ Analizi.* (Bursa: Dora Basım Yayın, 2009), s. 57.
363. FM 3-24, s. E-1.
364. Burt, R. S. The contingent effect of social capital. *Administrative Science Quarterly.* (42/2), 1997, s. 340.
365. Marsden, P. V. Network data and measurement. *Annual Review of Sociology.* (16), 1990, s. 453.
366. A.g.m., s. 453.
367. Granovetter, M. S. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology.* (78/6), 1973, s. 1370.

Şekil 1-7: Örnek Bir Asi Grubunun Ağ Yoğunluğu Değişimi[368]

Asi alt gruplarının ağ yoğunluklarını karşılaştırmak, hangi grubun koordineli bir saldırı gerçekleştirebileceği konusunda komutana bilgi sağlayabilir[369]. Bir başka önemli kavram olan merkezîlik; aktörün ağdaki konumudur. Merkezîlik arttıkça, aktörün sosyal gücü, bilgisi ve yaratıcılığı da artar[370].

Amerikan Doktrini, Ağ Çözümlemesi Modeli'ni şu şekilde safhalandırır[371]: Sosyal ağa ilişkin veri toplanması; temel unsurun, yani düğüm çiftlerinin oluşturulması; anlaşılması kolay bilgi tabloları ya da ağ diyagramlarının oluşturulması; ağ ölçümlerinin yapılması, bu maksatla örgütsel ölçümlerin (özellikle ağ yoğunluğu) yapılması ve bireysel ölçümlerin (özellikle merkezîlik) yapılması.

Ağ Çözümlemesi Modeli günümüzde, başlıcaları AllegroGraph, Commetrix, CoSBiLab Graph, Detica NetReveal, Cytoscape, DEX, InFlow, iDETECT, Keyhubs, KXEN Social Network, NetMiner 4, ORA, Pajek, Stat-Net, SocNet-V ve UCINET olan çok sayıda bilgisayar programı vasıtasıyla yapılmaktadır. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının çözümlenmesinde UCINET adlı programdan yararlanılmıştır.

Bu yazılımlar genel olarak, düğümler ya da aktörler arasında belli bir içerikte gerçekleşen iki yönlü ya da tek yönlü ilişkileri bir

368. FM 3-24, s. E-9.
369. A.g.e., s. E-8.
370. Marsden, Network data and measurement, s. 454; Ibarra, H. Network centrality, power and innovation involvement: Determinants of technical and administrative roles. *Academy of Management Journal,* (36/3), 1993, ss. 476.
371. FM 3-24, ss. E-4, E-10.

matris şemasında inceleyerek ilişkilerin hakkında bilgi sağlar. Dolayısıyla içerik, aktörler ve incelenen ilişki cinsi çok önemlidir. İçerik; gazete haberleri, resmî raporlar, dokümanlar, tarih belgeleri, bireysel anketler ya da ilişki sorgulayan diğer enstrümanlar olabilir. İçeriğin objektif olması sonuçların da objektif olmasını sağlar. Ağ çözümlemesi yazılımları, oluşturulan ilişki matrisinden aldığı veriyi grafikler ya da tablolar şekline dönüştürerek anlamlı geri bildirimler sunar.

Ağ Çözümlemesi Modeli sadece, bilinçli olarak ağ şeklinde örgütlenmiş gruplara değil, faaliyetleri ağ örgütlenmesinin prensiplerine uyan her gruba uygulanabilir[372]. Diğer bir deyişle bir örgütün ya da hareketin ağ çözümlemesini yapabilmek için, o örgütün ağ ilişkileri çerçevesinde hareket ediyor olması yeterlidir. Öte yandan Metz[373], bugünün ayaklanmalarının kontrolsüz boşlukları ele geçirmek için verilen mücadeleler olduklarını ve benzer bir durumun tarihte Roma, Osmanlı ve Çin İmparatorlukları'nın yıkılma süreçlerinde, bu imparatorlukların kaybettiği bölgeleri ele geçirmek için yaşandığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecinde yaşanan olaylar; ayaklanmanın kuramsal gözlüğüyle bakıldığında, tam da böyle bir boşluğun doldurulması mücadeleleri olarak görülebilir.

Dördüncü Bölüm'de ayrıntılı biçimde çözümleneceği üzere, yakın dönem Türkiye ayaklanmaları bölgesel olarak birbirlerinden bağımsız olmakla birlikte, her bir coğrafi bölgede, kendisine has özellikler, stratejiler ve taktikler geliştirmiş; çoğu zaman birbirinin devamı ya da tetikleyicisi olmuş hadiselerdir. Bu bağlamda ulaşılabilen tarihî veriler, çözümleme için bilgisayar programlarına ithal edilmiş ve çıkan sonuçlar doğrultusunda yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının sürekliliği ve aralarındaki ilişkiler, ağ çözümlemesi yaklaşımıyla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

372. A.g.e., s. E-1.
373. Metz, *Rethinking Insurgency*, s. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

NİZAM VE ADALETTEN İNKILÂBA: TARİHSEL ARKA PLAN

Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padşahın, dağlar bizimdir.
DADALOĞLU

1. OSMANLI DEVLET GELENEĞİ VE AYAKLANMA:

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu; Göçebe Orta Asya, İran (Selçuklu) ve Bizans devlet geleneklerinin mükemmel bir klasik çağ sentezidir. Sanılanın aksine, çağdaşı olan Avrupa monarşilerine pek benzemez. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu ne Marksist anlamda bir feodalitedir, ne de Batılıların anladığı anlamda bir teokrasidir. Deyim yerindeyse "nevi şahsına münhasır" bir yapıdır.

Berkes[374], Batılı araştırmacılar arasındaki; Osmanlı'nın teokratik bir yönetim olduğuna dair yanlış inanışın "halife-sultan" figürünü yanlış değerlendirmelerinden kaynaklandığını söyler. Bu yanlış değerlendirme, Batılıların kendileri dışında kalan dünyayı, kendi değerlerine kıyasla yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Berkes'e göre[375]; "Osmanlı rejiminin en önemli yanı, dinsellikten çok *geleneksellikti*r." Geleneksellik; hem dinselliği hem de Doğu despotizmini içine alan daha kapsayıcı bir kavramdır. Berkes'in geleneksellik tanımını Şekil 2-1'deki gibi modellemek mümkündür.

374. Berkes, N. *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* (16. Basım). (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).
375. A.g.e., s. 30.

Şekil 2-1. Osmanlı Geleneksel Devlet İdeolojisi.

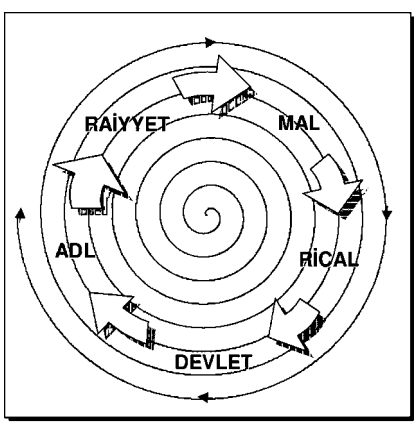
Osmanlı ideolojisinde hayatın değişmesi değil, dengede kalması istenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı, inkılâbı değil, nizamı ve adaleti yeğ tutar. Zira değişim, nizamı bozar ve ihtilala yol açar. Bu ise devletin yıkılması anlamına gelir. Berkes[376], padişahın Tanrı tarafından verilmiş en önemli görevinin adaleti sağlamak olduğunu; bu iş için kendisine yardımcılar temin ve tesis etmesi gerektiğini tespit eder. Padişahın yardımcıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün kaynağı ve tecellisi olan askerî bürokrasiyi oluşturur. Askerî bürokrasi, bugün kullanılan anlamda silahlı kuvvetlerle sınırlı değildir; Berkes'in deyimiyle militer ve sivil bürokrasiden meydana gelir. Bu yapı Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılı çağdaşlarından ayıran en önemli özelliktir. Diğer bir deyişle devleti yöneten bürokrasi Batı'da toplumsal sınıflardan kaynaklanırken; Osmanlı'da bu bürokrasi, idealde toplumdan bağımsız bir yapıdadır. Zira hatırlanacağı üzere siyasi otorite Tanrı'dan gelir, bir takım çıkar ilişkilerinin yer aldığı toplumdan gelemez. Pekâlâ, insanlar gökten zembille indirilemeyeceğine göre, bu bürokrasi nasıl teşkil edilecektir? Osmanlı bu noktada gayet rasyonel ve faydacıdır. Mirasçısı olduğu iki medeniyetten yararlanır. Roma'nın *mercinary*, Selçuklunun [onlar da İran'dan almışlardır] *gulam* sistemlerini kendi yapısına uydurarak *kapıkulu* sistemini teşkil eder.

Osmanlı'nın inkılâp yerine dengeyi gözeten düşüncesi,

376. A.g.e., s. 31.

Naima'nın deyimiyle[377], Adalet Dairesi (Hakkaniyet Çemberi) kavramıyla açıklanabilir. Adalet Dairesi'ni kısaca aşağıdaki gibi formüle etmek mümkündür: Rical olmadan, güçlü devlet olunmaz. Güçlü devlet adil olur. Güçlü ve adil devlet raiyyet kazanır. Rayi olan tebaa gönüllü olarak vergisini öder, devlet mal kazanır. Mal ricale ulaşır, böylece ricalin kalitesi yükselir. Kalitesi yükselen rical daha iyi savaşır ve fetih yapar. Fetih demek yeni tımar, yeni gelir demektir. Böylece devlet güçlenir; güçlenen devlet daha adil olur, daha fazla raiyyet kazanır, daha fazla vergi toplar, rical daha da güçlenir. Bu daire içten dışa doğru gittikçe büyüyen bir sarmaldır (Şekil 2-2). Adalet dairesi bir an için zıt anlamlarıyla okunduğunda, ayaklanmaların neden ortaya çıktıklarını açıklamak da kolaylaşmaktadır.

Benzer hususlar feodalizm iddiaları için de geçerlidir. Çok özet bir ifadeyle Batı Roma'nın mirasını Avrupa kavimleri, Doğu Roma'nın mirasını ise Osman İmparatorluğu devraldı. Batı Roma toprak mülkiyetini köylüye değil, belirli miktarda vergilendirme ve asker sağlama karşılığında yerel beylere ve vassallara vermişti. Merkezî otoritesi zayıflayınca ve yıkılınca korumasız kalan köylü, bu beylerin elinde serfleşti. Böylece Avrupa'da her birisi minik birer devlet olan feodalite dönemi başladı. Zaman içinde bu feodaller arasındaki mücadelelerin galipleri bilinen Avrupa krallıklarını oluşturdular.

Şekil 2-2: Osmanlı Adalet Dairesi

377. Türkdoğan, O. *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi.* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004), s. 632.

Doğu Roma'da ise durum bundan daha farklıdır. Zira bu bölge, çok daha fazla kozmopolit ve çok kültürlüdür. Halefi Osmanlılar gibi pragmatik olan Doğu Roma yönetimi, köylünün toprağı işleme konusundaki tasarrufuna dokunmadı; belki de dokunamadı. Böylece Doğu Roma'da yerel zenginlerin ve vassalların toprak mülkiyeti ve köylü üzerinde hâkimiyetleri olmadı. Doğu Roma, Bizans'la sınırlı hale gelene kadar bu sistem büyük ölçüde korundu. Bizans'ın son döneminde feodal yapılar belirmeye başlasa da, Bizans toprakları Osmanlı'nın eline geçtiği ve Osmanlı da önceki düzeni bir anlamda tazelediği için feodalizm oluşmadı. Barkan'a göre[378];

> Feodal senyörler yalnız toprağın değil aynı zamanda, serfin de hakiki sahibi durumundadırlar. Oysa Osmanlı'da sahib-i arz tımarlı sipahidir. Ancak, toprak aslında padişahındır ve sipahi reaya üzerindeki haklarını ancak devlet memuru sıfatıyla kullanmaktadır. Ayrıca, sipahinin -feodal beyinin yaptığı gibi- reayaya ceza verme yetkisi de yoktur.

Aslında tımar sistemini de Osmanlılar icat etmedi. Yine Selçuklu (İran) ve Roma'dan yararlandılar. Tımar sistemi; Selçuklunun *ikta*, Roma'nın *theme* sistemlerinin bir adaptasyonudur. İnalcık tımar sistemini[379]; "devletin askerî ihtiyaçları ile köylünün sosyal güvenliğinin mutlu bir birleşimi" olarak tanımlar.

Kapıkulu ve tımar sistemleri Osmanlı'ya, hiçbir çağdaşında olmayan toplumsal hareketliliği sağlamıştır. Bu sistemde herhangi bir sıradan kişinin –belli koşullarla– sadrazamlığa kadar çıkma yolu açıktır.

Buraya kadar anlatılanlar birer üstünlük gibi algılanabilir. Bir süre için öyle olmuştur da. Ancak, onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün bu nitelikler birer tehdit haline dönüşecek, tehditler önce toplumsal, sonra da siyasi yapıyı değiştirecek; Osmanlı deyim yerindeyse mühendislik yeteneğini yitirerek bu sürece uyum sağlayamayacak ve bilinen sonla karşılaşacaktır.

Öte yandan patrimonyal Osmanlı siyasi düşüncesinde hükümdar Allah'ın gölgesi olarak görüldüğünden; hükümdara karşı itaatsizlik Allah'a itaatsizlikle eşdeğer sayılmıştır. Bundan dolayı ondokuzuncu yüzyıla kadar, ayaklanma hakkı gibi bir husus gün-

378. Barkan, Ö. L. *Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı.* Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-1 içinde, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), ss. 882-884.
379. İnalcık, H. *Land Problems in Turkish History.* Muslim World. (XLV), July 1995, s. 224.

deme dahi gelmemiştir. 1808 tarihli *Sened-i İttifak*'ın dördüncü maddesinde geçen[380]; "sadaret makamının kanun ve adalete uygun emirlerine itaat edileceği" yolundaki düzenleme ayaklanma hakkına bağlansa da, bu konuda tam bir görüş birliği yoktur. Gözler[381], Kili ve Gözübüyük[382] gibi akademisyenler soyut hukuk açısından bu maddeyi ayaklanma hakkı olarak görmekteyse de; Soysal bunun[383], bireylerin yönetenlere karşı değil, hanedanın güçlenen sadrazama karşı kullanabileceği bir koz olduğunu ileri sürmektedir. Siyaset tarihi açısından bakıldığında, Soysal'ın görüşü gerçeğe daha uygun görünmektedir. Bununla birlikte Osmanlı'da, İslâm siyasi düşüncesindeki *hal'* müessesinin işletildiği de vakidir[384].

Pekâlâ, Jön Türklerin fikirleri ne doğrultudaydı? Bu soruya ilişkin ilk cevabı, Namık Kemal'in görüşlerinde bulmak mümkündür. Liberal düşüncelerini İslâmî kanıtlarla ifade eden Namık Kemal[385], *bey'at* kavramıyla ilgili olarak şu düşüncededir[386]: "Bir belde ahalisi içtimâ ile bir zata saltanat ya da hilafet için akd-i bey'at etseler, o zat sultan ya da halife olur. Ândan evvelki sultan veya halifenin hiç hükmü kalmaz. Çünkü imamet ümmetin hakkıdır." Boran'a göre[387]; Namık Kemal'in sisteminde fertler, ancak "içtima etmek suretiyle" müştereken karar verip egemen güçten hâkimiyeti geri alabilirler. Bu sözlerden, Namık Kemal'in ayaklanma hakkını onayladığı anlaşılabilir. Ancak Namık Kemal'in, padişahın bir ayaklanma ile değiştirilebileceğine dair herhangi bir sözüne rastlanılmamıştır. Namık Kemal, saltanat makamına karşı muhtemel bir ayaklanmayı, "adaletsizlik" saymıştır. Önerdiği yöntem, *usul-i meşverettir* [388]:

> Yeni Osmanlılık usul-i meşveret talebinde bulunmaktan ibarettir. Usul-i meşveretten murad adalettir. Adalet ise ehadden birine padişahın ednâ-yı zulm etmesini bile men

380. Tanör, B. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri.* (9. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
381. Gözler, K. *Türk Anayasa Hukuku.* (Bursa: Ekin Yayınları, 2000), ss. 5-7.
382. Kili, S. ve Gözübüyük, A. Ş. *Türk Anayasa Metinleri.* (2. Baskı). (İstanbul: TİB Kültür Yayınları, 2000), s. 15.
383. Soysal, M. *100 Soruda Anayasanın Anlamı.* (7. Baskı). (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987).
384. Bkz.: EK-B İslâm Tarihinde Ayaklanmalara Karışan Mezhepler, *Hal'* ve *Bağy* Vakaları.
385. Zürcher, E. J. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* 25. Baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 108.
386. Ve şavirhum fi'l-emr," *Hürriyet,* No: 4; Akt. Umut, H. *Yeni Çağ'da Toplum Sözleşmesinin Felsefi Temelleri ve Namık Kemal'e Etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul, 2007), s. 138.
387. Boran, B. S. Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri. *Namık Kemal Hakkında* içinde, (İstanbul: Vakit Matbaası, 1942), s. 255.
388. Yeni Osmanlıların ilân-ı resmîsi, *Hürriyet,* No: 16, (12 Ekim 1868), ss. 1-3; Akt. Umut, *Yeni Çağ'da Toplum Sözleşmesinin...*, s. 142.

> eder, nerede kaldı ki ehadden bir ferdin nefs-i padişahiye kasd edecek kadar bir mel'aneti irtikab etmesine cevaz göstersin. Binaen-aleyh böyle bir fiilde bulunan habisin adaletle hiç münasebeti olamaz.

Padişah mevzusunda uzlaşmacı ve ketum kalmayı tercih eden Namık Kemal, hükümetin diğer üyeleri konusunda açık fikirlidir[389]:

> Hükümet bihakkın bir nizam yapar, halkı bihakkın ona itaat ettirir fakat bi-gayr-ı hakkın nizamsız bir harekette bulunursa halk dahi hadd-i tâbiiyet dâhilinde olmak şartıyla bihakkın o muameleden feryada-ı şikâyetini ayyuka çıkarabilir fakat memlekette herkesin okumasını, her türlü sanatın vücudunu, her türlü esbâb-ı ticaretin zuhurunu halkın hod be-hod temin edecek dünyada hiçbir hükümet yoktur.

Namık Kemal'in bir haklı isyan fikri geliştirmediğini düşünen Mardin'e göre[390], "onun zihninde, sultan halifenin silahlı bir ayaklanma ile halk tarafından görevden alınabileceği fikri bulunmamaktadır." Nitekim takip eden dönemde Jön Türkler de buna yakın bir siyasi görüşte olacaklardır. Lewis'in de vurguladığı gibi[391], bilinenin aksine Jön Türklerin ortak düşmanlığı padişahlığa değil, Sultan Abdülaziz'in ve Sultan II. Abdülhamid'in şahsına karşı olmuştur.

Görüldüğü üzere, yaklaşık 600 yıllık tarihi boyunca Osmanlı devlet sisteminin yıkılabileceği ya da hanedanın değiştirilebileceği düşüncesi neredeyse hiç olmamıştır. Bir takım eksiklikler ya da aksaklıklar olsa bile bunlar padişahtan değil, ona ihanet eden kullarından bilinmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa vakasında olduğu gibi; kimi zaman Osmanlı Hanedanı'nı tamamen ortadan kaldırma olanaklarına kavuşmuş olsalar bile, asilerin her zaman bir sınırları vardı. Kavalalı'nın Kütahya Muharebesi sonrasında İstanbul'a tahta geçmek için değil, Sultan II. Mahmud'u devirip değiştirmek için yürüdüğünü hatırlamak gerekir. *Hal'* vakalarında dahi, başka olanaklara sahip iken; indirilen selefin yerine yine bir Osmanoğlu geçirilmesi ilginçtir. Öyleyse ondokuzuncu yüzyıl öncesinde, hatta bazen ondokuzuncu yüzyılda meydana gelen ayaklanmalar için bir

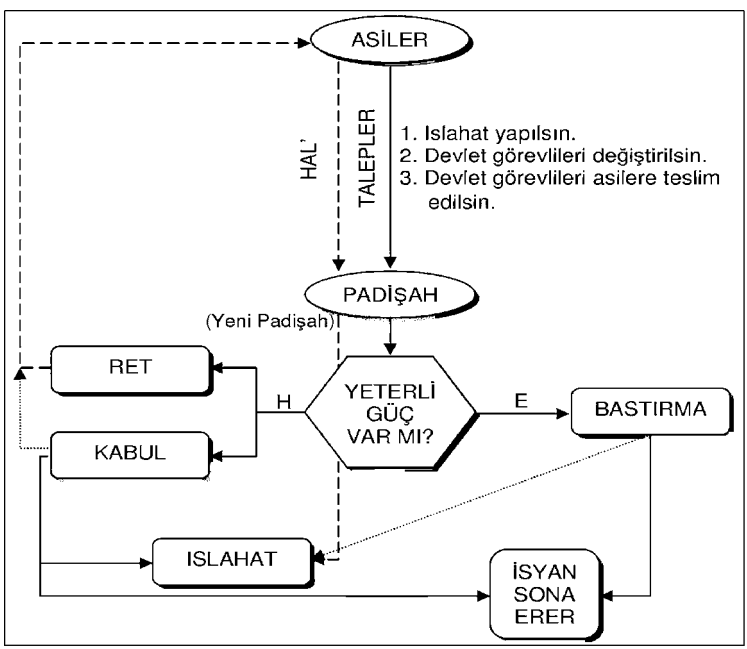
389. Bazı Mülahazat: Devlet ve millet, *İbret*, No: 27, ss. 1-2; Akt. Umut, *Yeni Çağ'da Toplum Sözleşmesinin*, s. 141.

390. Mardin, Ş. *Jöntürklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*. (17. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 237.

391. Lewis, B. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (10. Baskı). (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007).

başarı ölçütü belirlemek gerekse bunu; "isteklerini padişaha kabul ettirmek" ya da "isteklerini kabul edecek bir padişahı başa geçirmek" şeklinde ifade etmek yeterli olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ayaklanmanın bir dilekçe sistemi gibi işletildiğini söylemek yanlış olmaz. Bu, isteklerin padişaha iletilmesinin en sansasyonel yoludur. Ve yine her ayaklanmadan sonra padişahlar ıslahat yapma gereği duymuşlardır. Bu bağlamda ayaklanmalar bir tür tazelenme müesseseleri olarak işlev görmüşlerdir. Ayaklanma ne kadar büyükse, ıslahatlar da o kadar büyük hale gelir. Ancak bu ıslahat kelimesini çok itinalı kullanmak gerekir. Zira ıslahatlar yenilik saikıyla değil; Fatih'in, Yavuz'un, Kanuni'nin altın çağma dönmek gayesiyle yapılmışlardır. Celali İsyanları nedeniyle Sultan III. Mehmed'in, Zorba Ayaklanmaları nedeniyle Sultan IV. Murad'ın, Yeniçeri Ayaklanmaları nedeniyle Sultan II. Mahmud'un yaptığı ıslahatlar bu konudaki en çarpıcı örnekler olarak sıralanabilir. Şekil 2-3'te yer alan akış diyagramı Klasik Dönem Osmanlı Ayaklanmaları'nın daha net anlaşılabilmesi için geliştirilmiştir.

Şekil 2-3: Klasik Dönem Osmanlı Ayaklanmaları Akış Diyagramı

2. YAKIN DÖNEM TÜRKİYE'Sİ VE AYAKLANMALAR (1800-1938):

a. Genel:

Modern Türkiye'nin selefi Osmanlı İmparatorluğu, son yüzyılına merkezî otoritesi bir hayli zayıflamış olarak girdi. Bunun bilinen nedenleri bu araştırmanın konusu değildir. "Topraklarının büyük bir kısmında Sultan'ın gerçek gücü önemsizdi, bazı bölgelerde ise (Kuzey Afrika, Arap Yarımadası) neredeyse bütünüyle kaybolmuştu."[392] Onaltıncı yüzyıl sonunda bozulmaya başlayan tımar sistemi, onsekizinci yüzyılda tamamen çökmüştü. Miri araziler yerel eşrafa terk edilmişti. Terk etmeyenler ise yeni yerel güçler haline gelmişlerdi.

Tımarın yerine getirilen iltizam sistemi ise bu düzeni daha da bozdu. Böylece taşra eşrafı, padişahın otoritesini sembolik olarak kabul eden, kimi yörelerde merkezî ordudan çok daha güçlü askerî kuvvetlere sahip bir merkezkaç kuvvet haline geldi. Bu merkezkaç yapının Rumeli'deki unsuru ayanlar, Asya'daki unsuru ise emir ya da beğlerdi. Sultan III. Selim'in hal'i vakasında da görüleceği üzere ayanlar, padişahı değiştirebilecek ya da onu kendi ordusuna karşı savunabilecek kadar güçlüydüler.

Bütün bu olumsuzluklara 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması eklendi. Bu antlaşma Osmanlı gelenekselliğini sarsan asıl olay olmakla birlikte; pek çok şeyin de miladı ve tetikleyicisidir. Akademisyenler Osmanlı modernleşmesini onsekizinci yüzyılla ve bilhassa bu olayla başlatırlar. Berkes[393] biraz daha geriye giderek, onsekizinci yüzyıl başında İstanbul'a gelen *Huguenot* mensuplarının ilk modernleşme çalışmalarında Osmanlı ileri gelenlerini etkilediklerini tespit eder. Ortaylı'ya göre ise[394], "Osmanlı insanı onsekizinci yüzyıldan beri bulunduğu mekânı ve zaman çizgisini başka bir bilinçle görmeye, dünya tarihini ve coğrafyasını tanımaya başladı." Dünyayla tanışan ilk bölge Balkanlar olacaktır. Eş zamanlı olarak Osmanlı Arabistan'ında Vahhabi odaklı mezhep kıpırdanmaları başlayacak; Anadolu'da ise

392. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 25.
393. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 45.
394. Ortaylı, İ. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. (Gözden Geçirilmiş 6. 25. Baskı). (İstanbul: Alkım Yayıncılık, 2006), s. 16.

Karadeniz ve Batı Anadolu Rumları ile Ermeniler ondokuzuncu yüzyılın sonunu, çoğunlukla Türkler ve Kürtlerden oluşan Müslümanlar ise yirminci yüzyılın ilk çeyreğini bekleyeceklerdir.

Ayaklanmaların seyri de bu tanışıklık seyriyle paraleldir. Üstelik ondokuzuncu yüzyıl ayaklanmalarını anlamak için Şekil 2-3'teki model yetersiz kalır. Artık devlet-i ebed-müddet kavramı Osmanlı Avrupa'sının büyük bir bölümü için bir ütopyadan ibarettir. Berkes bu durumu şu şekilde açıklar[395]:

> (...) (onsekizinci yüzyıl başlarından yirminci yüzyıl başlarına dek) iki yüzyıl boyunca, Osmanlı sisteminin ilkelerinin birer birer aşındığını göreceğiz. Tanrı düzeni kavramı yerine tabiat düzeni kavramı gelecek; toplum dışında ve üstünde devlet anlayışı yerine sınıflara ve onların arasındaki çatışmalara ve uzlaşmalara dayanan yasal devlet (hukuk devleti) kavramı gelecek; "gelenek" kavramı yerine "ilerleme" (*terakki*) kavramı gelecek; "denge" kavramı yerine "devrim" kavramı gelecek; toplumsal sınıfların oldukları yerde kalmaları ülküsü yerine kişilerin toplumsal yapıdaki yerlerinin sınıfsal bölüşümlere göre elde etmesi olgusu çıkacaktır.

Kapsamlı ıslahat düşüncesine sahip ilk padişahın Sultan III. Selim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak Sultan III. Selim, yeğeni Sultan II. Mahmud kadar despot ve kararlı hareket edememiştir. Sultan III. Selim, şehzadeliğinde babası Sultan III. Mustafa'nın uğraştığı 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşma ve Küçük Kaynarca Antlaşması'na tanık olmuş; tahta çıktığında ise amcası Sultan I. Abdülhamid'in döneminde başlayan Osmanlı-Rus, Avusturya savaşını devralmıştı. Yaş ve Ziştovi anlaşmalarıyla sonuçlanan bu savaşlar Osmanlı İmparatorluğu'nun ondokuzuncu yüzyıl öncesi yaptığı son büyük Avrupa savaşlarıdır. Yaş Antlaşması Osmanlı'nın Küçük Kaynarca kayıplarını kalıcı hale getirirken, Ziştovi Antlaşması ile birlikte Osmanlı-Avusturya çekişmesinde yeni bir döneme giriliyor; iki devlet arasındaki yaklaşık üç yüz yıllık sıcak çatışma süreci sona ermiş oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu yıpratan savaşlar serisi, artık Rusya ile devam edecekti.

Balkanlar'daki karışıklıkların bir benzeri onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap Yarımadası'nda da yaşanmaya başla-

395. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 33.

mıştır. Muhammed ibn Abdülvehhab'ın Necd'de başlattığı Vahhabi hareketi 1790'larda ayaklanma halini aldı ve süratle bütün Hicaz'a yayıldı. Vahhabiler Mekke'yi ele geçirip yağmaladılar; eylemlerini Hacer'ül Esved'i kırmaya kadar vardırdılar. Babıâli bu ayaklanmaya 1803'e kadar müdahale edemedi. Bu tarihten sonra ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa vasıtasıyla kontrol sağlanabildi. Ancak artık Arabistan'da Osmanlı otoritesine karşı bir dinî hareket ortaya çıkmıştı. Bütün bu anlatılanlarda dikkat çeken en önemli husus, Yeniçerilerden söz edilmemesidir. Zira onsekizinci yüzyıl sonu itibarıyla Yeniçeri Ocağı son demlerini yaşamaktaydı. Aslında ocağın bozulması klasik devşirme usullerinin terk edilmesi ve Yeniçeriliğin irsiyet esasına dönüştürülmesiyle başlamıştı. Hatta onsekizinci yüzyılda Yeniçerilerin maaş senetleri, piyasada alınıp satılabilen tahviller gibi değerli birer emtia haline geldi. Karal'a göre[396], Yeniçerilik defterine yazılı ve para alan insanların sayısı bu dönemde 400.000'e kadar ulaştığı halde, faal Yeniçeri miktarı 60.000 idi. Bunlardan savaşlara iştirak edenler ise yalnızca 25.000 kişi idi. Akçura'ya göre[397]; bir de yeniçerilerin aylıkları mühmel bırakıldığı için, birçok suiistimalle karşılaşıldı. Bu suiistimallerin yaygınlığı, Sultan III. Selim için düzenlenen layihalarda çok sık dile getirilmiştir.

Saltanatının ilk yıllarında karşılaştığı bütün bu sorunların, Sultan III. Selim'in ıslahat düşüncesini tetikleyen faktörler olduğu söylenebilir. Nitekim Sultan III. Selim 1792'de Nizam-ı Cedit adıyla bilinen ve ağırlıklı olarak orduda yenilikleri içeren bir ıslahat hareketi başlattı. Ortaylı[398], Nizam-ı Cedit'in "yeni düzen" anlamına gelmesi ile bunun hem Devrim Fransası hem de Rus Çarı Büyük Petro[399] tarafından sahiplenilen bir *Huguenot* sloganı olması arasındaki ilişkiye dikkat çeker.

Ancak Sultan III. Selim ıslahatları tamamlanamadan sona erdi. Çünkü dış ve iç gelişmeler ıslahat hareketini sınırlamıştı. 1798'de Napolyon Bonapart Mısır'ı istila etti. Osmanlı ordusu Mısır'ı savunabilecek güçte olmadığından, Mısır'ın direnişi bir gerilla savaşı

396. Karal, E. Z. *Selim III'ün Hattı Hümayunları.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), ss. 8-9.
397. Akçura, Y. *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. XIX. asırlarda).* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), s. 42.
398. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 38.
399. Büyük Petro, isyankâr kapıkulu askerleri *strelitz*'leri Kremlin Meydanı'nda cezalandırır ve onların yerine Noviy Stroy (Yeni Düzen) adındaki modern orduyu kurar (Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 38).

şeklinde gelişti. Ne var ki bilimsel ve teknolojik üstünlük Fransa'daydı. 1798 Piramitler Muharebesi'nde[400] 12.000 kişilik Fransız kuvvetleri; içinde sadece 3500 Yeniçeri olan 30.000 kişilik aşiret birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Avrupa devletlerinin çıkarları Devrim Fransası ile çatışmasaydı, Napolyon istilası daha ağır sonuçlar yaratabilirdi. Ancak, Fransa'nın Mısır'ı işgalinin ana nedeni İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmekti. Buna bir de Fransız Devrimi ihracının Avrupa monarşilerinde yarattığı büyük rahatsızlık eklenince, Babıâli aradığı desteği bulmakta gecikmedi. Koalisyon Savaşları olarak da bilinen bu savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'na iki büyük etki yaptı. Birinci etki Napolyon'un Mısır'ı fethi neticesinde Arap dünyası ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bağların zedelenmesiydi. İkinci etki ise Kampo Formio Antlaşması neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu ile sınır komşusu haline gelen Fransa'nın Doğu Akdeniz Adaları ve bugünkü Arnavutluk üzerinden yaydığı milliyetçilik fikirleriydi. Birinci etkinin aşındırıcılığı tartışılır, ama ikinci etki ileride görüleceği üzere, Osmanlı İmparatorluğu açısından ağır sonuçlar doğurdu.

Napolyon'un Afrika'dan çıkartılması sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na destek veren İngiltere ve Rusya'nın, bu yardımların karşılığını istemeleri Sultan III. Selim'in karşılaştığı diğer büyük sorunlardı. 1806 yılında Rusya ile yeni bir savaş başladı. Savaşın ilk yılında alınan yenilgiler, Yeniçerilerin yetersizliğini bir kez daha ortaya koydu. 1807 yılı sonlarında Yeniçeriler arasında, ocağın kaldırılacağına dair bir dedikodu yayıldı. Bu dedikodu yeni bir Yeniçeri ayaklanmasına yol açtı. Yeniçeri ayaklanması ulema, esnaf ve Yeniçeri iş birliğiyle ve Kabakçı Mustafa önderliğinde gerçekleşti. Sultan III. Selim isyancıların taleplerini kabul etti; Nizam-ı Cedit kaldırıldı. Sultan'ın çevresindeki ıslahatçı memurlar Yeniçeriler'e teslim edildiler ve At Meydanı'ndaki kanlı çınara asıldılar. Sultan III. Selim ise hal' edilmekten kurtulamadı; yerine IV. Mustafa geçirildi. Başkentteki Yeniçeri terörüne karşı sarayın imdadına Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa yetişti. Alemdar Mustafa Paşa bir Sultan III. Selim taraftarıydı. Ne var ki Rumeli Yaranları'nın[401]

400. Chaliand, *Yeni Savaş Sanatı*, ss. 70-71.
401. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 33.

kuvvetlerinin Trakya'dan İstanbul'a doğru yaklaştığını öğrenen Yeniçeriler, tahtı alternatifsiz bırakmak için Sultan III. Selim'in ve Şehzade Mahmud'un katline karar verdiler. Sultan III. Selim konusunda başarılı olsalar da[402], Şehzade Mahmud harem kadınlarından Cevri Kalfa sayesinde kurtuldu. Ayan kuvvetleri Yeniçerileri bastırdı ve sarayın denetimini ele geçirdi. Sultan IV. Mustafa derhal hal' edildi ve Sultan II. Mahmud tahta geçirildi. Bütün bu yardımın bedeli ise Sened-i İttifak oldu. Payitahtta yaşanan bu gelişmelere paralel olarak, 1803'te başlayan Sırp ayaklanması, 1806'da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sürmekteydi. Üstelik Boğazlar'da meydana gelen bir sorun nedeniyle İngiltere ile de 1809 yılında Çanakkale'de Kale-i Sultaniye Antlaşması yapıldı.

Ortaylı[403] ve Quataert[404]; şehzadeliği sırasında şahit olduğu hadiselerin, amcası Selim'in başına gelenlerin ve tahta çıkışındaki gerilimlerin Sultan II. Mahmud'u ıslahat düşüncesine sevk ettiğini tespit ederler. Ancak Sultan II. Mahmud amcasından daha kurnaz ve otoriterdi. Bu nedenle kendisine miras kalan Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitmesini bekledi. Bu sırada olgunlaştı; önce ayanla, sonra yeniçeriyle, ardından ulema, esnaf ve ahaliyle ittifaklar kurdu. Zamanı gelince bu ittifakları[405], bir diğeriyle iş birliği yapmak suretiyle, sırasıyla bozacaktı. Nitekim Sultan II. Mahmud, savaşın bitmesiyle birlikte hızla ayanları yok etti. Büyükleri birbirine düşürdü; küçükleri büyüklere ezdirdi. 1812-1820 arasında neredeyse bütün ayanlar ortadan kaldırıldı. Artık, Sultan II. Mahmud'un ittifaklar listesindekilerin üstü sırasıyla çizilmeye başlamıştı. Sultan II. Mahmud ayanları ortadan kaldırırken ulema ve yeniçerilerle anlaşmıştı.

Yeniçerilerin Sırp ve Yunan ayaklanmaları sırasındaki yetersizlikleri[406], iplerinin çekilmesine vesile oldu. Sultan 1825 yılında Eşkinci Ocağı diye yeni bir sınıf kurdu ve Ortaylı'ya göre[407] Yeniçerilerin ayaklanması için yeni bir bahane yarattı. Haziran 1826'da Yeniçeriler ayaklandılar, ama bu kez kontrol padişahtaydı. Üstelik

402. A.g.e., ss. 33-34.
403. A.g.e.
404. Quataert, D. *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*. 7. Baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).
405. A.g.e.
406. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 37.
407. A.g.e., s. 37.

Sultan II. Mahmud, siyasi yeteneğini kullanarak esnaf ve ulemayla da ittifak kurmuştu. Halk Et Meydanı'nı çevreleyen sokaklarda hazır olarak beklemekteydi. Son Yeniçeri ayaklanması alışılageldiği şekilde, kazanların devrilmesiyle başladı. Buna karşılık sarayın dış avlusunda konuşlanmış olan topçu birlikleri tarafından yoğun bir topçu ateşi açıldı ve Eşkinciler Yeniçerilere karşı taarruza geçti. Sultan I. Murad'ın Allah'a ve Sultan'a kul olsun diye kurduğu, bir dönemin dünyaya korku salan savaşçıları birkaç saat süren tarihî bir linçin hedefi haline geldiler. Üstelik bu linçe halk da katıldı. Vaka-yı Hayriye bu şekilde başladı ve yaklaşık üç yıl süren büyük bir insan avı yaşandı. Bir askerî isyan olduğu için araştırma kapsamı dışında kalsa da, Vaka-yı Hayriye; ayaklanmalarda, asiler kadar karşı koyma için de halk desteğinin önemini ortaya koyan en çarpıcı örneklerden birisidir.

Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud saltanatlarını kapsayan yarım yüzyıllık dönem ayaklanmaların seyrini değiştiren bir etkiye sahiptir. Balkanlar'daki ayrılıkçı ayaklanmaların tohumları bu dönemde atılmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Arap dünyasındaki Vahhabi ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa ayaklanmaları da bu dönemin ürünleridir. Doğu Anadolu'da merkezîleştirmeye karşı meydana gelen aşiret ayaklanmaları da bu dönemde çıkmışlardır. Bu dönem o kadar derin etkiler yaratmıştır ki; sonraki dönemlerde Türk modernleşmesine, Arap ve Balkan milliyetçiliklerine yönelik objektif yorumlar bu döneme atıfta bulunurken; Kürt milliyetçiliğine yönelik öznel atıflar da bu kaynaktan besleneceklerdir. Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı için böyle bir ortamda başlamıştır. Bundan sonraki üç alt başlıkta, Türkiye'nin ayaklanmalara veri olabilecek genel durumu bölgesel bazda ortaya konacak; bir anlamda 1800-1938 döneminin genel bir fotoğrafı çekilecektir.

b. Balkanlar:

Orhan Gazi'nin döneminden bu yana Osmanlı İmparatorluğu topraklarında en yoğun nüfusa sahip olan bölge Balkanlar'dır. Balkanlar'ın imparatorluğun ağırlık merkezi olması durumu Berlin Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Balkanlar imparatorluğun ağır-

lık merkezi olmasının yanında, ayaklanmalar tarihi için daha önemli bir niteliğe sahiptir: Onsekizinci yüzyıl sonundan, tamamen elden çıktığı 1913'e kadar geçen süre içinde savaşların, ayaklanmaların, büyük göçlerin, velhasıl her türlü sosyal kargaşanın da merkezi olması... İronik bir şekilde Jön Türkler öncülüğünde gelişen reformcu hareketlerin membaı da Balkanlar olacaktır.

Rumeli onsekizinci yüzyıldan beri zenginleşmekteydi. Avusturya gelişen sanayisinin hammaddelerini Balkanlar'dan karşılıyordu. "Balkanlar onsekizinci yüzyıl boyu büyük çiftliklerin zenginlik getiren tarımın ve tüccarın bölgesi olmaya başladı. Eskinin güçsüz küçük feodalleri ya elenip yok oldular, ya da zenginleşip toprak beyleri oldular."[408]

Ondokuzuncu yüzyıl başlarında, Avusturya ve Rusya'ya karşı sürekli toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki otoritesi de sarsılmaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir özerklik statüsüne sahip olan Eflâk ve Boğdan dışında, Tuna'nın kuzeyinde toprağı kalmamıştı. Bu dönemde Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikalarında Balkan coğrafyası önemli bir yere sahipti.

Ortaylı[409], Balkanlardaki ulusal uyanışı doğrudan 1789 Devrimi'nin bir sonucu gibi göstermenin doğru olmadığını söyler. Zira onaltıncı yüzyıldan beri görülen köylü ayaklanmaları veya haydut hareketlerine toplumsal ve idari bozukluklar neden olmakla beraber, isyancıların kendilerini ifade edişlerinde etnik bilincin izlerine de rastlanmaktadır. Stavrianos'a göre[410], "bu eşkıya hareketleri Balkan halklarının zihinlerinde ayaklanma geleneği yarattılar ve ondokuzuncu yüzyılda milliyetçilik akımları ortaya çıktığında bu eşkıyalar hazır savaş gücü idiler." Milliyetçilik önce yabancı propagandasıyla ve siyasi maksatlarla imparatorluğun Hıristiyan halkına aşılandı. Ayrıca[411], imparatorluktaki imtiyazlı durumlarından yararlanan Rum aydınları, Yunan probleminden ve Avrupa aydınlarının hürriyet ve egemenlik düşüncelerinden haberdar ol-

408. A.g.e., s. 34.
409. A.g.e., s. 60.
410. Stavrianos, L. S. *Balkans, 1818-1914.* (New York, NY, USA: Holt, Rinehart and Wilson, 1963), s. 144.
411. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.*

muşlardı. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Rum şair, tarihçi ve yazarları da Yunanistan'ın egemenliğini ve hatta eski Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması yolunda yazılar yazmaya başladılar. Öte yandan Sırp yerleşim bölgeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ve Avusturya ile yaptığı harplerde çok kez harp alanı oldu. Karal'a göre[412], "Avusturya ve Rusya ajanları da Sırplar arasında milliyetçilik ve istiklâl fikriyle duygularını uyandırmaya çalıştılar."

Şentürk[413], ondokuzuncu yüzyılda gayrimüslim tebaa arasında ortaya çıkan milliyetçilik cereyanlarının, dil ve etnik temelden ziyade dine dayandığını söyler. Karpat[414] bunu "cemaat milliyetçiliği," Hobsbawm[415] ise "popüler ön-milliyetçilik" olarak adlandırır. Esasen, Balkan halklarının Osmanlı yönetimi altında asimile olmamalarında ve ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinde sahip çıkacakları kimliklerini korumalarında Ortodoks Kilisesi'nin tutumu da önemli rol oynamıştır.

Bu bağlamda din, Müslüman Türkler ve Hıristiyan tebaa arasında, ırka dayalı ve kültürel asimilasyonu engellemiş, geçmişin Altın Çağları'na ilişkin hatıraların canlı tutulmasını sağlamıştır. Kilise de, ayrılıkçı hareketlerin başladığı dönem öncesinde, ortak ve güçlendirici bir bağ vazifesi görmüştür.

c. Arap Yarımadası:

Arap Yarımadası'ndaki Osmanlı hâkimiyeti, iki döneme ayrılarak incelenebilir. 1517-1840 arasındaki birinci dönem; Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve idari açıdan güçlü olduğu dönemdir. Bu dönemde Arabistan; özerk yapıdaki Mısır, Hicaz, Necd, Asîr ve Kudüs vilayetlerinden oluşuyordu. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti önemli ölçüde sembolikti ve merkezî yönetimin etkisi çok az hisse-

412. Karal, E. Z. *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007), ss. 101-109.
413. Şentürk, H. *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), s. 20.
414. Karpat, K. H. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Çev: Recep Boztemur). (Ankara: İmge Kitabevi, 2004).
415. Hobsbawm, E. J. *1700'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. (Dördüncü Basım). (Çev.: Osman Akınhay). (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), s. 72.

dilmekteydi. Şehirlerde küçük Osmanlı garnizonları bulunduruldu. İstanbul'dan, Mekke ve Medine'ye nadiren devlet memuru gönderilirdi. Özetle[416], "Arabistan'daki Osmanlı hâkimiyeti, imparatorluğun diğer topraklarındaki gibi, hatta daha fazla âdemimerkeziyetçiydi." Bu özerkliğin ardında merkezin aczinin değil, dinî nedenlerin yattığı açıktır. 1840-1917 arasındaki ikinci dönem; Osmanlı hâkimiyetinin zayıfladığı ve Avrupalı güçlerin ilgisinin arttığı dönemdir. Kürkçüoğlu'na göre[417]; bu dönemde Osmanlı'nın ıslahat ve merkezîleştirme çabalarından Arabistan da payını almıştır.

Arabistan'ın sakin yapısı onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Necd'de Vahhabi hareketinin ortaya çıkması ve bunların 1803-1805 yılları arasında Hicaz'ı işgal etmeleri ile bozulmuştur. Vahhabi Ayaklanması'na 1804-1813 yılları arasındaki mücadelelerden sonra Kavalalı Mehmet Ali Paşa son vermişti, ama bu sefer de kendisi Osmanlı idaresine isyan etti. Böylece[418], "Arabistan 1840'a kadar Kavalalı Mısır'ının yönetimi altında kaldı." Hükümranlığının merkezi olan Mısır, İngiliz ve Avusturya donanmalarının tehdidi altında olduğu için[419]; 1840'ta Kavalalı Mehmed Ali Paşa Osmanlı Sarayı ile bir antlaşma yaparak Hicaz'dan çekildi. Dolayısıyla Arabistan'daki Osmanlı ıslahatları ve merkezîleştirme faaliyetleri bu tarihten sonra başladı. 1844 yılında, Vali ile Emir arasında idari işlerde yeni bir taksim yapıldı ve Hac yollarının Bedevilere karşı güvenliğinin sağlanması ve kutsal şehirlerin korunması faaliyetinin Vali ve Şerif iş birliği ile yerine getirilmesine karar verildi[420]. Vali'nin Hicaz'da yetkilerinin artmasıyla birlikte idari yapıda çift başlılık ortaya çıktı.

Arap vilayetlerinde merkezî idareye karşı gösterilen tepkilerin dört temel nedeni olduğu söylenebilir: Batılı Devletlerin tahrikleri ve yönlendirmeleri; Osmanlı yönetiminin merkezîleştirme ve

416. Vassiliev, A. *The History of Saudia Arabia.* (New York, NY, USA: New York University Press, 2000), s. 59.
417. Kürkçüoğlu, Ö. *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi: 1908-1918.* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982), s. 10.
418. Kurşun, Z. Osmanlı Devleti idaresinde Hicaz (1517-1919). *Osmanlı Ansiklopedisi,* C. I, ss. 316-325. (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), s. 320.
419. Kelly, J. B. Mehmet Ali's Expedition to the Persian Gulf, 1837-1840 –Part II. *Middle Eastern Studies.* (1/4), Temmuz 1965, ss. 350-381.
420. Ochsenwald, W. *Religion, Society and the State in Arabia-the Hijaz under the Ottoman Control.* (Ohio, USA: Ohio State University, 1984), s. 134.

ıslahat politikaları; bazı yerel liderler ile merkezden gönderilen idareciler arasındaki anlaşmazlıklar ve bu liderlerin kişisel ihtirasları ile ekonomik nedenler.

Böylece Balkanlar'da başlayan isyanlar serisinin değişik bir biçimi Arabistan'da da başladı. Vahhabi Ayaklanması'ndan sonra ilk huzursuzluk 1841'de Lübnan'da meydana geldi. Bu daha ziyade Müslümanlarla Hıristiyan Marunîler arasındaki bir gerilimin sonucuydu. Ancak anlaşmazlık hızla büyüdü. Fransa, 1740 Anlaşması'nda elde ettiği Katolik hamiliği hakkına dayanarak, Osmanlı Sarayı'nın iznini alma gereği bile duymadan ayaklanmaya müdahale etti. Bunu 1853'teki Kutsal Yerler Sorunu izledi. 1740 Kapitülasyon Antlaşması'nda Fransa'ya Kudüs'teki Hıristiyan Kutsal Yerleri'nin korunması ile ilgili haklar verilmişti.[421] Ancak aynı haklara 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar da sahip oldular.[422] Böylece Fransa ile Rusya arasında bir Kutsal Yerler sorunu ortaya çıktı. Bu kriz önce Beytüllahim Yıldızı'nın kaybolmasıyla derinleşti; ardından Kırım Savaşı'yla sonuçlanacak gerilim sürecini başlattı. Kırım Savaşı'nın bittiği yıl[423]; Hicaz'da Mekke Şerifi Abdülmuttalib, Islahat Fermanı'na tepki göstererek ayaklandı. Benzer nedenlerle 1858'de Cidde'de ve 1860'ta Suriye'de ayaklanmalar meydana geldi. Suriye olayları ise 1841 Lübnan geriliminin tekrarı niteliğindeydi. Suriye olaylarından sonra sakinleşen Arap Yarımadası, bu durumunu Sultan II. Abdülhamid'in İslâmcılık politikalarıyla bir müddet daha korudu. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanının ardından 1908-1918 yılları arasında Yemen'de Seyyid Muhammed El İdrisî Ayaklanması meydana geldi.

Arap Yarımadası Birinci Dünya Savaşı'na Asîr Ayaklanması devam ederken girdi. Dünya Savaşı'ndaki ilk cephe Kasım 1914'te

421. 1740 Kapitülasyonunun 50. maddesine göre, Osmanlı ülkesindeki Frenk piskopos ve rahiplerinin hangi ulustan olurlarsa olsunlar Fransız Kralı'nın himayesi altında oldukları belirtilmekte ve daha önce Fransa'ya verilmiş olan imtiyazlar bunları da kapsayacak hale getirilmekteydi. 51. Maddeye göre ise [Eryılmaz, B. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi.* (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), s. 77], Kudüs'teki Kutsal Yerler, Fransa Krallığı'nın idaresi altında olduğundan, gerektiğinde bu yerlerin onarımı için Osmanlı Hükümeti engel çıkarmayacaktı.

422. Madde 7. Osmanlı İmparatorluğu, Hıristiyan dininin hakkına saygı ve kiliselerini siayet edecek; Rus elçisi her ihtiyaçta kiliselerin korunması konusunda danışmada bulunabilecektir. Bu danışma, komşu ve dost bir devlet başkanının samimi isteği olarak Osmanlı tarafından kabul olunacaktır [Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* (I. Cilt). (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2011), ss. 64-70].

423. Ochsenwald, *Religion, Society and the State in Arabia...*, s. 118.

Irak'ta açıldı[424], fakat bu cephede yaklaşık bir yıl sonraki Ktesifon Muharebesi'ne kadar kayda değer bir gelişme olmadı. Irak Cephesi'nin açılmasını izleyen iki ay içinde Cemal Paşa Suriye ve Filistin'de konuşlu olan Dördüncü Ordu Komutanlığı'na atandı. Ardından Ocak 1915'te Kanal Cephesi açıldı; çok kısa bir süre sonra Şubat 1915'te kapandı. Dünya Savaşı'nda Arap Yarımadası'ndaki en önemli çatışma, Arap ayaklanmaları serisinin de sonuncusu ve en önemlisi olan 1916-1918 Şerif Hüseyin Ayaklanması'ydı. Arabistan'daki Osmanlı hâkimiyeti bu ayaklanma ile tamamen son buldu.

ç. Doğu Anadolu:

Anadolu Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihî, sosyolojik ve kültürel membaıdır. Bu özelliği Anadolu'yu ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmesi gerekirken, durum böyle olmamış ve Anadolu uzunca bir süre ihmal edilmiştir. Bunun sebebini merkezî yönetimin ilgisizliğine bağlamak, fazlaca yüzeysel bir yaklaşım olur. Bu ihmalin ardında iktidar mücadelesini ve Osmanlı Hanedanı'nın önceliklerini aramak daha uygundur. Zira Anadolu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel membaı olması, aynı zamanda potansiyel rakiplerini de barındırıyor olması anlamına gelir. İmparatorluğun kuruluş döneminde Osman Gazi her ne kadar *primus inter pares*[425] olarak diğer beyliklere üstünlüğünü kabul ettirmişse de, aslında 600 yıllık bu zımnî sözleşme her an bozulmaya açıktı. Osmanlı saltanatının kuruluş yıllarında beylikler arasındaki çekişmeler, bu savın kanıtlarıdırlar.

---

424. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girer girmez İngilizler, Abadan petrollerini korumak ve kuzeye doğru ilerleyerek Rusya ile birleşmek, böylece Türk kuvvetlerinin İran'a girerek Hindistan yolunu tehdit etmesini önlemek üzere, Basra'ya çıkarak Bağdat'a kadar geldiler. Fakat 22-24 Kasım 1915'te Ktesifon'da Türk kuvvetleri İngilizleri yenerek, geri püskürttü. 29 Nisan 1916'da Küt-ül Amara'daki İngiliz kuvvetlerini kuşatan Türk kuvvetleri, başlarında komutanları Towshend olmak üzere 18,000 İngiliz askerini esir aldılar. Böylece Irak düşmandan temizlendi. Fakat İngilizler Basra'dan yeni kuvvetler karaya çıkardılar. Bu defa başarı kazanarak 11 Mart 1917'de Bağdat'ı aldılar [Erkal, Ş. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı (1914-1918)*, C 6. (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1978)].

425. Itzkowitz, N. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*. (Çev.: İsmet Özel). (İstanbul: Şule Yayınları, 2008). Latince kökenli bu söz; "eşitler arasında birinci" anlamına gelir. Bu terim günümüzde, devletler hukuku ve siyaset bilimi literatüründe, hassas hiyerarşik konumları göstermek için kullanılmaktadır. Roma İmparatorları, diktatör olarak anılmamak için bu terimin kısaltması olan *princeps* sıfatını kullanırlardı.

İkinci önemli neden ise mezhep ayrılığıdır. Bilinenin aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında Anadolu'nun çoğunluğu Alevi Müslümanlardan oluşuyordu. Hâlbuki Osmanlı Hanedanı Sünni'ydi. Bu hassasiyet[426] Osmanlı'nın siyasi evlilikleriyle çözülmeye çalışılmış ve büyük oranda başarılı olunmuştu. Bunların en bilineni Osman Gazi ile aslen bir Alevi Dedesi olan Şeyh Edibali'nin kızı Malhun Hatun'un evliliğidir. Ancak onbeşinci yüzyılın sonundan itibaren İran'da Şii Safevi Devleti'nin güçlenmeye başlaması bu hassasiyeti yeniden gündeme getirdi. Aslen Türk olan Şah İsmail, Doğu Anadolu'da mezhep ve ideoloji açısından kendisine taraftar aşiretleri Osmanlı aleyhine kışkırttı. Sultan I. Selim, Şah İsmail'in bu stratejik hamlesine aynı ustalıkla; bölgedeki Sünni Kürt aşiretlerinin desteğini kazanarak karşılık verdi. Sultan I. Selim ile Şah İsmail mücadeleleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Çaldıran [1514] galibiyetiyle sonuçlandı, ama uzun yıllar sürecek olan mezhep çatışmalarının tohumları da atılmış oldu.

Diğer bir önemli neden olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzünü hep Avrupa topraklarına dönmüş olması söylenebilir. Göçebe Orta Asya'dan gelen ve hep Batı istikametinde ilerleyen fütuhat geleneği[427] ve Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren kendisini Roma'nın mirasçısı olarak görmesi[428], bu sebeplerin başlıcaları olarak sayılabilir. Öyle ya da böyle Anadolu ve onun bir parçası olan Doğu Anadolu yüzyıllarca kendi haline bırakılmıştır.

Doğu Anadolu Sultan I. Selim ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve o tarihten itibaren[429] diğer Osmanlı toprakları gibi özerk bir yapıda yönetilmiştir. Özerk yapının unsurları Aşair-i Ulus ve Kürt Emirleriydi. Doğu Anadolu, Celali İsyanları bir kenara bırakılırsa, uzunca bir süre sorunsuz bir bölge olarak kalmış; Osmanlı'nın İran'a açılan kapısı olma görevini yürütmüştür. Doğu Anadolu'daki karışıklıkların başlangıcını 1803'ten itibaren başlayan ayaklanmalara bağlayan öznel görüşler vardır; fakat bu ayaklanma-

426. A.g.e.
427. A.g.e.
428. Kafadar, C. *İki Cihan Aresinde.* (İstanbul: Birleşik Dağıtım Yayınevi, 2010).
429. Orhonlu, C. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696).* İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakiltesi Yayınları (Nu. 998), 1963, ss. 17-18; Tekindağ, M. C. Ş. Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi. *Tarih Dergisi.* (XVII/22), Mart 1967, s. 75.

ların Balkanlar'daki gibi milliyetçi ve ayrılıkçı olduklarını söylemek zordur. Bunlar daha ziyade merkezîleştirmeye tepki niteliğindeki ayaklanmalardır. Bu nedenle Doğu Anadolu'daki ayrılıkçı hareketlerin başlangıcını ondokuzuncu yüzyıl başına çekmek konusunda ihtiyatlı davranmak gerekir. Bunları Arap Yarımadası'ndaki benzerleriyle aynı kategoriye alıp, ıslahatlara ve merkezîleştirmeye yönelik tepkiler olarak adlandırmak daha doğru olur.

Doğu Anadolu'nun bir diğer özelliği de Osmanlı-Rus Savaşları'nın aktif bir cephesi olmuş olmasıdır. Özellikle ondokuzuncu yüzyıl savaşlarında bu nitelik belirgin hale gelir. Bölge, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 ve Birinci Dünya Savaşı sırasında dönem dönem Rus işgaline uğramıştır.

3. AYAKLANMALARIN SOSYOLOJİK ARKA PLANI:

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda şiddet, tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar artmıştır. Osmanlı toplumunun klasik dönemden kalma ve modernleştiremediği yapıları ondokuzuncu yüzyıldan itibaren bu şiddete, dolayısıyla da ayaklanmalara kuvvetli birer dayanak sağlamışlardır. Türkdoğan bunu, "Oğuz-Türkmen İkiliği" olarak adlandırdığı merkez-çevre ilişkisi bağlamında ele alır. Türkdoğan'a göre[430];

> Osmanlı toplum yapısını oluşturan kolektif davranış biçimleri, biri merkezden, öteki de çevreden olmak üzere ikili bir yaylım ateşinin alanı içindedir. Merkez tamamen halkını dışlayan yabancı soylu unsurların elindedir. Çevre ise, merkez tarafından dışlanan Türkmen boylarından ibarettir.

Savaşların finansmanı için vergilerin yükseltilmesi, ekonomik bunalımlar, milliyetçilik akımları, dinî çatışmalar ayaklanmalara gerekçe olmuşlarsa da, asıl sorunun yapısal olduğu görülmektedir. Mardin bunu[431], "merkezin göz yumduğu bir yerelcilik temeli"ne bağlarken; Türkdoğan[432], "millet-devlet bütünleşmesinin güçlü kılınmaması" ile ilişkilendirir.

430. Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, s. 11.
431. Mardin, Ş. Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? *Daedalus*. (102/1, Post-Traditional Societies), Winter, 1973, ss. 169-190.
432. Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, s. 630

Aslında âdemimerkeziyet raiyyet ve mal kazanmanın en uygun yoludur. Ancak bu sistem homojen bir fetih politikası için daha faydalı olurdu. Hâlbuki Osmanlı, birbirinden farklı coğrafyalarda, farklı kültürel yapıları fethetti. Bu ise zamanla altından kalkamayacağı bir otonomi çeşitliliğine yol açtı. Bir noktadan sonra otonomiler kontrolden çıktı; zamanla birer merkezkaç sorun haline dönüştü. Merkezî otoriteyi yeniden tesis etme çabaları imparatorluğun her yerinde aynı direnişle karşılandı.

Ayaklanmaların sosyolojik arka planını oluşturan önemli bir faktör de, özellikle Doğu Anadolu'daki aşiret yapısıdır. Ziya Gökalp birer etnik zümre olarak tanımladığı aşiretlerde iki ana dayanışmanın olduğunu söyler. Bunlar[433]; "kan davası dayanışması ve gazve[434] dayanışmasıdır." Van Bruinessen[435], aşireti "gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğü de olan (dolayısıyla ekonomik) kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir," şeklinde tanımlar. Bu sosyo-politik birimin en önemli unsuru lideridir. Ayaklanmalardaki liderlik faktörünün en iyi örneği aşiret reisleridir. Aşiret reislerinin aynı zamanda şeyh olması halinde, otoritesi bir kat daha güçlenir. Bazı aşiret reisleri sadece aşiret reisi olarak kaldığı halde, bazıları aşiret reisliği ile birlikte dinî reisliği de beraber yürütürler. Bazıları ise bu iki özelliğin yanında bir de milli liderlik rolüne soyunurlar. Şeyh Said bu role soyunanların popüler bir örneğidir.

Türkdoğan'a göre, aşiretleri yönlendirmenin yolu, aşiret liderini etkilemekten geçer[436]: "Rus generallerinden Korganof, Erzurum'da taarruza geçmeden önce Zeylani aşireti reisi Süleyman Ağa ile Sepki aşireti reisine oldukça yüklü paralar vererek, bu aşiretlerin tarafsızlığını sağlamıştır."

Bilindiği üzere Osmanoğulları, Selçuklu Devleti'ne bağlı bir Oğuz uc beyliğiydi. Türk aşiretlerinde "uc" önemli bir kavramdır.

433. Gökalp, Z. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler.* (3. Basım). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011), s. 24.

434. Gazve: Arap toplulukları arasında yağma amacıyla yapılan akınlar ve bunlardan dolayı çıkan çatışmalardır. İslâm'dan sonra sözcüğe din adına yapılan savaş anlamı verilmiştir (A.g.e, s. 24).

435. Van Bruinessen, M. *Ağa, Şeyh, Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi.* (7. Baskı). (Çev.: Banu Yalkut. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 82.

436. Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, s. 63.

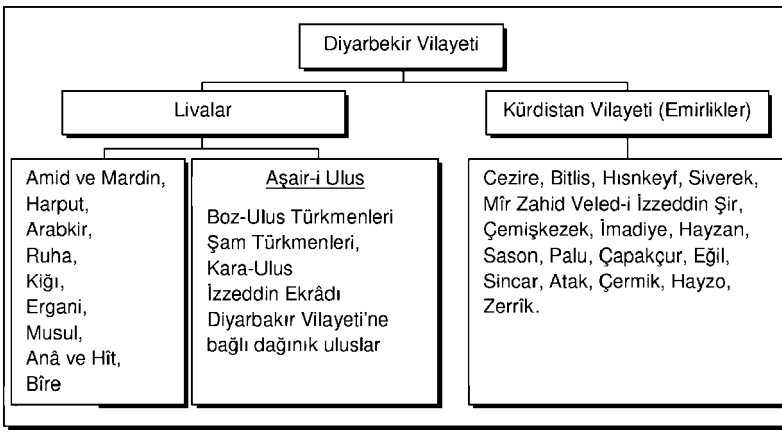
Göksu[437]; Selçuklu devlet siyaseti gereğince Türkmen aşiretlerinin stratejik açıdan önemli ve dönemin devletleriyle sınır teşkil eden yerlere yerleştirildiklerini belirtir. Bununla hem devletin sınırları emniyete alınmış oluyordu, hem de Türkmenlerin "gaza" faaliyetlerinden yararlanılmış oluyordu. Devlet, kadın ve çocuklar dâhil olmak üzere kışla hayatı yaşayan bu Türkmen aşiretlerinden vergi almazdı[438]. Aşiretlerin gaza faaliyetleri o kadar etkili olmuştur ki, birçok batılı yazar "uc" kelimesini bir Türk aşiretinin adı zannetmişlerdir[439]. Fetihlerde gaziliklerinden yararlanılan aşiretlerin, devlet yerleşik hayata geçtikçe sorun teşkil ettiğini not etmek gerekir. Zira Doğu Anadolu aşiret yapısının anlaşılmasında bu, ilk önemli ayrım noktasıdır. Wittek'e göre[440],

> Devlet ile göçebeler arasındaki bu zıtlık tarih boyunca devam edegelir. Umumiyetle, fırsat buldukça soygun yapmaktan başka suç işlemeyen küçük ve kudretsiz göçebe toplulukları bile, her kovulmuş kimsenin sığınak aradığı muhtemel isyan yuvalarıdır ve bir iç savaş çıkınca, asi tarafın bayrağı altına üşüşerek ciddi bir tehlike halini alırlar.

Osmanlı İmparatorluğu, Türk aşiretlerini kontrol altında tutmak ve yüksek stratejisine uygun bir şekilde yerleşik hale getirmek istemiştir. Bunu da fethedilen Avrupa topraklarının İslâmlaştırılması şeklinde kullanmıştır. Böylece ondördüncü yüzyıldan itibaren Balkanlar'a Türk aşiretleri göç ettirilmiştir. Bu stratejinin Sultan II. Mehmed zamanında çok yoğun bir şekilde uygulandığı bilinir. Nitekim buradaki Türk aşiretleri "Evlâd-ı Fatihân"[441] olarak adlandırılmışlardır. Özetle Osmanlı İmparatorluğu Türk aşiretlerini onaltıncı yüzyıl başına kadar büyük ölçüde devlet sistemi içine almış görünmektedir. Öte yandan yine bu yüzyıl içinde, Çaldıran

437. Göksu, E. *Türkiye Selçuklularında Ordu.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), s. 220.
438. İlhan, S. *Türk Askerî Kültürünün Tarihî Gelişmesi "Kutsal Ocak".* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999), s. 98.
439. A.g.e.
440. Wittek, P. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Aşiretlerinin Rolü. *Tarih Dergisi,* 1963, s. 263.
441. 1691 senesinde sultânın hatt-ı hümâyûnu ile yörük Türkleri Evlâd-ı Fâtihân adı altında ve Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolunda olmak üzere yeniden yazıldı ve zamânın ihtiyâçlarına göre teşkilâtın askerî ve iktisâdî bünyesi az çok değiştirildi. (Arslan, A. Evlad-ı Fatihan Teşkilatının Kaldırılması. *Balkanlarda İslâm Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu.* Sofya, Bulgaristan: Bulgaristan İlimler Akademisi, 20 Nisan 2000).

Savaşı'nı takip eden dönemde Doğu Anadolu'da Kürt ve Türkmen, Arabistan ve Kuzey Afrika'da Bedevi aşiretleri de Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir.

Şekil 2-4: Kürt ve Türkmen Aşiretlerinin Osmanlı İdari Taksimatına İlk Alınışları

Kürt ve Türkmen aşiretlerinin ilk idari yapılanması Diyarbekir Vilayeti'nin teşkiliyle olmuştur. Buna göre Diyarbekir Vilayeti Şekil 2-4'teki yerleşim yerleri ile birçok yerleşik ve göçebe Türkmen ve Kürt aşiretlerini kapsamaktaydı[442].

Kürt ve Türkmen aşiretlerinin geleneksel yapıları ve yaşayış tarzları, Arap aşiretlerinden çok Türk aşiretlerine benziyor olsa da[443], Osmanlı'nın kendinden olmayan topluluklara uyguladığı zımnî sözleşmesi, diğer bir deyişle otonomisi Kürt ve Türkmen aşiretleri için de işletildi. Kürt ve Türkmen aşiretleri süratle vergilendirme sisteminin içine alındılar. Zira[444], genel olarak hayvancılıkla uğraşan aşiretler önemli birer ekonomik kaynak oluşturmaktaydı. Bu doğrultuda aşiretlere yaylak ve kışlaklar tahsis edildi. Yine bu top-

442. Göyünç, N. Diyarbekir Beylerbeyiliği'nin İlk İdârî Taksimatı. *Tarih Dergisi.* (23), Mart 1969, ss. 26-30; Barkan, Ö. L. *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları.* Cilt 1. Kanunlar. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları (Nu. 256), 1943, ss. 143-144; İnalcık, H. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (1300-1600). Cilt 1. (Çev.: Halil Berktay). (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), ss. 73-74.

443. İbn-i Haldun Arap aşiretlerinin çöl ikliminin zorluğundan dolayı diğer topluluklar tarafından rağbet görmediklerinden, bu noktada Türk ve Kürt aşiretlerinden ayrıldıklarını ve daha homojen bir görüntü arz ettiğini söyler (İbn Haldun, *Mukaddime.*, C1, s. 173).

444. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...*, s. 75.

luluklardan her biri[445], tımar ve vâkıf reayası şeklinde bir sancağın vergi dairesi içine alındı. Ayrıca Doğu Anadolu'nun fethi sırasında yararlılıkları görülen Kürt emirlerine İdrisi Bidlisî'nin çabalarıyla muhtariyet verilmiş[446] ve bunlar yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları[447] adıyla, irsi olarak el değiştirecek şekilde yapılandırılmışlardı.

Üstelik bu emirler gerekli görülmedikçe görevden alınmamaktaydılar. Kendilerinden sadece[448], gerek görüldüğünde, tâbi oldukları beylerbeyleri ile sefere katılmaları istenmişti. Akgündüz'e göre[449], yurtluk-ocaklık sancaklar da hükümet sancakları gibi olup, burada da beylik irsîydi. Bunların hükümet sancaklarından farkı tımar ve zeamet uygulanmasıydı. Bu yüzden köy ve mezralar tahrire tabi tutulmuştu. Sancakbeyleri[450] bağlı bulundukları beylerbeyleri ile askerî sefere katılmak zorundaydılar. Merkezî hükümet, bazı göçebe aşiretlere miri aşiretlik statüsü vermişti. Burada da aşiret reisi; çağrıldığında sefere katılmak, tımar, vergi toplamak ve suçluları cezalandırmak görev ve yetkilerine haizdi. Şahin'e göre[451]; miri aşiretliklerde de, reislik irsiydi.

Böylece Kürt ve Türkmen aşiretleri, devletin kuruluşunda büyük payı olan Oğuz aşiretleri gibi bir gazilik görevi ve sorumluluğu üstlenmeden; zamanla oldukça geçirgen hale getirdikleri Doğu Anadolu ve İran sınır bölgelerinde, kendi konar-göçer yaşantılarına devam ettiler. Bu da ikinci ayrım noktasıdır. Dolayısıyla ondokuzuncu yüzyıl başındaki aşiret ayaklanmaları; Osmanlı İmparatorluğu'nun, aşiret yapısını bozma tehdidi içeren merkezîleştirme çabalarına karşıdır. Zürcher aşiret yapısının doğurduğu sonucu şu şekilde özetler[452]:

> Osmanlı merkezî yönetiminin beylerin ortadan kaldırılması ve bu beylerin yerine etkin merkez denetimi geçirmede beceriksiz oluşu, uzun bir anarşi dönemine yol açmış; bu

445. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri...*, ss. 17-18.
446. Tekindağ, Yeni Kaynak ve Vesikaların ..., s. 75.
447. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'nde aşiret anlamında kullanılmıştır [Sertoğlu, M. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi.* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları 1992), s. 19].
448. A.g.e, ss. 19-20.
449. Akgündüz, A. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 4. Kitap, Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım: Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler.* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1992), s. 477.
450. Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, ss. 240-242.
451. Şahin, İ. Tîmâr sistemi hakkında bir risâle. *Tarih Dergisi.* (İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, 32), 1979, ss. 923-924.
452. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 55.

dönemde yeniden aşiret başkanlarına ve aşiretler arasındaki çatışmalarda arabuluculuklarıyla nüfuzlarını arttırmış olan dinî önderlere geçmişti.

4. AYAKLANMALARIN İKTİSADİ ARKA PLANI:

Keyder'e göre[453], "Osmanlı İmparatorluğu kapitalizmle bütünleşme süreci içinde geriledi ve çeşitli milliyetçi ayrılık hareketlerinin başarıya ulaşması sonucu parçalandı." Osmanlı İmparatorluğu bu sürecin başlangıcında, yani onbeşinci ve onsekizinci yüzyıllar arasında; Avrupa'da hüküm süren merkantilizme karşı, diğer geleneksel imparatorluklar Çin ve Hindistan gibi, ama kendine has bir provizyonist politika izledi. Konu bu olmasa da; provizyonist iktisat politikasının üretim ve ticaret dışı yöntemlere dayandığını ve sermaye birikimini önemsemediğini hatırlamakta yarar vardır. Keyder bunu şöyle formüle eder[454]:

> Bağımsız konumunu sürdüren köylülükten beklenen, her yıl belli bir oranda vergi ödemesiydi; bu vergiyi politik otorite yetki verdiği memurları eliyle doğrudan doğruya topluyordu. Ticaretse, hem etkin bir vergilendirme, hem de ülkenin aşırı serbest bir ticarete kapatılmasını sağlamak için, merkezî kontrol altında tutuluyordu. Bu formül iktisadi artığın yeterli bir bölümünü saraya aktardığı ölçüde, politik iktidarın sürdürülebilmesi de mümkündü.

Osmanlı İmparatorluğu, Bizans'tan aldığı bu formüle uygun hareket etti[455]. Fetihlerden, toprağın işlenmesinden, vergilerden ve antik ticaret yollarının kullanımından elde ettiği gelirlere dayanmakla yetindi. Doğal olarak bu sistem dış etkilere karşı oldukça kırılgandı. Nitekim İspanyol *Conquistador*'ların Avrupa'da neden olduğu fiyat enflasyonu Osmanlı ekonomisini de felç etti. Onaltıncı yüzyılın ortalarından onyedinci yüzyıl ortalarına kadar bir hiperenflasyon dönemi yaşandı. Osmanlı toplumu bu ekonomik krizde büyük yaralar aldı. Siyasi ve sosyal yapılarındaki bozulmalar onarı-

453. Keyder, Ç. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar.* (15. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 9.
454. A.g.e., s. 15.
455. A.g.e.

lamaz bir hale geldi. Bu araştırmada Celali İsyanları ve Büyük Kaçgun incelenseydi, isyanların nedenlerini bu krize bağlamak yeterli olurdu. Pamuk'a göre[456]; "yine de onyedinci yüzyıldaki iktisadi daralmanın boyutlarını ve nedenlerini yeterince anladığımız söylenemez."

Osmanlı Devlet sistemi, değişimi değil düzenlemeyi esas aldığından[457], karşılaştığı ekonomik krizlere de geçici tedbirler almakla yetindi. Örneğin, savaş gelirleri ya da ticaret yollarının getirileri azalınca tağşiş yaparak durumu kurtarmaya çalıştı. Başka bir geçici tedbir, çöken tımar sisteminin yerine; vergilerin, mali yılın başında mültezim denilen aracılardan peşin olarak alınmasını öngören iltizam sisteminin getirilmesi oldu. Ancak günü kurtarmak için uydurulan her tedbir, eskisinden daha büyük sorunlar doğurdu. Zira iltizam, Keyder'in deyimiyle[458]; "mahalli senyörlerin merkezî bürokrasiyi atlatarak köylülerden çekilen artığa el koymanın bir yoluydu." İltizam önce malikâneye, ardından eshama[459], daha sonra Galata Bankerleri'ne borçlanmaya, en sonunda dış borçlanmaya ve Düyûn-ı Umumiye'ye kadar gidecektir.

Öte yandan aşırı üstünlük duygusunun bir sonucu olan kapitülasyon, başlangıçtaki amacının dışına çıktı. Doğrudan ilgili padişahın tasarrufunda olan kapitülasyon hakkı, 1740 kapitülasyonları ile sürekli hale getirilerek bir anlamda yabancı elçilerin kontrolüne bırakılmış oldu. Elçiler ise korudukları kitleyi gün geçtikçe genişlettiler. Keyder[460] elçilerin bu şekilde davranmalarını; Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasına ve Avrupa kamuoyunun padişahı ve kanunlarını bir zorbalık örneği olarak görmesine bağlar. Böylece pek çok gayrimüslimin yabancı ülke uyruğuna geçerek, kendi ülkelerinde vergisiz ticaret yapma olanakları doğdu. Zamanla gayrimüslim tüccarlar[461], Osmanlı köylüsü ile yabancı sermaye arasında bağlantı kuran bir komprador sınıfına dönüştü. Bu durum ticaret gelirlerinin vergilendirilmesinde büyük kaçaklara neden oldu.

456. Pamuk, Ş. *Osmanlı-Türkiye İktisadı Tarihi: 1500-1914.* (6. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2010), s. 178.
457. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma.*
458. Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 16.
459. Genç, M. Esham. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Cilt 11, ss. 376-380. (İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).
460. Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 32.
461. A.g.e., s. 34.

Osmanlı İmparatorluğu'nun her ekonomik buhranda aldığı bu yetersiz tedbirler, zaman içinde ülke genelinde toplumsal memnuniyetsizliğe yol açtı. Toplumsal memnuniyetsizlik Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele halinde olan devletler için, uygun bir kara propaganda vasıtası olarak kullanıldı. Yabancılar tarafından istismar edilen hoşnutsuzluklar, özellikle imparatorluğun yabancı devletlerle temas sağlayan bölgelerinde, toplumsal tepkilere ve ayrılıkçı ayaklanmalara dönüştü. 1800'den itibaren meydana gelen ayaklanmaların iktisadi arka planını iyi okuyabilmek için, bazı ekonomik ve mali verilerden yararlanılmıştır.

a. Ekonomik Bulgular:

Ekonomik çözümlemeyi daha anlamlı hale getirebilmek için 1800-1938 arasında kalan 138 yıllık dönem, Quataert ve Boratav tarafından yapılan safhalandırmalardan yararlanılarak incelenmiştir[462]. EK-Ç'de, dönem ayrımı esas alınarak oluşturulmuş, coğrafi bölgelere göre ayaklanmalar tablosu yer almaktadır.

(1) **1800-1826:** Bu dönemde ekonomi yönetimini en çok meşgul eden sorunlar Vahhabi, Sırp ve Yunan ayaklanmaları ile Yeniçeri Ocağı'nın yerine teşkil edilen modern ordunun finansmanıdır. İhtiyaç duyulan kaynak, klasik olarak tağşişle karşılanmıştır. Pamuk'a göre[463]; "1808'den 1822'ye kadar yapılan ilk tağşiş, 1806-1812 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran savaşları ile Yunan isyanının bastırılması için yapılmıştır." Pamuk'un ağırlıklı masraflara öncelik vererek yaptığı bu yoruma, Sırp Ayaklanması'nın da ilave edilmesi yanlış olmaz.

(2) **1826-1860:** Bu döneminin başat dış aktörü İngiltere'dir. 1820'lerde sanayileşmesinin doruk noktasına ulaşan İngiltere, mallarını dış piyasalara satmak için atağa kalktı. Ancak o dönemde Kıta Avrupa'sı ülkeleri de kendi sanayilerini geliştirmek adına korumacılık uygulamaktaydılar. Bunun üzerine İngiltere yüzünü, yeni kurulmuş ya da sanayileşmemiş ülkelere çevirdi. Osmanlı İmparatorluğu da bunlardan biriydi. İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu ile de ticarî

462. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, s. 888; Boratav, K. *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*. (14. Baskı). (İstanbul: İmge Kitabevi, 2010), ss. 19-80.
463. Pamuk, Ş. *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 212.

anlaşma imzalamak için beklediği fırsat [464], Kavalalı Mehmet Ali Paşa Ayaklanması ile doğdu. İngiltere, Kavalalı'ya karşı Osmanlı'nın tarafını tuttu. Bunun sonucunda 1838'de Baltalimanı Antlaşması yapıldı. Pamuk'un tespitine göre[465], "antlaşma, İngiltere'nin arzu ettiği şekilde ihracat vergilerini arttırırken ithalat vergilerini düşürüyor; iç gümrük uygulaması yerli tüccar için devam ederken, yabancı tüccar bu uygulamadan muaf tutuluyordu."

Bu döneme damgasını vuran diğer bir ekonomik gelişme, Sultan II. Mahmud saltanatının ikinci tağşişidir. Bu tağşiş Yunan Ayaklanması'nın ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın finansmanı için yapılmıştır. Navarin faciası[466] da göz önüne alınırsa, öncekine nazaran çok daha büyük bir para ihtiyacı doğduğu söylenebilir. Nitekim 1828-1831 arasında yapılan bu tağşiş[467], "öncekinden daha kısa süreli olmasına rağmen, sikkelerin içerisindeki gümüş miktarı dört yıl içerisinde % 79 oranında bir azalmaya uğradığından dolayı, yapılan en büyük tağşiş olma özelliğine sahiptir." 1828-1831 yılları arasında yapılan tağşiş ile devlet hazinesine yıllık ortalama 250–300 milyon kuruş gelir sağlanmıştır. Bu gelir[468], devletin bir yıllık bütçe gelirinin yarısından fazlasına tekabül etmektedir. Bu dönemin ekonomik tahribata yol açan son büyük gelişmesi ise 1853-1856 Kırım Savaşı'dır. Kırım Savaşı'nın iktisat tarihi açından önemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dış borçlanmasının başlıca sebebi olmasıdır. Savaş sırasında çıkan dört ayaklanma da diğer sebepler olarak sıralanabilirler. İlk dış borç anlaşması Osmanlı İmparatorluğu için mali sorunların yanında siyasi sorunlar da doğurmuştur. İngiliz ve Fransız hükümetleri, gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşitliğinin sağlanması, karma mahkemelerin kurulması ve cizye vergisinin kaldırılması gibi tekliflerle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine

464. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadı Tarihi*, s. 207

465. A.g.e., ss. 205-206.

466. Yunan Ayaklanması ile ilgili olarak İngiltere ile Rusya arasında 4 Nisan 1827'de St. Petersburg protokolü imzalandı. Bu protokolle Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı muhtar bir Yunanistan'ın kurulmasına karar verildi. Bu karara Fransa da katıldı. Ardından üç devlet arasında 6 Temmuz 1827'de Londra Antlaşması imzalandı ve kararlar Osmanlı İmparatorluğu'na bildirildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kararları reddi üzerine; İngiliz, Fransız ve Rus müşterek donanması Mora'yı abluka altına aldı ve 18 Kasım 1827'de Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı. Fransızlar, kısa süreli olmak kaydıyla, Temmuz-Ekim 1828'de Mora'yı işgal ettiler [Uçarol, R. *Siyasi Tarih. 1789-1999.* (İstanbul: Der Yayınları, 2000), ss. 158-162].

467. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, s. 212.

468. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadı Tarihi*, s. 174.

müdahale etme olanağı bulmuşlardır. Bu telkinlerin sonucunda Islahat Fermanı yayınlanmış, bu da Müslüman halk arasında büyük hoşnutsuzluğa ve ayaklanmalara neden olmuştur.

(3) **1860-1908:** Bu dönemde, Kırım Savaşı'nın yol açtığı ekonomik sıkıntılardan kurtulma çabaları ve dış borçlar ön plana çıkmaktadır. Kırım Savaşı'ndan sonra yaşanan göreceli ekonomik rahatlamadan istifadeyle, yeniden korumacı tedbirlere dönüş yaşanmıştır. Bu dönemde, bir önceki dönemin aksine gümrük tarifeleri artırılarak, yerli üretici himaye edilmeye çalışılmıştır. Tabii ki bu korumacılığın pek sağlıklı işlediği söylenemez. Osmanlı İmparatorluğu, mali anlamda oldukça sıkıntılı olduğu bu dönemde, Balkanlar'da ve Adalar'da çıkan yeni ayaklanmalarla karşı karşıya kalmıştır. Bunların en önemlileri 1866 Girit, 1875 Bulgar ve Hersek ayaklanmalarıdır. Artan askerî masrafların karşılanması için acilen kaynak bulunması gerekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu kaynak ihtiyacını dış borç anlaşması yaparak gidermeye çalışmıştır. Ancak[469], dış borçların ödenemez hale geldiği 1875 yılı itibarıyla dış borç anapara ve faiz ödemeleri bütçe gelirlerinin % 70'ine ulaştığından, 6 Eylül 1875 günü yayınlanan kararname ile moratoryum ilan edilmiştir[470]. Moratoryum ilanından sonra İngiliz ve Fransız hükümetlerinden borç temin etme imkânı kalmamıştır. Borç sorununu çözme çabaları neticesinde, Osmanlı borçlarının tahsili için Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasına karar verilmiştir. 1882'de faaliyete geçen Düyun-ı Umumiye borçların büyük oranda ödenmesini ve Osmanlı maliyesinin toparlanmasını sağlamıştır. Fakat bunun bedelinin özellikle Anadolu'da *Reji İdaresi*'nin[471] sebep olduğu büyük çaplı iç karışıklıklarla öden-

469. Açba, S. *Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması.* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F.Yayınları No:1, 1995), ss. 77-78.

470. Kazgan, H. *Galata Bankerleri.* (İstanbul: Türk Ekonomi Bankası Yayınları, 1991), ss. 86-87.

471. Aralık 1881'de imzalandığı için Hicri takvimdeki adıyla ünlenen Muharrem Kararnamesi'yle; Osmanlı maliyesinin gelir kaynakları arasından tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içeceklerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi, Düyûn-ı Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi adı verilen ve yabancı alacaklılar tarafından yönetilen bu kuruluşa teslim ediliyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu, 1883 yılında yabancı sermayeyle kurulacak olan Tütün Rejisi Şirketi'ne imparatorluk içindeki tütün üretiminin denetlenmesinde, tütün alım ve satımında ve sigara üretiminde tekelci ayrıcalıklar tanımaktaydı (Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadı Tarihi*, s. 232). Reji İdaresi bu ayrıcalığının yürürlüğünü, kurduğu Kolcu teşkilâtıyla sağlamıştır. Reji ile birlikte kullanım sahaları daha da genişleyen kolcular, kaçak takibindeki abartılı hareketleriyle, halkın zihninde olumsuz bir yer edinmişlerdir [Dığıroğlu, F. *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l- Menfaa Reji Şirketi. Trabzon Reji İdaresi (1883-1914).* (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007), s. 126]. Ayıngacı adı verilen kaçakçılarla kolcular arasında cereyan eden çatışmalarda 50.000 ila 60.000 insan ölmüş, sadece 1901 yılında ölenlerin sayısı 20.000'i aşmıştır [Ekinci, S. Z. *Türkiye'de Tütün, Ziraat, San'at ve Ticareti.*

diğini söylemek gerekir. Yine bu dönemde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla başlayan Balkanlar'daki kopma süreci; 1908'e kadar sırasıyla Sırbistan'ın, Karadağ'ın, Bulgaristan'ın ve Bosna-Hersek'in ayrılmasıyla; korkunç bir gelir kaybına ve yarattığı göç dalgası nedeniyle de büyük bir mülteci yüküne neden olacaktır.

(4) **1908-1922:** Bu dönem; Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı sonucu Kuzey Afrika'nın tamamen kaybı, Balkan Faciası sonucu Avrupa topraklarının büyük bir kısmının kaybı, Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Kurtuluş Savaşı ile somutlaşan var olma mücadelesi ile özetlenebilir. İlan-ı Hürriyet ya da 1908 Devrimi veya yaygın bilinen adıyla II. Meşrutiyet dönemi, kısa süreli bir toplumsal barışın ardından yeniden iç karışıklıklara sahne oldu. Girit'in ayrılması, 31 Mart Vakası, Arnavutluk Ayaklanması, Trablusgarp Savaşı, Asîr Seyyid Muhammed El İdrisî Ayaklanması gibi tahrip edici gelişmelerin yanında, en büyük sorun Balkan Savaşları olmuştur. Balkan Savaşları Arnavutluk'un bağımsızlığı ve Trakya topraklarının bugünkü halini alması ile sonuçlanmıştır. Yüzlerce yıllık toprakların kaybedilmesinin yarattığı korkunç yıkımın yanında, 1878'dekinden çok daha büyük bir göç dalgası Osmanlı İmparatorluğu'nu sosyal ve ekonomik açıdan altüst etmiştir[472]. Quataert'e göre[473], "Balkanlar'ın kaybı Osmanlı ekonomisi ve devleti için korkunç bir darbe oldu."

Balkan Savaşları'nın neden olduğu bu hayal kırıklığı Türk milliyetçiliğini doğurmuştur. Gelişen Türk milliyetçiliğinin bir sonucu

(İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1928), ss. 16-17].

472. Aslında göç sorunu Balkan Savaşları ile ortaya çıkmış değildir; daha eskiye dayanır. Ondokuzuncu yüzyılda Rumeli'de meydana gelen ayaklanmalar ve savaşların neden olduğu toprak kayıplarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu dönemdeki göç dalgaları şöyle sıralanabilir:

1. 1806-1812 (Sırp ve Yunan ayaklanmaları nedeniyle) [Eren, A. C. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Muhacir Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler.* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966), s. 33] 200.000'den fazla;

2. 1828-1829 (Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle) [Ağanoğlu H. Y. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç.* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001), s. 33];

3. 1877-1878 (Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle) [İpek, N. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 41]; [McCarthy, J. *Ölüm ve Sürgün.* (Çev. Bilge Umar). (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1998), ss. 104-105]: 1,250.000 – 1,300.000 arasında;

4. 1912-1913 (Balkan Savaşı nedeniyle) (Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların...*, s. 65; McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*): 300.000'den fazla.

473. Quataert, D. *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, s. 173.

olarak, iktisadi alanda bu döneme Müslüman burjuvazisinin yaratılma çabaları damgasını vurmuştur. "Millî İktisat"[474] adı verilen politikalarla Müslüman-Türk unsur müteşebbisliğe teşvik edilmiştir. 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile Müslüman-Türk girişimcilere önemli imtiyazlar ve muafiyetler tanınmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında yüksek gümrük tarifeleri uygulanarak ekonomi korunmuş; dış borç ödemeleri dondurulmuş, yabancılara verilmiş olan kapitülasyonlar ve diğer imtiyazlar tek taraflı olarak kaldırılmış; millî bankaların kurulması teşvik edilmiştir. Boratav bu dönemi[475], "eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi veya ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar" şeklinde değerlendirir. Dönemin bir önceki dönemden en büyük farkı savaş ekonomisiyle ilgili özel tedbirlerin alınmış olmasıdır. Boratav, savaş koşullarının sanayileşme dönüşümünü hızlandırıcı bir etki yarattığını ileri sürer. Ancak bu ekonomiyle, dört yıl süren ve altı değişik cephede yürütülen savaşın finansmanını sağlamak neredeyse olanaksızdır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan kaynaklarını da tüketmiştir. Bu nedenle 1919-1922 yılları arasındaki dönem, ekonomik imkânsızlık koşullarında Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaştırılması çabalarından oluşur. Var olma savaşının finansmanı için Tekâlif-i Milliye emirleri gibi bir takım olağanüstü düzenlemeler de yapılmıştır. Bunun dışında, Sovyetler Birliği'nden ve Hint Müslümanlarından alınan dış yardımlar da finansmana aktarılmıştır. Eldem'e göre[476], "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın finansmanı için kullandığı kaynakların % 26'sı Almanya ve Avusturya avansları (...) iken; İstiklâl Harbi'nin finansmanının sadece yaklaşık % 10'u dış kaynaklardan (...) sağlanmıştır."

(5) 1923-1929: Bu dönemde savaş sonrası yıkılan ekonominin yeniden kurulması çabalarıyla birlikte, İttihatçıların başlattığı milli burjuvazinin oluşturulması çabalarının sürdürüldüğü görülmektedir. Lozan Antlaşması'nın iktisadi düzenlemeleri gümrük politikaları uygulanmasını engellemekteydi. Öte yandan

474. Boratav (*Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*, ss. 26-27), Tevfik Çavdar ve Zafer Toprak'a atıfta bulunarak, Milli İktisat görüşünün temelini ondokuzuncu yüzyıl sonlarına dayandırır. Ahmet Mithat, Musa Akyiğitzade, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi Jön Türk aydınlarınca ortaya konulup yayılan bu görüş, Friedrich List'in öncülük ettiği Alman tarihçi ekolünden ilham almıştır.

475. A.g.e., s. 21.

476. Eldem, V. Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşının Ekonomik Sorunları. *Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973): Metinler/Tartışmalar* içinde. (Haz.: Osman Okyar ve H. Ünal Nalbantoğlu). (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1975).

ekonomiye kaynak teşkil edebilecek nitelikteki gayrimüslim sermaye, büyük oranda yurtdışına çıkmıştı[477]. İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye açık kapı bırakılmasını da sermaye ihtiyacına bağlamak mümkündür. İzmir İktisat Kongresi kalkınmacı, sanayi ve tarımı özendirici, millileşmeyi kolaylaştırıcı bununla birlikte ılımlı bir korumacılık içeren niteliğe sahiptir. Sermaye kıtlığının doğal bir sonucu olarak, devlet üretim ve ithalat görevlerini üzerine aldı. Yeni Türkiye ekonomisinin kurulması olarak özetlenebilecek bu dönemde, ana mali hedef denk bütçeydi. Bu büyük ölçüde başarıldı; 1925 yılı dışında hep bütçe fazlası verildi. 1925 yılının en önemli siyasi gelişmelerinin aşar vergisinin kaldırılması ve Şeyh Said ayaklanması olduğu düşünülürse, bu yılda meydana gelen bütçe açığını anlamlandırmak daha kolay olabilir. Nitekim bu iki siyasi gelişmenin yansımalarını 1925 yılı içinde meydana gelen beş, 1926 yılı içinde meydana gelen yedi ayaklanma[478] ile görmek mümkündür. Gerçi bu ayaklanmaların çıkış nedenini salt ekonomik sebeplere bağlamak eksik bir analiz olur, hatta ideolojik ve siyasi nedenlerin daha ağır bastığını söylemek gerekir. Ama kitlelerin ikna ve teşvikinde bu gibi ekonomik sorunların payı da yadsınmamalıdır. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında askerî harcamaların bütçede aslan payını alması kaçınılmaz görünmektedir. Zira 1924-1929 yıllarını kapsayan altı yıllık dönemde, toplam on dokuz ayaklanmaya karşı tedip ve tenkil harekâtı düzenlendiği tespit edilmiştir.

Bu döneme damgasını vuran diğer bir gelişme de 1929 dünya ekonomik buhranıdır. Dünya kapitalizminin kalbi sayılan ülkelerde meydana gelen bu buhran, henüz ekonomisini rayına oturtamamış ve bir tarım ülkesi durumunda olan Türkiye'yi de derinden sarsmıştır. Zira bu dönemde tarım ürünlerinin fiyatları düşerken, sanayi mallarının fiyatları artmıştır. Bu durum Türk halkını hızla büyük bir fakirliğe sürüklemiştir. Buhranın etkilerinin hissedildiği 1930 yılında altı ayaklanma[479] meydana gelmiştir. Bu sayı ilginçtir; çünkü 1923-1938 dönemi boyunca; sebepleri biraz önce incelenen 1926 yılı hariç, hiçbir yıl içinde bu kadar çok ayaklanma vuku bulmamıştır.

477. Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*.

478. 1925 yılındaki ayaklanmalar; Şeyh Sait, Raçkotan ve Raman, Nehrî, Seyit Taha ve Seyit Abdullah, Birinci Sasun'dur. 1926 yılındaki ayaklanmalar; Birinci Ağrı, Koçuşağı, Hazro, Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları, Güyan, Haco, Hakkari-Beytüşşebap'tır.

479. 1930 yılındaki ayaklanmalar; Mardin Savur, Zeylan, Oramar, Üçüncü Ağrı, Pülümür, Menemen, Tutaklı Ali Can'dır.

(6) **1930-1939:** Bu dönem ilk sanayileşme hamlesinin yapıldığı ve gelişmekte olan sanayinin korunmasını esas alan devletçilik ilkesinin hâkim olduğu dönemdir. 1929 ekonomik buhranı ve ülke içindeki karışıklıklar, Atatürk'ü kapsamlı bir yurt gezisine çıkmaya yöneltmiştir. Yurt gezisi dönüşünde ekonominin yönetiminde kapsamlı değişikliklere gidilmiştir. Bunda korumacılığa yönelik Lozan kısıtlamalarının bir yıl önce sona ermesinin ve yine bir yıl önce Osmanlı Devlet Borçları'nın taksit ödemelerinin başlamasının da payı vardır. Boratav[480], bu dönemi "ilk sanayileşme dönemi" olarak adlandırır. Bu sanayileşme hamlesinde, sanayileşmiş ülkelerin izledikleri yolların başarıyla takip edildiği görülür. Böylece Türkiye içine kapanarak, devlet eliyle bir hafif sanayi kurmaya başlamıştır. Sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızlarının ortalaması % 10,3'tür[481]. Yine Boratav'a göre[482]; "(...) büyük bunalımın ilk şokunun (...) aşıldığı 1933-1939 yılları boyunca (...) büyüme hızı % 7,9'a çıkmakta ve dış dünyadaki olumsuz koşullar dikkate alınırsa, bu alt dönem Cumhuriyet iktisat tarihinin parlak bir sayfası olarak algılanmalıdır." Önceki dönemin verileriyle kıyaslandığında, bu dokuz yıllık dönemde toplam altı ayaklanma[483] meydana gelmiş olmasını, ekonomideki nisbî iyileşmeye bağlamak akla yatkın görünmektedir.

b. Mali Bulgular:

Pek çok iktisat tarihçisi, devletlerin yirminci yüzyıl öncesinde topladıkları verilerin bugünkü yöntemsel yaklaşıma uzak bir anlayışla; sadece asker alma ve vergilendirme maksatlarına hizmet ettiğini tespit etmiştir. Dar içerikli bu verilerin, geçmişe yönelik arzu edilen seviyede çözümleme yapılmasını zorlaştırdığı da bir gerçektir. Pamuk'un da belirttiği gibi[484], "tarihi dizilerin toplanmış ve hatta resmî kurumlar tarafından yayınlanmış olması, ne yazık ki, bu verilerin kolaylıkla ve güvenle kullanabilecekleri anlamına gel-

480. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*, s. 59.
481. A.g.e., s. 70.
482. A.g.e., s. 72.
483. 1931-1934 yılları arasındaki ayaklanmalar; Şeyh Ahmed Barzani, Buban Aşireti, Abdurrahman, Abdulkuddüs, İkinci Sasun ve Dersim'dir.
484. Pamuk, Ş. Sunuş. *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841–1918). Tarihi İstatistikleri Dizisi Cilt 7* içinde. (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları (Yayın Nu.: 2878), 1989), s. XVII.

miyor." Bu konulardan hareketle mali konularda gerçeğe en yakın veriyi bütçe çözümlemelerinin teşkil edebileceği düşünülmüştür.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841-1918)* ve Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nın *Bütçe Gelir ve Gider Gerçekleşmeleri: 1924-1995* adlı yayınlarından[485] yararlanılarak oluşturulan EK-D'deki tabloda görüldüğü üzere, Osmanlı dönemindeki ayaklanmaların süreleri ya da sayıları arttıkça, bütçe açıkları da artmaktadır. İlginç olan diğer bir konu, ayaklanmaların meydana geldiği hiçbir mali yılda bütçe fazlasının oluşmamış olmasıdır. EK-D'ye bakarak, bütçe açıklarına sadece ayaklanmaların yol açtığını iddia etmek hatalı olur. Bu tablo daha çok; bütçe açıklarının olduğu yıllarda ayaklanmaların da olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Keza Yılmaz'a göre[486], ondokuzuncu yüzyılda bütçe açılarındaki bu artış savaşların Osmanlı maliyesi için ağır bir yük oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra gelir elde etmek amacıyla verilmiş olan kapitülasyonların sürekli hale gelmesi gelirlerde düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Böylece kapitülasyonlar devlet için ağır bir yük oluşturmuştur.

Cumhuriyet dönemi (1923-1930) mali yıl bütçeleri ile ayaklanmalar arasında Osmanlı dönemine benzer bir ilişki tespit edilememiştir. Bütçe açıklarıyla ayaklanmalar arasında ilişki kurulabilecek yıllar 1925, 1931 ve 1935'tir. Aşar vergisinin kaldırılması hem 1925 bütçe açığının, hem de Şeyh Sait Ayaklanması'nın ekonomik nedenidir. 1931 yılındaki Şeyh Ahmed Barzani Ayaklanması, Irak kuzey bölgesinde çıktığı için doğrudan Türkiye ile ilişkili değildir. 1935 ayaklanmaları ise daha önce belirtildiği üzere küçük ayaklanma kategorisindedirler. Dolayısıyla, bütçe açıklarına neden olabilecek durumda değildirler. Ancak bununla birlikte, ayaklanmaların bütçe açıklarında hiç etkilerinin olmadığını söylemek de yanlış olur. Ayaklanmaların bütçelere etkisini iki şekilde yorumlamak mümkündür: Birinci etki, bütçedeki askerî harcamaların payının yüksek tutulması; ikinci etki, bütçe fazlalarının miktarlarının düşük kalması olarak yorumlanabilir. Bu konuda yapılabilecek ayrıntılı mali analizler, konunun açıklığa kavuşmasına katkı sağlayabilir.

485. Devlet kurumlarının, yayınların yapıldığı dönemdeki adları kullanılmıştır.
486. Yılmaz, B. E. Osmanlı İmparatorluğunu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borçlanma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi.* (4), 2002, s. 191.

5. AYAKLANMALARIN SİYASİ ARKA PLANI:

Sander'in deyimiyle[487], onsekizinci yüzyılda yaşanan globalleşme Avrupa'yı dünyanın güç merkezi haline getirmiştir. Globalleşme sürecinin son harbi olan Napolyon Savaşları'ndan sonra, birbirine karışmış Avrupa haritasını düzene koymak amacıyla 1815'te, Avusturya İmparatorluğu Şansölyesi Metternich'in önayak olduğu Viyana Kongresi toplanmıştır. Bu kongre, etkileri bugüne kadar uzanan Avrupa devletler sisteminin temeli olmaktan başka, Osmanlı İmparatorluğu açısından[488]; Şark Meselesi kavramının siyasi söylemde yaygınlaşmasına yol açtığı için önemlidir. Bu kavram, Osmanlı İmparatorluğu'nun beklenmedik bir şekilde ve zamansız dağılması halinde, ortaya çıkacak güç boşluğunu doldurmaya dayanır. Şark meselesi Avrupa'da çıkması muhtemel krizleri ve Avrupa monarşilerine karşı tehditleri önlemek gibi iyi niyetli bir düşüncenin ürünü gibi görünse de, kongreye katılan devletlerin her birinin, kongrenin sonuçlanmasından sonra bu dağılmayı kendi çıkarlarına uyacak biçimde kontrollü bir hale getirmeye gayret ettikleri görülmektedir. Bu yaklaşım yakın dönem Türkiye ayaklanmaları için önemlidir.

Öte yandan Karlofça Antlaşması'ndan itibaren giderek Rusya'nın tehdidi altına girmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, yıkıldığı tarihe kadar batılı devletlerin tehditlerine maruz kalmıştır. Armaoğlu bu tehditleri[489]; Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus mücadelesi, Balkanlar üzerinde Avusturya-Rusya Mücadelesi, Mısır üzerinde İngiliz-Fransız mücadelesi, devletin Orta Doğu toprakları üzerinde Alman-İngiliz mücadelesi şeklinde sıralar. Osmanlı İmparatorluğu, batılı devletlerin bu çok yönlü tehditleri karşısındaki teknolojik ve iktisadi güçsüzlüğünü bir süredir denge politikalarıyla telafi etmeye çalışıyordu. Bununla birlikte, sömürgeleştirilmemiş nadir devletlerden birisiydi. Ortaylı'ya göre[490]; "Osmanlı İmparatorluğu herhangi bir veya iki devletin siyasal tekeli altında değildi. Büyük devletlerin hepsine karşı güçsüzdü, fakat denge politikası izleyecek kadar bir siyaset yapma yeteneğine sahipti." Bu yüzden siyasi arka planı; dış

487. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e.*
488. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 203.
489. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 51.
490. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 31.

siyasi ortamın, savaşların, antlaşmaların ve merkezîleştirme dalgalarının etkileri çerçevesinde ele almak uygun olur.

a. Dış Siyasi Ortam: Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki dış siyasi ortam, Türkiye'deki ayaklanmalarla ilişkilendirilebilecek şu unsurlardan oluşuyordu: Batı Devrimleri, Sömürgecilik ve Emperyalizm, Bloklaşmalar, Bolşevik Devrimi, Wilson Prensipleri ve İki Dünya Savaşı Arası Dönem. Bunlar kısaca ele alınmıştır.

(1) **Batı Devrimleri:** 1774-1776 Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile başlayan ve 1848 ayaklanmalarıyla sona eren Devrimler Çağı, düşünce altyapısı Rönesans'tan beri ilmek ilmek örülmüş bir özgürleşme mücadelesinin son halkalarıdır. Bu dönemde yaşanan ayaklanmalar[491], bugün kullanılan çağdaş dünya, modernite, çağdaş uygarlık, çağdaş uluslararası ilişkiler gibi kavramların çıkış noktasıdırlar.

(2) **Koalisyon Savaşları:** Ondokuzuncu yüzyıl sorunlarını tanımlarken kullanılan ve genellikle "Fransız Devrimi'nin neden olduğu filanca akımın etkisiyle" ile başlayan klişelerin, sorunlara yönelik yüzeysel bir bakış açısı sundukları düşünülmektedir. Sözgelimi hiçbir Sırp ya da Yunanlı, devrimin ertesi sabahı; "artık milliyetçilik yapmak zamanıdır" düşüncesiyle uyanmadılar. Devrim dünyaya ihraç edildi. Türkiye'deki ayaklanmalar açısından önemli olan da bu "ihraç" konusudur. Bu ihracın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olmuştur. Dolaylı etkiler Kampo Formiyo ve Tilsit Antlaşmaları'dır. Doğrudan etki ise, Napolyon'un Mısır'ı işgalidir. 18 Ekim 1797'de yapılan Kampo Formiyo Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa'yı sınır komşusu haline getirdi. Böylece Fransızlar, bölgedeki Hıristiyanların gönüllerine ve fikirlerine özgürlük ve bağımsızlık tohumları ekmeye başladılar. Bunun Pazvantoğlu, Sırp, Tepedelenli ve Yunan ayaklanmalarındaki etkisi yadsınamaz.

Napolyon Mısır Seferi'ne İngiltere'nin deniz üstünlüğünü kırmak ve Hindistan yolunu kesmek gibi siyasi nedenlerle çıkmış olsa da, Mısır'ı kalkındırıp Fransa'ya yarar sağlamak gibi bir niyet de güt-

491. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, s. 110.

müştür. Bu nedenle Napolyon Mısır'a yanına onlarca bilim adamı, sanatçı ve teknisyenden oluşan kalabalık bir heyet götürdü.[492] Böylece Kavalalı idaresindeki Mısır'a Fransız Devrimi'nin yeniliklerini göstermiş oldu. Bu durum ise ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısına damgasını vuran bir Osmanlı-Mısır çekişmesine yol açtı.

Rus ordularını 14 Haziran 1807'de Friedland'da yenen Napolyon, 9 Temmuz'da Tilsit'te Rus Çarı Alexander ile masaya oturdu. Bu sırada 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sırp Ayaklanması devam etmekteydi. Uçarol'a göre[493] Tilsit Antlaşması; yenen ve yenilen iki devlet arasındaki barış antlaşmasından çok, bir ittifak antlaşması gibidir. Nitekim antlaşmaya göre Fransa, Osmanlı ve Rusya arasında arabuluculuk yapacak; ancak Osmanlı barışa yanaşmazsa, iki devlet birlikte Osmanlı'ya saldıracaklardı. Böylece, bir cephede yenilmesine rağmen kayıp yaşamayan, hatta gizli[494] bir müttefik kazanan Rusya, Osmanlı cephesine daha fazla yoğunlaşma olanağı buldu ve Sırp Ayaklanması'na olan desteğini gözle görünür bir biçimde arttırdı. Sırp Ayaklanması'nın seyrinde, Tilsit Antlaşması'nın önemli bir yeri vardır.

(3) **Sömürgecilik ve Emperyalizm:** Sander[495], sömürgecilikle emperyalizmi birbirinden ayırır. Sander'e göre sömürgecilik, bir devletin egemenliğini başka topraklar ve halklar üzerinde kurması ya da genişletmesidir. Emperyalizm ise, sömürgeciliğe çok yakın olmakla birlikte, Avrupa Devletleri'nin özellikle ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra, öteki kıtalar üzerinde genişlemeleridir. Sanayi Devrimi'nin dünya çapında en önemli sonucu, sömürgeciliğin emperyalizm biçimine dönüşmesidir. Bu dönüşümü hızlandıran en önemli iki faktör, Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini sağlamalarıdır. Sözgelimi İtalya'yı Trablusgarp'ın işgaline iten asıl neden[496], artan İtalyan nüfusuna boşaltım alanı bulma düşüncesidir. Türkiye'deki ayaklanmalarda sömürgecilikten ziyade emperyalizm etkisi baskın görünmektedir.

492. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, ss. 25-27.
493. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 26.
494. Antlaşmanın gizli maddesine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli toprakları iki ülke arasında paylaşılıyordu (A.g.e., s. 27).
495. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, s. 165.
496. A.g.e., s. 167.

Sömürgeci devletlerin güç mücadelelerini coğrafi olarak somutlaştırmak gerekirse, emperyalizmin hedefi; Osmanlı Orta Doğu'su, Osmanlı Kafkasya'sı, Osmanlı Adaları ve Anadolu'dur. Dolayısıyla ayaklanmaların istatistiksel olarak ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin bir artış göstermesini, emperyalizmin paralel gelişimiyle ilişkilendirmek hatalı olmaz. Örneğin Uçarol'a göre[497]; "1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı Orta Doğusu'nu İngiltere ve Fransa arasında paylaştırırken, Şerif Hüseyin Ayaklanması'na da zemin hazırlamıştır." Musul petrollerinin elde tutulması için çıkarılan Nasturi ayaklanması da Cumhuriyet dönemine sarkan emperyalist mücadele örneklerinden birisidir.

(4)**Bolşevik Devrimi:** 1917 Bolşevik Devrimi'nin, Türkiye'deki ayaklanmalar üzerinde ideolojik bir etkisi olduğunu söylemek çok zordur. Komünist etki bu tarihsel dönemde değil, yaklaşık bir yarım yüzyıl sonra Türkiye'deki ayrılıkçı hareketlere ilham vermeye başlayacak, hatta yetmişli ve seksenli yıllara damgasını vuracaktır. Öte yandan Bolşevik Devrimi ile ilgili inceleme yaparken, etkiden ziyade bir benzerlik dikkatimi çekti. Hatırlanacağı üzere Bolşevik Devrimi komplocu ayaklanma stratejisi sınıflandırmasına uymaktaydı[498]. Aynı tarihsel dönemde gerçekleşen 1908 Jön Türk Devrimi'nde yöntemsel benzerlikler tespit ettim. Tablo 2-1 komplocu ayaklanma stratejisinin ölçütlerine göre Jön Türk Devrimi'ni incelemektedir.

Tablo 2-1'de yer alan ölçütlerin çoğuna uygun gibi görünse de, Jön Türk Devrimi'ni komplocu bir strateji olmaktan alıkoyan özellik; aktivist bir halk partisine dayanmamasıdır. Her ne kadar devrimin kahramanlarından Resneli Niyazi halk arasında sevilse de, İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Devrimi gerçekleşene kadar, geniş bir halk tabanına yayılmamış, örgütlenmesini ordu ve belirli bir oranda sivil bürokrasi içinde tutmakla yetinmiştir. Bu özelliği nedeniyle Jön Türk Devrimi'nin daha çok Blankist bir strateji olduğunu değerlendirmekteyim.

497. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 497.
498. FM 3-24, s. 1-5.

S. Nu.	Komplocu Ayaklanma Stratejisinin Ölçütleri	Jön Türk Devrimi'nin Özellikleri
1	Bir Huzursuzluğu İstismar Edebilecek Komplocu Liderler	İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik ve Manastır'daki liderlik kadrosu devrimi en başından beri devam ettirmişlerdir.
2	Militan Kadro	Resneli Niyazi ve Enver başta olmak üzere, kadronun çoğunluğu genç subaylardan müteşekkildir.
3	Küçük ve Gizli Öncü Parti	İttihat ve Terakki Cemiyeti
4	Aktivist Halk Partisi	-
5	Gizlilik ve Gizli Haberleşme Usulleri	Örgüt içi haberleşme usulleri, Carbonari tipi kompartmantasyona dayalıdır.
6	Başarının Süratle Elde Edilmesi	Devrim, başladıktan 21 gün sonra, isteklerin padişaha kabul ettirilmesiyle başarıya ulaşmıştır.
7	Gizliliğin Başarıdan Sonra Kaldırılması ve Başarının Üstlenilmesi	Padişah, anayasanın yeniden yürürlüğe konulduğunu ilan ettikten üç gün sonra cemiyet açığa çıkmış ve örgüte açıktan üye kaydetmeye başlamıştır.

Tablo 2-1: Jön Türk Devriminin Komplocu Ayaklanma Stratejisi'ne Uyumu[499]

(5)**Wilson Prensipleri:** Amerikan Kongresi'nin 8 Ocak 1918 tarihli birleşik oturumunda Başkan T. Woodrow Wilson tarafından açıklanan *Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'na İlişkin Ondört Maddelik Savaş Amaçları Bildirisi,* tarihe "Wilson prensipleri" olarak geçmiştir. Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi anlamına gelen self-determinasyon ilkesini[500] temel

499. FM 3-24, s. 1-5; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 140-142; Mardin, *Jöntürklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*; Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki*...

500. Ulusların kendi kararlarını belirlemesi hakkı, aydınlanma sonrası yayınlanan özgürlük bildirgelerinde yer almış olsa da, bunu ilk kez evrensel bir siyasi argüman haline getiren, bilinenin aksine Wilson değil, Lenin'dir. Lenin'in 8 Kasım 1917'de "İşçiler, Askerler ve Köylüler Sovyeti'nin İkinci Kongresi"nde okuduğu ve ertesi gün *İzvestiya* Gazetesi'nde yayınlan "barış kararı" adlı bildirisi (Lenin, V.I. Decree on Peace, (8 Kasım 1917). 07.03.2012 tarihinde http://www. marxists. org/ archive/ lenin/ works/ 1917/ oct/ 25-26/ 26b.htm adresinden alındı.), savaşın bitirilmesiyle ilgili

alan bir sistemik yapılanmayı önermesi, tüm devletlerin üye olarak içinde yer alacakları bir dünya örgütünün kurulmasını öngörmesi, ekonomide ve diplomaside açıklık ve serbestlik istemini dile getirmesi, Wilson prensiplerinin ilân edildiği andan başlayarak büyük ilgi ve takdir görmesine neden olmuştur. Nye Jr. ve Welch'e göre[501] Wilson Prensipleri, ilan edildiği dönemde Amerikan Liberalizmi'nin sansasyonel bir ifadesi olarak görülmüştür. Beşinci ve onikinci maddelerinin özel durumlarından dolayı, Türkiye tarihi ve özellikle ayaklanmalar açısından Wilson Prensipleri'nin ayrı bir önemi vardır[502]:

> Madde 5. Tüm sömürgecilik savları, ilgili halkların çıkarlarını ve egemenlik istemlerini dikkate alacak biçimde eşitlikçi ve hakkaniyete uygun düzenlemelere tabi tutulmalıdır.
>
> Madde 12. Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli olarak açık hale getirilmelidir.

Bu bildiriyi yanlış yorumlayanlar, Amerikan Başkanı'nın insanî yönünü takdirle karşılayıp, "Türk olmayan unsurlara özerk gelişim olanağının sağlanması" ifadesini Arap topraklarına özerklik verilmesiyle yetinilebileceğini; hatta Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yitirilen ve nüfusunun çoğunluğu Türk olan -Batı Trakya gibi- bazı toprakların bile, bu maddeler gereğince yeniden kazanılabileceğini sanıyorlardı. Diğer bir grup ise "nüfusça çoğunluk oluşturdukları yerlerde Türklerin egemenliğinin tanınacağı" hükmünün uygulanacağını zannedip, bildiriye bir kurtarıcı gibi sarılıyorlardı. Bu doğrultuda Wilson Prensipleri adında bir cemiyet bile kurulmuştu. Diğer taraftan imparatorluk içindeki Rum, Ermeni ve Kürt ileri gelenlerinin de bu bildiriye bel bağladıkları anlaşılmakta-

görüşlerden başka; barış düzenlemelerinin ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine uygun olması gereğine de işaret ediyordu.

501. Nye Jr., J. S. ve Welch, D. A. *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. (Çev.: Renan Akman). (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), s. 151.

502. Wilson, T. W. Fourteen Points. (08 Ocak 1918). 07.03.2012 tarihinde http://www.ourdocuments.gov/ doc.php?flash=true&doc=62 adresinden alındı.

dır. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yayın organı olan *Jin* dergisinde o günlerde çıkan makaleler, bu savı doğrular niteliktedirler[503]:

> Wilson'ın 14 ilkesinde, her milletin kendi kendini yönetmesi esasının artık dünyada karar kılacağı açıklanıyor. İnsanlığın siyasal amaçlarla artık oyuncak olmayacağı belirtiliyor. İşte, insanlık ve fazilet misyonerliğine yakışan samimi öneri (...)
>
> Evet, biz Kürdler şimdiye kadar Türk Hükümeti'nin yönetiminden yani Osmanlı topluluğundan çıkmak gereğini duymadık. Şimdi bakıyoruz ki Wilson, Türk olmayanları Osmanlılara vermeyeceğiz, diyor. Oysa bizim yerimize Kürdistan derler; orada, memurluk için gelip yerleşmiş olan 2-3 memurdan başka hiç bir Türk yoktur. Türkler bulunmadığına göre ya Ermeniler, başkaları? Ermeniler ise, yüzde beşimiz kadar da yokturlar. Başkaları da yüzde iki ancak oluştururlar. Öyleyse Kürdistan'da Kürtlerden başka hiç bir millet yoktur. Öyle olunca da Kürdistan Kürdlerin hakkıdır, Kürdlerden başka kimsenin hakkı değildir.

Ancak Kaymaz'a göre[504], "Wilson'cu anlamıyla self-determinasyon yalnızca, kendi kendilerini yönetebilecek gelişmişlik düzeyine ulaşmış oldukları varsayılan halklara özgü bir haktır." Nitekim dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un tespiti de bu görüşü destekler[505]:

Wilson'un *self-determinasyondan* anladığı şey, uygar toplumların diğer uygar toplumların yönetimi altında yaşamaması gerektiğidir. Yoksa siyasi olarak kendilerini ifade edecek yeteneği ve gücü bulunmayan halklara bu ilkenin uygulanması söz konusu değildir.

Kaldı ki böyle bir şey olsa bile kurulması tasarlanan devletlerin Amerikan mandası altında olacakları açıktı. Üstelik Batı Anadolu'da ve Karadeniz'de kurulması planlanan Yunanistan vesayeti altındaki manda yönetiminin ya da Doğu Anadolu'da kurulması planlanan

503. Bozarslan, M. E. *Jin.* (Uppsala, İsveç: Deng Yayınları, 1985), ss. 262-263, 357-359.
504. Kaymaz, İ. Ş. *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme.* Yayımlanmamış doktora tezi, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002).
505. Stivers, W. *Supremacy of Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930.* (London/Ithaca, UK: Cornell University Press, 1982), s. 42.

Ermenistan'ın yanında, Kürdistan en son düşünülen olasılıktı. Böylece başlarda Wilson Prensipleri'ne yönelik sevinç ve takdir duyguları durumun aslı anlaşıldıkça öfke ve protestoya dönüştü. Ermeniler Gümrü Antlaşması'ndan, Rumlar da Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Anadolu için böyle bir hak iddia etme hakkını yitirmiş olduklarından denilebilir ki; cumhuriyet tarihi boyunca *self-determinasyon* hakkına en çok Kürt milliyetçileri sarıldı.

(6) **Musul Sorunu:** Cumhuriyet dönemindeki ayaklanmaların siyasi arka planında Musul Sorunu'nun önemli bir yeri vardır. Bu sorun, Kürtçülük sorunu ile ilgili müteakip olayların seyrini tek başına etkilemiştir. Sorunun bilinen nedenleri ve gelişimi bir kenara bırakılırsa, çözüme ilişkin görüşmelerin yürütüldüğü sırada birbiri ardına çıkan çok büyük çaplı ayaklanmalara dikkat etmek gerekir. Bunlar; 1924 Nasturi, 1925 Şeyh Sait, Sason, Raçkotan ve Raman ayaklanmaları ve hatta 1926-1932 Ağrı ayaklanmalarıdır. Musul Sorunu, Türkiye'nin bölgeye yönelik iç siyaseti ile Irak ve İran'la olan ilişkilerini şekillendiren önemli bir faktördür. Sorunun ayaklanmaların seyri üzerindeki etkisine müteakip bölümlerde yeri geldikçe değinilecektir.

b. Savaşlar, Antlaşmalar, Yenilikler ve Ayaklanmalar:

Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki savaşlar ve bu savaşlardan sonraki ortamı şekillendiren antlaşmalar, ayaklanmalarla paralel bir seyir izler. Ondokuzuncu yüzyıl savaşlarının tamamına yakınının öncesinde ya da sonrasında mutlaka bir ayaklanmaya rastlanmaktadır. Bu ayaklanmalar çoğunlukla harekât alanının civarında gerçekleşmektedirler. Ancak bu bir kural değildir; kimi zaman harekât alanı ile ilgisiz gibi görünen yerlerde çıkan ayaklanmalar, asıl ordunun yığınaklanmasını da etkilemişlerdir. Bundan dolayı Türk Orduları'nın ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl savaşları, hasımların ve asilerin ortasında bir iç hat[506] mücadelesi görüntüsü çizer.

Benzer bir durum, antlaşmalar için de geçerlidir. Antlaşma bir savaştan sonra yapılan barış antlaşmasıysa, savaş sırasında çıkan ayaklanmalara ilişkin bir hüküm de antlaşma metinlerine girmiştir. Barış antlaşmaları dışında kalan antlaşmalarda ise; masanın karşısın-

506. Bir askerî strateji terimi olan iç hat; kısmen ya da tamamen kuşatılmış ya da cephesi dış bükey durumdaki birliklerin yaptığı manevralara verilen genel addır.

daki tarafın, Türkiye'nin elini zayıflatırken, kendi elini güçlendirmek için ayaklanmaları tahrik ettiği ve desteklediği de görülmektedir.

Dış etkinin, savaşların ve antlaşmaların, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl Türkiye'sindeki çağdaşlaşma hareketlerini biçimlendirdiğini söylemek yanlış olmaz. Zira Türkiye'deki çağdaşlaşma bir anlamda bu etkilerin neden olduğu hoşnutsuzluklara ve merkezkaç eğilimlere bir çözüm bulabilmek için sarf edilen çabalardan oluşur. Sultan II. Mahmud'un ıslahatlarını ve bu ıslahatların sürdürülme çabalarını bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Ortaylı bunun, dönemin devlet adamlarınca bir gereklilik olarak görüldüğünü vurgular[507]:

> 1839 yılı Kasım ayının başlarında Gülhane'de okunan Hatt-ı Hümayun'u çıkaran, Sultan Abdülmecid ve Mustafa Reşit Paşa başta olmak üzere, devrin bütün aydın bürokratları gerçekten telaş içindeydiler. Yüz yıllık büyük sorun, yani uluslar sorunu her yerde patlak vermekte ve imparatorluğun hayatını tehdit etmekteydi.

Ayaklanmaların arka planını teşkil eden, bahsi geçen dört ana faktör, yani dış etki, savaşlar, antlaşmalar ve çağdaşlaşma dalgaları "ayaklanma kısır döngüsü" adı verilebilecek, karmaşık bir yapı oluşturmaktadırlar. Bu yapıyı şu şekilde formüle etmek mümkündür: Yapılan bir dış müdahale bir çağdaşlaşma hareketine yol açar; çağdaşlaşma hareketi başka bir dış müdahaleye yol açar; dış müdahale ve yenilik etkileşimi dış gücün nüfuzunu derinleştirir; savaş, bu etkileşimin kırılma çabasının sonucu ortaya çıkar.

c. Siyasi Örgütler:.

Yakın dönem ayaklanmalarının siyasi arka planını oluşturan en önemli faktörlerden birisi de siyasi örgütlerdir. Bu araştırmada "siyasi örgütler" deyimiyle; partiler, cemiyetler ve dernekler kastedilmektedir. Hatırlanacağı üzere, bir siyasi örgüt kurarak paralel hiyerarşi oluşturan ayaklanmalar, hedeflerine ulaşmada daha etkin olmaktaydılar. Kronolojik incelemede bahsedileceği üzere, yakın

507. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 28.

dönem Türkiye tarihindeki belli başlı ayaklanmalarda benzer paralel hiyerarşileri görmek mümkündür. Coğrafi olarak dağınık olmalarına ve birbirlerine bu yolla etkileri mümkün gözükmemesine rağmen, değişik ayaklanmalara hizmet eden siyasi örgütlerin çok benzer yapılar kurdukları görülmektedir. Tablo 2-2 siyasi örgütlenmeye sahip ayaklanmaları göstermektedir. Ayaklanmaların etkileşimlerini gösteren ağ çözümlemesi modeli Beşinci Bölüm'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

N.	Ayaklanma	Siyasi Örgüt	Statüsü
1	Yunan	Filiki Eterya	Gizli
2	İkinci Girit	Etniki Eterya	Gizli
3	Makedonya	İç Makedonya Devrimci Örgütü	Gizli
4	Arnavut	Prizren Birliği	Açık
5		Arnavut Başkim Kulüpleri (20 adet)[3]	Gizli
6	Şerif Hüseyin	Genç Araplar Cemiyeti (El Fetat)[4]	Gizli
		Yemin Cemiyeti (El Ahd)	Gizli
7	Koçgiri	Kürdistan Teali Cemiyeti[5]	Açık
8	Şeyh Sait	Azadi Cemiyeti	Gizli
9	Ağrı	Hoybun Cemiyeti	Gizli
10	Ermeni	Hınçak Komitesi	Gizli
		Taşnaksutyun	Açık
11	Pontus	Mavri Mira[6]	Açık
		Pontus Cemiyeti	Gizli

Tablo 2-2: Siyasi Örgütlenmeye Sahip Ayaklanmalar[508]

508. Wachtel, A. B. *Dünya Tarihinde Balkanlar.* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2009), s. 99; Sönmez,

ç. Sivil Kuvvetler:

Daha onaltıncı yüzyılda Avrupa'nın hiçbir devletinin başaramadığı bir şekilde daimi orduya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, yine de imparatorluğun uzak bölgelerinde, asıl ordu yetişene kadar düşmanı durdurabilecek ve gerektiğinde yerel ayaklanmaları bastırarak asayişi temin edebilecek yerel kuvvetlere ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç Rumeli'de onaltıncı yüzyılın sonlarına kadar Akıncılarla, daha sonra Yeniçeriler ve Kırım Tatarlarıyla karşılanmıştır. Onsekizinci yüzyıldan sonra ise yerli halktan teşkil edilen gönüllü çeteleriyle karşılanmaya çalışılsa da, devletin zayıflaması nedeniyle bu çeteler, zamanla devlete karşı da mücadele etmeye başladılar. Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da ise güvenlik neredeyse tamamıyla yerel kuvvetlerin elindeydi. Bunu birkaç sebebe bağlamak mümkündür; ama bu bölgedeki fetihlerin tamamlanmış olması ve ilk fetihlerden sonra kayda değer bir dış tehdit algılanmaması başlıca sebepler olarak ileri sürülebilir.

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının bastırılmasında yerel sivil kuvvetlerden etkin olarak yararlanıldığı görülmektedir. Neredeyse bütün ayaklanmalarda karşı koyma kuvvetlerinin içinde milisler de yer almıştır. Hatta kimi zaman asilere karşı koyan tek kuvvet, bu milisler olmuştur. Ondokuzuncu yüzyıldan sonraki ayaklanmalarda sivil kuvvetler, genel olarak iki değişik biçimde teşkil edilmişlerdir:

(1) **Yerel Gönüllü Kuvvetleri:** Yerel gönüllüler yakın dönem Türk tarihinde iki şekilde ortaya çıkmışlardır. Birinci grup, onsekizinci yüzyıl sonunda Balkanlar'daki asayişsizliklerin bir ürünüdür. Örneğin Belgrad Paşası Hacı Mustafa Paşa[509], bölgede büyük sorun yaratan Pazvantoğlu Osman Paşa ve Yeniçeri Dayıları'na karşı, yerli Sırp halkından gönüllü çeteler teşkil eder. Bu çeteler Dayıların ortadan kaldırılmasında faydalı da olurlar. Ancak, Hıristiyan reayanın silahlandırıldığı ve Yeniçerilerin Belgrad'dan kovulduğu dedikodu-

B. İ. *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 83; Baktıaya, A. *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu.* (İstanbul: Bengi Yayınları, 2009), s. 256; Kurşun, 1999, ss. 86, 130-131; Bilgenoğlu, A. *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri.* (İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2008), ss. 60, 81-83; Tibi, B. *Arap Milliyetçiliği.* (Çev.: Taşkın Temiz). (İstanbul: Yöneliş Yayınları,1998), s. 146; Zeine, Z. N. *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu.* (Çev.: Emrah Akbaş). (İstanbul: Gelenek Yayınları, 1960), s. 88; Atatürk, M. K. *Nutuk.* (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz). (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005), ss. 1, 4, 5, 424-425.

509. Zens, R. Pazvantoğlu Osman Paşa ve Belgrad Paşalığı (1791-1807). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma içinde,* (Çev.: Deniz Berktay). (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010), ss. 141-164.

ları Saray'a ulaşınca, Divan-ı Hümayun'dan çıkan bir fermanla onun aldığı tedbirler iptal edilir. Şehre geri dönen Yeniçeriler[510], kısa bir süre sonra Pazvantoğlu'nun da desteğiyle Hacı Mustafa Paşa'yı katlederler ve yerli halka yaptıkları zorbalıklara kaldıkları yerden devam ederler. Ancak, artık teşkilâtlı hale gelen Sırplar Yeniçeriler'e karşı ayaklanırlar. Sırp Ayaklanması birinci grup yerel kuvvetlere ilginç bir örnektir.

İkinci grup ise, Mondros Mütarekesi sonrasında işgallere karşı direniş için ortaya çıkmıştır. İkinci tip yerel kuvvetlerin durumu ayrı bir araştırma konusu olabilecek kadar geniştir. Ancak şunu söylemek gerekir ki; Kuva-yı Milliye tipik ve başarılı bir sivil direniş örneğidir ve her aşamasında askerler tarafından yönetilip yönlendirilmiştir. Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe istisnaları hariç tutulursa; Kuva-yı Milliye gerillanın düzenli orduya dönüşmesi konusunda da en başarılı örneklerden birisidir.

(2) **Aşiret Kuvvetleri:** Bu milis birliklerinin en popüler olanı, Hamidiye Alayları'dır. Ancak, aşiretlerin Osmanlı hakimiyeti altında yaşadıkları sürece silahlı olmalarına göz yumulduğu ve bunlardan milis kuvveti olarak daha önce de yararlanıldığını belirtmek gerekir[511]. Hamidiye Alayları'nın kurulması fikri Sultan II. Abdülhamid'in yakın çevresinden Müşir Mehmet Zeki Paşa'ya aittir. Mehmet Zeki Paşa 93 Harbi sırasında Rus Ordusu'ndaki Kazak Alayları'ndan etkilenmiş ve benzer bir teşkilâtın Doğu Anadolu'daki aşiretlerden de teşkil edilebileceği konusunda Sultan II. Abdülhamid'i ikna etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in bu fikre fazlasıyla sahip çıktığı anlaşılmaktadır. Zira padişah, hadisenin askerî strateji boyutunun yanında başka fırsatlarından yararlanmayı tasarlamış olsa gerektir. Kodaman, Sultan II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları'nı kurmakla; merkezî otoriteyi tesis etmeyi, Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmayı, Ermenilerin faaliyetlerine engel olmayı ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmeyi, aşiretlerden askerî güç olarak faydalanmayı, Rusların saldırılarından ve İngiliz

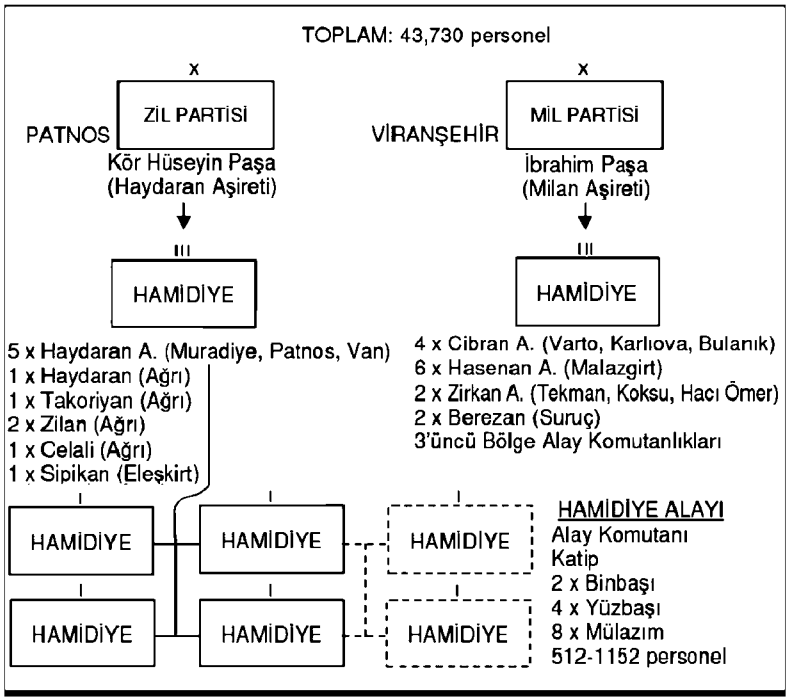
510. A.g.e.
511. Kodaman, B. *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası.* (İstanbul: Orkun Yayınları, 1983).

politikalarından Doğu Anadolu'yu korumayı ve nihayet İslâmcılık politikası gütmeyi amaçladığını söyler. Neticede Hamidiye Alayları[512], "Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum'da 1890 yılında on üç aşiret reisi ile yaptığı toplantı ve birkaç ay sonra 1891'de yayınlanan Hatt-ı Hümayun ile kurulmuştur."

İlk Hamidiye Alayları yirmi bir tanedir. Bunlar, Doğu Anadolu'daki Kürt, Türkmen, Arap ve Karapapak aşiretlerinden oluşmaktaydı. Hamidiye Alayları, askerlik hizmetinden muaf tutulma ve mensuplarına maaş bağlanması gibi cazip nedenlerle zamanla büyük ilgi görmüş ve alayların sayısı[513]; 1892'de 45'e, 1893'de 56'ya, 1894'de 58'e, 1898'de 60'a ve 1901'de de 65'e çıkarılmıştır. İlk nizamnameden dört yıl sonra çıkarılan ikinci bir nizamnameyle; Haydaran ve Milan aşiret reisleri mirliva[514] olarak atanmışlardır. Böylece Hamidiye Alayları biri merkezi Patnos'ta bulunan Kuzeydoğu, diğeri ise merkezi Viranşehir'de bulunan Güney grupları olarak düzenlenmiştir. Hamidiye Alayları'nın birinci ve ikinci nizamnameden yola çıkarak hazırlanan kuruluş şeması Şekil 2-5'te sunulmuştur.

Aşiretleri kontrol altında tutmak maksadıyla, Hamidiye Alayları'nda görev alacak personelin yetiştirilmesi için Aşiret Mektepleri de kurulmuştur. Bu mekteplerde aşiret reislerinin çocukları okurlardı. Lazarev'e göre[515] bu, aynı zamanda bir rehin alma işlemiydi; zira aşiretin istenilmeyen bir faaliyette bulunmasına karşı aşiret reisinin varisi İstanbul'da tutulmuş oluyordu. Ancak bu alaylardan etkin bir şekilde yararlanıldığı söylenemez. Askerî disiplinden, çağdaş muharebe bilgisi ve teknolojiden yoksun olan bu birliklerin daha çok, Ermeni ayaklanmalarında görev aldıkları, düzenli muharebelerde etkili olamadıkları söylenebilir. Nitekim Kodaman[516], Balkan Harbi sırasında bölge halkından pek çok kişinin Millili Aşireti Alayı'ndan şikâyetçi olduğunu belirtir.

512. A.g.e., s. 246.
513. Eraslan, C. Hamidiye Alayları. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Cilt 15, ss. 462-464. (İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 462.
514. Bugünkü tuğgeneral rütbesine karşılık gelir.
515. Lazarev, M. S. *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917 – 1923).* (Ankara: Özge Yayınları, 1993).
516. Kodaman, *Şark Meselesi Işığı Altında....*

Şekil 2-5: Hamidiye Alayları Konuş ve Kuruluşları[517]

Netice itibariyle bu ve benzeri şikâyetler gerekçe gösterilerek, Hamidiye Alayları'nın adı "Aşiret Hafif Süvari Alayları" şeklinde değiştirilmiştir. Tabii bu isim değişikliğinde büyük bir olasılıkla İttihat ve Terakki yönetiminin Sultan II. Abdülhamid'in izlerini silme niyetinin payı olduğu da not edilmelidir. 1912'de yayınlanan nizamnameyle alayların sayısı yirmi dörde indirilmiş ve dört fırka şeklinde birleştirilmişlerdir. Ayrıca alay komutanlıklarına muvazzaf subaylar atanması ve aşiret reislerinin bunların muavinleri olması öngörülmüştür. Bu düzenleme, zaten Sultan II. Abdülhamid'in hal'i nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne soğuk bakan aşiret reislerinin, merkezî otoriteden iyice soğumalarına neden olmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Kör Hüseyin Paşa ve bazı aşiret liderleri tutuklanmışlar, 1913-1914 yıllarında Bit-

517. A.g.e., s. 39; Eraslan, Hamidiye Alayları, s. 462; Özer, A. *Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni.* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1990), s. 33.

lis Ayaklanması çıkmış ve bu gerginlikler yüzünden aşiretler Birinci Dünya Savaşı'nda etkin olmamışlardır. Savaştan sonra ise aşiret birlikleri kaldırılmıştır. Ancak müteakip bölümlerde görüleceği üzere; Doğu Anadolu aşiretlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ayaklanmalarda da yararlanılmıştır.

6. AYAKLANMALARIN İDEOLOJİK ARKA PLANI:

Sosyolojik, ekonomik ve siyasi arka planda görüldüğü üzere Marksist-Leninist doktrinin, Türkiye'de de; dünyadaki gelişimine paralel bir seyirle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ön plana çıktığı söylenebilir. Yine benzer bir şekilde, Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının ideolojik arka planı da, çağdaşı olan emsallerine paralel bir biçimde milliyetçiliğin evreleri ve dinî öğeler tarafından biçimlenmiştir. Bu nedenle ayaklanmaların ideolojik arka planını milliyetçilik ve dinî ideolojiler bağlamında ele almak daha akla yatkın görünmektedir.

Calhoun'a göre[518], milliyetçilik insan bilincini şekillendiren bir konuşma biçimi, yani bir söylemsel oluşumdur ve milliyetçilik söyleminin çok boyutlu görülmesi gerekmektedir. Milletleri doğal ve eski çağlardan bu yana var olan yapılar olarak gören ve ilkçi olarak adlandırılan yaklaşım, milletin değişmez ve sabit olduğunu öne sürer. Millet veya ulus olgusunu doğal ve verili bir kategori olarak gören bu yaklaşımda Romantizm'in, Germencilik'in ve Herder'in oldukça önemli bir etkisi vardır. Herder'e göre[519], "millet, doğal bir bitki ve aile gibidir, sadece daha fazla dalı vardır". Milletin esas olarak dili ve kültürüyle oluştuğunu ifade eden Herder[520], bu süreçte gündelik yaşamdaki ritüeller, gelenekler, pratiklerin ve insanların yaşamı anlamlandırdıkları hikayelerin, halk inançlarının ve mitlerin önemini vurgular. Gökalp[521]; ilkçi bakış açısının zamanla[522] eskilci-

518. Calhoun, C. *Nationalism.* (Buckingham, UK: Open University Press, 1997).

519. Guibernau, M. *Milliyetçilikler. 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler.* (Çev.: N. N. Domaniç) (Istanbul: Sarmal Yayınları, 1997), s. 94.

520. Poole, R. *Nation and Identity.* (London, UK: Routledge, 1999), s. 68.

521. Gökalp, E. Miliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* (7/1), 2007, ss. 279-298.

522. Milliyetçiliğin tanımlanmasındaki yaklaşımlar kronolojik olarak şöyledir (A.g.m., ss. 279-298): *İlkçi (Premodialist) yaklaşım*: Cermenciler ve Herder. Millet doğaldır ve eski çağlardan beri

lik, modernizm ve etno-sembolcülüğe doğru geliştiğini tespit eder. Gellner'in çarpıcı ifadesiyle[523]; "milliyetçilik milletleri doğurabilirdi, milletler milliyetçiliği değil."

Bu son cümle, Osmanlı İmparatorluğu'nun onsekizinci yüzyıldan sonra karşılaştığı; sırasıyla Ortodoksçuluk, Helenizm, Slavcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık, Arapçılık, Türkçülük ve Kürtçülük akımlarının anlaşılmasında anahtar rolü oynamaktadır. Quataert'e göre, dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi hareketler de, küçük bir azınlığın örgütlediği hareketlerdi. Diğer bir deyişle, milliyetçiliğin etkisiyle Osmanlı'ya başkaldırdığı iddia edilen Balkan topluluklarına ayaklanmalardan önce bir anket uygulansaydı, büyük çoğunlukla ayrılmama yönünde görüş belirtirlerdi. Ancak tarihsel olaylar tabii ki bu şekilde işlemez. Öte yandan Quataert Balkanlar'da yeni devletler kurulmasının, Balkan halklarında Osmanlı'ya karşı bir hoşnutsuzluk olduğu anlamına gelmeyeceğini iddia eder. Quataert'e göre[524]; "bu devletlerin ortaya çıkması, ayrılıkçıların kararlılığına, örgütlenme becerilerine ve zamanın Büyük Devletleri'nin onlara verdiği yardıma tanıklık eder."

Gerçekten de milliyetçiliğin, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çıkan ayrılıkçı ayaklanmalara bahane olsun diye, sonradan icat edilmiş bir bilinç olduğuna dair kuvvetli kanıtlar bulunmaktadır. Zira milliyetçiliğin hemen öncesinde, millet tanımlamaları bile bugünkü anlamlarından uzaktı. Quataert bu iddiayı şöyle destekler[525]:

> Balkan ve Anadolu topraklarında, Osmanlı Hıristiyanlarının, günlük konuşma dilinde "Türkler" derken kastettikleri, aslında Müslümanlardı. "Türk," ister Kürt ister Türk veya Arnavut olsun (Araplar hariç) her türlü Müslüman'dan söz etmenin bir tür kısa yoluydu. (...) Arap dünyasında, Müslüman Araplar, bazen Müslüman Arnavut veya Çerkez, yani bölge dışından gelmiş Müslüman yerine "Türk" kelimesini kullanırlardı.

vardır. *Eskilci (Perennialist) yaklaşım*: Smith. Milletler doğal değildir, ama eski çağlardan beri vardır. *Modernist yaklaşım*: Millet, modernizmin ile birlikte çıkmıştır. Sonradan üretilmiştir. Etno-sembolcü yaklaşım: Millet modernizmin bir sonucudur, ama eski çağlardan beri var olan *ethnie*lerden bağımsız olarak düşünülemez.

523. Gellner, E. *Nations and Nationalisms*. (Oxford, UK: Blackwell, 1983), s. 55.

524. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, s. 273.

525. A.g.e., s. 253.

Nitekim Ortodoksçu düşünce, Rus Çarı I. Petro'nun meşhur "sıcak denizlere inme" politikasının bir ürünüdür. Ortodoksluğun o çağdaki en önemli temsilcisi Fener Rum Patriği'nin bile Ortodoksluk bilincine Çar I. Petro kadar sıkı sarıldığı şüphelidir. Ancak Ortodoksluk onsekizinci yüzyıl sonundan itibaren Balkanlar'ın farklı topluluklarında farklı bilinçler geliştirir. Yunanlıları kendi siyasi emelleri için Ortodoksluk ortak paydasında destekleyen Rus çar ve çariçeleri, Elenizm'in gelişmesine dolaylı bir katkı sağlamışlardır. Buna güzel bir örnek[526]; Çariçe II. Katerina'nın 1772'de kurguladığı ama hayata geçiremediği Büyük Grek Projesi'dir.

Ancak, bütün Balkan milliyetçiliklerini Ortodoksçuluğa bağlamak konusunda dikkatli olmak gerekir[527], zira Osmanlı idaresindeki Balkanlar'da her şeyi kesin sınırlarla ayırmak kolay değildi. Babıali'de serili bir haritanın başındaki herhangi bir Osmanlı idarecisi, Balkanlar'a baktığında Bulgar, Sırp, Arnavut, Yunan, Makedon, Hırvat ya da Boşnak görmezdi; Ortodoks milleti, İslâm milleti, Katolik milleti görürdü. Bu yapı Balkan milliyetçiliklerini de farklılaştırmıştır. Örneğin Bulgar milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'ndan ziyade Fener Rum Patrikhanesi'ne bir tepki olarak doğmuştur. Keza İpek (Pec) Patriği'nin hiç şüphesiz Sırpların nazarında Fener Patriği'nden daha öncelikli bir konumu vardı. Dolayısıyla Kiliseler'in, Balkan milliyetçiliklerinin gelişmesindeki önemli rolünü not etmek gerekir. Ortaylı da dinî bütünleştiricilik açısından Balkan milliyetçiliklerine yönelik farklı bir bakış ortaya koyar[528]:

> Onsekizinci yüzyıla kadar (...) Hıristiyanlık batılılık için yeterli değildi. Geniş çevrelerde Bulgar bilinmiyordu. Yunanlı ile Türk pek ayırt edilmiyordu. Rus çok uzak bir insan tipiydi. Şu halde İsa'nın ümmetinden olmak batılılık, Avrupalılık için yeterli değildi.

Ortaylı'ya göre, İslâm medeniyeti kavramı da batılı oryantalistlerin ortaya attığı bir ondokuzuncu yüzyıl icadıdır. Aynı dönemde yine batılı oryantalistler tarafından yaratılan İslâm düşüncesi ve *ho-*

526. Djuvara, T. G. *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje.* (Çev.: Pulat Tacar). (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999), s. 202.
527. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.*
528. A.g.e., s. 19.

mo İslâmicus kavramının Arap milliyetçileri tarafından benimsenip kullanılması da ilginçtir.

Slavcılık köken itibarıyla laik bir seyir izlediğinden dolayı, farklı din ve mezheplere sahip Slavları birleştirmede Ortodoksçuluktan daha etkili olduğu söylenebilir. Nitekim bu akım Germen topraklarında ve Germen milliyetçiliğinden etkilenerek doğmuş[529], monarşiye tepki olarak gelişmiş, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Rusya tarafından sahiplenilince de Osmanlı İmparatorluğu için bir tehdit olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Sırp ve Bulgar milliyetçiliğini de Slavcılık içine katan yaklaşımların geçerliliği tartışmalıdır. Slavcılığın izlerini, Kırım Savaşı'ndan sonraki ayaklanmalarda aramak gerekir.

Ondokuzuncu yüzyılda yaşanan sürekli toprak kayıplarının ve ayaklanmaların, Osmanlı idarecilerini bir siyasi tutkal arayışına soktuğu kesindir. Özellikle ilk Jön Türkler arasında popülerliğini kazanan Osmanlıcılık kavramı, bu arayışın bir sonucudur. Nitekim bu görüşün varlığını sürdürmekle birlikte, 93 Harbi ve Balkan Harbi'nden sonra itibarını yitirdiği görülmüştür. 93 Harbi sonrasında Balkan topraklarının büyük bir bölümünü yitiren Osmanlı İmparatorluğu, 600 yıla yaklaşan tarihi boyunca ilk kez Müslümanların çoğunlukta olduğu bir imparatorluk haline gelmiştir. Böylece toplumu bir arada tutmanın yeni bir yolu[530]; yani İslâmcılık formülü bulunmuştur. Bu dönemde Halifelik başta olmak üzere pek çok İslâmî öğenin etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. İslâmcılığın ayaklanmalar açısından önemli, hatta bu akımdan daha eski, ama çok göz önünde olmayan bir yanı da vardır. Ondokuzuncu yüzyıl başlarındaki merkezîleştirme hareketi, özellikle Anadolu'da ve Arabistan'da ağaların ve emirlerin etkisini kırarken, devletin ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaktaki yetersizliği yeni bir gücün oluşmasına neden olmuştur. Bu güç de dinî liderlerdir. Anadolu ve Arap Yarımadası'nda bir anda başlıca siyasi figürler olarak ortaya çıkan şıhlar, şeyhler ve seyyidler, Balkanlar'dakine benzer bir şekilde

529. Sumner, B.H. *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu.* (Çev.: Eşref Bengi Özbilen). (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993), s. 36; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, ss. 60-75.

530. Çetinsaya, G. *II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslâm Birliği Hareketi (1876-1878).* Yayımlanmamış Yük. Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998), s. 6.

Arap ve Kürt milliyetçiliklerinin gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. Öte yandan Çetin[531], Kürt beyliklerinin köklerini İslâm'ı yayan ve mukaddes sayılan ailelere dayandırmaya gayret gösterdiklerini tespit ederek, Türkdoğan'a atıfla, bunların dayandıkları birtakım şecerename ve silsilenamelerin oldukça tartışmalı olduklarını vurgular. Diğer taraftan Anter, Kürt büyüklerinin hiçbirisinin kendisini Kürt kabul etmemesini eleştirir[532]: "Kimi Muhammed soyundan seyyiddir, kimi Abbasi'dir, kimi Kürdistan kasabı Halid bin Velid'dir."

Büyük ölçüde coğrafi nedenlerden dolayı olsa gerek; diğerlerine nazaran daha etkileşimsiz ve özgün gelişen milliyetçilik, Ermeni milliyetçiliğidir. İronik bir biçimde, en beklenmedik gayrimüslim grup en saldırgan milliyetçiliğe sahip olmuştur. Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesinde Avrupalı misyonerlere gereğinden fazla yer verilir. Aslında Ermeni milliyetçiliğini ateşleyen faktörler daha içkin ve yapısaldır. Örneğin Rusya'nın Rusya Ermenilerini etkili bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Bugün dahi devam etmekte olan bir sorunun köklerine inmek bu araştırmanın sınırlarını aşar; ancak Ermeni ayaklanmalarında özetlenmeye çalışılan bu yapının etkileri görülmektedir.

Özellikle Ermeni ve Kürt milliyetçilerinin Türk milliyetçiliğine gereksiz bir saldırganlık ve ırkçılık yüklemeye çalıştıkları görülmektedir. Aslında Türk milliyetçiliği, bütün bu sayılanlar arasında en son gelişen, tamamen tepkisel ve defansif bir harekettir. Türk milliyetçiliği Balkan Savaşı'ndan sonra, diğer bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen yıkılmasından yalnızca beş yıl önce başat siyasi düşünce haline gelebilmiştir. Bu nedenle Türk milliyetçiliğini, Birinci Dünya Savaşı'nın öncesi ve sonrasındaki siyasi koşullarla birlikte değerlendirmek gerekir. Ne var ki Malmisanij[533], Kadri Cemilpaşa ve Nuri Dersimi gibi bazı Kürt aydınlarına da dayanarak; Kürt milliyetçiliğinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçü ve Turancı siyasetine tepki olarak geliştiğini iddia eder. Buna karşılık

531. Çetin, M. *Kart-Kurt Sesleri. İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası.* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2002), s. 23.
532. Anter, M. *Hatıralarım.* (2 Cilt). (İstanbul: Yön Yayınları, 1992), s. 26.
533. Malmisanij. *Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği (1912-1922).* (İstanbul: Avesta Yayıncılık, 2002), s. 16.

Feroz Ahmad, o dönemin Türkler açısından ne anlama geldiğini belki de en güzel bir şekilde özetler[534]:

> Bu yıllarda Ermeni sorununu Türkler lehine çözmekten çok uzak bir uygulamayla Ermenilerin sürülmeleri ve katledilmeleri, savaştan galip çıkan müttefikleri Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmaya yöneltti. İngilizler yeni Türkiye ile Irak'ta kurdukları manda yönetimi arasında tampon olarak iş görecek bir Kürt devleti kurmaya karar verdiler. Türkler'in artık kendilerini yönetemeyecekleri düşünülüyordu ve müttefikler, Anadolu'yu parçalayarak ve Türkiye'yi Büyük Güçlerden birinin, tercihen Birleşik Devletlerin ya da Britanya'nın mandasına sokarak, Doğu Sorununu ilk ve son kez çözmeye kararlıydılar.

Türkler'in edindiği bu yeni ölüm-kalım bilinci, Türk milliyetçiliğini doğuran başlıca faktör olarak değerlendirilebilir. Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemindeki ayaklanmalara karşı koyma harekâtını değerlendirirken, bu ölüm-kalım bilincini göz önünde tutmak gerekir.

İdeolojik arka planı oluşturan faktörlerden birisi de şüphesiz eğitimdir. Ayaklanmaların ideolojik alt yapısının hazırlanmasında, örgütlenmesinde, teçhiz edilmesinde ve yönetilmesinde eğitim kurumlarının önemli roller oynadıkları görülmektedir. Ayaklanmaların eğitim altyapısının iki koldan ilerlediği söylenebilir. Birinci kol özellikle onsekizinci yüzyıldan itibaren yoğunlaşmaya başlayan, yurtdışı eğitimleridir. Balkanlar'daki milliyetçilik akımlarının ve ayaklanmaların lider kadrosunun Avrupa'da eğitime gidenler arasından çıkması tesadüf değildir. İkinci kol ise yabancı misyon okullarıdır. Aslında misyoner okulları, Cizvitler ve Kapuçinler'in öncülüğünde onaltıncı yüzyıldan beri vardı. Ancak, batıda merkezî devletlerin gelişmesi ve buna paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte, bu okulların faaliyetleri arttı. Bu okulların ana misyonu Hıristiyan dinine davet olsa da, zamanla bu misyonun Türk toplumu içinde yaygınlaşmasının zor olduğu anlaşıldı. Bu nedenle faaliyetler kısa bir süre sonra -dine davet kisvesi kaldırıl-

534. Ahmad, F. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. 7. Basım. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), s. 62.

madan- mensubu oldukları devletlerin amaçlarına hizmet şekline dönüştü. Bu bir komplo teorisi değildir ve özellikle Balkan ayaklanmaları özelinde sağlam somut delilleri vardır. Dördüncü Bölüm'de bu faktör ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ortaylı, yabancı misyon okullarının imparatorluk coğrafyasındaki dağılımı üzerine ilginç bir tespit yapar[535]:

> Yabancı okulların Osmanlı coğrafyası üzerindeki dağılımı ilginçtir. Daha çok uluslaşma sürecine giremeyen veya geç giren bölgelerde kurulmaktadırlar. Örneğin (...) Balkanlar'da yabancı misyonlar isteklerine rağmen başarılı olamamışlardır. Çünkü modern eğitimi yerli aydınlar başarıyla yaymışlardı.

535. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 188.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAYDUKLAR'DAN FEDAİ DESTELERİNE: KRONOLOJİK SEYİR

Bulgaristan'da yalnızca çobanlar ve hayduklar özgürdür.
PANYOT HİTOV

1. GENEL HUSUSLAR:

Araştırma örneklemi oluşturulurken küçük ayaklanmalar değerlendirme dışı tutulmuşlarsa da, ayaklanmaların bir süreklilik gösterdikleri açıktır. Belki de bu gerçekliğin dikkat çekmeyen kısmı; uzun soluklu ayaklanma mücadelelerinin, sadece eylemsel olarak zirveye ulaştıkları zaman dilimlerinin, ayaklanma adıyla kayda geçirilmiş olmalarıdır. Sözgelimi EK-A'ya; ayaklanma mücadelelerini salt sıcak çatışmalara indirgeyen bir yaklaşımla bakıldığında, 1829-1876 yılları arasında yedi ayrı Bulgar Ayaklanması meydana geldiği görülür. Bu tür bir bakış, 1829 yılında çıkan ayaklanma olup bittikten sonra, 1835 Ayaklanması'na kadar günlük hayatın sütliman devam ettiği zannına yol açabilir. Aslında durum hiç de öyle değildir. Ayaklanmalar tabii ki kaçınılmaz olarak sıcak çatışmalara dönüşürler. Ancak, bu çatışmalar arasında kalan dönemlerde gizli ya da açık, siyasi ya da sosyo-kültürel etkinliklerine devam ederler. Zira hatırlanacağı üzere itibar, ayaklanmanın ekmeği, suyudur; itibar kazanma mücadelesi ise duraksama göstermez. Bu nedenle,

İkinci Bölüm'deki esaslara uygun olarak belirlenmiş olan yirmi bir ayaklanma, sistem yaklaşımı yöntemiyle, yirmi üç ölçüte göre incelenmiştir. Ayaklanmalar; bölge, gerekçe, hedef, lider kadrosu, örgüt yapısı ve asi profili, çatışma süresi, zamanlama, kuvvet oranları, silahlar, sivil savunma kuvvetleri, kolluk kuvvetleri, din ve mezhep, itibar, şehirlileşme, güvenli üsler (korunaklar), hükümetin rejimi, ideolojiler öyküler, stratejiler, taktikler, karşı koyma prensipleri, temin yöntemleri, finansman, propaganda ve sonuç ölçütlerine göre açımlanmaya çalışılmıştır. Anlatım bütünlüğünü bozmamak ve fazlasıyla teknik metin bir görüntüsü çizmemek maksadıyla; her bir ayaklanma, yirmi üç ölçütün öncelik sırasına göre incelenmiş, her bir ölçüt için ayrıca bir alt başlık kullanmaktan kaçınılmıştır. Her ayaklanmada ölçütlerin aynı sırayla incelenmesine özen gösterildiğini de, yeri gelmişken vurgulamak gerekir. Ayrıca ayaklanmalar birer birer ele alınmamış; tarihsel bütünlükleri korunarak birleştirilmişlerdir. Birleştirme işlemi; farklı tarihlerde tekrarlayan sıralı ayaklanmalar ve farklı adlara sahip olsalar da birbirinin devamı niteliğindeki ayaklanmalar için uygulanmıştır. Bulguların tamamı, ayrıca bir çizelge halinde EK-C'de sunulmuştur.

2. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİNDEKİ AYAKLANMALAR:

a. Vahhabi Ayaklanması (1803[536]-1818):

Vahhabi Ayaklanması'nın gerçekleştiği coğrafya, Arabistan'ın orta kesimlerinde yer alan Necd bölgesidir. Yaklaşık olarak 80.000 kilometrekare genişliğindeki ayaklanma bölgesinin büyük bölümünü oluşturan Necd, coğrafi olarak Arap Yarımadası'nın tam ortasında yer alır. Bölgede iki dağ silsilesi bulunmakla birlikte Necd, dağlardan çok kumluk alanlardan oluşur. Bölgede akarsu hiç yoktur.

Ayaklanmanın gerekçesi, İslâm dininin yeniden Asr-ı Saadet'teki şekline döndürülmesini esas alan Vahhabi mezhebini ve İbn Teymiye

536. Vahhabi Ayaklanması'nın başlangıç tarihini 1744'e kadar götüren çalışmalar mevcuttur [Bkz.: Fığlalı, E.R. Vehhabilik. (İstanbul: Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi, 1989), s. 209]. Ancak, bu çalışmada Vahhabi Ayaklanması'nın doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne tehdit haline geldiği, 1803 tarihli Taif ve Mekke'nin yağmalanması olayı esas alınmıştır.

öğretilerini yaymaktır. Asıl nedeni ise; Vahhabi mezhebinin egemen olduğu, Necd merkezli bağımsız bir Arap devleti kurmaktır.

Ayaklanmanın stratejik hedefi Necd merkez olmak üzere Irak ve Hicaz'ı da içine alan bağımsız bir Suudi Krallığı kurmaktır. Asiler bu maksadın tahakkuku için; operatif seviyede Necd bölgesindeki hakimiyeti Arap yarımadasına ve Irak'a doğru yaymayı; taktik seviyede ise, Vahhabi mezhebinin nüfuz alanını genişletmeyi hedeflemişlerdir. Uzun süreli bu mücadelenin başlatıcısı; aynı zamanda ayaklanmaya da adını veren Muhammed İbn Abdülvehhab ve onu himaye eden Suud aşireti reisi Muhammed İbn Suud'dur. Ancak ayaklanma asıl olarak Muhammed İbn Suud'un oğulları Abdülaziz ve Abdullah İbn Suud tarafından geliştirilmiş ve Abdullah'ın oğlu Türkî ve torunu Faysal tarafından sürdürülmüştür. Ayaklanma, bir geleneksel aşiret yapılanmasıdır. Asi profili Suud aşireti ile Vahhabi öğretisini takip eden Bedevilerden oluşmaktadır.

Vahhabi Ayaklanması Osmanlı İmparatorluğu'nu açıkça tehdit eder hale geldiği 1803 Nisan'ından, asilerin Kavalalızade İbrahim Paşa tarafından yakalandığı 1818 Mayıs'ına kadar toplam on beş yıl sürmüştür. Ayaklanma, hazırlık ve genişleme dönemleri de göz önüne alınırsa; Osmanlı İmparatorluğu'nun içte ve dışta büyük sorunlar yaşadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemin önemli iç ve dış gelişmeleri; 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi, 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harbi, 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi, 1804-1830 Sırp Ayaklanması, 1807 Kabakçı Mustafa Ayaklanması, 1808 Sultan III. Selim'in hal'i ve Sened-i İttifak'tır. Babıâli'nin sayılan sorunlar nedeniyle, birkaç nasihat heyeti dışında ayaklanmaya 1804 yılına kadar tepki gösteremediği anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra ise, ayaklanmanın bastırılması tamamıyla Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya bırakılmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ise, Osmanlı'ya ayaklanmayı bastırma vaadi vermiş olmasına rağmen, o tarihlerde güney Mısır'daki Kölemen Ayaklanması ile uğraştığı için; 1811 yılına kadar müdahaleye girişmemiştir. Kavalalı nihayet 1811 yılında, oğlu Tosun Paşa komutasındaki 3500 mevcutlu Türk-Arnavut kuvveti ile ayaklanmaya müdahale etmiştir. Asilerin sayısının ise bunun en az on katı olduğu bilinmektedir[537]. Yine

537. Tosun Paşa, Hamara muharebesinde Vahhabi ordusuna yenilince, Mısır'dan takviye kuvvet

aynı kaynakta karşı koyma kuvvetinin yerel kuvvet olarak Mekke Şerifi'ne bağlı birliklerle desteklendiği görülmektedir.

Din ve mezhep ayaklanmanın birinci dereceden amilidir. Zira Vahhabi hareketi, kendileri dışındaki herkesi küfre sapanlar olarak gören Hanbeli ve İbn Teymiye öğretisinin yeniden canlandırılışıdır. Vahhabi hareketi başlarda sadece Necd bölgesinde taraftar bulmuştur. Ancak, kendilerinden olmayanların mallarını yağma etmenin yolunu açınca, özellikle çöl bedevileri arasındaki taraftar sayısı süratle artmıştır. Dolayısıyla itibar ölçütünün dört unsurundan aktif ve pasif iç destekle, pasif dış destek unsurlarının karşılandığı söylenebilir. Buna karşılık aktif dış destek unsuruyla ilgili kesin kanıtlara ulaşılamamıştır. Çölün doğal engellik vasfının, Necd bölgesinin Vahhabiler için doğal bir üs olmasını sağladığı söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun otonom yapısı, merkezin otoritesinin zayıfladığı bu dönemde ayaklanmanın gelişmesine uygun bir ortam yaratmıştır. Ayaklanma, Vahhabilik ile somutlaşan dini bir ideolojiye sahiptir. Ayaklanma, gelenekçi ve kâr amaçlı stratejiye uymaktadır. Gerilla hareketleri, terör ve suikastlar gibi yıkıcı taktiklerin yanında, Osmanlı yönetiminden bağımsız yapılar geliştirdikleri görülmektedir.

Vahhabi Ayaklanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun en zor dönemlerinden birinde ortaya çıkması nedeniyle, devleti siyaseten zor durumda bırakmıştır. Ayaklanmanın Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından bastırılması, sadece sorunun geçici bir süre için yatışmasını sağlamış; uzun vadede ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Arabistan'daki egemenliğini yitirmesine yol açmıştır. Arabistan'daki Osmanlı otoritesi, Vahhabi Ayaklanması sonrasında büyük bir sarsıntı geçirmiş ve sembolik düzeye inmiştir.

b. Sırp Ayaklanması (1804-1830):

Ayaklanma bölgesi; kuzeyden itibaren Belgrad, Podgoriça ve Sofya arasında kalan yaklaşık 50.000 kilometrekarelik alandır. Sır-

istemiştir. Bundan sonra karşı koyma kuvvet sayısı 28,000'e çıkmıştır. [Çakın, N. ve Orhon, N. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (1793-1908)*. III. Cilt, 5. Kısım. (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1978), s. 533].

bistan doğudan Karpat ve Balkan Dağları, güneydoğudan Rodop Dağları ile çevrilidir. Karpatlar'ın doğu uzanımında Sofya şehri yer alır. Ülkenin batı kesimleri güney-kuzey istikametinde Dinar Alpleri ile kaplıdır. Asilerle karşı koyma arasındaki çatışmalar çoğunlukla dağlık kesimlerde gerçekleşmiştir.

Sırp Ayaklanması, halka eziyet eden Yeniçeri Dayıları'na karşı bir tepki olarak başlamıştır. Kampo Formiyo Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na Balkanlar'dan komşu olan Fransa'nın faaliyetleri ve Pazvantoğlu Osman Paşa'nın kendi ayaklanmasına destek sağlamak için Belgrad bölgesindeki halkı teşviki; ayaklanma için koşulların olgunlaşmasına sebep olmuştur. Jelavich ve Jelavich[538], ayaklanmanın arka planındaki çiftlik sistemine dikkat çekerler. Onlara göre Sırbistan'da Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında dini bir çekişme vardı ve bu çekişmenin kaynağı, toprak sahiplerinin Müslüman, çalışanlarının ise Hıristiyan olmasından kaynaklanıyordu.

Ayaklanmanın stratejik hedefi bağımsızlıktır. Bu maksatla; muhtariyetin elde edilmesi operatif hedef; zalim yöneticileri kovma ise taktik hedef olarak değerlendirilebilir. Ayaklanmanın lideri 1813 yılına kadar Kara Yorgi'dir. Bu tarihten sonra ayaklanmanın liderliğine Miloş Obrenoviç geçmiştir. Diğer bir deyişle Sırp Ayaklanması Knezler tarafından yönetilmiştir. Burada önemli olan bir nokta, Belgrad Paşalığı'nın Müslüman ve Hıristiyanlar'dan oluşan kozmopolit yapısına karşılık kırsal kesimin ağırlıklı olarak Hıristiyanlar'dan oluşmasıdır. Kırsaldaki yerel yönetim sisteminin başında Knezler bulunmaktaydı. Schevill[539], Knezler'in vergi toplama, kolluk ve adli işlevleri de kendi bünyelerinde topladıklarını tespit eder.

Ayaklanma klasik askerî hiyerarşi şeklinde örgütlenmiştir. Paralel bir siyasi örgütlenmeye rastlanılmamıştır. Askerî hiyerarşinin unsurları ise, Sırp köylülerden oluşan *Haydut* isimli gerilla çetele-

538. Jelavich, C. ve Jelavich, B. *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920.* (Seattle, USA: University of Washington Press, 1997), ss. 12-14.
539. Schevill, F. *A History of the Balkans: From the Earliest Times to the Present Day.* (New York, NY, USA: Dorset Press, 1991), s. 317.

ridir[540]. Bu çeteler aslında ironik bir şekilde Osmanlı eliyle teşkil edilmiştir. Sırplar tarafından çok sevilen ve "Sırpların Anası" olarak adlandırılan Belgrad Kale Muhafızı Hacı Mustafa Paşa, 1799'da yayınladığı bir fermanla[541]; Sırpların Yeniçeri Dayıları'nın tehditlerine karşı güvenliklerini sağlamak maksadıyla, bir tüfek, iki tabanca ve bir yatağan taşımalarına izin verdi. Ardından bu köylülerden *haydut* çetelerini teşkil etti. Bu çeteler Yeniçerilere karşı başarılı olmuşlardır[542].

Sırp Ayaklanması anlık gelişmiş ve zamanla şekillenmiş bir ayaklanmadır. Kilise'nin rolü de Yunan ve Bulgar ayaklanmalarındaki kadar belirgin değildir. Ayaklanma inişli çıkışlı bir seyir izler. Hükümetin 1806'ya kadar ayaklanmaya müdahale etmemesi ilginçtir. Rusya'nın 1806'da, Osmanlı-Rus Savaşı'nı başlatan Eflâk-Boğdan işgali ile eş zamanlı olarak, Kara Yorgi de Sırbistan'ın bağımsızlığını ilan eder. Böylece Osmanlı Ordusu, Rus Ordusu ile Sırp asiler arasında iç hat durumuna düşer. 1807'de Rus-Sırp ittifak antlaşması yapılır ve Rusya'nın Sırp Ayaklanması'na dış desteği resmiyet kazanmış olur. Üstelik bu ittifaka Karadağ da katılır. Sırp Ayaklanması, bu tarihten itibaren Osmanlı Ordusu'nun daha fazla geri bölge emniyet kuvveti ayırmasına neden olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın o tarihlerdeki durumu hatırlanırsa, durumun vahameti daha da belirginleşir. Böylece Sırp Ayaklanması gelişme gösterir ve asiler 1808'de Belgrad'ı ele geçirirler. Osmanlı Ordusu, Belgrad'ı geri alma çabalarında başarıya ulaşamaz. Osmanlı Ordusu 1810'da Rusçuk'ta Rus Ordusu karşısında mağlup olunca, hükümet asilerin başlangıçta istedikleri imtiyazları kabul etmek zorunda kalır.

Sırp Ayaklanması, itibarın dört unsuruna da sahip olmuştur. Zira ayaklanma Yeniçerilere karşı başlatıldığı için aktif ve pasif iç destek başından itibaren oluşmuştur. Öte yandan Petrovich[543], ayaklanmanın ilk yıllarında Avusturya'dan çok sayıda gönüllünün ayaklanmaya katılmak üzere geldiğini, Sırpların da Avusturya'dan

540. Kutlu, S. *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti.* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 46; Uygun, S. Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.* (4/17), Bahar 2011, ss. 416-436; Zens, Pazvantoğlu Osman Paşa...

541. A.g.e., s. 158.

542. A.g.e., s. 159; Uygun, Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa.

543. Petrovich, M. B. *A History of Modern Serbia, 1804-1918.* (New York, Ny, USA: Harcourt Brace Javanovich, 1976), ss. 31-36.

himaye talep ettiklerini; ancak o sıralar Napolyon Savaşları ile meşgul durumda olan Avusturya'nın pasif kalmayı tercih ettiğini belirtir. Yine Napolyon tehlikesi nedeniyle benzer bir tutumu Rusya'nın da sergilediği görülmektedir. Ancak[544] 1806'da Osmanlı ile Rusya arasında yeni bir savaş başlayınca, Rusya Sırp Ayaklanması'nı pasif olarak desteklemeye başlamış, bu destek Balkanlar'da Rusya himayesinde bir Sırbistan kurulması tehlikesini doğurunca, Avusturya da bu pasif dış desteğe katılmıştır. Ne var ki asiler savaşın sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması'na kadar aktif dış destek elde edememişlerdir. Bükreş ve Edirne antlaşmalarının sağladığı aktif dış destek ise asilerin başarısını şekillendiren birincil faktör olmuştur.

Asilerin dayandığı güvenli üslerin iki ana bölgede toplandığı görülmektedir. Birinci grup, sınırın Avusturya tarafında kalan Sırp köyleridir. İkinci grup güvenli üslerin ise, Sofya'nın dağlık kesimleri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak asiler burayı topluca işgal etmeye ve tabya haline getirmeye çalıştıklarında, düzenli orduya taarruz için çok önemli bir fırsat vermişler ve imha edilmişlerdir.

Uygun[545], ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Hurşit Paşa kuvvetlerinde Yeniçerilerin yanında başıbozukların da bulunduğunu tespit eder. Çakın ve Orhon[546], Kara Yorgi'nin Şubat 1807'de Belgrad'ı 20.000 asiyle kuşattığını söylerler. Uygun[547]; Nisan 1809'da 10.000 kadar asinin Sofya'nın dağlık kesimlerine geçerek, tabya kurduğunu belirtir. *Haydut* çetelerinin mevcudu hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte, kaynaklarda bunların toplam asi mevcuduna dâhil edildikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla asilerin mevcudu dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Hurşit Ahmed Paşa'nın elindeki karşı koyma kuvvetinin toplam mevcudu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sofya muharebesinde 10.000 kişilik asileri tamamen imha ettiği bilgisinden yola çıkılarak, asilerden sayıca üstün olduğu söylenebilir. Diğer taraftan karşı koymanın kuvvet terkibi hakkında bilgiler vardır. Uygun'a göre karşı koyma[548]; "hakim olunamayacak kadar çok farklı kaynaklardan gelen askerî

544. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 133.
545. Uygun, Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa.
546. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 512.
547. Uygun, Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa, s. 426.
548. A.g.e., s. 422.

birliklerden (yeniçeriler, sipahiler, Bosna ve Arnavutluk gibi çevre vilayetlerden gelen yardımcı kuvvetler ve Dayıların elinde bulunan başıbozuk askerler) müteşekkildi."

Sırp Ayaklanması, çoğulcu ve ayrılıkçı stratejiye uymaktadır. Öte yandan asilerin, yıkıcı taktik olarak terör ve gerilla savaşına başvurdukları anlaşılmaktadır. Zira asiler[549], Belgrad'ı çatışmasız bir şekilde ele geçirmelerine rağmen kalede katliam yapmışlardır. Bu örnekte olduğu gibi asilerin muhtelif yer ve zamanlarda sivil halka yönelik yaptığı terör eylemlerine rastlanılmaktadır. Gerilla savaşının en önemli göstergesi ise *haydut* çeteleridir. Bu çeteler ayaklanma süresince baskın, sabotaj ve pusular kurarak tipik gerilla muharebeleri yapmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki âdemimerkeziyetçi rejiminin bu ayaklanmada önemli bir başlatıcı etken olduğu görülmektedir. Yeniçerilerin denetimsizlikten kaynaklanan disiplinsizliği, ayanların birbirleriyle olan güç mücadeleleriyle birleşince, Sırp Knezleri nezdindeki reayanın buna tepki göstermesi, ayaklanmanın başlıca gerekçesini oluşturmuştur. Bu noktada Zens[550], Sırp Ayaklanması'nın başlıca tetikleyicisi olarak Pazvantoğlu Osman Paşa'yı işaret eder.

Ayaklanmanın ideolojik dayanağı Sırp milliyetçiliği olmakla beraber, bunun bir ön-milliyetçilik olduğunu ve çok sınırlı sayıda lider arasında muteber olduğunu vurgulamak gerekir. Asilerin dayandığı halk tabanı, farklı nedenlerle ayaklanmaya katılmışlardır. Bunları ikna, kötü muameleye tepki, yağma ve çapul gibi apolitik teşvikler başlıkları altında toplamak mümkündür.

Sırp Ayaklanması; karşı koyma prensiplerine uyum konusunda en sorunlu ayaklanmalardan birisidir. Öncelikle, bu prensiplere uyum konusundaki en önemli engelin 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi olduğunu belirtmek gerekir. Buna rağmen Osmanlı'nın, asilerle Ruslar arasındaki iç hat pozisyonunu, askerî açıdan iyi idare ettiği söylenebilir. Osmanlı-Rus Harbi'nde Ruslar Osmanlı'ya karşı askerî bir üstünlük sağlamamıştır. Asiler ise 1809'da Sofya'da büyük bir

549. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 513.
550. Zens, Pazvantoğlu Osman Paşa..., s. 141.

hezimete uğratılmış, 1813 yılı itibarıyla da Kara Yorgi Avusturya'ya sığınmak zorunda kalmıştı. Ancak Osmanlı'nın siyasi açıdan aynı tutarlılığı gösterememesi, "Siyasi Etmenler Önceliklidir" prensibini uygulayamamasına neden olmuştur. Bundan dolayı 1812 Bükreş Antlaşması ve ardından 1829 Edirne Antlaşması ile birlikte Sırbistan özerk bir prenslik olarak "neredeyse" bağımsız bir statüye kavuşmuş oldu.

Sırp Ayaklanması 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları nedeniyle 1830'a kadar sürmüştür. Bu ayaklanma, Yunan Ayaklanması'nı da tetiklemiştir. Ayaklanmadan sonra Sırbistan, özerk bir yönetim biçiminde ve büyük ölçüde sembolik olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmaya devam etmiştir. Bu nedenle Sırp Ayaklanması asilerin askerî açıdan kaybettiği, siyasi açıdan galip geldiği; diğer bir deyişle kazananı belirsiz bir ayaklanmadır.

c. Yunan Ayaklanması (1821-1830):

Yunan Ayaklanması'nın gerçekleştiği coğrafya; Mora Yarımadası, Atina, Makedonya, Adalar[551] ve Eflâk'ı kapsamaktadır. Ayaklanmanın odak noktası durumundaki Mora Yarımadası 21.550 kilometrekare yüzölçümüne sahiptir. Anakaranın kendisine en yakın yeri olan Attika bölgesine Korent Berzahı ile bağlanır. Korent Berzahı çok dar bir kara geçişi sağladığından, elde bulunduran tarafa Mora Yarımadası'nın tecridinde stratejik üstünlük sağlar. Nitekim ayaklanmanın çıktığı Patra ve en yoğun çatışmaların yaşandığı Tripoliçe, Korent Berzahı'nı kontrol eden en önemli iki şehirdir. Adını Latincede "dut" anlamına gelen *morea* kelimesinden alan yarımadaya bu dut yaprağı görüntüsünü kazandıran ve en yüksek noktası 2,407 metre olan Taygetos Dağları'dır. Tripoliçe bu dağın kuzey eteklerinde kuruludur. Bir dut yaprağının damarları gibi her yana uzanan dağ sıraları yarımadayı engebeli hale getirdikleri gibi, yarımada içinde yarımadalar oluşturur. Bunlar batıdan doğuya Me-

551. Ayaklanmada rol alan "Adalar" kuzeyden güneye şunlardır (Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 541; Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında...*, s. 52): Mora'nın hemen doğusunda yer alan Eğriboz ve Şeytan Adaları (Kuzey Sporadlar), Mora'nın güneydoğusunda yer alan Tavşan Adaları (Kikladlar; bazı kaynaklarda Siklatlar), Batı Anadolu açıklarındaki Saruhan Adaları (Doğu Sporadları) içinde Sakız ve Sisam ile Girit Adası'dır.

senya, Mani, Kape Mala ve Argolid'dir. Mani yarımadasında yaşayan halk oldukça asi ve itaatsiz bir yapıdadır. Mora Ayaklanması'na kendi oluşturdukları Manyot Birliği ile katılmışlardır.

Vahhabi ve Sırp ayaklanmalarında olduğu gibi, bu ayaklanmanın da bahanesi vergilerin, belirlenen orandan çok daha fazla toplanmasıydı. 1820'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Tepedelenli Ali Paşa'nın, Mora, Adalar, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan'da genel bir ayaklanma çıkarma gayretleri ve Filiki Eterya Cemiyeti ile iş birliği yapması da, 1770'lerden beri bağımsızlık için fırsat kollayan asiler için uygun koşullar yaratmıştır. Yine, Kampo Formiyo Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na Balkanlar'dan komşu olan Fransa'nın devrim ihracı faaliyetleri, Yunan Ayaklanması için de bir tetikleyici vazifesi görmüştür. Loules[552], Fransız Devrimi'nin Balkan toplulukları içinde en çok Yunanlıları etkilediğini söyler.

Ayaklanmanın stratejik hedefi bağımsız Yunanistan'ı kurmak ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmaktır. Asiler bu maksadın gerçekleşmesi için operatif seviyede uluslararası desteği temin etmeyi, taktik seviyede ise Mora, Adalar ve Eflâk bölgelerini ele geçirmeyi hedeflemişlerdir.

Aynı zamanda Filiki Eterya Cemiyeti'nin de başkanı olan Alexander Ypsilanti, ayaklanmanın genel planlayıcısı ve Eflâk kolunun lideridir. Mora bölgesindeki ayaklanmanın liderliğini ise, yine bir Filiki Eterya üyesi olan Theodoros Kolokotronis üstlenmiştir. Bir başka Filiki Eterya üyesi Emmanuel Pappas ise Makedonya'daki ayaklanmanın lideridir. Loules[553], Filiki Eterya üyelerinin Fransız Devrimi sonrası oluşan Yunan burjuvazisine mensup olduklarını tespit eder. Yunan Ayaklanması, ondokuzuncu yüzyıldaki halk hareketleri içinde paralel hiyerarşi oluşturan ilk ayaklanmadır. Asilerden oluşan askerî yapılanmaya paralel ve aynı zamanda onu da idare eden *Filiki Eterya* Cemiyeti[554] bulunmaktadır. Kuruluşu onsekizinci yüzyıl sonlarına dayanan Filiki Eterya Cemiyeti, 1798'de bir da-

552. Loules, D. The French Revolution and its Influence upon Greece. *Tarih Araştırmaları Dergisi.* (XV/26), 1991, s. 284.
553. A.g.m., s. 290.
554. Filiki Eterya; Elence'de "Dostluk Cemiyeti" anlamına gelir.

ğılma süreci yaşamış[555], ardından 1814 yılında Odessa'da Emanual Ksontas ve Nikola Skufas adlı iki Rum ve Atmas Çakalof adında Epir doğumlu bir Bulgar tarafından yeniden kurulmuştur. Carbonari tipi gizli bir örgütlenmesi olan cemiyetin maskesi ise, deniz ticaretini geliştirmektir. Ancak asıl maksadı, Osmanlı Avrupası'nın tamamını ve İstanbul'u kapsayacak şekilde Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmaktır. Cemiyet 1818 yılında merkezini İstanbul'a taşımıştır. Lideri Skufas'ın ölümünden sonra, halk üzerinde etkili olabilecek bir lider arayışına giren cemiyet yönetimi; Alexander Ypsilanti'ye teklif götürmüş, teklifi kabul eden Ypsilanti 1820 yılında örgüte inisiye[556] edilmiştir.

Filiki Eterya, Masonik örgütlenmenin bir gereği olarak, söylence ve gizemler oluşturmuştur. Bu gizemlerin en popüler olanlarından birisi de Rus Çarı I. Alexander'ın örgütün lideri olduğu söylentisidir. Doğal olarak, o dönemlerde örgütün liderinin kim olduğu bilinmemekteydi. Örgütün "Görünmez Otorite" olarak adlandırılan bir yönetim kadrosu vardı ki; bugün bu kadronun Ksontas, Skufas ve Çakalof olduğu biliniyor[557]. 1818 yılına kadar yapılanmasını tamamlayan ve yeni üyeler inisiye eden örgüt yönetimi, bu tarihten itibaren "Oniki Havariler" olarak adlandırılmaya başlanmıştır[558]. Bu on iki yöneticinin her biri için; İzmir, Sakız, Sisam, Kalemati, Misolongi, Yanya, Bükreş, Yaş, Tiryeste, Peşte ve Moskova'da birer sorumluluk bölgesi tahsis edilmiştir[559]. Jelavich'e göre[560], "Filiki Eterya örgütlenme ve Osmanlı başkentinden Yunanistan'a kadar ulaşan hücre ağları oluşturma konusunda oldukça başarılıydı. Bu, Fenerli Rumlarla Filiki Eterya arasındaki bağlantıyı açıklar."

Yunan Ayaklanması Nisan 1821 ile Haziran 1827 arasında fiilen 6 yıl 2 ay sürmüştür. Ancak, Navarin Olayı ve 1828-1829 Osmanlı-

555. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 539.
556. Bütün Carbonari tipi örgütlenmelerde olduğu gibi; Filiki Eterya Cemiyeti'ne üye kabulü de inisiasyon olarak adlandırılan ve örgütçe kutsal sayılan kişiler ve semboller huzurunda yemin etme, silah kuşanma, vb. gibi bir takım ritüellerle gerçekleşmekteydi.
557. Waddington, G. D. *A Visit to Greece, in 1823 and 1824.* (Second Edition. First published in 1825). (London, UK: British Library, Historical Print Editions, 2011), ss. xiii; xviii-xxi.
558. A.g.e., s. xiii.
559. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 540.
560. Jelavich, B. *History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth Centuries.* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1983), s. 206.

Rus Harbi çatışmanın sürmesini sağladığından, ayaklanmanın bitiş tarihi 1830 yılında Yunanistan'ın kurulmasına kadar uzatılır. Yunan Ayaklanması Osmanlı İmparatorluğu açısından gerçekleştiği dönemin en büyük sorunu olmakla birlikte, bu dönemde Sırp Ayaklanması'nın devam ettiğini, 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı'nın meydana geldiğini ve 1826'da Vaka-yı Hayriye'nin gerçekleştiğini hatırlatmakta yarar vardır. Asilerin mevcuduna gelince; Eflâk'ın Yaş bölgesinde gerçekleşen ilk muharebelere katılan Ypsilanti birliklerinin mevcudunun 3000; Patra kalesini kuşatan Moralı asilerin ise 10.000 kişi olduğu bilinmektedir. Ayrıca 23 Şubat 1822'de Sisam Adası'ndan Sakız Adası'na 6000 kişilik bir asi birliği nakledilmiştir. Buna karşılık ayaklanmanın tedibinde görevlendirilen Hurşit Paşa'nın aynı zamanda Tepedelenli Ali Paşa Ayaklanması'nın son safhası olan Yanya Kuşatması'na devam ettiği için[561]; ilk müdahaleyi Kahyabeyi[562] Mustafa Paşa komutasındaki Arnavut ve Türklerden oluşan 5000 kişilik bir birlikle yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu birlikler başarısız olacak ve Tripoliçe Katliamı'nda 8000 siville birlikte imha edileceklerdir.

Bu noktada ayaklanmayı iki safhaya ayırmak mümkündür. 1825'e kadar süren birinci safha, asilerin üstünlüğü dönemidir. Bu dönemde ayaklanma Mora'ya tamamen, Adalar'a ise kısmen yayılmıştır. Milislerden ve Yeniçerilerden oluşan karşı koyma kuvveti asiler karşısında yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, başka çaresi kalmadığından; gönülsüz de olsa ayaklanmanın bastırılması işini Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya vermiştir. Zira o dönemde Mısır Ordusu; teşkilât, donatım ve harp teknolojisi açısından Osmanlı Ordusu'ndan daha ileri düzeydeydi. Tabii bu görev karşılığında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya Girit Paşalığı, oğlu İbrahim Paşa'ya da Mora Valiliği verilmiştir. 1825 yılında Mora'ya çıkan 17.000 mevcutlu Mısır kuvvetleri; üç Cihadiye Alayı, Başıbozuklar ve 150 sahra topundan oluşmaktadır. Bu kuvvetleri Mora'ya nakleden ve destekleyen deniz kuvveti ise 60 harp, 159 nakliye gemisinden oluşan Osmanlı-Mısır donanmasıydı.[563]

561. Gordon, T. *History of the Greek Revolution, and of the Wars and Campaigns.* Volume One. (Second Edition). (Edinburgh, UK: William Blackwood, 1844), s. 160.

562. Kahyabey, çağdaş ordu sisteminde Komutan Yardımcısı ya da Kurmay Başkanı makamına karşılık gelmektedir.

563. Karal (*Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 119) Mısır Ordusu'nun mevcudunu; 54 harp gemisi, 16.000

Yunan Ayaklanması'nın seçkinlerden oluşan lider kadrosuna karşılık, asi profili daha çok *Kleftler, Armatoloslar* ve *Manyotlar*'dan oluşmaktadır.[564] Jelavich'e göre[565], Yunan Ayaklanması iki farklı dünyada gerçekleşmiştir: Birincisi İstanbullu Fenerliler, Prensler, tüccarlar ve diaspora Yunanlıları'ndan oluşuyordu. Diğer taraftan ikinci dünya, köylüler, balıkçılar ve Yunan anavatanındaki yerel eşraftan oluşuyordu. Her iki grup da Osmanlı'nın egemenliğinin sona ermesini ve sonunda bazı imtiyazlara kavuşmayı istiyorlardı. Ama birinci grubun asıl hayali Bizans'ı yeniden ihya etmekti.

Dinî öğeler, Yunan Ayaklanması'nda Sırp Ayaklanması'ndan daha fazla kullanılmıştır. Her ne kadar ayaklanmayı desteklediklerine dair somut kanıtlar bulunamamışsa da; Fener Rum Patriği başta olmak üzere seksen beş Ortodoks din adamı asilere destek sağladıkları gerekçesiyle 1821 yılı içinde idam edilmiştir. Bununla birlikte Mora'daki ve Adalar'daki din adamlarının ayaklanmayı desteklemekten öte, bilfiil içinde yer aldıkları ve önderlik ettikleri de bir gerçektir.

Yunan Ayaklanması'nın itibar ölçütünün dört unsuruna da sahip olduğu anlaşılmaktadır. Pasif iç desteğe ek olarak; 23 Şubat 1822 Sakız çıkarmasının ardından Sakız adası Rumlarının tamamı ayaklanmaya katılmıştır. Keza Atina Muharebeleri'ne katılmak üzere Kıbrıs'tan gelen gönüllü alayı da aktif iç desteğin diğer bir örneğidir. Öte yandan Avrupa şehirlerinde yapılan gösteriler ve Yunanlı asiler için toplanan yardımlar pasif dış desteğe[566]; Atina şehrini sa-

asker, 150 sahra topu ve bunları taşıyan 400 nakliye gemisi olarak bildirir.

564. *Kleft*: Mora bölgesinde yaşayan dağlı eşkıyalara verilen addır. Kleft'in Türkçe karşılığı hırsızdır. Yunan Ayaklanması sırasında asilerin tarafında yer aldıkları için ulusal kahramanlar olarak anılmışlardır.

Armatolos: Osmanlı yönetimi tarafından Mora bölgesinde asayişin temini için teşkil edilen sivil kuvvetlerdir. Bir tür korucu sistemi olarak adlandırılabilecek bu kuvvetler, Yunan Ayaklanması'nda asi kuvvetleri tarafında yer almışlardır.

Manyot: Mora'nın güney ucundaki üç yarım adadan birinin halkı olan Manyotlar, en eski dönemlerden beri otorite tanımamaları ve asilikleriyle ünlüdürler. Asiler Yunan Ayaklanması sırasında Manyotlar'ın bu özelliğinden yararlanmışlar ve tamamen Manyotlar'dan oluşan bir birlik teşkil etmişlerdir. Manyot birliklerine Petros Mavromichalis ve kardeşi Konstantinos, oğulları Panos, Georgios ve İlyas komuta etmiştir.

565. Jelavich, *History of the Balkans...*, s. 204.

566. Yunan bağımsızlık hareketinin yükseldiği dönemde, uluslararası bir protesto ve dayanışma hareketi şeklinde ortaya çıkan *Filhelenizm* modası, dalgalar halinde Batı Avrupa'yı sarstı. (...) Victor Hugo *Yunanlı Çocuk* şiirini yazdı. Delacroix *Sakız Adası Kıyımı* tablosunu yaptı. (...) Herder, Kant, Hegel gibi Alman İdealist-Romantik akımının önemli isimleri de Filhelen düşünceyi benimsediler.

vunan kuvvetlere komuta eden Fransız Albayı Fabrier, Demetrius Ypsilanti'nin danışmanı ve tabur komutanı olarak görev yapan İngiliz Binbaşısı Thomas Gordon, 1826 tarihli St. Petersburg protokolü, 1827 tarihli Londra Antlaşması, aynı yıl meydana gelen Navarin Olayı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı aktif dış desteğe örnek olarak gösterilebilir.

Asilerin askerî başarılarından çok, aktif ve pasif dış destek sayesinde başarıya ulaşan Yunan Ayaklanması'nda, güvenli üslerin etkin olarak kullanıldığını söylemek zordur. Bununla birlikte Moralı asilerin Patra güneyi ve Tripoliçe civarındaki dağlık alanlara dayandıkları, Adalar'daki asilerin ise kaleleri birer güvenli üs gibi kullanmaya çalıştıkları söylenebilir. Yunan Ayaklanması'nın başlıca ideolojisi ve dayandığı öykü Helenizm kelimesi ile özetlenebilir. Bu bağlamda çoğulcu ve ayrılıkçı bir strateji takip edilmiştir. Asiler bütün ayaklanma bölgesinde yıkıcı taktiklerin tamamını kullanmışlardır. Ayrıca asi meclisi tarafından Eğina'da 13 Ocak 1822'de Epidavros Anayasası'nı kabul edilmesi, yapıcı taktiklerin de işletildiğini göstermektedir. Yunan Ayaklanması'nda Masonik eleman temin yöntemleri dışında, ikna, tepki uyandırma ve dış yardım yöntemleri de kullanılmıştır. Ayaklanma, finansman açısından Sırp Ayaklanması'na nazaran daha az dış desteğe ihtiyaç duymuştur. Zira Filiki Eterya Cemiyeti yönetiminde, çok sayıda Rum tüccar bulunmaktaydı. Tabii ki bu, Yunan Ayaklanması'nın dış finansmanının olmadığı anlamına da gelmemektedir.

Yunanlı asiler parlak askerî başarılar elde edememiş olsalar da, dış destek sayesinde bağımsızlık hedefine ulaşmışlardır. Bu nedenle Yunan Ayaklanması'nın kazananı asilerdir. Bu ayaklanma Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki ilk önemli toprak kaybı ile sonuçlanmış, Rumeli'deki diğer ulusların bağımsızlık isteklerini arttırmıştır.

(...) Lord Byron; 1824 yılı Ocak ayında, başında modelini kendiği çizdiği *Akhileus* miğferi ile Misolungi'de çarpışırken öldü. Yunanistan'a hiç gitmeyen Shelley, *Hellas* isimli şiirinde "Hepimiz Yunanlıyız" diyordu. (Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında...*, ss. 53-54).

3. TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASINDAKİ AYAKLANMALAR:

ç. Bedirhan Bey Ayaklanması (1843-1847)[567]:

Bedirhan Bey Ayaklanması'nın gerçekleştiği coğrafya, yaklaşık olarak 20.000 kilometrekareyi kapsayan; Cizre, Botan ve Van'ın güney bölgeleridir. Bugünkü Şırnak ili ile Hakkâri'nin batı bölümlerini içeren bölge, batı ve güney kesimindeki bazı düzlükler dışında, büyük bölümü akarsular tarafından derince yarılmış platolar halindedir. Bu coğrafi yapı; rakımı 300-400 metre arasındaki geniş ovaların yer aldığı Cizre, Silopi ve İdil İlçeleri ile rakımı 1000 metre ve üzerindeki engebeli, sarp yamaçlar ve yüksek dağların yer aldığı, tarım alanının az, buna karşılık orman ve meraların geniş çapta bulunduğu Şırnak, Beytüşşebap, Güçlükonak ve Uludere ilçelerini kapsar.

Ayaklanma her ne kadar Cizre Emirliği'nin Erzurum Vilayeti'nden çıkartılıp, Bedirhan Bey'in arasının bozuk olduğu Musul Vilayeti'ne bağlanması gerekçesiyle çıkmışsa da, asıl nedenin; Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezîleştirme çabalarına karşı Cizre Emirliği'nin imtiyazlarını kaybetmemek olduğu söylenebilir. Nitekim Özoğlu bunu[568]; "Osmanlı arşivindeki benzer belgeler de Bedirhan'ın emirliğinin idari dokunulmazlığını korumak için isyan ettiğini kesin olarak gösteriyor" şeklinde ifade eder. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybetmesi, imparatorluğun diğer yerlerindeki pek çok yerel otorite gibi Bedirhan Bey'i de, imtiyazlarını genişletme konusunda heveslendirmiştir. Nitekim[569] Nizip Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak isteyen Bedirhan Bey'in, nispeten güçsüz durumda olan Botan, Behdinan ve Hakkâri'yi kontrolü altına almayı amaçladığı görülmektedir. Gerekçe ve neden ışığında Bedirhan Bey'in hedefi; kontrol ettiği bölgede daha geniş imtiyazlara sahip olmak olarak ifa-

567. Bedirhan Bey aslında Osmanlı İmparatorluğu birlikleri ile 1847 yılında çatışmaya girmiştir. Ancak merkezî otoritenin onayını almaksızın, tenkil bahanesiyle Nasturiler'e karşı askerî faaliyetlere giriştiği için, birçok kaynakta bu ayaklanmanın başlangıcı 1843 olarak kaydedilir.

568. Özoğlu, H. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), ss. 94-95.

569. McDowall, D. *Modern Kürt Tarihi*. (Çev.: Neşenur Domaniç). (Ankara: Doruk Yayımcılık, 2004), s. 79.

de edilebilir. Bedirhan Bey'in imtiyazlarını genişletmek istediğinin en önemli kanıtı, Nasturiler'e müdahalesidir. Çünkü Nasturiler, aslında Bedirhan Bey'in yetki alanının dışındadırlar. Bu konuya biraz daha ayrıntılı bakmakta yarar vardır.

Bilindiği üzere Nasturiler, Hakkâri'nin doğusundan Urumiye Gölü'ne kadar olan dağlık bölgede yaşayan Hıristiyanlardır. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin, misyonerleri aracılığıyla haberdar oldukları bu halka yönelik çeşitli girişimleri söz konusudur. Zamanın güçlü devletleri olan bu devletler tıpkı diğer Hıristiyan tebaa için olduğu gibi Nasturiler için de birtakım ıslahatlar talep etmekteydiler. Bundan dolayı Nasturiler ve özellikle de Tiyari aşireti, 1840'lardan itibaren bölgedeki Mirler'e vergi vermemeye başlamıştır. Hakkâri Miri Nurullah Bey bunlardan vergi toplayamayınca, Bedirhan Bey'den yardım istemiş; böylece Bedirhan Bey'e aradığı fırsatı vermiştir. Bedirhan Bey[570] Tiyariler'e oldukça sert bir şekilde müdahale etmiş ve binlerce Nasturi'yi katletmiştir. Bu yaptıkları Bedirhan Bey'e Avrupalı Devletler arasında kötü bir şöhret kazandırmıştır.

Babıâli ise vergi vermeyen Nasturiler'in cezalandırılmasından memnun olmuş olacak ki, önceleri Bedirhan Bey'e pek müdahale etmemiştir. Bedirhan Bey'in ancak katliam haberlerinden sonra uyarıldığı görülmektedir[571]. Bedirhan Bey bu uyarılara ve tepkilere kulak asmayarak Nasturiler üzerindeki baskısına devam etmiş, sonunda da Osmanlı'nın askerî müdahalesine maruz kalmıştır.

Ayaklanmanın lideri olan Bedirhan Bey[572], "geçmişi onüçüncü yüzyıla kadar dayandırılan Azizan aşiretinin soyundan geliyordu." Öte yandan Şeref Han *Şerefname*'de[573], kendisinin de mensubu olduğu Cizreli Azizanlar'ın Halid Bin Velid'in soyuna dayandıklarını iddia eder. Bedirhan Bey'in önemi, Osmanlı'nın merkezîleştirme ve ıslahatlarına karşı ciddi bir tehdit oluşturan son aşiret reislerinden biri olmasından kaynaklanır.

570. Lazarev, M. S. ve Mıhoyan, Ş. X. *Kürdistan Tarihi.* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2001), s. 131; Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, ss. 276-277.
571. A.g.e.
572. McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, s. 78.
573. Şeref Han. *Şerefname: Kürt Tarihi.* (2. Baskı). (İstanbul: Ant Yayınları, 1975).

Bedirhan Bey Ayaklanması tipik bir aşiret ayaklanmasıdır. Bu nedenle, aşiret örgütlenmesine dayanan askerî hiyerarşiye sahiptir. Asi profili de aşiret mensuplarından oluşmaktadır. Bedirhan Bey ile Osmanlı İmparatorluğu kuvvetleri arasındaki çatışma, 1847 yılında başlamış ve yaklaşık olarak altı ay sürmüştür. Ayaklanma, Tanzimat Fermanı'ndan sonra hızlanan merkezîleştirme çalışmalarıyla eş zamanlıdır; hatta bunlara tepki olarak çıktığını söylemek mümkündür.

DÖNEMİ	EMİR	TARİHİ	YERİ
III. Selim Merkezîleştirmesi	Babanzade Abdurrahman Paşa	1806-1813	Süleymaniye
II. Mahmud Merkezîleştirmesi	Babanzade Ahmet Paşa	1813	Süleymaniye
	Van Muhafızı Derviş Paşa	1817-1818	Van
	Van Muhafızı İshak Paşa	1830-1831	Van
	Soran Miri Kör Muhammed Paşa	1832-1836	Revandüz
	Yezidi Aşiretleri	1830-1838	Sincar, Telafer
II. Mahmud Sonrası ve Tanzimat Merkezîleştirmesi	Amidiyeli[7] İsmail Paşa	1836-1838, 1842	Musul, Erbil
	Müküs[8] Miri Han Mahmud	1838, 1841-1847	Van
Tanzimat Merkezîleştirmesi	Bedirhan Bey	1843-1847	Cizre, Botan
	Timur Paşa	1845	Van
	Selimpaşazade Kör Hüseyin Bey	1846	Acara, Kars
	Nurullah Bey	1848-1849	Hakkari
	Müküslü Han Abdal	1849	Van

Tablo 3-1: Osmanlı Merkezîleştirmesine Direnen Doğu Anadolu Emirleri[574]

574. Hakan, S. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817 – 1867).* (2. Baskı).

Ondokuzuncu yüzyıl başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her köşesindeki yerel otoritelerin, merkezîleştirme hareketlerine direnç gösterdikleri görülmektedir. Bu direncin Doğu Anadolu aşiretlerine yansımasına burada ayrıntılı olarak değinilemeyecektir. Ancak Bedirhan Bey Ayaklanması'nın bunlar arasındaki yeri ve önemini göstermek maksadıyla, Tablo 3-1 hazırlanmıştır.

Bedirhan Bey'in aşiret kuvvetleri hakkında kesin bir veriye rastlanılmamıştır. Bununla birlikte *Ermeni Dergisi* arşivlerinden[575]; 15.000-17.000 kişilik bir aşiret kuvveti, 25.000 kişilik bir Osmanlı kuvveti olduğu öğrenilmektedir.

Asiler silahlar ve harp teknolojisi yönünden karşı koymaya üstünlük sağlayamamışlardır. Nitekim Hakan'a göre[576], "hafif ateşli silahlar ve geleneksel teçhizatıyla, modern Avrupa'nın desteğini alan bir orduya karşı mücadeleye girişmiş olmak, Kürt mirlerinin en önemli dezavantajı olmuştur."

Ayaklanmanın bastırılmasında aktif olarak kullanılan yerel aşiret kuvvetlerinin sonuca etki edici miktarda olmadığı söylenebilir. Öte yandan asilere destek veren aşiretlerin taraf değiştirmesi asilerin gücünü azalttığından, karşı koymanın gücüne dolaylı bir katkı sağlamıştır.

Ayaklanmada dinî öğelerin, karşı koyma tarafından asilere karşı bir koz olarak uygulandığı görülmektedir. Seyyid Ubeydullah Nehrî Ayaklanması'nda ayrıntılı olarak görüleceği üzere; o dönemde Kürtler arasında Nakşibendilik'in Halidiye kolu oldukça yaygın ve etkiliydi. Bu nedenle, kendisi de Nakşibendi olan Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa, Cizreli Şeyh Salih, Şeyh İbrahim ve Şeyh Ezrai'ye şu mektubu yazarak, Bedirhan Bey'e direnişten vazgeçmesi için nasihatte bulunmalarını rica etmiştir[577]: "Şeriat ve tarikatımızda Müslümanların Sultanına, imam-ı muhiddin ve Rabbi Aleminin halifesi olan İslâm Padişahı'nın emrine riayet her Müslüman'a vaciptir."

(İstanbul: Doz Yayıncılık, 2011); Jwaideh, W. *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi.* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), ss. 103-141; Çay, M. A. *Her Yönüyle Kürt Dosyası.* (Ankara: Turan Kültür Vakfı Yayınları, 1996), ss. 281-289; Celil, C. *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler.* (Ankara: Özge Yayınları, 1992); Lazarev ve Mıhoyan, *Kürdistan Tarihi,* ss. 110-134.

575. Celil, C. *Bedirhan Bey Ayaklanması.* Dar Üçgende Üç İsyan içinde, (Haz.: Faik Bulut), (2. Basım), (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2009), s. 266.

576. Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler...* , s. 234.

577. BOA İ.MSM.D. No.: 50 G.No.: 1266; akt. Hakan, A.g.e., s. 220.

1843'ten itibaren Bedirhan Bey'in hareketine en büyük destek Han Mahmud'dan gelmiştir. Aslında bu destek iki yönlü olduğundan, doğru ifade "destek"ten ziyade "ittifak" olmalıdır. Zira o tarihlerde Han Mahmud da Osmanlı'ya karşı ayaklanmıştı. Lazarev ve Mıhoyan[578], bu ittifakı Hakkari Miri Nurullah Bey'le, Muş, Hizan[579], Kisan ve Kars emirlerini de katarak; "Kutsal İttifak" olarak adlandırırlar. Ancak[580] Nurullah Bey bu üçlü ittifakın zayıf ayağını oluşturmaktadır. Zira 1847'deki bastırma harekâtında Nurullah Bey Osmanlı kuvvetlerinden tarafa geçecektir. Bedirhan Bey'in Nasturiler'e karşı tutumu dış desteği alamamasında belirleyici bir faktör olmuştur. Bu nedenle iç desteği, Han Mahmud'la sınırlıdır. Gerek Han Mahmud, gerekse Bedirhan Bey Ayaklanması'nda İran toprakları, hem sarp ve dağlık olması, hem de karşı koymanın sınırı geçememesi nedeniyle güvenli üs olarak kullanılmıştır. Hükümetin rejimi ayaklanmayı doğrudan şekillendiren bir faktördür. Zira Tanzimat Dönemi'nde çıkan bu ayaklanma, doğrudan bu düzene yönelik bir tepkinin sonucudur. Öte yandan, Babıâli'nin bu ayaklanmayı, bölgede daha merkezî bir yapı kurma fırsatı olarak gördüğü açıktır. Nitekim ayaklanmanın bastırılmasını büyük bir propaganda aracı haline dönüştürmüş ve "Kürdistan'ın Yeniden Fethi" olarak adlandırmıştır. Hatta Sultan Abdülmecid "Kürdistan Fatihi" unvanını almış, ayaklanmanın bastırılmasında yararlılık gösterenlere "Kürdistan Madalyaları" takılmıştır[581]. Bunun ardından da; Diyarbekir Vilayeti, Van, Muş ve Hakkari Sancakları ile Cizre, Botan ve Mardin kazaları birleştirilerek, 26 Zilhicce 1263 [05 Aralık 1847] tarihli tezkere ile merkezi Van Gölü'nün kuzeyindeki Ahlat Kasabası olmak üzere "Kürdistan Eyaleti" teşkil edilmiştir. Böylece Kürt ve Türkmen aşiretlerinin 1514'ten beri süren 333 yıllık otonom yapısı son bulmuştur[582].

578. Lazarev ve Mıhoyan, *Kürdistan Tarihi*, s. 128.

579. Hakan (*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler...*, ss. 172-173), bu tespitin hatalı olduğunu; kastedilenin Kisan Beyi Halid olduğunu, Halid Bey'in Han Mahmud'un kayınbiraderi olduğu belirtir. Ayrıca, Hizan Beyi Şerafeddin'in ise tam tersine bu ittifaka katılmadığını tespit eder.

580. A.g.e., s. 170.

581. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 94; Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 314.

582. Kürdistan Eyaleti'nin merkezi 1851'de Diyarbekir'e taşınmış; 1867'de yapılan yeni bir düzenlemeyle, Kürdistan ve Ma'müretül-Aziz eyaletleri birleştirilerek Diyarbekir Eyaleti teşkil edilmiştir. Böylece Kürdistan Eyaleti adı 20 yıl yürürlükte kalmıştır. Ancak, bu tarihten sonraki

S. Nu.	Ayaklanma	Yer Alan Bedirhani	Tarihi	Ayaklanmanın Gerekçesi
1	Yezdanşir Bey[9]	Yezdanşir Bey	1854-1855	Merkezîleştirmeye Tepki
2	Osman Paşa	Osman Paşa	1877	Merkezîleştirmeye Tepki
3	E. Ali Bedirhan	Emin Ali	1889	Merkezîleştirmeye Tepki
4	Halil ve Ali Remo	Halil	1912	Merkezîleştirmeye Tepki
5	Bitlis	Abdürrezzak	1912-1914	Merkezîleştirmeye Tepki
6	Ali Galip Olayı	Celadet ve Kâmuran	1919	Milli Mücadeleye Karşı
7	Ağrı	Celadet ve Kâmuran	1927-1930	Kürt Milliyetçiliği

Tablo 3-2. Bedirhaniler'in Yer Aldığı Ayaklanmalar[583]

Ayaklanmanın dayandırıldığı herhangi bir ideoloji yoktur. Ancak, Bedirhan Bey'den sonraki Bedirhaniler Kürt milliyetçiliğinin seyrindeki iki ana koldan birini; ayrılıkçı kanadı teşkil edeceklerdir. Bu bağlamda Bedirhaniler'in pek çok ayaklanmanın içinde lider ya da destekçi olarak yer aldıkları görülmektedir. Tablo 3-2 Bedirhaniler'in yer aldığı ayaklanmaları göstermektedir.

Bedirhan Ayaklanması, hem gelenekçi ve kâr amaçlı, hem de otorite karşıtı stratejilere uymaktadır. Yıkıcı taktiklerden gerilla savaşı ve düzenli savaş kullanılmıştır. Bedirhan Bey'in kısa süreli bir muhtariyet ilanı dışında herhangi bir yapıcı taktiğe rastlanılmamıştır. Bu ayaklanmada Osmanlı hükümetinin faaliyetlerinin karşı koyma prensiplerine uyumlu olduğu söylenebilir. Sözgelimi, ayaklanmayı bastırmakla görevli olan Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın, Han Mahmud'a, Bedirhan Bey'e ve civardaki aşiretlere sürekli olarak yazılar göndermesi[584], "Asilerin Gerekçelerinden ve Destek-

yazışmalarda, bölge illerine kasten Kürdistan dendiği de görülmektedir. Özoğlu (*Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 90), Kürdistan Eyaleti diye bir idari taksimat yapılmasının, "Kürdistan Bağımsızlığı" fikrini doğurduğunu iddia eder.

583. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*; Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler…*; Malmisanij. *Cizira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları*. (İstanbul: Avesta Yayıncılık, 2010).

584. Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler…*, ss. 203-204; 207; 222-223.

lerinden Ayrılması" prensibine uygun bir yaklaşımdır. Bu yazışma trafiği sonuç vermiş ve 1847 yılındaki bastırma harekâtından önce[585], üçlü Mir ittifakının Hakkari ayağı olan Nurullah Bey ve hatta Bedirhan Bey'in kuzeni Yezdanşir Bey ile Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal başta olmak üzere Muşlu Şerif Bey, Bayezidli Behlül Paşa, Timurzade Fazıl Bey, Süleyman Ağa, Kahraman Bey, Şafi Bey, Hüseyin Ağa, Şıkakili Rızvan Ağa, Haydaranlı İbrahim ve Mustafa Ağa, Ahlatlı Ahmedpaşazade Osman Bey gibi önemli aşiret liderleri asileri desteklemeyi bırakıp karşı koyma tarafına geçmişlerdir.

Bir başka gerekçe ve destekten ayırma işlemi de sürgündür. Bedirhan Bey ve ailesi Girit'e sürgün edilmiştir. Ancak sürgünün bir cezalandırma ve tecritten çok, faaliyet alanından uzaklaştırma ve inziva ile sınırlı kaldığı; hatta zamanla bir tür ödüllendirmeye dönüştüğü görülmektedir. Zira Bedirhan Bey Girit'te Müslümanlar arasındaki bazı anlaşmazlıkların çözülmesinde gösterdiği gayretler nedeniyle, 1858'de Mirimiran[586] rütbesiyle taltif edilerek, İstanbul'a yerleştirilmiş ve kendisine hatırı sayılır bir maaş bağlanmıştır. Özetle "Siyasi Etmenlerin Öncelikli Olması" prensibi göz ardı edilmiştir. Bu ise iki önemli sonuç doğurmuştur. Birincisi, Bedirhan ailesinin küçük fertleri, bu sürgün sayesinde İstanbul'da ve Avrupa'da çağdaş bir yaşam sürme ve iyi bir eğitim alma olanağına kavuşmuşlardır; yani Osmanlı hükümeti kendi müstakbel düşmanlarını kendisi eğitmiştir.

Diğer yandan Cizre'de kalan diğer aşiret liderleri, karşılaşabilecekleri azami yaptırımın; İstanbul, Girit ya da Rumeli gibi daha gelişmiş bölgelere "sürgün" edilmek ve birtakım maddi olanaklara kavuşmak olacağını görmüşler, bu da yeni ayaklanmalar konusunda onları cesaretlendirmiştir. Nitekim bir süre önce Bedirhan Bey'i yalnız bırakan Nurullah Bey 1848'de, Yezdanşir Bey de 1854'te ayaklanacaklar ve benzer "sürgün" akıbetine uğrayacaklardır.

Bedirhan Bey Ayaklanması bir aşiret ayaklanması olduğu için, eleman temini yöntemlerine başvurulmadığı anlaşılmıştır. Ayaklanmanın finansmanı da benzer bir şekilde beyliğin kaynaklarından karşılanmıştır.

585. A.g.e., ss. 200, 214, 223.

586. Bu rütbe "Eyalet Valisi" anlamına gelir. Mirimiran rütbesindekiler "Paşa" olarak adlandırılırlardı. Mirimiranlık ondokuzuncu yüzyılda anlamından uzaklaştırılarak bir taltif aracı haline getirilmiştir.

Bedirhan Bey Ayaklanması karşı koymanın kazandığı bir ayaklanmadır. Aslında ayaklanmanın nedeni ve hedefi açısından bakıldığında; Bedirhan Bey'in kendisinden önceki Pazvantoğlu Osman Paşa'dan, Tepedelenli Ali Paşa'dan, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan, Mir Muhammed'den ya da Han Mahmud'dan farkı yoktur. Ancak Bedirhan Bey'i bunşardan farklı kılan; kendisinden sonra gelen aile fertlerinin, Kürtçülük hareketleri içinde önemli yerler işgal etmiş olmalarıdır. Özoğlu'na göre[587] "Bedirhan Paşa'yı Kürt tarihindeki milliyetçi bir şahsiyet olarak görmemek gerekiyorsa da, çocuklarından ve torunlarından bazıları Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde önemli rol oynadı."

d. Girit Ayaklanmaları (1866-1897):

Ayaklanma bölgesi; Girit Adası'nın tamamıdır. Girit Akdeniz'in beşinci büyük adasıdır. Yüzölçümü 8336 kilometrekare olan Girit, Adalar Denizi'nin güney sınırını teşkil eder. Ada, uzunluğu 260 kilometre, genişliği ise Diyon burnu ile Litinon burnu arasındaki en uzak mesafede 60 kilometre olan ince uzun bir dikdörtgen görünümündedir. Oldukça dağlık bir araziye sahiptir.

1821 Girit Ayaklanması, Mora'daki Yunan Ayaklanması'nın bir parçası olarak çıktığından, onunla aynı gerekçeye bağlanabilir. 1866-1897 arasındaki ayaklanmaların ortak gerekçeleri ise[588]; "Rumca eğitim veren okulların açılması, yeni limanların yapılması, ziraat bankası kurulması, vergilerin indirilmesi vb." gibi birtakım gerçekleştirilmesi zaman alacak ve gerçekleştirilse bile tatminkar olmayacak isteklerdi. Bu istekler Yunanistan'a arka çıkan bazı Avrupa Devletleri tarafından da destekleniyordu.

Girit ayaklanmalarının temel nedeni adadaki Rumların Osmanlı yönetiminden ayrılma isteğidir. Yunan Ayaklanması'na yol açan tüm ideolojik nedenleri Girit Ayaklanması için de tekrarlamak mümkündür. Bunlara ilave olarak Girit Ayaklanması'nda öne çıkan bazı ekonomik sebepler bulunmaktaydı. Osmanlı yönetimine geç bir dönemde katılan Girit, ondokuzuncu yüzyıla kadar otonom bir

587. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 95.

588. Türkmen, Z. Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.* (12), 2001, s. 231.

yapıdaydı. Özellikle tipik bir Akdeniz adası olması nedeniyle zeytincilik ve üzüm yetiştiriciliği konusunda oldukça ilerlemişti. Girit'in onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda tarım ürünleri ticaretinden elde ettiği gelirler önemli ölçüde arttı. Şenışık'a göre[589], "Entegre ekonomik yapı, adayı çevreleyen ortamla arasındaki ticarî bağlantıları değiştirmeye başladı. Bu ise, Osmanlı yönetimiyle çatışmaya neden olabilecek entegre bir ada ekonomisinin yolunu açtı." Kısacası Girit Ayaklanması'nın arka planında adadaki ekonomik kaynakların ve gelirin paylaşımı konusundaki bir anlaşmazlık da vardır.

Tıpkı 1804'te ayaklanan Sırplar gibi, Giritliler de ondokuzuncu yüzyıl başlarında Yeniçerilerin zulmünden muzdariptiler. Giritlilerin 1821 Ayaklanması'na verdiği desteğin önemli nedenlerinden birisi de budur. Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra Filiki Eterya'nın Megali İdea çabaları diğer Yunan bölgelerine yönlendi. Özellikle 1864'te İngiltere'nin desteğiyle tahta çıkan Yunan Kralı I. Yorgi[590], Helenizm konusunda daha atak hareket etmeye başladı. Bu tarihten itibaren adaya çok sayıda Ortodoks din adamı ve öğretmen gönderildi. Rumlar'a, Müslüman toprak ağalarına karşı Kutsal Savaş halinde oldukları öğretiliyordu. Bu son faaliyet oldukça etkili olmuştur.

> Girit olayları sırasında Ali Paşa ile beraber Fransızca katiplik görevi ile adaya giden Charles Mismer tarafsız bir gözle isyanı değerlendirmiştir. Buna göre, en ileri gelen asiler, devlet hazinesine karşı taahhütlerinden kurtulmak isteyen aşar mültezimleri idi. Borçlu Hıristiyanlar, Müslüman alacaklılarını adadan terke zorlayarak onlardan kurtulacaklardı. Fakir Rumlar ise, Türklerden kalacak toprakları almayı hayal ediyorlardı. Nitekim bu sırada adada bulunan yabancı ülkelerin özellikle Rus konsolosunun tahriki de etkili olmakta idi[591].

Girit ayaklanmalarının ana hedefi, adayı Osmanlı yönetiminden ayırıp, Yunanistan'a bağlamak; yani *Enosis* idi[592].

589. Şenışık, P. *Ethnic Uprisings in The Ottoman Balkans (1804-1912)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000), ss. 78-79.

590. I. Yorgi (I. George olarak da bilinir) tahta çıktıktan sonra, "İngiliz himayesinde bulunan Yunan Denizi'ndeki yedi ada (Korfu, Paksos, Ayamavro, Zanta, Kefalonya, İtaki, Serigo) halkının isteği üzerine İngiltere Hükümeti tarafından Yunanistan'a hediye edildi (29 Mayıs 1864). Babıali de bu ilhakı resmen tanıdı (8 Nisan 1865). [Sun, S. *1897 Osmanlı-Yunan Harbi.* (Ankara: Genelkurmay Basımevi,1965), s. 11].

591. Ali Haydar Emir, 1931, s. 8; akt. Türkmen, Girit Adasını Osmanlı İdaresinden..., s. 230.

592. Sun, S. *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, s. 105.

1866'da başlayan ayaklanmanın lideri Hacı Mihal adlı bir Rum'dur. Miller, asilerin elde ettikleri ilk başarılardan sonra 2 Eylül 1866'da bir Devrim Komitesi kurduklarını ve bundan sonra adayı üç komutanlık bölgesine ayırdıklarını belirtir. Buna göre[593]; "adanın batı kesiminin sorumluluğu Zimbrakakes'e, merkez bölgesi Koronayos'a ve doğu kesimi de Korakas'a verilmiştir."

Girit Ayaklanması paralel hiyerarşiye sahiptir. Askerî yapının unsurları gerilla çeteleridir. Siyasi yapılanma ise Etniki Eterya Cemiyeti tarafından teşkil edilmiştir. Ayaklanmanın başlamasından hemen sonra kurulan Devrim Komitesi *(Epitropi)*, siyasi hiyerarşinin bir diğer unsurudur. Adıyeke[594] ayaklanmadaki örgütsel bağlantıya işaret eder. Bu bağlantı 1894 yılında İsfakiye'nin Apokoron kazasında kurulmuş olan Epitropi ile Etniki Eterya arasındaki iş birliğidir. Girit Ayaklanması'nın paralel hiyerarşisini oluşturduğu anlaşılan Epitropi, Etniki Eterya'dan para yardımı almaktaydı. Asiler ise Giritli Rum köylüler ve çoğunluğu Yunanistan'dan gelen gönüllülerdi.

Şenışık'a göre[595], "Etniki Eterya Cemiyeti, Filiki Eterya'nın bir uzantısı olarak, 12 Kasım 1894 tarihinde 14 genç subay tarafından Atina'da kurulmuştur." Şenışık, askerî bir cemiyet olarak kurulan Etniki Eterya'ya ilk katılan üyelerin de genç subaylar olduğunu tespit eder. Örgütün hedefi ise; tıpkı öncülü Filiki Eterya'nın güttüğü gibi, *Megali İdea* terimiyle ile özetlenebilir. Megali İdea'nın Etniki Eterya nezdinde iki eylemsel sonuç doğurduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi[596], 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ile sonuçlanacak olan Epir ve Makedonya'nın Yunanistan'a katılması ideasıdır; ikincisi ise[597], Girit Ayaklanması ile hayat bulan Girit'le *Enosis*'in gerçekleştirilmesidir. Her iki idealin de Etniki Eterya'nın faal olduğu 1894-1917[598]

593. Miller, W. *The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1927.* (Great Britain: Frank Cass & Co. Ltd., 1966), s. 311.

594. Adıyeke, A. N. *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908).* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), s. 145.

595. Şenışık, P. Etniki Eterya Cemiyeti (1894). *Tarih ve Toplum Dergisi.* (40/238/ Özel Sayı: Osmanlı'da Cemiyetler-1), Ekim 2003, s. 244.

596. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, s. 115.

597. A.g.e, s. 115.

598. Ertuna [Ertuna, H. *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea.* (2. Baskı). (Ankara: Genelkurmay Basımevi 1985), s. 64], 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra kurulan yeni Yunan hükümetinin, Etniki Eterya'nın faaliyetlerini derinden sarstığını belirtir.

döneminde Yunanistan lehine sonuçlanmış olması, cemiyetin Yunanistan'ın *Megali İdea*'ya uygun genişlemesinde ne derece pay sahibi olduğunu göstermektedir.

Etniki Eterya'nın örgüt yapısı hakkında elimizde ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak, Filiki Eterya'nın devamı olarak kurulmuş olması, benzer bir Carbonari yapılanmasına sahip olabileceği ihtimalini akla getiriyor. Nitekim Şenışık'ın Douglas Dakin'den aktardığı şekilde cemiyet[599]; "devlet içinde devlet" şeklinde nitelendirilmiştir. Şu veya bu şekilde Etniki Eterya'nın Avrupa'nın kamuoyu desteğini kazanmada başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Karal[600], cemiyetin amaçlarından birinin de, Avrupa'da "Yunan Dostları Cemiyetleri"nin kurulmasını sağlamak olduğunu savunur.

Cemiyetin[601] 1896 yaz aylarından itibaren adaya gönüllü, silah ve mühimmat sevk etmesi; aynı zamanda bu tarihlerde fiilen Girit Ayaklanması'nda rol almaya başladığını göstermektedir.

Girit ayaklanmaları aslında 1821 Yunan Ayaklanması'yla başlayan, 1866'dan itibaren şiddetlenen ve 1897'de büyük ölçüde hedeflerine ulaşan yaklaşık seksen yıllık bir mücadeleler sürecidir. Ancak ayaklanmanın odak noktası olan Girit'te patlak verdiği 1866 yılı başlangıç olarak kabul edilmiştir. Nitekim 1866 Ayaklanması 1868'de stabil bir hal almış, ardından 1888, 1895 ve 1897'de dönemsel olarak şiddetlenmiştir, ama 1897'ye kadar kesintisiz sürmüştür. Bu bağlamda, fiili çatışma süresi toplam dört yıldır. Girit Ayaklanması'nın zamanlaması, aynı zamanda dış desteğin durumunu da açıklar. Fransa 1866'da Sadova'da Prusya'ya yenilince, Avrupa'da büyük bir prestij kaybına uğramıştı. Gittikçe güçlenen Alman tehlikesini dengelemek için ise Rusya'yla ittifak arayışlarına girmişti. Girit Ayaklanması, Fransa'ya prestijini yeniden kazanma ve Rusya'yla yakınlaşma fırsatını vermiş oldu. Böylece Girit Ayaklanması'nın Avrupa'daki en aktif dış destekçisi Fransa oldu. Yunanistan, otuz altı yıl önce bağımsızlığını elde etmiş ve henüz yeterince güçlenmemiş yeni bir devlet olduğundan, ayaklanmayı askerî açıdan açıkça destekleyemiyordu. Bunun yerine ayaklanmayı, çeteler göndererek ve lojistik destek sağlayarak destekledi. İngilte-

599. Şenışık, Etniki Eterya Cemiyeti (1894), s. 245.
600. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, s. 115.
601. Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, s. 148.

re Avrupa'da bir Osmanlı-Yunan krizi çıkmasını istemediğinden ve Mısır-Hindistan güzergâhının güvenliği için Girit'i kendi kontrolü altında tutmak istediğinden; her ne kadar asiler Kraliçe Victorya'ya mektup yollamışlarsa da, ayaklanmayı aktif olarak desteklemedi. Bununla birlikte Girit'e muhtariyet verilebileceği konusunda Fransa'yla hemfikirdi. Rusya'nın desteğinin ise değişken olduğunu vurgulamakta yarar vardır. 1868'de Yunanistan'ın asilere desteği kontrolden çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu Yunanistan'a, sekiz günlük mühleti olan beş maddelik bir nota verdi. Avrupa devletleri derhal Paris'te toplandılar. Toplantı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu haklı bulundu ve Yunanistan sert bir dille uyarıldı. Aynı tarihlerde başlayan "Girit Islahat Programı" da Avrupa'da olumlu karşılandı. Böylece asilerin elinde gerekçe kalmadığı gibi, dış desteği de büyük ölçüde yitirmiş oldular.

Adada 3000-4000 civarında asi, 40.000 civarında da karşı koyma kuvveti bulunmaktaydı. Girit Ayaklanması'nda Yunanistan'dan gelen Ortodoks rahiplerin ayaklanmalarda büyük etkisi olmuştur. Asilerin, yer yer itibarın bütün unsurlarına sahip olduğu söylenebilir. Aktif ve pasif iç destek Giritli Rum köylülerden sağlanabilirken; aktif dış destek Yunanistan'dan, pasif dış destek ise Yunanistan'la birlikte Fransa, Rusya ve İngiltere'den sağlanmıştır. Asilerin güvenli üsleri Girit adasının dağlık kesimleri olmuştur. Öyle ki, karşı koyma bütün yerleşim yerlerinde kontrolü sağlamasına rağmen, dağlık bölgelerde ayaklanma devam etmiştir. Islahat fermanının da ayaklanma üzerinde dolaylı bir etkisi olmuştur. Asiler bu fermanı bahane ederek adada reform talebinde bulunmuşlardır. Buna karşılık Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında Girit için yayınladığı ferman; asilerin, ayaklanmanın gerekçesini meşrulaştırma çabalarını baltalamıştır.

Ayaklanmanın dayandığı ideoloji, Elen milliyetçiliği ve *Enosis*'tir. Bu bağlamda *Megali İdea*, yaygın olarak dayandırılan öykü olmuştur.

Girit Ayaklanması'nın çoğulcu ve ayrılıkçı bir strateji izlediği söylenebilir. Asiler, Girit'in dağlık yapısının dikte ettiği şekilde, yıkıcı taktikler arasında gerilla taktiklerini yoğun olarak kullanmışlardır.

1866 Ayaklanması alınan tedbirlere rağmen yatıştırılamayınca, adaya Karadağ ayaklanmalarında tecrübe kazanmış Ömer Lütfi Paşa gönderilmiştir. Ömer Lütfi Paşa her ne kadar asileri sindirmede başarılı olsa da, aldığı tedbirler ve kullandığı yöntemler Avrupa kamuoyu tarafından acımasız bulunmuş ve tepkilere neden olmuştur. Bunun üzerine adaya bizzat Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa gitmiş ve birtakım reformlar yapılmıştır.

Ayaklanmada ağırlıklı olarak ikna, zorlama, sözde kötü muamelelere tepki, dış yardım ve apolitik teşvik yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Türkmen'e göre[602]; "Hacı Mihal, isyan sırasında Girit RumIarı'na yönelik olarak yayımladığı beyannamede, adadaki bütün Rumları isyana davet ediyor; silahını alıp kendilerine katılmayan Rumları ise aileleriyle birlikte öldürüleceği tehdidini savuruyordu." Uzun süreli bir bunalıma neden olan Girit Ayaklanmaları, 1897'de çıkan Osmanlı-Yunan Savaşı'nın başlıca sebebini teşkil etti. Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanmasına rağmen, uluslararası baskı sonucunda Girit büyük ölçüde elinden çıktı. Ağırlıkla dış desteğin etkisiyle de olsa, bu ayaklanma asilerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

e. Bulgar Ayaklanmaları (1867-1876)[603]:

Araştırmaya konu olan ayaklanmalardan 1867 Ayaklanması Zistovi bölgesinde, Nisan 1876 Ayaklanması ise, Balkan Dağları'nın orta kesiminde yer alan Otluk Köyü ve Avratalan merkez olmak üzere Filibe ve çevresindeki kasabalar, Sofya ve Edirne'de meydana gelmiştir. Bu alan yaklaşık olarak 30.000 kilometrekaredir. Bununla birlikte, Bulgaristan coğrafyası, birçok açıdan Sırp ve Yunan ayaklanmalarının gerçekleştiği bölgeden farklı özelliklere sahiptir. Zira Bulgaristan, Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarının merkezi durumundadır. Balkan Dağları İstanbul'un ve Boğazlar'ın savunmasında doğal bir koruma sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu bölgede çıkabilecek bir ayaklanma doğrudan payitahtı dış etkilere hassas bir duruma getireceğinden, Osmanlı yönetimi tarafından daha çok önemsenmiştir.

602. Türkmen, Girit Adasını Osmanlı İdaresinden ..., s. 239.

603. Bulgar ayaklanmalarının kökleri 1829'a kadar uzanmaktadır. Ancak bu ilk ayaklanmalar herhangi bir ideolojik temeli olmayan, yerel yöneticilere tepki şeklindeki ya da vergilendirme karşıtı küçük ayaklanmalardır. Bu nedenle bu çalışmada 1867-1876 dönemi ayaklanmaları ele alınmıştır. (Bkz.: EK-A Ayaklanma ve Küçük Ayaklanma Ölçütleri Tablosu).

Ayaklanmaların gerekçesi vergilerin ağırlığı ve merkezîleştirme çabalarına tepkiydi. Aslında, 1867 ve 1876 yılındaki ayaklanmalar bu tarihlerdeki Balkan bunalımlarının Bulgaristan bağımsızlığı için yarattığı fırsatı değerlendirmeyi amaçlıyorlardı. Gerekçesi ne olursa olsun her iki ayaklanmanın da stratejik hedefi bağımsız bir Bulgaristan'dı. Bu stratejik hedef hiçbir ayaklanmada değiştirilmediği için; Bulgar Ayaklanmaları'nın uzun soluklu bir bağımsızlık mücadelesinin gelişim evreleri olduğu söylenebilir.

1867 Ayaklanması'nın liderleri arasında öne çıkanlar; Hacı Stavri, Panyot Hitov ve Filip Totyu ve bunların *Hayduk* çeteleridir[604]. Hayduk çetelerinin faaliyetleri Rus Viskonsolosu Neydan Gerov tarafından koordine edilmiştir[605]. Nisan 1876 Ayaklanması'nın askerî lideri Georgi Benkovski, siyasi lideri ise Hristo Botev'dir. Öte yandan örgütlü bir Bulgar Ayaklanması için ilk çalışmaları Georgi Stoykov Rakovski'nin yaptığı görülmektedir. Rakovski ilk örgütlenmeyi 1840'larda Atina'da ve Braila'da yapmaya çalışmış, fakat bu faaliyetleri yüzünden Eflâk hükümeti tarafından idama mahkûm edilmiş, hayatını ülkeden kaçarak kurtarabilmiştir[606]. Bu yaşadıklarının, Rakovski'yi ihtilal çeteleri kurmak fikrinden alıkoymadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Rakovski Balkanlar'da birçok şehri gezmiş, buralardaki komitecilerle ilişkiler kurmuştur. Daha sonra Belgrad'a yerleşen Rakovski burada 1862 yılında ilk Bulgar lejyonunu kurmuş ve teşkilât, yönetim ve faaliyet esaslarını belirlemiştir. Rakovski'nin lejyon sistemi sınır dışında, ama sınıra yakın bölgelerde üslenmeye, iaşesini halktan teşkil edecekleri taraftar gruplara dayandırmaya ve küçük çeteler halinde örgütlenmeye dayanıyordu[607].

Rakovski, lejyon sisteminin sağlıklı işleyebilmesi için 1866 yılında Bulgar Gizli Merkez Komitesi (*Taen Tsentralen Bılgarski Komitet*) isimli bir örgüt kurmuş[608] ve çeteleri arasında bir ağ yapılanması teşkil etmiştir. Nitekim 1867 Ayaklanması, Eflâk ve

604. Aydın, M. *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına.* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996), s. 57; Şimşir, B. N. *Rumeli'den Türk Göçleri-II.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), s. LXV.
605. A.g.e., s. LXVI.
606. Crampton, R. J. *A Concise History of Bulgaria.* (Second Edition). (New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2007), s. 75.
607. Marinov, M. *Rusko Tursko Osvoboditelna Voyna.* (Sofya: Dırjavna İzdatelstvo, 1977), s. 16; akt. Yıldız, İ. *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Bulgaristan'daki Bağımsızlık Faaliyetleri (1878-1908).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008), ss. 44-50.
608. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s. 76.

Rusya'da koordineli olarak örgütlenmişti. Çakın ve Orhon'a göre[609] "teşkil edilen Bulgar Komiteleri; Eflâk'taki Bükreş, İbrail, Kalas ve Yerköy ile Rusya'nın kontrolü altındaki Beserabya'da eğitilmiş ve teçhiz edilmişlerdir." 1867 Ayaklanması Rakovski'nin bu çeteleriyle gerçekleştirilmiş, ancak başarıya ulaşamamıştır. Başarısızlık için pek çok neden öne sürülebilirse de, bunların arasından iki tanesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Birinci neden, örgütlenmenin henüz tam oturmadan Rakovski'nin ölmesidir. İkinci neden ise Tuna Valisi Mithat Paşa'nın halkı memnun eden yönetim şeklinin komitecilerin propagandasını zayıflatması, böylece halk desteğinin sağlanamamasıdır. Diğer taraftan Rakovski'nin Bulgar ayaklanmalarına getirdiği yeni soluk ve dinamizm yadsınamaz. Nitekim Crampton'a göre[610]; "Rakovski'nin Bulgar bağımsızlık davasına en büyük katkısı, komplo pratiğini kültürel ve dinî hedefler yerine siyasi hedeflere yöneltmesidir."

Rakovski, ardında Vasil Levski, Liuben Karavelov ve Hristo Botev gibi, davayı başarıya ulaştıracak takipçiler bırakmıştır. Genel bir ayaklanmadan önce halkın eğitilmesi ve bilinçlendirilmesini, bu nedenle hareketin dışarıdaki örgütlenmeyle sürdürülmesini savunan Karavelov'dan farklı olarak; Vasil Levski, Bulgaristan'ın bağımsızlığının dış güçlerden ziyade Bulgarlar'a dayanarak mümkün olabileceğini savunmuştur. Vasil Levski'ye göre[611];

> Dışarıdan yapılacak olan çalışmalar ile bir başarı elde edilmesi söz konusu değildir. Başarıya ulaşmak için ülke içerisinde gizli ihtilal örgütleri kurulacaktır. Bu örgütler bölge esasına göre oluşturulacak bölgesel komiteler kurulacak ve bu komiteler kati olarak Bükreş'te bulunan merkez komitenin emirlerine sadık kalacaklardır. Oluşturulan bu komiteler kendi başlarına hareket etmeyecek, bir eylemde bulunmayacak, merkez komite tarafından belirlenen bir tarihte topyekûn bir ayaklanma için hazırlık yapacaklardır.

Levski bu görüşlerinin doğrultusunda 1870 yılında Bükreş'te Bulgar Merkez İhtilal Komitesi (*Bılgarski Revolüsionen Tsentra-*

609. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 574.
610. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s. 76.
611. Marinov, *Rusko Tursko Osvoboditelna Voyna*, s. 18; akt. Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde...*, ss. 44-50.

len Komitet) adında bir örgüt kurmuştur[612]. Bu örgüt kurulduktan sonra ülke içerisinde komiteler kurma işine hız verilmiş, Levski Bulgaristan'a geçerek Loveç'te Bulgaristan ülke içi devrim komitelerinin merkezini kurmuştur[613]. Bundan sonra ilki Orhaniye'de olmak üzere Bulgaristan'ın değişik bölgelerinde komiteler kurulmaya devam edilmiş, bu ilk bölgesel komiteyi, Tatarpazarcık, İslimiye, Eski Zağra, Tırnova ve Loveç'te kurulan komiteler takip etmiştir[614].

Örgütlü ve siyasi hüviyet kazanmış şekliyle Bulgar ayaklanmalarının dokuz yıl sürdüğünü söylemek mümkündür. Bulgar ayaklanmaları Hersek ve Girit ayaklanmalarıyla eş zamanlı ortaya çıktığı için, bir zamanlama maksadı güdüldüğü hissedilmektedir, ancak örgütlenmenin yeteri kadar güçlenmeden bu çabalara girişilmesi, her ayaklanma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Ancak 1870 yılında Bulgar ayrılıkçılarını ümitlendirecek yeni bir gelişme meydana gelmiştir. Rusya, 1856 tarihli Paris Antlaşması'nın imzacıları olan ülkelere, bu antlaşmadaki Karadeniz'de kendisine kısıtlamalar getiren maddeleri tanımadığını bildirmiştir. O sıralarda Avrupa'daki siyasi ortam, Rusya'nın bu talebini olumsuz yanıtlamaya uygun olmadığından, söz konusu talep kabul edilmiş; böylece Rusya yeniden Karadeniz ve Balkanlar'la ilgilenme olanağını elde etmiştir. 1875'te başlayan Hersek Ayaklanması da Bulgarlar'ı cesaretlendirmiş ve yeniden büyük bir ayaklanma örgütlenmeye başlamıştır. Eski Zağra, Rusçuk ve Şumnu'da eş zamanlı olarak başlatılması düşünülen ve büyük olması beklenen ayaklanma, çok düşük bir katılım[615] olması nedeniyle hayata geçirilememiştir.

1875 girişiminin başarısızlığını yerel Osmanlı yöneticilerinin yerinde müdahalelerine ve halkı kazanmış olmalarına bağlamak mümkündür. Nitekim ayaklanmanın perde arkasındaki en önemli isim olan Rusya'nın İstanbul Konsolosu İgnatiev, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile olan yakınlığını kullanarak bölgedeki yöneticilerin,

612. Todorova, M. N. *Bones of Contention: The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero.* (Budapest, Hungary: Central Europe University Press, 2009), s. 194.
613. Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, s. 193.
614. A.g.e., ss. 193-194.
615. Eski Zağra'da toplam 24, Şumnu'da 12 [Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, s. 226], Rusçuk'ta ise 20 (Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri-II*, s. LXXXIII), kişi toplanabilmiştir.

Rus yanlısı veya yetersiz olanlarla değiştirilmesini sağlamıştır[616]. Bu gelişmeler olurken, Stefan Stambolov, Georgi Benkovski, Nikola Obretenov, İvan Dançev, Petır Volov gibi genç Bulgar ihtilalcılar 11 Kasım 1875 tarihinde Romanya'nın Yergöğü (Gyurgevo) şehrinde Yergöğü İhtilal Komitesi'ni (*Gyurgevskiya Revolyusinen Komitat*) kurmuşlardır[617].

Bu komite 1876 Ayaklanması'nın planlayıcısı ve yöneticisi olmuştur. Komitenin Kasım-Aralık 1875 toplantıları sonucunda, 1876 yılı içinde dört farklı bölgede[618] büyük bir ayaklanma başlatılmasına karar verilmiştir. Komitenin hazırladığı plana göre[619];

> Ayaklanma 1 Mayıs günü başlatılacaktır. Ayaklanma başlar başlamaz Edirne, Filibe, Tatarpazarcık, Karlova, İntiman, İzladi ve Sofya şehirleri ile ayaklanmaya zarar verebilecek bütün köyler yakılacaktır. Demiryolları, telgraf hatları ve köprüler tahrip edilecektir. Ayaklanmaya katılmak istemeyen Bulgarlar'a karşı bütün şiddet yolları kullanılacak ve bunlar ayaklanmaya katılmaya zorlanacaktır. Karışık köylerin Türk halkı öldürülecek, bunların evleri yakılacak ve malları yağma edilecektir. Ayaklanma bölgesi içindeki Müslümanlar köyleri yakıldıktan sonra önemli yollar ve geçitler tutulacak, Bulgar aileleri belirli yerlerde toplanacak, silahlı çeteler belirli yerlere saldırıya, bazı bölgelerde ise savunmaya geçeceklerdir.

1876 Ayaklanması'na katılan asilerin 7000-8000 civarında olduğu tahmin edilmektedir[620]. Çakın ve Orhon[621] ayaklanmanın bastırılmasıyla görevlendirilen birliklerin mevcudunu 18.000 olarak vermektedirler. Komiteler özellikle mühimmat ve silah temini

616. A.g.e., ss. LXXXIV-LXXXV.
617. Rangelov, B. *Politiçeskiyat Nasionalizım Na Bılgarskoto Nasionalnoosvobeditelno Dvijenie Prez Vizrajdaneto.* (Sofya: Bukvite, 2006), s. 94; akt. Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde...*, s. 55.
618. Birinci bölge Tırnova, lideri Stefan Stambolov; ikinci bölge İslimiye, lideri İlarion Dragostinov; üçüncü bölge Vratsa, lideri Nikola Obretenov; dördüncü bölge-aynı zamanda merkez-Filibe, lideri Panyot Volov ve yardımcıları Georgi Benkovski, Zahari Stoyanov ve Georgi İkonomov'dur. [Kosev, K. *İstoriya Na Aprilskoto Vstanie 1876.* (Sofya: Partizdat, 1976), s. 226; akt. Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde...*, s. 56].
619. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri-II*, ss. XCIII-XCIV.
620. A.g.e., s. XCI.
621. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 576.

konusunda Slavcı örgütlerden destek sağlamışlardır. Bu faaliyetlerinde Filibe'de bulunan Rus konsolosluk görevlisi Neydan Gerov ve İstanbul'da bulunan Rus elçisi İgnatief'ten istifade etmişlerdir[622].

Büyük Bulgar Ayaklanması, bölgedeki bazı yerel yetkililerin durumdan haberdar olması nedeniyle, planlanandan on gün önce 20 Nisan 1876 tarihinde, Tatarpazarcık'a bağlı Avratalan'da başlatılır. Bulgarlar'ı ayaklanmanın zamanlaması konusunda cesaretlendiren bir başka önemli olay da şüphesiz, devletin aynı tarihlerde sürmekte olan Hersek Ayaklanması ile uğraşıyor olmasıdır.

Ayaklanma, yerel kolluk kuvvetlerinin yetersizliği ve merkezden yardım gelmemesi nedeniyle başlangıçta gelişme gösterir. Ancak asilerin sivil halka yönelik kötü tutumu nedeniyle, bölgedeki Türklerden ve Çerkezlerden gönüllü birlikler oluşturulur[623]. Gönüllü birlikleri ayaklanmanın iki önemli merkezini kısa sürede ele geçirir. Ardından, Hafız Paşa komutasında Pazarcık üzerinden sevk edilen Türk birliklerinin gelmesi ile 27 Nisan'da Otlukköy'e karşı taarruza geçilir; böylece Filibe ve İslimiye'de kontrol kısa sürede sağlanır[624]. Harekât sırasında ayaklanmanın çoğu lideri öldürülür, sağ kalanlar ise tutuklandıktan ya da Romanya sınırını geçtikten sonra intihar ederler[625].

Bulgar Ayaklanması geniş bölgelere yayılamamıştır. Bunun başlıca sebebinin, asilerin Bulgar halkının desteğini elde edememeleri olduğu söylenebilir. Bulgar komitacılarının köylüleri tehdit etmelerine ve akıl almaz vaatlerde bulunmalarına rağmen Bulgar Ayaklanması'na katılım düşük olmuştur. Bu bağlamda ayaklanmanın, itibarın aktif ve pasif dış desteğe sahip olmasına rağmen, iç destek unsurlarına yeterince sahip olmadığı söylenebilir. Bunun yanında Bulgarların gerçekleştirdikleri Slavcı faaliyetler Yunanistan'da tepkiyle karşılanmış; Yunan gazeteleri Yunan menfaatlerine karşı olduğunu düşündükleri bu konuda açıktan açığa Rusya'yı itham etmişlerdir[626].

622. Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, s. 195.
623. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 576.
624. Kosev, *İstoriya Na Aprilskoto Vstanie 1876*, s. 374; akt. Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde...*, s. 62.
625. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri-II*, s. CIV; Kosev, *İstoriya Na Aprilskoto Vstanie 1876*, ss. 382-384; akt. Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde...*, s. 62.
626. A.g.e., s. 50.

Romanya'nın asi liderleri için bir sığınma bölgesi olarak kullanılmasından başka, güvenli üslerden etkin olarak yararlanılamadığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda üç yıl gibi bir süre içerisinde altı sadrazam değişmesi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde aksamaların olduğunun bir göstergesidir. Bulgar ayaklanmalarının ideolojik olarak Rus orijinli Slavcılık'tan ve Bulgar milliyetçiliğinden beslendiğini söylemek mümkündür. Bulgar ayaklanmaları çoğulcu ve ayrılıkçı bir strateji izlemiştir. Yıkıcı taktiklerden özellikle gerilla savaşı ve terör kullanılmıştır. Araştırmada yapıcı taktiklere ilişkin bir bulguya rastlanılmamıştır.

Asilerin ikna, zorlama ve dış yardım yöntemleriyle temin edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ayaklanmanın bastırılması hususunda aldığı tedbirler, Rusya tarafından istismar edilerek, kara propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Crampton'a göre[627] "Rus propagandasının en çok destek bulduğu ülke ise İngiltere olmuştur."

Bulgar Ayaklanması, asilerin başlangıçtaki hedefleri ele geçirememeleri nedeniyle karşı koymanın kazandığı bir ayaklanmadır. Bulgarlar ayaklanmayla elde edemediklerini, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları ile alacaktır.

f) Hersek Ayaklanması (1875-1878):

Ayaklanma coğrafyası, Nevesin merkezli olmak üzere Bosna ve Hersek bölgesinin tamamıdır. Yaklaşık olarak 50.000 kilometrekarelik alanıyla Dinar Alpleri'nin merkezî bölümünü kaplayan Bosna-Hersek bölgesi genellikle dağlıktır. Bosna-Hersek'i batı-doğu doğrultusunda geçen Dinar Alpleri güneye doğru yükselmesine rağmen, Hersek arazisi Bosna kesimine göre daha düşük rakımlıdır. Bu nedenle Bosna-Hersek arazisi asimetrik coğrafi yapı olarak adlandırılır. Ayaklanmada çatışmalara sahne olan yerlerin tamamı, bu asimetrik coğrafi yapının içinde yer alırlar.

Hersek'in Nevesin kazasında yaşayan Hristiyanlar'dan 120 kişilik bir grup 13 Nisan 1875'te Karadağ'a firar ve iltica etti. İlticanın gerekçesi, öşür vergisinin arttırılmasından sonra vergi yükünün ar-

627. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s. 69.

tık taşınamayacak hale gelmesiydi. Buna doğal olarak mültezimlerin baskısını da eklemek gerekir. Sorun hızla uluslararası bir hal aldı. Karadağ Prensi Nikola, Rusya elçisine mültecilerin geri dönmesi için aracılık etmesini istedi. Bu arada Bosna-Hersek Valisi Lofçalı Derviş Paşa'nın tedbir almada gecikmesi nedeniyle ayaklanma hızla genişlemeye başladı. Babıali her ne kadar asilerin Rusya aracılığıyla ilettiği istekleri kabul etse de, bu durum asiler tarafından bir zaaf olarak algılandı ve istekler muhtariyet taleplerine kadar götürüldü.

Hersek Ayaklanması'nın birden çok nedeni vardır. Avusturya'nın yayılmacı tutumu ve güçlenen Slavcılık'ın yanında; ekonomik nedenlerin belirleyici olduğu söylenebilir. Zira Jelavich'e göre[628] "1874'te yaşanan büyük kıtlık, köylüler arasında büyük sıkıntıya neden olmuştu." Mültezimlerle köylüler arasındaki gerilimi de bu nedenlere eklemek gerekir.

Ayaklanma tepkisel ve spontane gelişmekle birlikte, asıl hedefi muhtar bir Bosna-Hersek'ti. Asıl önemi ise, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın da müdahil olacağı Balkan Bunalımı'na ve tabii ki ardından, Osmanlı Avrupası'nın haritasını alt üst edecek olan 93 Harbi'ne yol açmasıdır.

Hersek Ayaklanması'nın, Karadağ Prensi Nikola Petroviç tarafından koordine edildiği ve Hıristiyan çete liderlerince yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Zira kaynaklarda, diğer ayaklanmalardaki gibi öne çıkan liderlerden bahsedilmemektedir. Özetle Hersek Ayaklanması'nda da Sırp Ayaklanması'nda olduğu gibi yerel Hıristiyan eşrafın öncülüğü söz konusudur. Bu görevi Sırplar'da Knezler üstlenmişken; Hersek Ayaklanması'nda[629] "Eshab-ı Alâka" denen çiftlik sahipleri üzerlerine almışlardır. Bu anlamda Hersek Ayaklanması, gerilla tipi çete örgütlenmesine ve askerî hiyerarşiye dayanan tipik bir köylü ayaklanmasıydı. Ancak bu çetelerin Karadağ'dan yönlendirildiği ve hatta Karadağ'ın ayaklanmanın belli bir safhasında askerî müdahale yaptığı görülmektedir.

Nisan 1875'te başlayan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi boyunca devam eden ve bu savaşın bitmesiyle birlikte sona eren ayaklanma toplam üç yıl sürmüştür. Zamanlama faktörünün bu ayaklanmada

628. Jelavich, *History of the Balkans...*, s. 350.
629. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 73.

da etkin olarak işlediği görülmektedir. Ayaklanmanın başladığı yıl Avrupa siyaseten sıkıntılı bir dönemden geçmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu ise 1854'ten beri süregelen dış borçlanma sürecinin sonunda 1875'te moratoryum ilan etmişti ve büyük bir ekonomik sıkıntı içindeydi. Buna daha önce de değinilen 1874 kıtlığını da eklemek gerekir.

Ayaklanmanın başladığı Nisan 1875'te 2000 civarında olduğu tahmin edilen asilerin mevcudu, aynı yılın Ekim ayı sonlarında 10.000'e ulaşmıştı[630]. Çakın ve Orhon'a göre[631] asiler, "Karadağ ve Dalmaçya'dan sokulan son model silahlarla silahlandırılmışlardı. Osmanlı hükümeti ise yerel nizamiye kuvvetlerini takviye etme konusunda tereddüt ettiği için, kuvvetlerinin sayısını ancak bir süre sonra arttırabildiği görülmektedir. Ekim sonlarına gelindiğinde[632] karşı koyma kuvvetlerinin mevcudu 30 tabura (16.000 kişi) ulaşmıştı. Hatta Kasım ortalarında asker mevcudu 44 tabura çıkmıştı. Aslında gönderilen asker miktarı 30.000'di. Ancak ikmal yetersizliğinin neden olduğu açlık, hastalık ve soğuktan donma vakalarında büyük bir artış olmuştu. Çakın ve Orhon'a göre[633] "Taburların mevcutları 800-1000'den 300-350'ye düşmüştü." Dolayısıyla karşı koyma kuvvetlerinin 25.000 civarında olduğu değerlendirilmektedir. Mevcut birliklerin pek çoğu bulundukları bölgeyi korumaya ancak yetiyordu. Asilerin takibi için ayrılan birlik sayısı sınırlıydı. 20 Ocak 1876'da yapılan son bir harekâtla asiler dağıtıldı, ancak kış koşulları nedeniyle Mart 1876'ya kadar başka bir gelişme olmadı."

Yenilenen ordu sistemi gereğince teşkil edilen redif taburları sayılmazsa, karşı koymanın sivil kuvvetlerden faydalanmadığı söylenebilir. Ancak redifler yerel olmakla birlikte, milis olarak değil, gereğinde silâhaltına alınan yedek askerler olarak değerlendirilmelidir. Hersek Ayaklanması'nda din ve mezhep motivinden çok, Slavcılık ideolojisinin ağır bastığı görülmektedir. Asiler aktif ve pasif iç ve dış desteğe sahiptirler. Avusturya ve Sırbistan'da eğitilip gönderilen çeteler dışında, Karadağ, Sırbistan ve Rusya fiilen çatışmaya girerek doğrudan askerî destekte bulunmuşlardır. Karadağ'ın asiler tarafından güvenli üs olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim

630. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 586; Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 75.
631. A.g.e., s. 584.
632. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi....*
633. A.g.e., s. 586.

Mahmut Celaleddin Paşa[634]; Karadağ tarafına asker gönderilemediğinden, asilerin bu bölgeye istedikleri gibi yayıldıklarını belirtir.

Ayaklanmanın dayandırıldığı ana ideoloji Slavcılık'tır. Bu bağlamda çoğulcu ve ayrılıkçı bir strateji izlendiği söylenebilir. Asiler yıkıcı taktikler arasında ağırlıklı olarak gerilla savaşını kullanmışlardır. Sözgelimi[635], "Karadağlı çeteci Peko Pavloviç, Trebin-Raguza yolu üstünde ikmal konvoylarına saldırmış; askerî birliklere sürekli pusular kurmuştur." Osmanlı hükümeti başlangıçta ayaklanmayı nasihat ve uzlaşma ile çözmeye çalışmıştır. Ancak bu durum askerî kuvvetlerin kullanılmasını geciktirmekten başka bir işe yaramamıştır. Müdahaleler kış mevsimine kalınca da, ayaklanmayı kökten bastırma olanağı kaybolmuştur.

Asilerin ikna ve dış yardım yoluyla eleman temin ettiği anlaşılmaktadır. Ayaklanmanın finansal desteği ağırlıklı olarak Avusturya'dan sağlanmıştır. Bununla birlikte Sırbistan ve Karadağ'ın önemli ölçüde lojistik desteği olmuştur. Ayaklanmada göze çarpan en önemli propaganda unsuru Avusturya'daki Slavcı derneklerdir. Bu dernekler ayaklanmaya eleman temin etmekten başka, asileri ideolojik olarak sürekli beslemişlerdir.

Zorda olan ekonomik durumunun yanında, gittikçe güçlenen Jön Türk muhalefetinin anayasal monarşi talepleriyle uğraşmak durumunda olan Sultan Abdülaziz rejiminin, Rusya ya da Avusturya ile yeni bir savaşa girmekten çekinmesi; Hersekli asilerin işine yaramıştır. Nitekim Osmanlı hükümeti, bütün talep ve notalara olumlu yanıt vermesine rağmen asileri ve dış destekçilerini bir türlü tatmin edememiş, 30 Aralık 1875 tarihli notanın[636] layihasını reddi nedeniyle Rusya ile 93 Harbi'ne girmiştir.

---

634. Mahmut Celaleddin Paşa. *Mir'at-ı Hakikat.* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1979), s. 76.
635. Ali Fıtri. *91-92 Hersek Seferi 92-93 Osmanlı Karadağ Seferi*, 1327, ss. 7-8; akt. Çakmak, Z. 1875 Hersek İsyanı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* (8), 2003, s. 250.
636. Avusturya şansölyesi Kont Andrássy tarafından hazırlanan ve bu nedenle *Andrássy Notası* olarak tarihe geçen bu notada Osmanlı İmparatorluğu'ndan; Hıristiyan halka din ve mezhep özgürlüğü tanınması, iltizam usulünün kaldırılması, vergilerin doğrudan burada kullanılması, çiftçilerin topraklarına sahip olabilmesi için önlemlerin alınması ve bu ıslahatların yapılması için Müslüman-Hıristiyan temsilcilerin katılacağı bir komisyon kurulması istenmekteydi (Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 81). Osmanlı hükümeti vergilerin yerinde sarf maddelerini değiştirmek suretiyle notayı 10 Şubat 1876'da kabul etti. Ancak Rusya, Karadağ ve Sırbistan tarafından el altından kışkırtılan asiler bunu kabul etmediler ve köklü bir ıslahat istediler. Bu defa isteklerini genişleterek, Türk birliklerinin bütün Bosna-Hersek'i boşaltmasını ve ıslahatların kontrolü için Avrupalı devletlerden gözlemciler getirtilmesini talep ettiler. Osmanlı bunu kabul etmeyince ayaklanma yeniden şiddetlendi (Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, ss. 587-588) ve bir yıl içinde Osmanlı-Rusya arasında büyük bir savaş başladı.

Coğrafi büyüklük açısından nispeten küçük olmasına rağmen, etkileri büyük olan Hersek Ayaklanması'nı, itibar unsurlarından etkin bir şekilde yararlanan asiler kazanmıştır.

4. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDEKİ AYAKLANMALAR:

g. Seyyid Ubeydullah Nehrî Ayaklanması (1879-1882):

Ayaklanmanın gerçekleştiği bölge; Şemdinan[637] merkezli olmak üzere, Hakkâri Vilayeti, Musul Vilayeti'nin Amadiye Sancağı ve İran'da Urumiye ve Mahabad arasında kalan bölge ile Hoy şehrini kapsar. Ayaklanma bölgesi yaklaşık olarak 45.000 kilometrekaredir. Ayaklanma bölgesinin kuzeybatı kesimini teşkil eden Hakkâri ve Şemdinli, Güneydoğu Torosları'nın Zağros Dağları ile birleştiği noktada yer alır; tamamen sarp ve dağlık bir arazidir. Kuzeybatı-Batı kesiminin bu sarp ve dağlık karakteri, ayaklanma bölgesinin doğu kesimlerinde de devam eder. Ayaklanma bölgesi yüksek ve sarp dağların beslediği pek çok irili ufaklı akarsuyu da içerir. Bu nedenle arazi her yönden harekât için bir seri ters kompartımanın yanında ilerleme koridorları da açan karmaşık ve çok arızalı bir yapıdadır.

Celil ayaklanmanın gerekçesini[638], yerel Osmanlı yöneticilerinin kötü yönetimine tepki olarak açıklar. Ancak dinî gerekçeler daha ağır basmaktadır. Birinci Vilayât-ı Şarkiye ve Civarı Ermeni Ayaklanmaları'nda ayrıntılı olarak görüleceği üzere, 1878 Berlin Antlaşması'nın 61'inci maddesi Ermeniler lehine bazı düzenlemeler içermekteydi. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Ermenilerin Çerkez ve Kürt aşiretlerine karşı güvenliğinin sağlanması isteniyordu. Bu durumun Kürtler tarafından tepkiyle ve tedirginlikle karşılanacağı belliydi. Babıâli'nin, birtakım gerekçelerle Kürtlere müdahale etmesi de ihtimal dâhilindeydi. Nitekim Seyyid Ubeydullah 61'inci maddeye tepkisini şöyle dile getirmiştir[639]: "Bu duyduklarım da nedir; Ermeniler Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarmış ve Nasturiler ise İngiliz bayrağını çekecekler ve kendilerini İngiliz vatandaşı ilan edeceklermiş. Buna kesinlikle izin vermeyeceğim, kadınları silahlandırmam gerekse bile."

637. Bugün Hakkâri'nin Şemdinli ilçesidir.
638. Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri...*, s. 65.
639. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 98.

Pek çok araştırmacı ayaklanmanın asıl nedenini; Osmanlı İmparatorluğu'nun ondokuzuncu yüzyıl boyunca bölgedeki aşiret reislerini tasfiye ederek merkezîleştirmede gösterdiği beceriyi, ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmak hususunda gösterememesine bağlamaktadır. Bu bağlamda ayaklanmanın hedefi; Şemdinan bölgesinde, Nehrî sülalesi kontrolünde bağımsız ya da özerk bir Kürt Devleti kurmaktır.

Ayaklanma Seyyid Ubeydullah ile oğulları Abdülkadir ve Muhammed Sadık tarafından yönetilmiştir. Lazarev ve Mıhoyan'a göre Seyyid Ubeydullah[640] "Kürtler arasında, yalnızca Nakşibendi tarikatının başı olarak büyük bir dinsel otoriteye sahip bir lider değil, aynı zamanda Kürdistan'ın en zengin çiftçilerinden biriydi." Bu nedenle ayaklanma bölge aşiretlerinin mensuplarından oluşan klasik askerî hiyerarşiye sahiptir. Öte yandan ayaklanmanın paralel hiyerarşiler içeren sağlam bir siyasi yapısı olmaması en önemli zaaflarından birini teşkil etmiştir.

Seyyid Ubeydullah Nehrî Ayaklanması toplam üç yıl sürmüştür. Ancak çatışmaların büyük çoğunlukla İran topraklarında gerçekleştiğini vurgulamakta yarar vardır. Ayaklanmanın 93 Harbi'nin hemen ardından çıkması, etkin bir zamanlamaya sahip olduğunu göstermektedir. Lazarev ve Mıhoyan[641] Seyyid Ubeydullah Ayaklanması'nın, 1878 yılı sonlarında Cizre, Botan ve Behdinan'da meydana gelen Bedirhan Ayaklanması'nın hemen ardından çıkmasına vurgu yaparlar. Savaşın ve ayaklanmaların neden olduğu sefalet ve yoksulluk ortamında bölge halkının, bu hassasiyetlere hitap eden Seyyid Ubeydullah gibi dinî figürlere yönelmesi doğaldı. Bu nedenle Seyyid Ubeydullah'ın sosyal anlamda uygun bir zamanda ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak Seyyid'in bu manevi gücünü, yeterli siyasi ve askerî güce ulaştırmadan ayaklanması ise, zamanlamasının stratejik açıdan hatalı olduğunu gösterir.

Jwaideh[642], Seyyid Ubeydullah'ın Osmanlı topraklarında başlayan ilk hareketinde 4000 kişiden biraz daha fazla bir kuvveti olduğunu belirtir. Seyyid'in oğlu Abdülkadir bu kuvvetten 900 kişiyle Amadiye'deki Osmanlı kuvvetlerine saldırmış, ancak yenilgiye uğratılmıştır. Seyyid bu yenilgiden sonra stratejisinde değişikliğe gidip, İran'a yönelmiştir. Ayaklanmanın İran'da iki kol halinde i-

640. Lazarev ve Mıhoyan, *Kürdistan Tarihi*, s. 151.
641. A.g.e., s. 150.
642. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi…*, s. 168.

lerlediği görülmektedir. Seyyid Abdülkadir komutasındaki birinci kolun mevcudu hakkında farklı rakamlar ileri sürülmekle birlikte Jwaideh'in[643] dönemin İngiliz Başkonsolosu Abbott'a dayanarak verdiği rakam makul görünmektedir. Buna göre başlangıçta 10.000 ile 20.000 arasında olan kuvvet, harekât sırasında asilerin teker teker eve dönmesiyle 1500'e kadar inmiştir. Seyyid Ubeydullah'ın bizzat yönettiği ikinci kol ise iki gruptan oluşmaktaydı. Birinci grubun başında en büyük oğlu Seyyid Muhammed Sıddık vardı ve yaklaşık kuvveti 1000 kadardı. Diğer grubun başında ise, Seyyid'in halifelerinden ve akrabası olan Şeyh Mehmed Said bulunmaktaydı. Bu kuvvetin de 5000 kişiden oluştuğu sanılmaktadır. Seyyid Ubeydullah bu kuvvetlerle İran içlerinde ilerlemeye başladı, Savuc Bulak'ı direnmeyle karşılaşmadan ele geçirdi. Ancak kuvvetleri zamanla erimeye başladı. Nitekim asilerin Miyandub'ta yaptıkları katliam ve yağmadan sonra, büyük ganimet elde eden pek çok asi evine dönmüştür. Urumiye şehri kuşatıldığında asilerin toplam sayısının 9,000 kadar olduğu sanılmaktadır. Urumiye Seyyid'in ulaştığı son nokta oldu ve on günlük kuşatmanın ardından yetişen takviye İran kuvvetleri asileri dağıttı. Kaçan asiler, hududa yakın bölgelere yığınaklanmış olan Osmanlı birliklerinin saldırılarına da maruz kaldılar.

Celil'e göre[644], ayaklanmanın her an kendi topraklarına yönelmesi olasılığına karşı Osmanlı İmparatorluğu de Van, Muş, Bitlis ve Erzincan'dan Erzurum'a 16 Tabur, 28 kale topu kaydırmıştır. Bununla birlikte gerek İran, gerekse Osmanlı karşı koyma kuvvetleri silah ve harp teknolojisi bakımından asilerden çok üstündü.

Ayaklanmanın en başından itibaren dinî öğeler belirleyici olmuştur. Örneğin Seyyid Ubeydullah[645] Savuc Bulak'ın ele geçirilmesinden sonra, Şiiler'e karşı cihad ilan eden bir fetva yayınladı. Dolayısıyla Seyyid Ubeydullah Ayaklanması'nın dayandığı ideoloji ve öyküsü Sünni Halidiyye öğretisi olmuştur.

Seyyid Ubeydullah, ayaklanmanın hazırlık safhasında aktif ve pasif iç ve dış desteği sağlamaya yönelik bir yol izlemiştir. Seyyid, haydutluk ve çapulculuğun sadece Hıristiyanlara değil, Kürtler'e de zarar verdiğini, bunları önlemek görevinin Osmanlı ve İran hükümetlerine ait olduğunu, ancak bu hükümetlerin görevlerini yerine getirmedikleri için, yapılması gerekenin bir Kürt-Hıristiyan ittifakı

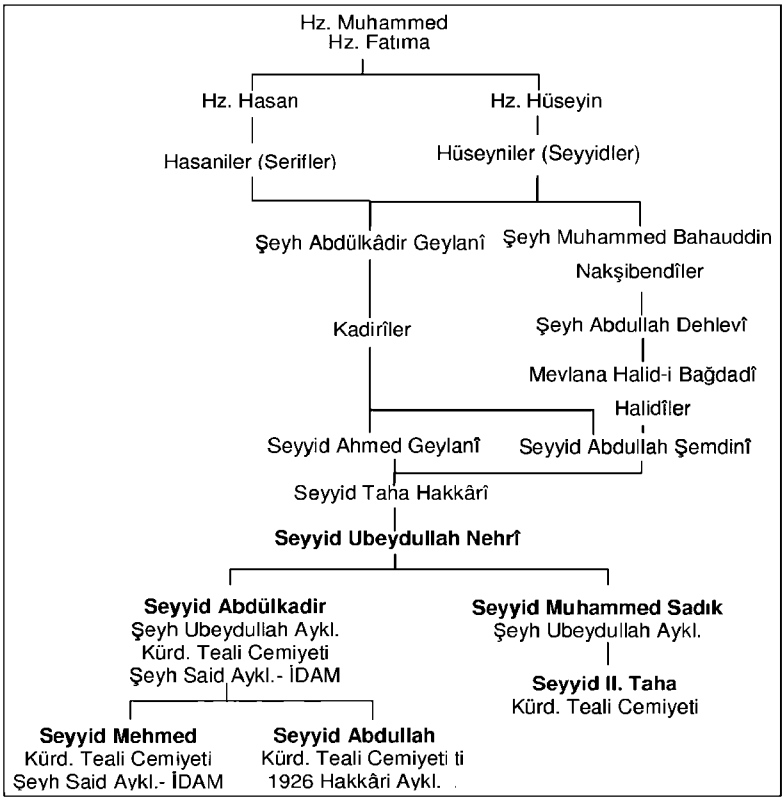
643. A.g.e., s. 174.
644. Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri...*, s. 101.
645. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s. 175.

olduğunu ileri sürdü. Diğer bir deyişle Jwaideh'e göre Şeyh[646], "bir yandan bu reformları işlemez hale getirirken bir yandan da reformları gereksiz kılma çabasına girdi." Bu maksatla Ermeniler ile ve Nasturi lideri Mar Şamun Roul'la temas kurdu. Hıristiyanların; bu bağlamda Avrupalı Devletlerin Şeyh'e karşı temkinli yaklaştıklarını belirtmek gerekir. Ardından Mekke Şerifi ve Mısır Hidivi ile temas kurdu. Her ikisinden de destek konusunda söz aldı. Şeyh'in asıl itibarı İran'daydı. Celil'e göre[647], "İran'daki birçok aşiret İran hükümetine değil, ona bağlıydılar." Bu noktada Seyyid Ubeydullah'ın mensubu olduğu dinî yapılanma hakkında bilgi vermek gerekir. Zira Seyyid Ubeydullah, Kürtçülük hareketinde Bedirhan Bey'den sonraki ikinci büyük kırılma noktasıdır; bu hareketin muhtariyetçi ya da mevcut yapıdan kopmadan değiştirmeyi amaçlayan kanadını oluşturur.

Seyyid Ubeydullah[648], Şemdinan ya da Nehrî[649] Seyyidleri soyundan gelir. Bunun ayaklanmalar açısından önemi, çok güçlü bir itibar aracı potansiyeli oluşturmasıdır. Nitekim Seyyid Ubeydullah ve ardılları, çıkardıkları ayaklanmalarda dinî konumlarını itibar aracı olarak kullanmışlardır. Şekil 3-1, Nehrîler'in dayandıkları tarikat bağlantısını göstermektedir.

Kimi araştırmacılar Seyyid Ubeydullah Ayaklanması'nı, Kürt milliyetçiliğinin başlangıcı olarak kabul ederler. Bu iddianın sahipleri Seyyid'e atfedilen[650] "500.000'den fazla aileden müteşekkil olan Kürt milleti ayrı bir halktır. Dinleri [diğerlerinin dininden] farklıdır ve yasaları ve gelenekleri ayrıdır" sözünü kanıt olarak ileri sürerler. Jwaideh ve Olson[651] bu görüşün önde gelen temsilcileridir. Sevgen'e göre[652], "Seyyid Ubeydullah sadece bir şeyh değil, aynı zamanda da aşırı bir Kürtçüydü." Öte yandan Yalçın-Heckmann[653] bu iddiayı bir anlamda yumuşatarak, Seyyid Ubeydullah hareketini "ilk proto-milliyetçi hareket" olarak nitelendirir.

646. A.g.e., s. 158.
647. Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri...*, s. 87.
648. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği.*
649. Nehri, Hakkari ili Şemdinli ilçesindeki bir köyün adıdır. Köyün bugünkü adı Bağlar'dır. Söylenceye göre, Halidiyye tarikatını Anadolu'ya ilk getiren Seyyid Abdullah Geylani, bu köye yerleştiğinden dolayı, onun ardılları da Nehrî adını kullanmışlardır. Öte yandan bu aile mensuplarının Şemdinî ve Hakkarî adlarını da kullandıkları görülmektedir.
650. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 99.
651. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...* , ss. 151-153; Olson, R. *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı, 1880-1925.* (Çev.: Bülent Peker ve Nevzat Kıraç). (Ankara: Özge Yayınları, 1992), ss. 17-18.
652. Sevgen, N. *Doğu'da Kürt Sorunu.* (Ankara: Kalan Yayınları, 2003), s. 41.
653. Yalçın-Heckmann, L. *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri.* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 94.

Sekil 3-1: Nehrîlerin Kendilerini Dayandırdıkları Tarikat Baglantısı

Van Bruinessen ise[654] Seyyid'in ittifak arayışını ve stratejisini milliyetçi bulur. Ancak aynı zamanda[655] Seyyid Ubeydullah'ın Kürtler arasında bir ulusal bilinç duygusu yaratmayı başardığına ilişkin elimizde hiçbir kanıt yoktur. Özoğlu[656], Seyyid'in kullandığı hangi kelimenin "millet" olarak tercüme edildiğinin belirsiz olduğunu belirterek; din adamı kimliğiyle bu kelimeden kast ettiğinin, yabancıların anladığından farklı olmasının kuvvetli bir olasılık olduğunu ortaya koyar. Bu durumda Seyyid'in, Kürtleri diğer halklardan ayrı tutmak maksadını güttüğü de ileri sürülebilir. Kirişçi ve Win-

654. Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, s. 327.
655. Van Bruinessen, M. *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri.* (4. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 137.
656. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 99.

row da bu düşüncededir[657]; "görünüşe göre Seyyid Ubeydullah, Osmanlı yetkililerinin daha fazla merkezî denetim dayatma çabalarına tepki olarak yerel bir başkaldırıyı yönetmişti." Keza Özoğlu[658], Seyyid'in Osmanlı idaresi içindeki Kürdistan otoritesinin tanınmasıyla da yetinebileceğini ileri sürer. Bu nedenle bu hareketi ulusal bir ayaklanmadan çok, aşiret ötesi ayaklanma olarak nitelendirir. McDowall'ın da Özoğlu'nun iddiasını benimsediği görülmektedir. McDowall'a göre Seyyid[659]; "çağdaş Avrupa milliyetçiliğinin sözcüklerini kullandığı halde, (...) muhtemelen daha çok özerk bir prenslik için bir ayaklanma gerçekleştirmenin peşindeydi."

Seyyid'in Nehrî bölgesini güvenli üs olarak kullandığı görülmektedir. Osmanlı toprağı olduğu için İran kuvvetleri bu bölgeye müdahale edememişlerdir. Öte yandan Osmanlı birliklerinin de bu bölgeye harekât düzenleyememeleri, bölgeyi asiler açısından güvenli kılmıştır. Doğrudan Osmanlı kuvvetleri ile çatışmaya girmemiş olan Seyyid Ubeydullah'ın, Sultan II. Abdülhamid'in İslâmcılık politikasından yararlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, tehdit kendisine yönelmedikçe asilere müdahale etmemiş, İran Şeyh'in teslim edilmesini istediği halde teslim etmemiş; hatta Seyyid'i İstanbul'a nakletmiştir. Buradan kaçarak yeniden ayaklanmaya kalkınca da Seyyid'i teslim olmaya ikna edip, Hicaz'da zorunlu ikamete yollamıştır.

Seyyid Ubeydullah hareketinin gelenekçi ve kâr amaçlı stratejiye uyduğu söylenebilir. Yıkıcı taktiklerden gerilla savaşı ve düzenli savaşın kullanıldığı; ele geçirilen bölgelere kadılar tayin edilmesinden yapıcı taktiklerin de kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan Şeyh'in ikna, apolitik teşvikler ve sözde kötü muamelelere tepki yöntemleriyle eleman temin ettiği anlaşılmaktadır. Özoğlu[660] Şeyh'in gelirini, müritlerin topladığı bağışlardan ve tütün ticaretinden sağladığını tespit etmektedir.

Seyyid Ubeydullah Nehrî Ayaklanması, asilerin kaybettiği bir ayaklanmadır. Bununla birlikte Kürtçülük hareketi içindeki, ilk önmilliyetçi ayaklanmadır. Seyyid Ubeydullah'la birlikte Kürtçülük

657. Kirişçi, K. ve Winrow, G. *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi.* (4. Baskı). (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997), s. 83.
658. Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 100.
659. McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, s. 92.
660 Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 96.

hareketi dinî nitelikli yeni bir boyut kazanmıştır. Bundan sonraki isyan hareketleri Bedirhaniler ve Nehrîler tarafından şekillendirileceklerdir.

ğ. Birinci Vilayât-ı Sitte ve Civarı Ermeni Ayaklanmaları (1894-1905):

Ayaklanma bölgesi; 1878 Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nda Vilayât-ı Sitte[661] olarak adlandırılan, Erzurum, Diyarbekir[662], Sivas, Van, Bitlis ve Ma'müretü'l-Aziz[663] vilayetleri ve bunlara bağlı sancak ve kazalar ile Trabzon, Halep[664], Adana ve Ankara vilayetleri ve bunlara bağlı sancak ve kazalardır. Büyük bir bölümünü Doğu Anadolu bölgesinin oluşturduğu ayaklanma bölgesinin yaklaşık yüzölçümü 180.000 kilometrekaredir. Ortalama rakımı 2100 metre olan bu dağlık bölge "Türkiye'nin Çatısı" olarak isimlendirilir.

Ayaklanmanın gerekçesi; 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 61'inci maddesi[665] gereğince hazırlanan çeşitli Islahat Planları'nın[666] uygulanmaması ve Vilayât-ı Sitte'de Hıristiyanlara bas-

661 "Altı Vilayet" anlamına gelir. Ermeniler Berlin Konferansı'na, bu altı vilayette çoğunlukla Ermeniler'in yaşadığını iddia eden bir rapor sunmuşlar, bundan sonra vilayetler bu başlık altında anılmaya başlanmışlardır.

662. Bugünkü adı Diyarbakır'dır.

663. Bugünkü adı Elazığ'dır.

664. Bugün Suriye'de bir şehir olmasına karşın, o tarihlerde bu vilayete bağlı olan bazı sancak ve kazalar bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindedir. Bunların başlıcaları; Maraş Sancağı (Kahramanmaraş), Zeytun Kazası (Süleymanlı), Antakya Kazası; Urfa Sancağı (Şanlıurfa); Ayıntap Sancağı'dır (Gaziantep).

665 "Bâbıali, ahalisi Ermeni bulunan eyalâtda ihtiyacât-ı mahaliyenin icab ettirdiği ıslâhâtı bilâ te'hir icrâ ve Ermeniler'in Çerkes ve Kürtler'e karşı huzur ve emniyetlerini te'min etmeyi taahhüd eder ve ara sıra bu babda ittihaz olunacak tedâbiri devletlere tebliğ edeceğinden, düveli müşarunileyhin tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezâret eyleceklerdir" [Matbaa-yı Amire.. *Berlin Kongresi.* (İstanbul, 1298 H.), s. 271; akt. Erim, N. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953), s. 423].

666 Berlin Antlaşması'nın imzacıları olan Avrupalı Devletler 61'inci maddede belirtilen ıslahatların yapılması için, antlaşmanın hemen ardından çalışmalara başlamışlardır. Bu doğrultuda; İmzacı Devletlerin elçileri tarafından, Ağustos 1878'de, 17 Temmuz 1879'da, 24 Kasım 1879'da, Mayıs 1880'de, 9 Eylül 1881'de, 16 Haziran 1886'da ve 11 Mayıs 1895'te ıslahat projelerini içeren nota ve memorandumlar verilmiştir. Sonuncu memorandum, ayaklanmalar açısından önemlidir. Bu memoranduma göre [Karaca, A. *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*. (İstanbul: Eren Yayınları, 1993), s. 47]; ıslahat genel müfettişinin tayini ve onun görevleri, teftiş komisyonunun kurulması, idari ıslahatlar, nahiyelerin yeniden teşekkülü, polis ve jandarma, adlî ve malî meseleler ile Kürtler'in kontrol altına alınması gibi diğer konular, bu ıslahat projesinde yer almaktaydı. Memorandum konusundaki tartışmalar sürerken, Sultan II. Abdülhamid hem Avrupa'daki olumsuz havayı bertaraf etmek hem de büyük devletlerin Babıali'ye olan kızgınlıklarını azaltmak amacıyla, Yaver-i Ekrem Ahmet Şakir Paşa'yı Anadolu Vilayât-ı Umûm Müfettişliğine tayin etti (A.g.e., s. 55). Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa'nın yürüttüğü ıslahat çalışmalarının, ıslahat layihasına ve

kı ve zulüm yapılmasıdır. Nitekim Ermeni komiteleri tarafından 18 Şubat 1896 tarihinde Van'da yayınlanan bir beyannamede şöyle deniyordu[667]: "Padişah tarafından tayin edilmiş olan komisyon, ıslahatı tatbik için top sesleri arasında Van'a girdi. Bu ıslahatın sahte, yalandan başka bir şey olmadığını biz kendi gözlerimizle gördük."

Ayaklanmanın asıl nedeni ise; başta Avrupalı Büyük Devletler olmak üzere uluslararası kamuoyunun dikkatini Ermeni meselesine çekmek ve bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'na müdahale etmelerine zemin hazırlamaktır.

Ayaklanmanın uzak hedefi bütün Doğu Anadolu'da, Karadeniz'e ve Akdeniz'e çıkışı olan bağımsız bir Ermeni Devleti kurmaktır. Yakın hedefleri ise bölgede merkezî otoritenin denetimini zayıflatmak, dış destek temin etmek ve Ermeni halkının desteğini kazanmak olarak sıralanabilir.

Ele alınan ayaklanmalar Ermeni Hınçak[668] Komitesi'nin yönetimi ve koordinesiyle örgütlenmiş ve icra edilmişlerdir. Bu bağlamda ayaklanmaların liderlerini yerel olmaktan çok, o tarihlerdeki Hınçak yönetimini lider kadrosu olarak kabul etmek daha doğru olur. Zira yerel liderler de Hınçak Komitesi mensubudurlar. Bazı bölgelerde asi liderlerinin isimleri bilinmemektedir. Ayaklanmalar Hınçak Komitesi'ni içeren klasik paralel hiyerarşiye sahiptirler. Filiki Eterya'da ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde görülen Carbonari tipi örgütlenme, Hınçak Komitesi'nde de görülmektedir. Bu noktada Hınçak Komitesi hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Hınçak Komitesi[669], 1887 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde, İngilizlerin destek ve teşvikiyle; Marksist ideolojiyi esas alan bir gizli örgüt olarak kurulmuştur. Örgüt Marksist ideolojiyi benimsemesine rağmen[670], enternasyonalist bir tavır yerine Ermeni milliyetçiliğini

kanunlara uygun yapılıp yapılmadığının kontrol etmek amacıyla 3 Kasım 1895 tarihinde "Islahat Teftiş Komisyonu" kuruldu (A.g.e., s. 60).

667. Uras, E. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi.* (İstanbul: Belge Yayınları, 1976), s. 367.

668. Ermenice Hınçak kelimesinin Türkçe karşılığı "Çan Sesi"'dir. Turabian (1916, s. 2) "The Armenian Social-Democratic Hentchakist Party" başlıklı yazısında, örgütün dünya Ermenileri'ni uyandırmayı görev edinmesini çan sesi metaforuyla açıklar. (11 Mart 2012 tarihinde http://www.hunchak.org.au/ aboutus/ historical_turabian.html adresinden alındı).

669. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi;* Gürün, K. *Ermeni Dosyası.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983).

670. Metin, H. *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları.* (Ankara: Milli Eğitim

esas almış; Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'nın hâkimiyetinden kurtarılacak topraklar üzerinde başkenti Revan[671] olan müstakil bir Ermenistan kurmayı amaç edinmiştir. Örgütün kurucuları[672]; Avetis Nazarbekyan, Maro Vardanyan ve Nahsan Garabedyan (Ruben Khan Azatyan), Gabriel Kafyan, Gevork Karaciyan ve Mekertitch Manutcharian'dır. Başlangıçta resmî bir adı olmayan bu cemiyet, 1890 yılında Hınçak Devrimci Partisi adını almıştır. Zamanla parti içi fikir ayrılıkları nedeniyle kopmalar yaşanınca[673] 1905'te Hınçak Sosyal Demokrat Partisi, 1909'da ise Sosyal Demokrat Hınçak Komitesi ismini almıştır. Hınçak Komitesi'nin Marksist kimliğini, parti programının birinci kısmında görmek mümkündür. Birinci kısımda[674] insanlık ailesi içerisinde büyük çoğunluğu teşkil eden emekçi sınıfa yönelik kapitalist sömürüye dikkat çekilir. Ardından bu emek sömürüsünün Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'daki kurbanlarının Ermeniler olduğu tespit edilerek; kurtuluş için Ermeni emekçi sınıfının bu ülkelerdeki burjuva sömürüsüne karşı baş kaldırması gerektiği vurgulanır. Takip eden kısımlarda, bu başkaldırının nasıl yapılacağı anlatılır. Sözgelimi[675] üçüncü kısımda Berlin Antlaşması'nın 61'inci maddesinden sonra ortaya çıkan durum değerlendirilmekte ve çıkarılacak bir Ermeni Ayaklanması'nın, bütün Ermeni halkının davasını savunacağı iddia edilmektedir.

Hınçak Komitesi Ermeni bağımsızlığını en kısa sürede sağlayabilmek için Marksist yöntemi tercih etmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Ermenistan'ında idari yapıyı felce uğratmak, yerel ayaklanmalar yoluyla halkı Türk hükümetine karşı harekete geçirmek ve özellikle propaganda yapmak esas alınmıştır. Uras'a göre[676] "propaganda ise Marksist yönteme uygun olarak siyasi ve silahlı olarak iki kanaldan yapılacaktır." Siyasi propagandanın ana unsuru basın ve yayın faaliyeti iken; silahlı propaganda terör yöntemiyle yürütüle-

Bakanlığı Yayınları, 1992), s. 90.

671. Bu şehir bugün Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Erivan'dır.

672. Kurdakul, N. *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya: Belgelerle Şark Meselesi.* (İstanbul: Dergah Yayınları); Kalman, M. *Batı Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid.* (İstanbul: Zel Yayıncılık, 1994).

673. Nalbandian, L. *The Armenian Revolutionary Movement.* (Berkeley, CA, USA: University of California, 1963), s. 107.

674. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 433.

675. A.g.e., s. 435.

676. A.g.e., s. 436.

cekti. Bu maksadın tahakkuku için; gerilla teşkilâtı, yeraltı teşkilâtı ve yardımcı kuvvetler teşkilâtını içeren üçlü bir örgüt yapısı oluşturulmuştu[677]. Gerilla teşkilâtı, "Akıncı Alayları" adıyla; yeraltı teşkilâtı, "Genel İhtilal Teşkilâtı" adıyla; yardımcı kuvvetler ise "Milis Alayları" adıyla oluşturulmuştur.

Örgütün merkez komiteden en uçtaki taşra komitesine kadar sıkı bir kompartmantasyon uyguladığı anlaşılmaktadır. Merkez komite, Merkez Yönetim Vekilleri vasıtasıyla yerel hücreleri ve kompartmantasyonu tesis ederdi. Cemiyet şubeleri ya da isyan heyetleri olarak adlandırılan taşra komiteleri, en az 20 kişinin bir araya gelmesinden sonra teşkil edilirdi. Teşkil edilen şube, merkezin emri olmadan hiçbir faaliyete girişemezdi. Diğer ayaklanma örgütlenmelerinde olduğu gibi; Hınçak Komitesi'ne üye olmak için de belirli bir kefalet sistemi işletilirdi. En az iki muteber kefilin mevcudiyetinden sonra, yapılacak tahkikatı müspet sonuçlananlar, örgüte kabul edilirdi. Kabul töreninin de, diğer Carbonari yapılanmalarındakine benzer bir takım yemin ritüelleriyle gerçekleştiğini söylemek gerekir.

Ermeni ayaklanmaları, 1890 yılında Erzurum Ayaklanması ile başladı ve 1894-1905 yıllarındaki ayaklanmalarla bölgedeki bütün şehir merkezlerinde genel bir ayaklanma hareketine dönüştü. Kısa süreli asayişsizlikler olarak görünen bu ayaklanmalar devamlılığa sahip olduğundan, çatışma süresini on bir yıl olarak belirlemekte bir sakınca görülmemektedir. Nitekim Ermeni ayaklanmalarının çıktıkları yerler, Ahmet Şakir Paşa başkanlığındaki Islahat Teftiş Heyeti'nin geçiş güzergâhı üzerindedir. Hınçak Komitesi, genel ayaklanma hareketi kapsamında İstanbul'da 30 Eylül 1895'te Babıâli gösterisini, 26 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası'na baskını düzenledi. 1894'te Sason'da başlayan ayaklanmalar zinciri; Anadolu'nun birçok yerinde devam etmiştir. Bu çetelerin sivil halka yönelik saldırı ve tedhişleri içeren terör taktiklerini kullandıklarını vurgulamak gerekir.

Uras'a göre 1894-1895 Sason Ayaklanması[678]; "sırf yabancı devletlerin müdahalesini davet etmek amacıyla Hınçak komitesince

677. *Ermeni Komiteleri 1891-1895*. (BOA, 1995), s. 13; akt. Savranlı, A. H. *Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2009), s. 34.
678. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, ss. 471-477.

düzenlenmiş ve Murad (Kamparsun Boyacıyan) vasıtasıyla uygulanan bir planla yapılmıştır." Murad, Sason'a gitmek üzere Kafkasya'dan geçerek orada Taşnaksutyun komitesinden de destek ve yardım görmüştür. Hınçaklar'ın Sason Ayaklanması'ndan büyük beklentileri olduğu görülmektedir. Nitekim bu ayaklanma üzerine İngiltere derhal bir teftiş komisyonu kurarak, soruşturmaya başlamış, bununla eş zamanlı olarak da 1895 Islahat Memorandumu yayınlanmıştır.

1894-1905 Ermeni Ayaklanmaları'nın en önemli özelliklerinden birisi de; kuvvet oranı hesaplamasına farklı bir bakış getirmeleridir. Bu tarihe kadar genellikle asilerin karşı koyma kuvvetlerine oranına bakılırken; bundan sonra karşı koymanın bölge nüfusuna oranına bakılma ihtiyacı doğmuştur.

1895 Ağustos ayında Murad çetesinin saldırıları Muş şehri ve civarındaki Kürt aşiretlerine yönelmeye başladığında, asiler üzerine Zeki Paşa komutasında[679] asker sevk edilerek ayaklanma bastırılmıştır. Sason'da durum henüz yeni yatıştırılmışken, Ekim 1895'te Vilayât-ı Sitte ve mücavir vilayetlerde eş zamanlı ve koordineli yeni ayaklanmalar başlatılmıştır. Ayaklanma uyumluluk tablosu Tablo 3-3'te yer almaktadır.

Vilayet	1895			1896			1897
	Ekim	**Kasım**	**Aralık**	**Ocak**	**Haziran**	**Eylül**	
Vilayât-ı Sitte	Erzincan Bayburt Erzurum Bitlis	Erzincan Hınıs Muş Sivas Merzifon Amasya Diyarbakır Malatya Harput Arapkir			Niksar Van	Eğin	Sasun

679. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 603.

Halep	Maraş Zeytun Urfa	Maraş Antep	Antep	Zeytun
Adana	Çok merzmen[10]	Payas Osmaniye Çok merzmen		
Ankara	Beypazarı	Yozgat Kayseri		
Trabzon	Trabzon Gümüşhane			

Tablo 3-3: 1894-1897 Ermeni Ayaklanmaları Uyumluluk Tablosu

Bölgedeki ayaklanmalarda 1898 yılından itibaren Taşnaksutyun'un ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Komite 1898 kongresinde Sason'u eylem merkezi yapmaya karar vermiş ve bölgeye 1500 silah ve büyük miktarda mühimmat sevk etmiştir. Ayaklanmayı yönetmek üzere Ahlatlı Serop[680] görevlendirilmiştir. Ancak[681] Serop 1899 yılında ölünce, liderliğe bir başka Taşnaklı olan Antranik geçmiştir. 1901'de asiler üzerine Mehmet Ali Paşa komutasında gönderilen kuvvetler başarısız olduktan sonra, ayaklanma 1903 yılının sonlarından itibaren genişlemeye başlamıştır. Gürün'e göre[682] ayaklanma ancak 13 Nisan 1904'te asiler üzerine sevk edilen kuvvetlerle kontrol altına alınabilmiş, ancak gerilla savaşı Ağustos'a kadar sürmüştür.

Ayaklanmaların bastırılmasında çoğu zaman yerel kolluk kuvvetlerinin yetersiz kaldığı görülmektedir. Örneğin Halaçoğlu'na göre[683] Trabzon'da ayaklanma başladığı sırada böl-

680. Mayewski, Serop hakkında şunları söyler [Mayewski, W. *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar.* (Çev.: Azmi Süslü). (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1986), ss. 76-77]: "Van ilinden sonra Ermeni meselesi Bitlis ilinin Sason, Muş tarafında alevlendi. 1898 ve 1899 seneleri buralarda Serop Çetesi nam aldı. İşte yalnız bu Ermeni bilhassa milliyet davasıyla isyan eden yegâne bir çete reisidir. Türkler bunu "Serop Paşa" diye adlandırmışlardı. Bu adam, bütün komitelerin haricinde hareket ederek bunlarla hiçbir şekilde temas etmeyi istemedi. Ne Londra'yı tanır, ne Paris'i bilir. Bunun mesleği Ermeni meselesinde yağmakârlık eden Kürt ve Türkler'den intikam almaktı."

681. Gazigiray, A. A. *Osmanlılar'dan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörü'nün Kaynakları.* (İstanbul: Gözen Yayınları, 1982), ss. 191-192.

682. Gürün, *Ermeni Dosyası*, ss. 166-167.

683. Halaçoğlu, A. *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması.* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2005), s. 33.

gede her bin kişiye bir güvenlik gücü düşmekteydi. Bu nedenle ayaklanmalara etkin bir şekilde karşı koyabilmek için bölgedeki redif birlikleri de silâhaltına alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak 27 Ekim 1895 tarihinde 4'üncü Ordu bölgesinde bir fırka ve 5'inci Ordu bölgesinde bir liva redif askerinin silah altına alınması kararlaştırıldı[684]. Ancak ayaklanmaların şiddetlenmesi üzerine 6 Kasım 1895'te çıkartılan Meclis-i Vükela kararı gereğince 4'üncü ve 5'inci Ordu bölgelerindeki bütün redif taburlarının hemen silah altına alınmasına karar verildi[685]. Bu dönemde 96.000'den fazla mevcuda sahip toplam 128 redif taburu silâhaltına alınmıştır. Sayı bir hayli kabarık görülmekle birlikte, askerlerin elbise ve teçhizatlarıyla, silahlarının bir hayli eski ve yetersiz olduğu göz önüne alındığında[686], karşı koymanın nitelik üstünlüğünün sayısal üstünlüğüyle eşdeğer olduğunu söylemek güçtür.

Kaynaklar, bu ayaklanmalarda sivil kuvvetler olarak Hamidiye Alayları'nı işaret etmektedir. Bazı yayınlarda, sırf bu kurulma maksadına bakarak, aşiret alaylarından gerçekten yararlanıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Hâlbuki Hamidiye Alayları'nın ayaklanmalarda kullanılmalarına ilişkin olarak, 1894 Sason Ayaklanması dışında kayda değer bir bulguya rastlanılmamıştır. Bölgedeki polis ve jandarma kuvvetlerinin ise asilere karşı genel olarak kuvvetçe yetersiz kaldıkları görülmektedir. Öte yandan yayınlanan raporlardan; polis ve jandarmanın, asilerin faaliyetleri ve yapılanmaları konusunda ayrıntılı istihbarata sahip oldukları da anlaşılmaktadır.

Şimşir'in de tespit ettiği gibi[687], Ermeni ayaklanmalarında din ayrılığı etkin olarak istismar edilmiştir. Ayaklanmaların hepsinde camilere saldırılmış ve Kiliseler birer koordinasyon ve sığınma merkezi olarak kullanılmıştır. Yine çoğu bölgede Ermeni papazların asilerle iş birliği içinde olduğu görülmektedir.

Ayaklanmalarda itibarın aktif ve pasif dış destek unsurları sağlanmıştır. Buna karşılık aktif iç destek unsurunun kurulma ve

684. BOA, MV., 85 / 114 ; Y. MTV. 130 / 89; BEO, NGG.d, Defter No: 218, Sıra No, 1618 / 1611; akt. Ediz, Z. *1895-1896 Ermeni İsyanları ve Bu İsyanların Bastırılmasında Redif Taburlarının Rolü.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2009), s. 87.
685. A.g.e., s. 87.
686. A.g.e., ss. 93-95.
687. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri-II*, s. 196.

geliştirilme aşamasında olduğu görülmektedir. Aktif iç desteğin sağlanmasıyla ilgili bir husus da Hınçak Komitesi programında geçmektedir. Buna göre parti[688], amacına ulaşmak için diğer Osmanlı halklarını da etkilemeye çalışmalıydı. Örneğin aynı baskılara muhatap olan Asurîler ve Kürtler ile iş birliği yapılmalıydı. Ayrıca tüm Hristiyanlar ortak düşman Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlik içinde olmalıydı. Bu dönemdeki Ermeni ayaklanmalarının dış desteği büyük ölçüde İngiltere, Rusya ve Amerika'dan sağlanmıştır.

Ayaklanmaların çoğu meskûn mahallerde gerçekleşmiş olsa da, buradaki asilerin şehir gerillası profiline uydukları söylenemez. Ermeni asilerin yer yer güvenli üslerden faydalandıkları görülmektedir. Bunlar arasında Sason, Zeytun ve Musa Dağı sayılabilir. Hınçak Komitesi'nin Marksist söylemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak monarşisinden ayrılmayı esas alıyordu. Dolayısıyla hükümetin rejiminin bu ayaklanmalarda asiler açısından belirleyici olduğu söylenebilir. Öte yandan Bu ayaklanmaları yöneten ve yönlendiren Hınçak Komitesi'nin, Marksist ideolojiyi benimsemesine rağmen, öyküsünü Ermeni milliyetçiliğine dayandırdığı görülmektedir.

Hınçak Komitesi'nin, bu ayaklanmalarda safhalı bir çoğulcu ve ayrılıkçı strateji takip ettiği söylenebilir. Hınçak Komitesi kendisine uzak ve yakın amaçlar belirlemiş ve faaliyetlerini buna göre icra etmiştir. 1894-1905 yılları arasında meydana gelen otuz ayaklanmanın çoğunluğunun küçük çaplı olmasını, tesadüf ya da başarısız girişimler olarak adlandırmak hatalı bir yaklaşım olur. Tam tersine bu eylemlerin tamamı, yeraltı ve gerilla örgütlenmesinin kuvvetlendirilmesi için geçilmesi gereken birer safhaydı. Aslında 1914'e kadar geçen sürede genel ayaklanma için şartların olgunlaşmasının beklendiğini iddia etmek mümkündür. Zira Hınçak Komitesi'ne göre ayaklanma için en uygun zaman[689], Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir devletle savaşta olduğu dönemdi. Bu fırsat müteakip bölümlerde görüleceği üzere, Birinci Dünya Savaşı'nda doğacaktır. 1894-1905 ayaklanmalarında tercih edilen yıkıcı taktikler terör ve gerilla savaşı olmuştur. Ayaklanmaların hepsinde ortak olarak

688. Hınçakyân Sosyalist İhtilâl Gürûhûnûn Kânûn-i Esâsisi, BOA. Y. MTV 74/84; akt. Karsandık, Ö. *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasal Faaliyetleri (1887-1908)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2005), s. 55

689. A.g.e., s. 55.

kullanılan taktikler bulunmaktadır. Bu ise ayaklanmaların Hınçak Komitesi'nin planlama, koordine ve denetiminde yapıldığının bir başka kanıtıdır. Şöyle ki[690]; ayaklanmaların büyük bir çoğunluğu meskûn mahalde gerçekleşmiş, hemen hepsi yöre Ermenilerinin kepenk kapatma eylemiyle başlamıştır. Yine ayaklanmaların hepsi kiliseden çan sesiyle işaret verilerek başlatılmıştır. Kepenk kapatan ya da çan sesini duyan Ermenilerin çoğunlukla evlerine kapandıkları ya da Kilise'de toplandıkları görülmüştür. Ayaklanmalar her seferinde bir tahrik ile başlatılmıştır. Bu tahrik ise ya bir Müslüman'ın öldürülmesi, ya önemli bir kişiye suikast düzenlenmesi, ya da namaz sırasında camiye saldırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Ayaklanmaların hepsinde yangın çıkartılmış ve bir yağma vakası yaşanmıştır. Hatta kimi zaman kepenk kapatan bazı Ermenilerin bazı eşyaları kasıtlı olarak dükkânların önünde bıraktıkları görülmüştür. İlginç bulgulardan birisi de ayaklanmaların hepsinde ölen ve yaralanan Ermeni sivil sayısının, Müslüman sivil sayısından fazla olmasıdır.

Asilerin ikna, zorlama, sözde kötü muamelelere tepki ve dış yardım yöntemleriyle eleman temin ettikleri görülmektedir. Finansman büyük ölçüde dış yardımla ve yerli halktan toplanan bağışlarla sağlanmıştır. Hınçaklar, ayaklanmaları devam ettirmek için İstanbul'da ve illerde komite mührüyle onaylanmış yardım biletleri ile hayli para toplamışlardır[691]. Gerek siyasi, gerekse silahlı propaganda unsuru etkin olarak kullanılmıştır. Hınçak Komitesi, siyasi propaganda maksadıyla 1887'de *Hınçak Gazetesi*'ni yayınlamaya başlamıştır. Ayrıca ayaklanmaların gerçekleştiği pek çok sancak ve vilayette de yerel gazeteler yayınlanmıştır.

Hükümet unsurlarının, asileri gerekçelerinden ve desteklerinden ayırma prensibinde zafiyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle de Ermeni ayaklanmaları 1915 yılındaki sevk ve iskâna kadar, hiçbir zaman tam olarak bastırılamamıştır.

1894-1905 Ermeni ayaklanmaları Hınçak Komitesi'nin uzak hedefi olan bağımsızlığa ulaşma yolunda, yakın hedeflerinin

690. Hüseyin Nazım Paşa. *Ermeni Olayları Tarihi.* (İkinci Baskı). (2 Cilt). (Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1993), ss. 94, 97-99, 103, 165, 172, 199; Karaca, *Anadolu Islahatı ve...*, ss. 65-108; Akçora, E. Ermenilerin Çıkarmış Oldukları Van İsyanı (1896) Hakkında Sadettin Paşa'nın Raporu. *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995-İstanbul)* içinde, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997), ss. 242-266.

691. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi.*

büyük bir kısmını elde etmiştir. Ayrıca, her karşı koyma girişimi yabancı ülkelerin müdahalesine ve yeni ıslahat taleplerine takılan Osmanlı İmparatorluğu'nun, ayaklanmaların gerekçelerini ve desteğini ortadan kaldıramadığı görülmektedir. Buna rağmen Ermeni çeteleri karşı koyma kuvvetleri karşısında dişe dokunur bir başarı kazanamamışlardır. Bu bağlamda 1894-1905 Ermeni ayaklanmalarını kazananı belli olmayan ayaklanmalar sınıfına sokmak daha uygun olacaktır.

h. Makedonya Ayaklanmaları (1902-1912):

Makedonya, 1878 Berlin Antlaşması'nın ardından; Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın mücadele alanı haline gelmiştir. Her üç devlet de bölgeyi kendi topraklarına katmak için çalışmışlar ve kendilerine taraftar gizli ihtilal komiteleri kurmuşlardır. Dolayısıyla, bazı tarihçilere göre Makedonya'da 1890'lardan itibaren bir iç savaş yaşanmıştır. Ancak, bu mücadelede ağırlıklı olarak Bulgaristan'ın, daha sonra da Yunanistan'ın çabaları ön plana çıkmaktadır. Üstelik, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak maksadıyla yapılan 1902 ve 1903 ayaklanmalarının ardında, Bulgar odaklı Makedonya İç Bağımsızlık Komitesi vardır. Ayrıca Hacısalihoğlu'na göre[692]; Yunan ve Sırp komitelerinin Bulgar çetelerine karşı mücadeleye girişmeleri 1904'ten itibaren hız kazanmıştır. Bu nedenle Makedonya ayaklanmalarının anlatımında ağırlıklı olarak Bulgar İç İhtilal Komitesi'nin 1902-1903 faaliyetleri ele alınmıştır. Bununla birlikte, Makedonya'daki ihtilal komiteleri 1908'e kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iş birliği, 1908 Devrimi'nden sonra da çekişme içinde olduğundan, Makedonya Ayaklanmaları konu başlığı 1902-1912 tarihlerini içermektedir.

Makedonya ayaklanmalarının gerçekleştiği coğrafya; Üsküp, Kosova ve Manastır'ı kapsayan Vilayât-ı Selâse[693] bölgesidir. 1903

692. Hacısalihoğlu, M. İttihadcılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.* (38), 2003, s. 103.

693. Vilayât-ı Selâse tanımları için bkz.: Uzer T. *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), s. 81; Aydemir, Ş. S. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa.* (5. Baskı). (3 cilt). (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), s. 412. Karal, bu bölgeyi *Elviye-yi Selâse* olarak da adlandırır [Karal, akt. Altıntaş, A. Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri. *Afyon*

yılındaki ayaklanma ise Kuruşova (İlinden) merkezli olmak üzere tüm Makedonya ve Kırklareli merkezli Doğu Trakya'yı kapsamaktadır. Hamza'ya göre[694] "67,741 kilometrekarelik bir alanı kapsayan Makedonya'nın coğrafi sınırları hiçbir zaman belli olmamıştır." Bu yüzden Hamza, bölgenin genel kabul gören sınırlarını; Balkan yarımadasının güneyinde Arnavutluk, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Ege Denizi olarak tanımlar. Bu araştırmada Hamza'nın bu tanımlaması esas alınmıştır. Makedonya, yüksek ve geçilmesi zor dağlar, göller ve akarsulardan oluşmuştur. Ayaklanmadaki çatışmaların da bu dağlık kesimlerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Ayaklanmanın gerekçesi, asayişin bozuk olduğu Makedonya'da, Hıristiyanların ve özellikle zulme uğradığı iddia edilen Bulgarlar'ın haklarını savunmaktı. Ayaklanmanın asıl nedeni ise; Makedonya'da Berlin Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan karışık durumu Bulgaristan lehine çözüme kavuşturmaktı.

Bulgar milliyetçileri ayaklanmanın hedefi hususunda ikiye ayrılmışlardı. *Virthouistler* ya da *desnitsi* olarak isimlendirilen sağ kanadın amacı Makedonya'yı ve Trakya'yı Osmanlı İmparatorluğu'ndan almak ve Bulgaristan'a ilhak etmekti. Bu kanada Bulgaristan, para ve silah desteği yapmıştı. *Levitsi* ya da sol kanat ile Yane Sandanski'nin başını çektiği *Sandanistler* ise Makedonya'nın muhtariyetini istiyordu[695].

1902 ve 1903 ayaklanmalarının her ikisi de İç Makedonya Devrimci Örgütü[696] tarafından planlanmış ve idare edilmiştir. Komitenin üç üyesi vardı. Bunlar[697]; Resli Doktor Kırpeta Tatarcık, Manastırlı Damyan Garubef, Kokoslu İvan Hacı Nikolan'dır. A-

Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (VII/2), (Aralık 2005), s. 71]. Bazı kaynaklarda Vilayât-ı Selâse içinde Selanik de sayılmaktadır (Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi...*, s. 81).

694. Hamza, H. II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi (1876-1909). *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli II.* (Haz.: Mehmet Tosun) içinde, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2000), s. 82.

695. Hamza, II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi..., ss. 96-97; Hacısalihoğlu, İttihadcılar ve Makedonya..., s. 103; Altıntaş, Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri, s. 87.

696. Bu komitenin ismi bazı kaynaklarda Makedonya-Edirne Bulgar İhtilalci Komitesi olarak geçmektedir. 1896 yılında Selanik'te toplanan ilk kongresinde Makedonya-Edirne Gizli İhtilalci Örgütü ismini aldı. Örgütün kısa adı ilk harflerinden oluşan TMORO, *İç Örgüt* veya sadece *Örgüt* oldu. 1905'ten sonra bu örgüt VMORO, Balkan Savaşları'ndan sonra sadece VMRO olarak daha tanınmış oldu. Türkçe kısaltması ise MEİÖ, MİİÖ veya İMRO'dur. (A.g.m., s.81; Hamza, II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi..., s.112).

697. Altıntaş, Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri.

yaklanmanın paralel hiyerarşi şeklinde örgütlendiği görülmektedir. Siyasi yapı tıpkı Yunan ayaklanmasındaki Filiki Eterya'ya benzemektedir. Şöyle ki; onar kişiden oluşan küçük örgütler (komiteler) Edirne Komitesi adındaki mahalli örgüte, o da Selanik'teki *İç Makedonya Devrimci Örgütü*'ne bağlıydı. Ayrıca, para toplamak ve örgüt aleyhine çalıştıkları düşünülenleri öldürmek için oluşturulan bir de *Seyyar Komite* vardı. Altıntaş'a göre, örgüt içi haberleşmeler genel ve özel olarak yürütülüyordu[698]: "Genel posta ile gazeteler, risaleler, Bulgaristan'dan mektuplar ve matbu evraklar dağıtılıyordu. Posta memurları merkez komitesi tarafından seçilmiştir. Özel posta, Makedonya'daki köyler arasında haberleşmeyi sağlıyordu."[699]

Makedonya ismi siyaset alanına 1876'da İstanbul Konferansı'nda[700] imzalanan anlaşmayla, ancak *Vilayât-ı Selâse* adıyla girdi. Zira Avrupa ülkelerinin Rumeli için öngördükleri reform programı bu bölgeyi de kapsıyordu. Ancak bu konferansın hükümleri bir sonuca ulaşamadan 93 Harbi çıktı. 93 Harbi sonrasında Ayastefanos Antlaşması'yla Makedonya büyük ölçüde Bulgar Prensliği'ne verildi. Ancak bilindiği üzere Ayastefanos'u tadil eden Berlin Konferansı'yla Makedonya'nın durumu yeniden düzenlendi ve Bulgar payı küçültüldü. İşte bu durum, Makedonya'da üzerindeki çekişmeyi körükledi. Böylece Makedonya, 1901'e kadar tam bir komitacılar arenasına döndü.

İlk ayaklanma 21 Eylül 1902'de İç Makedonya Devrimci Örgütü tarafından düzenlendi. Bu ayaklanma Osmanlı İmparatorluğu tarafından bir ayda bastırıldı. Ancak, Berlin Antlaşması'nın imzacısı olan devletler araya girdiler ve bu antlaşmanın 23'üncü maddesi uyarınca yapılması gereken ıslahatın hayata geçirilmesini istediler. Sultan II. Abdülhamid, Hüseyin Hilmi Paşa'yı Vilayât-ı Selâse ge-

698. A.g.m., s. 83.

699. Altıntaş'ın örgüt içi haberleşmeyle ilgili ortaya koyduğu bulgular, gayri nizami harpte kullanılan gizli haberleşme usulleriyle benzer niteliktedir. Bunu askerî terminolojiye uygun olarak ifade etmek gerekirse; genel posta gizli yayınlara ve şifreli mesajlaşmalara; özel seçilen posta memurları kurye haberleşmesine; özel posta ise canlı ve cansız posta kutusuna karşılık gelmektedir.

700. İstanbul Konferansı Büyük Devletler'in Balkanlar'daki karışıklıkları kendi çıkarlarına uygun olarak çözmek amacıyla toplanmıştır. Öte yandan İngiltere'nin öncülük ettiği bu konferansın bir diğer amacı, Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu kırmaktı. İngiltere, Rusya'nın bölgede güçlü olmasını kendi stratejik yararları açısından sakıncalı görmüş ve konuyu devletlerarası bir platformda çözüme kavuşturmak istemiştir. İstanbul Konferansı'nın asıl toplanma gayesi budur. [Sakin, O. ve Demirbaş, U. *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı.* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu.: 29, 1996), s. 9].

nel müfettişliğine atadı. Fakat Avusturya ve Rusya 21 Şubat 1903'te bu ıslahatların yetersiz olduğunu ileri sürerek "Viyana Islahat Programı" adı altında yeni bir süreç başlattılar. Osmanlı İmparatorluğu bu programı kabul etse de, Bulgar Prensliği yetersiz buldu. İç Makedonya Devrimci Örgütü terör ve tedhiş faaliyetlerini arttırdı. 1903 yılı Nisan ayında Selanik'te; Osmanlı Bankası'na[701], Fransız bandıralı bir gemiye, Grand Oteli'ne, Boşnak Han'a, Kolombo ve Egipet kahvehanelerine, Alhambra Tiyatrosu'na, Selanik-Üsküp ve Selanik-İstanbul tren yollarına, Alman Kulübüne, postahaneye, tren istasyonuna, Selanik Çarsısı'na bombalı saldırılar düzenlendi[702]. Ardından 2 Ağustos 1903'te Kuruşova'da (İlinden) yeni bir ayaklanma meydana geldi. Sarafof'un komutasındaki 30.000 çeteci, şehir ve kasabalar hariç olmak üzere bütün Makedonya'da harekete geçtiler ve Bulgaristan'dan başka bütün unsurlar aleyhinde katil ve yağma hareketlerine giriştiler.[703] Kuruşova Ayaklanması ancak Ekim sonunda bastırılabildi. Ardından Rus Çarı Nikola ve Avusturya İmparatoru Franz Joseph 9 Ekim 1903'te Mürzteg'de bir araya gelerek yeni bir ıslahat programı daha hazırladılar.[704] Mürzteg programına da, Slavlar'ın işine yarayacağını ileri sürerek, bu kez Yunanlılar ve Ulahlar karşı çıktılar. Makedonya sorunu İngiltere Kralı ve Rus Çarı'nın ünlü Reval Görüşmesi'nde de gündeme gelmiştir. Makedonya valisinin Avrupa Devletleri'nin onayı ile atanmasını esas alan bu teklifi, Balkanlar'daki etkinliğini büyük ölçüde azaltacağı gerekçesiyle, Avusturya kabul etmemiştir[705].

Kuruşova Ayaklanması'nda asilerin 30.000 mevcuda ulaştığı daha önce belirtilmişti. Bu ayaklanmayı bastırmak için kullanılan

701. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 610; Hamza, II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi..., s. 96; Altıntaş, Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri, s. 87.

702. Selanikli Şemsettin.. *Makedonya Tarihçe-i Devr-i İnkılab*, (Dersaadet: Artin Sadoryan Matbaası, 1324 H.), s. 32; akt. Altıntaş, Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri, s. 87; Hamza, II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi..., s. 96.

703. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 610.

704. Mürzteg Programı'na göre (Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, ss. 157-158); "Makedonya'da yapılmakta olan ıslahatların kontrolü için Rusya ve Avusturya Osmanlı Umumi Müfettişi yanında bulunmak üzere özel memurlar tayin edecekti. Bunlar Hıristiyanların şikâyetlerini dinleyecekler, kötü yönetim ve baskı olaylarını saptayıp temizleyeceklerdi. Osmanlı hükümeti köylülere evlerini yeniden kurmaları, tarlalarını yeniden işleyebilmeleri için para yardımında bulunacaktı. Halkın karışık olduğu yerlerde karma yönetici meclisleri ve mahkemeleri kurulacaktı. Bölgenin asayişinden sorumlu kolluk kuvvetlerinin başına yabancı bir general getirilecekti."

705. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, ss. 159-160.

karşı koyma kuvveti hakkında net bilgiler bulunmamaktadır. Ancak o tarihlerde bölgedeki birliklerin konuş ve kuruluşlarından yola çıkılarak tahmini bir sayı verilebilir. Makedonya'da, 3'üncü Ordu birlikleri konuşluydu. Karargâhı Selanik'te bulunan ordunun, diğer tümenleri Üsküp, Manastır ve Metroviçe'de bulunmaktaydı. Ordunun toplam mevcudu yaklaşık olarak 68.000[706] kişiydi. Ayrıca Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, Yanya ve Serfice'deki Jandarma Alayları'nın toplam mevcudu yaklaşık olarak 8500 kişiydi.

İç Makedonya Devrimci Örgütü satın aldığı silah ve mühimmatı Bulgar Prensliği'nin yardımıyla Osmanlı sınırına kadar sevk ederek, gizlice Koçana ve Cuma'ya kadar sokmaktaydı. Silahların çoğu Martin tüfeğiydi. Bunun dışında Mauser tüfekleriyle, humbaralar ve dinamitler bile iç bölgelere kadar götürülmüştür.

Ayaklanmada Bulgar Ekzarhlığı'nın yardımlarının olduğu da tespit edilmiştir. Bu nedenle Osmanlı'ya karşı dinî motivlerin, Yunanlı çetelere karşı ise Rum Patrikhanesi ile Bulgar Ekzarhlığı çekişmesinin kullanıldığı söylenebilir. Makedonya ayaklanmalarında itibarın dört unsuru da etkin olarak kullanılmıştır. Aktif ve pasif iç destek, ikna ve zorlama yöntemleriyle temin edilmiştir. Aktif ve pasif dış desteğin ise Bulgaristan, Avusturya ve Rusya'dan sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu döneme hükümet rejimi olarak Sultan II. Abdülhamid'in istibdadı damga vurur. Ancak bu rejimin Makedonya'daki ayaklanmalarla doğrudan bir ilişkisi tespit edilmemiştir. Zira Sultan II. Abdülhamid, Rusya ve Avusturya ıslahat planlarıyla asilerin isteklerine karşı gayet uzlaşmacı görünmektedir.

Bu ayaklanmaların dayandırıldığı ana ideoloji Bulgar milliyetçiliğidir. Ayaklanmaların çoğulcu ve ayrılıkçı stratejiye uyduğu söylenebilir. Yıkıcı taktiklerden gerilla savaşı ve terörün ağırlıkla kullanıldığı görülmektedir. Karşı koyma asilere karşı askerî başarı elde etmekle birlikte, sürekli ıslahat dayatmalarıyla karşılaşan hükümetin dış siyasi ortamda kuvvetli olmadığı ve bu nedenle askerî başarıların siyasi alanda etkisiz kaldığı anlaşılmaktadır. Çakın ve Orhon[707], Kuruşova Ayaklanması'nda Yunan ve Sırp çetelerinin Osmanlı tenkil kuvvetlerine yardım ettiğini belirtirler.

706. Burada verilen rakamlar tahminîdir. 1888 tarihli ordu mevcutlarından yola çıkılarak tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, ss. EK-7, 8, 9, 10.
707. A.g.e., s. 610.

Bulgular, ikna ve zorlama yöntemlerinin ağırlıklı eleman temin yöntemi olarak kullanıldığını göstermektedir. Altıntaş'a göre[708] "örgüt üyesi olup kutsal görevi yerine getirmekte tereddüt edenler hakkında idam cezası uygulanmaktadır." Komite heyetleri köylerden, kazalardan ve livalardan, kısacası Bulgar olan her bölgedeki halktan "vergi" toplarlardı. Kişilerden maddi güçleri oranında vergi toplanmasına özen gösterilirdi. Alınan para karşılığı makbuz kesilirdi.[709] "İstenilen miktarda para verilmezse ya da itiraz olursa, vergi bu kişilerden silah zoruyla ve fazlasıyla tahsil edilirdi. Toplanan paranın bir miktarı ile hapishanelerde bulunan örgüt mensuplarına yardım edilir, kalanı ile de silah v.s. alınırdı."[710] Ayaklanmada propagandanın genel olarak *İsyan* adlı gazeteyle, köylerde de komiteler vasıtasıyla yapıldığı görülmektedir.

Makedonya ayaklanmaları, kısa sürelerde hemen bastırılmışlardır. Ancak, bu ayaklanmaların nedenleri ve eylemsel etkinlikleri hiçbir zaman ortadan kaldırılamadığından; Balkan Savaşları'na kadar, düşük şiddette de olsa devam etmiştir. Balkan Savaşları'ndan sonra, bu topraklar kaybedildiği için, Osmanlı açısından Makedonya sorunu ortadan kalkmıştır. Bu nedenle Makedonya ayaklanmalarını, kazananı belirsiz ayaklanmalar sınıfına koymak daha uygun olur.

708. Altıntaş, Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri, s. 83.
709 "Mukaddes milli görevler ile hayatınızın korunması için yukarıda yazılan para miktarının Makedonya Merkez Komitesi veznesine teslim edilmek üzere bildiri makbuzunun hamiline verilmesi istenmiştir. (Liderlerin imzaları)." (A.g.m., s. 82).
710. A.g.m., s. 86.

1. Asîr Seyyid Muhammed El-İdrisî Ayaklanması (1908-1918):

Ayaklanma coğrafyası; Arap Yarımadası'nın güneybatı kesiminde, Yemen ile Hicaz arasında yer alan yaklaşık 80.000 kilometrekarelik Asîr bölgesidir. Bu bölgeyi asıl Yemen'in dışında sayanlar var ise de gerçekte ayrıca bir bölge olmayıp, güney tarafı ve belki büyük bir kısmı Yemen'e; kuzey kısmı da Hicaz bölgesine dâhildir. Asîr, genel olarak iki kısma ayrılmaktaydı. Birinci kısım Kızıldeniz sahili boyunca uzanan ve Tehâme adı verilen kısımdır ki, burası genellikle alçak, kumluk ve sıcak bir yapıya sahiptir. İkinci kısım ise bölgenin iç kesimlerinde bulunan ve bir dağ silsilesi olan Cibâl-i Serâ'dır.

Ayaklanmanın gerekçesi[711]; Osmanlı İmparatorluğu'nun Asîr bölgesinde uyguladığı iddia edilen kötü yönetimine ve Seyyid İdrisî'nin dinsizlikle suçladığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği 1908 Devrimi'ne tepkidir. Ayaklanmanın asıl nedeni ise; Yemen bölgesinin geçmişten gelen isyana yatkın yapısı ve Seyyid İdrisî'nin, büyük dedesi Ahmed İbn İdrisî tarafından kurulan İdrisiyye tarikatını genişletmek istemesidir. Bu bağlamda asilerin hedefi; Asîr bölgesinde bağımsız bir idare kurarak İdrisî ailesinin tarihteki manevi gücünü yeniden ihya etmektir.

Ayaklanmanın lideri Seyyid Muhammed El-İdrisî'dir. Bunun yanında Seyyid'in bütün işlerini "mukaddim" adını verdiği yardımcılarıyla yaptığı bilinmektedir. Bu mukaddimlerin en başta geleni, aynı zamanda Seyyid İdrisî'nin vekili durumunda olan amcazâdesi Seyyid Mustafa'dır. Duysak'a göre[712], Seyyid Mustafa bütün önemli işlerde ve yabancı devletlerle yapılan görüşmelerde yer almıştır.

Asîr bölgesinde yaşayan halkın çoğunluğu Müslüman Arap'tır. Bunun yanında çok az sayıda Yahudi, Yunanlı, Hindli, Alman, İtalyan ve Sudanlı vardır. Araplar ise Hanefi, Şafii, Zeydi (İdrisî), Mükerre-

711. Duysak, C. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Asîr'de Seyyid Muhammed el İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005), s. 50.
712. A.g.e., s. 40.

mi, Davudi ve Vahhabi şeklinde altı mezhebe ayrılmışlardır. Yemenli Araplar'ın arasındaki mezhep farklılığı, yaşayış biçimlerine de yansımıştır. Asîr'in dağlık kesimlerindeki halk genel olarak, hırçın tabiatlı ve savaşçı ruhludur. Kabileler halinde yaşayan insanlar arasında katı bir aşiret hiyerarşisi vardır. Şeyh, Seyyid ve Emirler'e körü körüne itaat zorunludur. Kabileler arasında kan davası, cinayet ve türlü anlaşmazlıklar daima vardır. Erkal'a göre[713]; "birleşip bir kuvvet olmaktan çok, dağılmaya eğimli toplumları kapsayan bölgede[714] ulusal disiplinli bir ordu kurulamayacağından, (...) karşı koyma harekâtı, ancak tek tek kabile müdahalelerine inhisar edecektir." Bu bağlamda Seyyid İdrisî Ayaklanması'nda klasik bir aşiret tipi askerî hiyerarşi kullanıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca Seyyid İdrisî'nin[715] Mısır'da bulunduğu dönemde, *Cemiyetü'n-Nahda* ve *İhâ el-Arabî el-Osmanî* gibi Arap cemiyetleri ile ilişkiler kurduğu bilinmektedir.

Seyyid İdrisî Ayaklanması belli dönemlerde şiddeti azalmakla birlikte toplam on yıl sürmüştür. Ayaklanma, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi rejim sıkıntılarının yaşandığı bir dönemde başlamıştır. Bu dönemde Hersek, Bulgaristan ve Girit Osmanlı idaresinden ayrılırken, Arnavutluk'ta da ayrılıkçı bir ayaklanma başlamıştı. Ayrıca Doğu Anadolu'da büyük çaplı Ermeni ve küçük çaplı Kürtçü ayaklanmalar görülmekteydi. Asîr Ayaklanması, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nı da görmüş uzun soluklu bir ayaklanmadır.

Seyyid İdrisî'nin, ayaklanmayı iki cephede yürüttüğü görülmektedir[716]: "*İdris Cephesi* olarak da bilinen birinci cephe Yemen Tehame Kuzey cephesidir. Bu cephe Beni Mervan, Hacır-ül Şam bölgelerini kapsar. İkinci cephe ise Asîr topraklarındaki nispeten küçük ve düzensiz hareketlerdir." Seyyid İdrisî'nin her iki cephede yaklaşık olarak 14.000 ile 19.000 arasında savaşçısı vardı[717]. Bunlardan kuzey cephesindekilerin 10.000-15.000 mevcudu olduğunu ve

713. Erkal, *Birinci Dünya Harbi'nde...*, s. 52.
714. Kaynakta "her üç bölgede" şeklinde geçen ifade, Hicaz, Yemen ve Asîr için kullanılmıştır.
715. A.g.e., s. 41.
716. A.g.e., s. 394.
717. A.g.e.

Aden'de konuşlu İngiliz birlikleriyle birlikte düzenli muharebelere katıldıklarını söylemek gerekir. Asîr'deki 4000 kişi olduğu tahmin edilen asi grubu ise, kuzey grubundan bağımsız olarak gerilla harekâtı icra etmiştir.

Duysak'a göre[718], bölgedeki silah kaçakçılığını kontrolü altında tutan Seyyid İdrisî'nin bu yolla her türlü silahı kolayca temin ettiği bilinmektedir. Karşı koyma kuvvetlerinin durumu ise şöyleydi[719]: Tehame Kuzey Cephesi'nde 7'nci Kolordu bulunmaktaydı. 39 ve 40'ıncı Piyade Tümenleri'nden müteşekkil bu kolorduda toplam 9447 personel vardı. Asîr'deki 21'inci Piyade Tümeni 3000'i[720] nizamiye askeri, 2400'ü şökeler[721] olmak üzere 5400 mevcutluydu. 7'nci Kolordu bölgesindeki Taiz, Katabe, Kamara, Haceriye, Ab ve Muavin mücahitlerinin 4200'den fazla mevcudu vardı. 21'inci Tümen bölgesindeki şökelerin etkinliği tartışmalıdır. Zira birtakım kolaylık ve lojistik hizmetleri dışında muharip yardımda bulundukları vaki değildir. Üstelik bütün faaliyetlerinde yanlarında bir Osmanlı birliği istemişlerdir. Osmanlı hükümetinin Medine'deki bir topçu takımı ile takviyeli bir muhafız taburu ve dört jandarma bölüğü dışında Asîr ve Hicaz bölgesinde kolluk kuvveti yoktu. Bu nedenle Seyyid İdrisî Ayaklanması'nda kolluk hizmetlerinin etkin işletilmediği görülmektedir.

Ayaklanma, gerekçesinden de görüleceği üzere doğrudan din ve mezhep motivi üzerine inşa edilmişti. Seyyid İdrisî, Osmanlı hanedanını ve İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetini dinsiz olarak görüyordu, İdrisiyye öğretisinin siyasi etkinlik alanını genişletmeyi hedefliyordu. Bu noktada din ve mezhep faktörünün asilere aktif ve pasif iç destek sağladığını söylemek mümkündür. Keza Seyyid İdrisî gerek Birinci Dünya Savaşı öncesinde, gerekse bu savaşın sonrasında İngiltere'nin aktif ve pasif dış desteğini elde etmiştir. İngiltere'nin Aden'de konuşlu birliklerinin açıkça Seyyid İdris kuvvetleriyle birlikte hareket etmesi ve Lord Kitchener'in para yardımları, dış desteğin en belirgin örnekleridir. Ayaklanmanın güvenli üsleri; Tehame'nin güneyindeki Sera dağlarının yüksek noktalarıyla ve akabelerle çevrilmiştir.

718. Duysak, *Osmanlı Kaynaklarına Göre...*

719. Erkal, *Birinci Dünya Harbi'nde...*, s. 396.

720. 21'inci Piyade Tümeni'nin asıl mevcudu, Yeni Asîr Mutasarrıfı ve Komutanı Albay Muhiddin'in yaptığı tasfiye ve terhislerden önce 7,000 idi. Terhislerden sonra bu sayı şökelerle ikame edilmeye çalışılmıştır.(A.g.e., s. 396).

721. *Şöke:* Arabistan bölgesindeki gönüllü milislere verilen addır.

1908 Devrimi ile birlikte meşrutiyetin yeniden uygulanmaya başlanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman ağırlıklı Asya vilayetlerinde pek hoş karşılanmamıştı. Sultan II. Abdülhamid'in İslâmcılık politikasına karşın, yeni İttihatçı hükümetin gittikçe artan orandaki Türkçülük faaliyetleri özellikle Araplar arasında hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Ayaklanmanın ideolojik dayanağı ve öyküsü; iyilik yapmayı ve Osmanlı'dan kaynaklanan kötülüğü kovmayı sloganlaştıran İdrisiyye öğretisidir.[722] Seyyid İdrisî Ayaklanması'nın gelenekçi ve kâr amaçlı bir strateji izlediğini söylemek mümkündür. Parlak askerî başarılar kazanamasalar da, Hammes'in kuramsal tespitinde olduğu gibi[723]; basitçe kaybetmeyerek, karşı koymayı savaşa devam etmek ya da çıkıp gitmek seçeneklerinden birini tercihe zorlamışlardır. Bu bağlamda hem yıkıcı, hem de yapıcı taktikleri kullanmışlardır. 1918'de Osmanlı kuvvetleri Yemen'den çekilince Seyyid İdris San'a'yı işgal ederek Asîr Krallığı'nı ilan etmiştir. İttihat ve Terakki Hükümeti bütün bölgelerde olduğu gibi Asîr'de de devletin etkinliğini kişisel çabalara teslim etmiştir. Merkezden gönderilen yöneticiler, çalışkan ve etkili ise halk desteğini kazanmışlardır. Ancak bu etkinlik bir süreklilik kazanamadığı için halk desteği de sürekli bir hale gelmemiştir. Bu nedenle karşı koyma prensiplerine riayet edildiğini söylemek zordur. Asilerin ikna ve apolitik teşvik yöntemleriyle temin edildiği söylenebilir. Güleç bu durumu şöyle açıklar[724]: "Bunlar [asiler], hem İngiliz altınına hem de muharebede kazanırlarsa, çapulculuk sayesinde bir takım çıkarlara kavuşacaklarını hesaba katarak, cepheye istekle koşarlardı."

Öte yandan ayaklanmanın silah kaçakçılığı gibi yasadışı yöntemlerle, Seyyid İdrisî'nin kişisel servetiyle ve İngiltere'nin yardımıyla finanse edildiği görülmektedir. Yine Seyyid'in kullandığı en önemli propaganda argümanı ise, Mehdilik iddiasıydı. Bu propagandanın Asîr ile sınırlı olmakla birlikte, oldukça etkili olduğunu not etmek gerekir. Yine Duysak'a göre[725], Türkleri kafir ve fâsık olarak gören Seyyid Muhammed el-İdrisî, "isyanın başlarından itibaren

722. Bkz.: Birinci Bölüm, s. 24; "emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker prensibi".
723. Bkz.: Birinci Bölüm, s. 84.
724. Güleç, F. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II. Cilt 2'inci Kısım. Kafkas Cephesi, 2'nci Ordu Harekâtı.* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1978), ss. 108-109.
725. Duysak, *Osmanlı Kaynaklarına Göre...*, s. 50.

kaleme aldığı yazılarında ve beyanatlarında sık sık *cihadün fî sebilillah* ayetini[726] de kullanıyordu."

Seyyid İdrisî Ayaklanması, 1918'de Osmanlı İmparatorluğu ordularının bütün Arabistan'dan çekilmesi ile sona ermiştir. Ayaklanma süresince Asîr ve Temahe bölgeleri dışına yayılamamış olan Seyyid İdrisî, Osmanlı'nın çekilmesini fırsat bilerek San'a'yı işgal etmiş ve hemen krallığını ilan etmiştir. Bu ayaklanma; bağımsızlık hedeflerine ulaştıkları için, asilerin kazandığı bir ayaklanmadır.

i. Arnavut Ayaklanmaları (1909-1912)[727]:

Arnavut ayaklanmalarını Berlin Antlaşması'na kadar götürmek mümkündür. Bu antlaşmanın hükümlerine göre Gusinye ve Plava bölgeleri Karadağ'a verilecekti. Ancak bu bölgedeki Arnavutlar bu madde hükmünün uygulanmasına karşı çıktılar ve bölgeyi işgale gelen Karadağ kuvvetlerini püskürttüler. Ardından Osmanlı İmparatorluğu, Karadağ'a bu yerler yerine Lim Suyu ve İşkodra gölü kıyılarında bazı yerleri vermeyi teklif etti. Karadağ bunu kabul etse de, bu sefer bu bölgenin Arnavutları karşı çıktılar. Bunun üzerine Karadağ meseleyi Berlin Antlaşması'nın imzacıları olan diğer devletlere götürdü. Bu devletler, 25 Nisan 1880'de Osmanlı İmparatorluğu'na bölgeyi Karadağ'a teslim etmesi konusunda bir nota verdiler. Ancak bu nota da sorunu çözmeye yetmedi. Sonunda 25 Mart 1881'de Müşir Derviş İbrahim Paşa komutasındaki 20.000 kişilik bir kuvvetle, Kuzey Arnavutluk bölgesinde ayaklanan Arnavutlar'ın üzerine gidildi ve bölge Karadağ'a verilerek; Arnavutluk'ta 1908'e kadar süren geçici bir sükunet sağlanmış oldu. Ancak bu durum, Arnavutlar'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı cephe almasına ve muhalefete kaymasına neden oldu. Bu tepki, İttihat veTerakki Cemiyeti ile iş birliği şeklinde kendini göstermiştir. Bu bölümde 1908 Devrimi'nden itibaren Arnavutluk'u bağımsızlığa götüren süreç ele alınmıştır.

726 "Allah yolunda cihad" anlamına gelir. Nisâ-95; Enfâl-72; Tevbe-19, 20, 41; Hac-78; Hucurât-15. (Özek, Karaman, Turgut ve diğerleri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, ss. 93; 185; 188, 193; 340; 516).
727. Çakın ve Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 607.

Ayaklanma bölgesi; kuzeyden güneye Malisiya[728], İşkodra ve Kosova bölgelerini kapsayan yaklaşık olarak 30.000 kilometrekarelik Arnavutluk ülkesidir. Genelde dağlık olan ayaklanma bölgesinin çoğunluğu ormanlı dağlar ve yüksek tepelerden oluşur.

Ayaklanmanın gerekçesi; İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin vergilendirme, askerlik, silahsızlandırma gibi merkezîleştirme politikalarına tepkidir. Zira, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezîleştirme çabaları ve bu süreci sağlıklı yönetememeleri Arnavutlar içerisinde farklı grupların tepkisine yol açmış ve bu tepkiler zamanla Osmanlı merkezî idaresine karşı ayaklanmalara dönüşmüştür. Bozbora'ya göre[729]; "ayaklanmalar öncelikle yerel ayrıcalıkların korunması amacıyla ve ulusal bilinçten uzak olan Kuzeyli Müslüman Arnavutlar arasında çıkmış ve bunları Katolik Arnavutlar ve Güneyli Arnavutlar takip etmiştir."

Asilerin hedefi; öncelikle Arnavutluk'a özerklik kazandırmak; eğer Osmanlı İmparatorluğu Arnavutların haklarını Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'a karşı koruyamayacak duruma gelirse, Arnavutluk'un bu devletler arasında bölüşülmesini önleyerek, bağımsız bir Arnavutluk kurmaktır.

1909 İpek ve 1910 Kosova ayaklanmaları, İsa Bolatin liderliğinde çıkmıştır. 1911 Malisörler Ayaklanması'nın lideri Manastır Gizli Komitesi'nin başındaki Derviş Hima'dır[730]. Ayaklanmanın özellikle 1910 yılından itibaren klasik paralel hiyerarşiye sahip olduğu görülür. Asilerin örgütlenmesine paralel olarak Manastır Gizli Komitesi teşkil edilmiştir. Ayaklanmanın yurt içindeki merkezi Manastır'daydı. Yurt dışındaki merkezi ise Podgoriça'ydı ve bu merkez doğrudan Karadağ istihbaratının kontrolündeydi; başında ise Karadağ Kralı Nikola'nın sağ kolu ve aynı zamanda bir Malisör olan Sokol Baçi vardı[731].

728. Arnavut dilinde *mal* "dağ," *Malisör* "dağlı," *Malisiya* "dağlık" anlamına gelmektedir. Bir coğrafi birim olarak Büyük Malisiya, Arnavutluk Cumhuriyeti'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Kuzey ve kuzeydoğusunda Karadağ, güney ve doğuda İşkodra şehri ile sınırlıdır. Bu bölgenin önemli bir kısmı günümüzde hâlâ Karadağ Cumhuriyeti siyasi sınırları içerisinde yer almaktadır.

729. Bozbora, N. *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi.* (İstanbul: Boyut Yayınları, 1997), s. 583.

730. AIH, AJ-20-11-1141-Raport i Konsullit Austro-Hungarez nga Manastiri, 19.12.1910, derguar Ministrise se Puneve te Jashtme Vjene; akt. Bello, H. *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009), s. 33.

731. A.g.e., s. 33.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümette olduğu dönemde başlayan Arnavut ayaklanmaları, 1909-1912 yılları arasında yaklaşık olarak dört yıl sürmüştür. Arnavut ayaklanmaları da, diğerlerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış sorunlarının yoğunlaştığı bir dönemde çıkmışlardır. Zira bu dönemde Hicaz'da İmam Yahya ve Asîr'de de Seyyid İdrisî ayaklanmaları sürmekteydi. Anadolu'da Ermeniler ve Kürtler değişik bölgelerde ayaklanmışlardı. Ayrıca bu ayaklanmanın son yılında, İtalya ile Trablusgarp Savaşı çıkmıştır.

Osmanlı Meclis-i Mebusanı Jön Türk Devrimi'nden sonra, 17 Aralık 1908'de açıldı. 275 kişilik mecliste Arnavutlar 25 koltuk almışlardı. Arnavut ileri gelenleri meclisteki Arnavut milletvekillerine "Temel İhtiyaçlarımız" adında bir talep listesi verdiler. Bu talepler özetle; Arnavutlar'ın da Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar ve Araplar gibi bir millet olarak tanınmaları ve Arnavut dilinin kabul edilmesiydi[732]. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminin öncelikleri, Arnavut istekleriyle uyuşmuyordu. Buna yeni yönetimin merkezileştirme uygulamalarının Arnavutlar arasında yarattığı hoşnutsuzluklar da eklendi. Konulan yeni vergilere ve zorunlu askerlik hizmetine karşı gelen Arnavutlar İpek'te İsa Bolatin liderliğinde ayaklandılar. Ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilen Cavit Paşa kuvvetleri kısmen kontrolü sağlasa da, ayaklamanın daha da büyümesine engel olamadı. Ayaklanma 1910 yılında mutedil seviyeye indirilebildi, ancak pek çok Malisör Arnavut destek gördüğü Karadağ'a kaçtığı için[733] ayaklanmanın tam olarak bittiği söylenemez.

Nitekim 1910 Mart ayında Kosova kırsalında; kahve, şeker, vb. maddelerden alınan ve bir tür Duhuliye Vergisi olan Oktrova Vergisi'nin kaldırılması gerekçesiyle yeni bir ayaklanma çıktı. Asiler Priştine ve Vulçetrin'de bazı caddeleri işgal ettiler. Yerel yetkililerin nasihat heyetleri göndermelerine rağmen, asiler taleplerinde ısrar ettiler. Asilere göre; yeni konulan vergiler kaldırılmalı, mecburi askerlik kanunu değiştirilmeli[734] ve halkın silahlarının toplanmasına

732. Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s. 108.

733. Bartl P. *Arnavutluk Müslümanları Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında(1878–1912)*. (Çev: Ali Taner). (İstanbul: Bedir Yayınları, 1998), s. 205.

734. Asiler Meclis-i Mebusan'a; Arnavutluk'ta asker toplanması sırasında yolsuzluk yapıldığını ve hükümet memurlarının meşrutiyete aykırı davranışlar sergilediklerini ileri süren yirmi dört imzalı bir telgraf göndermişlerdir [Çelik, B. *II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu İttihatçılar ve Arnavutlar.* (İstanbul: Büke Yayınları, 2004), s. 372].

son verilmeliydi. Devletle asiler arasında uzlaşma sağlanamayınca, ayaklanmaya bu sefer Şevket Turgut Paşa 16.000 kişilik bir karşı koyma kuvvetiyle müdahale etti ve Nisan ayı sonlarında bu bölgeyi kontrol altına aldı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da, ayaklanmanın genişlemesini önlemek maksadıyla, 40.000 kişilik başka bir kuvvetle Kosova'da konuşlandı. Ardından yerel halkın silahlarını topladı ve güvenliği sağladı[735]. Ancak asilerin lider kadrosu yine Karadağ'a kaçmıştı. Arnavut ayaklanmaları bundan sonra dış desteğin de aktif şekilde rol aldığı, daha örgütlü bir yapıya büründü.

Tarihte Malisörler ya da Malisiya İsyanı olarak bilinen 1911-1912 Ayaklanması, öncekilerden daha büyük ve çok yönlüdür. Çeşitli kaynaklarda, sadece ilgili çatışma bölgesindeki asi mevcutları verildiğinden, asilerin çeşitli yer ve zamanlarda toplam 9000 mevcuda ulaştıklarını söylemek mümkündür. Buna karşılık Osmanlı 3'üncü Ordusu'nun ayırdığı karşı koyma kuvveti yaklaşık olarak 40.000'dir. 1910 yılının sonlarına doğru İtalya'dan Karadağ'a kaçak olarak 20 top ve 20.000 silah sokuldu. Ayrıca yine kaçak olarak 5000-6000 daha silah gönderilmesi bekleniyordu[736]. Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosu da İtalya'dan Karadağ'a büyük miktarda silah ve mühimmat girdiğini bildiriyordu[737].

Arnavut Ayaklanması'nda hem din, hem de mezhep ayrılıkları rol oynamıştır. Din ayrılığının başlıca aktörleri, Roma tarafından desteklenen Katolik Malisörlerdir. Mezhep ayrılığı ise Sultan II. Mahmud reformlarından beri Osmanlı devlet sistemi içinde gittikçe yabancılaşan Bektaşi Arnavutlar'dan kaynaklanmıştır. Arnavut milliyetçiliği bu iki merkezkaç tepkinin içinde gelişme olanağı bulmuştur.

En başından beri aktif ve pasif iç destek unsurlarıyla, sınırlı ölçüde aktif ve pasif dış desteğe sahip olan asilerin itibarı 1910 yılından itibaren hızla yükselmiştir. Manastır Gizli Komitesi'nin teşkilinden sonra Karadağ istihbaratının asilere açık desteği görülmeye başlanır. Bu ayaklanma komitesinde, Katolik malisörlerin Şala

735. Ağustos ortalarına kadar İşkodra vilayetinde 147,525 silah ve 595,322 mühimmat toplanmıştır. Buna rağmen Karadağ sınırındaki Malisörler silahtan arındırılamadılar [Malcolm, N. Kosova-Balkanları Anlamak İçin. (Çev.: Özden Arıkan). (İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999), ss. 298-299].

736. Bello, *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre...*, s. 37.

737. A.g.e., s. 37.

bölgesinden Mehmet Shpendi, Maraş Deliya, Nike Sokoli, Mark Aliya, Büyük Malesia'dan Dede Gjo Luli, Mirash Luca, Luc Marku, Miraş Pali, Frano Pali ve Tom Nikola gibi tanınan aşiret liderleri yer alıyordu[738]. Daha sonra bu komiteye Hile Mosi, Risto Siliqi, İsmail Kemali, Luij Gurakuqi, Nikola İvanay vb. gibi ünlü milliyetçiler de katılacaktır. Ayaklanmanın hazırlanmasında, aralarında Milli Arnavut Hareketi'nin bazı liderlerinin de yer aldığı İtalya'daki göçmenler de rol oynadı[739]. Bu aktif iç destek unsurlarının yanında, asiler önemli ölçüde dış desteğe de sahiptiler. Sözgelimi, Kuzey Arnavutluk'u işgal etmeyi amaçlayan Karadağ Kralı Nikola, en başından itibaren Arnavut ayaklanmalarının birincil destekçisiydi. Her ne kadar Bektaşi Arnavutlar Karadağ'ın bu emeline karşı dursalar da, Malisörlerin Karadağ'la kuvvetli bir ittifakı vardı.

Keza Malisörler; Malisiya'nın Katolik dünyasının merkezi olan İtalya'ya coğrafi yakınlığı nedeniyle, Adriyatik'i bir İtalyan gölü haline getirmek isteyen İtalya tarafından da aktif olarak desteklendiler. "Ünlü General Cuzepe Garibaldi'nin oğlu Riçoti Garibaldi yazın patlak verecek olan isyana yardım etmek amacıyla 500 gönüllü İtalyan askerle Arnavutluk'a gitmeye hazır olduğunu Nikola İvanay'a bildirdi."[740] Makedonya üzerinde emelleri olan Bulgaristan da Arnavut Ayaklanması'nı destekliyordu. Çetine'deki Bulgar temsilcisi Kulishev, Arnavut Malisörlerin desteklenmesinde çok aktif rol almıştı[741]. Ayaklanmanın sadece Kuzey Arnavutluk'ta olması şartıyla Yunanistan da destek veriyordu. İlginç bir dış destek de Amerika Birleşik Devletleri'nden geldi. Ancak bu destek küçük bir ekonomik yardımla sınırlı kaldı. Hatta Avusturya-Macaristan bile Balkanlar'daki statükonun korunmasından yana olduğunu belirtmesine rağmen, gizlice Kuzey Arnavutluk'a silah gönderdi[742].

İlk kez Arnavut Ayaklanması'nda, Priştine ve Vulçetrin'de, Marksist doktrine uyan bir barikat çatışmasına rastlanmaktaysa da, bu çatışma şehirlileşme ölçütüne pek uymamaktadır. Bununla birlikte güvenli üslerden etkin olarak yararlanılmıştır. Karadağ, asi-

738. A.g.e., s. 34.
739. A.g.e., s. 34.
740. A.g.e., s. 36.
741. A.g.e., s. 35.
742. A.g.e., s. 37.

ler için önemli bir güvenli üs olanağı sağlamış, bu sayede asiler her seferinde karşı koyma baskısından kaçıp, imha olmaktan kurtulmuşlardır.

Arnavut ayaklanmaları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezîleştirme uygulamalarına tepki olarak geliştiğinden, hükümetin rejiminin bu ayaklanma üzerinde etkisi büyük olmuştur. Arnavut Ayaklanması'nın, ideolojik olarak Arnavut milliyetçiliğine dayandığı söylenebilir. Ayaklanmada otorite karşıtı strateji izlenmiş, mücadele Balkan Savaşı'ndan sonra ayrılıkçı bir karaktere dönüşmüştür. Yıkıcı taktiklerden gerilla savaşı ve terör etkin olarak kullanılmıştır. Asiler ikna, zorlama, sözde kötü muamelelere tepki ve dış yardım yöntemleriyle eleman temin etmişlerdir. Aktif dış destek unsurları aynı zamanda ayaklanmanın finansmanını da sağlamışlardır. Özellikle Karadağ Kralı Nikola'nın ülkesindeki basın yayın yoluyla asilere yardıma yönelik kışkırtıcı propaganda yaptığı görülmektedir.

Karşı koymanın halk desteğini tamamen kaybetmesine yol açan iki gelişme; Arnavut kültüründe önemli bir yeri olan ve eskiden beri taşınmasına izin verilen silahların toplanması ve Şevket Turgut Paşa'nın eleştiri konusu olan sert müdahale yöntemleridir. Bunun yanında, her seferinde gönderilen nasihat heyetleri de ayaklanmaların bastırılmasında etkin bir rol oynayamamıştır.

9 Kasım 1912'de Karadağ tarafından başlatılan ve kısa bir süre sonra Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ında katıldığı Birinci Balkan Savaşı sırasında, Arnavutluk Balkan orduları tarafından tamamen işgal edilmişti. Bu gelişme üzerine 28 Kasım 1912 tarihinde Vlora'da İsmail Kemal Bey liderliğinde toplanan Arnavut Milli Kongresi Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Hükümeti asilerin taleplerini kabul ettiğinden; asilerin tümüyle ülkeye geri dönmeleri ya da silah bırakmaları sağlanamadığından ve nihayet Balkan Savaşı'nın çıkmasının ardından Arnavutluk bağımsızlığını ilan ettiğinden dolayı bu ayaklanma asilerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

J. Bitlis Ayaklanması (1912-1914):

Ayaklanma bölgesi; Bitlis, Muş, Siirt ve Genç Sancakları ile bunlara bağlı Ahlat, Hizan, Mutki, Muş, Malazgirt, Bulanık, Varto, Sason, Siirt, Eruh, Pervari, Garzan, Şirvan, Arduşin, Çapakur ve Kulp kazalarını içeren Bitlis Vilayeti'dir. Yaklaşık olarak 20.000 kilometrekarelik bölge 1843 tarihli Bedirhan Bey Ayaklanması'nın meydana geldiği coğrafya ile benzer özelliklere sahiptir.

Ayaklanmanın gerekçesi; İttihat ve Terakki hükümetinin artan vergilendirme ve askere alma politikalarına[743] karşı koymaktı. Keza Celil başka bir neden olarak[744]; Hüseyin Bedirhan'ın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisiyle mebusluktan çıkarılması üzerine, Bitlis yöresindeki halkın toplu halde İtilaf ve Hürriyet Partisi'ne katıldığını belirtir. Ayaklanmanın asıl nedeni ise; daha önce Vilayat-ı Sitte ile sınırlandırılmış olan ıslahat çalışmalarını Vilayât-ı Şarkiyye olarak genişleten 8 Şubat 1914 tarihli Yeniköy Antlaşması'nın[745], bölgede Rusya hesabına faaliyet gösteren kişilere cesaret vermesidir. Bu nedenle asilerin hedefi[746]; Yeniköy Antlaşması'nın sağladığı müdahale kolaylığını istismar ederek, doğrudan Rus müdahalesi için uygun ortam yaratmaktır. Celil'e göre[747]; "Bitlis ve çevre vilayetlerdeki Kürt hareketinin yöneticileri, bağımsız Kürt krallığı-beylik- kurmayı amaç olarak önlerine koymuşlardı."

Seyyid Ubeydullah Nehrî Ayaklanması'nda görülen dinî lider profiline bu ayaklanmada da rastlanmaktadır. Ayaklanmanın lider kadrosu Molla Selim, Şeyh Said Ali, Şeyh Şahabettin ve Seyyid II. Taha gibi dinî liderlerden ve Abdürrezzak Bedirhan, Yusuf Kamil Bey, Simko gibi aşiret liderlerinden

743. 1912-1913 Balkan Savaşı'nın neden olduğu büyük toprak kaybı; vergi gelirlerinin ve asker kaynağının azalması anlamına geliyordu. Bu kayıplar, yaklaşan büyük savaşın da etkisiyle, süratle ve şiddetle Anadolu'dan tahsil edilecekti.

744. Celil, C. *Kürt Aydınlanması: Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu-Yirminci Yüzyıl Başı.* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2001), s. 135.

745. 1895'te oluşturulan birinci genel müfettişlikten sonra, 1909-1914 Ermeni ayaklanmaları nedeniyle gündeme getirilen ikinci genel müfettişlik; 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında imzalanan Yeniköy Antlaşması ile Vilayât-ı Şarkiyye Islâhatı adıyla uygulamaya sokulmuş, daha kapsamlı bir uygulamadır. Vilayât-ı Sitte'ye Trabzon da dahil edilerek müfettişliğin yetki alanı Vilayât-ı Şarkiyye şeklinde genişletilmiştir. Rusya maslahatgüzarı Constantin Goulkevitch ile Sadrazam Said Halim Paşa arasında imzalanan 26 Kânunısâni 1329 [8 Şubat 1914] tarihli Vilayât-ı Şarkiyye ıslâhatı ile ilgili Yeniköy Antlaşması'na göre, ıslahat bölgesi ikiye ayrılacak, her bölgeye birer adet Avrupalı Genel Müfettiş atanacaktır. Bu müfettişler denetim bölgelerindeki her türlü, idari ve kolluk yetkilerine haiz olacaklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. [Taş, Vilâyet-i Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müffettiş Nicolas Hoff. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* (42), 1998, XIV].

746. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s. 219.

747. Celil, *Kürt Aydınlanması...*, s. 135.

oluşmaktadır[748]. Öte yandan bu lider kadronun İrşad adlı bir cemiyet ile örgütsel bir bağlantısı da vardır. Bitlis Ayaklanması, tespit edilen ilk örgütlü Kürtçü ayaklanmadır. Paralel hiyerarşiye sahiptir. Zira, Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği raporlarında[749], 1912 yılında İrşad adlı bir Kürtçü örgütün faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Bu noktada İrşad Cemiyeti hakkında bilgi vermekte yarar vardır. Hakkında çok az şey bilinen İrşad örgütüyle ilgili en ayrıntılı bilgiyi Celile Celil verir[750]:

Örgüt yöneticileri, Kürtlerin bulunduğu ülkenin Doğu bölgelerinde üsleniyordu. [Yüzbaşı] Hayrettin Berazi'nin Erzurum Konsolosu Ştritter'e bildirdiğine göre, örgüt komitesini Sibki Aziz Bey, Zirki Akid Efendi, Eleşkirt Şeyhi Osman Efendi, Selim Efendi ve Bekir Efendi oluşturuyordu. Örgütün mührü ve her üyenin ayda 10 para ödediği bir kasası vardı. (...) Hayrettin Berazi'ye Erzurum, Bitlis, Beyazıt ve Muş'taki Kürtleri ayaklandırma görevi verilmişti.

Malmisanij'e göre[751]; Abdülrezzak Bedirhan, Şubat 1912'de Erzurum'da yapılan bir toplantıda, İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetine karşı olan tüm muhalefet güçlerini birleştirerek genel bir Kürt ayaklanması yapılmasını ve bunun sonucunda bağımsız bir Kürt Prensliği kurulmasını gündeme getirdi. Bu teklife Hüseyin ve Hasan Bedirhan ile bazı Kürt Şeyh ve ağalarının da katıldığı görülmektedir. Neticede Erzurum'da bir ayaklanma komitesi kuruldu. Bu komitenin kurucuları arasında, İrşad örgütü üyesi Yüzbaşı Hayrettin de bulunuyordu. Malmisanij[752]; "görebildiğimiz kaynakların Erzurum'da kurulan Ayaklanma Komitesi ve İrşad örgütü hakkında verdiği bilgiler, bunların birbiriyle bağlantılı olduğunu gösteriyor, hatta ikisinin aynı örgüt olabileceğini akla getiriyor" diyerek, İrşad'ın Bitlis Ayaklanması'yla bağlantısını ortaya koyar.

Bitlis Ayaklanması'nın çatışma süresi 1914 yılıyla sınırlı olmakla birlikte hazırlıkları 1912 yılına kadar dayanmaktadır. Bu durum ise

748. Jwaideh'e göre bu ayaklanmanın lider kadrosunun kimlerden oluştuğu tartışmalıdır (*Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s. 219): "Zeki (*Tarih al-Kurd*, s. 272) tarafından Molla Selim, Şahabeddin ve Ali; Nikitin (*Les Kurdes*, s. 195) tarafından ise Halife Selim ve Ali Ağa diye verilir. Öte yandan Safrastian (*Kurds and Kurdistan*, ss. 72-74), isyanın Bitlis yakınındaki Hizan kazasının şeyhi Said Ali tarafından çıkartıldığını iddia eder."

749. Saygın, S. *Yeni Şark Meselesi*. (İstanbul: Ülke Kitapları, 2003), s. 201; Celil, *Kürt Aydınlanması...*, ss. 135-136.

750. A.g.e., s. 136.

751. Malmisanij. *Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti...*, s. 42.

752. A.g.e., s. 44.

ayaklanmanın zamanlamasını daha anlamlı hale getirmektedir. Zira ayaklanma komitesinin teşkil edildiği günlerde Trablusgarp Savaşı yeni sonlanmıştı ve Balkan Savaşları devam etmekteydi. Ayaklanmanın fiilen başladığı 1914 yılı ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık Türkçülüğe sıkıca sarıldığı ve diğer milliyetçi cereyanlara karşı en az müsamahakâr olduğu dönemdi. Bütün dünyada olduğu gibi, Osmanlı hükümeti de yeni başlayacak olan büyük bir savaşa hazırlanıyordu. Tam da Bitlis Ayaklanması'nın yatıştırıldığı yaz aylarında İkinci Vilayât-ı Sitte Ermeni ayaklanmaları çıktı. Aslında Doğu Anadolu'da İrşad'dan önce başlayan ve 1908'den beri süregelen bazı Kürtçülük hareketleri de vardı. Tablo 3-4, 1908-1914 arasında meydana gelen Kürtçü ayaklanmaları göstermektedir.

S. Nu.	Ayaklanma	Tarihi	Bölgesi
1	Milanlı İbrahim Paşa	1908	Viranşehir
2	Şeyh Said Berzenci	1908-1913	Musul
3	Dersim	1908-1909	Dersim
4	Haydaranlı Kör Hüseyin Paşa	1909	Ağrı
5	Şeyh Abdülselam Barzani	1914	Barzan

Tablo 3-4: 1908-1914 Yılları Arasında Meydana Gelen Kürtçü Ayaklanmalar[753]

Hizan Kaymakamı Nisan 1914'te Molla Selim'i; "Şeriflik" iddiasıyla Bitlis bölgesinde bir ayaklanma planlandığı gerekçesiyle tutukladı. Akgül'e göre[754]; bu tutuklama Bitlis'teki ayaklanmanın planlanandan bir ay önce başlamasına neden oldu. Ancak asiler Arzvenk bölgesinde Jandarma birliğine pusu kurarak Molla Selim'i kaçırdılar[755]. Bu olaydan sonra ayaklanma hızla civar köy ve kazalara yayıldı. Bitlis dışında sürüp giden çatışmalarda hükümet kuvvetleri kontrolü sağlayamadı ve Bitlis asiler tarafından kuşatıldı. Şeyh Şeha-

753. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...*, ss. 195-241; Ahmed, K. M. *I. Dünya Savaşında Kürdistan.* (İstanbul: Doz Yayıncılık, 1996); Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları*, ss. 37-51; Minorsky, V. ve Bois, T. *Kürt Milliyetçiliği.* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008), ss. 74-76.

754. Akgül, S. *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar).* Yayımlanmamış doktora tezi, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995), ss. 103-105.

755. Celil, *Kürt Aydınlanması...*, s. 140; Burkay, K. *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya-Tarih Edebiyat.* (İstanbul: Deng Yayınları, 1997), s.465.

beddin, Bitlis Valisi'nden, şehrin yönetiminin ve silah depolarının kendilerine teslim edilmesini istedi. Valinin bu teklifi reddetmesi üzerine geceleyin şehre sızan asilerle hükümet kuvvetleri arasında kanlı çatışmalar oldu. Şehrin Ermeni ve Kürt mahallelerinde çatışmalar yoğunlaştı. Bu mahalleler asilerin eline geçti[756]. Yine de Bitlis şehir merkezindeki bu çatışmalar, ayaklanmanın şehirlileşme ölçütlerini sağladığını göstermez.

Ayaklanmaya katılan asi sayısı hakkında sağlıklı bir veri bulunmamaktadır. Celil[757], asilerin sayısını 700 ile 2000 arasında tahmini bir miktar olarak verir ve Bitlis Valisi'nin teşkil ettiği 700 kişilik bir karşı koyma kuvvetinden bahseder. Buna[758] Abdürrezzak Bedirhan'ın, İran'da faaliyet gösteren Cihandani Cemiyeti[759] vasıtasıyla Hoy'dan silah ve mühimmat desteği sağladığını da eklemek gerekir.

Celil'e göre[760] Bitlis Ayaklanması'nı bastırmakla görevlendirilen Muş Garnizon Komutanı İhsan Paşa, Muş Ermenileri'nden bir milis birliği teşkil etmelerini istemiştir. Bunun dışında, sivil kuvvet kullanıldığına dair bir veri bulunmamaktadır. Ayaklanmanın, hazırlık safhasından itibaren Teşkilât-ı Mahsusa ve jandarma tarafından dikkatle izlendiği ve tedbir alındığı görülmektedir. Celil'e göre[761] "Jön Türkler'in gizli polisi, her yola başvurarak ayaklanmanın örgütleyicilerini ele geçirmeye çalışıyordu. (...) Hayrettin Berazi Türk ajanları Hüseyin ve Cafer'in kurduğu tertiple Eylül 1913'te öldürüldü." Celil, bundan kısa bir süre sonra da Türk jandarmasının örgütün ileri gelenlerinden kalabalık bir grubu tutukladığını belirtir.

Bitlis Ayaklanması'nda itibarın bütün unsurlarının sağlandığı görülmektedir. Ancak dış destek unsuru oldukça önem

756. Saygın, *Yeni Şark Meselesi*, ss. 208-209.
757. Celil, *Kürt Aydınlanması...*, s. 141.
758. A.g.e., s. 138.
759. Malmisanij (*Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti...*, s. 41), çeşitli kaynaklarda *Gihandin, Gehandeni, Gehandini, Cihanzani* gibi adlarla da geçen bu cemiyetin, 1913 yılında Simko'nun yardımıyla İran'ın Hoy şehrinde kurulduğunu söyler. Celil (*Kürt Aydınlanması...*, ss. 119-132), bu örgütün Kürt dili ve kültürünün geliştirilmesi için kurulan bir eğitim örgütü olduğunu iddia eder.
760. A.g.e., s. 144.
761. A.g.e., s. 138.

arz etmektedir. Celil[762] ayaklanma liderlerinin, Kürt ve Ermeni ayaklanmalarını birleştirmek için adım attıklarını vurgular. Nitekim Molla Selim ve Seyyid Ali'nin Ermeni Taşnak Komitesi'nin desteğini sağladıkları görülmektedir. Malmisanij[763] ve Sasuni[764], Taşnak Komitesi liderlerinden Vartan Varabet, Görün ve Rupen'le görüşülen ve karara varılan noktaları şöyle sıralarlar: "Bu ülke Kürtlere ve Ermenilere aittir. Bu ülkenin geniş özerkliğe sahip olması şarttır. Ülkeyi Ermeniler ve Kürtler idare etmelidirler. Kürt ve Ermeni birlikleriyle, bütün Doğu illeri bağımsız ilân edilerek, oraların iki yerli ulus tarafından idare edilmesi sağlanmalıdır."

Molla Selim 10 Mart 1914 tarihinde Bitlis'teki aşiret liderlerine gönderdiği mektupta[765]; Ermenilerin himaye edilmesi ve savunulmasının gerekliliğine işaret ederek onlardan sadece para karşılığında yardım alınmasını söylemekteydi. Şeyh Said Ali, Şeyh Taha ve bölgenin etkili dinî önderlerinden Şeyh Şehabeddin'in Molla Selim'le irtibat sağlamaları ayaklanmanın daha çok itibar kazanmasına yol açmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin rejimi, bu dönemde çıkan diğer ayaklanmalarda olduğu gibi, Bitlis Ayaklanması'nın da başlıca gerekçesini teşkil etmiştir. TBMM'nin 1923'teki gizli oturumlarından birinde, Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey'in[766] tespitleri, hükümetin rejiminin ayaklanmaya etkisi açısından önemlidir[767]:

> Efendiler, Kürdistan havalisine dair bir iki söz söylemekliğime müsaade buyurunuz. Kürdistan ahvali gayet nazik ve gayet fena ve gayet mühimdir. Bilmiyorum ki siz de öyle söylersiniz. Burada birbirimizi aldatmayalım, dertlerimizi

762. A.g.e., s. 137.
763. Malmisanij, *Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti...*, s. 33.
764. Sasuni, G. *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri.* (İstanbul: Peri Yayınları, 1992), ss. 147-148.
765. Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası...*
766. İlk polis okulu mezunlarından ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Emniyet Genel Müdürlüğü yapmış olan Mustafa Durak Sakarya (1876-1942), TBMM I. Dönem Erzurum milletvekilliği, 1933-1935 yılları arasında Erzurum Belediye başkanlığı ve TBMM V. ve VI. Dönem Gümüşhane milletvekilliği yapmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi öncesindeki sancılı dönemde, İcra Vekilleri Heyeti'nin TBMM'nin Kayseri'ye nakli teklifini reddedip, silahını çekerek kürsüde yaptığı konuşmayla ün kazanmıştır.
767. *TBMM Gizli Celse Zabıtları.* Cilt IV. (2. Baskı). (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985), s. 153.

> açık söyleyelim ('açık söyleyelim sesleri') Efendiler, 1329 'da [1912] Kürdistan'da ve Kürdistan'ın ufak bir yerinde bir isyan zuhura geldi. İşte Bitlis mebusları burada. Ben de o zaman orada idim. (...) Mesela[768] Selim idam edilirken bir şey söylemişti, pek acıdır. (...) Allah muhafaza etsin, o vakitte bizim kaç kazamız sukut etmişti. Allah'tan olacak ki ertesi gün sabahleyin yine Bitlis'i istirdat ettik. İşte burada Bitlisliler. Mesela [Mela] Selim demiştir ki efendiler: 'Bir Bitlis'i bize veriniz, bir de başımıza siz kontrol koyunuz; biz sizden ziyade iyi idare etmezsek o vakit başımıza vurunuz, yine siz alınız. Koca bir Bitlis'i taksim ettiniz. Ne var ki bir parçasını da mesela [Mela] Selim'e veriniz.' Bendenizin bu söz o gün bugün hiç kulağımdan gitmiyor. Mela Selim'e bu sözü söyleten idaresizliktir. Baştan ayağa böyledir. Memleketteki idaremize güvenecek hiç bir yerimiz yoktur.

Ayaklanmada dinî öğeler etkin olarak kullanılmıştır. En başta ayaklanmanın liderleri çoğunlukla Nakşibendî şeyhleridir. Nikitin[769] bu dinî liderleri "Seyyid Abdülkadir'in partizanları" olarak nitelendirir. Bu bağlamda ayaklanmanın dinî ideolojiye dayandırıldığı ve başlıca öykünün İslâm'ın korunması olduğu görülmektedir. Öte yandan, özellikle lider kadrosunun milliyetçi bir saikle hareket ettiği de söylenebilir. Ancak, bunun daha çok bir ön-milliyetçilik olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Bitlis Ayaklanması'nın çoğulcu ve ayrılıkçı bir strateji izlediği, ancak bunu uygulayabilecek araçlara sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Yıkıcı taktiklerden gerilla savaşı kullanılmış, yapıcı taktiklerin uygulanmasına geçilememiştir. Genel karşı koyma prensiplerine uygun hareket edildiği, ancak ülkenin içinde bulunduğu ağır siyasi ve ekonomik koşulların karşı koymayı kısıtladığı söylenebilir.

Asiler ikna ve sözde kötü muamelelere tepki yöntemleriyle eleman temin etmişlerdir. Asilerin, ele geçirdikleri bölgelerde yağma hareketlerine girişmeleri nedeniyle, apolitik güdülerle hareket ettikleri sonucu da çıkarılabilir.

768. Kastedilen, Mela ya da Molla Selim'dir. Burada kullanılan "mesela" kelimesinin transliterasyon hatası olduğu değerlendirilmektedir.
769. Nikitin, B. *Kürtler*. (İstanbul: Sol Yayınları, 1995), s. 195.

Ayaklanmanın başarısını etkileyen en önemli sorunun finansman olduğu söylenebilir. Celil'e göre ayaklanma komitesi[770], "şiddetli mali sıkıntı içindeydi." Hatta yazarın Ştritter'den aktardığına göre parasızlık yüzünden Hayrettin Bey, Rus devletinden yardım istemeyi düşünüyordu. İrşad yönetimi zor durumdan kurtulmak için[771]; Siirt Sancağı'ndaki Bışeri, Harzan ve Eruh bölgelerinde Hasan ve Süleyman Bedirhan adına vergi toplamaya başladı.

Ayaklanmada yer yer propaganda vasıtalarından da yararlanılmıştır. Sözgelimi Celil[772], Bitlis'teki asilerin, üzerinde Kur'an ayetleri işlenmiş olan Kürt bayrakları taşıdıklarını söyler. Bu da ayaklanmada dinî propaganda öğelerinden sıklıkla yararlanıldığını göstermektedir.

Molla Selim ve beraberindeki on altı asi, ayaklanma bastırıldığında Bitlis'teki Rus Konsolosluğu'na sığınmışlar ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan ettiği 1 Kasım 1914'e kadar burada kalmışlardır. Harbin başlamasıyla birlikte[773], "Türk askerleri konsolosluğa girip Molla Selim ve arkadaşlarını idam ettiler." Ayrıca[774] "Bitlis'te kurulan askerî mahkemede Şeyh Said Ali ve Şeyh Şehabeddin de yargılanıp idama mahkum edildiler." Bitlis Ayaklanması, çatışma süresi ve şiddeti açısından büyük olmasa da, bölgesindeki ilk örgütlü ayaklanma olması nedeniyle önemlidir. Bu, karşı koymanın kazandığı bir ayaklanmadır. Yine de Bitlis Ayaklanması'nın Kürtçü ayaklanmaların örgütlülüğü açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Zira, görüleceği üzere, bundan sonra bütün Kürtçü ayaklanmalar son derece örgütlü hareketler şeklinde icra edilmişlerdir.

770. Celil, *Kürt Aydınlanması...*, s. 136.
771. A.g.e., s. 136.
772. A.g.e., ss. 145-146.
773. Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler...*, s. 469.
774. Saygın, *Yeni Şark Meselesi*, s. 209.

k. İkinci Vilayât-ı Sitte ve Civarı Ermeni Ayaklanmaları (1914-1915):

Ayaklanma bölgesi; Vilayât-ı Sitte ve bunlara bağlı sancak ve kazalar ile Kayseri, Trabzon, Ankara, İzmit, Adapazarı, Adana, Halep, Yozgat, Bursa, İzmir ve Canik vilayet ve sancakları ve bunlara bağlı kazalardır. Ayaklanmanın ağırlık merkezini teşkil eden Vilayât-ı Sitte bölgesinin yüzölçümü ve diğer coğrafi özellikleri "Birinci Vilayât-ı Sitte ve Civarı Ermeni Ayaklanmaları"nınkiyle aynıdır.

İkinci Ermeni Ayaklanması'nın gerekçesi; 1890'lardan bu yana Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermenilere uygulandığı iddia edilen kötü muamelelerin intikamını almaktır. Ayaklanmanın asıl nedeni ise; Balkan Savaşları'ndan büyük bir hezimetle çıkan ve artık iyice güçsüz kaldığı görülen Osmanlı İmparatorluğu'nun, Birinci Dünya Savaşı'ndan da yenik çıkacağı inancıyla, Ermeni emellerine uygun düşen payı alabilmek; bu doğrultuda Osmanlı ordularının cephelerden kuvvet ayırmasını sağlamaktır.

1894-1905 ayaklanmasının uzak hedefi olan; bütün Doğu Anadolu'da, Karadeniz'e ve Akdeniz'e çıkışı olan bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak, bu safhada yakın hedef haline gelmiştir. Bu hedef *Truşak* gazetesinin üçüncü sayısında yayınlanan "Taşnak Kongre Şartnamesi"nin "Maksat" bölümünde[775]; "Memalik-i Devlet-i Aliyye'de umumi ihtilal ihdası suretiyle ihtihsali hürriyeti mülkiye ve medeniye eylemektir" şeklinde ifade edilmiştir.

Ele alınan ayaklanmalar ağırlıklı olarak Ermeni Taşnak Komitesi başta olmak üzere kısmen Hınçak ve Ramgavar[776] Partisi'nce yürütülmüştür. Ayaklanmalar 1894-1905 dönemindeki öncülleri gibi klasik paralel hiyerarşiye sahiptirler. Hınçak'taki Carbonari tipi örgütlenme, Taşnak Komitesi'nde de görülmektedir. Bu noktada Taşnak Komitesi hakkında da bilgi vermek uygun olacaktır.

Taşnak Komitesi 1890 yılında Tiflis'te kurulmuştur. O yıllar-

775. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, s. 173.

776. Akçora'ya göre [Akçora, E. *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*. (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994), s. 11], "Mısırlı Nubar Paşa, İstanbullu Noradunkyen, Rusyalı Babacanyan ve İranlı Sokrat Han gibi zengin kişilerce kurulmuş olan Ramgavar, en zararsız partilerden birisidir. Ancak gayesi Ermeni milletinin hakiki refahını ve saadetini temin etmek için çalışmak iken, daima gözlerini batı devletlerine dikerek avuçlarını, bunların verecekleri sadakaya açmıştır."

da Rusya'daki Çarlık yönetiminin baskılarına karşı mücadele eden Ermenileri birleştirmek isteyen ve bu hususta Hınçak Komitesi'ni yetersiz gören bazı Ermeniler, çıkardıkları *Truşak* (Bayrak) adlı gazete etrafında bir araya geldiler. Taşnaklar'a söz konusu gazetenin adından dolayı Truşak Partisi de denilmiştir[777]. Hınçak Komitesi'nin İngiltere'nin desteğiyle kurulmuş olmasına karşılık, Taşnak Komitesi'nin kuruluşundaki destekçilerinin Bolşevik Ruslar olduğunu vurgulamak gerekir. Mattei[778], Nalbandian[779] ve Kalman'a göre[780]; Kristopher Mikaelyan, Stepan Zorian (Rüstem) ve Simon Zavorian, Tiflis'te bulunan Genç Ermeniler Cemiyeti ile merkezi Van'da bulunan Armenekan ve bir kısım Hınçaklar'ı birleştirerek Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği'ni[781] oluşturdular.

Çarlık Polis Raporlarında Taşnaklar'a göre[782]; Taşnak Komitesi örgütlenme ve faaliyetlerinde, terörist devrim metotlarını benimseyen Narodnaya Volya'yı[783] örnek almıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Rusya'da teşkilâtlanmasını tamamlayarak Tebriz'de küçük bir silah fabrikası da kuran[784] Taşnak Komitesi, süratle teröre yönelmiş, bu konuda Hınçak Komitesi'nden çok daha etkili olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını hızlandırmak ve he-

777. Açan, R. *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri. (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra).* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2003), s. 11.

778. Mattei, J. L. *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri.* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008), s. 145.

779. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, s. 151.

780. Kalman, *Batı Ermenistan...*

781. Taşnak Komitesi'nin Ermenice tam adı Daşnaksutyun'dur ve "İttifak, Federasyon, Birlik" anlamına gelir. Ermenice ile telafuz farklılığından ötürü Türkçe'ye Taşnaksutyun olarak geçmiştir. *Taşnak,* bu örgütün kısa adıdır. Kırzıoğlu'na göre ise Taşnak kelimesi [Kırzıoğlu, F. M. *Türk İnkılap Tarihi Ders Notları.* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Mediko-Sosyal Merkez Müdürlüğü, 1977), s. 17]; Farsça'da "hançer" anlamına gelen *deşnek* ya da "bayrak" anlamına gelen *truşak* kelimelerinden türetilmiştir.

782. *Çarlık Polis Raporlarında Taşnaklar.* (Çev.: Kayhan Yükseler. İstanbul: Kaynak Yay., 2007), s. 20.

783. Rusya'da 1880'lerde, kendilerine *Narodnaya Partiya* (Halk Partisi) adını veren, ancak daha çok toprağın ve vergilerin periyodik olarak paylaştırılmasını esas alan fikirlerinden ötürü *Chornyi Peredel* (Kara Paylaşım) olarak bilinen Ortodoks popülistlerin biçimlendirdiği hareketten; zaman içinde farklı bir yapılanma doğdu. Siyasi devrimi ve terör taktiklerini esas alan bu yeni fraksiyon, Halkın İsteği Partisi (*Narodnaya Volya*) adını aldı [Yarmolinsky, A. *Road to Revolution: A Century of Russian Radicalism.* (1956), Bölüm 12. 26 Şubat 2012 tarihinde http://www.ditext.com/yarmolinsky/yarframe.html adresinden alındı].

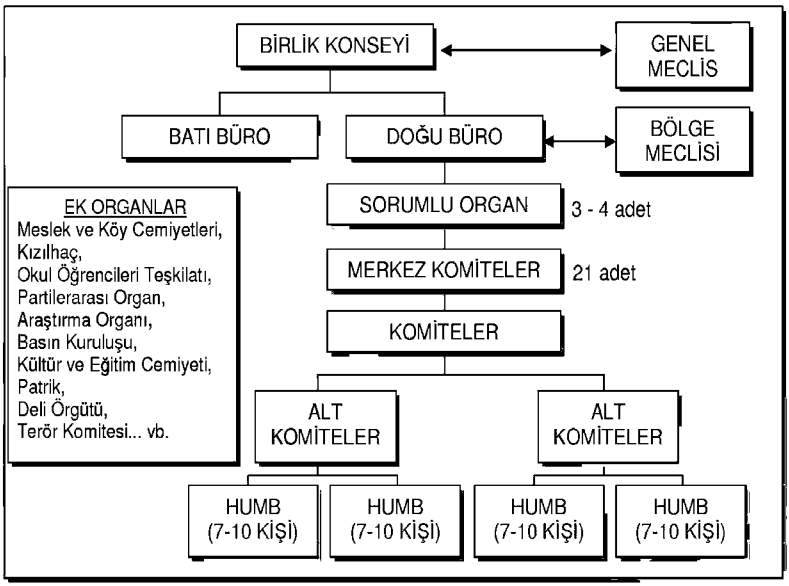
784. Alakom, R. *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması.* (Genişletilmiş İkinci Baskı). (İstanbul: Avesta Yayınları, 2011), s. 81.

deflerine ulaşmak için[785]; "yeteri kadar ihtilal komitesi kurulması, bu arada Asuri, Yezidi, Kürt, Arap ve muhalif Türkler ile iş birliği içerisinde mümkün olursa topyekun bir isyanın gerçekleştirilmesi öngörülmekteydi." Nalbandian'a göre[786]; "1907'de Taşnaklar, İttihat ve Terakki ile bir anlaşma sağlarken; Hınçaklar da Hürriyet ve İhtilaf Partisi ile 1912'de benzeri bir anlaşmaya gitmişlerdi." Taşnak Komitesi'nin programı Hınçak programına benzer bir şekilde; genel bir ayaklanma ortamı hazırlanmasını öngörmüştür. Taşnak programına göre[787];

> Oluşturulacak silahlı propaganda birlikleri, ihtilal fikirlerinin topluma mal edilmesi, Ermeni toplumunun silahlandırılması, isyanı hazır hale gelmiş grupların hükümet ve çevre ahaliden korunması, oluşturulacak bölükler arasında kesintisiz ve sağlam bir haber alma şebekesinin tesisi, gerekli silah ve paranın temini için başvurulacak yollar, silahların nakli vs. gibi hususlar bir program dahilinde ortaya konulmaktadır.

Örgüt yapısı basitti[788]: Özyönetim komiteleri ve iki büro; katı disiplin. Bu özyönetim komitelerine "İhtilal Bölüğü" adı verilmektedir[789]. Taşnak Komitesi içeriden basit bir yapılanmaya sahip olmakla birlikte, dışarıdan bakan birisi için de bir o kadar karmaşıktı. Şekil 3-2 Taşnak Komitesi'nin örgütlenmesini göstermektedir.

785. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, s. 171.
786. A.g.e., s. 172.
787. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 446.
788. *Çarlık Polis Raporlarında Taşnaklar*, s. 22.
789. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, s. 178.

Şekil 3-2: Taşnak Komitesi Örgütlenmesi[790]

Türk Ordusu'nun 1914 Aralık ayında başlayan ve bir ay sonra başarısızlıkla sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı'nın[791] ardından, Ruslar Anadolu içlerinde ilerlemeye başladılar ve 27 Mart 1915'te Artvin'i ele geçirdiler. Rusların bu harekâtıyla koordineli olarak, Taşnak Komitesi tarafından oluşturulan Ermeni "İntikam Alayları" 15 Nisan 1915'te Van'da büyük bir ayaklanma başlattı. Bu ayaklanma öyle büyük oldu ki; 17 Mayıs 1915'te Türkler şehri boşaltmak durumunda kaldılar. Bunun ardından Ruslar Van'ı kolayca işgal ettiler. Ardından sırasıyla; 16 Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u, 3 Mart 1916'da Bitlis'i, 8 Mart 1916'da Rize'yi, 19 Nisan 1916'da Trabzon'u ve 25 Temmuz 1916'da Erzincan'ı ele geçirdiler. Muş ve Bitlis'i de alan

790. *Çarlık Polis Raporlarında Taşnaklar*, 2007; Hüseyin Nazım Paşa, 1993.

791. Alman Amirali Souchon komutasındaki Osmanlı filosunun Sivastopol ve Odessa'yı bombalamasının ardından, Ruslar 1 Kasım 1914'te Kuzeydoğu-Güneybatı istikametinde taarruza geçerek Kuzey ve Doğu Anadolu'yu işgale kalkıştı. Ancak Rus taarruzu ilerleme kaydedemedi. Buna karşılık; "Başkomutan Vekili Enver Paşa, 189,562 kişilik bir orduyla Ruslar'ı arkadan çevirmek, onları geriletmek, Kars ve Batum'u alabilmek üzere Sarıkamış Harekâtı'na girişti." (Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 471). Ancak Sarıkamış Harekâtı soğuğa karşı ikmal ve lojistik yetersizliği nedeniyle ağır zayiatla ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk Ordusu 9 Ocak 1915'te geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Rus Ordusu 3'üncü Osmanlı Ordusu'nu Diyarbakır yönünde tehdit etmeye başladı. Rusların ana hedefinin İskenderun körfezi yoluyla Akdeniz'e inmek olduğu anlaşılmaktaydı. Böylelikle Doğu Anadolu ve Kilikya'yı kapsayan Ermenistan kurulmuş olacaktı[792]. İşte aynı tarihlerde Rus Ordusu ilerleme mihveri üzerinde çıkan ayaklanmaları bu açıdan ele almakta yarar vardır. Nitekim Kasım 1914'ten itibaren Vilayât-ı Sitte, Erzincan, Adana ve Halep vilayetleri ve sancaklarında ayaklanmalar başlatılmıştır. Tablo 3-5, 1914-1915 yıllarındaki planlı Ermeni ayaklanmalarının, Rus ileri harekâtına paralel gelişimini göstermektir.

TARİH	KOMİTE	AYAKLANMA	RUS İLERİ HAREKÂTININ DURUMU
17 Ağustos 1914	Hınçak	Zeytun / Maraş	Elviyeyi Selâse'de[11] konuşlu.
Kasım 1914	Taşnak	Kemah / Erzurum	Genel taarruz başladı.
Ocak 1915	Taşnak	Hizan / Bitlis	Sarıkamış'ta konuşlu.
15 Şubat 1915	Hınçak	Maraş	Erzurum işgal edildi.
27 Şubat 1915	Taşnak	Adilcevaz / Bitlis	Hopa işgal edildi.
15 Mart 1915	Taşnak	Mahmudiye / Van	Dilman işgal edildi.
25 Mart 1915	Taşnak	Zeytun / Maraş	Artvin işgal edildi (27 Mart).

792. Ruslar'ın bu planı Çanakkale Savaşları'nın sona ermesi ve bu cephenin kapanmasıyla suya düşmüştür. Zira Boğazlar'dan gelmesi beklenen İtilaf Devletleri yardımı kesildiği için, Bolşevik Ayaklanması ülke içinde daha da güçlendi ve Çarlık rejimini tehdit eder hale geldi. Bununla birlikte Mart 1916'da Diyarbakır'daki 16'ncı Kolordu Komutanlığı'na atanan Albay Mustafa Kemal (Atatürk), 12 Temmuz'da Rus ilerleyişini durdurdu (Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 472). Müteakiben karşı taarruzla 6-7 Ağustos'ta Muş ve Bitlis'i geri alarak, Ekim 1916'dan itibaren Doğu Cephesi'ni savaşın bitimine kadar büyük ölçüde durağan hale getirmeyi başarmıştır (Güleç, *Birinci Dünya Harbinde...*, ss. 239-240).

15 Nisan 1915	Hınçak, Taşnak	Van	Dilman-Van yönünde ilerleme ve Van'ın işgali (17 Mayıs 1915).
16 Nisan - 27 Mayıs 1915	Taşnak	Şatak / Van	
		Bitlis	
		Muş	
		Sivas	Güneybatı istikametinde ilerleme.
		Bursa	
		Yozgat	
		Adana	
		İzmit	
		Adapazarı	
15 Haziran 1915	Taşnak	Şebinkarahisar	Ahlat Muharebesi.
28 Haziran 1915	Taşnak	Diyarbakır	Malazgirt / Ahlat taarruzu.
Ağustos 1915	Taşnak	Musa Dağı	Murat Nehri güneyinde ilerleme.

Tablo 3-5: 1914-1915 Ermeni Ayaklanmaları ve Rus İleri Harekâtı[793].

Ayaklanma bölgelerindeki asi mevcutları hakkında çok farklı veriler bulunmaktadır. Bu veri farklılığının çarpıcı bir örneğini Van Ayaklanması'yla ilgili araştırmalarda görmek mümkündür. Öğün'e göre[794], "mavzer, bomba ve el bombalarıyla donatılmış isyancıların sayısı 20 Nisan'da 2500 kişiyi aşmış bulunuyordu." Yıldırım'a göre[795]; "Ermeni Katogikosu V. Keork, bu isyana 10.000 silahlı isyancının katıldığını bildirmiştir." Kantarcı'ya göre ise[796];

793. Kır, N. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II. Cilt 1'inci Kitap. Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu Harekatı.* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1993), ss. 582-597; ss. 676-849.

794. Öğün, T. 1915 Van İsyanı Tehcir kararının nedenimi sonucu mu? *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri içinde.* (Ankara: ASAM Yayınları, 2003).

795. Yıldırım, H. *Ermeni İddiaları ve Gerçekler.* (Ankara: Sistem Yayınları, 2000), s. 17.

796. Kantarcı, Ş. Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915). *Ermeni Araştırmaları.* (5), Bahar, 2002. 14 Ocak

> Edinilen istihbaratta şehirde silahlı 30-40 bin silahlı Ermeni olduğu ve Rusların Van'ı işgalini bekledikleri bilinmekteydi. Bunun için Van'ın çevresinde terörist faaliyetlere başlamışlardı. (...) Yine Nogales, Ermeni mevcudunu 35.000, sonradan gelen silahlı Ermenilerle yaklaşık 40.000 civarında olduğunu hatıratında anlatmıştır. (...) Bu arada Van Valisi Cevdet Bey'in 11 Nisan 1915 tarihli Van'dan çektiği telgraf, durumun vahametini açıkça ortaya koyuyordu. Telgrafta, Van'a gizlice 4000 kadar Ermeni çetecinin getirildiği ve bölgedeki Ermenilerin köyleri basmaya, yakıp yıkmaya, kadın, çocuk ve ihtiyarları yersiz yurtsuz bırakmaya başladıkları" belirtilmekteydi.

Kır ise asi mevcudu hakkında[797]; "Ermeni isyancıların çoğu asker kaçağı olduğundan düzenli hareket yapmaktadırlar. Mevcutları 2000'den fazla olup, Van'daki Ermeni isyancıların miktarı Van dışından gelenlerle artmaktadır" tespitini yapmaktadır. Özdemir'in Doğu Anadolu bölgesindeki ayaklanmalarla ilgili genel tespiti ise[798], "1915 yılında; Sivas'ta 30.000, Erzurum'da 10.000, Van'da 15.000, Muş'ta 7000, Diyarbakır'da 5000, Elazığ'da 4000 ve Bitlis'te 5000 olmak üzere yaklaşık 76.000 Ermeni'nin isyan hazırlığı içinde bulundukları saptanmıştır" şeklindedir.

Bundan dolayı kuvvet oranlamasını; 1894-1905 Ermeni Ayaklanması'nda olduğu gibi; karşı koymanın bölge halkına oranı şeklinde yapmak daha akla yatkın görünmektedir. Bu oranlama, karşı koymanın bölgede düzeni neden sağlayamadığı hakkında daha sağlıklı bir veri teşkil edecektir. Ayaklanma başladığında bölgedeki yerel kolluk kuvvetlerinin dışında; Vilayât-ı Sitte'nin de içinde yer aldığı Doğu Anadolu Harekât Alanı'ndan 3'üncü Ordu sorumluydu. Bu ordunun toplam kuvveti[799] 860 subay ve 24.469 erden oluşuyordu.[800]

2012 tarihinde http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr &Page=DergiIcerik&IcerikNo=302 adresinden alındı.

797. Kır, N. *Birinci Dünya Harbinde...*, ss. 591-592.

798. Özdemir, H. *1915 Tartışılırken Gözden Kaçırılanlar.* (Ankara: SAREM Yayınları, 2007).

799. Kır, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 567.

800. Kır (a.g.e., ss. 541-567), Sarıkamış Harekâtı'ından sonra 3'üncü Ordu'nun toplam mevcudunun 10.000'e düştüğünü, yeniden toparlanma çalışmaları sonucunda Şubat 1925'te 11.000'e, 24 Mart 1915 itibariyle de belirtilen sayıya ulaştığını söyler.

Taşnak çetelerinin bölgeye Rus Ordusu'ndan sağlanan çok miktarda modern silah ve mühimmat soktukları bilinmektedir. Ayaklanmaların bastırılmasında Aşiret Hafif Süvari Alayları dışında sivil kuvvet kullanılmadığı görülmektedir. Doğu cephesinde Ruslar'la muharebeler devam ettiğinden, bazı bölgelerde ayaklanmaların bastırılmasında sadece kolluk kuvvetleri görev almış, bunlar da kuvvetçe yetersiz kalmışlardır.

Ayaklanmalarda itibarın aktif ve pasif dış destek unsurları kısıtlı ölçüde sağlanmıştır. Aktif iç destek yeterli düzeyde değildir. Çoğu ayaklanma bölgesinde, yerli Ermenilerin asilere itibar etmediği ya da zorlama yoluyla iştirak ettiği görülmektedir. Ayaklanmaların çoğu meskûn mahallerde gerçekleşmiş olsa da, buradaki asilerin şehir gerillası profiline uydukları pek söylenemez. Osmanlı İmparatorluğu harbin gerektirdiği olağanüstü hal rejimi uygulamaktaydı. Bu durum, ayaklanmalara karşı koyma tedbirlerine de yansımıştır. Kaynaklar cephelerdeki muharebeleri desteklemek için seferber edilirken, ayaklanma bölgelerinde de düzenin ve sükûnetin süratle sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Sevk ve iskanın böyle bir ortamın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sevk ve iskandan sonra Ermeni ayaklanmalarının büyük oranda azaldığı göz önüne alınırsa, bu tedbirin 1914-1915 ayaklanmalarının bastırılmasında gayet etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu ayaklanmaları yöneten ve yönlendiren Taşnak Komitesi'nin, Marksist ideolojiyi benimsemekle birlikte, terörü esas aldığı ve öyküsünü Ermeni milliyetçiliğine dayandırdığı görülmektedir.

Taşnak Komitesi bu ayaklanmalarda safhalı bir çoğulcu ayrılıkçı strateji takip etmiştir. 1914-1915 ayaklanmalarında tercih edilen yıkıcı taktikler terör, tedhiş ve düşük oranda gerilla savaşı olmuştur. Hükümet kuvvetlerinin, "asileri gerekçelerinden ve desteklerinden ayırma" prensibi dışında, karşı koyma prensiplerine uygun hareket edemediği anlaşılmaktadır. Ancak bu durum, harp koşullarının dikte ettiği bir sonuçtur. Karşı koymanın elinde fazla bir seçenek olmadığı anlaşılmaktadır. Asilerin ikna, zorlama ve dış yardım yöntemleriyle eleman temin ettikleri görülmektedir. Finansman ise

Hınçak Komitesi'nde olduğu gibi; büyük ölçüde dış yardımla ve yerli halktan zorlamayla toplanan bağışlarla sağlanmıştır.

Taşnak Komitesi, siyasi propaganda maksadıyla *Truşak* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Ayrıca ayaklanmaların gerçekleştiği pek çok sancak ve vilayette de yerel gazeteler yayınlanmıştır. Gerek siyasi, gerekse silahlı propaganda unsuru etkin olarak kullanılmıştır.

1914-1915 Ermeni ayaklanmaları başlangıçtaki hedeflerine ulaşamamıştır. Sevk ve iskân ile sonuçlanan ayaklanma, asilerin kaybettiği bir mücadele olmuştur.

1. Şerif Hüseyin Ayaklanması (1916-1918):

Şerif Hüseyin Ayaklanması'nın gerçekleştiği coğrafya; Arap Yarımadası'nın batı kesimi boyunca uzanan ve Filistin ile Asîr arasında kalan Hicaz, Ürdün ve Şam şehrine kadar olan bölgedir. Bu bölge yaklaşık olarak 450.000 kilometrekarelik bir alanı kapsar. Ayaklanma bölgesinin coğrafi özellikleri Asîr Seyyid Muhammed El-İdrisî Ayaklanması'nın gerçekleştiği bölgeyle benzer yapıdadır.

Cemal Paşa'nın hatıratında yer alan, Şerif Hüseyin'in Enver Paşa'ya 11 Ocak 1916'da çektiği telgraf, ayaklanmanın gerekçesini en özlü ve doğru bir biçimde vermektedir[801]:

> Eğer benim burada rahat oturmamı istiyorsanız Tebük'ten Mekke'ye kadar uzanan Hicaz ülkesinde benim idari muhtariyetimi kabul ediniz ve emaneti babadan büyük oğla geçmek üzere ömrüm boyunca bana veriniz. Bundan başka bu sırada muhakeme edilmekte olan suçlu Arap büyüklerinin suçlarını bağışlayarak Suriye ve Irak için genel bir af ilan ediniz.

Ayaklanmanın asıl nedeni ise; Şerif Hüseyin'in kişisel ihtiraslarını ve hedeflerini gerçekleştirebilmek için çeşitli arayışlara girmesi, bu nedenle ağırlıkla Şam'da örgütlenmiş olan Arap milliyetçileri ve İngilizler'le ayaklanma hususunda anlaşmaya varmış olmasıdır. Bu nedenle ayaklanmanın hedefi; Hicaz, Suriye ve Irak'ta, kendi sülalesine dayanan bağımsız büyük bir Arap Krallığı kurmaktır.

801. Cemal Paşa. *Hatıralar.* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), s. 320.

Ayaklanma, Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal liderliğinde yürütülmüştür. Ayrıca T. E. Lawrence'ın da olduğu İngiliz Ordusu'nun Mısır'daki Arap Bürosu'na bağlı olarak çalışan İngiliz subaylarının da ayaklanmanın örgütlenmesi, yönetilmesi ve desteklenmesinde aktif olarak rol aldıkları bilinmektedir. Şerif Hüseyin ve oğulları, İngiliz subaylarının büyük desteği ve yönlendirmesiyle, ayaklanmayı tipik bir askerî hiyerarşi şeklinde örgütlemişlerdi. Ayaklanmanın bir paralel siyasi hiyerarşisi mevcut değildi. Hicaz bölgesinde Şerif Hüseyin adına ayaklanmaya katılanlar ise, bölgenin bedevi aşiretlerinin mensuplarıydı. Şerif Hüseyin bunları büyük ölçüde para ve yağma vaadiyle temin etmişti.

Asiler eğitim ve disiplin yönünden oldukça zayıflardı. Erkal'a göre[802], "piyade ateşinden pek korkmayan Araplar, topçu ateşinden yılıyorlardı." Şerif Hüseyin İngilizlerin Mısır yüksek komiserine örgütlenmesiyle ilgili olarak şu yakınmada bulunmuştur[803]: "Benim gayem için tek ümit, düşmanın harp tekniği buluşlarına (ki bunlardan benim birliklerim yoksundur) karşı koyacak araçlar elde edilmesine bağlıdır." Yüzbaşı Lawrence tarafından yapılan bir analizde Şerif'in ordusu hakkında şu bilgiler verilmektedir[804]:

> Açık alanda iyi mevzilenmiş bir bölük Türk'ün Şerif'in ordusunu yeneceğine inanıyorum. Kabileler ancak savunmada faydalı olabilirler; asıl alanları gerilla savaşıdır. (...) Bunlar emir alamayacak, bir hat üzerinde savaşamayacak ya da yardımlaşamayacak kadar bireycidirler. Bunlardan örgütlü bir güç oluşturulamayacağı inancındayım.

Şerif Hüseyin Ayaklanması üç yıl sürmüştür. Ayaklanmanın zamanlama açısından en göze çarpan özelliği, Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelmesidir. Şerif Hüseyin'in başlangıçta kuvvetli ve düzenli birliklere sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ayaklanmaya iştirak edenler, para ve yağma ile ikna edilmiş birkaç bedevi kabile ile sınırlıydı ve İngiltere'nin Cidde konsolosu Wilson'un yazdıklarına göre, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde[805]; "Harb

802. Erkal, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 108.
803. A.g.e., s. 108.
804. Lawrence, The Evolution of A Revolt.
805. Alangari, H. *Struggle for Power in Arabia-Ibn Saud, Hussein and Great Britain, 1914-1924.* (Beirut,

ve Uteybe gibi isyanın başlamasında önemli rol oynamış kabileler Hüseyin'e olan desteklerini büyük oranda çekmişlerdi." Ancak, savaş ilerledikçe İngiliz mali yardımı ve oldukça abartılan küçük askerî başarılar sayesinde bu birlikler gittikçe gelişmiş, hatta Sina-Filistin cephesinde İngiliz General Allenby ile iş birliğinde bulunmak üzere, Şerif'in oğlu Faysal'ın komutasındaki 10.000 kişilik Arap Kuzey Ordusu'na dönüşmüştür. Ayrıca Colman'a göre[806];

> İngiltere'nin yardımıyla bedevi kabilelere isyanın ilk altı ayında 54.000 silah ve 20.000.000 mühimmat dağıtılmıştır. Sonraki altı ayda 71.000 silah ve 40.000.000 mühimmat dağıtılmıştır. Bundan başka verimli arazilerin ve ticari pazarların kontrolünün Osmanlı'dan Şerif'e geçmesi, Şerif'in taraftar sayısını arttırmıştır.

Osmanlı Ordusu'nun Hicaz bölgesindeki 22'nci Piyade Tümeni, savaşla birlikte Hicaz Kuvve-i Seferiyesi adı altında toplanmıştı. Bu tümenin mevcudunun[807] 5563-6000 arasında olduğu bilinmektedir[808].

Bu noktada Seyyid İdrisî Ayaklanması'nda bahsi geçen Medine'deki kolluk kuvvetlerinin tüm Hicaz ve Asîr bölgesi için konuşlandıklarını bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. Bu nedenle Seyyid İdrisî Ayaklanması'nda olduğu gibi Şerif Hüseyin Ayaklanması'nda da kolluk hizmetlerinin etkin işletilemediği söylenebilir. Din ve mezhep motivi, Şerif Hüseyin tarafından da kullanılmasına rağmen, Vahhabilik ve Seyyid İdrisî'ninki kadar kuvvetli değildir. Bunu ayaklanma bölgesinin Maruni, Süryani ve Yahudiler gibi farklı din ve mezhepteki halkları içermesine bağlamak mümkündür. Ayrıca Şerif Hüseyin'in bedevi kabileleri arasındaki itibarı sınırlıydı. Hatta bazı kesimlerde İngiliz ajanı olmakla dahi suçlanıyordu. Şerif'in İmam Yahya, Seyyid İdrisî ve İbn Suud gibi komşu

---

Lebanon: Ithaca Press, 1998), s. 133.

806. Colman, R. *Revolt in Arabia, 1916-1919: Conflict and Coalition in a Tribal System.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Columbia University, New York, NY, USA, 1976), ss. 80-85.

807. Erkal, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 83.

808. Ayaklanma başladığı sırada Mekke'deki Osmanlı kuvvetlerinin toplam adedi 1.000 kişi civarındaydı. Şerif Hüseyin'in ise 4.000 bedeviden müteşekkil bir kuvveti vardı [Teitelbaum, J. *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia.* (London, UK: C. Hurst & Co. Publishers, 2001), s. 80].

liderlerle de arası iyi değildi. Teitelbaum'a göre[809]; "bunun bilincinde olan Şerif Hüseyin'in, sadakati sağlamak için kullandığı en etkili yöntem, bu kabileleri İngiliz altını ile beslemekti." Şerif Hüseyin'in bedevilerin desteğini devam ettirebilmek için, bunlara sürekli olarak silah ve mühimmat dağıttığı da bilinmektedir.

Şerif Hüseyin'in itibarının ana unsurları aktif ve pasif dış destektir. Şerif Hüseyin ve oğulları, İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin merkezîleştirme girişimleri ile mücadele ederken[810], öte yandan da Hicaz'ın otonom yapısını bozmaya yönelik bir saldırı olasılığına karşın, 1912'de Suriye'deki Arap milliyetçileriyle ve 1914'te de Mısır'daki İngiliz Arap Bürosu ile temasa geçtiler. Şerif Hüseyin ve oğullarının İngilizler ile temasları 1915 yılından sonra daha da arttı. Zira Şerif, kendisinin ve oğullarının savaştan sonra Osmanlı Hükümeti tarafından görevden alınacaklarına dair duyumlar alıyordu. Fromkin ve Oakes'e göre[811], Şerif Hüseyin'i İngilizlerin desteğini aramaya zorlayan bir başka neden de Şam'daki gizli Arap milliyetçisi cemiyetlerin kendisine ancak İngilizlerin de işin içinde olması şartıyla destek vereceklerini belirtmeleridir. İngiltere[812], henüz Birinci Dünya Savaşı'nın başlamadığı döneme rastlayan 1914'teki ilk görüşmelerde, Şerif'e söz vermekten kaçınmıştı. Ancak savaş başladıktan sonra Orta Doğu'daki çıkarlarını Fransa'ya karşı korumak, diğer bir deyişle Şerif'i Fransa'ya kaptırmamak için vaatlerini arttırdı. İngiliz Harp Tarihi Dairesi'ne göre İngiltere'nin Arabistan'daki amaçları şunlardı[813]: "İngiliz siyasetinin başlıca iki gayesi vardır. Süveyş Kanalı ile Bahr-i Ahmer'den[814] geçen geçiş hatlarını açık bulundurmak, İslâm âlemini (...) ayaklandırmak konusundaki Türk girişimini mümkün olan her vasıta ile hiçe indirmek."

809. Teitelbaum, J. 'Taking Back' the Caliphate: Sharif Husayn ibn Ali, Mustafa Kemal and the Ottoman Caliphate. *Die Welt des Islams.* (3/40), (Leiden: Konninklijke Brill BV, 2000), s. 77.

810. Ochsenwald, W. Ironic Origins: Arab Nationalism in The Hijaz, 1882 1914. (Edt.) Rashid Khalidi ve diğerleri, *The Origins of Arab Nationalism* içinde, (New York, NY, USA: Columbia University Press, 1991), s. 194.

811. Fromkin, D. ve Oakes, K. *Peace to End All Peace.* (New York, NY, USA: Holt, Henry & Company, Inc., 2001), ss. 113-114.

812. A.g.e., s. 115.

813. ATASE Arşivi; Kls. 1105, Dos. 239, Fih. 1-166, 1-167'den akt. Toker, H. Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanı. *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I* içinde. (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996), s. 196.

814. Kızıldeniz.

Görüldüğü üzere, Şerif Hüseyin'in dış desteği birtakım çıkar hesaplarına dayanıyordu ve tarafların birbirlerinden sakladıkları sırları vardı. Bu nedenle ayaklanmadaki pasif dış desteğin şartlı olduğu söylenebilir. Nitekim savaştan sonra Şerif Hüseyin beklediği siyasi kazanımları elde edemeyecektir. Bu durum Şerif Hüseyin'in aktif dış desteğe sahip olmadığını göstermez. Tam tersine, İngilizler 1916'dan itibaren Lawrence gibi subaylar vasıtasıyla aktif desteği arttırmışlardı.

Şerif Hüseyin Ayaklanması'nda güvenli üslerin etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Ürdün'deki Ay Vadisi, engebeli arazi yapısıyla, Arap asilere barınma ve yenilenme olanakları sunmaktaydı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin merkezîleştirme faaliyeti, Şerif Hüseyin Ayaklanması'nın çıkmasında önemli bir etken olmuştur. İttihat ve Terakki'ye ilk tepki, cemiyetin illerin idaresine ilişkin Nisan 1909'da çıkardığı yasaya karşı olmuştur. Ardından 1910 yılında, yeni telgraf ve demiryolu hatlarının inşa edilmesi nedeniyle Şerif Hüseyin'in Medine'deki temsilcisinin görevine son verilmesi ve Şerif'e bilgi vermeden Hicaz demiryolunun Mekke'ye kadar uzatılmasına karar verilmesi, İttihat Terakki Cemiyeti hükümetiyle Şerif Hüseyin'in arasının açılmasına neden olmuştur[815]. Khalidi'ye göre[816] "merkezîleştirme yanlısı Vehib Paşa'nın Hicaz Valiliğine atanması ve bu valiye askerî yetkilerin yanı sıra eyaletle ilgili işlerde de önemli yetkilerin tanınması, deyim yerindeyse bardağı taşıran son damla olmuştur."

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Şerif Hüseyin Ayaklanması'nı Arap milliyetçiliğine dayandırmak zordur. Bu ayaklanmanın ideolojik temeli, daha ziyade Şerif'in kendi sülalesine dayanan bir Arap devleti özlemiyle açıklanabilir. Her ne kadar Şerif, Suriye'deki Arap milliyetçi örgütlerinin desteğini almışsa da[817], bu ittifak daha ziyade ortak düşman İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne

815. Alangari, *Struggle for Power in Arabia...*, s. 88.

816. Khalidi R. *British Policy Towards Syria and Palestine 1906-1914.* (Oxford, UK: Anchor Press, 1980), s. 348.

817. 9 Ocak 1915 tarihinde Faysal, El-Ahd ve el-Fetat örgütü liderleri arasında Şam Protokolü imzalanmıştır. Bu protokol ile gizli cemiyetler Şerif Hüseyin'e destek vermeyi kabul etmişlerdir.

karşıydı. Nitekim Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'a göre isyanın iki temel nedeni vardı[818]: "Birincisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genelde Araplara özelde de Mekke eşrafına karşı olan tutumu, ikincisi de yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dinî anlamda gevşekliği. Haşimiler Osmanlı egemenliğine ve Sultan'ın meşruiyetine karşı isyan etmiş değillerdi." Nitekim ayaklanma başladıktan sonra bir yıla yakın bir süre Mekke'de Sultan Mehmed Reşad adına hutbe okunmuştu. Kaldı ki[819], "Suriye'deki Arap milliyetçi örgütlerinin bağımsızlık gayesi güttüklerine dair elde fazla kanıt da yoktur."

Şerif Hüseyin Ayaklanması'nın çoğulcu ve ayrılıkçı stratejiye uyduğu söylenebilir. Asiler yıkıcı taktiklerden ağırlıklı olarak gerilla taktiklerini kullanmışlardır. Yapıcı taktikler kullanılamadan Hicaz İbn Suud'un işgaline uğramış, Ürdün ve Irak'ta yönetimlerin teşkili tamamen İngilizlerin inisiyatifiyle olmuştur.

Şerif Hüseyin Ayaklanması'nda karşı koyma prensiplerinin layığıyla uygulanmadığı görülmektedir. Buna Cemal Paşa'nın 4'üncü Ordu komutanlığı sırasındaki icraatları örnek olarak gösterilebilir. Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı'nın başında Fransa'nın Şam konsolosluğundan müsadere edilen bazı resmî belgelerde, Fransız Himayesi altında Arap bağımsızlığı için çalışan Suriye eşrafından bazı kişilerin adı geçmekteydi. Cemal Paşa[820] Eylül 1915'te adı geçen kişileri ve Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılatıp idama mahkûm etti ve hepsini astırdı. Bu tutum, bölgedeki Araplar ve hatta bazı İttihatçılar tarafından bile aşırı bulundu. Bu ise[821], Arap ayrılıkçılığını körükleyen bir ters etki yarattı. Keza Falih Rıfkı Atay *Zeytindağı*'nda, Cemal Paşa'nın etkisini şöyle özetler[822]: "Filistin için tehcir (sevk ve iskan), Suriye için tedhiş (zor kullanma) ve Hicaz için ordu kullandık." Asilerin ise ikna ve apolitik teşvikle bölgedeki bedevi aşiretlerinden eleman temin ettiği anlaşılmaktadır.

Şerif Hüseyin Ayaklanması, Anadolu dışında kalan son top-

818. Kral Abdullah. *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?* (Çev.: Halit Özkan). (İstanbul: Klasik Yayınları, 2006), ss. 14-15.
819. Antonious, G. *The Arab Awakening-the Story of Arab National Movement.* (Beirut, Lebanon: Lebanon Bookshop, 1969), s. 153.
820. Erden, A. F. *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları.* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), s. 324.
821. Arslan, E. Ş. *İttihatçı Bir Arap Aydının Anıları.* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), s. 101.
822. Atay, F. R. *Zeytin Dağı.* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2004), s. 48.

rakların, yani Arap coğrafyasının elden çıkmasında büyük bir rol oynamıştır. Bu nedenle bu mücadelede Osmanlı hükümeti kaybetmiş, asiler galip gelmiştir. Öte yandan Şerif Hüseyin hedeflediği bağımsız Hicaz Krallığı'm kuramamıştır. Dolayısıyla uzun vadede asıl kazanan, İngiliz siyaseti olmuştur.

5. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDEKİ AYAKLANMALAR:

m. Pontus Ayaklanması (1916-1923):

Ayaklanma bölgesi; Trabzon ve Samsun vilayetleri ile, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Vezirköprü, Ladik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat ve Erbaa kazalarını ve bunların kırsalını kapsayan yaklaşık 70.000 kilometrekarelik bir alandır. Bu arazi, Anadolu'nun en yüksek ve en arızalı bölgelerinden biridir. Bölge bu engebeli yapısının yanında, sık yağış alan ormanlık bitki örtüsü ve yüksek debili akarsuları ile de karakterize edilir.

Pontus Ayaklanması Osmanlı yönetiminden hoşnutsuzluk gerekçesiyle Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlamıştır. Ayaklanmanın asıl nedeni ise; Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak, Yunanistan'ın ve Patrikhane'nin desteğiyle, Trabzon bölgesinde bağımsız bir Pontus devleti kurmaktı.

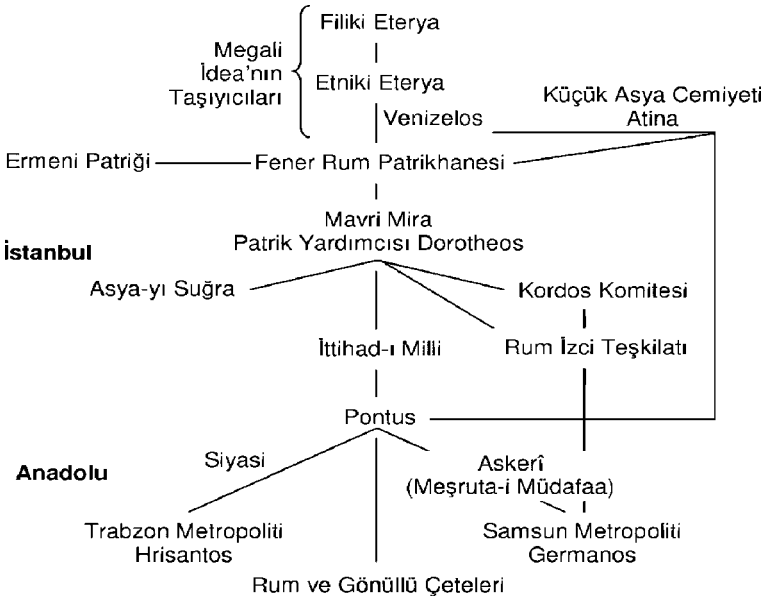
Bayar'a göre Pontus Ayaklanması'nın hedefi[823]; "Batum'dan Ayancık'a kadar geniş Türk vatanı parçasını Yunanlaştırmak, ileride Yunanistan'la birleştirmek üzere, eski çağlardaki Pont bölgesinde yaşamış olan bir hükümeti canlandırarak müstakil bir Pontus Cumhuriyeti kurmaktı."

Güler[824], ayaklanmanın başından itibaren Fener Rum Patrikhanesi tarafından idare edildiğini savunur. Pontusçular arasında yurt içindeki faaliyetlerle birinci derece meşgul olan üç kişi vardı. Bunlar, Trabzon Metropoliti Hrisantos, Amasya ve Samsun Metropoliti

823. Bayar, C. *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş.* (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997), s. 1457.
824. Güler, A. *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü.* (Ankara: Ocak Yayınları, 1999), s. 124.

Germanos ve Samsun Reji Fabrikası Müdürü Takomanidis'tir. Okur[825], bunların arasında Hrisantos'un siyasi; Germanos'un ise askerî faaliyetlerden sorumlu olduklarını belirtir. Güler'e göre[826] "Germanos ve Takomanidis sadece Samsun bölgesinde 40 kadar çeteyi idare ediyorlardı."

Hem siyasi hem de askerî yapılanması olan Pontus Ayaklanması, kendisinden önceki Balkan ve Ermeni ayaklanmalarında olduğu gibi, paralel hiyerarşi teşkil etmiştir. Güler[827] paralel hiyerarşinin siyasi ayağı olarak Pontus Cemiyeti'ni, askerî ayağı olarak bu cemiyete bağlı çalışan Meşruta-i Müdafaa örgütünü gösterir. Bununla birlikte ayaklanmanın başta Mavri Mira olmak üzere pek çok Yunan-Rum örgütüyle ağ ilişkisi de bulunmaktadır. Şekil 3-3 ayaklanmanın karmaşık örgütlenmesini göstermektedir.

Şekil 3-3: Pontus Ayaklanması'nın Örgütlenmesi[828]

825. Okur, Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.* (29-30), Kasım 2002, ss. 101-116.

826. Güler, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, s. 124.

827. A.g.e., s. 121.

828. Güler, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü;* Okur, Milli Mücadele Döneminde...

Ayaklanmanın kesin başlangıç tarihi verilmemekle birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında başladığı konusunda ortak bir görüş vardır. Yerasimos'a göre[829], "çetecilik faaliyetleri 1916 yılında başlamıştır." Refet Paşa TBMM'de yaptığı konuşmada Pontus eşkıyalığının Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci veya üçüncü yılında ortaya çıktığını belirtmektedir.[830] Bu bağlamda yaklaşık olarak yedi yıl süren ayaklanmanın zamanlaması, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'na rastlamaktadır.

Ayaklanma, kapsadığı geniş bölge ve Merkez Ordusu'nun esasen bu maksatla teşkil edilmesine sebep olması da dikkate alındığında, TBMM hükümetinin büyük miktarda enerji, askerî kuvvet ve zaman ayırmasına neden olmuştur. Sarınay[831], bölgede ilk silahlı çetenin Amasya ve Samsun Metropoliti Germanos tarafından 1908 yılında Samsun'da kurulduğunu, Yunanlı bir şirketin gemisiyle getirilen 50 civarında Manlieher marka tüfek ile bunları silahlandırıldığını, hatta çetelerden 20 kadarının Balkan Savaşları'nda Yunan ordusunun yanında savaşmak üzere cepheye gönderildiğini belirtir.

Geniş bir alana dağılmış ve başlangıçta 5000 kişi kadar olan Rum çeteleri; Kafkasya'dan gelen Rumlarla, Yunan ve Rus gönüllülerinin de katılmasıyla, 1921 yılına kadar 25.000 mevcuda ulaşmıştır. Kasım 1918'den itibaren Rum çetelerine karşı koymak için bölgedeki kuvvetlerle bazı müdahaleler yapılsa da, diğer bölgelerdeki ayaklanmalara ve Batı Cephesi'ne olan kuvvet ihtiyacı nedeniyle, etkin tedbirlerin 1920 yılına kadar alınamadığı görülmektedir. Nitekim Ertuna[832]; önce sekiz piyade taburu, altı süvari bölüğü, 24 makineli tüfek ve dört top sağlamak suretiyle yer yer enerjik taarruzlara geçildiğini ve 3'üncü Kolordu'nun bütün gücünü bölgedeki Pontus Harekâtı'nın söndürülmesi ve Rum çetelerinin temizlenmesine harcadığını söyler. Ancak Pontus sorununu çözmek

829. Yerasimos, S. Pontus Meselesi (1912-1923). *Toplum ve Bilim Dergisi.* (43/44), Güz 1988-Kış 1989, ss. 38-39.

830. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. III, Ankara 1985, s. 665; akt. Sarınay, Y. (1995, Mart). Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* (31/XI), 12 Şubat 2012 tarihinde http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=808 adresinden alındı.

831. A.g.m.

832. Ertuna, H. *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar (1919-1921).* (Geliştirilmiş İkinci Baskı), C 6. (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1974), s. 290.

için bu kuvvetler de yetersiz kalınca, 9 Aralık 1920'de çıkartılan 407 sayılı kararname ile Merkez Ordusu kurulur[833].

Merkez Ordusu, öncülü olan 3'üncü Kolordu'ya; 5'inci Kafkas Tümeni, 15'inci Tümen, 6'ncı Piyade Tümeni ve 13'üncü Bağımsız Süvari Tugayı'nın ilave edilmesiyle teşkil edildi. Ayrıca Topal Osman Ağa'nın komutasında Giresun'da kurulan 47'nci Piyade Alayı da bu ordunun emrine girmiştir. Bununla birlikte Erzurum, İsa Bey ve Çarşamba Milli Müfrezeleri de Merkez Ordusu'na katıldılar. Böylece 10.000 mevcutlu bir kuvvet 1921'de ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Ancak, Sakarya Muharebesi'nin neden olduğu hassasiyet ve ardından Büyük Taarruz hazırlıkları nedeniyle Merkez Ordusu'nun bazı birlikleri Batı Cephesi'ne gönderildi. Bunun ardından duyulan ihtiyaç üzerine 1882-1883 doğumlular da silâhaltına alınınca Merkez Ordusu 20.000 mevcuda ulaştırıldı. Karşı koyma harekâtı ancak Ocak 1922'de başlatılabildi ve 6 Şubat 1923 itibarıyla sona erdi. Harekâtta 11.188 asi öldürüldü, 10.886 asi ise teslim oldu. Rumların yoğun bir şekilde silahlandırıldığı bilinmekle birlikte tam olarak silah mevcutları tespit edilememiştir. Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın İtilaf Devletleri'ne 15 Eylül 1921 tarihli cevabî notasına göre sadece Samsun bölgesindeki Rum köylerinde Eylül 1921 tarihine kadar 2500 tüfek ve 1.200.000 mermi ele geçirilmiştir. Yetersiz olmakla birlikte 1918-1920 yılları arasında bölgedeki jandarma birliklerinin asilerle mücadelede görev aldıkları bilinmektedir.

Ayaklanma doğrudan Ortodoks-Rum milliyetçiliğine dayanıyor ve patrikhane kanalıyla da ideolojik olarak besleniyordu. Kullanılan ana öykü ise, çok eski bir tarihte var olduğuna inanılan Pontus Devleti'ni yeniden ihya etmekti. Asilerin aktif ve pasif iç desteği Rum köylerinden temin ettikleri görülmektedir. Bunun yanında Yunanistan, Rus Çarlığı ve Amerikan Misyonerleri[834] ile ağırlıkla Yunanlı, ayrıca Ermeni ve Rus gönüllüler de aktif dış des-

833. A.g.e., s. 290.

834 "Merzifon Amerikan Koleji'ne 1921'de yapılan baskın sonunda ele geçirilen belgelerin en eskisinin 1904 tarihli Pontus Cemiyeti Tüzüğü olmasına rağmen, burada Pontusçu teşkilâtlanmanın çok daha eski tarihlere dayandığı düşünülmektedir." [Pontus Meselesi. (Haz.: Yılmaz Kurt). (Ankara: T.B.M.M. Yayını, 1995), s. 152].

tek sağlamışlardır.[835] Hatta Yunan donanması 9 Haziran 1921'de teslim almaya geldikleri cephanelerin kendilerine teslim edilmemesi üzerine İnebolu'yu bombalamıştır.[836] Doğu Karadeniz'in dağlık yapısından yararlanarak güvenli üsler temin etseler de, asilerin bölgedeki hareket serbestîsi güvenli üslerin etkin kullanımından ziyade, karşı koyma kuvvetlerinin yetersiz kalmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim 1922 yılından itibaren asilerin hareket inisiyatifini yitirdikleri görülmektedir. TBMM Hükümeti'nin iki yıl kadar kısa bir süre içinde Anadolu'nun işgal bölgeleri dışında kalan tüm kesimlerinde etkin bir kontrol sağlamış olması, asilerin inisiyatifi kaybetmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Pontus Ayaklanması'nın çoğulcu ve ayrılıkçı bir strateji izlediği söylenebilir. Yıkıcı tekniklerden özellikle gerilla savaşı ve terör yaygın olarak kullanılmıştır[837]. Asilerin ikna ve apolitik teşvikle Rum köylerinden ve yurtdışındaki gönüllülerden eleman temin ettiği anlaşılmaktadır. Ayaklanma, Patrikhane'nin aracılığıyla ve fiili katkısıyla Yunanistan tarafından finanse edilmiştir. Ayrıca asilerin bölgedeki yağmalardan da yüklü miktarda gelir sağladığı açıktır. Ayaklanmanın bastırılmasında karşı koyma prensiplerinin etkili olarak işletildiği görülmektedir. Keza Yunan donanmasının İnebolu'yu bombalamasından sonra, sahil köylerindeki Rum erkekleri ve kimi yerde köyün tamamı iç kesimlere göçürülmüştür. Ayrıca İstanbullu ve İzmirli Rum papazların yurtdışına çıkarılmaları için 9 Şubat 1921 tarihinde bir kararname yayınlanmış, İstiklâl Mahkemeleri bu bölgede de işletilmiştir.

Pontus Ayaklanması, asilerin başlangıçtaki hedeflerini elde edememeleri nedeniyle, karşı koymanın kazandığı bir mücadeledir.

835. Güler'e göre (*Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, s. 121), "1920 yılı başlarında, Yunanlılar'ın Samsun ve civarına çok önem verdiği, Samsun'a yüz otuz çete reisi ile yirmi bin lira gönderdikleri anlaşılmaktadır." Yine Sarınay'a göre (1995); "bizzat Rusların 2000 tüfekle silahlandırdıkları ilk çete reisleri Vasil Usta ve Dimitrios Haralambidis, başta olmak üzere Ruslar'ın yardımları ile Türkler'i öldürmeye ve Türk köylerini yakmaya başlamışlardır."

836. Çiçek, R. Sakarya Savaşı Öncesinde Karadeniz'de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (3/10), 1992, ss. 171-172.

837. Rum çeteleri 1921 yılı sonuna kadar, 1641 Türk'ü öldürmüş, 323 Türk'ü yaralamış, 3723 evi yakmış, 1.000.000 lira değerinde hayvan ve 1.000.000 lira değerinde ziynet eşyası gasp etmişlerdir. (Ertuna, *Türk İstiklal Harbi...*, s. 289).

n. Koçgiri Ayaklanması (1919-1921):

Koçgiri Ayaklanması[838]; "Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık ve Kuruçay ilçeleriyle Hamo, Zamara bucakları ve bunları çevreleyen 135 köyü kapsayan bir alana yayılmıştı." Yine Ertuna'ya göre bu bölgenin genişliği yaklaşık 2000 kilometre karedir. Ayaklanma bölgesinin arazi yapısı genel olarak dağlık ve sık ormanlık olarak karakterize edilebilir. Kısacası Dersim arazisi engebeli, sık ormanlık ve karmaşık bir yapıdadır.

Yıldızeli Ayaklanması'ndan dolayı aranmakta olan Zalim Çavuş ve beraberindeki asker kaçaklarını yakalamak üzere Zara'nın İmranlı kazasına gelen 6'ncı süvari Alayı'na bu kişiler teslim edilmedi ve alaya saldırıldı. Alay komutanı ve dört er şehit edildi, kalan personel esir edilerek, silahlarına el konuldu. Ayaklanmanın asıl nedeni ise; aşiret reislerinin 11 Mart 1921 tarihinde TBMM Başkanlığına çektikleri telgrafta şu şekilde belirtilmektedir[11]: "Zara merkezi hariç olmak üzere çoğunluğu Kürtlerle meskûn olan Koçgiri, Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının mümtaz bir vilayet haline getirilmesini, yerli Kürtlerden bir vali tayin edilmesini, adliye ve mülkiye memurlarının gene vazifeleri başlarında kalmasını arz ederiz."

Asilerin hedefi[839]; Sevr Antlaşması'nın tatbik edilmesini sağlamak ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim illerini kapsayan bağımsız bir Kürdistan devleti kurmaktır.

Ayaklanma Koçgiri Aşireti Reisi Haydar Bey ve kardeşi Alişan Bey tarafından sevk ve idare edilmiştir. Ayrıca asilerin Baytar Nuri Dersimi aracılığıyla Kürdistan Teali Cemiyeti ile bağlantılı olduğu da tespit edilmiştir. Asilerin başında ise, bölgede eşkıyalık yapan Zalim Çavuş, Karamanlı Nuri ve Kör Rıfat bulunmaktadır. Ayrıca Koçgiri aşiretinin ileri gelenlerinden Alişir, Kâzım, Hasan Askerî ve Mehmet İzzet de ayaklanmada yer almışlardır.

838. A.g.e., s. 259.
839. Dersimi, M. N. *Hatıratım.* (Genişletilmiş Baskı.) (İstanbul: Doz Yayıncılık, 1997), s. 142; Mumcu, U. *Kürt - İslâm Ayaklanması, (1919-1925).* (İstanbul: Tekin Yayınları, 1991), s. 38.

Koçgiri Ayaklanması, Kürdistan Teali Cemiyeti'ni içeren siyasi ve Koçgiri aşiretini içeren askerî hiyerarşileri bir arada bulundurduğundan, bir paralel hiyerarşi yapısındadır. Bu noktada Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yapısı ve işleyişinden bahsetmekte yarar vardır. Kendisini, 1908'de kurulan Osmanlılık ideolojisine bağlı bir hayır cemiyeti görünümündeki Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti'nin devamı gibi göstermek isteyen bu cemiyetin asıl amacı[840], mütarekenin yarattığı elverişli ortamdan yararlanarak bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı.

Göldaş'a göre cemiyetin kurucuları[841]; Seyyid Abdülkadir (Başkan), Emin Ali Bedirhan (1. Başkan yardımcısı), Fuad Paşa (2. Başkan yardımcısı), Hamdi Paşa (Genel Sekreter), Seyyid Abdullah (Muhasebeci, Seyyid Abdülkadir'in oğlu), Miralay [Cibranlı] Halid Bey, Miralay Mehmed Ali Bedirhan Bey, Mehmed Emin Bey, Hoca Ali Efendi, Şefik Ervasi, Şükrü Baban, Fuad Baban, Fethullah Efendi, Şükrü Mehmed'ti. Cemiyetin kuruluş tarihi hakkında farklı yazarların farklı görüşleri bulunmaktaysa da, bulgular 1918 sonu ile 1919 başını işaret ediyor.

Göldaş'a göre[842], İstanbul'da çeşitli okullarda öğrenim görmekte olan ve Kürtler'in yaşadığı bölgelerin mülk sahibi aileleri ile aşiret çocukları Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin etkin kadrolarını oluşturmaktaydı. Van Bruinessen[843], cemiyetin "10.000, sonra da 15.000 Kürdü (İstanbul'daki toplam Kürt nüfusun yaklaşık % 50'si) kucakladığını iddia ettiğini" belirtir.

Cemiyet kurulduktan kısa bir süre sonra[844], Diyarbakır, Elazığ, Arapkir, Garzan, Hozat'ta şubeler açmış; bu sırada bizzat örgüt tarafından görevlendirilen Nuri Dersimi ve Alişer'in çabalarıyla da Sivas-Koçgiri bölgelerinde Ümraniye, Beypınarı, Celalli, Sincan, Hamazımara ve Domurca ile 8 Mayıs 1919'da da Siirt'te de birer şube açılmıştır.

840. Tunaya, T. Z. *Türkiye'de Siyasi Partiler II: Mütareke Dönemi.* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), s. 187; Aytepe, O. Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti. *Toplumsal Tarih Dergisi.* (29/174), Haziran 1998a, ss. 329-330.
841. Göldaş, İ. *Kürdistan Teali Cemiyeti.* (İstanbul: Doz Yayıncılık, 1991), s. 26.
842. A.g.e., s. 39.
843. Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, s. 346.
844. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, ss. 189-190.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin emsallerine göre çok da etkin olmadığını söylemek mümkündür. Cemiyetin şöhretinin davası yolundaki etkinliğinden değil, üyelerinin şöhretinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Koçgiri Ayaklanması'ndaki payı ise, lider kadrosunun bu cemiyete üye olması ve bir kısım finansmanını sağlamaktan daha fazla olamamıştır. Kaldı ki; ayaklanmaya katılan aşiret mensuplarının Kürtçülük davası güttükleri de şüphelidir.

Nitekim başlangıçtan beri Nehrîler ve Bedirhaniler arasındaki çekişmenin gölgesinde kalan cemiyet; Emin Ali Bedirhan 1920'de ayrılarak Kürt Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti'ni kurduktan ve 1922 yılında İstanbul Hükümeti tarafından yasaklandıktan sonra etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

Çatışma süresi 98 gün[845] olan ayaklanma, İkinci İnönü Muharebesi[846] ile yakın zamanlı başlamıştır. Ayaklanmanın Rus, İngiliz ve Fransız kaynaklı dış desteği Kürt Teali Cemiyeti üzerinden, dolaylı bir şekilde işlemiştir. Asiler, ayaklanmanın başlangıcından itibaren Alevi köylerine yönelik propaganda yapmışlarsa da halk desteği temin edilememiştir. Koçgiri Ayaklanması tipik bir köylü ayaklanmasıdır. Şehir çatışması yaşanmamıştır. Asilerin 6185[847] kişilik mevcuduna karşılık; Merkez Ordusu birlikleri[848], 3161 er ve 1351 hayvandan müteşekkildir. Asilerin silah miktarı 2500 tüfekten ibarettir. Merkez Ordusu birliklerinde ise toplam 2750 tüfek, 3 hafif makineli tüfek, 18 ağır makineli tüfek ve 13 top bulunmaktaydı.

Ayaklanmanın doğrudan din ve mezhep saikıyla yapıldığına

845. Resmî kayıtlarda 6 Mart-17 Haziran 1921 tarihleri arasında meydana geldiği görülen ayaklanma açısından; bu tarihlerin çatışma süresini ifade ettiği değerlendirilmektedir. Öte yandan bu ayaklanma, 1919 yılından beri hazırlanmakta olan örgütlü bir faaliyetti. Atatürk bunu *Nutuk*'ta şöyle tespit eder (Atatürk, *Nutuk*, s. 303): "Efendiler, 1919 yılı içinde, millî teşebbüslerimize karşı başlayan iç isyanlar, sür'atle memleketin her tarafına yayıldı. (...) İmranlı, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağnazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu."

846. İkinci İnönü Muharebesi 23 Mart 1921 günü Yunan Ordusu'nun İnönü mevzilerine taarruzu ile başlamıştır.

847. *Kollektif Çalışma*, s. 94. Ertuna (*Türk İstiklal Harbi...*, s. 271), asilerin kesin mevcudunun bilinmemekle birlikte tahminen 3000 civarında olabileceğini iddia eder. Bu araştırmada 6185 rakamı daha gerçekçi bulunmuş ve bu rakam esas alınmıştır.

848. Ertuna, *Türk İstiklal Harbi...*, ss. 271-272.

dair deliller yetersizdir. Ancak, ayaklanma süresince Alevi köylerine yönelik olarak yapılan propaganda; asilerin mezhep ayrılığını istismar ederek, sempatizan kazanmaya çalıştıklarını göstermektedir. Asilerin Çengelli Dağ bölgesini ana üs olarak kullandıkları ve lojistik ihtiyaçlarını civar köylerden karşıladıkları, bu bölgede ele geçirilen sürü hayvanları ve erzaklardan anlaşılmaktadır.

Aşiret-kabile yapısına sahip olan asilerin, otorite karşıtı stratejiyi izledikleri söylenebilir. Kullanılan asi taktikleri, yıkıcı eylemler kategorisindeki terörizm ve gerilla faaliyetleri ile sınırlıdır. Yapıcı eylemlerin ise kullanılamadığı anlaşılmıştır. Asilerin personel temini için aşiret mensuplarından yararlandıkları, bunun dışında kalan yerlerde apolitik teşviklere ve zorlamalara başvurdukları söylenebilir. Örneğin Haydar Bey, Alişir'e yazdığı bir mektupta her kabileden 50 kişinin Koçgiri'ye yardıma gelmesini ister. Ayaklanmanın büyük ölçüde yağma ve çapul eylemleri ile finanse edildiği, ayrıca Kürdistan Teali Cemiyeti'nden para yardımı aldığı anlaşılmaktadır.

15 Mart 1921'de Elazığ, Sivas, Dersim bölgesinde sıkıyönetim ilan ederek, Merkez Ordusu Komutanlığı'na Sakallı Nurettin Paşa'yı tayin eden karşı koymanın, dört safhalı bir strateji izlediği görülmektedir: Birinci safhada asiler ikna edilmeye çalışılmıştır. Hazırlık ve tertiplenme safhası olarak adlandırılabilecek ikinci safhada, birlikler ayaklanma bölgesine tertiplenirlerken, asilere ve bölge halkına ayaklanmanın sona erdirilmesi ve asilere destek verilmemesi yönünde uyarılar yapılmıştır. 48 saat içinde silah bırakmayan, bozguncuları ve yağma mallarını teslim etmeyen herkes asi sayılacaktır. Üçüncü safha ayaklanmanın bastırılması, dördüncü safha ise takip ve temizleme harekâtı olarak adlandırılabilir. Topal Osman Ağa komutasındaki Giresun Alayı ayaklanmayı bastırma harekâtına katılan sivil kuvvetlerdir. Ayrıca yerel halkın köylerini asilere karşı savunmak üzere müfrezeler teşkil ettiği de görülmektedir.

Ayaklanmada her iki tarafın da propaganda faktörünü kullandıkları görülmektedir. Kürdistan Teali Cemiyeti'ne yazılan Koçgiri

aşireti reisi Haydar Bey ile Alişir, cemiyetin çıkardığı *Jepin* adındaki gazeteyi bölge halkına dağıtmaktaydılar[849]. Aslında Zalim Çavuş'u yakalamak için Zara'ya gelen 6'ncı Alay hakkında yayılan "Kürtler'i yok etmek maksadıyla geldiği söylentisi" asileri harekete geçirmekte kullanılan bir diğer propaganda aracıdır. Koçgiri Ayaklanması'nın, hedeflerine ulaşamadığı için, asilerin başarısızlığıyla sonuçlandığı söylenebilir.

6. CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ AYAKLANMALAR:

o. Nasturi Ayaklanması (7 Ağustos-30 Eylül 1924):

Nasturi Ayaklanması'nın gerçekleştiği coğrafya; Hazil Çayı'nın doğusu ile Çölemerik[850] güneyi arasında kalan yaklaşık olarak 4000 kilometrekarelik bölgedir. Ayaklanma bölgesinin coğrafi özellikleri Seyyid Ubeydullah Nehri Ayaklanması (1880-1882) bölümünde açıklandığı gibidir.

7 Ağustos 1924'de, Hakkâri'den Çal'a[851] denetleme maksadıyla gitmekte olan Hakkâri valisi Halil Rıfat Bey ve yanında bulunan İl Jandarma Komutanı binbaşı ile beraberindeki müfrezeye Han Gediği mevkiinde pusu kuran 200 kadar Nasturi, Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin Bey'i ve birkaç jandarma erini şehit ettikten sonra valiyi esir almışlardır. Akgül'e göre[852] bu olaya karışanlar cezalandırılma korkusu ve elebaşları ile İngilizlerin köylüler arasında yaptığı tahrik sonucu isyan etmiştir. Ayaklanmanın asıl nedeni ise; Musul sorununda Türkiye'nin haksız olduğunu göstermek; İngiltere'nin elini güçlendirirken Türkiye'nin elini zayıflatmaktır[853]. Asilerin hedefi ise; Irak sınırının güney tarafında toplanan Nasturiler'le birleşerek ayrı bir hükümet kurmak ve Musul Sorunu'nun İngiltere'nin lehine çözülmesini sağlamaktır.

Nasturi cemaatinin kendine has dinî aşiret yapısı gereğince bu ayaklanmanın ruhani ve siyasi lider Mar Şamun'dan bağımsız düşü-

849. A.g.e., s. 261.
850. Bugün Hakkâri ilinin merkez ilçesidir.
851. Bugün Hakkâri ilinin Çukurca ilçesidir.
852. Akgül, S. *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı.* (Ankara: Berikan Yayınları, 2004c), ss. 107-108.
853. A.g.e., s. 93.

nülmesi mümkün değildir. Öte yandan olaylarda Nuhup kabilesinin reisi Gülyano, Aşağı Tiyari'den Hoşabe gibi aşiret reislerinin adları da geçmektedir. Asilerin örgüt yapısı aşiret ilişkilerine dayanan klasik askerî hiyerarşiye sahiptir. Bununla birlikte İngiltere tarafından açıkça desteklenip koordine edildiği için, dış destekle ilişkisi açısından paralel hiyerarşi olarak da değerlendirilebilir. Asiler, Nasturi aşiretlerine mensup Hıristiyan köylülerdir.

İngiltere ile Musul görüşmelerinin sürdürüldüğü tarihlere rastlayan ve 54 gün süren ayaklanma, Hangediği'nde Hakkâri Valisi'nin esir ve Jandarma Komutanının şehit edilmesiyle başladı. Hallı'ya göre[854] asilerin mevcudu 8000 kadar olup, 1000 kadar silah çıkaracakları öğrenilmiştir. Ayrıca sınırın Irak tarafında, Zaho, Umadiye, Akra, Zebar ve Revandiz'de konuşlu yaklaşık 2500 mevcutlu Nasturi birlikleri bulunmaktadır. Sınır ötesindeki Nasturilerin üç topçu bataryası ve desteğinde, Musul'da konuşlu 12 adet İngiliz uçağı da vardır. Karşı koyma kuvvetleri ise yaklaşık olarak 8000 piyade ve 1500 süvariden oluşmaktaydı. Yine bu birliklerin desteğinde 10 adet topçu bataryası ve 8 uçak bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in yeni kurulmuş olması ve Irak hududunun henüz tam olarak belirlenmemiş olması nedeniyle, bölgede kolluk kuvvetlerinin ve kamu otoritesinin henüz tesis edilemediği anlaşılmaktadır.

Asilerin Hıristiyan ve Nasturi olmaları ayaklanmaya dış desteği arttırırken, halk desteğini azaltıcı etki yapmıştır. Ancak dış desteğin pasif düzeyde kaldığı, sağlanan yegâne aktif dış desteğin İngiltere kaynaklı olduğu görülmektedir. Hatta İngiliz uçakları birkaç kez hududu geçerek, takip birliklerine ateş açmışlardır. Nasturiler kendi aşiretleri ve sınır ötesindeki muadilleri dışında bir aktif ve pasif iç destek elde edememişlerdir.

Nasturiler, sınır ötesindeki Zaho, Akra, Umadiye ve Feşahbur'da güvenli üslere sahiptirler. Türk merkezî hükümetinin otoritesini tesis etme çabalarına tepki olarak çıkan ayaklanmada Nasturi Hıristiyanlığı'nın ana dayanak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Asilerin otorite karşıtı ayaklanma stratejisine uygun hareket ettikleri söylenebilir. Genel olarak gerilla savaşına dayalı yıkıcı ayaklanma

854. Hallı, R. *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları (I, II)*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992), s. 51.

taktikleri kullanılmış, yapıcı taktiklerin yapılmasına olanak kalmamıştır. Asilerin finansmanı kendi kaynaklarından ve Irak'taki İngiliz yönetimi tarafından sağlanmıştır. Keravi, Gürür, Gılıgoyan, Şikak, Gavdan, Menhuran, Pavrız, Bardino ve Zeşiriki aşiretlerinden ayaklanmaya karşı koymada sivil kuvvetler olarak yararlanıldığı görülmektedir.

Ayaklanma kesin olarak bastırılamamış ve asilerin çoğunluğu hududun ötesine kaçmıştır. Hallı'ya göre[855] "gerçekte Türk kuvvetleri, ne asiler üzerinde ve ne de Musul meselesinin nihai çözümüne etkili olacak bir başarı elde edebildiler."

ö. Şeyh Said Ayaklanması (1923-1926):

Ayaklanma coğrafyası; Piran [Dicle] merkezli olmak üzere, Eğil, Darahini [Genç], Çapakçur [Bingöl], Maden, Siverek, Ergani, Varto, Elazığ'ı kapsar ve kuzeyde Erzurum ve Erzincan, güneyde Diyarbakır, doğuda Bitlis, Muş, Van bölgeleri ile çevrilidir. Ayaklanma[856] 200 kilometre genişliğinde, 300 kilometre derinliğinde yaklaşık olarak 30.000 kilometrekarelik bir sahada cereyan etmiştir. Ayaklanma bölgesinin coğrafi özellikleri Bedirhan Bey Ayaklanması (1843-1847) bölümünde açıklanmıştır.

Ayaklanmanın saikı hakkındaki görüşler, iki başlık altında toplanabilir. Birinci grup, ayaklanmanın şeriat taraftarı irticacı kesimlerce çıkarıldığını savunurken; ikinci grup ayaklanmanın Kürt milliyetçiliği davasına hizmet eden ve Kürdistan'ın bağımsızlığını amaçlayan bir hareket olduğu konusunda ısrarcıdır. Hadiseye ayaklanma kuramları ve doktrin açısından yaklaşan bu çalışmada, her iki görüşün de doğru, ama aynı zamanda her iki görüşün de ayaklanmanın nedenlerini ortaya koymakta yetersiz kaldığı iddia edilmektedir. Ayaklanmanın basit bir irtica saikına dayandırılamayacak kadar önemli olduğu doğrudur. Pekâlâ, bu durumda, Şeyh Said ve benzer ifade verenlerin mahkemedeki ifadelerini nereye koymak gerekir? Ya da ayaklanma irtica ile özdeşleştirilecekse, Cibranlı Halit ve Kürdistan İstiklâl Komitesi'nin eylemleri ne anlama gelmektedir?

855. A.g.e., s. 110.
856. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 135.

Bu noktada ayaklanma doktrininin ve kuramsal yaklaşımın yardımına ihtiyaç duyulmaktadır[857]. Hatırlanacağı üzere doktrin asi liderlerinin destek bulmak için etkileyici ve ikna edici gerekçeler arayışında olduğunu tespit eder. Bu gerekçeler, sıklıkla her toplum ya da kültür içinde var olan çözümlenmemiş çelişkilerdir. Bu çelişkiler gerçek sorunlar olabileceği gibi, asilerin propagandası ya da yanlış bilgilendirmesiyle yapay olarak da oluşturulabilir. Öte yandan ayaklanmanın etkin bir şekilde analiz edilebilmesi için onun stratejik, operatif ve taktik hedefleri belirlenmelidir.

Bu nedenle kanımızca gerek irtica saikını savunanlar, gerekse milliyetçi saikı savunanlar, kendilerini öznel yaklaşıma mahkûm etmektedirler. Çünkü bir saikı savunmak, doğal olarak diğerini göz ardı etmeyi ya da küçümseme sonucunu doğurmaktadır. Bu ise sorunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Konuya yönelik sağduyulu ve analitik bir yaklaşımın, daha sonuç alıcı olabileceği değerlendirilmektedir. Böylece Şeyh Said Ayaklanması'yla ilişkili olarak, ilk bakışta çatışıyor gibi görünen iddiaların tamamı, kendisine uygun bir yer bulabilecektir.

Ayaklanmanın gerekçesi; Cumhuriyet idaresinin hilafetle vücut bulan dinî değerlere saldırdığı iddiasıdır. Van Bruinessen'e göre[858], "Mart 1924 yılında halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte Türk-Kürt kardeşliğinin en önemli sembolü ortadan kalkmış oluyordu. Artık Ankara Hükümeti'ni dinsizlikle lanetlemek mümkün olmuştu." Ayaklanmanın asıl nedeni ise; Cumhuriyet rejiminin giriştiği inkılâp hareketlerine ve Türk milliyetçiliğini esas alan yaklaşımına tepkidir. Dönemin Elazığ Valisi Hulusi Bey, ayaklanmanın ekonomik nedenlerine de dikkat çekmektedir. Hulusi Bey *Vakit* gazetesi muhabirine vermiş olduğu bir mülakatta[859], Aşar Vergisi'nin bir senelik hâsılatının 35-40 milyon lira iken hükümetin, büyük bir fedakârlıkla bu büyük varidatı kaldırdığını ve böylece iktisâdi inkılâp gerçekleş-

857. Bkz. Üçüncü Bölüm s. 80.

858. Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, s. 413.

859. Vakit, 11 Nisan 1925, s.1; akt. Deniz, M. *Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ, 2007), s. 7.

tirdiğini belirtir. Hulusi Bey'e göre, binlerce liraya iltizama verilmesi gereken koca köyleri 50-60 liraya alan ağalar, aşar vergisinin kaldırılmasından memnun olmamışlardı.

Ayaklanmanın stratejik hedefi; bağımsız bir Kürdistan kurmaktır. Ayaklanmanın liderleri[860], "bağımsızlığa göz dikmişlerdi ve bunu İngiltere tarafından destekleneceğini umdukları bir isyanla sağlamayı amaçlıyorlardı." Ayaklanmanın operatif hedefi; ayaklanma bölgesinde dinî otoriteyi tesis etmek ve şer'î hükümleri hâkim kılmaktır. Ayaklanmanın taktik hedefi ise; ayaklanma bölgesindeki Cumhuriyet idaresinin aygıtlarını ortadan kaldırmak ve denetimi ele geçirmektir.

Ayaklanmanın lider kadrosu Kürdistan İstiklâl Komitesi[861] üyelerinden oluşmaktadır. Şeyh Said Ayaklanması klasik paralel hiyerarşinin örneklerinden birisidir. Ancak bu iddiaya, örgüt yapısının tamamlanamamış olduğunu eklemekte yarar vardır. Buradan hareketle Kürdistan İstiklâl Komitesi'nin örgüt yapısını incelemek uygun olacaktır.

Kürdistan İstiklâl Komitesi ile ilgili birincil kaynaklara henüz ulaşılamamış olduğunu başlangıçta söylemek gerekir. Pek çok araştırmacı bu konudaki en ayrıntılı bilgiler konusunda; Bitlis Divan-ı Harbi Örfîsi'nde[862] görülen dava dosyasını işaret etmektedir. Öte yandan örgütün varlığına ve faaliyetlerine ilişkin bilgileri ikincil kaynaklardan da edinmek mümkündür. Örneğin Olson[863], İngiliz Kraliyet Hava Bakanlığı raporlarından, Eylül 1924 itibarıyla örgüt üyelerinin tam bir listesini çıkartmıştır. Söz konusu liste 3-4 Eylül 1924 tarihinde[864] "sözleşerek firar" cürümü işleyen subayların,

860. Kirişçi ve Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, s. 109.

861. Olson'a göre (*Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları...*, s. 72), "Şeyh Said isyanına yol açan olaylardan sorumlu olan milliyetçi Kürtler örgütü *Ciwata Azadî Kurd* (Kürt Özgürlük Cemiyeti) idi; daha sonra *Ciwata Xweseriya Kurd* (Kürt İstiklal Cemiyeti) adını aldı ve kısaca *Azadî* denildi."

862. 1870'den 1960'a kadar uygulanan Askerî Mahkeme sistemidir.

863. A.g.e., ss. 247-251.

864. Van Bruinessen ve Olson bu hadiseyi "Beytüşşebap Ayaklanması'" olarak ifade etseler de, ortada bir ayaklanma yoktur. Pek çok araştırmacı da bu yazarlara atfen, kasıtlı ya da kasıtsız olarak 1924 tarihli "Beytüşşebap Ayaklanması'"ndan bahseder. Aslında hadise (Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 71), 7 Ağustos'ta başlamış olan Nasturi Ayaklanması'nı bastırmakla görevli Beytüşşebap Grubu'ndan; Yüzbaşı İhsan Nuri, Teğmen Rasim, Teğmen Tevfik ve Teğmen Vanlı Hurşit ile 351 kişilik bir askerî birliğin silahlarıyla ve bir miktar erzakla birlikte emre itaatsizlik ve firar etmelerinden ibarettir. Van Bruinessen ve Olson'un haklı oldukları konu ise, bunun İngiliz birliklerine iltihak etmek maksadıyla; bu dört subay tarafından önceden tasarlanmış, planlı ve organize bir hareket olduğudur. Ancak, her nedense bu firar hadisesine gereğinden fazla bir önem atfedilmektedir. Hadisenin; çok sayıda askerin mevcut yönetimden hoşnutsuz olduğunun kanıtı gibi kullanılmaya çalışıldığı değerlendirilmektedir. Ancak, bu hadisenin bu anlamın yüklenebileceği kadar önemli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü firara

sığındıkları İngiliz birliklerine verdikleri ifadelere dayanır. Ancak örgütün varlığından ilk bahseden Van Bruinessen'dir. Yazar *Ağa, Şeyh, Devlet* adlı eserinde, örgütün kuruluşu hakkında şu bilgileri verir[865]:

> Türkiye sınırları içinde de 1923'te yeni bir örgüt kuruldu. Adı Azadî'ydi (Özgürlük) ve daha önceki örgütlerden farklı bir yapısı vardı. Bu örgütün çekirdeğini oluşturanlar, birkaç etkin şahsiyet hariç, kalburüstü şehirliler değil, çoğunlukla askerî deneyime sahip kişilerdi. En önemlisi, bu örgütün karargâhı İstanbul ya da Ankara'da değil, 8. Ordu'nun[866] ikametgâhı olan Erzurum'daydı.

Van Bruinessen'in bu ilk tespitinden sonra, Sasuni[867] ve Olson[868] gibi araştırmacıların; Nuri Dersimi, İsmail Hakkı, Cibranlı Halit gibi asi liderlerine dayanarak elde ettiği bulgular, örgütün kuruluş tarihinin 1920 sonları ile 1921 başlarına kadar gittiğini göstermektedir. Öte yandan Mesut, 4604 numaralı İngiliz belgesine dayanarak[869]; Seyyid Abdülkadir başkanlığında 1918-1919 yılında İstanbul'da kurulan örgütün, hükümetin kuşkuları sebebiyle karargâhını Erzurum'a taşıdığını tespit eder. Alakom'a göre[870], "Erzurum, Şeyh Said Ayaklanması'nın kaynağını ve nüvesini teşkil etmiştir." Burada ayaklanmanın örgütlenmesiyle ilgili genel bir bilgi vermekte de yarar görülmektedir. Tablo 3-6, ayaklanmanın genel örgüt yapısını vermektedir.

---

karışan erlerin, bu subayların sözleşmelerinden haberlerinin olmadığı ve emir üzerine hareket ettikleri anlaşılmıştır. Kısa bir süre sonra da erlerin büyük bir çoğunluğu geri dönmüşlerdir. Dolayısıyla ortada bir hoşnutsuzluk ve taraf değiştirmeden bahsedilecekse bunun; başta bu subaylar ve onlarla kalmayı tercih eden az sayıda askerle sınırlı olduğu kolaylıkla söylenebilir. Nitekim Olson'un verdiği (*Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları...*, s. 251, EK-III), "Beytüşşebap Başkaldırı Hareketi'nden Sonra Firar Etmiş Olan Kürt Zabitlerin Listesi" toplam 32 kişidir. Üstelik bilgi, "zabit listesi" adıyla verilmesine rağmen, listede 11 subayın yanında, 15 er, 6 tane de sivil (1 kaymakam, 1 öğretmen, 2 şeyh ve 2 imam) bulunmaktadır. Özetle, Eylül 1924'teki "Beytüşşebap Olayı" çok küçük bir grubun taraf değiştirmesinden ibarettir.

865. Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, ss. 348-349.

866. Erzurum'da 8'inci Ordu karargâhı değil, 8'inci Kolordu karargâhı bulunmaktadır. Bu ifade büyük bir olasılıkla çeviri hatasıdır.

867. Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri...*, ss. 169-171.

868. Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları...*, s. 72.

869. Mesut, A. *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958.* (Uppsala, İsveç: Deng Yayınları, 1992), ss. 143-153.

870. Alakom, R. *Kars Kürtleri.* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2009), s. 259.

KOMİTE HİYERARŞİSİ (PLANLAYICILAR)		DİNÎ HİYERARŞİ (İCRACILAR)	
Lider	Cibranlı Miralay Halit Bey	**İstanbul**	Seyyid Abdülkadir (Lider)
Siirt	Yüzbaşı İhsan Nuri		Seyyid Mehmed
Malazgirt	Haydaranlı Kör Hüseyin Paşa		Palulu Kör Sadi
Varto	Hasananlı Miralay Halit Bey	**Yerel**	Şeyh Said (Lider)
Bitlis	Yusuf Ziya Bey		Şeyh Bahattin (Said'in kardeşi)
Mutki	Hacı Musa		Ali Rıza (Said'in oğlu)
			Sadreddin (Said'in oğlu)
			Melikanlı Şeyh Abdullah
			Molla Abdülmecid Efendi

Tablo 3-6: Şeyh Said Ayaklanması'nın Örgüt Yapısı[871]

Tablo 3-6'da yer alan Şeyh Said'in, Kürdistan İstiklâl Komitesi'ne girişiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Van Bruinessen, Olson, Alakom ve Sever'e göre Şeyh Said, Cibranlı Halit'in eniştesi olması nedeniyle, Yusuf Ziya'nın teklifi sonucunda örgüte girmiştir. Bazı araştırmacılara göre ise Şeyh Said'in örgüte girmesinde, Mutki aşireti reisi Hacı Musa'nın etkisi büyüktür. Elde edilen bulgular, birinci görüşün daha ağır bastığını göstermektedir. Bununla birlikte Hacı Musa'nın da destekleyici etkisinden bahsetmek mümkündür.

Örgütün yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgiler, Cibranlı Halit'in torunlarından Tahsin Sever tarafından yayınlanan *1925 Hareketi Azadî Örgütü* adlı çalışmadan edinilmektedir[872]:

Örgüt, illegal bir çekirdek ve buna bağlı cephe tipi bir örgütlenmedir. Askerî ve siyasi bir örgütlenmedir. Çekirdek örgüt, hücre sistemi ile çalışmakta ve şifre ile haberleşmektedir. (...) 1921-1922

871. Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları...*; Alakom, *Kars Kürtleri;* Sever, 2010; Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*
872. Sever, T. *1925 Hareketi ve Azadi Örgütü.* (İstanbul: Doz Yayınları, 2010), ss. 138-144.

yıllarında gerek açıktan ve gerekse de gizli olarak faaliyet yürüten bütün siyasi parti ve örgütler Kürdistan İstiklâl Komitesi'nin bayrağı altında birleşerek bir bütünlük oluşturdular. (...) Sonraları Şeyh Said İsyanı adını alan hareketin başlangıç tarihi 1920 yıllarının başlarına gidiyor. 1923 Mayıs ayında tüm Kürt yeraltı gruplarının harekete geçmesi ile Azadi Kürdistan, Kürdistan Özgürlük Komitesi'nin başkanlığında tek bir örgütte birleşme imkanı yaratıldı. Örgüt konspirateryal[873] karakter taşıyordu ve her birisi beş kişiden olan gizli gruplardan oluşuyordu. Komitenin Başkanı Albay Cibranlı Halit Bey'dir. Komite ordu içinde de örgütlendi ve subayların bir bölümünü kendi yanma çekti. Bunlar arasında Irak kökenli olanlar vardı ve bunlar da Bağdat ve Halep ile bağ kurulmasını kolaylaştırdı. İsyan şeyhler tarafından değil, esas olarak, başında Türk ordusunda Albay Cibranlı Halit Bey, gazeteci Kemal Fevzi, Doktor Fuat gibi tanınmış aydınların bulunduğu *Azadî Kürdistan Komitesi* tarafından hazırlandı.

Kaynaklarda Şeyh Said Ayaklanması'nın 13 Şubat-31 Mayıs 1925 tarihleri arasında meydana geldiği görünse de, bunun fiilî çatışma süresi olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan hazırlık faaliyetleri ve artçı küçük ayaklanmalar da göz önüne alındığında, ayaklanmanın 1923-1926 yıllarını kapsadığı söylenebilir. Şeyh Said Ayaklanması, Kürt milliyetçiliği ve Hilafet'in ihyası gibi bir takım gerekçelere dayandırılmaya çalışılsa da, ardındaki Musul sorununu göz ardı etmek mümkün değildir. Nitekim ayaklanmanın, Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun Musul'da bulunduğu Kasım 1924-Temmuz 1925 dönemine rastlaması, tesadüften çok daha öte bir anlam içerir. Minorsky de aynı görüştedir[874]: "Komisyon tartışmalı bölgede soruşturma gezisindeyken, Türkiye'de bir ölçüde sonraki görüşmeleri etkileyen belli olaylar meydana geldi. (...) Türk basını Bitlis ve Diyarbakır arasındaki bölgede bir Kürt ayaklanması hakkında ilk haberleri verdi."

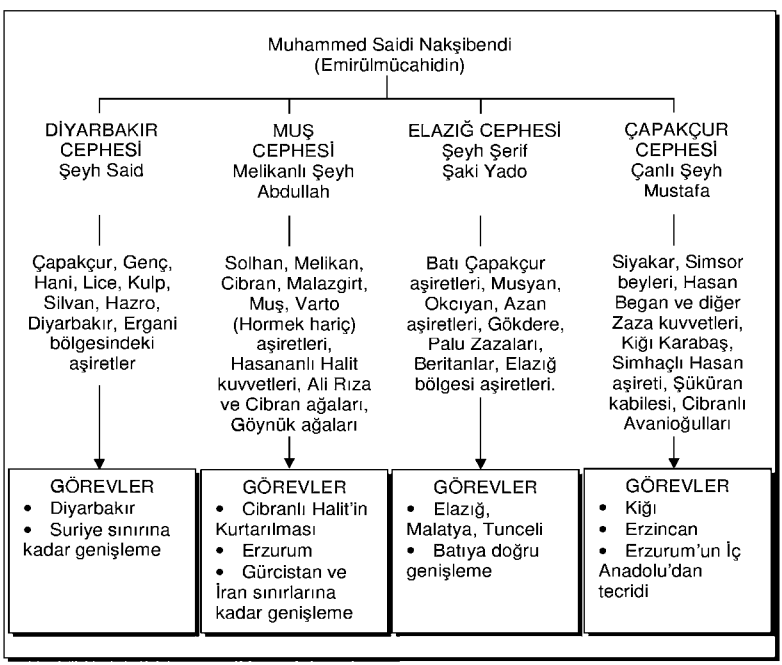
Şeyh Said Ayaklanması'na karşı koyma harekâtı, Kasım-Aralık 1924'te Kürdistan Bağımsızlık Komitesi lider kadrosunun tutuklanmasıyla başlamış sayılır. Bu kapsamda örgütün lideri Cibranlı Halit,

873. Komplocu anlamında kullanılmıştır. Bu da örgütün çağındaki emsallerine benzer şekilde Carbonari tipi yapılanmayı kullandığını gösterir.
874. Minorsky, V. *Musul Sorunu*. (İstanbul: Avesta Yayıncılık, 1998), s. 44.

Yusuf Ziya, Hacı Musa, Nasturi Ayaklanması'ndaki ihanetlerinden dolayı tutuklandılar.

Tutuklamalar ayaklanmanın hazırlıklarını olumsuz yönde etkilemiş, tutuklanmamış olan dinî liderler arasında paniğe yol açmış ve ayaklanmanın vaktinden önce başlamasına neden olmuştur. Ayaklanmaya iştirak eden asi mevcudu tam olarak tespit edilmemekle birlikte, Diyarbakır kuşatması sırasında 20.000'e ulaştıkları bilinmektedir[875].

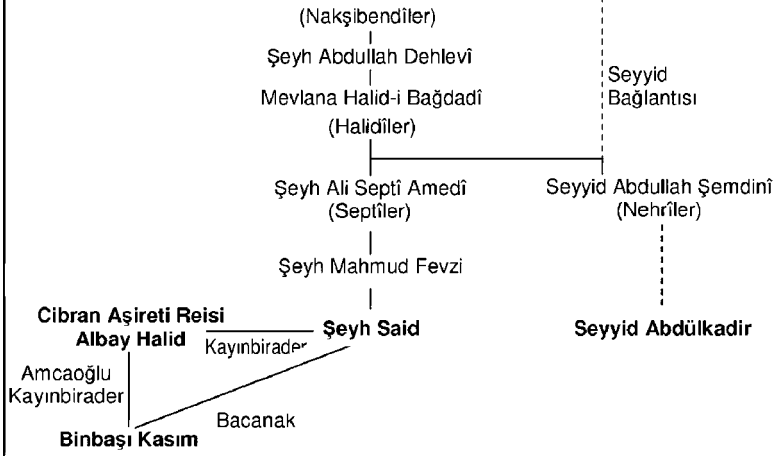
Farklı kaynaklardan elde edilen bulgular ışığında[876], bu sayının diğer ayaklanma cepheleriyle birlikte 25.000 kadar olması kuvvetle muhtemeldir. Şeyh Said[877] İstiklâl Mahkemesi duruşmalarında, dört ayaklanma cephesi kurduğunu ve kuvvetlerini bu görev bölümüne göre dağıttığını ifade etmiştir. Şekil 3-4 ayaklanmanın kuvvet yapısını göstermektedir.

875. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 134.
876. A.g.e.; Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları...*; Sever, *1925 Hareketi ve Azadi Örgütü.*
877. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*; s. 135.

Karşı koymanın ise ayaklanmanın başlangıç safhasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, Büyük Taarruz'dan sonra yapılan terhislerin neden olduğu kuvvet boşluğudur. Gerçi Erikan'a göre[878], bu yapılmasaydı zaten 30.000'i aşmış olan firarın önüne geçmek mümkün olamayacaktı. Kısacası halkın, hem büyük zaferin getirdiği rahatlığın, hem de 1911'den beri kesintisiz savaşmanın neden olduğu yılgınlığın etkisiyle evine dönmek istediği; hükümetin de bunu terhislerle kontrollü bir hale getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Öte yandan ordu, Hakkâri bölgesinde Nasturi Ayaklanması'nın artıklarını temizlemekle meşguldü. Bu nedenle de ayaklanma, 13 Şubat'tan Nisan'a kadar hızlı bir gelişme göstermiştir. Ancak, bütün bu olumsuzluklara rağmen halk, ilan edilen kısmî seferberliğe hızla yanıt vermiş ve karşı koyma kuvveti yaklaşık olarak 40.000 mevcuda ulaşmıştır.

Şeyh Said Ayaklanması din ve mezhep unsurunun en etkin olduğu ayaklanmalardan birisidir. Öyle ki, ayaklanmanın planlayıcı lider kadrosu tutuklandıktan sonra, ayaklanmayı sevk ve idare edenler bu dinî liderler olmuşlardır. Bunların başını çeken Şeyh Said'in karmaşık dinî ilişkiler ağına dayandığını vurgulamak gerekir. Şekil 3-5 bu karmaşık ilişkiler ağını göstermektedir.

Sekil 3-5: Seyh Said'in Dayandığı Tarikat ve Asiret Baglantısı.

878. Erikan, C. *Komutan Atatürk.* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1972), ss. 850-860.

Asilerin, silah ve harp teknolojisi yönünden karşı koyma kuvvetlerinden geride olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan ayaklanmanın bastırılmasında hava kuvvetlerinin çok etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Yine ayaklanmanın bastırılmasında bölgedeki aşiret kuvvetlerinden de yararlanılmıştır. Bunlar asilerin dinî söylemiyle uyuşmayan Alevi aşiretleri ile asi aşiretlerle kan davası olan aşiretlerdi.[879] Yerel kolluk kuvvetlerinin ayaklanmanın çıkmasını ve genişlemesini önleyebilecek kuvvete ve örgüt yapısına henüz ulaşamadığı görülmektedir. Bu nedenle ayaklanma askerî birlikler tarafından bastırılmıştır.

Asiler, aktif ve pasif iç desteği sağlamak ve eleman temin etmek için dini kullanırlarken; buna karşılık aynı bölgedeki mezhep ayrılığı, asilerin aleyhine kendiliğinden bir tepki geliştirmiş, bu da karşı koyma tarafından iyi değerlendirilmiştir.

Şeyh Said Ayaklanması'nın, Musul'u kaybetmemek maksadıyla hazırlanan bir İngiliz tertibi olduğuna dair pek çok şey yazıla gelmiştir. Buna karşılık, özellikle son yıllarda ayaklanmada İngiliz desteğinin olmadığına dair kanıtlar da ileri sürülmektedir. Öyleyse Şeyh Said Ayaklanması'ndaki dış destek unsuru nasıl açıklanmalıdır? Ayaklanmanın İngiliz tertibi olduğu iddiasının, sağlam kanıtlara dayanmadığı bir an için doğru kabul edilse bile; bu kabul, hasıraltı edilen gerçeklerin itirafı olarak adlandırılamaz. Bu olsa olsa, ayaklanmanın örgütlenmesi ve planlanmasına ilişkin bir değerlendirme hatası olabilir. Nitekim Hallı, ayaklanmadaki İngiliz rolüne ilişkin kanıtlar ileri sürmektedir[880]: "Diyarbakır çatışmasının ertesi günü 9 Mart 1925'te şehre, İngiltere'den içinde bazı silah fabrikalarının katalogları ve mektupları bulunan ve üzerinde 'Kürdistan Kraliyeti Harbiye Nazırlığı' adresi yazılı zarflar gelmiştir." Özetle ayaklanmayı İngilizler tertiplememiş olsa dahi, asilere aktif ve pasif dış destek sağladıkları görülmektedir.

879. Ayaklanmaya destek veren Cibran ve karşı taraftaki Hormek aşireti arasında uzun yıllardır süregelen bir kan davası vardı (McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, s. 269).
880. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 165.

Van Bruinessen[881] ayaklanmanın Zazaca[882] konuşan Sünni Kürtler tarafından desteklenirken, Alevi Kürtlerden aynı desteği bulamadığını belirtir. Kirişçi ve Winrow da benzer görüştedirler[883] ve Şeyh Said'in Aleviler'in desteğini kazanamamasının, dine yaptığı vurgudan kaynaklandığını iddia ederler. Öte yandan pek çok Kürt aşiret reisinin ayaklanmayı protesto eden ve hükümetin yanında olduğunu belirten telgraflar göndermesi de ayaklanmanın iç desteğinin zayıflığını göstermektedir. Ayaklanmayı destekleyen aşiretler[884]; Zirkan, Şeyh Kan, Cibran, Hizan, Mekanlı, Solhan, Huytu, Şigo, Hasanlı, Pelemez, Ömerhan, Kolotu, Hatto, Mestan, Faro, Botan, Zikti, Piran, Farkın, Hatipbeyleri, Milan, Cemilpaşazadeler, Hezül, İbrahimpaşaoğulları, Musyan, Okciyan; karşı koyan aşiretler Çarek, Hormek, Lolan, Karabaş, Sim Haçlı, Şüküran, Kiğı, Varto halkı; katılmayan aşiretler ise Bidin ve Dersim Alevi aşiretleridir.

Kürtçü kaynakların hareketi dinî argümanlardan arındırarak salt Kürt milliyetçiliğine dayandırma çabalarına karşılık, bulgular dinî öğelerin ve hatta hilâfeti geri getirmeye yönelik çabaların da ayaklanmada etkin bir rol aldığını göstermektedir. Toker asilerin kullandıkları öykünün[885]; "Türkiye, saltanatsız, hilafetsiz olamaz. Ecdadımıza, dinimize sövüyorlar. O halde; bu idareyi yıkmak dinî bir görevdir" söylemine dayandığını tespit eder. Van Bruinessen[886] ve Olson da[887] benzer görüştedirler. Her ikisine göre de ayaklanmanın milliyetçi saikleri kadar, dinî saikleri de vardır. Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı Süreyya (Örgeevren) Bey bu saikleri iddianamesinde şu şekilde tespit eder[888]:

> Türk ülkesinin şark vilayetlerinin bir kısmında bütün dünyanın muhtelif şekillerde öğrendiği bir isyan hadisesi vardı. İsyan hiç şüphe yok ki, senelerce içerden ve isyan

881. Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, ss. 433-434.
882. Zazalar'ın Kürt olup olmadıkları, bu çalışmanın kapsamı dışında olan ayrı bir tartışma konusudur. Ancak bu çalışma için anlamlı olan, ayaklanmanın lider kadrosunun zaten Kürtçülük davası gütmüş olmalarıdır.
883. Kirişçi ve Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, s. 110.
884. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 166.
885. Toker, M. *Şeyh Said ve İsyanı.* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1994), s. 49.
886. Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, s. 441.
887. Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları...*, s. 154.
888. Örgeevren, A. S. *Şeyh Sait Ayaklanması ve Şark İstiklal Mahkemesi.* (2. Basım). (İstanbul: Temel Yayınları, 2007).

sahası dışından vaki olmuş telkinler ve tasavvurlarla eşkıya hareketlerinin fiilen gözükmesiyle meydana çıkmıştır. İsyan hadisesi iddianamede anlatıldığı üzere güya Peygamber dininin yükseltilmesi perdesi altında meydana getirilmiştir. Hâlbuki asıl gaye Türk vatanının muayyen bir kısmını ana yurttan ayırmak vatanın birlik ve beraberliğini bozup dağıtmaktan ibaretti. Huzurunuzda bulunan Şeyh Sait, yüzlerce, binlerce askerin, halkın, müslümanın malını, canını yok eden hareketleri fiilen idare etmiş ve hepsine amil olmuş bir vatan hainidir. Öbür sanıklardan Şeyh Abdullatif ve kardeşi Şeyh İsmail, isyanın şefi olan Şeyh Sait'in bu eşkıyalık hareketine fiilen katılmışlar ve Diyarbakır'a yapılan hücumun muvaffak olması için telkinlerde bulunmuşlardır. Şeyh Mehmet Şerif, Elazığ cephesi kumandanı adıyla oradaki hareketi idare etmiş, Şeyh Abdullah ise Genç ve Varto hareketlerinde bulunmuş ve kendisine Şeyh Mehmet Şerif gibi cephe kumandanı unvanı verilmiştir. Şeyh Sait'in de damadıdır. Kasım, Şeyh Abdullah'ın Varto'yu işgal etmesi üzerine kendisine katılmış ve onunla uzun müddet birlikte çalışmıştır. Şeyh Ali ve Şeyh Musa bir sürü eşkıyaya kumanda etmekten sanıktır. Mehmet Mihri'nin isyandan önceki günlerde hazırlıklara iştirak ettiğine dair elimizde esaslı deliller olmamakla beraber, Şeyh Sait tarafından hizmete alınmış ve vazifesini terk etmiştir. Baba Bey ve Kâmil Bey de asilerin birer şefidir. Diğer sanıklarda harekete fiilen iştirak etmişler hep aynı gaye için çalışmışlardır. İddialarımız soruşturma evrakı, mektuplar ve mahkeme esnasındaki sorgulardan anlaşılacağından, mahkemenin bu esaslara göre yapılmasını talep ve dava ederim.

Keza Hallı da, Şeyh Said Ayaklanması'nın San Remo'da ikamet eden sabık Osmanlı Sultanı VI. Mehmed Vahidettin ve ona bağlı olan Müdafaa-i Hukuk Hilafet-i Kübra[889] örgütünün Şeyh Sait A-

889. Kısaca Hilâfet Komitesi olarak da bilinen ve Eylül 1921'de Mehmet (Topal), Tevfik Baba, Yahya Adnan Paşa, Elif Rıfkı, Celal Bafrevi, Ahmed Refik, Seyid Yusuf Zakari, Hafız İsmail Hakkı tarafından teşkil edilen örgütün açık adı İlâ-i Vatan'dır. Metinde geçen ad ise örgütün asıl ve gizli adıdır. Örgütün diğer gizli adı, Tarikat-ı Salahiye'dir. Tunaya (1986), örgütün "politik İslâm masonluğu" kurmayı hedeflediğini belirtir. Bu bilginin, bu araştırma açısından önemi; Carbonari tipi örgütlenmelerin

yaklanması ve Kürdistan İstiklâl Komitesi liderleriyle yakın ilişkiler içinde olduğunu tespit eder[890]:

> (...) Şeyh Sait Ayaklanması genişçe bir irtica hareketi niteliğinde gösterilmek istenmişse de, gerçekte bu ayaklanmanın sebepleri, hazırlanması ve patlak verdiği devir ve ortam itibarıyla tamamen bir karşı ihtilaldi. (...) Görülüyor ki, Kürt Bağımsızlık Komitesi ayaklanmayı hazırlamış, Diyarbakır'ın zaptı ve hududa kadar inilmesi için lüzumlu silah ve cephaneyi Musul'da depo etmişti. (...) Hilafet Komitesi Şeyh Sait'le anlaştığı gibi, Kürt Bağımsızlık hareketini İstanbul'dan idare eden Seyit Abdülkadir ile de mutabık kalmıştı. Bu anlaşmaya göre, ayaklanma 1926 yılında patlak verecek, o zamana kadar hem askerî hazırlık tamamlanacak, hem de Türk kamuoyunun propaganda yoluyla kazanılmasına devam edilecekti.

Edinilen bulgular ışığında ayaklanmanın din eksenli milliyetçilik ideolojisine dayandırıldığı görülmektedir. Binbaşı Kasım, Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde ayaklanmanın ideolojik arka planını şu şekilde özetler[891]:

> Kürtler iki zümredir: 1) Siyasiyun, 2) Diniyun. Mesela Halit Bey filan siyasiyun idi. Onlar komiteler yaparlardı. Şeyh Said Efendi de diniyundandı. Siyasiyun cihetinin amil ve müessiri Halit Bey, Kerem gibi adamlardı. Buranın efkâr-ı umûmiyesine ve Şeyh Said'e bu cesareti veren bu gazetelerdi. Yoksa bu kadar çabuk olmazdı. Bağdat'taki komiteleri İngilizler'le, Halep'teki komiteleri Fransızlar'la görüşüyordu, işleri bitiremediler. Şeyh Said Efendi çok acele etti. Bu teşkilât sırf dinî olsa Şeyh Said Efendi Darahini'yi işgal ettiği zaman hırsızlık eden maiyetinin ellerini kesmesi gerekirdi. Dinî zümre şeklinde bir cemiyet değildir. Erzurum'dan Halit Bey'in 336'da [1920] Erzurum'a gittiği sırada Mithat Bey, Hoca Raif Efendi ile bir muhalefet grupları vardı. Halit Bey

izine, Şeyh Said Ayaklanması'nda da rastlanmasıdır.

890. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, ss. 114-120.

891. Beysanoğlu, Ş. *Diyarbakır Tarihi*. Cilt 3. (Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2001), s. 974.

> her tarafın Kürtleriyle temas ettiği için efkâr-ı umûmiyeyi % 80 nisbetinde Kürtlüğe çevirdiler. Mustafa Kemal Paşa'ya arz etmiştim ve tedâbir ittihazı lüzumunu bildirmiştim, tedabir gecikti ve Şeyh Said Efendi de perşembeyi çarşambadan evvel getirdi, işte bu.

Ayaklanmanın gelişimi ve icra tarzı çoğulcu ve ayrılıkçı stratejiye uymaktadır. Yıkıcı taktiklerden terör ve gerilla savaşı uygulanmıştır. Asilerin, ele geçirdikleri yerlerdeki kamu görevlilerinin yerine, yeni sözde görevliler tayin etmeleri de yapıcı taktiklere başvurulduğunu göstermektedir. Halep'te bulunan Sultan II. Abdülhamid'in büyük oğlu Mehmed Selim'in ayaklanmanın başarıya ulaşması durumunda yeniden Osmanlı tahtına oturtulmasının planlanması, asilerin yapıcı taktikleriyle ilgili bir diğer önemli veridir[892].

Hükümet kuvvetlerinin karşı koyma prensiplerini etkili bir şekilde uyguladıkları söylenebilir. Nitekim ayaklanma bölgesinde hükümetin meşruluğu sağlanırken, asilerin meşruluk çabalarının boşa çıkarıldığı görülmektedir. Ayaklanma haberi ulaştığı andan itibaren 25 Şubat 1925'te muhalefet partisinin de desteğiyle sıkıyönetim ilân edilmesi, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesi'nde değişiklik yapılması[893], yeni bir hükümet kurulması, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun[894] çıkartılması, bu kanuna dayanarak Ankara'da bir İstiklâl Mahkemesi ve bir İsyan Bölgesi İstiklâl Mah-

892. Mehmed Selim o tarihte 55 yaşındaydı ve Beyrut'ta yaşıyordu. Araplar kendisine "Sultan Selim" diyorlardı ve Cünye'deki evi ise "Kasru'l-Melik" olarak adlandırılmıştı. Öztuna'nın aktardığı bir bilgiye göre [Öztuna, Y. *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türkiye Tarihi.* (14 Cilt). (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1978)], Şeyh Said isyanında sadece bildiri yayınlamakla yetinilmemiş, Diyarbakır Ulucami'de Mehmed Selim Efendi'nin adına hutbe dahi okunmuştu.

893 "Hiyanet-i Vataniye kanununun birinci maddesi berveçhiâti tadil olunmuştur: Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümranisinin gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 [1 Kasım 1922] tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesan hain-i vatan addolunur." (20 Ocak 2012 tarihinde, http://www.tbmm.gov.tr/ tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100334.pdf adresinden alındı).

894. Üç maddeden oluşan Takrir-i Sükûn Kanunu, TBMM'nin 4 Mart 1925 tarihli oturumunda 22 olumsuz oya karşı 122 oy ile kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi şöyledir [Aybars, E. *İstiklal Mahkemeleri.* (2. Baskı). (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998), ss. 229-232]: "İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisi ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, Hükümet, Reisicumhur'un tasdikiyle, re'sen ve idareten mene mezundur. İş bu af'al erbabını hükümet İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edebilir."

kemesi[895] kurulması, askerî birliklerce ele geçirilen asilerin derhal yargılanmaya başlaması, karşı koymanın bütün unsurları arasında gayret birliği sağlandığını göstermektedir. Keza, ayaklanma sonrasında uygulamaya konan Şark Islahat Planı ile ayaklanmanın nedenlerinin ve gerekçelerinin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında, 28 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen 203 sayılı kanunla, Lozan'da akdolunan genel af beyanname ve protokolünde söz konusu 150 kişilik listede isimleri olan kişiler Türkiye tabiyetinden çıkarıldılar. 16 Haziran 1927'de çıkartılan 1515 sayılı kanunla, bölgede zararlı faaliyet gösteren aşiret ve ailelerin ve ağır ceza mahkûmlarının Batı vilayetlerinde iskânı hususunda hükümete yetki verildi. 1929-1938 tarihleri arasında çıkartılan bir dizi kanunla, bölgedeki idari taksimat yeniden düzenlendi ve Muş vilayeti kuruldu; Bitlis ve Bingöl vilayetlerinin ilçeleri değiştirildi.

Ayaklanmanın öncesinde, sırasında ve sonrasında etkili bir istihbarat ve istihbarata karşı koyma faaliyeti yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Kürdistan Bağımsızlık Komitesi'nin lider kadrosunun ayaklanma başlamadan önce tutuklanması[896], İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nce düzenlenen Mr. Templen operasyonu[897] ve Yüzba-

895. Ankara İstiklal Mahkemesi Ali Bey (Afyon), Necip Ali Bey (Savcı), Kılıç Ali (Üye), Ali Bey (Üye) ve Raşit Galip Bey (Üye); İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi Mazhar Müfit Bey (Başkan), Ahmey Süreyya Bey (Savcı), Ali Saib (Üye), Lütfi Müfit (Üye), Avni Doğan Bey (Yedek)'den müteşekkildi. İsyan Bölgesi mahkemesinin idam kararları doğrudan uygulanabilecekken, Ankara mahkemesinin idam kararları TBMM'nin onayına tâbiydi. Mahkemelerin faaliyetleri ve duruşmaların içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, ss. 216-275.

896. Aralık 1924'te Kürdistan Bağımsızlık Komitesi lideri Cibranlı Halit ve örgütün iki numaralı ismi Yusuf Ziya tutuklandılar. Bu tutuklama, örgütün lider kadrosunda paniğe ve strateji değişikliğine yol açtı. Böylece ayaklanma, planlanan tarihten önce başlatılmak zorunda kalındı.

897. Mr. Templen Operasyonu kısaca şöyledir (Mumcu, *Kürt-İslâm Ayaklanması...*; Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 118): İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde görevli polis memuru Celal, İngiliz istihbarat memuru kılığında örgütün faal adamlarından Palulu Kör Sadi ile temas kurar. Sadi, Celal'den Kürdistan'ın özerkliği için İngilizler ile irtibat kurmasını ister ve bu önerisini Seyyid Abdülkadir ve diğer Kürt liderleri adına yaptığını söyler. Bir süre sonra Celal, Sadi'ye; İngiliz Sefareti ile temas kurduğunu, ancak yardımın koşulu olarak Sadi'nin devrim projesi hakkında ayrıntılı bilgi vermesini ister. Görüşmeler bu şekilde devam ederken Sadi'nin şüphelerini azaltmak ve daha inandırıcı olmak maksadıyla Taksim Zabıta memurlarından olan ve aslında hiç İngilizce bilmeyen Nizamettin, İngiltere Genel Doğu Siyaseti Müdürü Mr. Templen olarak Sadi'ye tanıtılır. Bu görüşmede Sadi, Mr. Templen'e Seyyid Abdülkadir'in Kürdistan hükümdarı olmasını şart koşan bir siyasi nota verir. Seyyid Abdülkadir durumdan şüphelenip, Mr. Templen'i araştırmak üzere oğlu Seyyid Mehmed'i İngiliz Sefareti'ne gönderdiğinde; işin aslı açığa çıkar, ama geç kalınmıştır. 15 Nisan 1925'te Seyyid Abdülkadir, Seyyid Mehmed, Kör Sadi ve Nafiz adlı bir şahıs tutuklanırlar.

şı İhsan Nuri'ye sahte mektup hadisesi[898] en göze çarpan istihbarat faaliyetleridir. Öte yandan asiler süratle gerekçe ve desteklerinden ayrılmışlardır. Lider kadroların süratle ortaya çıkartılması ve cezalandırılması ise asilerin kolaylıkla çözülmesini sağlamıştır.

Örgütün ikna, zorlama ve yağma ve çapul gibi apolitik teşviklerle eleman temin ettiği anlaşılmaktadır. Ayaklanmanın finansmanı büyük çoğunluğu zengin ve varlıklı olan lider kadro tarafından sağlanmıştır. Asilerin propagandalarını dayandırdıkları ana unsur ise din motivi olmuştur. Aşağıda Şeyh Said tarafından kullanılan propaganda söylemlerinden iki örnek yer almaktadır:

> Medreseler kapandı, Şerriye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı. Din okulları Milli Eğitim'e bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar, dinin yükselmesine gayret ederim. (Şeyh Said'in 13 Şubat 1925'te Piran'da verdiği vaaz; akt. Hallı, a.g.e., s. 127).

> Kurulduğu günden beri din-i mübîn-i Ahmedî'nin temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal'le arkadaşlarının Kur'an'ın ahkamına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamber'i inkâr ettikleri ve Halife-i İslâm'ı sürdükleri için gayri meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün Müslümanlar üzerinde farz olduğu, cumhuriyetin başında olanların mal ve canlarının şeriât-ı garrâyi Ahmedîye'ye göre helâl olduğu ilân olunur. (Şeyh Said ve Seyyid Abdülkadir'in yayımladığı ortak fetva; akt. Mumcu, a.g.e., s. 103).

Kalafat[899], Şeyh Said ve Seyyid Abdülkadir fetvasının Suriye'de İngiliz Albay Lawrence tarafından yazıldığını, değer kazanması için onaylanmak üzere İstanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir'e gönde-

898. Olson'a göre (*Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları...*, s. 78), Yüzbaşı İhsan Nuri İngilizler'in tarafına geçince, Türk tarafı da boş durmamış ve İngilizler'i, İhsan Nuri'nin aslında bir Türk casusu olduğuna inandırarak, kendi elleriyle cezalandırmalarını istemiştir. Bu maksatla, Yüzbaşı İhsan Nuri'ye hitaben yazılan iki sahte mektubun, diğer bazı postalarla birlikte İngilizler'in eline geçmesi sağlanmıştır. Mektupların içeriğiyle ilgili bilgi alabilmek için bkz.: A.g.e., ss. 252-255.

899. Kalafat, Y. *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar.* (Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1992), ss. 24-55.

rildiğini, Seyyid'in bunu onayladıktan sonra Yusuf Ziya aracılığıyla Şeyh Said'e ulaştırıldığını ve yayımlandığını iddia eder.

Şeyh Said Ayaklanması'na karşı koyma harekâtı ayaklanma liderlerinin yakalanmasından sonra da, Ağustos 1925'teki Raçkotan ve Raman tedipleriyle devam etmiştir. Raçkotan ve Raman tediplerinin ana nedeni, Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra sürmekte olan sıkıyönetim uygulaması gereği alınan silah toplama kararına bölgedeki aşiretlerin direnmeleridir. Seyyid Abdülkadir'in idam edilmesinden sonra, Haziran 1925'te oğlu Şeyh Abdullah'ın liderliğinde Şemdinli'ye bağlı Nehri köyünde meydana gelen küçük çaplı ayaklanmayı da Şeyh Said Ayaklanması'nın artçıları arasına sokmak mümkündür. Kalman'a göre[900], "Seyyid Abdullah, İran ve Irak Kürdistan'ından topladığı binden fazla adamıyla Nehri, Şemdinli ve Gerdi Şapatan'daki Türk askerî birliklerine baskınlar düzenleyerek etrafta heyecan ve tedirginlik yaratır."

Diğer bir ilginç husus ise Sason ayaklanmalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Ermeni ayaklanmalarıyla adından söz ettiren Sason'un; Cumhuriyet döneminde de 1925-1937 yılları arasındaki küçük ayaklanmalara sahne olduğu görülmektedir. Sason ayaklanmaları küçük çaplı olmakla birlikte, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim gibi üç büyük ayaklanma sırasında şiddet ve yoğunluğunu arttırarak, karşı koymanın kuvvet teksifini olumsuz yönde etkilemiştir. Hallı[901], Sason ayaklanmalarına karşı 1925 [Şeyh Said Ayaklanması sırasında], 1932 [Ağrı Ayaklanması sonrasında], 1935, 1936 ve 1937'de beş kez tedibat yapıldığını bildirir. Her tedibatta yaklaşık olarak iki tabur ile bir tümen arasında değişen miktarda kuvvetlerin ayrıldığı görülmektedir.

Ayrıntılı olarak planlandığı halde, karşı koymanın etkili tutumu nedeniyle, planlandığından önce başlamak durumunda kalan Şeyh Said Ayaklanması, karşı koymanın kesin galibiyeti ile sonuçlanmıştır.

900. Kalman, M. *Botan Direnişleri.* (İstanbul: Med Yayınları, 1996), s. 61.
901. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, ss. 211-225.

p. Ağrı Ayaklanmaları (1926-1932):

Ağrı ayaklanmalarının gerçekleştiği bölge[902], Şıhlısuyu ve gölünün kuzeyi, Çengel geçidi doğusu, Eski Korhan, Ahuri kuzeyi ve İran sınırı ile çevrili alandır. Aytepe'ye göre ise[903];

> Hoybun, çıkarmayı düşündüğü isyan bölgesini altıya böldü. Ağrı'yı merkez ve birinci bölge kabul etti. İkinci bölge Şeyh Barzan bölgesi (Suriye'de), üçüncü bölge Haco Ağa bölgesi (Suriye'de), dördüncü bölge Barzani Aşiretinin içinde (Irak'ta), beşinci bölge Sason (Muş) bölgesi ve altıncı bölge de Dersim bölgesiydi.

Hallı[904] ve Aytepe'ye göre[905]; bugünkü Ağrı ve Iğdır topraklarının hemen tamamı ile Van, Bitlis, Muş ve Kars topraklarının bir kısmı, bir anlamda ayaklanmanın harekât alanı olmuştur. Bu bağlamda ayaklanmanın yaklaşık olarak 70.000 kilometrekarelik bir alanı kapsadığı söylenebilir. Türkiye'nin doğudaki en uç noktasını oluşturan ayaklanma bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin genel coğrafi karakterini taşımaktadır.

Alakom[906], Şeyh Said Ayaklanması'nın şiddetle bastırılmasının ve Şeyh Said'in asılmasının bir miktar kin oluşturduğunu; buna ek olarak Türkiye'de tüm azınlıkların asimile edilmesinin, en azından Müslüman azınlıkların Türk ulusu içinde eritilmesinin amaçlandığını iddia ederek, asilerin gerekçelerini; Şeyh Said'e ve Kürtlere karşı yapıldığı öne sürülen haksızlıklara bağlar. Bu iddia doğrultusunda da ayaklanmanın gerekçesini "Kürtlere yönelik uygulanan sessiz bir soykırım" olarak nitelendirir. Yaygın söylemde yer alan bazı hadiseler ise bu gerekçeyi destekleyen başlatıcı bahanelerdir. Bu bahanelerin birincisi; o zamanlar yörede sık sık yaşanan hayvan çalma olaylarından birisidir. 1926 Mayıs'ı başlarında[907] Yusuf Taşo ve avanesinden oluşan bir grup, Beyazıt'ın Muson bucağına bağlı Kalecik köyünden hayvan ve öteberi çalarak Ağrı Dağı'na götürmüş, bunu

902. A.g.e., s. 229.
903. Aytepe, O. Yeni Belgeler Işığında Hoybun Cemiyeti. *Toplumsal Tarih Dergisi*. (58), Ekim 1998c, s. 51.
904. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 229.
905. Aytepe, Yeni Belgeler Işığında..., s. 51.
906. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 113.
907. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 231.

tediple görevlendirilen 28'inci Alay tedbirsizlik edince, asiler elde ettikleri mevzîî başarıyı abartarak, hadiseyi genel bir ayaklanmaya dönüştürmeye çalışmıştır. Bir diğer bahane ise Heskizade İbrahim ve avanesinin Şark İstiklâl Mahkemesi'nce alınan silah toplama kararının uygulanmasına mukavemet etmesidir.

Öte yandan Alakom[908], ayaklanmayı örgütleyenlerin ve önderlik edenlerin Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra Suriye'ye kaçan kişiler olduğunu, bu nedenle de aslında Ağrı Ayaklanması'nın, Şeyh Said Ayaklanması'nın bir devamı olduğunu tespit eder. Bu bağlamda Ağrı Ayaklanması'nın nedeni de Cumhuriyet'e ve Türk milliyetçiliğine yönelik tepkidir. Ayaklanmanın hedefini 5 Ekim 1927 tarihli Hoybun Cemiyeti Kuruluş Nizamnamesi'nin ikinci maddesiyle ifade etmek mümkündür. Buna göre[909], "Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi ve hududu tabiiye ve milliyesi dahilinde bir Kürdistan devleti müstakillesinin teşkilidir."

Ayaklanma her ne kadar Heskizade İbrahim tarafından başlatılmışsa da, özellikle Ekim 1927'den itibaren lider kadrosu Hoybun Cemiyeti tarafından şekillendirilmiştir. Nitekim ayaklanmanın askerî lideri, Hoybun tarafından görevlendirilen İhsan Nuri'dir. Ağrı Ayaklanması'nın klasik paralel hiyerarşinin en iyi öncülerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu örgütlenmenin askerî ayağını İhsan Nuri ve Fedai Desteleri teşkil ederken, siyasi ayağını ise Hoybun Cemiyeti oluşturuyordu.

Alakom'a göre[910], Şeyh Said Ayaklanması'ndaki başarısızlıktan sonra Suriye'ye kaçan kişiler, geçmiş hataları telafi edecek şekilde yeni bir teşkilâtlanmaya gidilmesi gerektiğini tartışmaya başlamışlardır. Bu tartışmaların öncülüğünü "İskender" lakaplı Memduh Selim yapmaktaydı. Memduh Selim'in aklında, mevcut bütün Kürtçü örgütleri bir çatı altında birleştirecek ve böylece gayret birliği sağlayacak bir üst örgüt kurmak vardı.

Memduh Selim bu maksatla, o tarihlerde eski etkinliklerini büyük ölçüde yitirmiş durumda olan, Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt

908. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 113.
909. A.g.e., s. 32.
910. A.g.e.

Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası ve Kürt İstiklâl Komitesi ile görüşmeler yaptı. Görüştüğü kişiler arasında ise[911], "Dr. Mehmet Şükrü Sekban, İhsan Nuri, Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, Berazi aşireti reisi Mustafa Şahin, Paris'te bulunan Şerif Paşa ve o yıllarda Mısır'da bulunan Celadet ve Kamuran [Bedirhan] Beyler" bulunuyordu. Bu kişiler Ekim 1927'de ve büyük bir gizlilik içinde, Taşnak Komitesi'nin Merkez Komite üyesi olan Vahan Papazyan'ın Lübnan'daki evinde bir araya gelmişlerdir.[912] Alakom bu toplantının "Kürt Ulusal Kurultayı" olarak bilindiğini söyler[913]. Hoybun Cemiyeti 5 Ekim 1927'de kurulmuş ve 1928'de 31 maddeden oluşan *Hoybun*[914] *Cemiyeti Nizamnamesi* ve *Peyman-ı Milli*[915] yayımlanmıştır.

Hoybun Cemiyeti'nin kurucu üyeleri ve ilk merkez komitesi[916]; "Celadet Ali Bedirhan (Başkan), Süreyya Bedirhan, Kamuran Ali Bedirhan, Memduh Selim, Nizamettin, Tevfik Cemil, Haso [Haco] Ağa, Mustafa Bozan, Halil Rahmi, Cesim Ağa, (Şihnu) Şerif, İbrahim ve [Ramanlı] Emin Ali Ağa"dan müteşekkildi. Öte yandan Alakom[917] ilk merkez komite üyeleri konusunda farklı belgeler olduğunu, bu nedenle bu konunun daha ayrıntılı araştırılmaya muhtaç olduğunu ileri sürer. Ancak Alakom'un tespitlerine de bakıldığında, Bedirhan Kardeşler (Celadet, Kamuran, Süleyman), Mehmed Şükrü Sekban, Memduh Selim, Haco Ağa, Ramanlı Emin ve Ali Rıza'nın ön plana çıktığı görülmektedir. Hoybun Nizamnamesi'nin altın-

911. A.g.e., s. 26.

912. Selim [Selim, Y. *Taşnak Hoybun: Türkiye Cumhuriyetine Karşı Ermeni Kürt İttifakının İçyüzü*. (İstanbul: İleri Yayıncılık, 2005), s. 19], bu toplantının Şubat 1927'de, İngilizlerin Revandiz Kaymakamlığına getirdikleri Seyyid II. Taha'nın evinde yapıldığını ve toplantıya; Seyyid II. Taha'nın yanında, kardeşi Musluhuddin, Balık Aşireti Reisi Mehmet Ağa, Şeyh Said'in akrabalarından Hınıslı Mehmet Emin, Menkuri aşireti reisi Sivar Ağa ve katibi, İngilizler'in Irak Fevkalade Komiser Muavini ve Entellijans Servisi mensubu olan Edmonds ile İngiliz Elçiliğinden Motfoltre'un katıldığını belirtir. Alakom bu tespitin hatalı olduğunu ileri sürmektedir; zira Şubat 1927'deki Revandiz toplantısı (Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 27), bir başka Kürtçü örgüt olan "Tealı" ile ilgilidir.

913. A.g.e., s. 43.

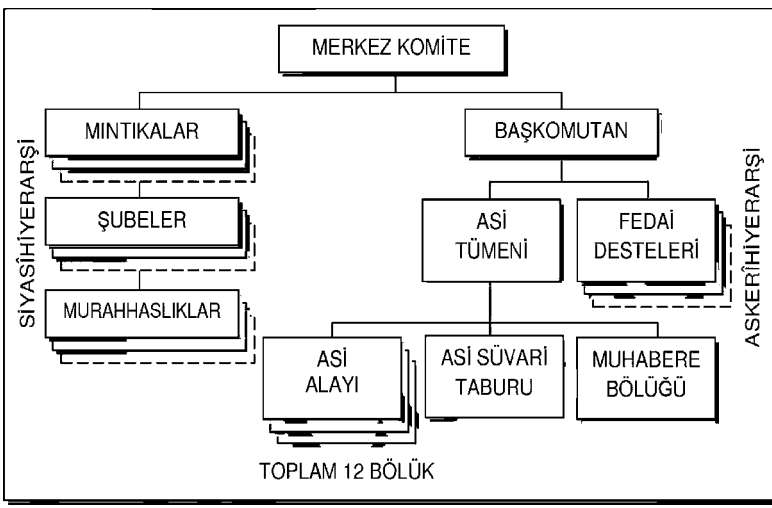
914. Hoybun'un kelime anlamı hakkında değişik söylenceler vardır. Alakom bu söylenceleri inceleyerek, kelimenin o yıllarda "bağımsızlık" anlamında kullanılmış olabileceğini değerlendirir, ama bunu yerinde bir seçim olarak görmez. Ayrıntılı çözümleme için bkz. A.g.e., ss. 18-24.

915. Peyman, Farsça'da "yemin" demektir. Dolayısıyla bu kelime "Milli Yemin" anlamına gelmektedir.

916. BCA, 030.10.115/803/5; akt. Tarım, M. (2011). *Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri*. Yayınlanmış Yuksek Lisans Tezi, (Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2011), ss. 102-109.

917. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, ss. 36-37.

cı maddesine göre cemiyet[918]; "merkez-i umumi (merkez komite), mıntıka, şube ve murahhaslıklar" şeklinde örgütlenmiş; onbirinci ve onaltıncı maddelere göre ise merkez-i umumiye bağlı bir "teşkilât-ı askeriye ve çeteler" öngörülmüştür. Ağrı Ayaklanması'nı yapılandıran askerî örgütlenmenin ise, 1927'de "Başkomutanlığa" getirilen İhsan Nuri'nin eseri olduğu görülmektedir. Hoybun Cemiyeti'nin kuruluş şeması Şekil 3-6'da verilmiştir..

Sekil 3-6: Hoybun Cemiyeti Kurulus Seması

İhsan Nuri[919], fedai destelerini Hoybun'un örgütlenme çalışmalarına katkıda bulunmak maksadıyla teşkil ettiğini söyler. Alakom'a göre fedai destelerinin başlıca görevleri[920]; "yolları kesmek, ulaşımı engellemek, telefon ve telgraf hatlarını kesmek, karakol baskınları, yiyecek temini için gerekli operasyonları gerçekleştirmektir." Başlıca fedai desteleri[921]; Ferzende, Şipkanlı Halis [Öztürk], Sağır Seyithan, Alican, Kör Hüseyin Paşa oğulları Nadir Bey ve Memo, Heskizade İbrahim'in oğlu Davut, Şeyh Zahir, Seyit Resul, Reşoye Silo, Emerê Besê ve Edoyê Ezîzî çeteleridir.

Hoybun'un kuruluş kongresinin Taşnaklı Papazyan'ın Lüb-

918. A.g.e., ss. 180-181.
919. İhsan Nuri Paşa. *Ağrı Dağı İsyanı.* (2. Baskı). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992), s. 54.
920. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 143.
921. A.g.e., s. 144.

nan'daki evinde gerçekleştiği daha önce söylenmişti. Ancak Taşnak Komitesi'nin Hoybun'a desteğinin bununla sınırlı olmadığı görülmektedir. 29 Ekim 1927'de, yani Hoybun'un kuruluşundan yaklaşık üç hafta sonra, Taşnak Komitesi ve Hoybun Cemiyeti arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Dış destek kısmında ayrıntılı olarak incelenecek olan bu antlaşmanın sekizinci maddesi gereğince, Hoybun Cemiyeti Merkez Komitesi içinde Taşnak Komitesi'nden bir daimî temsilci bulundurulması karara bağlanmıştır.

Resmî tarihte 1926, 1927 ve 1930'daki üç ayrı Ağrı Ayaklanması'ndan bahsedilse de, aslında bu tarihler, karşı koyma kuvvetlerinin tedip ve tenkil harekâtının tarihleridir. Diğer bir deyişle, ayaklanma 1926-1932 arasında üç kez şiddetlenmiştir. Alakom da bu görüştedir[922]: "(...) bu ayaklanmanın 1926-1932 yılları arasında devam ettiğini söyleyebiliriz." Ağrı Ayaklanması, Şeyh Said Ayaklanması'nın Raçkotan ve Raman tenkilleriyle henüz yatıştırıldığı bir dönemde meydana gelmiştir. Üstelik ayaklanma süresince, 1925'te Şeyh Said'le eş zamanlı başlayan Sason ayaklanmaları devam etmiştir. Bu nedenlerle, zamanlama açısından Şeyh Said ve Ağrı ayaklanmaları arasında bir süreklilik söz konusudur. Keza bu dönemdeki; Bicar, Tendürek, Asi Resul, Savur, Zeylan, Oramar, Pülümür gibi küçük ayaklanmalar da zamansal bütünlüğün korunduğunu göstermektedirler.

Küçük çaplı bir asayiş sorunu şeklinde başlayan Ağrı Ayaklanması 1927'den itibaren örgütlü bir hale dönüşmüştür. Bununla birlikte, bütün ayaklanma boyunca fiilen çatışmaya giren asilerin sayısı 1.000 ile 2.000 arasında değişmektedir.

Alakom'a göre[923]; Hoybun'un 1927 yılındaki kuruluş kongresinde alınan kararlardan birisi de, oluşturulan askerî güçlerin örgütlenmesi ve modern teçhizatla donatılmasıdır. Eğitim, silah ve teçhizat sorunu 29 Ekim 1927 tarihli Taşnak Komitesi ve Hoybun Cemiyeti antlaşmasıyla giderilmiştir. Antlaşmanın onuncu maddesi Taşnak'ın silah, mühimmat, teçhizat yardımını öngörmekte ve Hoybun Başkomutanı nezdinde bir Askerî Ataşe tayin ederek eğitim ve

922. A.g.e., s. 103.
923. A.g.e., s. 34.

örgütlenme desteği sağlamayı da taahhüt etmektedir. Alakom'a göre[924] Taşnak Komitesi bu maddeye dayanarak, Tebriz'de kurmuş olduğu küçük çaplı silah fabrikasından Ağrı'ya silah sevkiyatı yapmıştır. Yine bu madde gereğince pek çok Ermeni subay İhsan Nuri komutasındaki asilerin arasında görevlendirilmiştir.

Dâhiliye Vekâleti'nin Başvekâlet'e gönderdiği 18 Temmuz 1929 tarihli yazıdan[925]; Hoybun Cemiyeti'nin Ermeni destekli askerî örgütünün dört alaylı 20.000 kişilik bir tümen seviyesine ulaştığı, tümen komutanının Miralay Abdülcelil Bey, kurmay başkanının ise Dikran Hosipyan olduğu öğrenilmektedir. Buna göre her alay üç taburlu, her tabur da dört bölüklüdür. Her bölükte ikişer makineli tüfek bulunmaktadır. Bu durumda asilerin elinde yetmiş iki adet makineli tüfek olmalıdır. Ayrıca tümenin üç bataryalı dağ topçusu ve muhabere bölüğü, bir süvari taburu ve reisleri Ermeni olan fedai çeteleri [desteler] olduğu da görülmektedir ki; bu sayılar 1920-1930'lu yıllar için oldukça önemli miktarlardır. Yine belgeye göre, asiler İngilizlerle Bağdat'ta, 15.000 İngiliz Lirası karşılığında üç uçak almak için görüşmeler yapmaktadır. Başka bir belge ise[926], Hoybun Cemiyeti merkez komitesinin, askerî gücü arttırmak için Kürt aşiret reisleri ile sık sık bir araya geldiğini göstermektedir.

Öte yandan Hallı[927], asilerin sayılarının tam olarak bilinmemekle birlikte Eylül 1930 itibarıyla, tahminen 2000 silahlı olduklarını ve ellerinde altı ağır, dokuz hafif makineli tüfek bulunduğunu söyler. Her iki veri arasındaki büyük farklılık göze çarpmaktaysa da, aslında Hallı'nın ilk etapta çatışmaya girecek asi miktarını işaret ettiği; 18 Temmuz 1929 tarihli yazının ise tam seferber olmuş miktarı gösterdiği dikkatten kaçırılmamalıdır. Diğer bir deyişle, asi miktarı çatışmanın seyrine göre süratle 20.000'lere ulaşabileceği gibi; bir başarısızlık durumunda tamamen dağılarak, sıfırlanabilir. Bu nedenle kuvvet oranlamasında çatışmaya giren asi miktarı, yani Hallı'nın verileri dikkate alınmıştır. Diğer taraftan ayaklanmaya karşı koyma

924. A.g.e., s. 81.
925. Tarım, *Hoybun Cemiyeti...*, ss. 102-109.
926. A.g.e., ss. 112-113.
927. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, ss. 90-91.

sorumluluğu[928] 3'üncü Ordu'ya bağlı 9'uncu Kolordu'ya verilmiştir. 9'uncu Kolordu'nun toplam mevcudu verilmese de, kuruluş şemasından ve bağlı birliklerin mevcutlarına ilişkin verilerden, tahmini bir kuvvet miktarı çıkartılabilir. Buna göre[929] 9'uncu Kolordu'nun mevcudu yaklaşık olarak 9.000'dir.

Ayrıca harekâta katılmak üzere[930] Diyarbakır'daki 3'üncü Tayyare Tabur Komutanlığı'nın 28'inci ve 29'uncu Bölükleri toplam on beş uçakla[931] Haziran 1930'da Karaköse'ye konuşlandırılmıştır. Buna ek olarak dokuz uçaklı Eskişehir 1'inci Tayyare Taburu'nun da Karaköse'ye nakline karar verilmiştir[932]. Eylül 1930'a kadar yığınaklanması devam eden hava kuvvetlerinin harekâta[933], 1'inci Tayyare Taburu'ndan yirmi beş, 3'üncü Tayyare Taburu'ndan on yedi olmak üzere; toplam kırk iki uçakla iştirak ettiği öğrenilmektedir.

Kolluk kuvvetlerinin ayaklanmanın önlenmesi ve bastırılmasında yetersiz kaldıkları görülmektedir. Öte yandan, asilerin kuvveti, yapılanması ve ilişkileriyle ilgili raporlardan[934] jandarma ve polis istihbaratının etkin olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayaklanmanın bastırılmasında sivil savunma kuvvetleri kullanılmamakla birlikte, Hallı'nın anlatımından[935] Van ve Hakkâri gibi tali ayaklanma bölgelerinde yer yer devlete müzahir aşiretlerden yararlanıldığı da öğrenilmektedir.

Ağrı Ayaklanması, dinî öğelerin kullanılmadığı ilk Kürtçü ayaklanma olarak adlandırılabilir. Asi liderlerinin büyük çoğunluğu eylemlerini Kürt milliyetçiliğine dayandırmışlardır. Bununla birlikte asilerin dinî motivler yerine, ikna, sözde kötü muamelelere tepki, dış yardım ve apolitik teşviklerle itibar ve eleman temin ettikleri görülmektedir.

928. A.g.e., s. 92.

929. A.g.e., ss. 104-116.

930. Uçantürk F. *1930 Yılı Ağrı Harekâtına Karaköse'den Bir Bakış*, (Eskişehir: Hava Okulu Matbaası, 1948), ss. 7-8.

931. Uçantürk'e göre (a.g.e., s. 8), bu taburun uçakları eski model *Yünkers* [Junkers] uçaklardı.

932. Uçantürk (a.g.e., s. 8), bu taburun uçaklarının *Brege-19 B2* model olduğunu bildirmektedir. Hallı'nın ifadelerinden (*Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 115), 1'inci Tabur'un daha sonra Erciş'e nakledildiği anlaşılmaktadır.

933. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 115.

934. Kılınç, O. *Ağrı İsyanları (1926-1930)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006); Tarım, *Hoybun Cemiyeti...*

935. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 110.

Ağrı Ayaklanması'nda itibarın dört unsurundan da faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Ağrı bölgesindeki aşiretlerle, İran aşiretlerinin ayaklanmada yer alması aktif iç desteğin; Taşnak Komitesi'nin para, silah, teçhizat ve propaganda yardımı aktif dış desteğin ve Fransa'nın Hoybun Cemiyeti'nin Suriye'deki faaliyetlerine göz yumması da pasif dış desteğin varlığına delalet eder. Asilerin İngiltere ve İran tarafından desteklendiğine dair pek çok şey yazıla gelmiştir. Ancak bulgular bu konuda yeterli kanıt olmadığını göstermektedir. Öte yandan gerek İngiltere vesayeti altındaki Irak'tan, gerekse İran kendi topraklarından Türkiye'ye yapılan sızmaları engellemekte etkili olamamışlar, bu da asilerin faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Bu nedenle asilerin İngiltere ve İran kaynaklı pasif dış desteğe sahip oldukları söylenebilir.

Ayaklanmanın başından itibaren örgütün, güvenli üs bulma arayışı içinde olduğu görülmektedir. Birinci kongrenin kararları arasında[936] "Türkler tarafından işgal edilen dağlardan birisinde askerî üs oluşturularak, bu üssün depo olarak kullanılması" da vardır. Asiler iki güvenli üs kullanmışlardır. Birinci güvenli üs Hoybun Cemiyeti'nin yerleştiği ve faaliyetlerini karşı koyma denetiminden uzak ve emniyetli bir şekilde sürdürebildiği Lübnan ve Suriye'dir. İkinci güvenli üs ise İhsan Nuri komutasındaki silahlı unsurlar tarafından kullanılan İran topraklarıdır.

Sınırı geçerek, Türk topraklarındaki askerî birliklere saldıran, yağma ve soygun yapan asiler, tekrar İran topraklarına geçerek askerî birliklerin takibatından kurtulmaktaydılar. Arşivlerde, bu eylemlere dair pek çok belgeye rastlamak mümkündür[937]. Asilerin Türkiye-İran hududunun İran tarafındaki Aybey ve Küçük Ağrı Dağı'nda üslenmeleri karşı koyma kuvvetlerinin kesin sonuç almasını engelliyordu. Asiler bu imkânı 1930'a kadar etkin bir şekilde kullanmışlardı. Bahsedilecek olan yapıcı asi taktiklerini de bu bölgede gerçekleştirmişlerdi. Ancak Eylül 1930 harekâtında Türk birliklerinin İran tarafına geçtiği ve asileri çember içine alarak etkisiz hale

936. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 34.
937. Kılınç, *Ağrı İsyanları (1926-1930)*, ss. 133-160.

getirdikleri görülmektedir. Buradan, İran'la Türkiye arasında sınırla ilgili bir mutabakat oluştuğu anlaşılmaktadır. İhsan Nuri anılarında bu durumu şu şekilde anlatır[938]:

> İşte tam o zaman İran sınır karakolunun bulunduğu Aybey tarafından önce top, ardından tüfek ve mitralyöz sesleri yükseldi. Bizim için İran askerleri ile de bir yandan çatışmak çok kötü olacaktı. Ben durumun yanlış anlama sonucu meydana geldiğini düşünerek meseleyi halletmek için o tarafa doğru gittim. Oraya vardığımda, Türk kuvvetlerinin İran tarafından Ağrı'ya saldırıya başlamış olduklarını gördüm. İran devletinin Türkiye Cumhuriyeti'nin isteği üzerine Kürt Milli Kurtuluşçuları'nı yani İrani Aryen ırkını ortadan kaldırmak için bu topraklarını Türk ordusuna verdiği anlaşılıyordu.

Hükümetin rejimi Ağrı Ayaklanması'nda da etkili bir faktör olmuştur. Zira bu ayaklanma da, Türk milliyetçiliğini esas alan Cumhuriyet idaresine yönelik bir tepkidir. Ayaklanmanın dayandığı ideoloji, Kürt milliyetçiliğidir. Ancak bunun Hoybun Cemiyeti'nin lider kadrosuyla sınırlı kaldığını ve tabandaki asilere sirayet etmediğini de vurgulamak gerekir.

Ayaklanmada çoğulcu ve ayrılıkçı strateji izlendiği görülmektedir. Asiler yıkıcı taktiklerden, gerilla savaşı ve teröre başvurmuşlardır. Ağrı Ayaklanması'nın, Kürtçü ayaklanmalar arasında, yapıcı taktiklerin en çok kullanıldığı ayaklanma olduğu söylenebilir. Asiler Ağrı'nın kontrol altında tuttukları kesiminde bir hükümet kurma şansı yakalarlar[939]. Örneğin Heskili İbrahim vali yapılır. Alakom'a göre[940];

> Kürt bayrağının Ağrı dağında dalgalanması, Ağrı Dağı Marşı'nın yazılması, Kürt savaşçılarının giysileri üzerine taktıkları ulusal semboller, basın-yayına verilen büyük önem, (...) kurtarılmış bölgelerde bazı idari atamaların yapılması gibi uygulamalar bu konuda büyük önem taşıyor. Kürtler, sadece silahların ve kılıçların konuştuğu eski ayaklanmaların artık geride kaldığını bu yeni dönemde kavramaya başladılar.

938. İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, s. 91.
939. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, ss. 16-17.
940. A.g.e., s. 112.

Alakom'un övgüyle bahsettiği bu hususlar aslında, kontrol edilen bölgede eski düzenin yerine yeni bir düzen inşa etmeyi esas alan yapıcı asi taktiklerinden başka bir şey değildir.

Ağrı Ayaklanması her ne kadar 1926'da başlamışsa da, kesin sonuç alıcı karşı koyma harekâtının 1930 yılına kadar sarktığı görülmektedir. Bunun siyasi ve askerî nedenleri bu araştırmanın konusu olmamakla birlikte; 1930 yılında alınan tedbirlerin karşı koymanın başarısına büyük oranda etki ettiği anlaşılmaktadır. Karşı koymanın sekiz prensibini de karşılayan tedbirler şunlardır:

Af kanunları (6.12.1927-1097 Sayılı Kanunun[941] Refine Dair Kanun, 7.5.1928-Şark Mıntıkasında Muayyen Vilayet ve Kazalarda Ceraim Takibatı İle Cezaların Tecili Hakkında Kanun, 1239 sayılı kanun, 23.5.1928-Şark Mıntıkasında Muayyen Vilayet ve Kazalarda Ceraim Takibatı İle Cezaların Tecili Hakkındaki 1239 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun). Bu kanunlar asiler arasında ayrılıklara ve dağılmaya neden olmaları açısından önemlidirler. Nitekim bu kanunlardan sonra Şeyh Abdülkadir, Şeyh Abdülvahap Berzenci, Temire Şemki gibi önde gelen bazı kişilerin de içinde bulunduğu asilerin bir kısmı teslim oldular[942].

Yasama, yürütme ve yargı organlarının eşgüdümlü çalışmaları (hükümetin tekliflerinin meclis tarafından süratle kanunlaştırılması, tutuklanan şahısların süratle yargılanması, istihbaratın ilgili birimlere süratle ulaştırılması ve kurumlar arasındaki bilgi akışının hızlı olması).

Harekât öncesinde, kritik makamlardaki devlet görevlilerinin değiştirilmesi (Bu kapsamda Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey [Esendal] yerine Hüsrev Bey [Gerede], 9'uncu Kolordu Komutanı Sedat Paşa yerine Salih Paşa getirildi).

Tali bölgelere yönelik tedbirlerin alınması (27.11.1927 tarihli kararnameye ek, 13.02.1929 tarihli kararnameyle, Beyazıt ili Umumi Müfettişlik bölgesine dâhil edildi. 7'nci kolordu, Umumi Müfettişlik bölgesindeki Çaldıran, Erciş, Gevaş, Pervari, Eruh,

941. Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra çıkartılan ve Beyazıt dahil olmak üzere bölgeden 1,400 kişinin batıdaki illere gönderilmesini sağlayan kanundur.
942. İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, s. 29.

Siirt, Viranşehir, Siverek, Suruç, Cerablus[943], Şemdinan, Çal[944] ve Beytüşşebap'ta çıkması muhtemel ayaklanmalara karşı tedbir almakla görevlendirildi).

Belge ve raporlar incelendiğinde ayaklanmanın finansmanının büyük ölçüde yağmacılıkla karşılandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan ayaklanma liderlerinin zengin kişiler olduğunu da vurgulamak gerekir. Ayrıca Taşnak Komitesi ile Hoybun Cemiyeti Antlaşması'nın altıncı maddesine göre[945]; Taşnak Komitesi Hoybun Cemiyeti'ni geçici olarak sübvanse etmeyi taahhüt etmiştir. Buna ek olarak özellikle para toplamak ve propaganda yapmak amacıyla, Taşnak Paris Merkez Komitesi üyesi Çamlıyan ile Süreyya Bedirhan'ın yoğun faaliyetlerde bulundukları öğrenilmiştir. Arşiv belgelerine göre[946]; Çamlıyan faaliyetlerini daha çok Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Mısır gibi ülkelerde yoğunlaştırmış, ancak Hınçak Ermeni Partisi mensuplarının itirazları ile karşılaşmıştır. Süreyya Bedirhan ise "Hoybun Cemiyeti'nin Avrupa Temsilcisi" sıfatı ile Paris'te bir büro açarak Avrupa'daki faaliyetleri yürütmüştür. Başka bir arşiv belgesine göre[947], Süreyya Bedirhan'la birlikte İbrahim Bey Amerika'ya gitmişler ve bürolar açarak Hoybun Cemiyeti adına para toplamaya başlamışlardır. Hoybun Cemiyeti adına Amerika'nın çeşitli yerlerinde konferanslar veren Süreyya Bedirhan, ilk etapta 200.000 Amerikan Doları toplamıştır.

Propagandanın ilk kez Ağrı Ayaklanması'yla birlikte bir eylem sistematiğine kavuştuğu görülmektedir. Alakom'a göre[948], "halkı aydınlatmak için düzenli bildiri dağıtma fikrine önem veren ilk örgüt, yine Hoybun örgütüdür." Hoybun'a atfedilen bu propaganda sistematiğinin ardında şüphesiz örgütün nizamnamesi yatmaktadır. Nizamnamenin onyedinci ila ondokuzuncu maddeleri propaganda esaslarını düzenler. Buna göre[949]:

943. Bugün Gaziantep'in Karkamış ilçesidir.
944. Bugün Hakkari'nin Şemdinli ve Çukurca ilçeleridir.
945. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 187.
946. Tarım, *Hoybun Cemiyeti...*, ss. 114-119.
947. A.g.e., ss. 102-109.
948. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 17.
949. A.g.e., ss. 181-182.

Madde 17. Propaganda her şekl-i surette icra olunur. Cemiyete dahil her fert duhulü tarihinden itibaren Kürt istiklâli lehine ve Türk mezalim ve cinayetini cihanı medeniyete iblağ etmek üzere propaganda yapmakla mükelleftir.

Madde 18. Propaganda şifahi ve tahriri olarak icra olunur. Şifahi propaganda: Türk mezalimi ve Kürt ihtilali hakkında tanzim olunacak kaside ve şarkılar hususi muganniler vasıtasıyla memleketin her tarafında tamim olunur. Hali hazır ve tarihen sebketmiş Türk mezaliminden mülhem olarak tertip edilecek küçük hikayeler seyyah dervişler ve sair kimseler marifetiyle ayni suretle Kürdistan'ın her tarafına neşredilir. Tahriri propaganda: İhtilalcuyane neşriyat, Kürt kahramanları menakibi, mazi ve halihazır Türk mezalimim mutasavver levha, kart ve albümler ve buna mümasil asar neşriyle icra olunur. Propaganda sahasında konferanslar, gramofon, sinema, ziyadar akisler ve her türlü vesaitten istifade edilecektir.

Madde 19. Cemiyetin merkez-i umumi emrinde olmak ve Kürtçe, Türkçe ve icabında Fransızca intisar etmek üzere organı bulunacaktır

Hoybun, propagandasını uluslararası boyuta da taşımıştır. Aytepe'ye göre[950], "örgüt çalışmalarını Kahire, Beyrut, Halep, Paris, Detroit, Indiana ve Philedelphia'da kurduğu merkezlerden yönetmiştir. Bu merkezlerde yayın yapanlar genellikle Bedirhanlar ve Dr. Şükrü Sekban gibi isimler olmuştur." 1928 yılında Kahire'de *Les Massacres Kurdes en Turquie* adlı bir rapor yayımlanmıştır. Bunun yanında *Hawar* (İmdat), *Ronahi* (Aydınlık), *Roja Nu* (Yeni Gün), *Sur* (Yıldız), *Gelavij* (Kutup Yıldızı) adlı gazete ve dergiler de yayımlamıştır[951].

950. Aytepe, Yeni Belgeler Işığında..., s. 53.
951. Aytepe, O. Hoybun Cemiyeti'nin Amerika Faaliyetleri. *Tarih ve Toplum Dergisi.* (30/176), 1998b, s. 57.

S. Nu.	Ayaklanma	Mevkii	Tarihi	Kısaca Mahiyeti
1	Bicar	Diyarbakır	7 Ekim-7 Kasım 1927	Şeyh Said Ayaklanması'nın artıklarının temizlenmesi
2	Zilanlı Resul	Siirt	22 Mayıs-3 Ağustos 1929	Zilanlı Resul Ağa'nın tutuklamaya direnmesi.
3	Tendürek	Ağrı	14 Eylül-27 Eylül 1929	İranlı Şeyh Abdülkadir'in yağma ve eşkıyalık faaliyetleri.
4	Savur	Mardin	20 Mayıs-9 Haziran 1930	Jandarma'ya pusu kurulması.
5	Zeylan	Ağrı	20 Haziran-Eylül 1930	Erciş'in ele geçirilerek, Ağrı Ayaklanması'nın genişletilmesi.
6	Oramar	Hakkari	16 Temmuz-10 Ekim 1930	Musullu Şeyh Barzani'nin Oramar köyüne saldırması.
7	Pülümür	Tunceli	8 Ekim-14 Kasım 1930	Ağrı harekâtı sonrasında bölgeye kaçan asilerin yakalanması.

Tablo 3-7: Ağrı Ayaklanması ile İlişkili Küçük Ayaklanmalar[952]

Ağrı Ayaklanması'yla aynı dönemde meydana gelen Bicar, Tendürek, Asi Resul, Savur, Zeylan, Oramar ve Pülümür ayaklanmalarının, Ağrı'daki asli asi kuvvetlerini desteklemek maksadıyla çıkarıldıkları ve karşı koymanın kuvvet ayırmasına neden oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu küçük ayaklanmalar Ağrı Ayaklanması içinde ele alınmışlardır. Tablo 3-7 Ağrı Ayaklanması'yla ilişkili küçük ayaklanmaları göstermektedir.

952. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde…*; Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*; Kışlalı, M. A. *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma.* (İkinci Baskı). (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1996); Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması.*

Ağrı Ayaklanması en uzun süreli örgütlü Kürtçü ayaklanmadır. Ayaklanma, etkin karşı koyma tedbirleri nedeniyle asilerin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır.

r. Dersim Ayaklanması (1937-1938):

Dersim Ayaklanması'nın gerçekleştiği coğrafya; Dersim ilinin tamamıyla, bugünkü Sivas ilinin Zara, Divriği ve İmralı ilçelerini içine alan Koçgiri bölgesi; Erzincan'ın Kemah ve Tercan ilçelerinin bir kısmı; Bingöl'ün Kiğı ve Yedisu ilçelerini kapsayan alandır. Ayaklanma bölgesinin yaklaşık yüzölçümü 7,000 kilometrekaredir. Ayaklanma bölgesinin coğrafi özellikleri Koçgiri Ayaklanması (1921) bölümünde açıklanmıştır.

Dersim Ayaklanması, 1935 tarihli Tunceli Kanunu'nun[953] uygulanmasına muhalefet şeklinde gelişmişse de, bölgedeki merkezîleştirme karşıtı asayişsizlikler çok daha derin bir tarihi geçmişe sahiptir.

Aslında 1937-1938 Ayaklanması, Çaldıran Savaşı öncesindeki Sultan I. Selim ve Şah İsmail mücadelesine kadar uzanan Dersim ayaklanmaları arasında, en yenisi ve bu nedenle en bilinenidir. Dersim, onaltıncı yüzyıldan sonra başlayan Osmanlı idaresinde ilk olarak Erzurum Beylerbeyliği idaresinde sancak olarak yönetilmeye başlandı[954]. Bazı bölgeleri Çemişgezek, bazı kısımları Sağman, Pertek Beyleri'ne bağlı olarak kaldı. Osmanlı'nın dört bir yanda problemlerle uğraştığı onsekizinci yüzyıl ve sonrasında bu bölge göz ardı edildi.

Ondokuzuncu yüzyılda[955] diğer bölgeler gibi Dersim'in de merkezîleştirme çabalarının hedefinde olduğu görülür. Yakın dönem sorunlarının da bu merkezîleştirmeye tepkinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Ancak Tanzimat idaresi Dersim'de otorite kurmayı başaramayınca[956], 1860'lardan sonra Dersim'in idaresi böl-

953. 25 Aralık 1935 tarihinde, 2884 sayılı Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun'dur. Dersim Vilayeti'nin adı 4 Ocak 1936 tarihinde Tunceli Vilayeti olmuştur.
954. Akgül, S. Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu. *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi).* (4), 1990, s. 6.
955. A.g.e.
956. A.g.e., s. 6.

gede hâkim olan ağa ve şeyhlere verilmeye başlandı. Bu ise bir süre sonra, beklenenin tam tersi bir etki göstererek, merkezî otoriteyi kurmanın önündeki en önemli engel oldu. Akgül[957] Osmanlı İmparatorluğu'nun Dersim'i kontrol altına alma çabalarının başarıya ulaşamadığını tespit eder. Nitekim[958] 1851-1877 arasında süren asayişsizlikler, 93 Harbi ile de kesintiye uğramamış, hatta bazı aşiret ağaları Rusların tarafına geçmişlerdir.

Dersim'deki karışıklıklar 93 Harbi'nden sonra da devam etmiştir. Akgül'ün tespitine göre[959]; 1893-1905, 1907 ve 1908 tarihlerinde ayaklanmalar çıkmıştır. Ancak, bu ayaklanmaların hemen bastırılmakla birlikte, hiçbir zaman yatıştırılamadıkları anlaşılıyor. Milli Mücadele dönemini büyük ölçüde sakin geçiren Dersim'deki en önemli hadise Koçgiri Ayaklanması'dır.

Cumhuriyetin ilanından sonra Dersim'de yeniden kıpırdanmalar meydana gelmiştir. İlk sorun, Şeyh Said Ayaklanması'nın tedibinden kaçan asilerin Koçuşağı aşireti tarafından himaye edilmesiyle başlamıştır. Bu aşiret aynı zamanda Şeyh Said Ayaklanması'nın neden olduğu otorite boşluğundan yararlanarak, civardaki halka saldırmakta, yağma ve çapulculuk yapmaktaydı[960]. Koçuşağı aşiretine yönelik olarak 7 Ekim 1926'da başlayan tedibat, 30 Ekim'de sonra ermiştir. 1930 yılında Ağrı Ayaklanması'na destek olmak maksadıyla Pülümür'de yeni bir ayaklanma çıkmış, bu ayaklanma da kısa sürede bastırılmıştır.

Ağrı Ayaklanması'nda meydana gelen bu iki önemli olaydan sonra, hükümetin Dersim genelinde hâkim olan bu otorite karşıtı tutuma kalıcı bir çözüm getirmeye karar verdiği anlaşılmaktadır.

Dersim Ayaklanması'nın çıkmasına neden olan faktörler arasında en göze çarpanı, merkezîleştirme çabalarına karşı gösterilen dirençtir. Bölgeyle ilgili olarak hazırlanan raporlardan birinde yer alan[961]; "köylüyü bu feodal güçlerin otoritesinden kur-

957. A.g.e.
958. Dersimi, *Hatıratım*, s. 80.
959. Akgül, Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu, ss. 6-12.
960. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 239.
961. Jandarma Umum Kumandanlığı. *Dersim: Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)*. (Eksiksiz Dördüncü Basım). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010).

tarmak konusunda elimizi çabuk tutmalıyız, biz onları yenmezsek onlar cumhuriyeti yenecekler" sözü, bu gerçeğe işaret eder. Nitekim Çay[962], ayaklanmanın nedeni olarak merkezî otoritenin Dersim'de etkinliğini arttırmasının yarattığı rahatsızlığı işaret eder. Cumhuriyet idaresinin bölgedeki ağa ve şeyhlerin gücünü kırma çabalarına yönelik tepki de önemli bir neden olarak görünmektedir. Öte yandan, Cumhuriyet Hükümeti'nin, Dersim yöresinde meydana gelebilecek bir ayaklanmanın Hatay sorununun çözülme aşamasında elini zayıflatacağından çekindiğini de not etmek gerekir[963]. Bu bilgilerin ışığında ayaklanmanın hedefi; Dersim bölgesinde merkezî otoriteden bağımsız bir idari yapı oluşturmak şeklinde özetlenebilir.

Dersim Ayaklanması tipik bir aşiret ayaklanması olduğundan liderlik Seyyid Rıza'nın kimliğinde biçimlenmiştir. Seyyid Rıza[964], Dersim çevresindeki iki ana aşiret kolundan Şeyh Hasanlar topluluğunun lideridir. Kendisi Şeyh Hasanlılar'ın Yukarı Abbaslılar isimli nispeten zayıf kolunun reisi olmakla birlikte; "seyyid" soyundan geldiğini iddia etmesi yüzünden güçlenerek etkisini diğer aşiretler üstüne yaymıştır. Zelyut, Seyyid Rıza'yı[965], "aslı Türk olan, Kürtçülük adına ayaklanan, fakat Araplığı da kabul eden lider" olarak tanımlar. Rıza'nın Araplığı "seyyid"liğinden, Kürtlüğü güttüğü davadan, Türklüğü ise soyundan gelmektedir.

Ayaklanma aşiret tipi askerî hiyerarşiye dayanmaktadır. Asiler Dersim bölgesindeki aşiret mensuplarıdır. Bu nedenle ayaklanmadaki aşiret örgütlenmesini ele almak gerekmektedir. Dersim'de ağa ve seyyidlerin kurdukları cepheler ve ittifaklar bazen menfaat gereği gevşese de genellikle beraber hareket ediyorlardı. Yılmazçelik, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Dersim'deki aşiret yapısını iki ana kola ayırır. Buna göre[966] "Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretler; 1. Şeyh Hasanlı, 2. Dersimli aşiretlerinden oluşmaktaydı."

962. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 345.
963. Sarınay, Y. (1998, Mart). Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* (40/XIV), 12 Şubat 2012 tarihinde http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=464 adresinden alındı..
964. Zelyut, R. *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği.* (9. Baskı). (Ankara: Kripto Yayınevi, 2010), s. 250.
965. A.g.e., s. 251.
966. Yılmazçelik, İ. *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı.* (Ankara: Kripto Yayınevi, 2011), s. 177.

Dersimi, bu yapının 1930'larda da sürdüğüne işaret eder. Dersimi'ye göre[967], "Batı Dersim aşiretlerinin ittifakı Şeyh Hasanlı ve Seyidanlı aşiretler grubu içinde oluşmuştu." Doğu Dersim'de Çarekli Şah Hüseyin önderliğindeki birlik uzun yıllar Tercan'a kadar uzansa da Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda dağılmıştı. Van Bruinessen'e göre[968]; "Batı Dersim aşiretlerinin oluşturduğu ittifakın büyük kısmı Seyit Rıza hâkimiyetine girmişti. Seyit Rıza hem ağalık müessesesine hem de Rehberlik, Seyitlik gibi manevi bir mevkie de sahipti."

Seyyid Rıza'nın yargılandığı davanın savcısı Hatemi Şahamoğlu ayaklanmaya fiilen iştirak eden aşiretleri şöyle sıralar[969]:

> Mazgirt kazasından Demenan ve kısmen Yusufan ve Nazımiye kazasından yine kısmen Haydaranlı ve Hozat kasabasından da Abbas Uşağı aşiretleridir. Bunlara Bahtiyar aşireti reisi Şahin ile Kureyşan aşiretinden Şeyhanlı kolu reisi Hüso Seydo'nun arkalarına taktıkları 15'er, 20'şer kişilik çapulcuları da ilave etmek lazımdır.

Dersim Ayaklanması iki dönemden oluşmaktadır. Birinci dönem 21 Mart 1937'de Pah bucağını Kahmut'a bağlayan Harçik Deresi köprüsünün Demenan ve Haydaran aşireti mensuplarınca tahrip edilmesiyle başlamış; 10 Eylül 1937'de Seyyid Rıza'nın jandarmaya teslim olmasıyla sona ermiştir. İkinci dönem 2 Ocak 1938'de Kör Abbas, Keçel ve Baluşağı aşiretlerinden oluşan bir çetenin asker kaçaklarını aramaya gelen jandarma birliğini Marsunuşağı köyünde pusuya düşürmesiyle başlamış; 16 Eylül 1938'de bölgenin asilerden temizlenmesiyle sona ermiştir. Dolayısıyla Dersim Ayaklanması yaklaşık olarak on sekiz ay sürmüştür. Ayaklanma, Milletler Cemiyeti'nin 21 Ocak 1937'de aldığı Hatay Cumhuriyeti'nin bağımsızlık kararının hemen ardından başlamıştır.

Hallı[970] Nisan 1938 itibarıyla asilerin yaklaşık mevcudunu 1000; aynı tarihlerdeki karşı koyma kuvvetinin mevcudunu ise yak-

967. Dersimi, *Hatıratım*, s. 277.
968. Van Bruinessen, M. *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri.* (4. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 123.
969. Bulut, F. *Dersim Raporları.* (Genişletilmiş Basım). (İstanbul: Evrensel Yayıncılık, 2011), s. 292.
970. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, ss. 179-180.

laşık 5000[971] olarak vermektedir. Bu sayı tedricen artarak Mayıs sonunda yaklaşık olarak 9000[972] kişiye çıkmıştır. Asilerin silahları hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Bununla birlikte dolaylı bilgiler edinilebilmektedir. Sözgelimi Uluğ[973]; Ruslar 1917-1918'de işgal ettikleri bölgelerden çekilirken Erzincan'a giren aşiret kuvvetlerinin çok ciddi miktarda silah ele geçirdiğini; Rus ve Ermeni takibinden de çok sayıda silah elde edildiğini ve bütün bunların bölgeyi silah deposu hâline getirdiğini belirtir. Akgül de Amerikan büyükelçisinin 25 Haziran 1937 tarihli raporuna atfen[974]; asilerin elindeki silahların çoğunlukla 1917'deki Rus İhtilali döneminde bölgeye gelenler tarafından bırakılmış olduğunu ileri sürer.

Silahlarla ilgili önemli bir husus da, Cumhuriyet dönemindeki diğer ayaklanmalarda olduğu gibi bu ayaklanmada da hava kuvvetlerinin kullanılmış olmasıdır. Bölgenin genel olarak engebeli ve kesik arazi olması, kara harekâtını tahdit ettiğinden, karşı koyma harekâtında hava kuvvetlerinin etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Hallı[975] bu maksatla Eskişehir Tayyare Alayı'ndan başlangıçta on beş uçak kuvvetinde, daha sonra da bir Tayyare Taburu (on sekiz uçak) kuvvetinde bir birlik kullanıldığını belirtir. Dersim Ayaklanması'nın karşı koyma harekâtına getirdiği bir diğer yenilik ise, tank ve zırhlı keşif aracı gibi silahlarla, motorlu birliklerin yaygın olarak kullanılmasıdır. Bu maksatla[976], birinci dönem harekâtında 63 kamyon ve 14 adet zırhlı keşif aracı; Mart 1938'de başlayan ikinci dönem harekâtında ise 38 adet 1,5 tonluk araç, 3 adet sıhhiye aracı ve 2 adet sepetli motosiklet ile 2 adet hafif tank[977] bölgeye nakledilmiş ve kullanılmıştır.

Karşı koyma harekâtında sivil kuvvetlerden aktif olarak yararlanılmamakla birlikte; asilere katılımın azaltılması, böylece aktif ve pasif iç desteğin sınırlandırılması sağlanmıştır. Kolluk kuvvetle-

971. A.g.e., s. 180: "122 Subay, 36 Askerî Memur, 4683 Er, 234 Gayri Muharip Er, 828 Hayvan, 545 Çeşitli Araba."
972. A.g.e., s. 185: "310 Subay, 8313 Muharip ve Gayri Muharip Er, 1422 Hayvan, 15 At Arabası, 63 Kamyon, 14 Zırhlı Keşif Aracı."
973. Uluğ, N. H. *Derebeyi ve Dersim*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), s. 37.
974. Akgül, S. *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*. (İstanbul: Yaba Yayınları, 2004a), s. 53.
975. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, ss. 182, 221.
976. A.g.e., ss. 185-222.
977. Çankırı'da bulunan Piyade Atış Okulu'ndan trenle nakledilmiştir.

rinin en güçlü ve örgütlü olduğu ayaklanma Dersim Ayaklanması olmuştur. Jandarma kuvvetlerinin, gerek harekât, gerekse istihbarat yönünden ayaklanmanın bastırılmasında etkin ve belirleyici bir rol üstlendiği görülmektedir. Nitekim[978] harekâta katılan iki seyyar alay kuvvetindeki Jandarma birlikleri, 28 aracıyla birlikte; toplam karşı koyma kuvvetinin % 50'ye yakınını oluşturmuştur.

Ayaklanmada din ve mezhep öğesinin, asileri harekete geçirmede ve ayaklanmaya katılımda belirleyici olduğu görülmektedir. Nitekim Sünni aşiretler asilere katılmamışlardır. Görünen o ki; Alevi aşiretlerin katılımında Seyyid Rıza'nın dinî vasıfları etkili olmuştur. Neticede Alevilik, tarih boyunca Dersim'i Anadolu'nun diğer pek çok yerinden ayıran asıl belirleyici etken olmuştur. Van Bruinessen Dersim'in bu ayrıksı durumunu şu şekilde tespit eder[979];

> Tunceli Kürt Alevilik anlayışı olayların gelişim süreci içinde Anadolu'nun diğer gruplarına göre sert, radikal ve aykırı olmak durumunda kaldı. Ekseriyeti Sünniliğin radikal ekolü olan Şafiliğe mensup Kürtler Dersim Alevilerini Kürt olarak kabullenmekte zorlanırken, Türkmen Alevileri ve Bektaşiler ise Dersimlinin Kürtlüğünden dolayı kendilerinden bir parça gibi görmediler. Hal böyle olunca Dersimli hiçbir tarafa mensubiyet geliştirme ihtiyacı hissetmedi ve Sünni Kürt'e de Türkmen Alevi'ye de muhalif oldu.

Dersim Ayaklanması'nda asilerin, itibarın dört unsuruna da sınırlı ölçüde sahip oldukları görülmektedir. Aktif ve pasif iç destek, Alevi aşiretlerle sınırlı kalmıştır. Benzer şekilde aktif ve pasif dış desteğin de sınırlı kaldığı söylenebilir. Ayaklanmanın Hoybun Cemiyeti bağlantısına dikkat çekenlerin, sınırlı sayıdaki kanıtları yorumlayarak bu sonuca ulaştıkları görülmektedir. Bu kanıtlardan birisi Dahiliye Vekaleti'nin 18.07.1929 tarihli raporudur. Raporda[980] Hoybun Cemiyeti'nin Dersim Kürtlerine çok önem verdiği, Dersimliler'in şimdiye kadar hep bitaraf oldukları, ama şimdi Hoybuncular ile birleştiklerini yazmaktadır. Ağrı Ayaklanması'ndan sonra büyük ölçüde marjinalleşen Hoybun Cemiyeti'nin, 1931-

978. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 222.
979. Van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik...*, s. 91.
980. Tarım, *Hoybun Cemiyeti...*, ss. 102-109.

1937 döneminde bazı eylemlerin arkasında yer aldığına dair bazı belgelere de ulaşılmıştır.[981] Yine de bu kanıtlar Hoybun'un Dersim Ayaklanması'ndaki rolünü tam olarak ortaya koymaktan uzak görünüyorlar. Öte yandan, Hoybun Cemiyeti'nin gizli faaliyet gösteren bir örgüt olduğunu da unutmamak; bu nedenle de Hoybun'un aktif dış destek olasılığını tamamıyla göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenle Hoybun Cemiyeti faktörünü sınırlı düzeyde aktif dış destek olarak nitelendirmek daha uygun olabilir.

Bağlantıyı Nuri Dersimi üzerinden kuranlar da vardır. Ancak Dersimi'nin hatıratından[982] kendisinin bu tarihte henüz Hoybun Cemiyeti'ne katılmamış olduğu anlaşılmaktadır. Dersimi'nin Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi olması nedeniyle, ayaklanmanın örgütsel bağlantısını Hoybun'dan ziyade bu cemiyetle kuranlar da bulunmaktadır. Ancak Göldaş[983] Kürdistan Teali Cemiyeti'nin 1922 yılı itibarıyla etkinliğini tamamen yitirdiğini; Aytepe ise[984] örgütten arda kalan birkaç kişilik çekirdek kadronun Suriye'ye geçerek Hoybun Cemiyeti içinde faaliyet gösterdiğini tespit ederler. Öyleyse, Seyyid Rıza'nın ayaklanma sırasındaki en önemli yardımcıları olarak görülen, Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi Nuri Dersimi ve Koçgirili Alişir'i; örgütsel değil, ve fakat kişisel yardımlarda bulunan aktif iç destekçiler olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.

Benzer bir durum Fransa'nın desteğiyle de ilişkilidir. Sarınay[985], Akgül[986], Köni[987] gibi araştırmacılar; Fransa'nın Hatay sorunundan dolayı Dersim Ayaklanması'nı destekleme olasılığı üzerinde duruyorlar. Köni, Fransa'nın Hatay sorunuyla ilgili izlediği stratejiyi şu şekilde değerlendirmektedir[988]:

981. Dahiliye Vekaleti'nin 16.07.1931 tarihli raporu [Kılınç, *Ağrı İsyanları (1926-1930)*, ss. 133-160]; Dahiliye Vekaleti'nin Başvekalete yazdığı 12.10.1935 tarihli yazı (Tarım, *Hoybun Cemiyeti...*, ss. 114-119, ss. 155-160).
982. Dersimi, *Hatıratım*, s. 197.
983. Göldaş, İ. *Kürdistan Teali Cemiyeti*. (İstanbul: Doz Yayıncılık, 1991), s. 226.
984. Aytepe, Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti, s. 336.
985. Sarınay, Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri.
986. Akgül, S. *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*. (Ankara: Berikan Yayınevi, 2004b).
987. Köni, H. Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (2/4), 1989, ss. 535-539.
988. A.g.m., s. 537.

> Fransa her ne kadar Paris ve Ankara'da yapılan görüşmeler sonunda Sancak bölgesi için ayrı varlık gibi bir deyim kullanarak Türk görüşüne yaklaşmışsa da öte yandan 1925'lerde İngilizlerin, Musul sorununu çözmek için kullandıkları modeli kullanarak Türkiye içindeki bölücü hareketleri kışkırtma yoluna gitmiştir.

Bu konuda da bazı kanıtlar mevcut olmakla birlikte, bu kanıtlar Fransa'nın desteğini Ermenilerin Ağrı Ayaklanması'ndaki rolleri kadar açık bir şekilde ortaya koyamamaktadır. Bu konudaki en önemli belge, daktiloyla Fransızca yazılmış "Dersim Generali Seyit Rıza" imzasıyla İngiltere'ye gönderilmiş bir telgraftır. 30 Temmuz 1937 tarihli telgrafta Seyyid Rıza'nın ağzından, İngiliz hükümetinden destek ve yardım talep edilmektedir. Bulut'a göre[989] telgraf; "11 Eylül 1937 tarihinde yurtdışına kaçan, Seyyid Rıza'nın dış ilişkileri danışmanı ve sekreteri konumundaki Nuri Dersimi" tarafından gönderilmiştir. Ancak, bu konuyla ilgilenen araştırmacılar arasında, Dersimi'nin bu telgrafı Seyyid Rıza'nın adını kullanarak bizzat kendisinin yazdığı kanaati yaygındır. Zira Seyyid Rıza idam edildiği ana kadar kendisini bir askerî unvanla tanımlamadığı gibi, kendisinin general vb. gibi askerî bir unvan kullandığına dair hiçbir bulgu yoktur.

Şeyh Said ve Ağrı Ayaklanmaları'ndaki Cumhuriyet rejimine yönelik tepki Dersim Ayaklanması için de geçerlidir. Ayaklanmada ideolojik açıdan dinî öğelere rastlanmaktaysa da, dayandığı temel ideolojinin bu olduğunu söylemek zordur. Dinî öğeler, liderin saygınlığını pekiştirmek, ayaklanmanın itibarını arttırmak ve eleman temin etmek maksatlarıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda ayaklanmanın, hem otorite karşıtı, hem de gelenekçi-ayrılıkçı stratejiye uygun olduğunu söylemek mümkündür. Asiler yıkıcı taktiklerden, pusu, baskın, sabotaj gibi gerilla taktiklerini kullanmışlardır. Yapıcı taktiklere ilişkin yeterli düzeyde bulgu yoktur. Ancak, Nuri Dersimi'nin İngiltere'ye yolladığı telgrafta kullandığı[990] "Dışişleri Bakanlığı-Dersim" ifadesi, asilerin kendi aralarında hükümet örgütlenmesine benzer bir yapılanmaya giriştiklerini göstermektedir. Asiler büyük

989. Bulut, *Dersim Raporları*, ss. 301-302.
990. A.g.e., s. 301.

ölçüde aşiret mensuplarından oluştuğundan, eleman temini için alınan özel bir tedbire ya da özel bir finansman kaynağına rastlanılmamıştır.

Ayaklanmada asilerin Kutudere, Kırmızı Dağ, Sin ve Halvori kuzeyindeki Haçili Dere mansabından, Mercan Dağları eteklerindeki Karacakale'ye kadar olan ve Ali Boğazı'nı da içeren İç Dersim'i güvenli üs olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Dersimi ise[991] Seyyid Rıza hareketinin dayandığı en önemli nokta olarak Tujik Dağı'nı[992] işaret eder. Aslında dağlık, engebeli ve sık ormanlık yapısıyla bütün Dersim bölgesi bir güvenli üs olarak görülmelidir. Bu nedenle karşı koyma kuvvetinin, bölgeyi asilerden tamamen temizlemek için ilk kez farklı bir yöntem kullandığı görülmektedir. Temmuz 1938'de yapılacak olan Ordu Manevrası, Hükümet direktifiyle Dersim bölgesine kaydırılmıştır. Böylece[993] Tunceli Vilayeti yedi iç bölgeye ayrılarak her bir bölgeye bir tümen tahsis edilmiş; tümenler de sorumluluk bölgelerini kendi ast birliklerine pay ettikten sonra, 7200 kilometrekarelik tarama bölgesine 43 tabur ve 6 süvari alayı sokulmuştur. İç Dersim'de iki adet Yasak Bölge oluşturulmuş ve tarama harekâtının sıklet merkezi bu yasak bölgeler olarak belirlenmiştir.

Karşı koymanın ilk kez Dersim Ayaklanması'nda, özel bir kuvvet yapılanması oluşturduğu görülmektedir. 4'üncü Umum Müfettişlik bünyesinde Mameki'de[994] teşkil edilen Dağ Tugayı ile Jandarma birliklerinin motorlandırılması bunun göstergeleridir. Bununla birlikte karşı koyma prensiplerine uygun hareket edildiği görülmektedir.

Seyyid Rıza ve yardımcıları propagandalarını[995] dinî öğelere ve Türk Ordusu'nun zulmüne dayandırırlarken; karşı koyma hava kuvvetleri vasıtasıyla[996] asilere itaat edilmemesi ve hükümete dehalet edilmesi yönünde bildiriler atarak propaganda yapmıştır.

991. Dersimi, *Hatıratım*, s. 291.
992. Bugün Tunceli ili Nazımiye ilçesi sınırlarında kalan Sultanbaba Dağı'dır. Dağın zirvesinde Türk Sultanları'ndan Celaleddin Harzemşah'ın mezarının olduğu kabul edilir. Dağ da adını buradan alır.
993. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, ss. 259-263.
994. Bugün Tunceli ilinin merkez ilçesidir.
995. Bulut, *Dersim Raporları*, ss. 301-339.
996. Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde...*, s. 242.

Cumhuriyet hükümetinin 1937 yılında başladığı tedibatın bir ayağını da Sason harekâtı oluşturuyordu. 1925'ten beri iki kez bastırılmış olmasına rağmen, bir türlü tam olarak yatıştırılamayan bölgede[997] 1935 yılında üçüncü bir harekât düzenlenmiş, bu harekât 10 Temmuz 1936'ya kadar devam etmiştir. Ancak, bölgenin olumsuz şartları nedeniyle istenilen sonuç yine alınamayınca, kritik yerler "yasak bölge" olarak ilan edilmiş, buralarda ve civarında yaşayan halk Batı Anadolu'ya ve Trakya'ya nakledilmiştir. Ardından Nisan 1937'de yeni bir tedip harekâtı başlatılmış, Kasım 1937'ye kadar süren bu harekâtla, asilere büyük zayiat verdirilmekle birlikte; kesin sonuç almak yine mümkün olmamıştır. Bunun üzerine 25 Ekim 1937 tarihinde Sason Islahat Programı yayınlanmıştır.

Karşı koymanın en organize ve hazırlıklı harekâtına sahne olan Dersim Ayaklanması, karşı koymanın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Dersim Ayaklanması, 150 yıl süren ayaklanmalar döneminin son bölümüdür ve bu ayaklanmanın bastırılması sonucunda, ilk kez Anadolu'nun tamamında merkezî otoritenin tesis edilmesi sağlanmıştır.

997. A.g.e., ss. 213-225.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİSTEM VE KARMAŞIKLIK YAKLAŞIMI: AYAKLANMALARA İLİŞKİN BİR MODEL

Finis coronat opus[998].

1. ORGANİK SİSTEM MODELİNİN ESAS ÖLÇÜTLERİ:

a. Temel Gerekçeler, Cari Gerekçeler ve Hedefler:

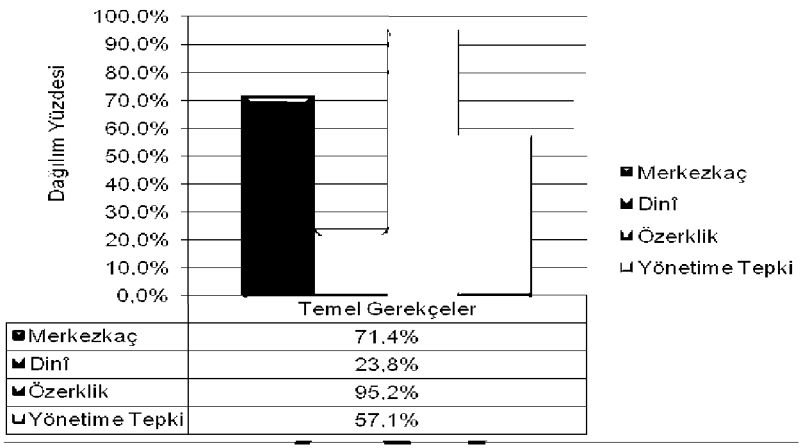
Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının herhalde en çarpıcı ortak noktası hedefleridir. Çünkü ele alınan bütün ayaklanmalar, yakın vadede merkezî otoritenin denetiminden ayrılmayı; uzak vadede ise bağımsız yapılar kurmayı hedeflemişlerdir. Ayaklanmaların başlatıcı bahaneleri olan cari gerekçeleri ile asıl nedenlerini teşkil eden temel gerekçeleri arasında da bir uyum söz konusudur. Tablo 4-1'de de görüldüğü üzere; yakın dönem Türkiye ayaklanmaları ile ilgili gerekçeleri; Merkezîleştirmeye Tepki, Dinî Gerekçeler, Daha Fazla Özerklik ve Islahat Talebi ve Sözde Kötü Yönetime Tepki şeklinde, dört başlık altında toplamak mümkündür.

998. Sonuç, araçları meşru kılar.

AYAKLANMA		GEREKÇELER			
		Merkezkaç	Dinî	Özerklik	Yönetime Tepki
BALKAN	Sırp			☒	☒
	Yunan	☒		☒	☒
	Girit	☒		☒	☒
	Bulgar	☒		☒	
	Hersek	☒		☒	
	Arnavut	☒		☒	
	Makedonya	☒		☒	
ARAP	Vahhabi		☒	☒	☒
	Asir	☒	☒	☒	
	Şerif Hüseyin	☒	☒	☒	
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Vilayât-ı Şarkiye Ermeni[12a]			☒	☒
	İkinci Vilayât-ı Şarkiye Ermeni[1022b]			☒	☒
	Pontus			☒	☒
	Nasturi	☒			
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	☒		☒	☒
	Seyyid Ubeydullah Nehrî[1022c]		☒	☒	☒
	Bitlis	☒		☒	☒
	Koçgiri	☒		☒	☒
	Şeyh Said	☒	☒	☒	
	Ağrı	☒		☒	
	Dersim	☒		☒	☒

Tablo 4-1: Temel Gerekçelerin Ayaklanmalara Dağılımı

Bu dört gerekçe arasında en büyük payı *Merkezîleştirmeye Tepki* ile *Daha Fazla Özerklik ve Islahat Talebi* almaktadır. Gerekçelerin genel dağılımı Grafik 4-1'de, ayaklanma bölgelerine göre dağılımı ise Grafik 4-2'de gösterilmiştir.

	Temel Gerekçeler
Merkezkaç	71,4%
Dinî	23,8%
Özerklik	95,2%
Yönetime Tepki	57,1%

Grafik 4-1: Ayaklanma Gerekçelerinin Genel Dagılımı

Hükümetin, bu kadar tepkiye neden olan merkezîleştirme eylemleri nelerdi? Ayaklanmalara konu teşkil eden merkezîleştirme eylemlerinin; vergilendirme, askere alma ve merkezden yapılan atamalar olduğu görülmektedir. Bütün bu eylemler; taşradaki ayan, ağa, mir, beğ, voyvoda gibi yerel güç odaklarının alışılagelmiş otoritesini sarsmakla kalmamış, bu güç odaklarının ekonomik dayanaklarını da tehdit etmişti. Dolayısıyla Daha Fazla Özerklik ve Islahat taleplerini de merkezîleştirme ile birlikte değerlendirmek gerekir.

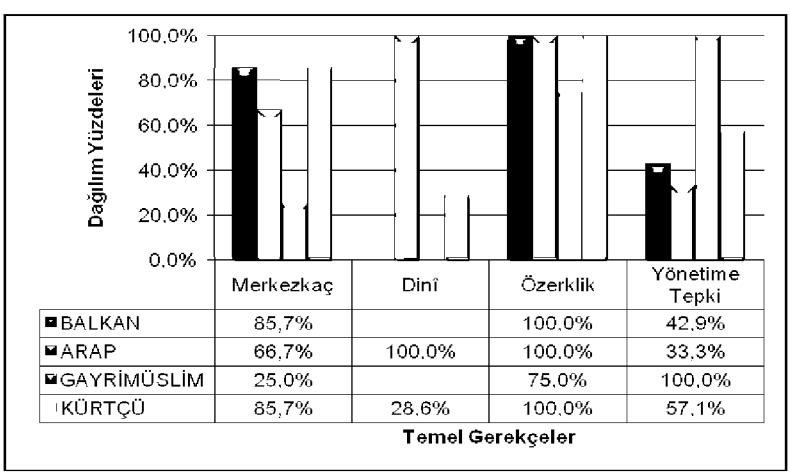
Araştırmada elde edilen veriler, merkezîleştirmeye yönelik tepkinin de bölgelere göre farklı biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Tepkinin dışavurumu Balkanlar'da milliyetçi ideolojilere dayandırılırken, Anadolu ve Arabistan'da dinî gerekçelere bağlanmıştır. Dinî gerekçelerle ilgili çok önemli bir husus da kronolojik yoğunluğudur. Nitekim dinî gerekçelere dayanan ayaklanmalarının Sultan II. Mahmud Merkezîleştirmesi (1808-1839), İttihat ve

Terakki Cemiyeti Merkezîleştirmesi (1908-1918) ve Cumhuriyet Merkezîleştirmesi (1923-1930) dönemlerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Tablo 4-2, dinî gerekçeli ayaklanmaların yoğunlaştığı dönemleri göstermektedir.

Ayaklanma	Yılları	Dönemi
Vahhabi Ayaklanması	1803-1818	III. Selim - II. Mahmud
Seyyid Ubeydullah Nehrî Ayaklanması	1880-1882	II. Abdülhamid
Asir Seyyid İdrisî Ayaklanması	1908-1918	İttihat ve Terakki
Şerif Hüseyin Ayaklanması	1916-1918	İttihat ve Terakki
Şeyh Said Ayaklanması	1925	TBMM - Cumhuriyet

Tablo 4-2: Dinî Gerekçeli Ayaklanmaların Yoğunlaştığı Dönemler

Sözde Kötü Yönetime Tepki gerekçesinin, sıklıkla Balkanlar'da ve Anadolu'daki gayrimüslim ayaklanmalarında (Ermeni, Pontus ve Nasturi) görülmesi de, ilginç olan diğer bir husustur.

Grafik 4-2: Gerekçelerin Ayaklanma Bölgelerine Göre Dağılımı

Grafik 4-2'de de görüldüğü üzere, ayaklanma gerekçeleri, bölgelere göre de farklılık göstermektedir. Balkanlar'daki ve Doğu Anadolu'daki ayaklanmalarda merkezîleştirmeye tepki ön plana çıkarken; Arap ayaklanmalarında dinî gerekçeler, Doğu Anadolu Gayrimüslim ayaklanmalarında özerklik ve ıslahat talepleri ağır basmaktadır. Aslında özerklik ve ıslahat talepleri bütün bölgelerde birbirine yakın oranda etkilidir. Ayaklanmaların tamamının bağımsızlığı hedeflediği göz önüne alındığında, gerekçelerle, ayaklanma nedenleri ve hedefleri arasında bir tutarlılık olduğu söylenebilir.

Gerekçeleri ya da bölgeleri ne olursa olsun asilerin; ayaklanmanın başında, ilerleyen safhalarında ya da sonunda, hep benzer talepler ileri sürdükleri görülmektedir. Taleplerin benzerliği merkezî otoritenin zayıflığına bağlanabileceği gibi, hedef benzerliğiyle de ilişkilidir. Ortak talepler; Ana Dilde Eğitim, Kendi Kolluk ve Denetim Düzenini Kurma, Askere Gitmeme ve Vergiyi Kendisinin Toplaması ile özetlenebilir.

b. İdeolojiler ve Öyküler:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının neredeyse tümü bir ideolojik temele dayanmaktadırlar. Ayaklanmaların dayandıkları ideolojiler; milliyetçilik, Marksizm ve dinî ideolojilerdir. Tablo 4-3, ayaklanmaların dayandığı ideolojilerin dağılımını göstermektedir.

AYAKLANMA		İDEOLOJİLER				KAZANAN TARAF
		Milliyetçi	Dinî	Marksist	Belirsiz	
BALKAN	Sırp	☒				Belirsiz
	Yunan	☒				Asiler
	Girit	☒				Asiler
	Bulgar	☒				Karşı Koyma
	Hersek	☒				Asiler
	Arnavut	☒				Asiler
		☒				Belirsiz

ARAP	Vahhabi		☒			Belirsiz
	Asir		☒			Asiler
	Şerif Hüseyin				☒	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	☒		☒		Belirsiz
	İkinci Ermeni	☒		☒		Karşı Koyma
	Pontus	☒				Karşı Koyma
	Nasturi	☒	☒			Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey				☒	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	☒	☒			Karşı Koyma
	Bitlis	☒	☒			Karşı Koyma
	Koçgiri	☒				Karşı Koyma
	Şeyh Said	☒	☒			Karşı Koyma
	Ağrı	☒				Karşı Koyma
	Dersim				☒	Karşı Koyma

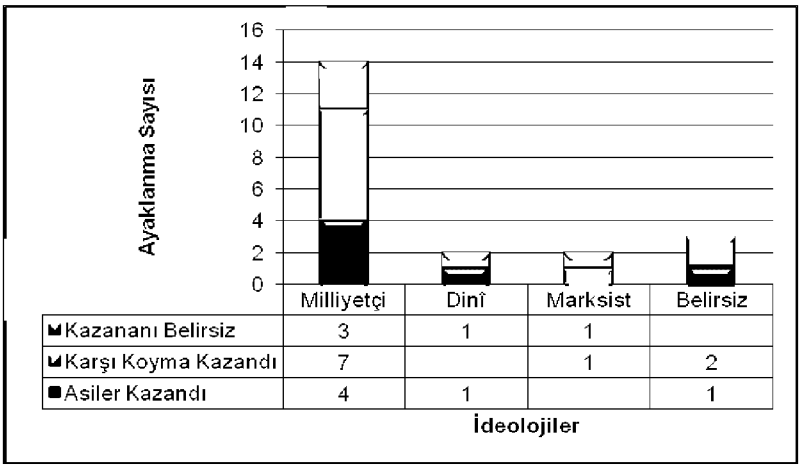
Tablo 4-3: İdeolojilerin Ayaklanmalara Dağılımı

Milliyetçilik başlığı altında toplanan ideoloji ve öykülerin ön-milliyetçilikten daha ileri bir gelişim safhasına geçemediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte milliyetçi ideolojiler, ilk olarak Balkan ayaklanmalarında ortaya çıkmışlardır. Sırp, Yunan ve Girit ayaklanmalarının ideolojileri popüler ön milliyetçilik olarak kabul edilmelidir. Bulgar ayaklanması ise, hem Yunan ayaklanmasından esinlenmiş, hem de Yunan Kilisesi'ne karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Bu ikili ideolojik arka plan ise, Bulgar ayaklanmasının başından itibaren en bilinçli ve örgütlü lider kadrosuna sahip olmasını saplamıştır. İdeolojik arka planın en popüler kavramlarından birisi olan Slavcılık'ın ise, ayaklanmalarda zannedildiği kadar etkili bir şekilde uygulanamadığı görülmektedir. Slavcılık bir siyasi söylem olarak kalmış, Hersek ayaklanması dışında, kitleleri harekete geçirmede çok da etkili olamamıştır.

Kürt milliyetçiliğine dayanan ayaklanmaların da ondokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren, ön-milliyetçilik şeklinde ve çok sınırlı bir lider kadro çerçevesinde başladığı, Ağrı ayaklanması ile birlikte en örgütlü haline kavuştuğu anlaşılmaktadır. Sözgelimi Seyyid Ubeydullah Nehrî Ayaklanması'nı Kürt milliyetçiliğinin miladı olarak kabul eden pek çok görüş vardır. Ancak bunu popüler önmilliyetçilik olarak kabul etmek daha akla yatkın görünmektedir. Arap milliyetçiliğinin Arap ayaklanmaları üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı gibi; Suriye'de yoğunlaşmış olan Arap milliyetçilerinin ayaklanmalarda aktif rol almadıkları da açıktır. Dolayısıyla Arap ayaklanmalarını ateşleyen bir Arap milliyetçiliğinden bahsetmek için henüz erkendir.

Bu noktada ideolojinin, kitlelerin harekete geçirilmesindeki rolü akla gelmektedir. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında ideoloji, kitlelerden çok lider kadroyu biçimlendirmiştir. Ayaklanmanın eylemsel tabanını oluşturan kitleler ise, ileride görüleceği üzere çok daha farklı saiklarla hareket etmişlerdir. Denilebilir ki; ayaklanmaların büyük bir çoğunluğunda, bir avuç lider kadro tarafından sahiplenilen ideoloji, geniş bir toplumsal tabana yayılamamıştır. Grafik 4-3'te ayaklanmaların sonlanma şekliyle ideolojik arka planı arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Grafik 4-3 açıkça göstermektedir ki; yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında ideolojiler belirleyici olmamıştır. Ayaklanmaların belli ideolojilere dayandıkları doğrudur, ancak ideolojilerin sonuca etkileri tartışmalıdır. Dolayısıyla, "ondokuzuncu yüzyılda gelişen milliyetçilik akımlarının etkisiyle pek çok ayaklanma çıktığına" dair yaygın söylem, yüzeysel ve eksiktir. Çünkü bu tür söylemler; gerekçe, neden, hedef, ideoloji ve öykü kavramlarını birbirine karıştırarak ya da en azından ayırt etme zahmetine katlanmayarak; ayaklanmaları gerçekçi ve tam doğru olarak değerlendirmek hususunda kusurludurlar.

Grafik 4-3: Ayaklanmaların İdeolojik Arka Planı ile Sonlanma Şekli Arasındaki İlişki

c. İtibar (Halk desteği):

Asilerin kazandığı ayaklanmaların tamamının, itibarın en az iki unsuruna sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu demektir ki; yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında itibar neredeyse tek başına başarının belirleyici faktörü olmuştur. Öyle ki; askerî açıdan parlak bir başarı elde edemeyen çoğu ayaklanma, itibar sayesinde hedeflerine ulaşma olanağı bulmuştur.

AYAKLANMA		İTİBAR UNSURLARI				KAZANAN TARAF
		İÇ DESTEK		DIŞ DESTEK		
		Aktif	Pasif	Aktif	Pasif	
BALKAN	Sırp	☒	☒	☒	☒	Belirsiz
	Yunan	☒	☒	☒	☒	Asiler
	Girit	Sınırlı	Sınırlı	☒	☒	Asiler
	Bulgar		Sınırlı	Sınırlı	☒	Karşı Koyma
	Hersek	☒	☒	☒	☒	Asiler
	Arnavut	Sınırlı	☒	☒	☒	Asiler
	Makedonya	Sınırlı	Sınırlı	☒	☒	Belirsiz

ARAP	Vahhabi	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	☒	Belirsiz
	Asir	Sınırlı	Sınırlı	☒	☒	Asiler
	Şerif Hüseyin	Sınırlı	Sınırlı	☒	☒	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	Sınırlı	Sınırlı	☒	☒	Belirsiz
	İkinci Ermeni	Sınırlı	Sınırlı	☒	☒	Karşı Koyma
	Pontus	Sınırlı	Sınırlı	☒	☒	Karşı Koyma
	Nasturi	Sınırlı	Sınırlı	☒	☒	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	Sınırlı	Sınırlı			Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	Sınırlı	Sınırlı			Karşı Koyma
	Bitlis	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma
	Koçgiri	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma
	Şeyh Said	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	☒	Karşı Koyma
	Ağrı	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	☒	Karşı Koyma
	Dersim	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma

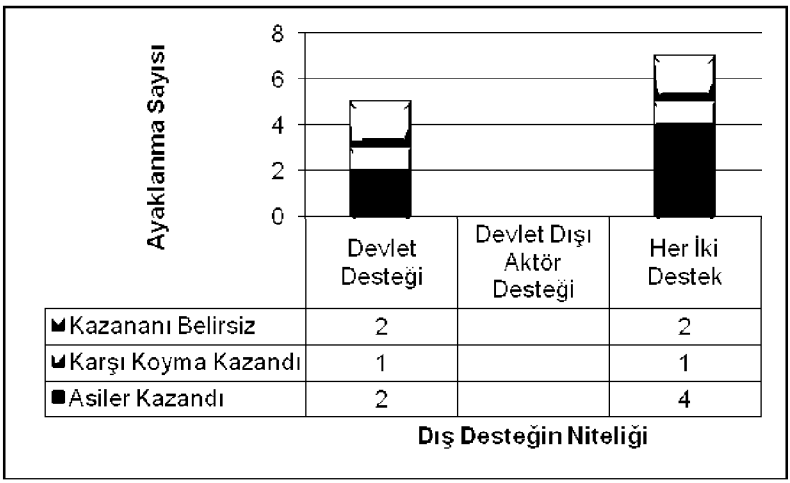
Tablo 4-4: İtibar Unsurlarının Ayaklanmalara Dağılımı

Tablo 4-4'te görüldüğü üzere; itibar unsurlarına tam olarak sahip olan hiçbir ayaklanmada karşı koyma kazanamamıştır. Öte yandan itibarın unsurlarına tam olarak sahip olan üç ayaklanma da Balkan ayaklanmasıdır. Balkanlar dışında kalan bütün bölgelerde asiler, sınırlı seviyede iç desteğe sahip olabilmişlerdir. Sınırlı düzeyde iç desteğe sahip olan ayaklanmalardan sadece bir tanesi asilerin lehine sonuçlanırken, sınırlı dış desteğe sahip olan ayaklanmaların tamamı karşı koyma lehine sonuçlanmıştır. Aktif iç desteğe ilişkin elde edilen bir diğer bulgu ise, desteğin etki alanıyla ilgilidir. Eğer ayaklanma bölgesinin genişliği asilerin sosyo-ekonomik etki sahasının dışına taşmışsa, iç destek asilerin hitap ettiği kitle ile sınırlı kaldığından; hareket başarısızlığa doğru meyletmiştir. Kısacası, ayaklanma ne kadar dışarı taştıysa, o kadar başarısız; ne kadar kendi bölgesinde kaldıysa, o kadar başarılı olmuştur. Tablo 4-5 bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

AYAKLANMA		İÇ DESTEK		KAZANAN TARAF	Ayaklanma Etki Sahasını Aşmış mı?
		Aktif	Pasif		
BALKAN	Sırp	☒	☒	Belirsiz	
	Yunan	☒	☒	Asiler	
	Girit	Sınırlı	Sınırlı	Asiler	
	Bulgar		Sınırlı	Karşı Koyma	☒
	Hersek			Asiler	
	Arnavut	Sınırlı		Asiler	
	Makedonya	Sınırlı	Sınırlı	Belirsiz	☒
ARAP	Vahhabi	Sınırlı	Sınırlı	Belirsiz	☒
	Asir	Sınırlı	Sınırlı	Asiler	
	Şerif Hüseyin	Sınırlı	Sınırlı	Asiler	
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	Sınırlı	Sınırlı	Belirsiz	☒
	İkinci Ermeni	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	☒
	Pontus	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	☒
	Nasturi	Sınırlı	Sınırlı	Belirsiz	
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	☒
	Seyyid Ubeydullah	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	☒
	Bitlis	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	☒
	Koçgiri	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	
	Şeyh Said	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	☒
	Ağrı	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	☒
	Dersim	Sınırlı	Sınırlı	Karşı Koyma	

Tablo 4-5: Ayaklanmaların Etki Sahası ve İç Desteğin Düzeyi.

İç destekte olduğu gibi; hiçbir şekilde dış desteği olmayan ayaklanmaları da karşı koymanın kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan dış desteğin niteliği de asilerin başarısında etkili olmuştur. Grafik 4-4 bu durumu ortaya koymaktadır.

Grafik 4-4: Dış Desteğin Niteliğinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Grafikten anlaşıldığı üzere, aktif dış desteğin sadece yabancı devletlerden geldiği beş ayaklanmadan, ikisini asiler kazanırken, birini karşı koyma kazanmış, iki tanesi ise kazananı belirsiz olarak sonuçlanmıştır. Ancak dış desteğe, komşu ülkelerde örgütlenen çeteler ve gizli örgütler gibi devlet dışı aktörler katıldığında; asilerle karşı koymanın başarısı arasındaki fark % 100 oranında asiler lehine artmıştır. Göze çarpan bir diğer husus ise, aktif dış desteğe rağmen bazı ayaklanmaların kazananı belirsiz olarak sonuçlanmasıdır. Bu ayaklanmalar Sırp, Makedonya, Birinci Ermeni ve Nasturi ayaklanmalarıdır. Sırp ayaklanması, başlangıç hedefine ulaşamadığı için kazananı belirsiz sayılmıştır. Ancak Sırplar bu ayaklanmanın sonunda geniş bir özerkliğe kavuşmuşlar, 1878 Berlin Antlaşması ile birlikte de bağımsız olmuşlardır. Bu anlamda dış desteğin Sırp Ayaklanması'ndaki rolü aslında yine belirleyicidir. Makedonya Ayaklanması da Sırp Ayaklanması'na benzer bir biçimde dolaylı kazançlar elde etmiştir. Ayaklanma kendi eylem sürecinde başarıya ulaşamasa da, hemen ardından çıkan Balkan Savaşları neticesinde Makedonya Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmıştır. Dolayısıyla aktif dış destek belirleyici olmuştur. Birinci Ermeni Ayaklanması ise, uzun süreli bir mücadelenin ilk evresidir. Hınçak ve sonraları Taşnak Komiteleri'nin aktif dış desteğine rağmen hedeflerine ula-

şamayan bu ayaklanmanın liderlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bir devletle savaşa girmesini beklediklerini hatırlamak gerekir. Dolayısıyla bu ayaklanma için de dış destek belirleyicidir. Nasturi ayaklanması ise, asilerin ve lider kadrosunun yakalanamadan yurt dışına kaçmaları nedeniyle kazananı belirsiz sayılmaktadır. Bu bağlamda, asilerin yurt dışına kaçarak İngiltere himayesine sığınmaları, sonucu etkilediğine göre, dış desteğin belirleyiciliği göz ardı edilemez.

Grafik 4-4'ten çıkartılabilecek bir diğer sonuç ise, ele alınan yirmi bir ayaklanmanın hiçbirisinde, devlet dışı aktörlerin yalnız başına asilere destek vermemiş olmalarıdır. Diğer bir deyişle, devlet dışı aktörler her zaman devlet desteğiyle birlikte harekete katılmışlardır.

ç. Örgüt Yapısı ve Asi Profili:

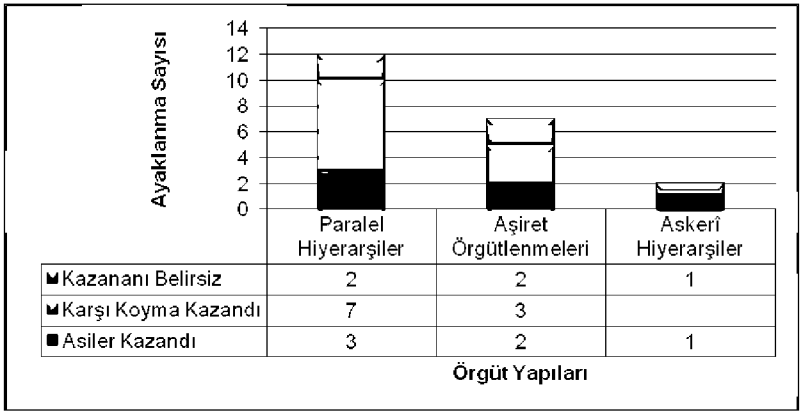
Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının değerlendirilmesinde, örgüt yapısı önemli bir ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır. Ayaklanma örneklemine bakıldığında, dört çeşit örgütlenmeden bahsetmek mümkündür. Bunlar; Askerî Hiyerarşiler, Paralel Hiyerarşiler, Carbonari Tipi Paralel Hiyerarşiler ve Aşiret Örgütlenmeleri'dir.

AYAKLANMA		ÖRGÜT YAPISI	KAZANAN TARAF
BALKAN	Sırp	Askerî	Belirsiz
	Yunan	Paralel Carbonari	Asiler
	Girit	Paralel Carbonari	Asiler
	Bulgar	Paralel	Karşı Koyma
	Hersek	Askerî	Asiler
	Arnavut	Paralel	Asiler
	Makedonya	Paralel Carbonari	Belirsiz

ARAP	Vahhabi	Aşiret	Belirsiz
	Asir	Aşiret	Asiler
	Şerif Hüseyin	Aşiret	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	Paralel Carbonari	Belirsiz
	İkinci Ermeni	Paralel Carbonari	Karşı Koyma
	Pontus	Paralel	Karşı Koyma
	Nasturi	Aşiret	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	Aşiret	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	Aşiret	Karşı Koyma
	Bitlis	Kısmen Paralel	Karşı Koyma
	Koçgiri	Kısmen Paralel	Karşı Koyma
	Şeyh Said	Paralel Carbonari	Karşı Koyma
	Ağrı	Paralel Carbonari	Karşı Koyma
	Dersim	Aşiret	Karşı Koyma

Tablo 4-6: Ayaklanmaların Örgüt Yapıları

Tablo 4-6 incelendiğinde; Balkan ayaklanmalarında aşiret örgütlenmelerinin hiç kullanılmadığı; Arap ayaklanmalarında ise aşiret örgütlenmelerinden başka hiçbir yapının yer almadığı; Ermeni ayaklanmalarının komplocu Carbonari tipi örgütlenmeye önem verdikleri; Kürtçü ayaklanmaların ise Kürt milliyetçiliğinin gelişmesine paralel olarak, 1910'lardan sonra örgütlenmelerini geliştirdikleri görülmektedir. Örgüt yapısıyla ilgili en göze çarpan husus, yapının bütün bölgelerde köylü ya da aşiret yapılanmasından paralel hiyerarşiye doğru bir gelişim göstermesidir. Bu durumun Grafik 4-5'te görüldüğü gibi, asilerin başarısına çok yansımaması, örgüt yapısının belirleyiciliğini azaltmaz. Nitekim tüm Kürtçü ayaklanmalar ele alınırsa; asilerin bilinç düzeylerinin artmasına paralel olarak, aşiret yapısından paralel hiyerarşilere doğru bir gelişme yaşanmasına rağmen, karşı koymanın üstünlüğünün kırılamadığı görülür. Öte yandan Kürtçü ayaklanmaların; paralel hiyerarşiler kurdukça, karşı koyma için çok daha fazla zaman, insan ve parasal maliyet yarattıkları da bir gerçektir.

Grafik 4-5: Örgüt Yapılarının Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Üstelik örgüt yapısının ayaklanmaya katkıları, sonuca olan etkisiyle sınırlı değildir. Örgüt yapıları, davanın sürekliliğini ve kutsal amacın sıcak tutulmasını sağlamışlardır. Herhangi bir aşamada paralel örgütlenmelere geçen ayaklanmaların, hedeflerine ulaşmada daha başarılı oldukları görülmektedir. Grafik 4-5'te görüldüğü üzere, paralel hiyerarşilerin diğer örgütlenmelere göre daha çok tercih edilmelerinin nedenini bu hedef-sonuç ilişkisine bağlamak gerekir. Öte yandan kazananı belirsiz olan ayaklanmaların büyük bir bölümünün, paralel siyasi yapılarının sağladığı süreklilik sayesinde; müteakip dönemde yeni ayaklanmalarla ya da savaş, dış müdahale ve antlaşma gibi dış etkenlerle hedeflerine ulaşmış olmaları hesaba katıldığında, Grafik 4-5'teki görüntü asiler lehine değişecektir.

Paralel hiyerarşilerle ilgili diğer bir önemli tespit, tamama yakınının gizli örgütlenmelerle oluşturulmuş olmasıdır. Bu konudaki en önemli dayanak ise Carbonari tipi yapılanma olmuştur. Doğal olarak bu yapıların Carbonari örgütlenmesine birebir benzemesi beklenemez; nitekim her biri kendi siyasi, sosyo-kültürel ve coğrafi şartlarına uyum sağlayarak yapılanmışlardır. Ama temel konularda bir benzerlik göze çarpmaktadır. Tablo 4-7 Carbonari tipi örgütler arasındaki benzerlikleri ortaya koymaktadır.

Örgütler / Özellikler	Filiki Eterya	Etniki Eterya	Epitropi	IMRO	Hınçak Partisi	Taşnak Partisi	İrşad	Azadî	Hoybun
Gizlilik	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
Kompart-mantasyon	☒	☒	☒	☒	☒	☒	?	☒	☒
Kod Adı	☒	?	?	?	☒	☒	?	?	?
Yemin Ritüelleri	☒	☒	☒	☒	☒	☒	?	☒	☒
Yeraltı Teşkilatı	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
Yardımcılar	☒	☒	☒	?	☒	☒	☒	☒	☒
Askerî Teşkilat (Gerilla)	☒	☒	☒	☒	?	☒	?	☒	☒
Terörist Eylemler	☒	☒	☒	☒	☒	☒	?	☒	☒

Tablo 4-7: Carbonari Tipi Ayaklanma Örgütleri Arasındaki Benzerlikler

Aşiret örgütlenmeleri ile ilgili bulgular da ilginçtir. Tablo 4-6'dan anlaşıldığı üzere, yakın dönem Türkiye ayaklanmaları arasında; Kürtçü ve Arap ayaklanmaları ile Nasturî ayaklanmaları aşiret örgütlenmesine sahiptir. Arap ve Nasturî ayaklanmalarında dinî-irsî liderlik ön plana çıkarken; Kürt aşiret ayaklanmalarında

ise, irsî-karizmatik liderlik ön plandadır. Liderlik bölümünde daha ayrıntılı görüleceği üzere, bu kuralın iki istisnası Seyyid Ubeydullah Nehrî ve Seyyid Rıza olabilir. Gerek Arap, gerekse Kürt aşiret örgütlenmeleri oldukça organize yapılardır. Öyle ki yer yer bu aşiretlerden; karşı koyma kuvveti, hatta harplerde muharip birlik olarak yararlanılmıştır. Şerif Hüseyin'in birliklerinin oğlu Faysal komutasında Arap Kuzey Ordusu'na dönüşmeleri ya da Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alayları'nın teşkil edilmesi bu konuda verilebilecek çarpıcı örneklerdir.

Örgüt yapısı ve asi profili bahsinde son olarak, askerî hiyerarşiyle ilgili bir bulguya değinmekte yarar görülmektedir. Sadece Balkan ayaklanmalarında görülmüş olan askerî hiyerarşinin; geleneksel yapıda olduğu ve büyük ölçüde apolitik teşviklerle harekete geçirilmiş köylülere dayandığını vurgulamak gerekir. Bu nedenle de Balkan ayaklanmalarındaki askerî hiyerarşiler, aşiret örgütlenmeleri kadar disiplinli değillerdir.

d. Konum ve Arazi Yapısı:

Çok farklı coğrafi konumlarda olmalarına karşılık, asilerin tercih ettikleri arazi yapıları arasında benzerlikler vardır. Tablo 4-8 ayaklanmaların gerçekleştiği arazi özellikleri hakkında bilgi vermektedir.

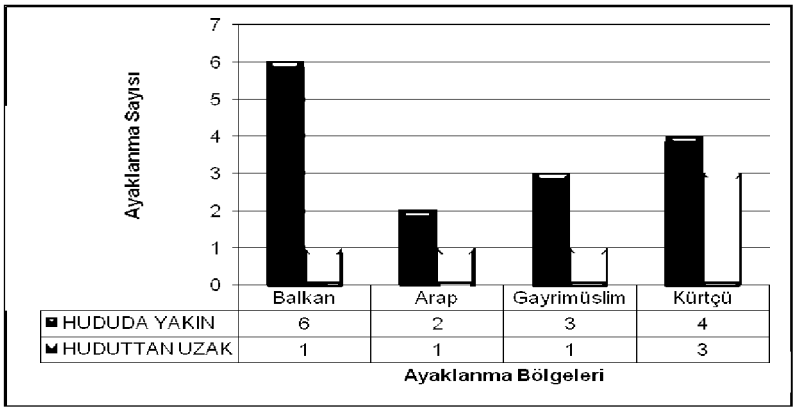
AYAKLANMA		ARAZİ YAPISI			KAZANAN TARAF
		Yüzölçümü (km^2)	Bölgesel Ortalama (km^2)	Arazi Şekli[13]	
BALKAN	Sırp	30.000	33.984	DE	Belirsiz
	Yunan	21.550		DE	Asiler
	Girit	8336		DE	Asiler
	Bulgar	30.000		DE	Karşı Koyma
	Hersek	51.000		DO	Asiler
	Arnavut	30.000		DO	Asiler
	Makedonya	67.000		DO	Belirsiz

ARAP	Vahhabi	80.000	203.000	Ç	Belirsiz
	Asir	80.000		ÇD	Asiler
	Şerif Hüseyin	450.000		ÇD	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	180.000	108.500	D	Belirsiz
	İkinci Ermeni	180.000		D	Karşı Koyma
	Pontus	70.000		DO	Karşı Koyma
	Nasturi	4000		AD	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	20.000	27.714	DE	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	45.000		AD	Karşı Koyma
	Bitlis	20.000		DE	Karşı Koyma
	Koçgiri	2000		DO	Karşı Koyma
	Şeyh Said	30.000		DE	Karşı Koyma
	Ağrı	70.000		AD	Karşı Koyma
	Dersim	7000		DO	Karşı Koyma

Tablo 4-8: Ayaklanmaların Yer Aldığı Arazi Özellikleri

Ayaklanmaların salt coğrafi konumu ile başarısı arasında ilişki kurulacak olursa, Balkanlar'da meydana gelen ayaklanmaların daha başarılı olduğu görülür. Ancak durum bu kadar basit değildir. Çünkü asilerin başarısını etkileyen husus; konumlarının yanında, arazi yapılarıdır. Nitekim coğrafi konumu ne olursa olsun asiler hep zorlayıcı arazi kesimlerini tercih etmişlerdir. Bu zorlayıcı arazi kesimleri Balkanlar ve Anadolu'da dağlık ve engebeli bölgeler iken, Arabistan'da çöllerin ardında kalan vahalar ve yine dağlar olmuştur. Ancak, coğrafi konumun etkisi yok sayılamaz. Aksi takdirde ayaklanmaların büyük bir çoğunluğunun hudut hatlarına yakın bölgelerde gerçekleşmesini açıklamak çok zor olurdu. Grafik 4-6 ayaklanmaları coğrafi konumlarına göre incelemektedir.[999]

999. Mora Ayaklanması'nın Adalar'daki bölümü, Girit Ayaklanması ve Asîr Ayaklanması; deniz hududuna sahip olduklarından dolayı hududa yakın ayaklanmalar grubuna dahil edilmişlerdir.

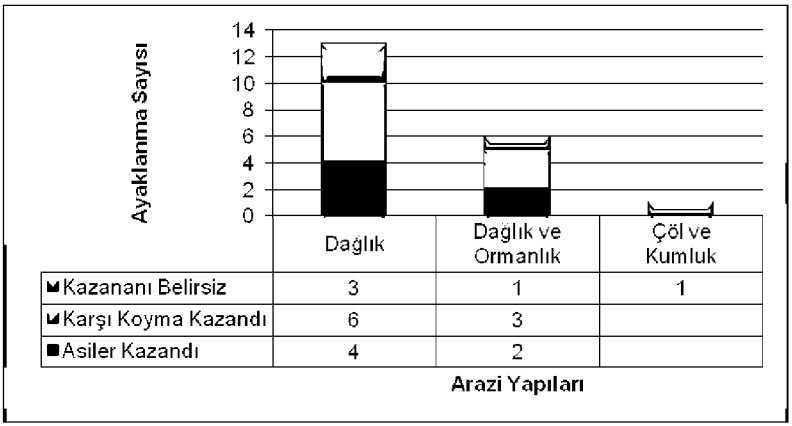

Grafik 4-6: Ayaklanmaların Coğrafi Konumlarına Göre Kıyaslanması

Coğrafi konumla ilgili son bir tespit adalarla ilgilidir. Hatırlanacağı üzere araştırma örnekleminde yer alan ayaklanmalardan ikisi (Girit ve Yunan Ayaklanması'nın bir bölümü) adalarda meydana gelmiştir. Karşı koymanın müdahalesi deniz kuvvetleri ve amfibi birliklere dayanmak zorunda olduğundan dolayı, adalardaki ayaklanmaların bastırılması anakara ayaklanmalarına nazaran çok daha zor olmuştur. Nitekim Tablo 4-8'den de görülebileceği üzere, adalarda meydana gelen ayaklanmaların tamamında asiler kazanmıştır. Girit Ayaklanması'nı sınırlı iç desteğe rağmen asilerin kazanması, coğrafi konumuna bağlanabilir.

Ayaklanma bölgesi yüzölçümünün ayaklanmanın başarısına doğrudan bir etkisi tespit edilmemiştir. Ancak, geniş bir bölgede eş zamanlı olarak başlatılabilecek pek çok küçük ayaklanmanın, karşı koyma kuvvetlerini parçalayacağı da kesindir. Nitekim her iki Ermeni ayaklanmasında da benzer bir taktik izlenmiş ve yaklaşık 180.000 kilometrekarelik bir alana yayılmış olan ayaklanma bölgesinde; birincisinde otuz, ikincisinde yirmi üç ayrı ayaklanma aynı anda başlatılmıştır. Ayaklanmaların meydana geldiği arazi şeklinin, konum ve yüzölçümüne nazaran daha belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 4-8'den yararlanılarak oluşturulan Grafik 4-7 arazi yapısının ayaklanmalara etkisini ortaya koymaktadır.[1000]

1000. Dağlık ve Engebeli, Çöl ve Dağlık ile Aşırı Dağlık arazi kesimleri, dağlık arazi başlığı altında birleştirilmiştir. Dağlık ve Engebeli Arazi deyimiyle; bünyesinde dağlar, yüksek olmasa da çok

Grafik 4-7: Arazi Yapısının Ayaklanmalara Etkisi

Grafik 4-7 iki önemli hususu ortaya koymaktadır. Birinci konu; asilerin büyük bir oranda dağlık alanları tercih etmesidir. Çünkü, Arabistan'ın karakteristik yapısı bir yana bırakılırsa, ayaklanmaların tamamı dağlık bölgelerde gerçekleşmiştir. Bu önermeyi başka bir açıdan okumak ve dağlık bölgelerde yaşayan insanların daha isyankâr yapıda olduklarını iddia etmek de mümkün görünmektedir. Tabi ki yorum bu şekliyle yarım kalacaktır; çünkü bu savı bu şekliyle bırakmak; asilerin ayaklanmak için aslında yaşamadıkları dağlık bölgelere gittiklerini ya da dağlık bölgelerde yaşayanlar dışında hiç kimsenin ayaklanmayacağını kabul etmek anlamına gelecektir. Daha doğru bir ifade; asilerin bulundukları bölgedeki dağlık alanları tercih ettiklerini söylemek olurdu. Öyle ya da böyle, kesin olan bir şey vardır ki; dağlık bölgeler, içlerinde bulunan güvenli üslerle, barınma, beslenme ve gizlenmeye olanak veren doğal özellikleriyle her zaman asilerin tercih ettikleri yerler olmuşlardır. Ayaklanma kimin galibiyetiyle sonuçlanırsa sonuçlansın, dağlık bölgelerin ısrarla tercih edilmesi boşuna değildir.

Grafik 4-7'nin ortaya koyduğu ikinci konu, karşı koymayla ilgilidir. Tercih edilen arazi şekli ne olursa olsun, karşı koyma askerî açıdan üstünlüğü ele geçirmesini bilmiştir. Bu durum, asilerin yete-

miktarda kayalık, kokurdan, mağara, vadi gibi engebeler ve ters kompartımanlar içeren çok arızalı arazi kesimleri kast edilmiştir. Aşırı Dağlık Arazi deyimiyle; ortalama rakımı 2500 metrenin üzerinde, sarp kayalıklar, uçurumlar, derin vadiler ve sınırlı ölçüde bitki örtüsü içeren, harekât olanaklarını büyük ölçüde kısıtlayan zorlayıcı arazi kesimleri kast edilmiştir.

rince iyi örgütlenememiş olmalarına da bağlanabilir. Ama yine de karşı koymanın harekât ortamını tanıma veya uyum sağlama becerisi göz ardı edilmemelidir. Karşı koyma, çok farklı strateji ve taktikler gerektiren birbirinden çok farklı arazi koşullarında dahi kazanmıştır.

e. Din ve Mezhep:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarındaki din ve mezhep etkisinin üç düzeyde olduğu görülmektedir. Bunlar Belirleyici, Arka Planda Kalma ve Tali Etki düzeyleri olarak adlandırılmışlardır. Tablo 4-9, ayaklanmalardaki din ve mezhep faktörünü bu sınıflandırmaya göre ortaya koymaktadır.

AYAKLANMA		DİN VE MEZHEP	KAZANAN TARAF
BALKAN	Sırp	Arka Planda Kalmış	Belirsiz
	Yunan	Belirleyici	Asiler
	Girit	Belirleyici	Asiler
	Bulgar	Arka Planda Kalmış	Karşı Koyma
	Hersek	Arka Planda Kalmış	Asiler
	Arnavut	Belirleyici	Asiler
	Makedonya	Arka Planda Kalmış	Belirsiz
ARAP	Vahhabi	Belirleyici	Belirsiz
	Asir	Belirleyici	Asiler
	Şerif Hüseyin	Belirleyici	Asiler
GAYRİ	Birinci Ermeni	Belirleyici	Belirsiz
	İkinci Ermeni	Belirleyici	Karşı Koyma
	Pontus	Belirleyici	Karşı Koyma
	Nasturi	Belirleyici	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	Tali Etkiye Sahip	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	Belirleyici	Karşı Koyma
	Bitlis	Arka Planda Kalmış	Karşı Koyma
	Koçgiri	Tali Etkiye Sahip	Karşı Koyma
	Şeyh Said	Belirleyici	Karşı Koyma
	Ağrı	Tali Etkiye Sahip	Karşı Koyma
	Dersim	Belirleyici	Karşı Koyma

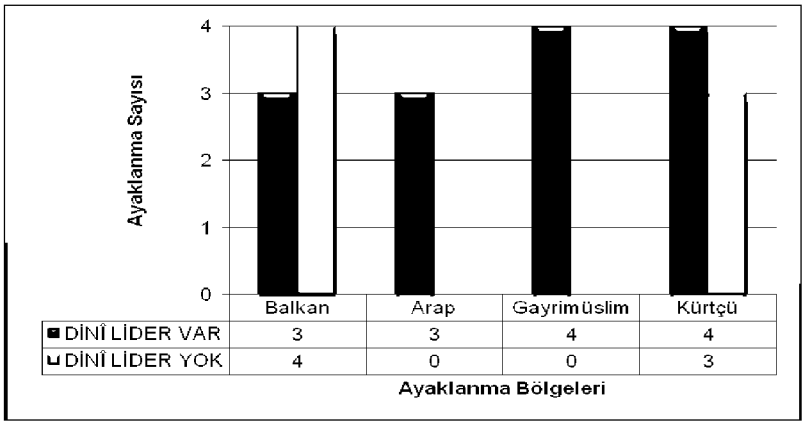
Tablo 4-9: Din ve Mezhebin Ayaklanmalara Etkisi

Tablo 4-9'da din ve mezhep ayrımının büyük oranda Balkan,

Arap ve gayrimüslim ayaklanmalarında belirleyici olduğu görülmektedir. Din ve mezhebin Kürtçü ayaklanmalarda genel olarak tali etkisi vardır; bununla birlikte Şeyh Said ve Dersim ayaklanmalarında belirleyici rol oynadığı da bilinen bir gerçektir. Kürtçü ayaklanmaların geri kalanında mezhep ayrımının belirleyici etkisi tespit edilememiştir. Mezhep ayrımı başlığı altına alınabilecek olan en bariz dinî inanç ayrılığı Anadolu'da değil, Arabistan'da ortaya çıkmıştır. Vahhabiliğin hâkim Türk otoritesini fâsık hatta kâfir sayması, ayaklanmanın ideolojik olduğu kadar, dinî dayanağını da oluşturmuştur. Benzer bir tutumu, daha farklı bir dinî söylemle İdrisîyye tarikatına dayanan Asîr ayaklanmasında ve kısmen Şerif Hüseyin ayaklanmasında görmek mümkündür. Bu iki ayaklanma Vahhabilik'ten farklı olarak, Osmanlı Hanedanı'nı değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimini fâsık saymışlardır.

Arap ayaklanmaları kadar olmasa da, Şeyh Said ayaklanmasında da paralel bir dinî söyleme rastlamak mümkündür. Şeyh Said'in Piran'da yayınladığı ve bir iddiaya göre Seyyid Abdülkadir tarafından kaleme alınmış olan fetvada, Cumhuriyet Hükümeti'nin dinden çıkmakla suçlandığı, böylece harekete dinî meşruluk kazandırmaya çalışıldığı görülmektedir. Benzer bir durum, Seyyid Rıza'nın liderlik ettiği Dersim ayaklanması için de geçerlidir. Dolayısıyla Arap, Şeyh Said ve Dersim ayaklanmalarında fâsık imamın hal' edilmesi prensibinin öyle ya da böyle işletildiği görülmektedir.

Dinî otorite figürlerinin ayaklanmalara liderlik etmesinin ya da çeşitli kademelerde yer almasının sonuca etkisi de din ve mezhep başlığı altında ele alınması gereken önemli bir husustur. Çünkü dinî öğelerin belirleyiciliğinin bir diğer göstergesi de, doğrudan planlama ve idareyi üstlenen dinî liderlerin varlığıdır. Grafik 4-8 dinî liderlerin ayaklanmalardaki durumunu göstermektedir.

Grafik 4-8: Ayaklanmalarda Aktif Dinî Liderlerin Durumu

Bu bağlamda dinî liderliğin kurumsallaşması da belirleyici bir etken olarak ele alınabilir. Kurumsal dinî liderlik kendisini Balkan ve Gayrimüslim ayaklanmalarında açık olarak gösterir ki bu; din ve mezhep ölçütü açısından bütün gayrimüslim ayaklanmalarının Müslüman ayaklanmalarına nazaran üstünlüğüdür. Kilise Balkan milliyetçiliklerinin gelişimindeki rolünün yanında, pek çok ayaklanmada da aktif rol üstlenmiştir. Dolayısıyla kurumsal dinî liderlik milliyetçilik ideolojisini beslediğinde çok daha tehlikeli hale gelmiştir. Sırp Patrikliği'nin Sırp ayaklanması, Rum Piskoposları'nın Yunan ayaklanması, Bulgar Ekzarhlığı'nın Bulgar ayaklanması, Fener Patrikhanesi'nin Girit ve Pontus ayaklanmaları ve hatta Vatikan'ın Arnavut ayaklanması üzerindeki etkileri bu açıdan değerlendirilmelidir. Müslüman ayaklanmalarında ise kurumsal bir dinî liderliğin olmamasının, ayaklanmaların güçlenmesi önünde engel teşkil ettiği görülmektedir. Belki de böyle olması kaçınılmazdı; çünkü meşru sembolik lider olarak kabul edilen halifenin bizzat kendisi, asilerin mücadele ettiği hakim otoritenin başıydı. Diğer bir deyişle, asiler bir anlamda dinî otoriteye karşı savaşıyorlardı. Dolayısıyla asileri toplayan ve güdüleyen dinî liderlik, kendi takipçileriyle sınırlıydı. Asiler, kendilerini bir araya getiren gerekçeler ortadan kalkınca hızla dağılıyorlardı. Seyyid Ubeydullah Nehrî'nin İran'a girdiğinde 20.000'lere ulaşan asi ordusunun, yağmalardan istediğini elde eden pek çok asinin ayaklanmayı terk etmesi nedeniyle, Urmiye önlerinde 1500'lere düşmesi böyle açıklanabilir.

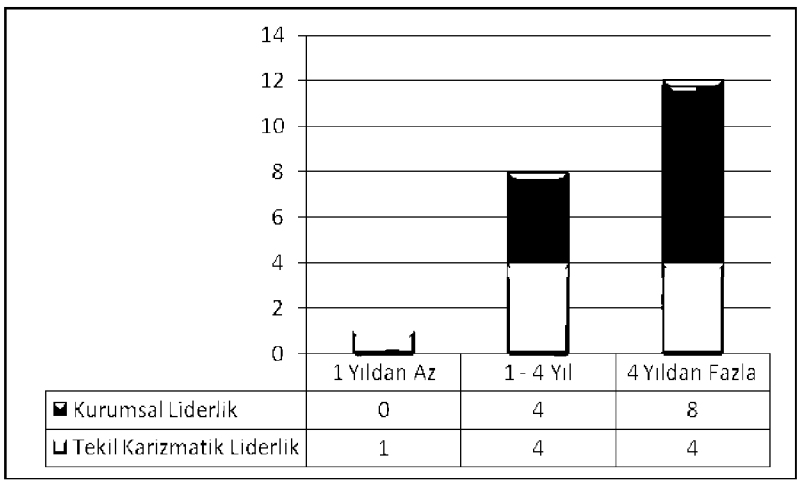
f. Liderlik:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında iki tür liderlik bulunduğu görülmektedir. Bunlar, Tekil Karizmatik Liderlik ve Kurumsal Liderlik'tir. Karizmatik Liderler; birtakım irsî haklar, dinî statüler ya da kişisel yeteneklerden dolayı ayaklanmanın başına geçen kişilerdir. Bunlardan irsî olanlar aşiret reisleri, mirler, beğler, ayanlar, knezler ve voyvodalar; dinî olanlar şeyhler, mollalar ve piskoposlar; hem irsî hem dinî olanlar seyyidler, şerifler ve mar şamunlardır. Ayrıca liderliği kişisel yetenekleriyle elde etmiş küçük bir grup da bulunmaktadır.

AYAKLANMA		LİDERLİĞİN DURUMU			KAZANAN TARAF
		Tekil Karizmatik	Kurumsal	Lider Tasviye Edilmiş mi?	
BALKAN	Sırp	☒			Belirsiz
	Yunan		☒		Asiler
	Girit		☒		Asiler
	Bulgar		☒	☒	Karşı Koyma
	Hersek	☒			Asiler
	Arnavut		☒		Asiler
	Makedonya		☒		Belirsiz
ARAP	Vahhabi	☒			Belirsiz
	Asir	☒			Asiler
	Şerif Hüseyin	☒			Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni		☒		Belirsiz
	İkinci Ermeni		☒		Karşı Koyma
	Pontus		☒	☒	Karşı Koyma
	Nasturi	☒			Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	☒		☒	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	☒		☒	Karşı Koyma
	Bitlis		☒	☒	Karşı Koyma
	Koçgiri		☒	☒	Karşı Koyma
	Şeyh Said		☒	☒	Karşı Koyma
	Ağrı		☒	☒	Karşı Koyma
	Dersim	☒		☒	Karşı Koyma

Tablo 4-10: Ayaklanmalarda Liderlik Faktörü

Liderliğin kurumsallaşması ise gizli ya da açık örgütlenmelerle, paralel hiyerarşiler oluşturan ayaklanmalarda söz konusudur. Kurumsal liderliklerin genel olarak siyasi ve askerî liderleri vardır; bazen bunların tek bir kişide birleştiği de görülür. Kurumsal liderlik ağırlıklı olarak Balkan, gayrimüslim ve yirminci yüzyıldaki Kürtçü ayaklanmalarda görülmektedir. Arap ayaklanmalarında ise sadece tekil karizmatik liderlere rastlanmaktadır. Grafik 4-9 liderlik türlerinin ayaklanmalardaki durumunu ortaya koymaktadır.

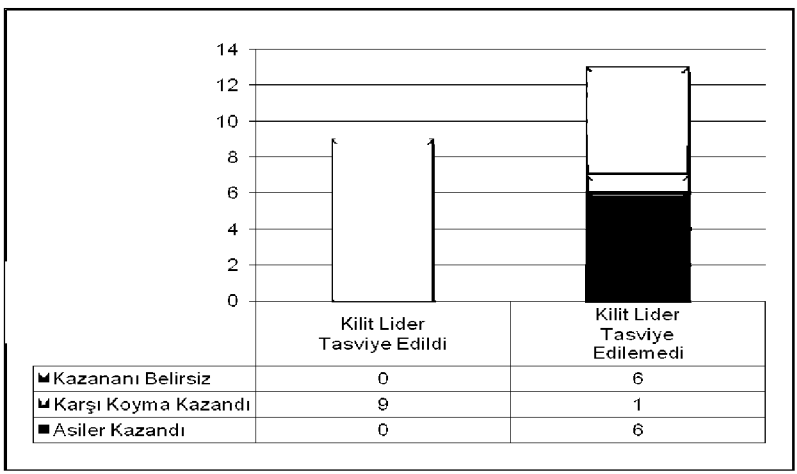

	1 Yıldan Az	1 - 4 Yıl	4 Yıldan Fazla
Kurumsal Liderlik	0	4	8
Tekil Karizmatik Liderlik	1	4	4

Grafik 4-9: Tekil Karizmatik ve Kurumsal Liderliğin Ayaklanmalardaki Rolü

Grafik 4-9'a göre; ayaklanma süresi uzadıkça, tekil karizmatik ve kurumsal liderlik arasındaki fark geometrik olarak artmaktadır. Bu da ayaklanma süresi uzadıkça liderliğin kurumsallaştığını ya da kurumsal liderliğin ayaklanma süresini uzattığını gösterir. Grafik biraz daha dar kadrajda incelendiğinde ikinci önermenin daha da kuvvetlendiği görülmektedir. Sözgelimi dört yıldan fazla süren ayaklanmalarda yer alan tekil karizmatik liderlerin [üçüncü alt sütun] üçü, zaten farklı bir liderliğe olanak tanımayacak durum olan; Vahhabi Suudîler, Bedirhan Bey ve Seyyid Muhammed El İdrisî'dir. Benzer durum diğer alt sütunlar için de geçerlidir. Dolayısıyla, alt sütunların istatistikî bir yanılmaya yol açmasına fırsat vermeden, kurumsal liderliğin ayaklanmalarda daha belirleyici olduğunu vurgulamak gerekir.

Liderliğin asıl etkisi, ayaklanma süresinden ziyade; sonuçlara yöneliktir. Bu araştırmada görülmüştür ki; karşı koyma ayaklanmayı kendi lehine sonuçlandırabilmek maksadıyla, çoğunlukla kilit liderleri tasfiye etmeye gayret etmiştir. Kilit liderler kimi zaman maddi menfaatler sağlanarak, kimi zaman çevresindekiler kazanılarak, kimi zaman da doğrudan hedef alınarak tasfiye edilmişlerdir. Grafik 4-10, kilit liderin tasfiyesinin ayaklanmaların sonucuna etkisini göstermektedir.

Grafik 4-10: Kilit Liderin tasfiyesinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının liderleriyle ilgili ilginç bulgular elde edilmiştir. Bulgar ayaklanmaları ve Bitlis ayaklanmaları dışında, hiç bir kilit lider ayaklanma çatışmaları ya da askerî harekât sırasında öldürülmemiştir. Hiçbir kilit lider çatışma sırasında yakalanmamıştır. Tasfiye edilen kilit liderler Osmanlı İmparatorluğu döneminde, yargılanmadan Padişah Fermanı ile sürgüne yollanırlarken; Cumhuriyet döneminde yargılanmışlar ve ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Asilerin kazandığı Balkan ayaklanmalarının kilit liderleri, yeni devletin kuruluşunda ve çeşitli organlarında kilit rol almışlardır. Tasfiye edilemeyen ya da ele geçirilemeyen liderlerin hepsi yurt dışına kaçmışlardır. Özellikle Kürtçü ayaklanmalarda, bu liderlerin tamamına yakını, faaliyetlerine yurt dışında devam etmişler ve davaları takipçileri tarafından sürdürülmüştür. Kaçak

liderler, her bastırılan ayaklanmadan sonra bir yenisini tertip etmişlerdir. Bu çabalar Balkan, Ermeni ve Cumhuriyet dönemi Kürtçü ayaklanmalarda göze çarpmaktadır. Bundan dolayı, milliyetçi ideolojilerin davanın sürdürülmesinde etkili olduğu ve çekirdek lider kadro muhafaza edildiği sürece ayaklanmaların da tekrar tekrar örgütlenebildiği söylenebilir.

g. Güvenli Üsler (Korunaklar):

Elde edilen bulgular yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında güvenli üslere büyük bir önem verildiğini göstermektedir. Tablo 4-11'de görüldüğü üzere, güvenli üslere sahip olmayan sadece iki ayaklanma bulunmaktadır ve bunlar da hem çok kısa çatışma sürelerine sahiptirler[1001], hem de karşı koymanın kesin galibiyetiyle sonuçlanmışlardır.

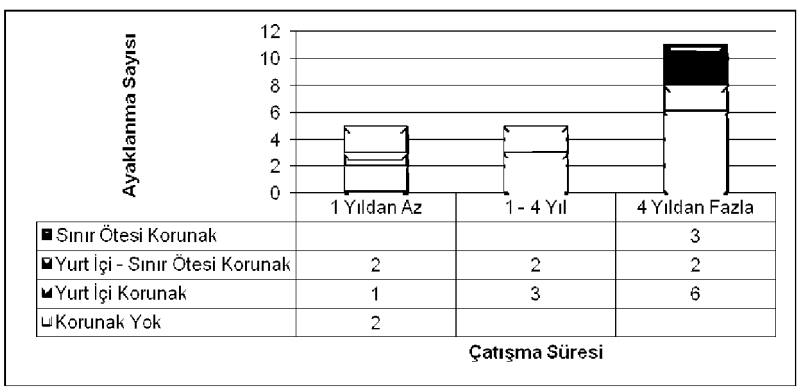
AYAKLANMA		Güvenli Üs[14]		Karşı Koyma Kuvveti[15]		KAZANAN TARAF
		Sınır Ötesi	Ülke İçi	Büyük Çaplı	Orta Çaplı	
BALKAN	Sırp	☒		☒		Belirsiz
	Yunan		☒	☒		Asiler
	Girit		☒	☒		Asiler
	Bulgar	☒		☒		Karşı Koyma
	Hersek	☒	☒	☒		Asiler
	Arnavut	☒	☒	☒		Asiler
	Makedonya	☒	☒	☒		Belirsiz
ARAP	Vahhabi		☒	☒		Belirsiz
	Asir		☒	☒		Asiler
	Şerif Hüseyin		☒	☒		Asiler

1001. Bitlis Ayaklanması'nın çatışma süresi yedi ay; Şeyh Said Ayaklanması'nın çatışma süresi ise üç aydır. Çatışma süreleri, kendi bölümünde ele alındığından; burada kısa bir bilgi vermek yeterli görülmüştür.

GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni		☒		☒	Belirsiz
	İkinci Ermeni		☒		☒	Karşı Koyma
	Pontus		☒	☒		Karşı Koyma
	Nasturi	☒	☒	☒		Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	☒	☒	☒		Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	☒	☒		☒	Karşı Koyma
	Bitlis				☒	Karşı Koyma
	Koçgiri		☒		☒	Karşı Koyma
	Şeyh Said			☒		Karşı Koyma
	Ağrı	☒		☒		Karşı Koyma
	Dersim		☒	☒		Karşı Koyma

Tablo 4-11: Ayaklanmalarda Güvenli Üslerin Durumu

Tablo 4-11'den anlaşıldığı üzere; korunakları sınır ötesinde bulunan ayaklanmalar için büyük çaplı karşı koyma kuvvetleri görevlendirilmiştir. Diğer bir deyişle; güvenli üsleri yurt içinde olan ya da bu üslere hiç sahip olmayan ayaklanmalara karşı, büyük bir çoğunlukla orta çaplı karşı koyma kuvvetleri yeterli gelmiştir.

Grafik 4-11: Güvenli Üslerin Ayaklanmaların Süresine Etkisi

Sınır ötesi güvenli üsleri en çok tercih eden ayaklanmalar Balkan ayaklanmaları olmuştur. Tamamen yurt içi korunakları tercih edenler ise Arap ayaklanmalarıdır. Ancak, Arabistan'ın özerk bir bölge olduğunu ve çöller gibi büyük doğal engellerle tecrit edilmiş olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Yine de kullanılan korunaklar karşı koymanın müdahale etki sahasının içinde bulunduğundan, yurt içi sayılmışlardır.

Öte yandan korunakların ayaklanma sürelerine etkisini gösteren Grafik 4-11'e göre, karşı koymanın korunaklara ulaşma imkan ve kabiliyeti kısıtlandıkça ayaklanmaların da süresi uzamaktadır. Bunu, güvenli üslerin yer aldığı arazi yapılarını gösteren Tablo 4-12 ile birlikte değerlendirmek daha uygun olacaktır.

AYAKLANMA		Dağlık	Rakım> 1500 m.	Sarp	Orman	Suya Yakın	Gizlilik
BALKAN	Sırp	☒		☒	☒	☒	
	Yunan	☒		☒	☒	☒	
	Girit	☒		☒	☒	☒	☒
	Bulgar	☒	☒	☒	☒	☒	☒
	Hersek	☒	☒		☒	☒	
	Arnavut	☒	☒		☒	☒	☒
	Makedonya	☒	☒	☒	☒	☒	☒
ARAP	Vahhabi					☒	
	Asir	☒		☒		☒	
	Şerif Hüseyin					☒	☒
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	☒	☒			☒	
	İkinci Ermeni	☒	☒	☒		☒	
	Pontus	☒	☒	☒	☒	☒	☒
	Nasturi	☒	☒			☒	
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	☒	☒		☒	☒	
	Seyyid Ubeydullah	☒	☒	☒		☒	
	Koçgiri	☒	☒		☒	☒	
	Ağrı	☒	☒	☒		☒	☒
	Dersim	☒	☒	☒	☒	☒	☒

Tablo 4-12: Güvenli Üslerin Yer Aldığı Arazi Özellikleri

Tablo 4-11'e göre güvenli üslerin ulaşılmazlığı arttıkça, süreleri de uzamaktadır. Bundan dolayı, sınır ötesinde veya ulaşılması zor olan yerlerde seçilen güvenli üsler; çekirdek lider kadronun korunmasını sağlayarak, ayaklanmaların süresini uzatmıştır.

ğ. Sivil Kuvvetler:

Sivil kuvvetlerle kast edilenler; başıbozuklar, milisler, yerel gönüllüler, aşiret kuvvetleri gibi karşı koymanın ayaklanmaları bastırmakta yararlandığı, yerel nitelikli ve sivillerden oluşan silahlı birliklerdir. Karşı koymanın bu tip kuvvetlerden sıklıkla yaralandığı görülmektedir. Nitekim ele alınan yirmi bir ayaklanmanın on beşinde sivil kuvvetlere rastlanılmıştır.

AYAKLANMA		SİVİL KUVVETLERİN DURUMU				KAZANAN TARAF
		Niteliği	Ağırlığı	Yerellik	Farklılıklar	
BALKAN	Sırp	Spontane	Bütünleyici	Haricî	?	Belirsiz
	Yunan	Spontane	Bütünleyici	Haricî	☒	Asiler
	Girit					Asiler
	Bulgar	Spontane	Destekleyici	Yerel	☒	Karşı Koyma
	Hersek					Asiler
	Arnavut					Asiler
	Makedonya	Örgütlü	Destekleyici	Yerel	☒	Belirsiz
ARAP	Vahhabi	Örgütlü	Destekleyici	Yerel	☒	Belirsiz
	Asir	Spontane	Destekleyici	Yerel		Asiler
	Şerif Hüseyin					Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	Örgütlü	Destekleyici	Yerel	☒	Belirsiz
	İkinci Ermeni	Örgütlü	Destekleyici	Yerel	☒	Karşı Koyma
	Pontus	Örgütlü	Bütünleyici	Yerel	☒	Karşı Koyma
	Nasturi	Örgütlü	Bütünleyici	Yerel	☒	Belirsiz

KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	Örgütlü	Destekleyici	Yerel	☒	Karşı Koyma
	Seyyid					Karşı Koyma
	Bitlis	Spontane	Destekleyici	Yerel	☒	Karşı Koyma
	Koçgiri	Örgütlü	Bütünleyici	Haricî	☒	Karşı Koyma
	Şeyh Said	Spontane	Destekleyici	Yerel	☒	Karşı Koyma
	Ağrı	Spontane	Destekleyici	Haricî	☒	Karşı Koyma
	Dersim					Karşı Koyma

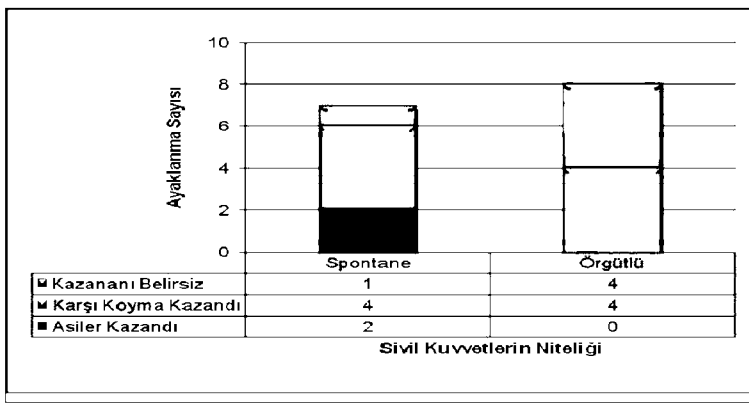
Tablo 4-13: Ayaklanmalarda Sivil Kuvvetlerin Durumu

Sivil kuvvetlerin en çok gayrimüslim ayaklanmalarında kullanıldığı görülmektedir. Buna, hemen ardından gelen Kürtçü ayaklanmalarla, Asir ve Makedonya ayaklanmaları eklendiğinde; sivil kuvvetlerden büyük bir oranla yirminci yüzyıl ayaklanmalarında faydalanıldığı sonucuna ulaşılır. Kanımızca bu doğru bir önermedir. Çünkü ayaklanmalar bu dönemde, Avrupa topraklarının da büyük ölçüde kaybedilmesi nedeniyle, Anadolu coğrafyasında yoğunlaşmaya başlamıştır. 93 Harbi, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi yüksek şiddetli çatışmalarla paralel gelişen ayaklanmalara kuvvet ayırma güçlükleri ortaya çıkınca; sivil kuvvetlerden daha fazla yararlanma yoluna gidilmiştir. Keza Sultan II. Abdülhamid döneminde Hamidiye Alayları'nın kurulması; Asîr ayaklanmasında Şökeler'den, Makedonya ayaklanmasında Yunan ve Sırp çetelerinden, Koçgiri ve Pontus ayaklanmalarında ise millî müfrezelerden yararlanılması bu sürecin bir sonucudur.

Tablo 4-13'te görüldüğü üzere karşı koyma, sivil kuvvetleri; karşı koyma kuvvetlerini bütünleyici biçimde, asıl kuvvete denk sayıda ve karşı koyma kuvvetlerini destekleyici biçimde olmak üzere, iki şekilde kullanmıştır. Karşı koyma sivil kuvvetlerden hiç yararlanmadığı altı ayaklanmanın sadece ikisinde galip gelebilmiş; dördünü ise asiler kazanmıştır. Sivil kuvvetlerin bütünleyici biçimde kullanıldığı beş ayaklanmanın ikisinde karşı koyma kazanırken, ikisi kazananı belirsiz olarak sonuçlanmış, birinde asiler kazanmıştır. Öte yandan sivil kuvvetlerden destekleyici olarak yararlanılan on ayaklanmanın altısını karşı koyma, birini asiler kazanmış, üç tanesi ise kazananı belirsiz olarak sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, karşı

koyma sivil kuvvetleri çoğunlukla destekleyici olarak kullanmış ve bu kullanım şeklinde daha başarılı olmuştur.

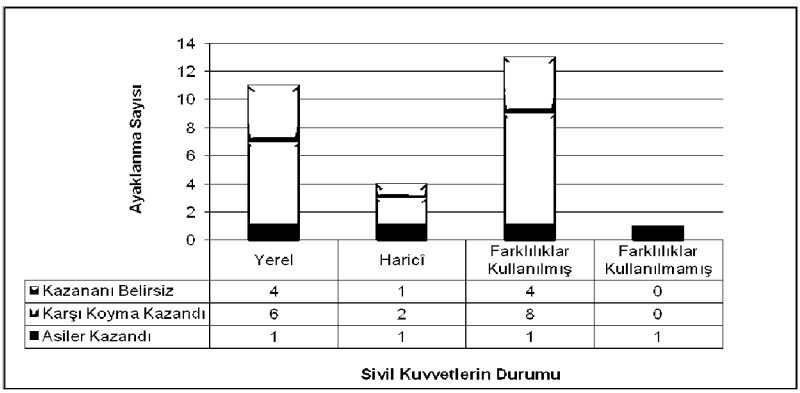
Sivil kuvvetlerin niteliği de karşı koymanın başarısına etki eden bir diğer önemli faktördür. Grafik 4-12 sivil kuvvetlerin niteliğinin ayaklanmalardaki rolünü ortaya koymaktadır.

Grafik 4-12: Sivil Kuvvetlerin Niteliğinin Ayaklanmalardaki Rolü

Grafik 4-12'deki en çarpıcı bulgu, sivil kuvvetlerin örgütlü olduğu hiçbir ayaklanmayı asilerin kazanamamış olmasıdır. Buna sivil kuvvetlerin yer aldığı on beş ayaklanmanın sadece ikisinde başarılı olabildiği bulgusu eklenince, sivil kuvvetlerin ayaklanmaların bastırılmasındaki önemi daha net bir şekilde ortaya çıkar. Sivil kuvvetlerin spontane oluşması ya da örgütlü olması karşı koymanın kazanma oranını etkilemiş gözükmemektedir. Bu veri az önceki destekleyici kullanım tercihi ile birlikte okunduğunda daha anlamlı hale gelmektedir. Karşı koyma, sivil kuvvetleri destekleyici olarak kullanmayı tercih ettiğinden, nitelik niceliğe göre ikinci plana düşmüş olabilir. Ama bu yorum da sivil kuvvetlerin hangi özelliklerinin karşı koymaya cazip geldiği sorusuna tatmin edici bir cevap getirmekten uzaktır. Bu noktada iki önemli anahtar devreye girmektedir; yerellik ve farklılık. Yerellik; sivil kuvvetlerin ayaklanma bölgesinde yerleşik durumda olup olmadığıyla ilgilidir. Bu anlamda ayaklanma arazisini tanıması ve asilerle ilgili dil, din, mezhep, kültür, ırkî özellikler gibi pek çok bilgiye vakıf olması, sivil kuvvetlerin tercih

edilme nedenleridir. Farklılık ise; sivil kuvvetlerle asiler arasındaki din, mezhep, ırk, siyasi tercih, sosyal alışkanlıklar ve kan davası gibi birtakım hizipleşmeler ve husumetlerdir. Grafik 4-13 yerellik ve farklılıkların ayaklanmaların sonucuna etkisini ele almaktadır.

Grafik 4-13: Sivil Kuvvetlerde Yerellik ve Farklılık Faktörleri

Grafik 4-13'e göre yerel sivil kuvvetler hem daha çok tercih edilmişler (11/15 oranında), hem de karşı koymanın başarısına daha fazla etki etmişlerdir (6/11 oranında). Farklılıkların ise ezici bir üstünlükle (14/15) kullanıldığı görülmektedir. Karşı koyma, farklılıkları kullandığı on üç ayaklanmanın sekizini kazanırken; farklılıkların kullanılmadığı tek ayaklanmanın asiler tarafından kazanılmış olması da, kayda değer bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Karşı koymanın yerellik ve farklılıklar arasındaki hassas dengeyi gözetmeye gayret ettiği anlaşılmaktadır. Karşı koyma, ayaklanma arazisinin yapısını bildikleri, asileri tanıdıkları ve yerel dil ve lehçeleri anladıkları için sivil kuvvetlerden yararlanırken; aynı zamanda bu kişilerin taraf değiştirme olasılığına karşı da, farklılıkları kullanmıştır. Örneğin Şeyh Said ayaklanmasında; çoğunluğunu Sünni Zazalar'ın oluşturduğu asilere karşı, bunlarla kan davası ve mezhep çatışması olan Alevi Lolan ve Hormek aşiretlerinin tercih edilmesi tesadüf değildir.

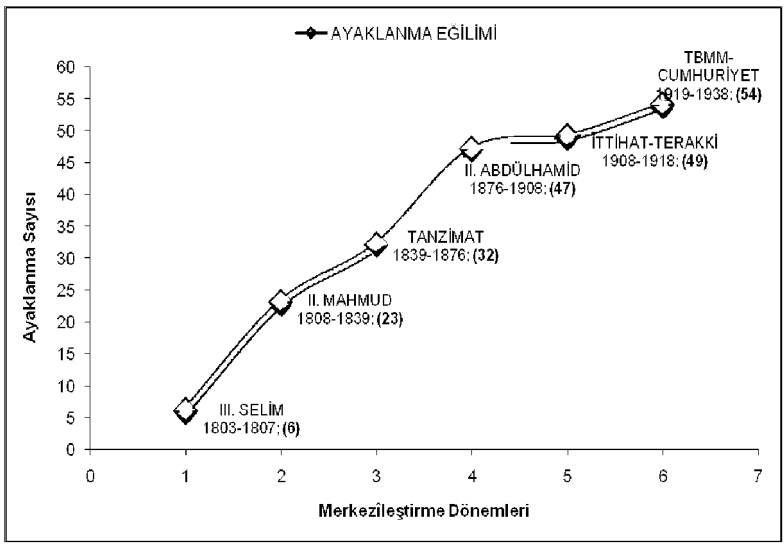
h. Hükümetin Rejimi:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmaları ile hükümet şekli ve uygulanan farklı rejimler arasında yakın bir ilişki tespit edilmiştir. Hükümet şeklinin değişime uğradığı dönemlerde ve özellikle rejim değişiklilerinde ayaklanmaların sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Tablo 4-14 hükümet şekillerinin ve bu dönemlerde uygulanan merkezîleştirme rejimlerinin ayaklanmalarla ilişkisini göstermektedir. Göze çarpan en önemli nokta, ayaklanmaların büyük bir çoğunluğunun merkezîleştirmeye tepki olarak çıkmalarıdır.

AYAKLANMA		Hükümet Şekli	Uygulanan Rejim	KAZANAN TARAF
BALKAN	Sırp	Mutlak Monarşi	III. Selim-II. Mahmud	Belirsiz
	Yunan	Mutlak Monarşi	II.Mahmud	Asiler
	Girit	Mutlak Monarşi	Tanzimat-II. Abdülhamid	Asiler
	Bulgar	Mutlak Monarşi Meşrutiyet	Tanzimat	Karşı Koyma
	Hersek	Mutlak Monarşi Meşrutiyet	Tanzimat	Asiler
	Arnavut	Meşrutiyet	İttihat ve Terakki	Asiler
	Makedonya	Mutlak Monarşi Meşrutiyet	İttihat ve Terakki İstibdat	Belirsiz
ARAP	Vahhabi	Mutlak Monarşi	III.Selim-II.Mahmud	Belirsiz
	Asir	Meşrutiyet	İttihat ve Terakki	Asiler
	Şerif Hüseyin	Meşrutiyet	İttihat ve Terakki	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	Mutlak Monarşi	İstibdat	Belirsiz
	İkinci Ermeni	Meşrutiyet	İttihat ve Terakki	Karşı Koyma
	Pontus	Meşrutiyet Meclis Hükümeti	İttihat ve Terakki Kurtuluş Savaşı	Karşı Koyma
	Nasturi	Cumhuriyet	Cumhuriyet	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	Mutlak Monarşi	Tanzimat	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	Mutlak Monarşi	İstibdat	Karşı Koyma
	Bitlis	Meşrutiyet	İttihat ve Terakki	Karşı Koyma
	Koçgiri	Meclis Hükümeti	Kurtuluş Savaşı	Karşı Koyma
	Şeyh Said	Cumhuriyet	Cumhuriyet	Karşı Koyma
	Ağrı	Cumhuriyet	Cumhuriyet	Karşı Koyma
	Dersim	Cumhuriyet	Cumhuriyet	Karşı Koyma

Tablo 4-14: Hükümet Şekilleri ve Merkezîleştirme Rejimlerinde Ayaklanmalar

Bu hipotezi ayaklanmaların yoğunluğunu inceleyerek test etmek mümkündür. Bu maksatla, çözümleme örneklemi geçici olarak genişletilmiş ve bu aşamada; EK-A Ayaklanma ve Küçük Ayaklanma Ölçütleri Tablosu'nda yer alan bütün ayaklanmalardan yararlanılmıştır. Grafik 4-14 merkezîleştirme rejimlerine göre ayaklanma eğilimini göstermektedir[1002].

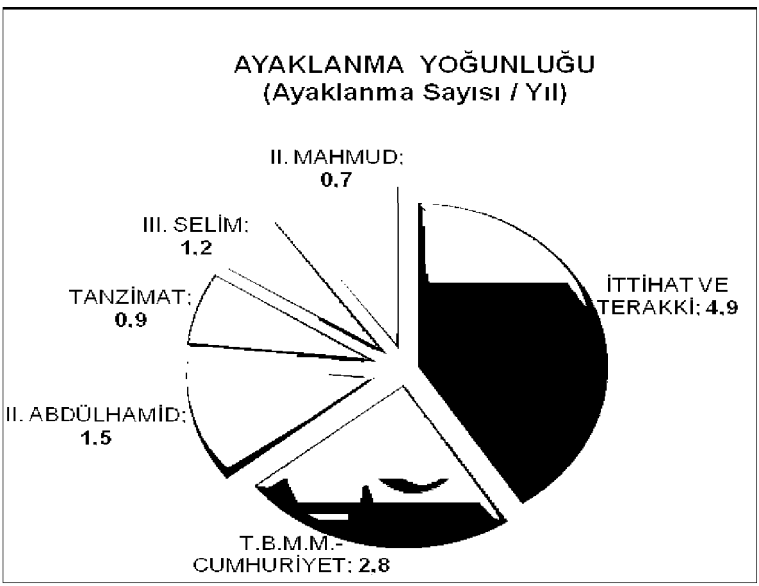

Grafik 4-14: Merkezîleştirme Rejimlerine Göre Ayaklanma Eğilimi

Grafik 4-14 açıkça göstermektedir ki; merkezîleştirme çabalarının sürdürülmesiyle ayaklanmaların artışı arasında doğru orantı bulunmaktadır. Merkezîleştirmenin başlangıcı sayılan Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemlerindeki ayaklanma eğilimi; merkezîleştirmenin son dönemi sayılan T.B.M.M.-Cumhuriyet döneminde zirveye ulaşmaktadır. Temel Gerekçeler, Cari Gerekçeler ve Hedefler bölümünden de hatırlanacağı üzere, ayaklanmalar iki temel gerekçede yoğunlaşmışlardı: Merkezkaç Tepkiler ve bununla yakından ilişkili olan Özerklik Talepleri. İşte Grafik 4-14 bir anlamda bu tespitin sağlamasını yapmakta ve benzer bir sonuca ulaşmaktadır.

1002. Sultan II. Abdülhamid'in hal'i 1909 olmasına rağmen, yürütme fiili olarak 1908 Devrimi ile birlikte İttihat ve Terakki'nin kontrolüne geçtiği için, 1908 yılı baz alınmıştır. T.B.M.M.-Cumhuriyet dönemine Heyet-i Temsiliye faaliyetleri de dahildir.

Grafik 4-15 ise, merkezîleştirme rejimlerinin toplam süreleri içinde ne kadarının ayaklanmalarla geçtiğini ele almakta ve böylelikle merkezîleştirmeye yönelik tepkinin rejim dönemlerine göre şiddetini ortaya koymaktadır. Grafik 4-15'e göre, merkezkaç tepki en yoğun olarak İttihat ve Terakki döneminde hissedilmiştir.

Grafik 4-15: Merkezîleştirme Rejimlerine Göre Ayaklanma Yoğunluğu

Grafik 4-15'te göze çarpan bir diğer önemli husus, 135 yıllık merkezîleştirme süreci boyunca merkezkaç tepkinin de giderek şiddetlenmesidir. Her ne kadar merkezkaç tepkinin şiddeti TBMM-Cumhuriyet döneminde azalıyor gibi görünse de, bunun dönemin uzunluğu nedeniyle böyle göründüğünü vurgulamak gerekir. Diğer taraftan bu, merkezkaç tepkinin hissedilmesiyle ilgili bir çözümleme olduğuna göre; nispeten kısa süreli rejimlerde bu tepkinin daha şiddetli hissedileceği akla yatkındır.

Merkezîleştirme ile yakın ilişkisi olan hükümet şeklinin de ayaklanmaların kronolojik seyriyle yakın ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Hükümet şekli, tekil-irsî yapıdan çoğulcu ve kurumsal [anayasal] yapıya doğru geliştikçe, ayaklanma sayısı artmıştır. Bu husus ilk bakışta bir çelişki gibi gözükmekle birlikte; bakış açısı değiştirildiğinde çelişki ortadan kalkmaktadır. Çünkü, hükümetin rejimi başlığı altında bakılması gereken demokratikleşme değil, merkezîleştirmedir. Bu husus, doğrudan asilerin gerekçeleriyle ilişkilidir ve hiçbir dönemde asilerden daha fazla demokrasi talebi gelmemiştir. Asiler genel olarak; o dönemlerin ideolojik eğilimlerinin de etkisiyle, zayıflayan imparatorluktan ayrılmak ve kendi devletlerini kurmak istiyorlardı. Demokrasi talepleri bu aşamadan sonra, kendi devlet yapıları içinde çözülmesi beklenen bir sorun olabilirdi. Nitekim Yunan Ayaklanması'ndan sonra bağımsızlığını elde eden Yunanistan, yaklaşık bir asır boyunca; rejim sorunları, darbeler ve radikal rejim değişiklikleri yaşamıştır. Bu nedenle yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında hükümetin rejimi açısından öncelikli sorunun; demokratikleşme değil, merkezîleştirme olduğu söylenebilir.

2. ORGANİK SİSTEM MODELİNİN TALİ ÖLÇÜTLERİ:

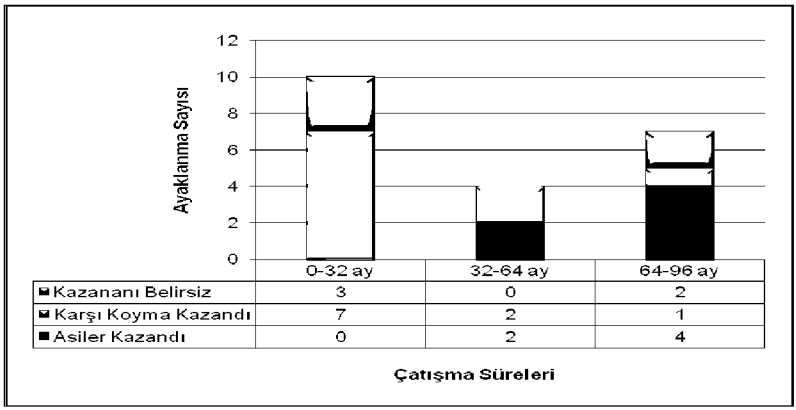
a. Çatışma Süresi:

Çatışma süresi asilerin anlık askerî gücünün yanında, ayaklanmanın toplam eylem gücü hakkında da fikir verdiği için; önemli bir ölçüttür. Tablo 4-15'e göre, Arap ve Balkan ayaklanmaları en uzun çatışma süresi ortalamasına sahiptirler. Kürtçü ayaklanmalar ise çatışma süreleri en kısa olan ayaklanma grubudur. Toplam süreleri içindeki küçük ayaklanma sayısı bakımından ise gayrimüslim ayaklanmalarının belirgin bir üstünlüğü bulunmaktadır. Bu farkı belirginleştiren ise Ermeni ayaklanmalarıdır. Ermeni hareketinin bu kadar çok sayıda küçük ayaklanma içermesi ilk bakışta bir üstünlük gibi algılansa da, aslında hareketin genel bir ayaklanmaya dönüşecek güce asla ulaşamadığını göstermektedir.

AYAKLANMA		SÜRE ÖLÇÜTLERİ			KAZANAN TARAF
		Çatışma Süresi (ay)	Büyük/ Küçük Ayaklanma Sayısı	Toplam Süre (yıl)	
BALKAN	Sırp	96	2	26	Belirsiz
	Yunan	72	6	9	Asiler
	Girit	48	8	31	Asiler
	Bulgar	9	4	9	Karşı Koyma
	Hersek	36	2	3	Asiler
	Arnavut	48	4	3	Asiler
	Makedonya	13	2	10	Belirsiz
ARAP	Vahhabi	84	3	15	Belirsiz
	Asir	41	1	10	Asiler
	Şerif Hüseyin	36	1	3	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	38	30	11	Belirsiz
	İkinci Ermeni	12	23	1	Karşı Koyma
	Pontus	38	4	7	Karşı Koyma
	Nasturi	2	1	2 ay	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	6	3	4	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	24	3	3	Karşı Koyma
	Bitlis	7	2	2	Karşı Koyma
	Koçgiri	3	1	2	Karşı Koyma
	Şeyh Said	3	4	4	Karşı Koyma
	Ağrı	84	8	7	Karşı Koyma
	Dersim	18	2	1	Karşı Koyma

Tablo 4-15: Süre Ölçütlerine Göre Ayaklanmalar

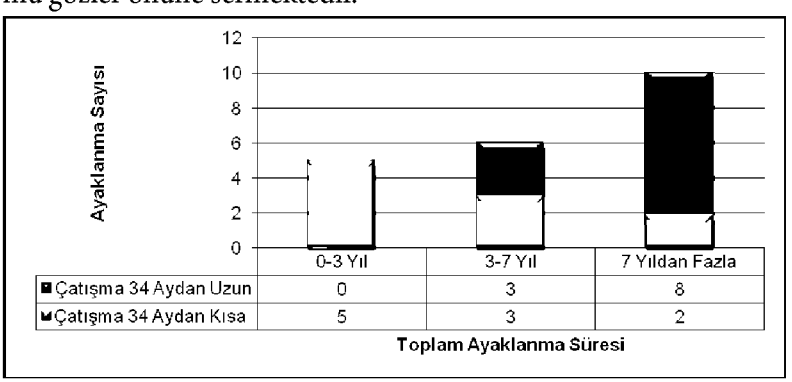
Çatışma süresinin, hem asilerin hem de karşı koymanın başarısı üzerinde etkisinin belirleyici düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Grafik 4-16 ayaklanmaların sonuçlarıyla çatışma süreleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Grafik 4-16: Çatışma Sürelerinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Grafik 4-16'da görüldüğü üzere çatışma süresi kısaldıkça karşı koymanın başarısı artmakta, uzadıkça da asilerin başarısı artmaktadır. İlginç olan başka bir nokta, ortalama çatışma sürelerinde her iki tarafın da eşit oranda kazanması ve kazananı belirsiz ayaklanma olmamasıdır. Çatışma süresi uzadıkça, karşı koymanın sonuç alması gecikmekte, bu da başarı ibresinin yönünü asilerin tarafına döndürmektedir.

Çatışma süresinin uzaması asilerin başarısına hizmet etmekten başka, ayaklanmanın toplam süresini de uzatmaktadır. Nitekim çatışma süresi 32 aydan daha büyük olan ayaklanmaların büyük bir çoğunluğu yedi yıldan daha uzun sürmüştür. Grafik 4-17 bu durumu gözler önüne sermektedir.

Grafik 4-17: Çatışma Süresinin Toplam Ayaklanma Süresine Etkisi

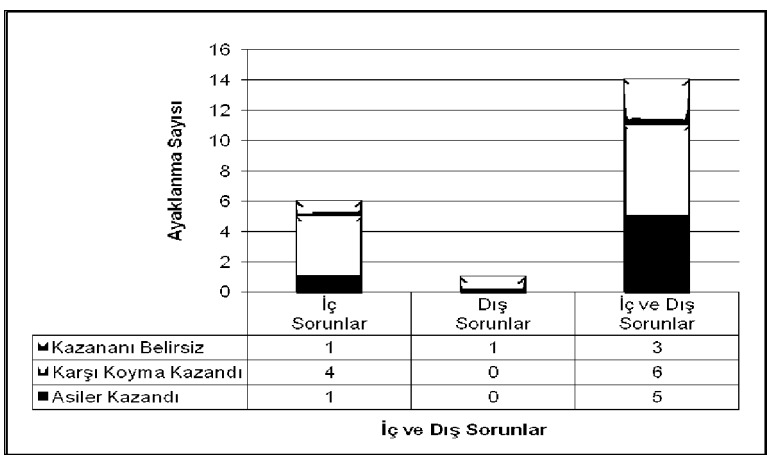
b. Zamanlama ve Safhalandırma:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının tamamında etkili bir zamanlamaya rastlanıldığını belirtmek gerekir. Bütün ayaklanmaların, devletin iç ve dış sorunlarla meşgul olduğu dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle zamanlamanın etkisini çözümlemek için, üç adet anahtar belirlenmiştir. Bunlar; İç/Dış Sorunların Varlığı, Ayaklanmanın Safhalı Olup Olmaması ve Karşı Koymanın Müdahale Süresi'dir.

AYAKLANMA		ZAMAN VE SAFHA ÖLÇÜTLERİ			KAZANAN TARAF
		İç/Dış Sorun	Safhalı mı?	Karşı Koyma Derhal Müdahale Etti mi?	
BALKAN	Sırp	İç-Dış			Belirsiz
	Yunan	İç-Dış	☒		Asiler
	Girit	İç			Asiler
	Bulgar	İç	☒	☒	Karşı Koyma
	Hersek	İç			Asiler
	Arnavut	İç-Dış			Asiler
	Makedonya	İç-Dış	☒		Belirsiz
ARAP	Vahhabi	İç-Dış			Belirsiz
	Asir	İç-Dış			Asiler
	Şerif Hüseyin	İç-Dış	☒		Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	İç	☒		Belirsiz
	İkinci Ermeni	İç-Dış			Karşı Koyma
	Pontus	İç-Dış			Karşı Koyma
	Nasturi	Dış			Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	İç			Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	İç		☒	Karşı Koyma
	Bitlis	İç-Dış		☒	Karşı Koyma
	Koçgiri	İç-Dış		☒	Karşı Koyma
	Şeyh Said	İç-Dış	☒	☒	Karşı Koyma
	Ağrı	İç	☒	☒	Karşı Koyma
	Dersim	İç-Dış		☒	Karşı Koyma

Tablo 4-16: Ayaklanmalarda Zamanlama ve Safhalandırma Faktörleri

Tablo 4-16'ya göre sadece iç sorunlarla eş zamanlı çıkan ayaklanma sayısı yedi, sadece dış sorunlarla çıkan ayaklanma sayısı bir ve hem iç, hem de dış sorunlarla eş zamanlı olarak çıkan ayaklanma sayısı on üçtür. Bu demektir ki; ayaklanmalar devletin büyük siyasi ve ekonomik buhranlar yaşadığı dönemlerde çıkmaya eğilimlidirler. İlginç olan bir başka husus, dış sorunlarla eş zamanlı nitelikteki tek hadisenin 1924 Nasturi Ayaklanması olmasıdır. Öyle gözüküyor ki asiler; karşı koymanın, gayretlerini büyük ölçüde başka sorunlara yönlendirmesini beklemektedirler ve bu seviyede bir meşguliyeti sağlamada dış sorunun tek başına yetersiz kalacağı düşünülmektedir. Aynı iddiayı iç sorunlar için ileri sürmek zordur. Ancak yine de ayaklanmalar açısından iç ve dış sorunların birlikte varlığı daha önemlidir, denilebilir. Nitekim asilerin kazandığı altı ayaklanmanın beşinde iç ve dış sorunlar birlikte mevcutturlar. Grafik 4-18 ayaklanmalarda, iç ve dış sorunların durumunu ortaya koymaktadır.

Grafik 4-18: İç ve Dış Sorunların Ayaklanmaların Sonuçlarına Etkisi

Grafikten de görüleceği üzere sadece iç sorunlarda 1/4 olan asi ve karşı koyma başarı oranı; iç ve dış sorunların birlikte olması durumunda, asiler lehine değişerek 5/6'ya yükselmektedir. Zamanlamanın etkililiğini ayaklanmaların hangi dönemlerde, hangi bölgelerde yoğunlaştığına bakarak da anlamak mümkündür. Bunun

net biçimde savaşlar ve ayaklanmalar sırasında çıkan ayaklanmalarda görülebileceği düşünülmüş ve Tablo 4-17 hazırlanmıştır.

	Ayaklanma Sayısı	Ayaklanma Bölgeleri	Harp Alanıyla İlişkisi
1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı	3	İslimiye (Bulgaristan), Zeytun, Van (D. Anadolu)	Mücavir
Kavalalı Mehmet Ali Paşa Ayaklanması	11	Musul, Zeytun, Revandüz, Van, Bulgaristan, Garzan	Mücavir / Harp Alanı
Kırım Savaşı	5	Cizre, Botan, Hicaz, Raçkotan, Epir ve Teselya	Mücavir
93 Harbi	3	Cizre, Muş, Bitlis, Van, Zeytun	Mücavir
Birinci Dünya Savaşı	23	Doğu Anadolu	Harp Alanı
Kurtuluş Savaşı	24	Anadolu	Harp Alanı

Tablo 4-17: Harpler ve Diğer Çatışmalarda Çıkan Ayaklanmalar

Karşı koymanın müdahale zamanlaması da, asilerin zamanlamasıyla birlikte ele alınması gereken önemli bir husustur. Tablo 4-16'da görüldüğü üzere karşı koyma; örneklemdeki yirmi bir ayaklanmanın yedisine derhal, on dördüne ise bir süre sonra müdahale etmiştir. Derhal müdahalenin ezici bir çoğunlukla (6/7) Anadolu'daki Kürtçü ayaklanmalara yapılması dikkat çekicidir. Üstelik derhal müdahale yöntemi, yine ezici bir çoğunlukla 1880'den sonra gerçekleşmiştir. Seyyid Ubeydullah Nehrî ayaklanmasının, Seyyid Abdülkadir'in Amadiye'deki Osmanlı birliklerine saldırmasıyla başladığı ve yenilmeyi müteakip, ağırlıklı olarak İran topraklarında gerçekleştiği düşünüldüğünde; derhal müdahale-

nin İttihat ve Terakki Cemiyeti rejimiyle birlikte gündeme geldiği ve Cumhuriyet döneminde tavizsiz sürdürüldüğü daha gerçekçi bir yorum olacaktır.

Tahmin edileceği üzere, derhal müdahalenin Anadolu topraklarında ve 1908'den itibaren uygulanmasının pek çok geçerli nedeni vardır. O zamana kadar Avrupa topraklarını büyük ölçüde kaybetmiş olan devletin, tarihsel ve sosyo-kültürel nüvesini teşkil eden Anadolu'yu kaybetme konusunda daha tavizsiz ve aman vermez olacağı açıktır. Üstelik Anadolu devletin asıl askerî kaynağı olduğuna göre, bu bölgede çıkan ayaklanmalara müdahale edecek kuvvetlerin çok daha kısa sürede toplanıp sevk edilmesi akla yatkın gelmektedir. Son olarak, bu coğrafyadaki asilerin, devletin sosyal tabanıyla, gerek dinî, gerek kültürel açıdan benzer nitelikte olduğunu unutmamak gerekir. Bu durum çoğu zaman asilerin iç destek bulmasını güçleştirmiş, hatta asilerin kendi içinde bölünmesine bile yol açmıştır. Dolayısıyla, derhal müdahale Anadolu'da ve 1908 sonrasında etkili olmuştur. Öte yandan Tablo 4-16'da açıkça görüldüğü gibi; zaman dilimi ne olursa olsun, karşı koyma derhal müdahale ettiği bütün ayaklanmaları kazanmıştır. Derhal müdahale başlığı altına alınabilecek bir diğer bulgu da, karşı koymanın müdahalede ön almasıdır. Karşı koyma hazırlık faaliyetlerini tespit ettiği için vaktinden önce başlayan ayaklanmaların tamamı, karşı koymanın galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Bunlar Bulgar, Bitlis, Şeyh Said ve kısmen de olsa Ağrı ayaklanmalarıdır.

Zamanlamalarda iklim ve hava koşullarının da etkisi var mıdır? Ayaklanmaların başlangıç ve bitiş tarihleri incelenirse, böyle bir etkiyi tespit etmek mümkün görünüyor. Nitekim ayaklanmaların büyük bir çoğunluğunda çatışmaların ilkbahar veya sonbahar aylarında yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak, yazın ve kışın meydana gelen çatışma sayısı hiç de az değildir. Dolayısıyla, iklim ve hava koşullarının etkisinden bahsedilebilse de, buna ilişkin bir genelleme yapmak zordur.

Ayaklanmaların safhalandırılmaları konusunda ise yeterli veri yoktur. Ancak, tespit edilebilen yedi adet safhalı ayaklanmanın en

belirgin ortak özelliği, çoğunlukla 1894'ten sonra çıkmış olmalarıdır. Üstelik bu ayaklanmaların hepsi paralel hiyerarşiler şeklinde örgütlenmişlerdir[1003]. Bu durum, kurumsal liderliğin bir safhalı strateji geliştirmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

c. Silahlar ve Harp Teknolojisi:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında silahların ve harp teknolojisinin sonuca belirleyici bir etkide bulunduklarını söylemek zordur. Ancak bununla birlikte, bazı ayaklanmalarda kullanılan değişik harp teknolojileri ve silahlar, asilerin ya da karşı koymanın başarısına katkı sağlamışlardır.

AYAKLANMA		SİLAH VE HARP TEKNOLOJİSİ			KAZANAN TARAF
		Yeni ve Değişik Teknoloji	Ağır Silahlar	Tahrip Malz.	
BALKAN	Sırp				Belirsiz
	Yunan	☒	☒		Asiler
	Girit				Asiler
	Bulgar				Karşı Koyma
	Hersek	☒	☒		Asiler
	Arnavut		☒		Asiler
	Makedonya		☒	☒	Belirsiz
ARAP	Vahhabi				Belirsiz
	Asir		☒	☒	Asiler
	Şerif Hüseyin		☒	☒	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni			☒	Belirsiz
	İkinci Ermeni		☒	☒	Karşı Koyma
	Pontus	☒	☒		Karşı Koyma
	Nasturi	☒	☒		Belirsiz

1003. İngiliz Arap Bürosu subayları tarafından aktif olarak desteklenen ve gerilla savaşı doktrinine katkı sağlamış ilk ayaklanmalardan birisi olduğu için, Şerif Hüseyin Ayaklanması da safhalı ayaklanmalar içine alınmıştır.

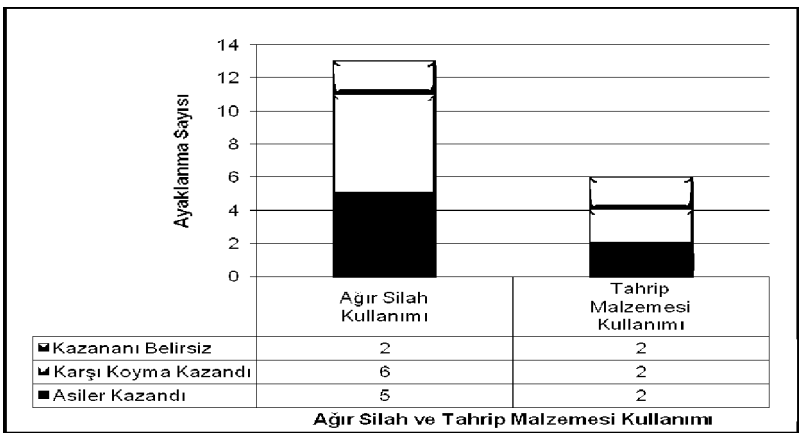
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey		☒		Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah				Karşı Koyma
	Bitlis				Karşı Koyma
	Koçgiri		☒		Karşı Koyma
	Şeyh Said	☒			Karşı Koyma
	Ağrı	☒	☒	☒	Karşı Koyma
	Dersim	☒	☒		Karşı Koyma

Tablo 4-18: Silah ve Harp Teknolojisinin Ayaklanmalardaki Rolü

Bölgesel olarak ele alındığında, harp teknolojilerinin en çok kullanıldığı ayaklanmaların Cumhuriyet dönemi Kürtçü ayaklanmalar olduğu görülür. Yeni ve değişik harp teknolojilerinin ezici bir çoğunlukla karşı koyma tarafından kullanıldığını da vurgulamakta yarar vardır. Asilerin kullandığı en gelişmiş harp teknolojisinin ağır makineli tüfek ve dağ topu olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, asilere aktif dış destek sağlayan devletlerin bazı ayaklanmalarda; donanma, askerî birlik, harp gemisi ve savaş uçaklarıyla yardım ettiği de bilinmektedir. Sırp ayaklanmasında Rus kara birliklerinin destek harekâtı, Yunan ayaklanmasında İngiliz, Rus, Fransız donanmasının Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmasını yakması, Arnavut ayaklanmasında İtalya'nın asilere yeni teknoloji silahlar sevk etmesi, Pontus ayaklanmasında Yunan gemilerinin İnebolu'yu bombalamaları, Nasturi ve Şeyh Said ayaklanmalarında İngiliz savaş uçaklarının Türk birliklerine düzenlediği hava taarruzları, Dersim ayaklanmasında Fransız savaş uçaklarının Suriye hududu üzerinde keşif ve devriye uçuşları yapması bu tür desteklerdendir.

Karşı koymanın kullandığı yeni harp teknolojileri ise şöyle sıralanabilir: Nasturi ayaklanmasından itibaren, Cumhuriyet dönemindeki bütün büyük çaplı ayaklanmalarda hava kuvvetleri etkin olarak kullanılmıştır. Ancak, harp teknolojileri ve aynı zamanda karşı koyma stratejilerindeki asıl değişim Dersim ayaklanması ile birlikte yaşanmıştır. İlk kez bu ayaklanmada karşı koymanın, süvari birliklerinin yerine ulaştırma oto birlikleri, zırhlı personel taşıyıcılar ve tanklar kullanmaya başladığı görülmektedir. Yeni harp teknolojileri

kullanmak, karşı koymanın başarısına şüphesiz bir katkı sağlamıştır; ancak başarıyı tamamen buna bağlamak hatalı olur. Başlangıçta da belirtildiği gibi, harp teknolojileri ve silahların ayaklanmalara tali bir etkisi olmuştur. Ağır silahların ve tahrip malzemesi kullanımının, ayaklanmanın sonucuna etkisini gösteren Grafik 4-19, bu tali etkiyi ortaya koymaktadır.

Grafik 4-19: Ağır Silah ve Tahrip Malzemelerinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Grafik 4-19'da görüldüğü üzere; hem ağır silah, hem de tahrip malzemesi kullanımı, asilerin ve karşı koymanın başarısına eşit düzeyde katkı sağlamıştır. Bu da bir kez daha; silahlar ve harp teknolojilerinin, ayaklanmalar üzerinde tali etkisi olduğunu gösterir.

ç. Finansman:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında finansmanın iki ana kaynaktan sağlandığı görülmektedir. Bunlar lider kadronun kendi servetine ve yasa dışı gelirlerine dayanan Öz Kaynaklar ile yabancı devletlerin finans transferlerine, yurt dışı veya yurt içi bağışlara ve ayaklanmalar sırasındaki yağma, çapul gibi gayri meşru yollarla edinilen kazançlara dayanan Örgüt Dışı Kaynaklar'dır.

AYAKLANMA		ÖZ KAYNAK		ÖRGÜT DIŞI KAYNAK			KAZANAN TARAF
		Lider Kadro Serveti	Yasa Dışı Gelir	Devlet Desteği	Bağış	Yağma, Çapul	
BALKAN	Sırp			☒		☒	Belirsiz
	Yunan	☒		☒	☒	☒	Asiler
	Girit	☒		☒	☒	☒	Asiler
	Bulgar	?		☒		☒	Karşı Koyma
	Hersek	?		☒			Asiler
	Arnavut		☒	☒	☒		Asiler
	Makedonya		☒	☒			Belirsiz
ARAP	Vahhabi	☒				☒	Belirsiz
	Asir	☒	☒	☒		☒	Asiler
	Şerif Hüseyin	☒		☒		☒	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni		☒	☒	☒	☒	Belirsiz
	İkinci Ermeni		☒	☒	☒	☒	Karşı Koyma
	Pontus		☒	☒	☒	☒	Karşı Koyma
	Nasturi	☒		☒	?		Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	☒				☒	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	☒	☒		☒	☒	Karşı Koyma
	Bitlis		☒			☒	Karşı Koyma
	Koçgiri	☒	☒			☒	Karşı Koyma
	Şeyh Said	☒	☒	?	☒	☒	Karşı Koyma
	Ağrı	☒	?	☒	☒	☒	Karşı Koyma
	Dersim	☒		?			Karşı Koyma

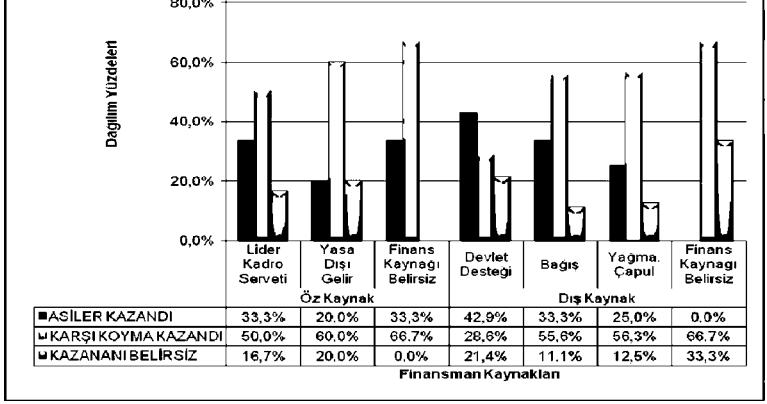
Tablo 4-19: Ayaklanmalarda Finansmanın Rolü

Lider Kadro Serveti, Osmanlı Devlet Sistemi'nin yapısı içinde edinilmiş olan, Mültezimlik, Âyânlık, Mütegallibelik, Yurtluk-Ocaklık gibi statülerle, buna bağlı olarak edinilen toprak gelirleri ve vergi paylarından oluşmaktadır. Yasadışı Gelir ile kast edilen ise; yasadışı vergilendirme, haraca bağlama, bağışa zorlama, din kuruluşlarına yapılan bağışlardan faydalanma, gizli örgütlerin kaynak aktarmaları ve kaçakçılık[1004] gibi gayri meşru gelirlerdir. Ayaklanma liderlerinin

1004. Nehrîler'in kaçak tütün ticareti ile Seyyid İdrisi'nin deniz yoluyla yaptığı silah kaçakçılığı,

kişisel servetleri konusunda ayrıntılı bir bilgi bulunmamakla birlikte, bulgulardan yola çıkılarak bazı tahminler yürütülebilir. Tekil karizmatik liderliğe sahip ayaklanmaların öz kaynak konusunda daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu ayaklanmalar; aşiret liderleri, şeyhler, seyyidler, knezler, beğler, voyvodalar gibi kişisel serveti büyük olan kişiler tarafından yönetilmiştir. Kurumsal liderlikler açısından ise, yasa dışı gelir faktörünün daha ağır bastığı görülmektedir. İrşad örgütünün Bedirhaniler adına haraç ve vergi toplaması, Bulgar Devrim Komitesi, İç Makedonya Devrim Komitesi, Hınçak, Taşnak, Azadî, Hoybun gibi örgütlerin makbuz karşılığı "bağış" adı altında para toplamaları bu savın dayanaklarıdır.

Tablo 4-19'da görüldüğü üzere, örgüt dışı kaynakların ağırlıklı bölümünü başka devlet desteği oluşturmaktadır. Bunu yağma, çapul gibi zor alım yöntemleri izlemektedir. Yurt dışı ya da yurt içi kaynaklardan aktarılan bağışlar da dış finansmanın üçüncü ayağını oluşturmaktadır. Tablo 4-19'da göze çarpan önemli bir nokta, örgüt dışı kaynakların öz kaynaklardan daha fazla kullanılmış olmasıdır. Grafik 4-20, finansmanın ayaklanmaların sonucuna etkisini göstermektedir.

Grafik 4-20: Finansman Türlerinin Ayaklanmaların Sonuçlarına Etkisi

bunun en bilinen örnekleridir.

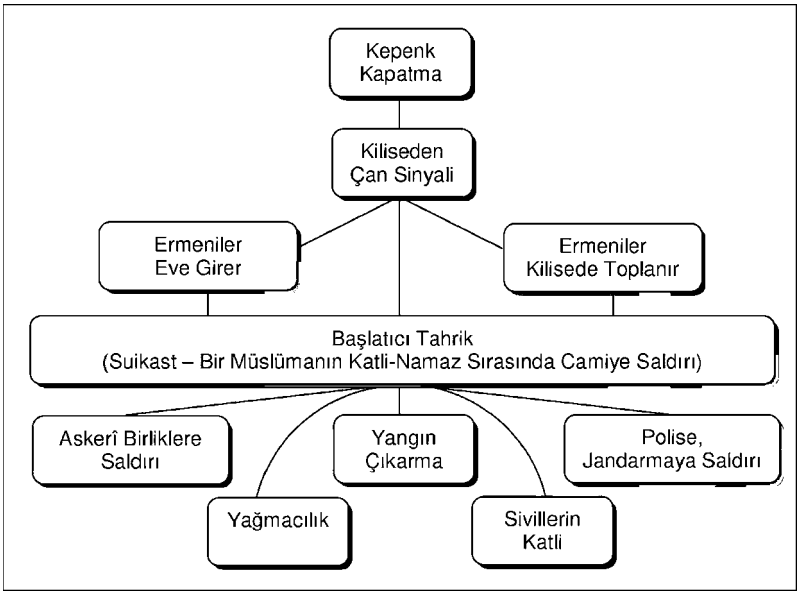
Grafikten anlaşıldığına göre, asilerin kazandığı ayaklanmaların en önemli finans kaynağı, başka Devlet Desteği'dir. Karşı Koymanın kazandığı ayaklanmalarda da, asilerin finans kaynağının belirsizliği göze çarpmaktadır. Ayrıca kazananı belirsiz olan ayaklanmalarda da en önemli payı belirsiz finansman almaktadır. Belirsiz finansman hariç tutulduğunda, en önemli iç finans kaynağı olarak Yasa Dışı Gelir; en önemli dış finans kaynağı olarak da Yağma ve Çapul ön plana çıkmaktadır. Buradan da, bu tarz finansmanın hem yetersiz kaldığı, hem de asilerin halk arasındaki itibarını azalttığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Son olarak finansman unsurlarından yararlanma derecesi, diğer bir deyişle; finansmanın miktarına bakmakta yarar vardır. Ancak, bu konuda sağlıklı veriler bulunmadığından; kaç çeşit kaynak kullanıldığına bakmakla yetinilmiş; bu konuda da belirleyici bir bulguya rastlanılmamıştır. Sadece, kullanılan kaynak sayısı arttıkça, çatışma süresinin de uzadığı tespit edilmiştir. Ancak, bulgular bu konuda genelleme yapmaya yetecek düzeyde değildir.

d. Şehirlileşme:

Araştırmanın sınırlılıkları içinde kalan dönem itibarıyla, şehirlileşme ölçütüne uyan ayaklanmaya rastlanılmamıştır. Şehirlileşmeyi etkileyen en önemli nokta, ele alınan dönemde şehir olarak nitelendirilebilecek büyüklükte bir yerleşim yeri olmamasıdır. Bu tip yapıların gelişmesi için uygun büyüklükte şehirler bulunmadığından, şehir örgütlenmesi ve şehir eylemleri oldukça sınırlı düzeydedir.

Bununla birlikte ondokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren bazı ayaklanmalarda, şehir eylemlerine de rastlanmaktadır. Bunlar arasında en önemlileri; Ermeni, Bitlis ve Arnavut ayaklanmalarıdır. Şehirlileşme ölçütlerini karşılamasa da, bu çatışmalarda bir eylem sistematiği olduğunu söylemek yine de mümkündür. Şekil 4-1, neredeyse bütün Ermeni ayaklanmalarında kullanılan şehir çatışması sistematiğini modellemektedir.

Şekil 4-1: Ermeni Ayaklanmalarının Şehir Çatışması Sistematiği

e. Kuvvet Oranları:

Ayaklanmalardaki kuvvet oranlarının çözümlenmesi, çalışmanın en zorlayıcı bölümlerinden birisi olmuştur. Tahmin edileceği üzere, asilerin tam mevcudunu bilmek çok zordur. Çünkü tamamen sivillerden oluşan ve herhangi bir birlik yoklaması, kütük kaydı ya da ceridesi bulunmayan bir hareketin mevcuduyla ilgili bilgiler, büyük oranda özneldir ve güvenilirliği tartışmalıdır. Nitekim hatırlanacağı üzere, asilerin sayıları ile ilgili bilgiler, görgü tanıkları, olayda yer alanların anıları, karşı koyma kuvvetlerinin rapor ve gözlemleri gibi, tahminî ve öznel verilere dayanmaktadır.

Bu nedenle güvenilirliği arttırabilmek için; kaynaklardan elde edilen mevcutlar, başka kaynaklardaki mevcutlarla kıyaslanmış; büyük ölçüde resmî ve askerî tarih belgelerinde yer alan rakamlara itibar edilmiş ve rakamların ayaklanma doktrinine uygunluk açısından abartılı olup olmadığına bakılmıştır. Tablo 4-20, bu esaslara göre oluşturulmuştur.

AYAKLANMA		KUVVET ORANI HESAPLAMALARI			KAZANAN TARAF
		Asi Sayısı[16]	Karşı Koyma Mevcudu	Hesaplama Şekli	
BALKAN	Sırp	~15.000	? (KK>Asi)	KK / Asi	Belirsiz
	Yunan	16.000	22.000	KK / Asi	Asiler
	Girit	~3500	40.000	KK / Asi	Asiler
	Bulgar	~7500	18.000	KK / Asi	Karşı Koyma
	Hersek	10.000	25.000	KK / Asi	Asiler
	Arnavut	9000	40.000	KK / Asi	Asiler
	Makedonya	30.000	77.000	KK / Asi	Belirsiz
ARAP	Vahhabi	35.000	3500	KK / Asi	Belirsiz
	Asir	~16.500	~14.500	KK / Asi	Asiler
	Şerif Hüseyin	10.000	~5750	KK / Asi	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	?	1/1000	KK / Nüfus	Belirsiz
	İkinci Ermeni	?	?	KK / Nüfus	Karşı Koyma
	Pontus	25.000	20.000	KK / Asi	Karşı Koyma
	Nasturi	8000	9500	KK / Asi	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	~16.000	25.000	KK / Asi	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	4000	~4500	KK / Asi	Karşı Koyma
	Bitlis	~1400	~850	KK / Asi	Karşı Koyma
	Koçgiri	6185	3161	KK / Asi	Karşı Koyma
	Şeyh Said	25.000	40.000	KK / Asi	Karşı Koyma
	Ağrı	~1500	9000	KK / Asi	Karşı Koyma
	Dersim	1000	9000	KK / Asi	Karşı Koyma

Tablo 4-20: Ayaklanmalarda Kuvvet Oranlarının Rolü

Tablo 4-20'de görüldüğü üzere, ayaklanmalardaki kuvvet oranı, büyük ölçüde karşı koyma lehinedir. Karşı koymanın kuvvet üstünlüğünün sonuca yansıması ise bölgelere göre farklılık göstermektedir. Sözgelimi Balkan ayaklanmalarında, karşı koymanın

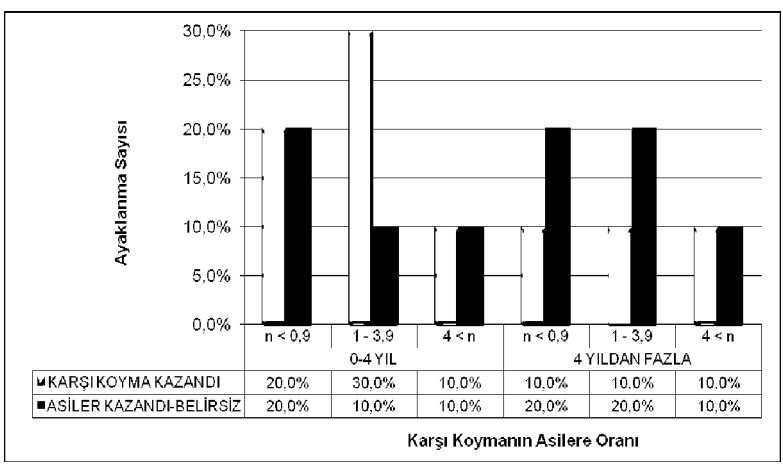
kuvvet üstünlüğü asilerin kazanmasını engelleyemez iken; Kürtçü ayaklanmalarda bu üstünlük açıkça karşı koymanın lehine bir sonuç doğurmuştur. Öte yandan asilerin karşı koymadan kuvvetçe üstün olduğu Arap ayaklanmalarının hiçbirinde karşı koyma kazanamamıştır.

Yakın dönem Türkiye ayaklanmaları; kuvvet oranlamasında, aşağıda verilen iki ana formülasyona başvurulmasına olanak sağlamaktadır.

Karşı koymanın asilere oranı: $K / Asi = \frac{\forall S_K}{\forall S_{Asi}}$.

Karşı koymanın bölge nüfusuna oranı: $K / Nüfus = \frac{\forall S_K}{\forall S_{Nüfus}}$

Yakın dönem Türkiye ayaklanmaları büyük bir çoğunlukla, asilerin karşı koyma kuvvetleriyle doğrudan temasa girdiği çatışmalar olarak karakterize edilebilir. Bu nedenle örneklemde yer alan ayaklanmalar, kuvvet oranları üzerine çözümleme yapabilecek veriler sunabilmektedirler. Grafik 4-21 karşı koymanın asilere oranı ile ayaklanma sonuçları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Grafik 4-21: Karşı Koymanın Asilere Oranının Sonuca Etkisi[1005]

1005. n: Karşı koymanın asilere oranını simgelemektedir.

Grafikte görüldüğü üzere, dört yıldan kısa süren ayaklanmalarla ilgili varılabilecek en belirgin sonuç; karşı koyma-asi oranı ne olursa olsun, karşı koymanın kazanma yüzdesinin kazanamama yüzdesinden fazla olmasıdır. Ancak ayaklanmaların süresi uzadıkça denge asiler lehine bozulmaktadır. Nitekim dört yıldan uzun süren ayaklanmalarda, asilerin kazanma yüzdesi, kaybetme yüzdesinden fazla çıkmaktadır. Bir diğer önemli bulgu; karşı koymanın asilere oranı üçe birin üstünde olduğu takdirde, karşı koymanın hep kazanmasıdır. Bunun bir istisnası Girit Ayaklanması'dır. Ancak, Girit Ayaklanması'nın özerklik hedefine ulaşmasında; askerî başarılarından çok, büyük oranda coğrafi konum ve dış desteğin payı olduğu için, kuvvet oranlamasında hatalı bir yoruma neden olma olasılığını göz ardı etmemek gerekir. Bu istisnaî durum araştırmayı, doktrinde Zayıfın Kazanması olarak bilinen yeni bir çözümleme alanına yöneltmektedir[1006]:

Zayıf, öznel bir terimdir. Burada; asi kadroları eğitimi zayıf, donatımı zayıf, liderliği zayıf ya da bu alanların hepsinde zayıf olduğu için, askerî açıdan zayıf olduğu kastedilmektedir. Asilerin askerî zayıflıkları, karşılaştırıldıkları karşı koyma kuvvetlerine göre değişir ve görecelidir. (...) Askerî açıdan zayıf olan bazı ayaklanmaların siyasi zaferler kazandıkları ya da elde ettikleri halk desteği sayesinde, hükümeti görüşme masasına oturttukları da görülmüştür.

İşte, Girit Ayaklanması başta olmak üzere, karşı koymanın kazanamadığı bütün Balkan ve gayrimüslim ayaklanmaları, zayıfın kazanması olarak adlandırılan bu duruma uymaktadırlar.

Hatırlanacağı üzere; asi kuvvetleri, gerilla ve düzenli savaş taktikleri uygulayabilecek güce ulaşamadığında, terör taktiklerine başvurduğu ve karşı koyma ile açık muharebeye tutuşmadığı için, asi sayısını tespit etmek çok zordur. Bu nedenle Birinci Ermeni Ayaklanması'nda, karşı koymanın bölgedeki asayişsizliği önleyebilecek gücünün olup olmadığını ölçebilmek maksadıyla; karşı koymanın bölge nüfusuna oranına bakılmıştır. Hatırlanacağı üzere[1007], bölgede her bin kişiye bir güvenlik gücü düşmekteydi.

1006. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, ss. 112-113.
1007. Halaçoğlu, *1895 Trabzon Olayları...*, s. 33.

McGrath'e göre ise[1008] ayaklanma bölgesindeki her bin kişiye en az 13,26 ile 20 karşı koyma personeli tahsis edilmelidir. Bu veriler; Birinci Ermeni Ayaklanması'nda karşı koyma kuvvetlerinin, ayaklanmaların çıkışını önlemede yetersiz olduğunu göstermektedir. Nitekim Birinci Ermeni Ayaklanması, karşı koymanın kazanamadığı ve uzun süre kontrolü sağlayamadığı ayaklanmalardandır.

f. Kolluk Kuvvetleri:

Kolluk kuvvetleri, ayaklanma muharebe sahasının insan istihbaratı resmini ortaya çıkarmada askerî birliklerden daha başarılıdırlar. Kolluk kuvvetleri, halkla sürekli temas halinde olduklarından, yerel halk tarafından desteklenen küçük isyancı çetelerle başa çıkmada çoğu zaman en iyi kuvvettirler. Öte yandan herhangi bir bölgede kolluk kuvvetlerinin iyi tertiplenmiş ve teşkilatlanmış olması, asiler açısından da caydırıcı olur. Doktrinde önerilen kolluk kuvvetlerinin nüfusa oranı, her yüz bin kişiye 150-200 kolluk personeli şeklindedir. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarına bakıldığında, kolluk hizmetleriyle ilgili bu hususların; ancak ondokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren anlamlı hale geldiği görülmektedir. Tablo 4-21 ayaklanmalarda kolluk kuvvetlerinin durumunu ortaya koymaktadır.

AYAKLANMA		KOLLUK TÜRÜ	KOLLUK HİZMETİ	KAZANAN TARAF
BALKAN	Sırp	Yeniçeri	Sınırlı Harekât	Belirsiz
	Yunan	Yeniçeri	Sınırlı Harekât	Asiler
	Girit	Yeniçeri-Yerel	Sınırlı Harekât	Asiler
	Bulgar	Jandarma-Polis	Harekât	Karşı Koyma
	Hersek	Jandarma-Polis	Harekât	Asiler
	Arnavut	Jandarma-Polis	İstihbarat-Harekât	Asiler
	Makedonya	Jandarma-Polis	İstihbarat-Harekât	Belirsiz

1008. McGrath, *Boots on the Ground...*

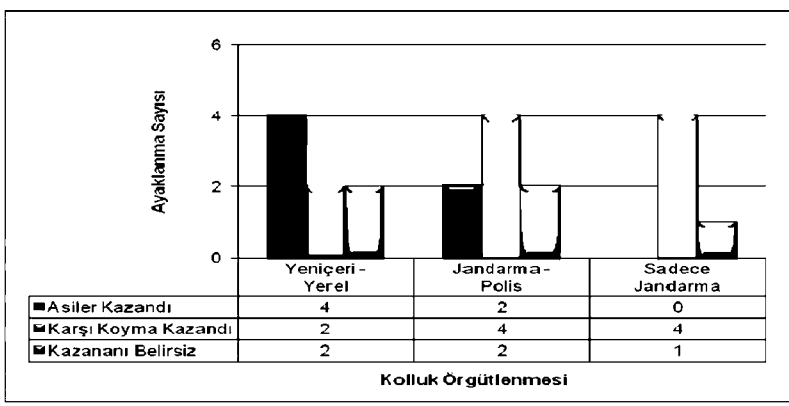
ARAP	Vahhabi	Yerel	Sınırlı Harekât	Belirsiz
	Asir	Yerel	Sınırlı Harekât	Asiler
	Şerif Hüseyin	Yerel	Sınırlı Harekât	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	Jandarma-Polis	İstihbarat	Belirsiz
	İkinci Ermeni	Jandarma-Polis	İstihbarat-Harekât	Karşı Koyma
	Pontus	Jandarma	İstihbarat-Harekât	Karşı Koyma
	Nasturi	Jandarma	İstihbarat-Harekât	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	Yerel	Harekât	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	Yerel	Harekât	Karşı Koyma
	Bitlis	Jandarma-Polis	İstihbarat	Karşı Koyma
	Koçgiri	Jandarma	İstihbarat	Karşı Koyma
	Şeyh Said	Jandarma-Polis	İstihbarat	Karşı Koyma
	Ağrı	Jandarma	İstihbarat	Karşı Koyma
	Dersim	Jandarma	İstihbarat-Harekât	Karşı Koyma

Tablo 4-21: Ayaklanmalarda Kolluk Hizmetleri

Tablo 4-21'de görüldüğü gibi; kolluk hizmetleri ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayaklanmalarda sahneye çıkmaya başlamakta, Birinci Ermeni Ayaklanması'ndan itibaren yoğun ve etkili bir hal almaktadır. Bununla birlikte, kolluk kuvvetlerinin doktrin esaslarına en çok yaklaştığı dönemin, Cumhuriyet ayaklanmaları olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Bu bağlamda, kolluk kuvvetlerinin ayaklanmaya karşı koymaya yaptığı en önemli katkının, istihbarat desteği olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni ayaklanmalarındaki polis ve jandarma raporları; Bitlis ve Şeyh Said ayaklanmalarında İrşad ve Azadî örgütlerinin lider kadrolarının daha hazırlık aşamasında tutuklanmaları; Koçgiri, Pontus, Nasturi, Bicar, Zilanlı Resul,

vb. gibi ayaklanmalarda kolluk kuvvetlerinin asi liderlerine yönelik operasyonları, istihbarat desteğinin öne çıkan örnekleridir. Ancak kolluk kuvvetlerinin, deyim yerindeyse başrol oynadığı ayaklanma; Dersim Ayaklanması'dır. Dersim Ayaklanması'nda harekât, büyük ölçüde jandarma birliklerine dayandırılmıştır.

Kolluk kuvvetlerinin nüfusa oranıyla ilgili yeterli veri toplanamamıştır. Bu konudaki tek veri Birinci Ermeni Ayaklanması'yla ilgili olan 1/1000'lik orandır. Bu oranın ise, McGrath'in belirttiği orandan daha düşük olduğu görülmektedir. Kolluk hizmetlerinin yerel unsurlar ya da Yeniçeriler gibi ikiz görevli[1009] birlikler tarafından sağlandığı bölgelerde, ayaklanmaların asilerin galibiyetiyle sonuçlanması da dikkate değer bir husustur. Kolluk kuvvetlerinin merkezî örgütlenmeye sahip düzenli ve disiplinli unsurlardan oluştuğu durumlarda ise karşı koymanın kazandığı görülmektedir. Grafik 4-22 bu durumu ortaya koymaktadır.

Grafik 4-22: Kolluk Örgütlenmesinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Grafikte görüldüğü üzere kolluk kuvvetlerinin jandarma ve polis gibi uzmanlaşmış örgütlerden oluştuğu on üç ayaklanmada kazanma oranı 8/2 karşı koymanın lehinedir. Fark oldukça büyüktür. Bütün bulgular ışığında kolluk kuvvetlerinin ayaklanmalardaki etkisini, istihbarat desteği ve merkezî örgütlenme ile karakterize etmek mümkündür.

1009. İkiz Görev terimiyle kast edilen; hem muharebe hem de kolluk görevleri icra eden birliklerdir.

g. Propaganda:

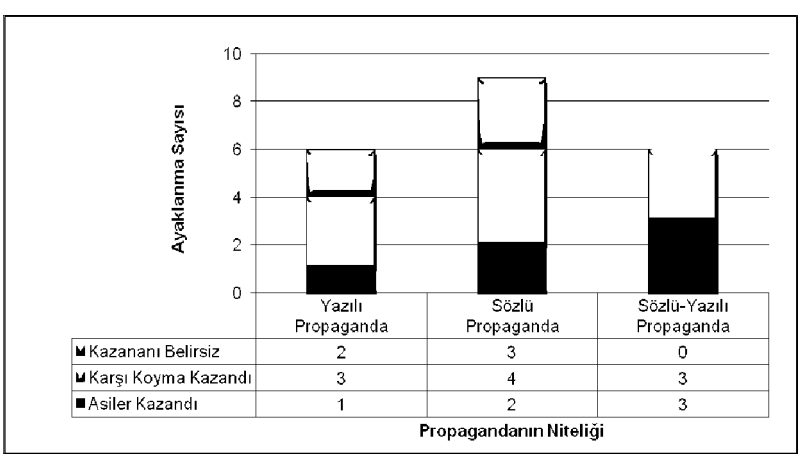
Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının neredeyse tamamında propaganda unsurlarının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu araştırmada, yazılı medya yani "basın ve yayın" faaliyetleri veri olarak kabul edilmiştir. Basın-yayın faaliyetlerinin, kurumsal liderliğe sahip olan ayaklanmalar için söz konusu olduğunu vurgulamak gerekir. Erken dönem Balkan ve genel olarak aşiret ayaklanmalarında ise, dinî öğelere dayanan sözlü propagandaya başvurulduğu görülmektedir. Tablo 4-22, propagandanın ayaklanmalardaki durumunu ortaya koymaktadır.

AYAKLANMA		Sözlü Propaganda	Yazılı Propaganda	Propaganda Vasıtası	KAZANAN TARAF
BALKAN	Sırp	☒		Yeniçerilere Tepki	Belirsiz
	Yunan	☒	?	Elenci Söylem	Asiler
	Girit	☒	?	Enosis	Asiler
	Bulgar	☒		Rus Propagandası	Karşı Koyma
	Hersek		☒	Slavcı Dernekler	Asiler
	Arnavut	☒	☒	Karadağ Kralı, Başkim Kulüpleri	Asiler
	Makedonya		☒	Gazete, Risale	Belirsiz
ARAP	Vahhabi	☒		Vahhabilik	Belirsiz
	Asir	☒	☒	İdrisiyye, Mehdilik	Asiler
	Şerif Hüseyin	☒	☒	Şeriflik Söylemi, Arap Milliyetçi Örgütleri	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni		☒	Hınçak	Belirsiz
	İkinci Ermeni		☒	Troşak	Karşı Koyma
	Pontus		☒	Pontus	Karşı Koyma
	Nasturi	☒		Nasturilik	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	☒		Yerel Güdüler	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	☒		Seyyidlik	Karşı Koyma
	Bitlis	☒	☒	Mollalık, Seyyidlik	Karşı Koyma
	Koçgiri		☒	Jepin Dergisi	Karşı Koyma
	Şeyh Said	☒	☒	Nakşibendilik	Karşı Koyma
	Ağrı	☒	☒	Sistemli Propaganda	Karşı Koyma
	Dersim	☒		Alevilik, Seyyidlik	Karşı Koyma

Tablo 4-22: Ayaklanmalarda Propagandanın Rolü

Tablo 4-22, ayaklanmalarda sözlü propagandanın yazılı propagandadan daha fazla kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, sözlü propaganda kronolojik olarak aynı kullanım yoğunluğuna sahipken; yazılı propagandanın gittikçe yoğunlaşan bir kronolojik seyir izlediği görülmektedir. Hatırlanacağı üzere, ayaklanmaların kurumsal liderliği için de benzer bir durum söz konusu olduğuna göre; ayaklanmalar kurumsallaştıkça propagandanın da daha örgütlü ve sistematik bir yapıya büründüğünü söylemek mümkündür.

Yazılı propagandanın kronolojik yoğunluğu yirminci yüzyılla ilişkilendirilirse; bölgesel yoğunluğunu da Anadolu ile ilişkilendirmek hatalı olmaz. Her ne kadar çoğu yayın organı yurt dışında da olsa, hedef kitle ya da etkinlik alanı açısından bakıldığında bulgular, bölgesel yoğunluğun Anadolu'da olduğunu göstermektedir. Bu bölümün beşinci maddesinde yer alan ağ çözümlemesi, propagandanın etkinliğini de göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda, Tablo 4-22'deki "Sistemli Propaganda" tanımlaması da önem kazanmaktadır. Kurumsal yapıdaki ayaklanmaların hepsi için genelleştirilebilecek olan sistemli propaganda, özellikle Ağrı Ayaklanması'nda açık bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Nitekim *Hoybun Cemiyeti Nizamnamesi,* "Propaganda" başlığı altında, doğrudan bu propaganda sistematiğini belirler (Bkz.: s. 175).

Grafik 4-23: Propagandanın Niteliğinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Propagandanın niteliğinin ayaklanmaların sonucuna olan etkisini gösteren Grafik 4-23'e göre; propaganda sözlü ve yazılı niteliğe büründükçe karşı koymanın kazanamadığı ya da asilerin kazandığı ayaklanma sayısı artmaktadır. Bu da göstermektedir ki; ayaklanmalarda propaganda, tali düzeyde de olsa sonucu etkileyici bir role sahiptir.

3. ORGANİK SİSTEM MODELİNİN DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ:

a. Stratejiler:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının izlediği yolları, üç strateji ile açıklamak mümkün gözükmektedir. Bunlar; Gelenekçi-Kâr Amaçlı, Çoğulcu-Ayrılıkçı ve Otorite Karşıtı stratejilerdir. Stratejiler, arzulanan hedeflere ulaşmak için izlenen yol ve yöntemleri içerdiğine göre; yakın dönem ayaklanma stratejilerinin, doğrudan hedefleri tarafından şekillendirildiği söylenebilir.

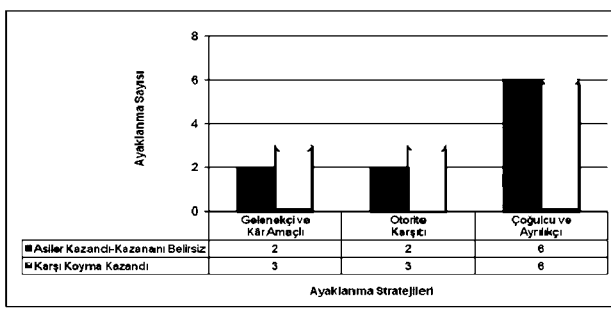
Tablo 4-23'te görüldüğü üzere, yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının ağırlık noktasını çoğulcu ve ayrılıkçı stratejiler oluşturmaktadır. Bu durumda ayaklanmaların hedefleriyle, izledikleri stratejiler arasında büyük ölçüde uyum bulunduğu söylenebilir. Çünkü "Esas Ölçütler" maddesindeki "Temel Gerekçeler, Cari Gerekçeler ve Hedefler" fıkrasından hatırlanacağı gibi, ayaklanmaların hepsi uzun ya da kısa vadede bağımsızlığı hedeflemişlerdir.

AYAKLANMA		STRATEJİLER			KAZANAN TARAF
		Gelenekçi-Kâr Amaçlı	Çoğulcu - Ayrılıkçı	Otorite Karşıtı	
BALKAN	Sırp		☒		Belirsiz
	Yunan		☒		Asiler
	Girit		☒		Asiler
	Bulgar		☒		Karşı Koyma
	Hersek		☒		Asiler
	Arnavut			☒	Asiler
	Makedonya		☒		Belirsiz

ARAP	Vahhabi	☒			Belirsiz
	Asir	☒			Asiler
	Şerif Hüseyin		☒		Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni		☒		Belirsiz
	İkinci Ermeni		☒		Karşı Koyma
	Pontus		☒		Karşı Koyma
	Nasturi			☒	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	☒		☒	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	☒			Karşı Koyma
	Bitlis		☒		Karşı Koyma
	Koçgiri			☒	Karşı Koyma
	Şeyh Said		☒		Karşı Koyma
	Ağrı		☒		Karşı Koyma
	Dersim	☒		☒	Karşı Koyma

Tablo 4-23: Yakın Dönem Ayaklanma Stratejileri

Çoğulcu ve ayrılıkçı stratejinin en çok uygulandığı Balkan ayaklanmalarının, karşı koymanın en az kazandığı ayaklanmalar olması, dikkate değer bulunmaktadır. Nitekim karşı koymanın; izlenen üç strateji arasında en çok çoğulcu-ayrılıkçı stratejilere karşı başarısız olduğu görülmektedir. Grafik 4-24 bu durumu ortaya koymaktadır.

Grafik 4-24: Ayaklanma Stratejilerinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Grafikte görüldüğü üzere; ayaklanma stratejileri gelenekselden çoğulcu-ayrılıkçı bir yapıya doğru geliştikçe, karşı koymanın kazanma oranı azalmaktadır. Bu durum Birinci Bölüm'de Connable ve Libicki'ye atıfla belirtilen[1010]; "bağımsızlıkçı ayaklanmaların, otonomi (gelenekçi) ya da otorite karşıtlığı gibi hedefler için mücadele

1010. Connable ve Libicki, *How Insurgencies End*, s. 169.

eden ayaklanmalardan daha başarılı" olduğuna ilişkin doktrin esaslarıyla örtüşmektedir. Keza, gelenekçi ve kâr amaçlı stratejiler de; lider kadrosundan en ast unsuruna kadar gayret birliği içinde olmalarıyla ve kendilerine has sosyal ve askerî hiyerarşileri ile kuramsal olarak karakterize edilen şekle uygun yapıdadırlar. Dolayısıyla, ayaklanma stratejilerinin doktrinle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

b. Asi Taktikleri:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında yıkıcı ve yapıcı taktiklerin tamamı değişik sayıda ve şiddette de olsa kullanılmışlardır. Yıkıcı taktiklerden gerilla savaşı ve terör eylemleri ön plana çıkarken; yapıcı taktiklerden, kurtarılmış bölge oluşturma ve alternatif bürokrasi tesisinin sıklıkla uygulandığı görülmektedir. İlginç olan bir başka bulgu ise; gerilla savaşının, neredeyse bütün ayaklanmalarda kullanılmış olmasıdır. Düzenli savaş taktiklerinin uygulandığı üç ayaklanmanın karşı koyma lehine sonuçlanması, asilerin bu yöntemlerden uzak durduğunu göstermektedir. Öte yandan bu tercihin; "yeterli güce ulaşana kadar karşı koyma kuvvetleriyle kesin sonuçlu çatışmadan kaçınmayı" esas alan, Maoist "Uzatılmış Halk Savaşı" stratejisi ile büyük ölçüde örtüştüğünü söylemek de mümkündür.

Tablo 4-24'te görüldüğü gibi; yıkıcı taktiklerin çok yoğun bir oranda kullanılmasına karşılık, yapıcı taktikler aynı oranda kullanılamamışlardır. Sözgelimi, gayrimüslim ayaklanmalarında yapıcı taktik kullanıldığına dair hiçbir bulguya rastlanılmamıştır. Öte yandan, az sayıdaki yapıcı taktiklerin Arap ayaklanmalarında yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 4-24'e göre; yapıcı taktiklerin kullanıldığı sekiz ayaklanmada, asilerin beşe karşı üç gibi belirgin bir üstünlüğü bulunmaktadır. Bu da yapıcı taktiklerin ayaklanmaların sonuçlarına önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Yapıcı taktiklerin iki şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu çalışmada bu iki hareket tarzı "İnşa Edici" ve "Bütünleyici Yöntemler" olarak adlandırılmıştır. İnşa Edici yöntem; alternatif bürokrasinin ve asi kontrolündeki bölgelerin, askerî başarılara ve kazanımlara paralel ve anlık bir şekilde tesis edilmesini esas alır. Yunan, Girit, Hersek ve Şeyh Said

ayaklanmalarında bu yöntemin izlendiği görülmektedir. Örneğin Şeyh Said, ele geçirdiği her yerleşim birimine bir kadı tayin ederek, merkezî bürokrasiyi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

AYAKLANMA		Yıkıcı Taktikler			Yapıcı Taktikler		KAZANAN TARAF
		Gerilla Savaşı	Düzenli Savaş	Terör Eyleml.	Bölge Yaratma	Alternatif Bürokrasi	
BALKAN	Sırp	☒		☒			Belirsiz
	Yunan	☒		☒		☒	Asiler
	Girit	☒		☒		☒	Asiler
	Bulgar	☒		☒			Karşı Koyma
	Hersek	☒				☒	Asiler
	Arnavut	☒		☒	☒	☒	Asiler
	Makedonya	☒		☒			Belirsiz
ARAP	Vahhabi	☒		☒	☒		Belirsiz
	Asir		☒		☒	☒	Asiler
	Şerif Hüseyin	☒		☒		☒	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	☒		☒			Belirsiz
	İkinci Ermeni	☒		☒			Karşı Koyma
	Pontus	☒		☒			Karşı Koyma
	Nasturi	☒					Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey		☒		☒		Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah		☒			☒	Karşı Koyma
	Bitlis	☒					Karşı Koyma
	Koçgiri	☒		☒			Karşı Koyma
	Şeyh Said	☒		☒		☒	Karşı Koyma
	Ağrı	☒		☒	☒	☒	Karşı Koyma
	Dersim	☒			☒		Karşı Koyma

Tablo 4-24: Yakın Dönem Ayaklanma Taktikleri

Bütünleyici yöntemde ise; asi lider kadrosu alternatif bürokrasiyi ve asi bölgesini sanal olarak tesis eder. Bu sanal bürokrasi, "Sürgünde

Hükümet," "Sürgünde Parlamento," "Devrim Komitesi" gibi adlarla ilan edilir. Benzer şekilde, ayaklanmanın başarıya ulaşması halinde elde edilmesi beklenen coğrafi bölge de daha en başından, elde edilmiş gibi; "Bizans," "Sırp Krallığı," "Büyük Bulgaristan," "Kürdistan" ve buna benzer isimlerle anılır. Daha sonra ayaklanmanın tüm siyasi ve askerî gayretleri, bu sanal yapıyı somut hale getirmeye ve bütünlemeye yöneltilir. Arnavut, Bedirhan Bey, Seyyid Ubeydullah, Ağrı ve Asîr ayaklanmalarını da bu gruba dahil etmek mümkündür.

Asi taktiklerinin kullanımıyla ilgili bir diğer bulgu, terör eylemleriyle gerilla savaşı arasındaki ilişkidir. Grafik 4-25'te görüldüğü gibi; terör eylemlerine başvuran ayaklanmaların tamamı gerilla savaşını da kullanmışlardır. Sadece gerilla savaşını kullanan ayaklanmaların oranı % 19 iken, gerilla savaşı ve terörü birlikte kullanan ayaklanmalar %67 gibi ezici bir çoğunluğa sahiptirler.

Bu tespit ilk bakışta, terör eylemleri ile gerilla savaşının ikame kavramlar gibi algılanmasına yol açsa da; aslında ayaklanmalar açısından bunları birbirini takip eden safhalar olarak görmek gerekir. Nitekim Tablo 4-24'te terör eylemlerini kullanan ayaklanmaların tamamında terörün; kuruluş aşamasındaki ayaklanmaların silahlı propaganda aracı olduğu görülür. Bu ayaklanmalar güçlendikçe, gerilla savaşı ve düzenli savaş taktiklerine yönelmişlerdir ki; bu da uzatmalı savaş doktrinine uygun bir seyirdir.

Grafik 4-25: Ayaklanmalarda Yıkıcı Taktiklerin Dağılımı

Son olarak Tablo 4-24'te; en az iki yıkıcı taktik ve bir yapıcı taktik kullanılan ayaklanmaların tamamını asilerin kazandığı görülmektedir. Bu da ayaklanmalarda yıkıcı ve yapıcı taktiklerin uygun bir birleşimle kullanıldığı takdirde sonucu belirleyici olduğunu göstermektedir.

c. Eleman Temin Yöntemleri:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının doktrine uygunluğunu gösteren bir diğer ölçüt, asilerin eleman temin yöntemleridir. Nitekim örneklemdeki ayaklanmalar, doktrinde yer alan beş yöntemi de karşıladıkları gibi; aşiret örgütlenmesi nedeniyle bir ilave yöntemden daha faydalandıkları görülmektedir. Tablo 4-25 eleman temin yöntemlerinin ayaklanmalardaki dağılımını göstermektedir.

Tablo 4-25'te görüldüğü üzere ikna, bütün ayaklanma bölgelerinde en çok başvurulan yöntemdir. Diğer yöntemlerin başvurulma oranlarının da dengeli bir şekilde dağıldığı anlaşılmaktadır.

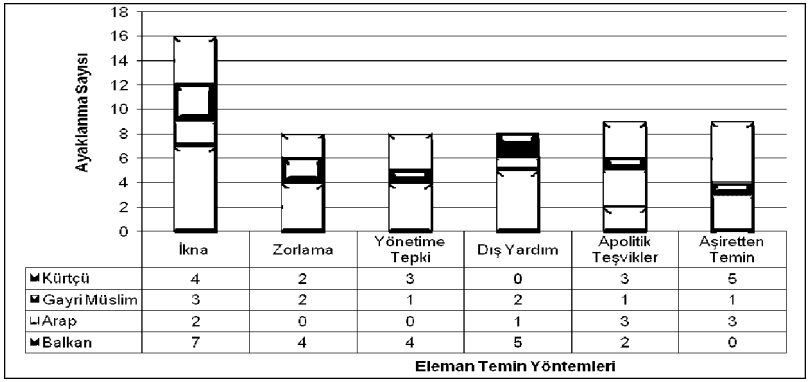
AYAKLANMA		TEMİN YÖNTEMLERİ						KAZANAN TARAF
		İkna	Zorlama	Yönetime Tepki	Dış Yardım	Apolitik Teşvikler	Aşiret	
BALKAN	Sırp	☒		☒		☒		Belirsiz
	Yunan	☒		☒	☒			Asiler
	Girit	☒	☒	☒	☒	☒		Asiler
	Bulgar	☒	☒		☒			Karşı Koyma
	Hersek	☒			☒			Asiler
	Arnavut	☒	☒	☒	☒			Asiler
	Makedonya	☒	☒					Belirsiz

ARAP	Vahhabi					☒	☒	Belirsiz
	Asir	☒				☒	☒	Asiler
	Şerif Hüseyin	☒			☒	☒	☒	Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni	☒	☒	☒	☒			Belirsiz
	İkinci Ermeni	☒	☒		☒			Karşı Koyma
	Pontus	☒			☒	☒		Karşı Koyma
	Nasturi						☒	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey						☒	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	☒		☒		☒		Karşı Koyma
	Bitlis	☒		☒				Karşı Koyma
	Koçgiri		☒			☒	☒	Karşı Koyma
	Şeyh Said	☒	☒			☒	☒	Karşı Koyma
	Ağrı	☒		☒			☒	Karşı Koyma
	Dersim						☒	Karşı Koyma

Tablo 4-25: Eleman Temin Yöntemleri ve Ayaklanmalar

Grafik 4-26, eleman temin yöntemlerinin dağılımını göstermektedir. Öte yandan ikna, zorlama, sözde kötü muamelelere tepki ve dış yardım yöntemlerinin en çok Balkan ayaklanmalarında kullanıldığı, apolitik teşvikler ile aşiretten temin yöntemlerinden en çok yararlanan ayaklanmaların ise Arap ayaklanmaları olduğu görülmektedir. Gayrimüslim ayaklanmaları, ayaklanma yöntemlerinin hepsinin bir arada kullanıldığı tek gruptur. Yöntemlerden en çok faydalanma konusunda gayrimüslim grubunu, Kürtçü ayaklanmalar izlemektedir. Kürtçü ayaklanmalarda başvurulmayan tek eleman temin yönteminin dış yardım olması ilginçtir. Bu tespit, Şeyh Said ve Ağrı ayaklanmaları sırasında Irak, İran ve Suriye'de örgütlenen çetelerin ayaklanmalara destek maksadıyla yaptığı eylemleri dikkate almamaktadır. Çünkü bu çeteler, eleman temin yöntemleri içinde değil, İtibar ölçütünün Aktif Dış Destek başlığı altında ele alınmıştır[1011].

1011. Bkz.: Bu bölüm 2'nci maddedeki İtibar (Halk Desteği) başlığı.

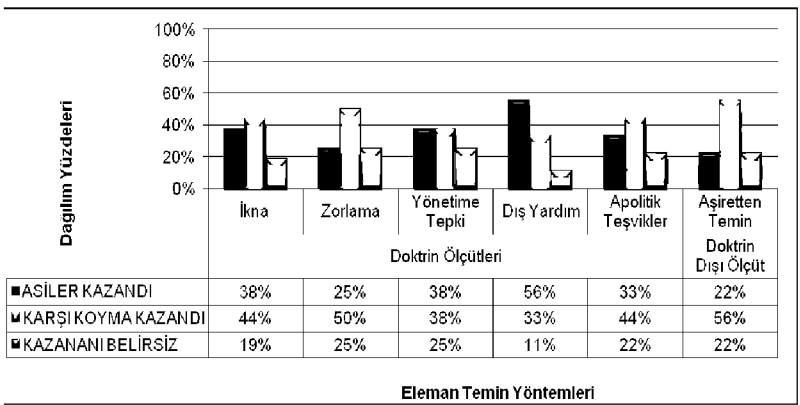
Grafik 4-26: Eleman Temin Yöntemlerinin Dağılımı

Zorlama yönteminin, din ve mezhep farklılıklarıyla doğrudan bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Nitekim bu yöntemin kullanıldığı sekiz ayaklanmanın tamamı, hakim otoriteden farklı bir dinî inanışa sahip gruplarca yürütülmüştür. Balkan ve Anadolu gayrimüslimleri için Hıristiyanlık, Koçgiri hareketi için Alevilik ve Şeyh Said ayaklanmasına katılan asiler için ise hilafeti savunan Nakşibendilik faktörleri belirleyici durumdadırlar. Kaldı ki zorlama yönteminin kullanıldığı bütün durumlarda mutlaka ikna yönteminin de kullanılmış olması, kitlelerin asi saflarına çekilmesi için destekleyici bir etki yaratmıştır.

Temin yöntemleri itibar unsurları ile birlikte ele alındığı takdirde, ilginç sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır. Yönetime tepki ve dış yardım yöntemlerini kullanan ayaklanmaların tamamına yakını, itibarın dış destek öğesine de sahiptirler[1012]. Hatta itibar öğelerinin sınırlılıkları eleman temin yöntemlerine de etki etmekte; bu da ikna, zorlama ve dış yardım yöntemlerinin neden bu kadar sık kullanıldığına açıklık getirmektedir. Çünkü Tablo 4-4'ten hatırlanacağı üzere, ayaklanmaların büyük bir çoğunluğunun iç destek unsurlarına sınırlı ölçüde sahip olması, eleman temin yöntemlerini de etkilemiş görünmektedir.

1012. Bkz.: Tablo 4-4.

Grafik 4-27 eleman temin yöntemlerinin başvurulma sıklığını ve ayaklanma sonuçlarına etkisini göstermektedir. Grafiğe göre; dış yardım yöntemiyle eleman temin eden ayaklanmalar, karşı koymanın en başarısız olduğu ayaklanmalardır. Bununla birlikte karşı koyma, aşiretten temin yöntemini uygulayan ayaklanmalara karşı daha başarılı olmuş görünmektedir. Çünkü aşiretten temin yöntemi aslında bir tür zorlamadır. Kişinin itiraz ya da tercih hakkı oldukça sınırlıdır. Nitekim karşı koyma ile asilerin başarı oranları arasındaki en büyük farkın, zorlama ve aşiretten temin yöntemlerinde olması tesadüf değildir.

	İkna	Zorlama	Yönetime Tepki	Dış Yardım	Apolitik Teşvikler	Aşiretten Temin
ASİLER KAZANDI	38%	25%	38%	56%	33%	22%
KARŞI KOYMA KAZANDI	44%	50%	38%	33%	44%	56%
KAZANANI BELİRSİZ	19%	25%	25%	11%	22%	22%

Grafik 4-27: Eleman Temin Yöntemlerinin Ayaklanma Sonuçlarına Etkisi

Eleman kaynaklarını çeşitlendirmeyen ayaklanmaların başarı oranları da düşmektedir. Nitekim elemanlarını sadece tek bir yöntemle temin eden iki ayaklanma yani Bedirhan Bey ve Nasturi ayaklanmaları; ya başarısızlıkla, ya da kazananı belirsiz olarak sonuçlanmıştır.

Eleman temin yöntemlerini kategorize etmek gerektiğinde; ikna, yönetime tepki ve dış yardım yöntemlerini siyasi güdülü; zorlama, apolitik teşvikler ve aşiretten temin yöntemlerini de apolitik güdülü yöntemler olarak adlandırmak uygun olur. Bu durumda siyasi yöntemlerde asilerin başarısı artarken, apolitik yöntemlerde karşı koymanın başarısının arttığı açıkça görülür.

ç. Karşı Koyma Prensipleri:

Karşı koymanın yakın dönem Türkiye ayaklanmalarındaki rolünün ve faaliyetlerinin doktrinsel açıdan incelenmesi, aslında başlı başına bir araştırma konusudur. Bu nedenle bu noktadaki çözümlemeyi genel bir değerlendirme ve karşı koyma prensiplerine uyum ile sınırlı tutmak yeterli görülmektedir.

AYAKLANMA		KARŞI KOYMANIN ÖZELLİKLERİ						KAZANAN TARAF
		Nasihatçi	Islahat	Askerî Harekât	Sevk ve İskân	Geç Müdahale	Doktrine Uyum	
BALKAN	Sırp		☒	☒		☒		Belirsiz
	Yunan			☒		☒		Asiler
	Girit	☒	☒	☒		☒		Asiler
	Bulgar		☒	☒	☒		☒	Karşı Koyma
	Hersek	☒	☒	☒		☒		Asiler
	Arnavut	☒	☒	☒	☒	☒		Asiler
	Makedonya		☒	☒		☒	?	Belirsiz
ARAP	Vahhabi	☒		☒		☒	?	Belirsiz
	Asir	☒		☒		☒	☒	Asiler
	Şerif Hüseyin	☒		☒		☒		Asiler
GAYRİ MÜSLİM	Birinci Ermeni		☒	☒		☒		Belirsiz
	İkinci Ermeni			☒	☒	☒	☒	Karşı Koyma
	Pontus			☒	☒	☒	☒	Karşı Koyma
	Nasturi	☒		☒	☒	☒	?	Belirsiz
KÜRTÇÜ	Bedirhan Bey	☒		☒	☒	☒	☒	Karşı Koyma
	Seyyid Ubeydullah	☒		☒	☒		☒	Karşı Koyma
	Bitlis			☒			☒	Karşı Koyma
	Koçgiri	☒		☒	☒		☒	Karşı Koyma
	Şeyh Said		☒	☒	☒		☒	Karşı Koyma
	Ağrı	☒	☒	☒	☒		☒	Karşı Koyma
	Dersim	☒	☒	☒	☒		☒	Karşı Koyma

Tablo 4-26: Karşı Koymanın Ayaklanmalardaki Rolü

Karşı koymanın terkibi kronolojik olarak ele alınırsa; yapısal açıdan karmaşıktan düzenliye, eylemsel açıdan düzensizden koordineliye doğru bir gelişim sürecinden bahsetmek mümkün olur. Yapısal karmaşıklık, Vahhabi ve Sırp ayaklanmalarında oldukça belirgindir. Bunda Yeniçeriliğin, zayıflığını yerel silahlı güçlerle ikame etme çabasının, âdemimerkeziyetçi yapının neden olduğu çok çeşitliliğin ve harp teknolojileri açısından geri kalmışlığın büyük bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Ancak merkezîleştirme başladıktan sonra, karşı koymanın karmaşık yapısı daha düzenli ve organize bir hal almaya başlamıştır. Bu nedenle Vahhabi, Sırp ve Yunan Ayaklanmaları'nda görülen anlık ve kısa görülü müdahaleler, ondokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren çok daha bilinçli, sistemli ve koordineli harekâta dönüşecektir.

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, karşı koymanın ayaklanmalara müdahalede izlediği bir rutinden bahsetmek mümkündür. Bu rutin; nasihatçiler gönderme, ıslahat yapma, askerî harekât, sürgün ve sevk ve iskan terimleriyle özetlenebilir. Çalışmanın zaman sınırlılığı Osmanlı İmparatorluğu'nun, buhranlar ve kopmalardan ibaret olan en zayıf dönemini içerdiği için; ayaklanmalara her zaman geç müdahale edilmiş olması da, karşı koymayı karakterize edebilecek ilave bir faktördür. Tablo 4-26 karşı koymanın ayaklanmalardaki rolünü ortaya koymaktadır. Nasihatçi uygulamasının Müslüman ayaklanmalarında yoğunlaşması ilginç bir detaydır. Nitekim gayrimüslim ayaklanmalarındaki dört uygulamaya karşılık, Müslüman ayaklanmalarında sekiz nasihatçi uygulaması bulunmaktadır. Bunu asi stratejileriyle bağdaştırmak mümkün gözükmektedir. Çoğulcu ve ayrılıkçı bir strateji izleyen Balkan ve gayrimüslim ayaklanmalarının, doğal olarak hükümetle iletişime geçmemiş olmaları, nasihatçi uygulamasının azlığına da açıklık getirebilir. Buna bağlı olarak, ıslahat uygulamasında ise tam ters bir durumu ortaya çıkması da normaldir; nitekim ayaklanmaların gerekçelerine cevap olarak yapılan ıslahatlar, büyük bir oranda Balkan ve gayrimüslim ayaklanmalarında görülmektedir.

Bu noktada ıslahat uygulamasına açıklık getirmekte yarar görülmektedir. Şeyh Said ve Dersim ayaklanmaları dışında kalan tüm

ıslahatlar, Osmanlı İmparatorluğu dönemine aittir ve asilerin talepleriyle, dış devletlerin etkisinin bir sonucudur. Ancak Cumhuriyet dönemi ıslahatları, bunun tam tersine; ayaklanmaların bastırılması ya da tekerrürünü önlemek için alınmış katı önlemlerdir. Asilerin talepleri ya da dış etki bir yana; tamamen onlara karşı düzenlenmişlerdir.

Sevk ve iskânın, özellikle Anadolu'daki ayaklanmalarda ve ondokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren, giderek artan bir oranda uygulamaya girdiği görülmektedir. Karşı koyma prensiplerinden; "asilerin gerekçe ve nedenlerinden ayrılması"nı, sevk ve iskân ile ilişkilendirmek mümkündür.

Merkezî ordunun başarısızlığının, birtakım yerel kuvvetler tarafından kotarılması hususunda, Yunan ayaklanması bir kırılma noktası olarak kabul edilirse; bu tarihten itibaren çıkan ayaklanmaların büyük bir çoğunluğunda karşı koymanın; askerî açıdan başarılı, siyasi açıdan başarısız olduğu söylenebilir. Bu da Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ayaklanmalarda karşı koymanın, "siyasi etmenler önceliklidir" prensibine uygun hareket etmediğine delalet eder.

Bütün karşı koyma faaliyetlerinin hukuk çerçevesi içinde yapılmasını esas alan "meşruluk ana hedeftir" prensibine uygun müdahalelerin, ondokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren gelişmeye başladığı, 1908 Devrimi'nden sonra ise hız kazandığı görülmektedir. Bu prensibe en uygun müdahaleleri ise Cumhuriyet dönemi ayaklanmalarında görmek mümkündür. Dersim ayaklanmasındaki, kolluk kuvvetlerini ön plana çıkaran özel teşkilatlanmayı da meşruluk kapsamına sokmak akla yatkın gelmektedir.

Özetle, karşı koyma yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında asilere göre daha başarılı gözükmektedir. Bununla birlikte kazananı belirsiz ayaklanmaları, karşı koymanın kazanamadığı mücadeleler olarak kabul etmek gerekir. Bu durumda, yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında karşı koymanın, kazandığından daha fazla kaybettiğini söylemek mümkündür. Karşı koyma zaman ilerledikçe daha örgütlü bir yapıya bürünmüş, yirminci yüzyıl başından itibaren istihbaratta uzmanlaşmaya gitmiş, asilere karşı daha çok kazanmaya ve karşı

koyma prensiplerine daha uygun hareket etmeye başlamıştır. Bu bağlamda karşı koymanın evriminde en üst nokta Cumhuriyet dönemi olmuştur. Bu dönemde asilerin hiçbir ayaklanmada başarılı olamamasını, karşı koymanın bu olgunlaşma sürecine bağlamak mümkündür.

4. BÖLGELERE GÖRE AĞ MODELLERİ:

a. Genel Ağ İlişkileri:

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının ağ modelleriyle, ayaklanmalarda uygulanan stratejiler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Önceki maddelerde büyük oranda çoğulcu ve ayrılıkçı stratejiler izledikleri tespit edilen yakın dönem ayaklanmalarının; hedeflerine ulaştıkça karmaşık ağ yapısı ile aralarındaki bağların zayıfladığı görülür. Diğer bir deyişle, ağ çözümlemesine ilişkin bulgular, hedeflerine ulaşamayan ayaklanmalarda daha fazla yoğunlaşmaktadır.

Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının Balkan, Arap, gayrimüslim ve Kürt başlıkları altında çözümlenmiş olmasının ana sebebi; bu bölgelerde yaşanan ayaklanmaların kendi içinde bir bütünsellik ve süreklilik içerdiğine yönelik inançtır. Bu nedenle, ağ çözümlemesini iki safhalı yapmak daha akla yatkın bulunmuştur. Birinci safhada her bölge kendi içinde değerlendirilmiş, ikinci safhada bölgesel düzeydeki ağ modellerine ilişkin ortak bulgular, organik sistem modeli ile birleştirilerek yakın dönem Türkiye ayaklanmaları için bir genel model oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu aşamada, UCINET (NetDraw) adlı ağ çözümleme programından yararlanılarak oluşturulan modeller kullanılmıştır.

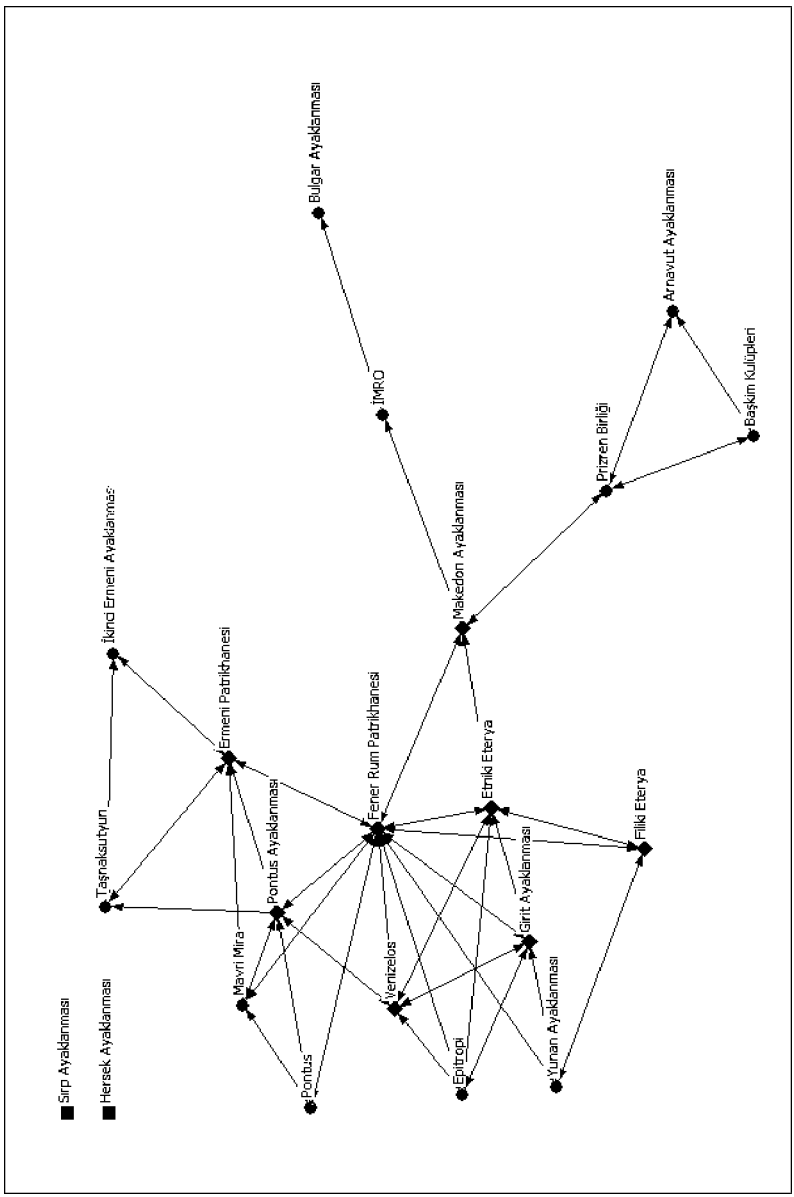
b. Balkan Ayaklanmaları Ağ Modeli:

Grafik 4-28'de görüleceği üzere, Balkan ayaklanmaları ağdaki merkezîlikleri açısından en zayıftan en merkezî olana doğru sıralandığında; Hersek, Sırp, Karadağ, Bulgar, Girit, Makedonya, Arnavut ve Yunan şeklinde bir derecelendirme ortaya çıkmaktadır. Bu sıralama pek tabii ki, hedef-sonuç ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Her

kim henüz hedefine ulaşmamışsa, onunla ilgili ağ bulguları artmaktadır. Örneğin Hersek ayaklanması ağ modelinde en az yer kaplayan ayaklanmadır. Çünkü hedeflerine ulaşmış ve farklı yapılanmalara girişme ihtiyacı kalmamıştır. Öte yandan Bulgar ayaklanması amacına ulaşamadığı için, ağda nispeten daha fazla yer işgal etmiş, buna Makedonya üzerindeki emelleri de eklenince, ağdaki merkezîliği artmıştır.

Grafik 4-28'e göre; yirmi bir düğümden (aktörden) oluşan Balkan ayaklanmaları ağında, Fener Rum Patrikhanesi; toplam on bir bağlantıyla, en merkezî konumdadır. Bu konumuyla Patrikhane'nin, Balkan ayaklanmalarındaki en güçlü aktör olduğunu söylemek mümkündür. Grafikte yer alan ilginç bir veri ise; Sırp ve Hersek ayaklanmalarının ağla herhangi bir bağlantılarının bulunmamasıdır. Bu nokta genel değerlendirmede yanılgıya yol açabilir. Çünkü bu, Sırp ve Hersek milliyetçilerinin ya da Slavcılar'ın Balkanlar'daki diğer ayrılıkçı örgütlerle bağlantı kurmadıkları anlamına gelmez. Bu çözümleme sadece ayaklanmalar arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır; dolayısıyla Sırp ve Hersek ayaklanmalarının diğer Balkan ayaklanmalarıyla bağlantılı olmadığını göstermektedir.

Hatırlanacağı üzere ağ farklılığı; aktörlerin birbirlerinden farklı özelliklerini ortaya koymaktaydı. Bu bağlamda Balkan ayaklanmalarının ağ farklılığının altı özellik içerdiğini söylemek mümkündür. Bunlar; Ermenilik davası, Yunanlık davası (Yunan, Girit, Pontus, Makedonya), Bulgarlık davası (Bulgar, Makedonya), Arnavut davası (Arnavut, Makedonya), Sırp davası ve Hersek davasıdır. Yine hatırlanacağı üzere; aktörler arasındaki farklılığın azalması ağ yoğunluğunu arttırmaktaydı. Balkan ayaklanmalarında, ağ farklılığı arttıkça, düğümler arasındaki bağlantıların azaldığı görülmektedir. Bu da, ağ yoğunluğunu ve dolayısıyla Balkan ayaklanmalarının gücünü azaltıcı bir etki yapmaktadır. Bu noktada ağ çözümlemesi; Balkan ayaklanmalarının bu parçalı yapısına rağmen başarı kazanmasında, dış desteğin neden ve ne kadar etkili olduğuna açıklık getirmektedir.

Grafik 4-28: Balkan Ayaklanmaları İçin Karmaşıklık ve Ağ Modeli

c. Gayrimüslim Ayaklanmaları Ağ Modeli:

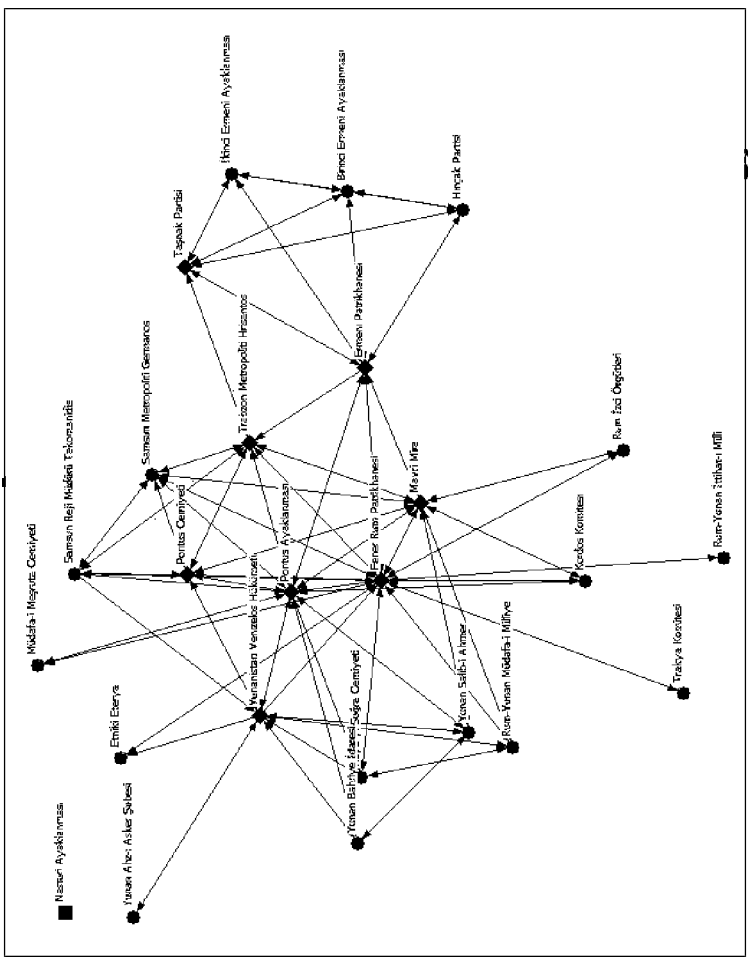
Grafik 4-29, gayrimüslim ayaklanmalarının Balkan ayaklanmalarına göre daha büyük ve güçlü bir ağ yapısına sahip olduklarını göstermektedir. Gayrimüslim ayaklanma ağında yirmi beş düğüm bulunmaktadır. Grafik 4-29'a göre; Gayrimüslim ayaklanmaları ağında, Rum-Yunan cemiyetleri; toplam kırk sekiz bağlantıyla en merkezî konumdadır. Gayrimüslim ayaklanmalarında da hem Rum, hem de Ermeni Patrikhaneleri'nin, en güçlü aktörler olduğunu söylemek mümkündür. Ağla herhangi bir bağlantısı bulunmayan tek aktör ise Nasturi ayaklanmasıdır. Bu da gayrimüslim ayaklanmalarının ağ farklılığının daha az olduğunu gösterir. Nitekim gayrimüslim ayaklanmalarının ağ farklılığı, üç özellik ile sınırlı kalmıştır. Bunlar; Ermenilik davası, Rum-Yunanlık davası (Yunan ve Pontus) ve Nasturilik davasıdır. Gayrimüslim ağının ağ büyüklüğü ile ağ farklılığı arasında açık bir ters orantı bulunduğu görülmektedir. Bu durum ağ yoğunluğunu arttırdığı gibi; farklılık azaldıkça, merkezîliğin ve yoğunluğun artacağına ilişkin savı da desteklemektedir.

Grafik 4-29'dan, Rum-Yunan davası ile Ermeni davasının iki düğüm üzerinden bağlandıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos, diğeri de Ermeni Patriği'dir. Düğümlerin her ikisinin de din adamı olması ilk göze çarpan noktadır. Bununla birlikte düğümler homojen değildir. Birisi Rum, diğeri Ermeni'dir. Rum düğüm sadece Taşnak Komitesi üzerinden bu bağlantıyı sağlarken; Ermeni düğümün Rum tarafıyla daha fazla bağlantı kurduğu anlaşılmaktadır. Bunun Rum davasına yansıması, Patrikhaneler üzerinden Pontus ayaklanmasına verilen destek şeklindeyken; Ermeni davasına yansıması, Taşnak Komitesi'nin merkezîliğinin artması şeklinde olmuştur.

Ermeni ego-ağının[1013], Rum ego-ağına göre seyrekliği; farklılık ve yoğunluk ilişkisini çürüten bir çelişki yaratıyor gibi görünse de, durum hiç de öyle değildir. Rum ego-ağı, Ermeni ego-ağından daha güçlüdür; çünkü davası sonuçlanmamıştır. Muhtemelen de, dava 1922'de sonuçlanmasaydı, daha da güçlenecek ve çok daha kar-

1013. Ego-ağ teriminin, akademik literatürdeki orijinal adı *Ego Network*'tür. Türkçe literatürde karşılığı bulunmadığından, kavramın özünden de uzaklaşmadan, böyle bir tanımlama kullanılmıştır. Ego-ağ; seçilen düğümün ya da ağ bölümünün ilişkilerini ortaya koyan parçadır.

maşık bir hal alacaktı. Nitekim bunun örneğini Kürtçü ayaklanma ağında görmek mümkündür. Öyleyse Ermeni ego-ağının seyrekliğini; ayaklanmalarla ilgisi olmayan dış etkenlere bağlamak daha akla yatkın görünmektedir. Çünkü Güney Kafkasya'da, çok kısa bir süre sonra Sovyet egemenliği içinde kalacak olan bir Ermeni Devleti kurulmuş olması ve 1920 harekâtından sonra imzalanan Gümrü Antlaşması, Ermeni davasının yürürlüğünü yaklaşık olarak yarım yüzyıl kadar ötelemiş ve dondurmuştur.

Grafik 4-29: Gayrimüslim Ayaklanmaları İçin Karmaşıklık ve Ağ Modeli

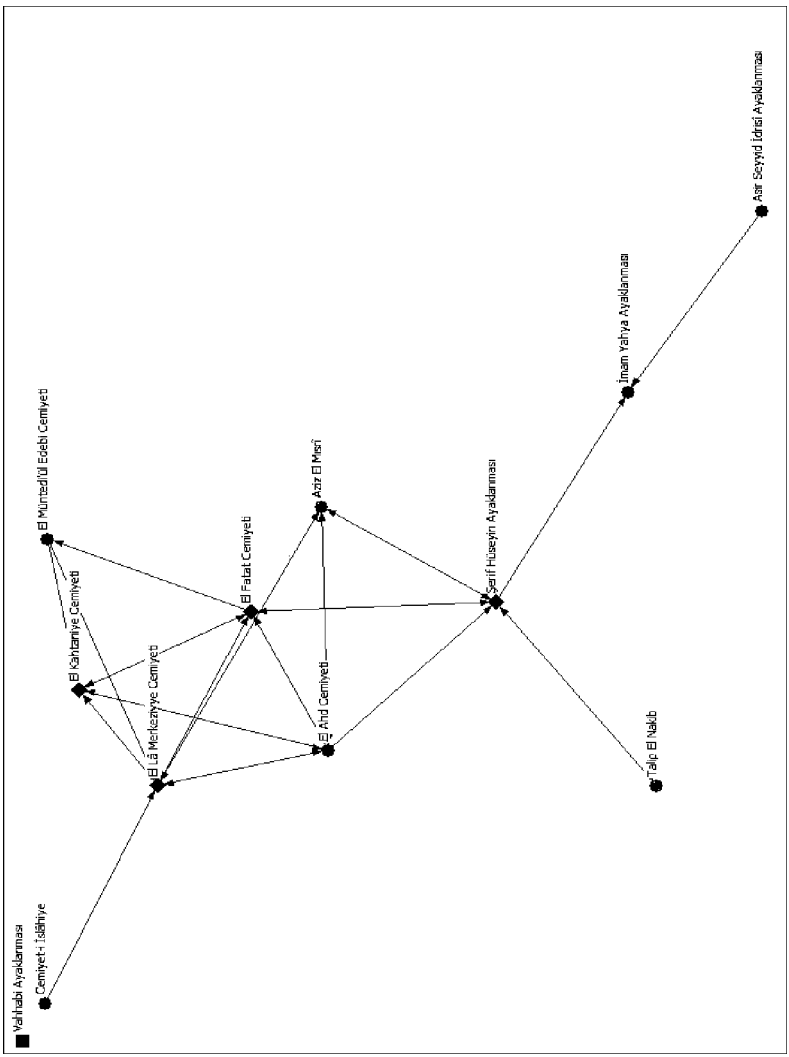
ç. Arap Ayaklanmaları Ağ Modeli:

Grafik 4-30, Arap ayaklanmalarının en seyrek ve zayıf ağ modeline sahip olduklarını göstermektedir. Arap ayaklanma ağında on iki düğüm bulunmaktadır. Grafik 4-30'a göre; Arap ayaklanmaları ağında, Şerif Hüseyin ve El Fetat Cemiyeti; toplam beşer bağlantıyla en merkezî konumdadırlar. Bundan dolayı her ikisinin de, ağ içindeki en güçlü aktörler olduğunu söylemek mümkündür. Gayrimüslim ayaklanmasında olduğu gibi, Arap ayaklanmasında da; ağla herhangi bir bağlantısı bulunmayan bir tek aktör bulunmaktadır. Bu da Vahhabi ayaklanmasıdır. Arap modeli, ağ farklılığı açısından gayrimüslim modeline yakınsa da; ağ yoğunluğu oldukça düşük olduğundan; gayrimüslim ağı kadar güçlü bir yapı olduğu söylenemez. Arap ayaklanmalarının ağ farklılığı, iki özellik ile sınırlıdır. Bunlar; Arapçılık davası ve gerek Suudîler'de, gerek Seyyid İdrisî'de, gerekse Şerif Hüseyin'de ayaklanmanın ana saiki durumunda olan, otorite karşıtlığı davasıdır.

Arap ağı; ağ büyüklüğü ile ağ yoğunluğu açısından, gayrimüslim ağına göre daha zayıftır. Ağ farklılığı da azalmasına rağmen, merkezîlik ve yoğunluk artmamıştır. Bunun için pek çok neden ileri sürülebilir. En başta, bölgedeki ayaklanma liderleri; benzer saiklerle hareket etmelerine rağmen birbirlerini rakip olarak görmektedirler. Bu durum çoğu zaman, merkezî hükümetle bir olup, birbirlerine karşı mücadele etmelerine yol açmıştır. Vahhabi Suudîler, İdrisîler ve Mekke Şerifleri herhangi birinin ayaklanmasında, karşı koyma kuvvetlerine aktif olarak yardım etmeseler bile; en azından tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Bu da ağ yoğunluğunu azaltan bir etken olmuştur.

Ağ yoğunluğuna etki eden bir başka nokta, Arap ayaklanmalarının hedeflerine ulaşmış olmalarıdır. Vahhabiler'in ondokuzuncu yüzyıl başındaki hareketi hariç tutulursa, yirminci yüzyılın hemen başında her biri kendi bölgesinde ayaklanan Araplar, Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinden çıkmışlardır. Kürtçü ayaklanmaların bugün bile hedeflerine ulaşamamış olması ile karşılaştırıldığında, Arap bağımsızlık mücadelesinin kısa ve etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 4-30'da, Şerif Hüseyin ile Seyyid İdrisî'nin bağlantısını sağlayan düğüm İmam Yahya olarak gözükmektedir. Ancak bu bağlantı, bir işbirliği bağlantısından ziyade, rekabeti de simgelemektedir.

Grafik 4-30: Arap Ayaklanmaları İçin Karmaşıklık ve Ağ Modeli

d. Kürtçü Ayaklanmalar Ağ Modeli:

Grafik 4-31'de görüldüğü üzere Kürtçü ayaklanmalar; en büyük, en yoğun ve en karmaşık ağ yapısına sahip ayaklanma grubudur. Kürtçü ayaklanma ağında altmış iki düğüm; bu düğümler arasında da üç yüz altmış dört bağlantı bulunmaktadır. Kürtçü ayaklanma ağındaki merkezî aktörler alt gruplarla ilişkilerine göre konumlanmaktadırlar. Bu nedenle ağ merkezîliğini ego-ağlar ile ölçmek daha akla yatkın durmaktadır. Kürtçü ayaklanma ağını üç ego-ağ ile tanımlamak mümkündür. Birinci ego-ağ Bedirhaniler'dir. Kendilerinin liderlik ettiği aşiret ayaklanmaları hariç tutulursa; Bedirhaniler'in doğrudan yer aldıkları ayaklanmaların Bitlis ve Ağrı ayaklanmaları olduğu görülür. Grafik 4-31, bu tespiti teyit etmektedir. Bedirhaniler; Bitlis Ayaklanması'na Abdürrezzak, Hasan ve Hüseyin Bedirhan üzerinden; Ağrı Ayaklanması'na ise Süreyya Bedirhan üzerinden bağlanmaktadırlar. Bu durum, Bedirhaniler'in diğer ayaklanmalarla ilişkilerinin olmadığını da göstermez. Bilakis yakın dönemdeki neredeyse tüm ayrılıkçı Kürtçü ayaklanmaların içinde bir Bedirhani'ye rastlamak mümkündür.

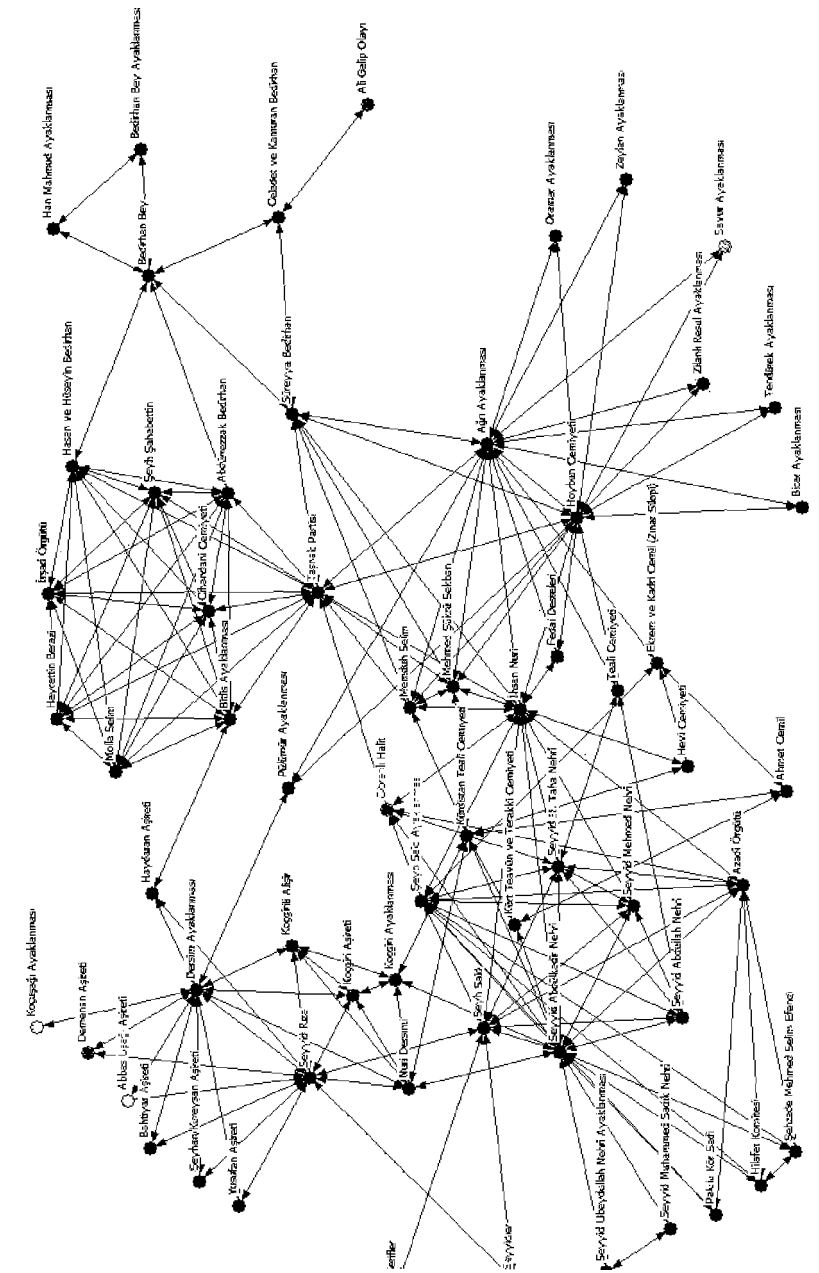
İkinci ego-ağı Nehrîler oluşturmaktadır. Seyyid Ubeydullah'la başlayan özerklikçi ayaklanma geleneğinin, Kürtçü ayaklanma ağına Seyyid Abdülkadir üzerinden bağlandığı görülmektedir. Seyyid Abdülkadir hareketi ise; oğulları Abdullah ve Mehmed ile yeğeni II. Taha tarafından sürdürülmüştür. Nehrî hareketi Seyyid Abdülkadir ve Şeyh Said bağlantısıyla, Nakşibendi yapılarına da irtibatlanmaktadır. Nehrî ego-ağı, Kürtçü ayaklanma ağı içindeki en karmaşık bölgeyi oluşturmaktadır. Kürtçülük davasının tarihî seyri içinde bu düğümün; Kürtçü ayaklanmaların en önemli aktörlerini buluşturma ve tanıştırma işlevini gördüğü söylenebilir.

Davanın bir diğer önemli buluşma noktasının, Kürdistan Teali Cemiyeti olduğu görülmektedir. Grafik 4-31'den; Kürdistan

Teali Cemiyeti'nin, 1921-1937 dönemindeki bütün önemli Kürtçü ayaklanmaların lider kadrosunun çekirdeğini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Koçgiri ve Dersim ayaklanmaları Nuri Dersimi üzerinden, Şeyh Said ayaklanması Seyyid Abdülkadir üzerinden, Bitlis ayaklanması Cibranlı Halit üzerinden ve Ağrı ayaklanması ise Memduh Selim ve İhsan Nuri üzerinden Kürdistan Teali Cemiyeti ile irtibatlanmışlardır.

Kendine özgü yapısıyla, 1937'ye kadar olan süreçte, Kürtçülük davasından kopuk bir görüntü çizen Dersim ego-ağının, ana ayaklanma ağıyla bağlantısının Nuri Dersimî ve Seyyid Rıza ile gerçekleştiği görülmektedir. Dersim ayaklanmalarının, bu tarihten itibaren Kürtçülük hareketi ile bütünleştiği söylenebilir.

Kürtçü ayaklanma ağını diğer üç ağ yapısından ayıran en önemli özellik; ağla herhangi bir bağlantısı bulunmayan hiçbir aktör olmamasıdır. Bu durum, Kürtçü ayaklanmaların, en az ağ farklılığına sahip ayaklanmalar olduğunu gösterir. Düşük seviyeli ağ farklılığı, Kürtçü ayaklanma ağını; gerekçeler ve hedefler açısından en homojen ağ yapısı haline getirmektedir. Bu durum ağ yoğunluğunu arttırdığı gibi; farklılık azaldıkça, merkezîliğin ve yoğunluğun artacağına ilişkin savın en kuvvetli kanıtı olmaktadır. Tabii ki, Kürtçü ayaklanma ağının bu yüksek yoğunluğu; ayaklanma ağlarının hedeflerine ulaşamadıkça, karmaşıklaşacağını da kanıtlamaktadır. Çünkü dava hedeflerini elde edemediği sürece; yeni aktörler devreye girecek, bu aktörler yeni bağlantılar oluşturacak, kurulacak her yeni bağlantı ise, ağın karmaşıklığını arttıracaktır. Belki de geçmişteki Kürtçü ayaklanmalara ilişkin bu ağ analizi bile tek başına, Kürtçülük davasının bugün ulaştığı çok sesli ve karmaşık yapısını açıklamaya yeterlidir.

Grafik: 4-31: Kürtçü Ayaklanmalar İçin Karmaşıklık ve Ağ Modeli

5. ELDE EDİLEN SONUÇLAR:

Bu aşamaya kadar yapılan çözümlemeler, yakın dönem Türkiye ayaklanmalarıyla ilgili bazı genel nitelikleri ortaya çıkarmıştır. Bu niteliklerin her biri, aynı zamanda araştırmanın ulaştığı sonuçlardır. Bu sonuçlar, yakın dönem Türkiye ayaklanmalarına ilişkin Karmaşık Sistem Modeli'nin alt modelleri olarak kullanılacaktır. Diğer bir deyişle; yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının karakteristik özellikleri, Karmaşık Sistem Modeli'nin girdilerini oluşturmaktadırlar. Araştırmanın sonuçları ve Karmaşık Sistem Modeli'nin girdileri şöyle sıralanabilir[1014]:

a. Ayaklanmalar büyük bir çoğunlukla merkezîleştirmeye tepki gerekçesiyle çıkmış; bu gerekçeler mutlaka desantralizasyon ve ıslahat taleplerine dönüşmüşlerdir (Alt Model-E1).

b. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında ideolojiler ve öyküler kullanılmış olmakla birlikte, belirleyici değillerdir (Alt Model-E2).

c. Ayaklanmaların başarısında en belirleyici ölçüt itibardır. Özellikle aktif iç ve dış destek, en önemli itibar unsurlarıdır (Alt Model-E3).

ç. Paralel hiyerarşiler ayaklanmaların sürdürülebilirliği ve hedef-sonuç ilişkisini korumada belirleyici faktörlerdir (Alt Model-E4).

d. Yakın dönem Türkiye ayaklanmaları büyük oranda dağlık arazi kesimlerinde ve hududa yakın bölgelerde meydana gelmişlerdir (Alt Model-E5).

e. Din ve mezhep faktörü ayaklanmalarda pek çok açıdan belirleyicidir. Dinî liderlik kurumsallaştığında ayaklanmalar, karşı koyma açısından daha tehlikeli bir hal alır (Alt Model-E6).

f. İdeolojik gelişme sürecine bağlı olarak ayaklanma liderlikle-

1014 "E" ile kodlanan modeller, Esas Ölçütlere; "T" ile kodlanan modeller, Tali Ölçütlere; "D" ile kodlanan modeller, Doktrine Uyum Ölçütlerine ve "A" ile kodlanan modeller, ağ çözümlemesine dayanmaktadır.

ri kurumsallaşmaktadır. Kurumsal liderliğe sahip olan ayaklanmalar, daha uzun ömürlü olmakta, ayaklanma dönemsel olarak başarı elde edemese bile, kurumsal liderlik kadrosu davanın sürekliliğini sağlamaktadır (Alt Model-E7).

g. Sınır ötesinde ve ulaşılmaz nitelikte güvenli üslere sahip olan ayaklanmalar, çekirdek lider kadronun korunması nedeniyle çok daha uzun ömürlüdür (Alt Model-E8).

ğ. Karşı koyma, farklılıkları dikkate almak kaydıyla; yerel sivil kuvvetleri, tercihen örgütlü olarak ve destekleyici şekilde kullandığında, ayaklanmayı kendi lehine sonuçlandırmıştır (Alt Model-E9).

h. Merkezîleştirme çabaları sürdükçe, ayaklanma sayısı ve merkezkaç tepki artmıştır (Alt Model-E10).

ı. Çatışma süresi uzadıkça, ayaklanma süresi de uzamakta ve asilerin başarı kazanma olasılığı artmaktadır (Alt Model-T1).

i. Ayaklanmalar iç ve dış sorunların birlikte yoğunlaştığı dönemlerde çıkmışlardır ve etkili bir zamanlamaya sahiptirler. Karşı koyma derhal müdahale ettiği bütün ayaklanmaları kazanmıştır (Alt Model-T2).

j. Karşı koyma harp teknolojilerinden asilere göre daha çok yararlanmıştır. Silahlar açısından da asilerden üstündür. Silahlar ve harp teknolojisi başarıyı etkilemekle birlikte, başarının yegane sebebi değildir (Alt Model T-3).

k. Örgüt dışı finansman ayaklanmaların sonucunda belirleyici etkiye sahiptir (Alt Model T-4).

l. Karşı koymanın asilerden bire üç oranından daha üstün olduğu ayaklanmaları, karşı koyma kazanmıştır (Alt Model T-5).

m. Kolluk kuvvetleri uzmanlaşmış örgütlenmeye sahip olduğunda, karşı koymanın başarı kazanma oranı artmaktadır. Bununla birlikte, yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında kolluk kuvvetlerinin, ağırlıklı olarak istihbarat desteği sağladığı görülmektedir (Alt Model T-6).

n. Propaganda özellikle asilerin kazanma oranını etkileyen bir role sahiptir (Alt Model T-7).

o. Çoğulcu ve ayrılıkçı strateji izleyen ayaklanmalarda karşı koymanın kazanma oranı düşmektedir (Alt Model D-1).

ö. Yıkıcı ve yapıcı taktiklerin uygun bir birleşimle, birlikte kullanıldığı ayaklanmalarda asilerin kazandığı görülmektedir (Alt Model D-2).

p. Eleman temin yöntemleri ile itibar unsurları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Siyasi güdülü yöntemleri uygulayan ayaklanmalar, apolitik yöntemleri uygulayanlardan daha başarılıdırlar (Alt Model D-3).

r. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında karşı koyma, kazandığından daha fazla kaybetmiştir. Karşı koyma zaman ilerledikçe daha örgütlü bir yapıya bürünmüş, yirminci yüzyıl başından itibaren istihbaratta uzmanlaşmaya gitmiş, asilere karşı daha çok kazanmaya ve karşı koyma prensiplerine daha uygun hareket etmeye başlamıştır. Karşı koymanın evriminde en üst nokta Cumhuriyet dönemi olmuştur (Alt Model D-4).

s. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının ağ büyüklüğüne göre büyükten küçüğe doğru sıralanması; Kürtçü ayaklanmalar, gayrimüslim ayaklanmaları, Balkan ayaklanmaları ve Arap ayaklanmaları şeklindedir (Alt Model A-1).

ş. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının, ağ yoğunluğuna ve merkezîliğe göre büyükten küçüğe doğru sıralanması; Kürtçü ayaklanmalar, gayrimüslim ayaklanmaları, Balkan ayaklanmaları ve Arap ayaklanmaları şeklindedir (Alt Model A-2).

t. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının, ağ farklılığına göre büyükten küçüğe doğru sıralanması; Balkan ayaklanmaları, gayrimüslim ayaklanmaları, Arap ayaklanmaları ve Kürtçü ayaklanmalar şeklindedir (Alt Model A-3).

u. Yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının, ağ karmaşıklığına göre büyükten küçüğe doğru sıralanması; Kürtçü ayaklanmalar,

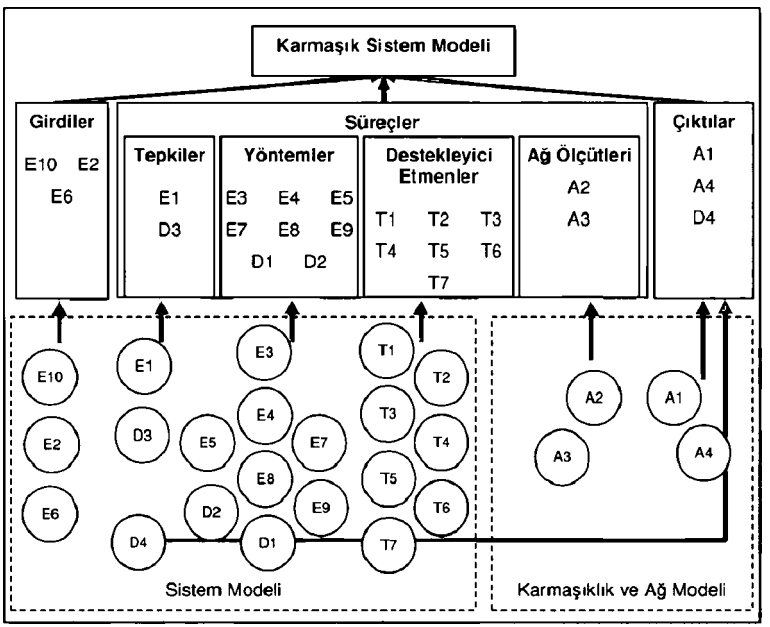
gayrimüslim ayaklanmaları, Balkan ayaklanmaları ve Arap ayaklanmaları şeklindedir. Ağ yapılarının karmaşıklığı, davalar çözüme kavuşmadıkça giderek büyümektedir. Bu bağlamda; Kürtçü ayaklanma ağı ile gayrimüslim ayaklanma ağı içinde yer alan Ermenilik davasının günümüze kadar sarkan sorunlarını, hedefine ulaşamadıkça ya da çözülemedikçe karmaşıklaşan bu ağ yapısı içinde gözlemlemek mümkündür. Nitekim her iki dava da, kendi ağ yapıları içinde yer yer birbiriyle irtibatlanmışlardır (Alt Model A-4).

6. AYAKLANMALAR İÇİN KARMAŞIK SİSTEM MODELİ:

Alt modellerin birleştirilmesinde Kilcullen'ın, "Biyolojik Bir Sistem Olarak Ayaklanma Modeli"nden yararlanılmıştır. Hatırlanacağı üzere Kilcullen'ın modeli; ayaklanmaları sosyal olmakla birlikte; enerjik yönden açık, örgütsel yönden kapalı sistemler olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte, ayaklanmalar kendi kendine yapılanan, dengesiz ve ölümlü sistemlerdir. Kilcullen'a göre; ayaklanmalar parçalarının toplamından daha büyüktüler ve ayaklanma harekât alanının uyabilen ve evrimci bir dinamiği vardır. Bu tanımlama, ayaklanmaların tıpkı canlı organizmalar gibi yapılandığını göstermektedir ki; bu araştırmanın buraya kadar olan bölümü incelendiğinde; yakın dönem Türkiye ayaklanmaları için de benzer bir sonuca varmak mümkündür.

Öte yandan, tamamen güncel ayaklanmaların karmaşık yapısına odaklanan biyolojik modele sistem yaklaşımının bulgularını da eklemek, bu araştırma için daha etkili sonuçlara ulaşmayı sağlamaktadır. Çünkü her biri birer tarihî olay durumunda olan yakın dönem Türkiye ayaklanmalarını, parçalarına ayırmadan incelemenin ve bazı yargılara varmanın, hatalı olacağı gayet açıktır. Aksi takdirde, çözümlemelere esas teşkil eden bulguları toplayabilmek mümkün olamaz. Dolayısıyla da, bu araştırmada kurulan model; tamamen karmaşıklığa ya da tamamen sistem yaklaşımına dayandırılamaz. Daha doğru bir şekilde; her ikisine de dayandırılmalıdır; nitekim öyle de yapılmıştır.

Bu maksatla model; "Girdiler," "Süreçler" ve "Çıktılar" adı altında üç ana unsura ayrılmıştır (Şekil 4-2). Alt modelleri temsilen kilit kavramlar belirlenmiş ve bu kavramlar, bu üç unsura dağıtılmıştır.

Şekil 4-2: Karmaşık Sistem Modeli İçin Alt Modellerin Birleştirilmesi

Buna göre, merkezîleştirme Çabaları (Alt Model-E10), Ön Milliyetçilik (Alt Model-E2) ile Din ve Mezhep Ayrılığı (Alt Model-E6), sistem modelinin girdileri olarak kabul edilmiştir. Desantralizasyon ve Islahat Talebi (Alt Model-E1) ile Siyasi Güdülü Ayaklanmalar (Alt Model-D3) ise, bu sistem girdilerine yönelik tepkiler kategorisine alınmışlardır. Aktif İç ve Dış Destek (Alt Model-E3), Paralel Hiyerarşiler (Alt Model-E4), Kırsal Ayaklanma-Dağlık Arazi (Alt Model-E5), Kurumsal Liderlik (Alt Model-E7), Sınır ötesi-Ulaşılmaz Korunaklar (Alt Model-E8), Örgütlü Destekleyici Yerel Sivil

Kuvvetler (Alt Model-E9), Çoğulcu ve ayrılıkçı Strateji (Alt Model-D1) ile Yıkıcı ve Yapıcı Taktiklerin Birlikteliği (Alt Model-D2) ise "Yöntemler" başlığı altında toplanmıştır.

Tali ölçütlerden elde edilen bulgular, modele "Destekleyici Etmenler" adıyla alınmıştır. Bunlar; Çatışma Süresi Uzadıkça Asiler Kazanır (Alt Model-T1), İç ve Dış Sorunların Birlikte Varlığı (Alt Model-T2), Karşı Koymanın Teknolojik Üstünlüğü (Alt Model-T3), Örgüt Dışı Finansman (Alt Model-T4), Karşı Koyma/Asi = 3/1 (Alt Model-T5), Uzmanlaşmış Kolluk (Alt Model-T6) ile Propaganda'dır (Alt Model-T7).

Karmaşıklık ve ağ modelinin bulguları hem süreçlere, hem de çıktılara etki etmektedir. Bu yüzden; Ağ Yoğunluğu (Alt Model-A2) ile Ağ Farklılığı (Alt Model-A3), "Ağ Ölçütleri" adıyla, süreçlere; başlığı altında ise, Ağ Büyüklüğü (Alt Model-A1) ile Ağ Karmaşıklığı (Alt Model-A4) ise "Çıktılar" adıyla sisteme dahil edilmiştir. Karşı Koyma Kazandığından Fazla Kaybetmiştir (Alt Model-D4) de sistemin çıktılarından birisi olarak kabul edilmiştir. Böylece Şekil 4-3'teki model kurulmuştur.

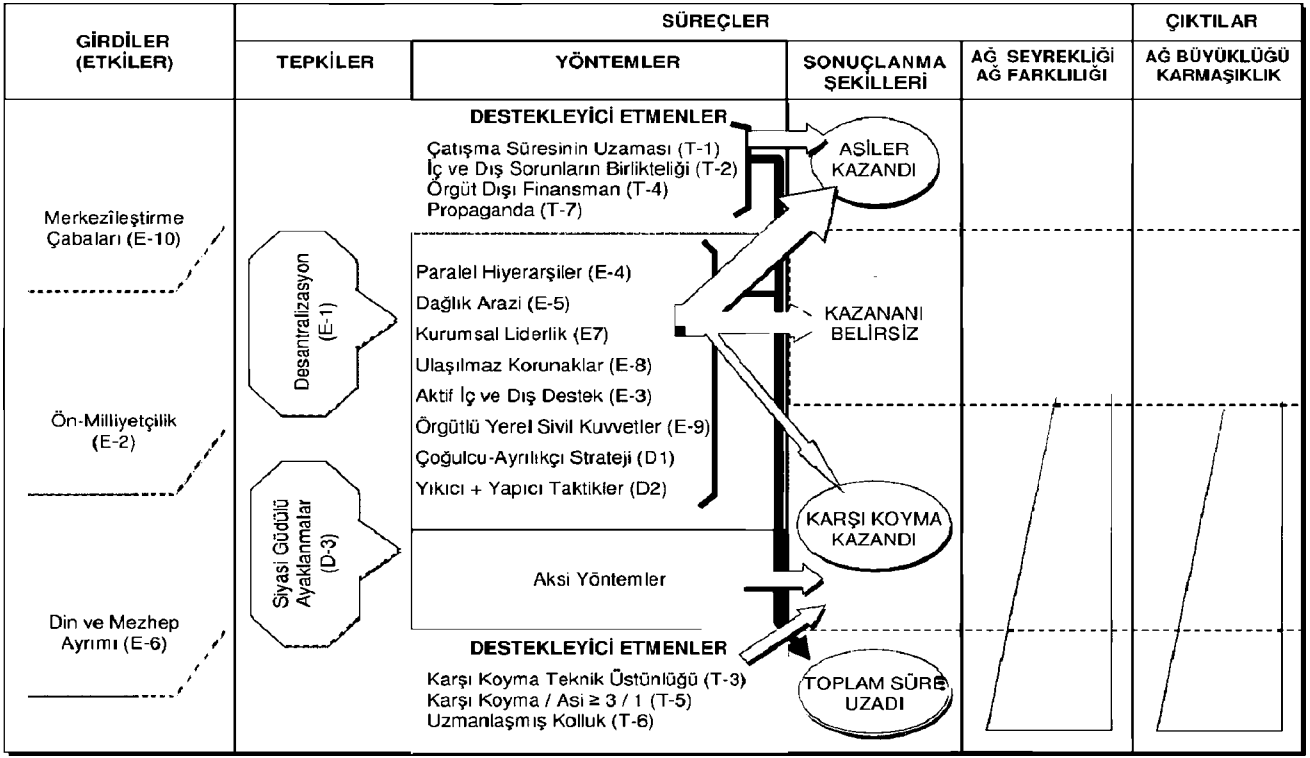
Şekil 4-3 yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının ortak noktalarını ortaya koymaktadır. Yakın dönem Türkiye ayaklanmaları, kronolojik, coğrafi, etnik, ekonomi-politik ve tarafların elde ettikleri sonuçlara göre çeşitli şekillerde tasnif edilebilen ve her biri kendi kategorisinde bütünselliğe sahip olaylardır. Bu ayaklanmalarda genellikle şiddet içeren yöntemler kullanılmış, buna karşılık olarak devlet de genellikle askerî bastırma tedbirleri uygulamıştır. Karşı koyma ve asiler arasındaki bu eylemsel paralellik, yakın dönem Türkiye ayaklanmalarını özgün bir biçimde modelleyebilme olanağı sunmuştur. Yakın dönem Türkiye ayaklanmaları; salt tarih metodolojisine bağlı kalmadan, analitik yöntemler takip edilerek modellenebilmiştir. Bu ayaklanmalar, yapısal ve yöntemsel açıdan süreklilik ve gelişme seyrindedirler. Benzer bir durum, karşı koyma faaliyetleri için de söz konusudur. Adından da anlaşılacağı üzere; "Yakın Dönem Türkiye Ayaklanmaları İçin Karmaşık Sistem Modeli," ele alınan örneklemin karmaşık sistemler olduğunu varsaymaktadır. Bu model; mümkün olduğunca basit ve anlaşılır bir karma model olarak kurgulanmıştır.

Hükümetlerin onsekizinci yüzyıl sonlarından beri uyguladığı merkezîleştirme politikaları, Aydınlanma Çağı'nın sonucu olarak Avrupa'da yayılan, ardından Fransa kanalıyla Balkanlar'dan nüfuz eden ön-milliyetçilik ve kaynağını kadim dinî kültürlerden alan din ve mezhep ayrımı; yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının ortak girdileri olarak, modelin başlangıcını oluşturmaktadır.

Modelin büyük ölçüde ortaya konulduğu "Süreçler," dört bölümlüdür. "Tepkiler," girdilere karşı gelişen ortak ayaklanma gerekçeleridir. Sistem ölçütleri ile elde edilen bulgular, gerekçelerin desantralizasyon ve siyasi güdülerde birleştiğini göstermektedir.

Ayaklanmaların dağlık arazi kesimlerinde meydana gelmesi, paralel hiyerarşiler, liderliğin kurumsallaşması, ulaşılmaz sınır ötesi korunaklara sahip olunması, aktif iç ve dış desteğin belirleyiciliği, örgütlü destekleyici yerel sivil kuvvetlerin kullanılması, yıkıcı ve yapıcı taktiklerin birlikte kullanılması; sonucu büyük çoğunlukla asilerin lehine etkileyen yöntemlerdir. Bunların aksi yöntemler, her seferinde karşı koymanın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Destekleyici etmenler ise, içinde yer aldığı duruma göre, asilerin ya da karşı koymanın başarısını arttıran etkiye sahiptir.

Ağ yoğunluğu düştükçe ve ağ farklılığı arttıkça; asilerin daha çok kaybettiği ve karşı koymanın daha fazla sayıda ayaklanmada başarılı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan asiler kazanamadıkça ya da ayaklanma süresi uzadıkça, ağ büyüklüğü ve karmaşıklık da artmaktadır. Böylelikle Karmaşık Sistem Modeli, yakın dönem Türkiye ayaklanmalarıyla ilgili tüm araştırma bulgularını, mümkün olan en basit bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şekil 4-3: Yakın Dönem Türkiye Ayaklanmaları İçin Karmaşık Sistem Modeli

SİNEKLERİ ÖLDÜRMEK YERİNE BATAKLIĞI KURUTMAK:

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

"Sinekleri Öldürmek Yerine Bataklığı Kurutmak" deyimini sonuç ve değerlendirme bölümü için sakladım; çünkü bu deyimin araştırmamı çarpıcı bir şekilde özetlediğini düşünüyorum. Bunu kendi kurguladığım bir metaforla açıklayayım: Ayaklanmalara neden olan ve onları besleyen tüm faktörleri bataklık; ayaklanmaları bu bataklıktan beslenen haşarat; karşı koymayı da elinde haşere ilacı bulunan bir çiftçi olarak kabul edelim. Çiftçinin haşarat üzerinde tartışılmaz bir üstünlüğü vardır. Haşere ilacı kullanarak çok sayıda haşere öldürebilir. Hatta ilacı bittikçe yenisini satın alarak bu işlemi sürdürebilir. Ama bataklık o bölgede var oldukça, çiftçinin tarlasına zarar veren tüm haşaratı beslemeye devam edecektir. Bu nedenle çiftçinin kalıcı bir çözüm için yapması gereken şey; haşere ilacı kullanarak vakit, para ve enerji kaybetmek yerine, nispeten daha zor bir seçenek olsa da bataklığı kurutmaktır.

Geride kalan yüzlerce sayfalık tasvir, tanımlama ve çözümleme boyunca gözlemlediğimiz şey de bu değil miydi? Hâkim otoritenin uygulamaları, bundan rahatsız olanların şiddet içerikli tepkileri, hâkim otoritenin karşı şiddeti, bundan rahatsız olan yeni grupların

şiddeti ve hâkim otoritenin karşı şiddeti... Bu kısır döngü büyüyerek sürdü gitti. Asiler hükümetleri zorba kabul etti, dinsiz ilân etti, kendilerinden yana olmayan sivilleri katletti, hükümet kuvvetlerine pusular kurdu, yaktı ve yıktı. Karşı koyma asilere kimi zaman iknacılar gönderdi, kimi zaman onları hain ilân etti, asilere destek veren sivilleri sürdü, asi liderlerini idam etti. Kavgaya çoğu zaman yabancı devletler de karıştılar. Bazen asileri desteklediler, bazen hükümetleri... Bu kavgalar üç şekilde sonuçlandı; asiler kazandı, karşı koyma kazandı, kazanan belirsiz kaldı.

Bütün bu karmaşık olayların anlatıldığı ve çözümlenmeye çalışıldığı metin boyunca okuyucunun rastlamadığı tek bir şey vardı, aslında: Okuyucu, hükümetin ayaklanma bastırıldıktan sonra bölgede kalıcı bir toplumsal mutabakat sağlamaya ya da yerel kanaat önderleriyle görüşüp ayaklanmaya neden olan rahatsızlıkları tespit etmeye çalıştığını ve işe yarar bir ıslahat programı başlattığını neredeyse hiç görmedi. Diğer taraftan bu asimetrik mücadelenin zayıf tarafını temsil eden asiler de kendi bölgelerindeki merkezî devlet otoritesini meşru kabul etmediler. Devlet, asileri, hoşgörüsüne ihanet eden hain evlatlar; asiler de devleti, kendisine haksız yere hükmeden ve sömüren zorba olarak gördü. Her iki taraf için de bu tarz bir bakış açısı uzlaşma kapılarını kapatacaktı, nitekim öyle de oldu. Balkanlar'da ve Arabistan'da asiler kazandılar, hatta yeni devletler kurdular; ama Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmalarını takip eden yarım yüzyıl boyunca pek çoğu; iç çekişmelerden başını kaldıramayan, ya da dış devletlerin güdümünden kurtulamayan güçsüz devletler olarak kaldılar. Karşı koymanın kazandığı mücadelelerin de çözüm getirici olduğunu söylemek zordur. Karşı koymanın galibiyetleri, ayaklanmalara neden olan sorunların kaynağına inemediği için geçici oldu; nitekim bir süre sonra da yeni ayaklanmalar ortaya çıktı. Hatta bu sorunların bazıları bugün bile ülkeyi yönetenleri meşgul etmektedir. Özellikle Kürtçü ayaklanmalarda bu kısır döngüyü net bir şekilde gözlemlemek mümkündür.

İşte ben, bu araştırmayla ayaklanmaları çözümleyerek, bataklığı besleyen kaynağı tespit etmeye soyundum. Seçtiğim örneklem aynı coğrafya üzerinde iki ayrı siyasi yapılanmanın var olduğu dönemi

kapsamaktadır. En başta söylediğim gibi; çok uluslu ve çok dilli bir imparatorluktan bir ulus devlet inşasına giden süreci, tek parça olarak ele aldım. Sürecin ilk bölümünde çok uluslu bir imparatorluğun yapısını koruma çabaları, ikinci bölümünde ise bir ulus devletin inşası söz konusudur. Araştırma örneklemini bütüncül almayı bilinçli olarak tercih ettim; zira ayaklanma sorunları açısından Cumhuriyet dönemini İmparatorluk döneminden ayrı düşünmenin eksik, hatta yanlış bir yaklaşım olduğuna inanıyorum. Bütüncül yaklaşımımda, önce bu bütünü oluşturan her bir ayaklanmayı belli ölçütlere dayanan modellerle çözümlemeyi, ardından yakın dönem Türkiye ayaklanmalarına ilişkin genel bir tanımlayıcı modele ulaşmayı amaçladım. Bu amaca uygun olarak kurduğum Organik Sistem Modeli, ayaklanmaların genel karakterini ortaya koyabilecek sonuçlar elde etmeye odaklanırken; Karmaşıklık ve Ağ Modeli de, ayaklanmaların kendi içinde ve birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya çıkarmayı esas aldı.

Karma bir model oluşturmamın benim için en zor yanı, mevcut literatürün tamamını incelemekle birlikte; benzer özelliklere sahip kavramları sadeleştirmek, farklı kavramları ise elemekti. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde kavramsal ve kuramsal çerçeveyi çizmekle ilgilendim. Araştırmanın ana problemiyle ilgisiz gibi görünse de, ayaklanma kavramının gelişim sürecini ele almayı gerekli gördüm. Bu nedenle başlangıçta kapsamlı bir literatür taramasına yer verdim. Önce, ayaklanma kavramının tanımlama ve tasnif sorununa değindim ve bu araştırmada ayaklanma ile kast ettiğim şeyin ne olduğu tanımlamaya çalıştım. Zira kanaatimce özgün ayaklanma tanımı; bu tanıma uymayan tarihsel olaylar ve toplumsal hareketlerin araştırmanın kapsamı dışında tutulmasının bir başka nedeniydi. Getirdiğim özgün ayaklanma tanımının şöyle olduğunu hatırlatmak isterim: "Ayaklanma; sosyo-ekonomik temelli, hâkim otoriteyi hedef alan, tercihen safhalı bir stratejiye, karmaşık ve uyabilen bir örgüt ağına sahip, siyasi emellerine ulaşmak maksadıyla; her türlü düzenli ya da düzensiz çatışma biçiminden yararlanan, uzun süreye yayılmış bir halk hareketidir."

İkinci bölümde ayaklanmaların tarihsel arka planını çizmeye

çalıştım. Bu arka planı siyasi, sosyolojik, iktisadi ve ideolojik boyutlarıyla tasvir etmeyi uygun buldum. Diyebilirim ki; siyasi yapılanma açısından olduğu kadar, ayaklanmalar açısından da Osmanlı devlet sisteminin Avrupa monarşilerinden farklı yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nu ne feodalite sınıfına, ne de salt teokrasi sınıfına sokmak mümkün değildir. Tekrarlamak gerekirse Osmanlı devlet sistemi; "nevi şahsına münhasır" bir yapıdır ve en önemli yanı, dinsellikten çok gelenekselliktir. Osmanlı devlet sistemi hayatın değişmesini değil, dengede kalmasını; bu bağlamda da inkılâptan ziyade nizamı ve adaleti esas alır. Çünkü değişimin nizamı bozduğuna; ihtilâle ve kaçınılmaz olarak yıkıma yol açtığına inanılır. Osmanlı'nın devrim yerine dengeyi gözeten düşüncesini, Adalet Dairesi ile modellemek mümkündür. Rical, güçlü devlet, adalet, raiyyet ve mal kavramlarıyla özetlenen bu sarmal yapı, zıt anlamlarıyla okunduğunda; ayaklanmaların ortaya çıkış nedenlerini anlamak kolaylaşır.

Diğer taraftan yakın tarihte meydana gelen ayaklanmaları; yüzeysel ya da öznel bakış açılarından yansıtıldığı gibi, hâkim otoritenin kötü ve zalimce yönetimine karşı gösterilen masum tepkilere indirgemek de zordur. Kimi zaman kendiliğinden gelişmiş olmaları ya da görünürde hükümet temsilcilerinin basit kişisel hatalarına dayandırılmaları, bu ayaklanmaların örgütlü, uzun soluklu, gizli yapıları olan ve yoğun dış desteğe sahip mücadeleler olduğu gerçeğini örtbas edemez.

Ayaklanmaların kronolojik seyrini incelediğim Üçüncü Bölüm, Dördüncü Bölüm'de tesis ettiğim karmaşık sistem modeline veri teşkil eden ayaklanmaları, belirlediğim ölçütlere göre incelediğim kısımdı. Verileri nasıl elde ettiğimi gösterdiği için, çalışmamın en uzun metni bu bölümde ortaya çıktı. Metni ölçütlerimin çerçevesinde ve subjektif yorumlardan uzak durarak ifade etmek durumunda olduğumdan dolayı, anlatımımın oldukça teknik bir hale geldiğini söylemeliyim. Velhasıl ilk üç bölümde ortaya koyduğum kuramlar ve veriler ışığında, Dördüncü Bölüm'de kendime özgü modelimi adım adım tesis ettim.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde tipik bir ayaklanma Babıâli'nin, merkezden yerel yönetici atama, vergi ya da asker toplama girişimine karşı bir tepki olarak başlar. Asiler başlangıçta mevziî başarılar elde ederler. Çünkü devletin taşra teşkilatı her açıdan güçsüzdür ve asiler büyük bir olasılıkla bu bahaneleri kollayan gizli bir örgütlenmeye sahiptirler. Genellikle yabancı devletler bu asileri desteklemektedirler. Devlet bütün bunların farkındadır ama duruma derhal müdahale edebilecek güçte değildir. Bu nedenle genellikle önce nasihatçi heyeti yollar. Bunun iki nedeni vardır; karşı koyma kuvvetlerini toplayıncaya kadar zaman kazanmak ve birtakım uyarılarla sorunu çözmeye çalışmak. Kürtçü ayaklanmalar dışındaki hiçbir olayda, nasihatçi heyetlerinin fayda sağladıkları görülmez. Üstelik bu girişim, asiler tarafından devletin zaafı olarak algılanır ve talepler daha da cüretkâr bir hal alır. Devlet yeterli kuvvete ulaştığında asilere karşı güç kullanır. Ancak, genellikle ya başka bir devletle savaşmaktadır ya da başka bir ayaklanmayla daha uğraşmaktadır.

Asiler büyük çoğunlukla yenilirler ama her asi yenilgisi Avrupa kamuoyuna bir katliam olarak yansıtılır. Diğer bir deyişle, Babıâli'nin asileri, Avrupalıların özgürlük savaşçıları olur. Böylece ayaklanmanın arka planında hangi devlet varsa, onlar duruma müdahale ederler. Bu müdahale doğrudan askerî kuvvet kullanımı şeklinde olabileceği gibi, birtakım ıslahat taleplerini içeren notalar verilmesi şeklinde de olabilir. Babıâli büyük bir çoğunlukla bu talepleri kabul eder. Asiler çeşitli imtiyazlar kazanır ama her seferinde daha da fazlasını isterler. Bu durum başka toplumları da cezp eder; onlar da benzer bir sonuca ulaşabilmek için çalışmalara başlar. Eğer bir Müslüman ayaklanması söz konusu ise bu durumda Babıâli asi liderini sağ yakalamaya gayret eder. Lider yakalandığı takdirde İstanbul'a götürülür, padişahın huzuruna çıkarılır. Kendisine biat etmesi karşılığında dolgun bir maaş ve yeni birtakım imtiyazlar verilir. Bedirhan Bey örneğinde olduğu gibi belli bir süre için ayaklanma bölgesinden alınarak, bu yüksek geliriyle yaşayabileceği bir Akdeniz adasına, ailesiyle birlikte sürgün edilir. Bu dönemde idam edilen bir tane bile Müslüman asi lideri yoktur. Osmanlı İmpara-

torluğu döneminde tipik bir ayaklanma; bir diğerini doğurarak, bir kısır döngü oluşturur. Daha önce değinildiği gibi bu kısır döngü ise zamanla, devletin yıkılmasına yol açan kuvvetli bir ayaklanma girdabına dönüşür.

Cumhuriyet döneminde ise durum biraz daha farklıdır. Asiler çoğunlukla yine merkezîleştirmeye tepki olarak ayaklanırlar. Sadece gerekçenin şekli biraz daha değişiktir. Bu sefer hilafetin kaldırılması, Türk milliyetçiliği yapılması ya da inkılâplara tepki söz konusudur. Karşı koyma derhal müdahale eder. Durum üstünlüğünü, dolayısıyla da inisiyatifi ele geçirdikten sonra, isterse nasihatçi gönderir. Pontus ve Nasturi ayaklanmalarında olduğu gibi, bazen hiç nasihatçi göndermez. Nasihatçi gönderilmeyen bu iki ayaklanmanın gayrimüslim olması da dikkat çekicidir. Derhal sert yaptırımlar içeren kanunlar çıkartılır, mutlaka bir İstiklâl Mahkemesi kurulur. Karşı koyma sahip olduğu bütün teknolojik üstünlüklerden yararlanır. Bunların arasında en çok hava kuvvetleri göze çarpar. Müdahaleler daha metodik ve daha bilinçlidir. Neredeyse hiçbir dış müdahaleye izin verilmez. Asi liderlerinin sağ ya da ölü yakalanması önemli değildir. Bu durumun farkında olan asi liderleri, Cumhuriyet dönemi boyunca, zorda kalmadıkça teslim olmamışlardır. Ya yurt dışına kaçmışlardır ya da yakalanmışlardır. Yakalanan bütün asi liderleri ya asılmış ya da zorunlu iskâna tabi tutulmuşlardır. Ayaklanmaların alt kadroları da zorunlu iskândan nasiplerini almışlardır. "Kısacası ayaklanmaları dış ve iç destekten ayırma hususunda, Cumhuriyet Dönemi Osmanlı İmparatorluğu döneminden daha başarılı gözükmektedir. Öte yandan Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında asileri gerekçelerinden ayırabilecek ekonomik ve siyasi güç henüz tesis edilme aşamasında olduğu için, ayaklanma sürekliliğinin aksiyonel açıdan ancak 1938 yılından itibaren kırılabildiği anlaşılmaktadır." Bütün bu anlatılanlar ışığında, yakın dönem Türkiye tarihinde bir ayaklanmanın başarılı olabilmesi için;

Yunan ve Sırp ayaklanmalarında olduğu gibi, yerel temsilcilerin kötü muamelelerini gerekçe olarak göstermesi; dinî öykülerle

desteklenen bir ön-milliyetçi ideolojiye sahip olması veya Seyyid İdrisî'de olduğu gibi, merkezî yönetimi fâsık ilan ederek kendisine taraftar toplaması; aktif dış ve iç desteğe mutlaka ve tercihen bir arada sahip olması; Carbonari tipi paralel hiyerarşilere ya da başka faktörlerle desteklenmek kaydıyla, disiplinli bir aşiret örgütlenmesine sahip olması;

Seyyid Ubeydullah Nehrî ya da Bulgar ayaklanmalarındaki gibi dağlık arazileri ve hududa yakın bölgeleri tercih etmesi, bununla birlikte, Nasturi ya da Seyyid İdrisî gibi sınır ötesinde ya da ulaşılmaz korunaklara sahip olması;

Din ve mezhep ayrılıklarını etkili bir şekilde istismar edebilmesi, yerine göre Fener Rum Patrikhanesi gibi kurumsal dinî liderliğe sahip olması; Şerif Hüseyin ve Arnavut ayaklanmalarındaki gibi, sözlü ve yazılı propaganda unsurlarından etkili bir biçimde yararlanması; siyasi güdülerle eleman teminine ağırlık vermesi;

Sırp, Seyyid İdrisî ve Vahhabi ayaklanmalarındaki gibi, çatışma süresini uzatması; Balkan ve Arap ayaklanmalarındaki gibi, iç ve dış sorunların bir arada olduğu dönemleri tercih etmesi ve stratejisini safhalandırması; dış finans kaynaklarına sahip olması; becerebiliyorsa şehirlileşmeyi etkili bir biçimde kullanabilmesi; çoğulcu ve ayrılıkçı bir strateji izlemesi; yıkıcı ve yapıcı taktikleri etkili bir biçimde birlikte kullanması gereklidir.

Buna karşılık, asilerin başarısına etki eden faktörlerin tam tersi durumlar dışında; Bitlis, Pontus, Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim ayaklanmalarında olduğu gibi tercihen rejimin halk idaresine dayandırıldığı; gayrimüslim ve Kürtçü ayaklanmalarda olduğu gibi sivil kuvvetlerden etkili bir şekilde yararlanan; Şeyh Said, Nasturi, Ağrı ve Dersim ayaklanmalarındaki gibi yeni ve değişik teknoloji kullanan; Ağrı ve Dersim ayaklanmalarındaki gibi, sayıca asilerden en az üç kat fazla olan; Ermeni, Şeyh Said ve Dersim ayaklanmalarında olduğu gibi kolluk kuvvetlerinde uzmanlaşmaya giden ve istihbaratı etkin olarak kullanan bir karşı koyma kuvvetinin ise girdiği mücadeleleri kaybettiği vaki değildir.

Yakın dönem Türkiye ayaklanmaları, aynı zamanda bir çöküş ve yeniden doğuş hikâyesinin kilometre taşlarıdır. Bunların arasında ilk olarak Balkanlar uyanmış; en geç Kürtçülük hareketleri evrimleşmiştir. Balkanlar ve Arap Yarımadası'ndaki ayaklanmalar hedeflerine ulaşırken; Anadolu'daki hiçbir ayaklanma muvaffak olamamıştır. Bu ise, Anadolu'daki ayaklanma hareketlerinin gittikçe karmaşık bir yapıya bürünmesine, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise terörizmle birlikte anılmalarına yol açmıştır. Ayaklanmaların gerekçe ve nedenleri yok edilmediği sürece, asilerle davaları arasındaki bağlantıyı koparmak mümkün olmamaktadır. Davasıyla bağı kopmayan asiler ise, sistem modelindeki ölçütlere uygun olarak, devlet sistemine yabancılaşmaya, ayaklanma yapılarını yenilemeye veya geliştirmeye devam etmektedir. Bu ise ayaklanmaya karşı koyma açısından, yıllarca süren ayrılıkçı mücadelelerle ve sonu gelmeyen siyasi meselelerle boğuşmak anlamına gelmektedir.

Yakın dönem Türkiye tarihi süresince merkezî otoritenin tesis edilmesine yönelik her tepki ayaklanmaya dönüşmüş, önce Balkan toplumları, sonra Araplar ve son olarak da Anadolu'daki gayrimüslimler imparatorluk kitlesinden kopmuşlardır. Sayılan toplumlardaki siyasi uyanış, araştırmada görüldüğü gibi; imparatorluğun elde kalan son unsurları olan Türklere ve Kürtlere de sirayet etmiştir. Bu iki toplum kültürel bir bütünlük oluşturarak bir ulusal devlet yaratmayı başarmışlardır. Bununla birlikte toprak ağaları ve dinî otorite figürlerinden oluşan küçük bir grup, gayrimüslimlerin ve Arapların yaptığına benzer bir ayrılma davası güderek; İmparatorluk ve Cumhuriyet dönemlerinde bir ayaklanma sürekliliğine yol açmışlardır. Bu Kürtçü ayaklanma sürekliliği günümüze de sirayet ettiğine göre; devletin ayaklanmaları kazanmakla birlikte sorunun beslendiği kaynağı kurutamadığım söylemek mümkündür.

Yakın dönem Türkiye tarihinde, asilerle karşı koymayı kesin siyasi çizgilerle ayırmanın da kolay bir yolu yoktur. Nitekim ayaklanmalar çoğu zaman devletten ayrılmak değil, hak aramak

gerekçesiyle başlamıştır. Asiler, ancak devletin zayıf olduğunu hissettiklerinde bu durumu ayrılma için bir fırsata dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Çünkü devletin siyasi görüşüne yabancılaşma, çoğu zaman lider kadro ile sınırlı kalmıştır. Alt kadroların, diğer bir deyişle kitlelerin, genellikle devletle ya da ayrıldıkları toplumla bir sorunları yoktur. Bunun en somut göstergesi, iç desteğe sahip ayaklanmaların sayıca çok az olmasıdır. Özellikle Kürtçü ayaklanmaların başarıya ulaşamamasında, deyim yerindeyse bu "iç desteksizliğin" rolü çok büyüktür. Denilebilir ki; yakın dönem Türkiye ayaklanmalarında dış destek asilerin, iç destek de karşı koymanın başarısını belirleyen başat faktörler olmuşlardır.

Bu araştırmanın amaçları; ayaklanmaların yapısal ve yöntemsel açıdan süreklilik ve gelişme seyrinde olduğunu kanıtlamak ve yakın dönem Türkiye ayaklanmalarını salt tarih metodolojisine bağlı kalmadan, analitik yöntemler takip edilerek modelleyebilmekti. Bu amaçlara büyük ölçüde ulaşılmıştır. Karmaşık sistem modeli, ayaklanmaların karmaşık sistemler olduklarını ortaya koymakla birlikte, homojen çıktılar sunmamaktadır. Çıktılar, ayaklanmaların bölgesel karakterine uygun olarak çeşitlenmektedir. Bu da yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının, bölgesel olarak farklı sonuçlara sahip olduğunu göstermektedir.

Bu araştırma özgün bir probleme ve yönteme sahiptir. Elde edilen sonuçlar ve ortaya konan modelin de bir o kadar özgün olduğunu değerlendirmekteyim. Buna rağmen araştırmanın en büyük eksiği; ikincil kaynaklara dayanmış olmasıdır. Verilerin büyük oranda doğru olduğunu düşünüyorum; ama yine de araştırmanın geçerliliğini arttırmak için; ulaşılan sonuçların birincil kaynaklardan edinilecek bilgilerle güçlendirilmeye ihtiyacı vardır.

Bendeniz araştırmam boyunca, kaynaklarla ve öznelerle arama mesafe koymaya özen gösterdim. Metni olabildiğince soğukkanlı

ve nesnel ifadelerle kaleme almaya çalıştım. Bu gayret kimi zaman fazlaca teknik bir üsluba yol açmış da olabilir. Ancak örnekleme ve ölçütlere eşit mesafede durmanın, teknik bir üsluba dayanmaktan daha önemli olduğunu değerlendirmekteyim. Öte yandan en başından beri bu araştırmanın, elde edilen sonuçlardan hareketle, bir takım öngörülerde bulunmak gibi bir amacı da yoktu. Karl Popper'in deyimiyle "falcı felsefe" yapmayı amaçlamasam da; bu araştırmada yakın dönem Türkiye ayaklanmalarının çözümlenmesi için kullandığım ölçütler, başka ayaklanmalarla ilgili verilere de uygulanabilme olanağına sahiptirler. Bu özelliğinin araştırmama, ayaklanmalarla ilgili analitik çalışmalar için uygun bir anahtar olma niteliğini kazandırdığını düşünüyorum.

Okuma süresince okuyucunun; karşı koyma tarafından alınan bazı tedbirleri eleştirdiğini, bazılarını ise benimsediğini tahmin ediyorum. Sözgelimi kimi yerde sert tedbirler benimsenmiş, kimi yerde ise nasihatçi heyetleri eleştirilmiş olabilir. Bence asıl sorun bu tedbirlerin seçiliş ya da uygulanış biçimleri değildir. Asıl sorun asilerin hükümet temsilcilerini muhatap almayacak kadar hâkim otoriteye yabancılaşmasıdır. Kanaatimce asilerin caymaları konusunda asıl kırılma noktası da budur. Asiler devlet sistemiyle yabancılaştıkları ölçüde uzlaşmaz hale gelmektedirler. Bu da ayaklanmayı bastırmayı zorlaştırmaktadır. Balkan ayaklanmalarında görüldüğü gibi asilere nasihatçi göndermek, yabancılaşma tabana yayıldığı için etkisiz bir tercih olurken; Bedirhan Bey, Seyyid Ubeydullah Nehrî ve benzeri ayaklanmalarda asi lideriyle görüşmek, asilerin silah bırakmasını sağlamak için yeterli olmuştur. Üstelik bu görüşmelerde asi liderlerinin devlete sadakatlerini beyan ettiklerini hatırlatmalıyım. Bunun nedeninin, asilerin devlet sistemine yabancılaşmasının çok az olmasıyla yakından ilgili olduğunu söyleyebilirim. Sorun çözülemedikçe bastırılan her ayaklanma devletin kısa süreli askerî başarısı olmaktan öteye gidememiş, böylece yabancılaşma giderek artmış-

tır. Eğer dönemin devlet adamları silah bıraktırmanın ardından, sorunun kaynağını kurutabilselerdi ya da daha doğru bir deyişle; devlet asilere kıyasla tartışılmaz askeri gücünün yanında, sorunun kaynağını kurutabilecek siyasi ve ekonomik güce sahip olabilseydi, ayaklanmalar tekrar etmeyebilirdi. Zira bir yandan devlet ayaklanma bataklığını ilaçlamaya uğraşırken, diğer taraftan asiler dış destekten de yararlanarak bataklığı genişletmeye devam ediyorlardı.

Görünen o ki, ayaklanmaların gerekçelerini ortadan kaldırma konusunda yapılabilecek en iyi hamle; halkı çözümün bir parçası haline getirmek ve kaynaştırmak olacaktır. Halkı çözüme dahil etmek yabancılaşmayı önleyecek; beslendikleri bataklık kurudukça, ayaklanmalar zannedilenden çok daha hızlı ve sağlam bir şekilde çözüleceklerdir.

KAYNAKÇA

Açan, Ahmet Rıza. *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri. (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra).* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2003).

Açba, Sait. *Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması.* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F.Yayınları No:1, 1995).

Adıyeke, Ayşe Nükhet. *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908).* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000).

Ağanoğlu, Yıldırım H.. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç.* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001).

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908-1914).* 7. Basım. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007).

Ahmed, Kemal Mazhar. *I. Dünya Savaşında Kürdistan.* (İstanbul: Doz Yayıncılık, 1996).

Ahmet Cevdet Paşa. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* (I. Cilt). (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2011).

Akçora, Ergünöz. *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916).* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994).

Akçora, Ergünöz. Ermenilerin Çıkarmış Oldukları Van İsyanı (1896) Hakkında Sadettin Paşa'nın Raporu. *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995-İstanbul)* içinde, ss. 242-266. (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997).

Akçura, Yusuf. *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. XIX. a-*

sırlarda). (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010).

Akgül, Suat. Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu. *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi).* (4), ss. 1-22, 1990.

Akgül, Suat. *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar).* Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995.

Akgül, Suat. *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim.* (İstanbul: Yaba Yayınları, 2004a).

Akgül, Suat. *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza.* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2004b).

Akgül, Suat. *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı.* (Ankara: Berikan Yayınları, 2004c).

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 4. Kitap, Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım: Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler.* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1992).

Akgündüz, Ahmed. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi.* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996).

Akıncı, İbrahim Ethem. *Demirci Akıncıları.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978).

Akyıldız, Ali. *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri.* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996).

Alakom, Rohat. *Kars Kürtleri.* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2009).

Alakom, Rohat. *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması.* (Genişletilmiş İkinci Baskı). (İstanbul: Avesta Yayınları, 2011).

Alangari, Haifa. *Struggle for Power in Arabia-Ibn Saud, Hussein and Great Britain, 1914-1924.* (Beirut, Lebanon: Ithaca Press, 1998).

Alatlı, Alev. *Batıya Yön Veren Metinler* (4 Cilt). (Ürgüp: Kapadokya Meslek Yüksek Okulu, 2010).

Ali, Beşir Hacı. Some Lessons of the Liberation Struggle in Algeria. *World Marxist Review.* (4346), ss. 41-61, January 1965.

Alova, Erdal ve Kabaağaç, Sina. *Latince-Türkçe Sözlük.* (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995).

Altıntaş, Ahmet. Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* (VII/2), ss. 69-91, Aralık 2005.

Anter, Musa. *Hatıralarım.* (2 Cilt). (İstanbul: Yön Yayınları, 1992).

Antonious, George. *The Arab Awakening-the Story of Arab National Movement.* (Beirut, Lebanon: Lebanon Bookshop, 1969).

Aristoteles. *Politika.* (3. Baskı). (Çev.: Mete Tunçay). (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990).

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995.* (11. Baskı). (İstanbul: Alkım Yayınevi, Tarih yok).

Army Field Manual Vol. 1 Part 10 Army Code 71749. / Counter Insurgency Operations (Strategic and Operational Guidelines). (UKAFM 1-10). (Warminster, BA, UK: UK Ministery of Defence, 2001).

Army Field Manual Vol. 1 Part 10Army Code 71876. / Counter Insurgency. (UKAFM 1-10). (Warminster, BA, UK: UK Ministery of Defence, 2009).

Arslan, Ali. Evlad-ı Fatihan Teşkilatının Kaldırılması. Ba*lkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu.* (Sofya, Bulgaristan: Bulgaristan İlimler Akademisi, 20 Nisan 2000).

Arslan, Emir Şekib. *İttihatçı Bir Arap Aydının Anıları.* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005).

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk.* (Yayma Hazırlayan: Zeynep Korkmaz). (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005).

Atay, Falih Rıfkı. *Zeytin Dağı.* İstanbul: Pozitif Yayınları, 2004).

Augustine. *The City of God Against Pagans.* (Edt. R. W. Dyson). (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1998).

Aybars, Ergun. *İstiklal Mahkemeleri.* (2. Baskı). (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998).

Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa.*(5. Baskı). (3 cilt). (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995).

Aydın, Ayhan. *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası.* (İstanbul: Gendaş Kültür Yayıncılık, 2004).

Aydın, Mahir. *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına.* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996).

Aydın, Mehmet A. Hal'. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 15, ss. 218-221. (İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).

Aytepe, Oğuz. Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti. *Toplumsal Tarih Dergisi.*(29/174), ss. 50-55, Haziran 1998a.

Aytepe, Oğuz. Hoybun Cemiyeti'nin Amerika Faaliyetleri. *Tarih ve Toplum Dergisi.* (30/176), ss. 55-59, 1998b.

Aytepe, Oğuz. Yeni Belgeler Işığında Hoybun Cemiyeti. *Toplumsal Tarih Dergisi.*(58), ss. 50-55, Ekim 1998c.

Baktıaya, Adil. *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu.* (İstanbul: Bengi Yayınları, 2009).

Barkan, Ömer Lütfi. *Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı.*Türkiye'de ToprakMeselesi, Toplu Eserler – 1 içinde. (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980).

Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları.* Cilt 1. Kanunlar. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Nu. 256, 1943).

Barker, John W. Late Byzantine Thessalonike: A Second City's Challenges and Responses. *Dumbarton Oaks Papers, No. 57 (Symposium on Late Byzantine Thessalonike).*(Edt: Alice-Mary Talbot).

(Washington, D.C., USA: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2004).

Bartl Peter. *Arnavutluk Müslümanları Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında(1878–1912).* (Çev: Ali Taner). (İstanbul: Bedir Yayınları, 1998).

Battram, Arthur. *Karmaşıklıkta Yol Almak: İş Ve Yönetim Hayatında Karmaşıklık Teorisi İçin Bir Rehber.* (Çev.: Zülfü Dicleli). (İstanbul: Türk Henkel Derneği Yayınları, 1999).

Bayar Celal. *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş.* (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997).

Bayo, Alberto. *Gerilla Savaşı Nedir?* (Çev.: Ahmet Atilla). (İstanbul: Evren Yayınları, 1977).

Bell, J. Bowyer. The Armed Struggle and Underground Intelligence: An Overview. *Studies in Conflict and Terrorism.* (17), pp. 115-150, 1994.

Bello, Hasan. *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* (16. Basım). (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).

Betz, David. Redesigning Land Forces for Wars Amongst the People. *Contemporary Security Policy.* (28/2), ss. 221-243, August 2007.

Beysanoğlu, Şevket. *Diyarbakır Tarihi.* Cilt 3. (Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2001).

Bilgenoğlu, Ali. *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri.* (İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2008).

Bjalan, Djene Rhys. *Jön Kürtler. (Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914)).* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010).

Blickle, Peter. *Unruhen in der ständischen Gesellschaft 1300-1800.* (München, BRD: Oldenbourg Verlag, 1988).

Bodin Jean. Cumhuriyet Bir Eşkıya Toplumu Değildir. *Klasik Siyasi Felsefe Metinleri* içinde, Blandin Kriegel (Edt.), (Çev.: Zühre İlkegelen). (İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 18-28, 2010).

Boran, Behice Sadık. Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri. *Namık Kemal Hakkında* içinde, ss. 249–277. (İstanbul: Vakit Matbaası, 1942).

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007.* (14. Baskı). (İstanbul: İmge Kitabevi, 2010).

Bozarslan, Mehmet Emin. *Jin.* (Cilt I, II, III, IV, V). (Uppsala, İsveç: Deng Yayınları, 1985).

Bozbora, Nuray. *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi.* (İstanbul: Boyut Yayınları, 1997).

Brauer, Fred ve Castillo-Chavez, Carlos. *Mathematical Models in Population Biology and Epidemiology.* (Heidelberg, Germany: Springer-Verlag, 2000).

Brent, J. N. Lauren, Lehmann, Julia ve Ramos-Fernandez, Gabriel. Social Network Analysis in the Study of Nonhuman Primates: A Historical Perspective. *American Journal of Primatology.* (73), ss. 720-730, 2011.

Brockman, John. *Gelecek 50 Yıl.* (Çev. : Nurettin Elhüseyni). (İstanbul: NTV Yayınları, 2008).

Bulut, Faik. *Dersim Raporları.* (Genişletilmiş Basım). (İstanbul: Evrensel Yayıncılık, 2011).

Burkay, Kemal. *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya - Tarih Edebiyat.* (İstanbul: Deng Yayınları, 1997).

Burt, Ronald S. The contingent effect of social capital. *Administrative Science Quarterly.* (42/2), ss. 339-366, 1997.

Byman, Daniel. *Understanding Proto-Insurgencies.* (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 2007).

Cabral, Amilcar. Speech in Havana, 1966. 21 Ocak 2012 tarihinde www. africanholocaust. net/news_ah/weaponoftheory.html adresinden alındı.

Calhoun, Craig. *Nationalism.* (Buckingham, UK: Open University Press, 1997).

Camus, Albert. *Sisifos Söyleni.* 18. Baskı. (Çev.: Tahsin Yücel). (İstanbul: Can Yayınları, 2010).

Camus, Albert. *Başkaldıran İnsan.* 10. Baskı. (Çev.: Tahsin Yücel). (İstanbul: Can Yayınları, 2012).

Cassirer, Ernst. *Devlet Efsanesi.* (Çev.: Necla Arat). (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990).

Celil, Celile. *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler.* (Ankara: Özge Yayınları, 1992).

Celil, Celile. *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması.* (İstanbul: Peri Yayınları, 1998).

Celil, Celile. *Kürt Aydınlanması: Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu-Yirminci Yüzyıl Başı.* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2001).

Celil, Celile. *Bedirhan Bey Ayaklanması.* Dar Üçgende Üç İsyan içinde, (Haz.: Faik Bulut), (2. Basım), ss. 245-271. (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2009).

Cemal Paşa. *Hatıralar.* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001).

Chaliand, Gérard. *Yeni Savaş Sanatı.* (Çev.: Nihat Nuyan). (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010).

Cicero, Marcus Tullius. *On Duties (De Oficiis).* (İng. Çev.: Walter Miller). (Cambridge, USA: Harvard University Press, 1913).

Colman, Ronald Leslie. *Revolt in Arabia, 1916-1919: Conflict and Coalition in a Tribal System.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University, New York, NY, USA, 1976.

Commando. In *Encyclopædia Britannica* (Vol. 6, p. 106). (London, UK: Encyclopædia Britannica Ltd., 1962).

Connable, Ben ve Libicki, Martin C. *How Insurgencies End.* (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 2010).

Crampton, Richard J. *A Concise History of Bulgaria.* (Second Edition). (New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2007).

Çakın, Naci ve Orhon, Nafiz. *Türk Silahlı Kuvvetleri* Tarihi, (1793-1908). III. Cilt, 5. Kısım. (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1978).

Çakmak, *Zafer. 1875 Hersek İsyanı. Fırat Üniversitesi* İlahiyat Fakültesi Dergisi. *(8), ss. 241-254, 2003.*

Çarlık Polis Raporlarında Taşnaklar. (Çev.: Kayhan Yükseler). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007).

Çay, M. Abdülhaluk. *Her Yönüyle Kürt Dosyası.* (Ankara: Turan Kültür Vakfı Yayınları, 1996).

Çelik, Bilgin. *II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut SorunuİttihatçIlar ve Arnavutlar.* (İstanbul: Büke Yayınları, 2004).

Çetin, Mahmud. *Kart-Kurt Sesleri. İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası.* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2002).

Çetinsaya, Gökhan. *II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi (1876-1878).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 1988.

Çiçek, Rahmi. Sakarya Savaşı Öncesinde Karadeniz'de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.*(3/10), ss. 169-179, 1992.

Daftary, Farhad. *İsmaililer: Tarih ve Öğretileri.* (Çev.: Erdal Toprak). (İstanbul: Doruk Yayımcılık, 2005).

David. In *Encyclopædia Britannica* (Vol. 7, ss. 75-78). (London, UK: Encyclopædia Britannica Ltd., 1962).

Davis, Godfrey Rupert Carless. *Magna Carta.* (Revised Edition). (London: British Library, 1989).

Debray, Regis. *Revolution in the Revolution? Armed Struggle and Political Struggle in Latin America.* (New York, NY, USA: Grove Press, Inc., 1967).

Deniz, Murat. *Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2007.

Department of Defense. *Joint Publication Nr. 3-07.2: Joint Tactics, Techniques, and Procedures for Antiterrorism.* Washington, DC, USA: U.S. Department of Defense, 17th March 1998.

Department of Defense. *Irregular Warfare (IW) Joint Operating Concept (JOC),* Version 1.0. Washington, DC, USA: U.S. Department of Defense, September, 2007.

Department of Defense. *DoD Directive Nr. 3000.07.* Washington, DC, USA: U.S. Department of Defense, 1st December 2008.

Department of Defense. *Joint Publication Nr. 1-02: Dictionary of Military and Associated Terms.* Washington, DC, USA: U.S. Department of Defense, 8th November, 2010.

Dersimi, M. Nuri. *Hatıratım.* (Genişletilmiş Baskı.) (İstanbul: Doz Yayıncılık, 1997).

Dığıroğlu, Filiz. *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l- Menfaa Reji Şirketi. Trabzon Reji İdaresi* (1883-1914). (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007).

Djuvara, *Trandafir G. Türkiye'nin Paylaşılması H*akkında Yüz Proje. (Çev.: Pulat Tacar). (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999).

Drapeau, Mark D., Hurley, Peyton ve Armstrong, Robert E. *So Many Zebras, So Little Time: Ecological Models and Counterinsurgency Operations.* (Washington, D.C., USA: Center for Technology and National Security Policy, National Defense University, 2008)

Drees, Clayton J. *The Late Medieval Age of Crisis and Renewal. 1300-1500.* (Westport, CT, USA: Greenwood Press, 2001).

Duysak, Cabir. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Asîr'de Seyyid Muhammed el İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, *2005.*

*Eber*hard, Wolfram. Çin Tarihi. (Ankara: Türk Tarih Kurumu B*asımevi, 1947)*

*Ediz, Ziya. 1895-1896 Ermeni İsyanları ve Bu İsyanların Bastırılmasın*da Redif Taburlarının Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, *2009.*

Ekinci, Salih Zeki. Türkiye'de Tütün, Ziraat, San'at ve Ticareti. (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1928).

Eldem, Vedat. Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşının Ekonomik Sorunları. *Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973): Metinler/Tartışmalar* içinde. (Haz.: Osman Okyar ve H. Ünal Nalbantoğlu). (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1975).

Engels, Friedrich. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Im *Karl Marx/Friedrich Engels - Werke,* (Band 20), ss. 136-238. (Berlin, DDR: (Karl) Dietz Verlag, 1962).

Eraslan, Cezmi. Hamidiye Alayları. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 15, ss. 462-464. (İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).

Erden, Ali Fuad. *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları.* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003).

Eren, Ahmet Cevdet. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Muhacir Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler.* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966).

Erikan, Celâl. *Komutan Atatürk.* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1972).

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları).* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953).

Erkal, Şükrü. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı* (1914-1918), C 6. (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1978).

Ertuna, Hamdi. *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar (1919 - 1921).* (Geliştirilmiş İkinci Baskı), C 6. (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1974).

Ertuna, Hamdi. *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea.* (2. Baskı). (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985).

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi.* (İstanbul: Risale Yayınları, 1990).

Fanon, Franz. *Dünyanın Lanetlileri.* (Çev.: R. Şen Süer). (İstanbul: Versus Kitap Yayınları, 1965).

Fendoğlu, Hasan Tahsin. Osmanlı Hukukunda Muhalefet Hakkı. İstanbul İnsan Hakları Sempozyumu Bildirisi, 10-11 Aralık 1994.

Fığlalı, Ethem Ruhi. İlk Şii Olaylar: Tevvabûn Hareketi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi.* (26), ss. 335-352, 1983.

Field Manual Nr. 31-15. (FM 31-15). Operations Against Irregular Forces. (Washington DC, USA: Headquarters Department of the Army, 1961).

Field Manual Nr. 31-16. (FM 31-16). Counterguerrilla Operations. (Washington DC, USA: Headquarters Department of the Army, 1963).

Field Manual Nr. 31-21. (FM 31-21). Guerilla Warfare and Special Forces Operations. (Washington DC, USA: Headquarters Department of the Army, 1961).

Field Manual Nr. 3-24 / Marine Corps War Publication Nr. 3-33.5

(FM 3-24 / MCWP 3-33.5). Counterinsurgency. (Washington DC, USA: Headquarters Department of the Army, 2006).

Flikschuh, Katrin. Reason, Right, and Revolution: Kant and Locke. *Philosophy & Public Affairs.* (36/4), ss. 375-404, 2008.

Fromkin, David ve Oakes, Kaya. *Peace to End All Peace.* (New York, NY, USA: Holt, Henry & Company, Inc., 2001).

Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan.*(Çev.: Zülfü Dicleli). (İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999).

Galula, David. *Counterinsurgency Warfare: Theory And Practice.* (New York: Frederick A. Praeger, 1964).

Gasset, Jose Ortega y. *Kitlelerin Ayaklanması.* (Çev.: Neyyire Gül Işık). (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, *2010).*

*Gazali, E*bu Hâmid M. Bâtınîliğin İçyüzü, (Çev.: Avni İlhan). (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993).

Gazigiray, A. Alper. *Osmanlılar'dan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörü'nün Kaynakları.* (İstanbul: Gözen Yayınları, 1982).

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalisms.* (Oxford, UK: Blackwell, 1983).

Genç, Mehmet. Esham. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 11, ss. 376-380. (İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).

Geneva Convention Nr. III. Relative to the Treatment of Prisoners of War, 1949. 19 Ocak 2012 tarihinde http://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx? objid=0800000280159839 (Registration Number: I-972) adresinden alındı.

Giap, Vo Nguyen. *Vietnam Ulusal Kurtuluş Savaşı.*(Çev.: Mehmet Özsavaş). (Ankara: Aşama Yayınları, 1974).

Giap, Vo Nguyen. *Halk Savaşının Askeri Sanatı.* (Çev.: Neşet Alkan). (İstanbul: Yöntem Yayınları, 1976).

Glenn, Russell W. *Counterinsurgency in A Test Tube.* (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 2007).

Gordon, Thomas. *History of the Greek Revolution, and of the Wars and Campaigns.* Volume One. (Second Edition). (Edinburgh, UK: William Blackwood, 1844).

Gökalp, Emre. Miliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* (7/1), ss. 279-298, 2007.

Gökalp, Ziya. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler.* (3. Basım). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011).

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi.* (Genişletilmiş 2. Basım). (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1967).

Göksu, Erkan. Türkiye Selçuklularında Ordu. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010).

Göldaş, İsmail. *Kürdistan Teali Cemiyeti.* (İstanbul: Doz Yayıncılık, 1991).

Göyünç, Nejat. Diyarbekir Beylerbeyiliği'nin İlk İdâri Taksimatı. Tarih Dergisi. (23), ss. 23-34, Mart 1969.

*Göze, Ayferi. XVI. Yüzyıl Düşünürlerinde Bas*kıya Karşı Direnme. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (XXXIV/1-4), ss. 243-276, 1968.

Göze, Ayferi. Baskıya Karşı Diren*me Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metin*leri ve Anayasalar. İstanbul Üniversitesi Hukuk F*akültesi Mecmuası, (XXXVI/1- 4), ss. 28- 43, 1970.*

Gözler, Kemal. Türk Anayasa Hukuku. (Bursa: Ekin Yayınları, 2000).

Granovetter, Mark S. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology.* (78/6), ss. 1360-1380, 1973.

Grotius, Hugo. *On the Law of War and Peace.* (Latince'den İngilizce'ye Çev.: A.C. Campbell). (Kitchener, Canada: Batoche Books, 2001).

Guevara, Ernesto Che. *Guerrilla Warfare.* (Nebraska, U.S.A.: Bison Books (University of Nebraska Press), 1998).

Guibernau, Montserrat. *Milliyetçilikler. 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler.* (Çev.: N. N. Domaniç) (Istanbul: Sarmal Yayınları, 1997).

Guillén, Abraham. *Philosophy of the Urban Guerrilla: The Revolutionary Writings of Abraham Guillén.* (New York, U.S.A: Morrow Press, 1973).

Guide to Analysis of Insurgency.(Nr. C05332177). (Langley, VA, USA: CIA Publication, 2009).

Güleç, Fikri. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II. Cilt 2'inci Kısım. Kafkas Cephesi, 2'inci Ordu Harekâtı.* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1978).

Güler, Ali. *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü.* (Ankara: Ocak Yayınları, 1999).

Güran, Tevfik. *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841–1918). Tarihi İstatistikleri Dizisi Cilt 7.* (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Yayın Nu.: 2878, 1989).

Gürsakal, Necmi. *Sosyal Ağ Analizi.* (Bursa: Dora Basım Yayın, 2009).

Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983).

Hacısalihoğlu, Mehmet. İttihadcılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.*(38), ss. 101-118, 2003.

Hakan, Sinan. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817 – 1867).* (2. Baskı). (İstanbul: Doz Yayıncılık, 2011).

H*alaçoğlu, Ahmet. 1895 Trabzon Olayları ve Ermeni*lerin Yargılanması. (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2005*).*

Hallı, Reşat. Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları (I, II). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992).

Hammes, Thomas. X. The Evolution of War: The F*ourth Generation. Mari*ne Corps Gazette, September 1994.

Hammes, Thomas. X. *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century.* (St. Paul, Minnesota, USA: Zenith, 2006).

Hamza, Yusuf. II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi (1876-1909). *Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli II.* (Haz.: Mehmet Tosun) içinde. (İstanbul: Bilge Yayınları, 2000).

Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi. (Kavramlar ve Akımlar).* Cilt 1 (A – D). (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976).

H*anioğlu, M. Şükrü. Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön T*ürklük (1889–1902). (2. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989).

Hantos, Elemer. *The Magna Carta Of The English And Of The Hungarian Constitution: A Comparative View Of The Law And Institutions Of The Early Middle Ages.* (Clark, New Jersey, USA: The Lawbook Exchange Ltd., 2005).

Hart, Basil H. Liddell. *İkinci Dünya Savaşı Tarihi.*(2 Cilt).(Çev.: Kerim Bağrıaçık). (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998).

Hart, Basil H. Liddell. *Strateji: Dolaylı Tutum.*(Çev.: Cemal Enginsoy). (Ankara: Avrasya Bir Vakfı – Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, 2002).

Hayek, Friedrich A. *Kölelik Yolu.* (2. Baskı). (Çev. : T. Feyzioğlu / Y. Arsan). (Ankara: Liberte Yayınları, 1999).

Henstra, Froukje. Social Network Analysis And The Eighteenth-Century Family Network: A Case Study Of The Walpole Family. *Transactions of the Philological Society.* (106/1), ss. 29-70, 2008.

Herman, Paul F. Asymmetric Warfare: Sizing the Threat. *Low In-*

tensity Conflict & Law Enforcement. (6/1), ss. 176-183, Spring 1997.

Herodotos. *Herodot Tarihi.* (3. Baskı). (Çev.: Müntekim Ökmen). (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2002).

H*ilmi, Şehbenderzade Ahmed. İslâm Tarihi (Hazret-i Peyga*mber'den Zamanımıza Kadar). (İstanbul: Ötüken Yayı*nevi, 1974).*

Hobbes Thomas. Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti. (8. Baskı). (Çev.: Semih Lim). (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, *2010).*

Hobsbawm, Eric. J. Devrim çağı 1789-1848. (Çev.: Bahadır Sina Şener). (An*kara: Dost K*itabevi, 1998).

Hobsbawm, Eric. J. Devrimciler. (Çev.: Hatice Pınar Şenoğuz). (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006).

Hobsbawm, Eric. J. *1700'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik.* (Dördüncü Basım). (Çev.: Osman Akınhay). (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010).

Hoffman, Bruce. The Modern Terrorist Mindset. In Russell D. Howard and Reid L. Sawyer (eds.), *Terrorism and Counterterrorism: Understanding the New Security Environment.* (Gilford, CT, USA: McGraw Hill, 2002).

Holliday, Sam C. ve Dabezies, Pierre C. *Irregular Warfare in a Nutshell.* (Fort Leavenworth, KS, USA: Foreign Military Studies Office Center for Army Lessons Learned, 1962).

Hoffman, Frank G. Neo-Classical Counterinsurgency? *Parameters.* (XXXVII/2), ss. 71-87, Summer 2007.

Huguenots. In *Encyclopædia Britannica* (Vol. 11, p. 871). (London, UK: Encyclopædia Britannica Ltd., 1962).

H*üseyin Nazım Paşa. Erm*eni Olayları Tarihi.(İkinci Baskı). (2 Cilt). (Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1993).

Ibarra, Herminia. Network centrality, power and innovation involvement: Determinants of technical and ad*ministrative roles. A-cademy of* Management Journal, (36/3), ss. 471-501, *1993.*

Inwood, Brad. Reading Seneca: Stoic Philosophy at Rome. (London, UK: Oxford University Press, 2005).

Itzkowitz, Norman. Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek. (Çev.:İsmet Özel). (İstanbul: Şule Yayınları, 2008).

İbn Haldun. *Mukaddime.* (3 Cilt). (Çev.: Zahir Kadiri Ugan). (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1990).

İhsan Nuri Paşa. *Ağrı Dağı İsyanı.* (2. Baskı). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992).

İlhan, Suat. *Türk Askerî Kültürünün Tarihî Gelişmesi "Kutsal Ocak".* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999).

İnalcık, Halil. *Land Problems in Turkish History.* Muslim World. (XLV), ss. 221-228, July 1995.

İnalcık, Halil. (1989). Sunuş. Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841–1918). Tarihi İstatistikleri Dizisi Cilt 7 içinde, ss. XII-XIV. (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Yayın Nu.: 2878, 1989).

İnalcık, Halil. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (1300-1600). Cilt 1. (Çev.: Halil Berktay). İstanbul: E-ren Yayıncılık.

İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999).

Jandarma Umum Kumandanlığı. *Dersim: Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932).* (Eksiksiz Dördüncü Basım). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010).

Jelavich, Barbara. *History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth Centuries.* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1983).

Jelavich, Charles. ve Jelavich, Barbara. *The Establishment of the*

Balkan National States, 1804-1920. (Seattle, USA: University of Washington Press, 1997).

Jomini, Antoine-Henri. *The Art of War.* (Çev.: Fransızca'dan İngilizce'ye/G.H. Mendell ve W. P. Craighill). (Philadelphia, USA: J.P. Lippincott&Co., 1867).

Jones, Seth G., Wilson, Jeremy M., Rathmell, Andrew ve Riley, Kevin Jack. *Establishing Law and Order After Conflict.* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2005).

Jones, William Thomas. *Batı Felsefesi Tarihi.* (3 Cilt). (Çev.: Hakkı Hünler). (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006).

Jwaideh, Wadie. *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi.* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999).

Kafadar, Cemal. *İki Cihan Aresinde.* (İstanbul: Birleşik Dağıtım Yayınevi, 2010).

Kalafat, Yaşar. *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karekteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar.* (Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1992).

Kalman, M. *Batı Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid.* (İstanbul: Zel Yayıncılık, 1994).

Kalman, M. *Botan Direnişleri.* (İstanbul: Med Yayınları, 1996).

Kantarcı, Şenol. Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915). *Ermeni Araştırmaları.* (5), Bahar, 2002. 14 Ocak 2012 tarihinde http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr &Page=DergiIcerik&IcerikNo=302 adresinden alındı.

Kapani, Münci. Kamu *Hürriyetleri.* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981).

Kapani, Münci. *Politika Bilimine Giriş.* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000).

Karaca, Ali. *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899).* (İstanbul: Eren Yayınları, 1993).

Karal, Enver Ziya. *Selim III'ün Hattı Hümayunları.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, VI, VII, VIII. (7. Baskı). (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007).

K*arsandık, Özlem. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasal Faaliye*tleri (1887-1908). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2005.

Kar*pat, Kemal Haşim. Balkanlar'da Osmanlı Mi*rası ve Ulusçuluk. (Çev: Recep Boztemur). (Ankara: İmge Kitabevi, 2004).

Kay*maz, İhsan Şerif. Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel-Siya*sal Bir İnceleme. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Kazgan, Haydar. Galata Bankerleri. (İstanbul: Türk Ekonomi Bankası Yayınları, 1991).

Kelly, J. B. Mehmet Ali's Expedition to the Persian Gulf, 1837-1840 –Part II. *Middle Eastern Studies.* (1/4), ss. 31-65, Temmuz 1965.

Kennedy, John Fitzgerald. Remarks to the graduating class of the U.S. Military Academy, West Point, New York. (Ses Kaydı). Kayıt Nu.: JFKWHA-103-001, 6 June 1962, 16 Ocak 2012 tarihinde http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKWHA-103-001.aspx adresinden alındı.

Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar.* (15. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

Khalidi Rashid. *British Policy Towards Syria and Palestine 1906-1914.* (Oxford, UK: Anchor Press, 1980).

K*ılınç, Orhan. Ağrı İsyanla*rı (1926-1930). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Kır, *Naci. (1993). Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II. Cilt 1'in-*

ci Kitap. Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu Harekâtı. (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1993).

Kırzıoğlu, *M. Fahrettin. (1977).*Türk İnkılap Tarihi Ders Notları. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Mediko-Sosyal Merkez Müdürlüğü, *1977).*

*Kışlalı, Mehmet Ali. Gü*neydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma. (İkinci Baskı). (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1996).

Kilcullen, David John. *Countering global insurgency.* Journal of Strategic Studies. (28/4), ss. 597-617, August 2005.

Kilcullen, David *John. Co*unterinsurgency Redux. Survival. (48/4), ss. 1-15, 2006a.

Kilcullen, David John. Three Pillars o*f Counterinsurgency. (Bildiri). U.S. Governmen*t Counterinsurgency Conference. Washington D.C., 28 September 2006b.

Kilcullen, David John. *Counterinsurgency.* (New York, NY, USA: Oxford University Press, 2010).

K*ili, Suna ve Gözübüyük,* A. Şerif. Türk Anayasa Metinleri. (2. Baskı). (İstanbul: TİB Kültür Yayınları, 2000).

K*irişçi, Kemal ve Winrow, Gareth* M. Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi.(4. Baskı). (İstanbul: Tarih Vakfı Ya*yınları, 1997).*

Kocabaş, Süleyman. Türkiye'de Gizli Tarih I: Masonluk ve Masonlar. (İstanbul: Vatan Ya*yınları, 2006).*

Kollektif Çalışma. Koçgiri Halk Hareketi (1919-1921). (5. Baskı). (İstanbul: Komal Basım Yayım Dağıtım, 2006).

Kodaman, Bayram. *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası.* (İstanbul: Orkun Yayınları, 1983).

Kohl, James and Litt, John. *Urban Guerrilla Warfare in Latin America.* (Cambridge, Mass., USA: MIT Press, 1974).

Kosko, Bart. *Fuzzy Thinking, The New Science of Fuzzy Logic.*New York, NY, USA: Hyperion, 1993).

Köni, Hasan. Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.* (2/4), ss. 535-539, 1989.

Kral Abdullah. *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?* (Çev.: Halit Özkan). (İstanbul: Klasik Yayınları, 2006).

Ksenophon. *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü.* (Çev.: Tanju Gökçöl). (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998).

Kurat, Yuluğ Tekin. The Cretan Question (1866-1912). *Dış Politika.* (6), ss. 102-117, 1977.

Kurdakul, Nejdet. *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya: Belgelerle Şark Meselesi.* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1976).

Kurşun, Zekeriya. *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri.* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992).

K*urşun, Zekeriya. Osma*nlı Devleti idaresinde Hicaz (1517-1919). Osmanlı Ansiklopedisi, *C. I, ss. 316-325. (İstanbul: Yeni Türkiy*e Yayınları, 1992).

Kurşun, Zekeriya. Hâşimîler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *Cilt. 15, s. 22. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı* Yayınları, 1997).

Kut, İnci ve Kut, Güngör. Büyük İ*spanyolca-Türkçe Türkçe-İsp*anyolca Sözlük. (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007).

Kutlay, Naci. İttihat Terakki ve Kürtler. (İstanbul: Koral Yayınları, 1991).

Kutlu, Sacit. *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti.* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007).

Kürkçüoğlu, Ömer. *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi: 1908-1918.* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982).

Lawrence, Thomas Edward. *Bilgeliğin Yedi Sütunu: Ve Zafer.* (Üçüncü Cilt). (Çev.: Bilal Gölgeçen). (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2005).

Lawrence, Thomas Edward. The Evolution of A Revolt. *The Army Quarterly and Defence Journal.* Devon, UK: Combat Studies Institute, October 1920.

Lawrence, Thomas Edward. "Twenty-seven Articles," *Arab Bulletin.* 20 August 1917. 26 Ocak 2012 tarihinde www.usma.edu/dmi/IWmsgs/The27ArticlesofT.E. Lawrence.pdf. adresinden alındı.

Lazarev, Mikhail Semenoviç. *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917 – 1923).* (Ankara: Özge Yayınları, 1993).

Lazarev, Mikhail Semenoviç ve Mıhoyan, Şakire Xıdoye. *Kürdistan Tarihi.* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2001).

Lenin, Vladimir Ilyiç. Decree on Peace, 8th November 1917. 07.03.2012 tarihinde http://www. marxists. org/ archive/ lenin/ works/ 1917/ oct/ 25-26/ 26b.htm adresinden alındı.

Lenin, Vladimir Ilyiç. *Gerilla Savaşı Üzerine.* (Çev.: Ömer Çandır). (Ankara: Kor Yayınları, 1976).

Lewis, Bernard. Modern Türkiye'nin Doğuşu.(10. Baskı). (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007).

Locke, John. *Sivil Toplumda Devlet: Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme.* (Çev.: Hale Akman, Serdar Taşçı). (İstanbul: Metropol Yayınevi, 2002).

Long, Austin. *On "Other War": Lessons from Five Decades of RAND Counterinsurgency Research.* (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 2006).

Loules, Dimitris. The French Revolution and its Influence upon Greece. *Tarih Araştırmaları Dergisi.* (XV/26), ss. 283-290, 1991.

Machiavelli, Niccolo. *Floransa'da Komplolar ve Karşı Komplolar Tarihi.* (Çev.: A. Berna Hasan). (İstanbul: Özne Yayınları, 2002).

Machiavelli, Niccolo. *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler.* (Çev.: Alev Tolga). (İstanbul: Say Yayınları, 2009).

Machiavelli, Niccolo. *Hükümdar.* (3.Baskı) (Çev.: Necdet Adabağ). (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010).

Mackinlay, John. *The Insurgent Archipelago: From Mao to Bin Laden.* (New York, NY, USA: Columbia University Press, 2001).

Mahmut Celaleddin Paşa. *Mir'at-ı Hakikat.* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1979).

Malcolm, Noel. Kosova-Balkanları Anlamak İçin. (Çev.: Özden Arıkan). (İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999).

Malmisanij. *Kürt Talebe - Hevi Cemiyeti İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği (1912-1922).* (İstanbul: Avesta Yayıncılık, 2002).

Malmisanij. *Cizira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları.* (İstanbul: Avesta Yayıncılık, 2010).

Manuwald, Gesine. *Cicero, Philippics 3-9.* (Berlin, Germany: Walter de Gruyter GmbH, 2007).

Mao Tse-tung. On Protracted War. *Selected Works of Mao Tse-tung, Vol. II* içinde, ss. 113-194. (Peking, China: Foreign Languages Press, 1967).

M*ao Tse-tung.* Çin Devrimci Savaşında Strateji Sorunları. (Çev.: N. Solukça). Askeri Yazılar (2. Baskı) içinde, ss. 90-183. (İstanbul: Sol Yayınları, 1976a).

Mao Tse-tung. *Japonlara K*arşı Gerilla Savaşında Strateji Sorunları. (Çev.: N. Solukça). Askeri Yazılar (2. Baskı) içinde, ss. 184-227. (İstanbul: Sol Yayınları, 1976*b).*

Mardin, Şerif. Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? Daedalus. (102/1, Post-Traditional Societies), ss. 169-190, Winter, 1973.

Mardin, Şerif. *Jöntürklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908).* (17. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).

Marighella, Carlos. *Mini-Manual of the Urban Guerilla.* (St. Petersburg, Fla. : Red and Black Publishers, 2008).

Marsden, Peter V. Network data and measurement. *Annual Review of Sociology.* (16), ss. 435-463, 1990.

Marshall, Peter. *Anarşizmin Tarihi: İmkansızı İstemek.* (Çev.: Yavuz Alogan). (Ankara: İmge Kitabevi, 2003).

Marx, Karl ve Engels, Friedrich. Komünist Parti Manifestosu. *Seçme Yapıtlar,* Cilt 1 içinde. İstanbul: Sol Yayınları, ss. 118-168, 1976.

Mattei, Jean Louis. *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri.* Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008.

Mayewski, W. *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar.* (Çev.: Azmi Süslü). (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1986).

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün.* (Çev. Bilge Umar). (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1998).

McCuen, John J. *The Art of Counter-Revolutionary War: The Strategy of Counter-Insurgency.* (London, UK: Faber, 1966).

McDowall, David. *Modern Kürt Tarihi.* (Çev.: Neşenur Domaniç). (Ankara: Doruk Yayımcılık, 2004).

McGrath, John J. *Boots on the Ground: Troop Density in Contingency Operations.* (Global War on Terrorism occasional paper 16). Forth Leavenworth, (Kansas, USA: Combat Studies Institute Press, 2006).

McLynn, Frank. *Marcus Aurelius: A Life.* (Cambridge, MA: Da Capo Press, 2009).

Mesut, Ahmet. *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958.* (Uppsala, İsveç: Deng Yayınları, 1992).

Metin, Halil. *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları.* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992).

Metz, Steven. *Rethinking Insurgency.* (Pennsylvania, USA: Strategic Studies Institute, 2007).

Metz, Steven ve Johnson, Douglas V. *Asymmetry and US Military Strategy: Definition, Background, and Strategic Concepts.* (Pennsylvania, USA: Strategic Studies Institute, 2001).

Miller, James Grier. *Living Systems.* (Niwot, USA : University of Colorado Press, 1995).

Miller, William. *The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1927.* (Great Britain: Frank Cass & Co. Ltd., 1966).

Minorsky, Vladimir. *Musul Sorunu.* (İstanbul: Avesta Yayıncılık, 1998).

Minorsky, Vladimir ve Bois, Thomas. *Kürt Milliyetçiliği.* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008).

Mitchell, Melanie. *Complexity: A Guided Tour.* (New York, NY, USA: Oxford University Press, 2009).

Mollat, Miehel and Wolff, Philippe. *The Popular Revolts of the late Middle Ages.* (St Leonards, NSW, Australia: Allen & Unwin, 1973).

Moore, R. Scott. The Basics of Counterinsurgency, 8th September 2007. 31 Ekim 2011 tarihinde http://smallwarsjournal.com/documents/moorecoinpaper.pdf adresinden alındı.

More, Thomas. *Mükemmel Bir Devlet Modeli ve Yeni Utopia Adası.* (Çev.: Çiğdem Dürüşken). (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009).

Mumcu, Uğur. *Kürt-İslam Ayaklanması, (1919-1925).* (İstanbul: Tekin Yayınları, 1991).

Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement.* (Berkeley, CA, USA: University of California, 1963).

Nagl, John A. *Counterinsurgency Lessons from Malaya and Vietnam: Learning to Eat Soup with A Knife.* (Westport, CT, USA: Praeger Publishers, 2002).

National Guard Regulation Nr. 500-1 (NGR 500-1). National Guard Domestic Operations. (Arlington, VA, USA: Departments of the Army and the Air Force National Guard Bureau, 2008).

Nicol, Donald M. *The Last Centuries of Byzantium 1216-1453.* (Second Edition). (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1993).

Nikitin, Basil. *Kürtler.* (İstanbul: Sol Yayınları, 1995).

Nye Jr., Joseph S. ve Welch, David A. Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak. (Çev.: Renan Akman). (İstanbul: İş Bankası Kültür *Yayınları, 2010).*

Obermann, Heiko A. Luther: Man Between God and the Devil. (Paperback Edition) (New Haven, CT, USA: Yale Univers*ity Press, 2006).*

Ochsenwald, William. Religion, Society and the State in Arabia-the Hijaz under the Ottoman Control. (Ohio, USA: Ohio State University, 1984).

Ochsenwald, William. Ironic Origins: Arab Nationalism in The Hijaz, 1882 1*914. (Edt.) Rashid Khalidi ve di*ğerleri, The Origins of Arab Nationalism içinde, (ss. 189-204). (New York, NY, USA: Columbia University Press, 1991).

Okur, Mehmet. Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum D*evleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap* Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. (29-30), ss. 101-116, Kasım 2002.

Olson, Robert. *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı, 1880 – 1925.* (Çev.: Bülent Peker ve Nevzat Kıraç). (Ankara: Özge Yayınları, 1992).

O'Neill, Barth E. *Insurgency and Terrorism: From Revolution to Apocalypse.* (2nd Edition). (Washington D.C., USA: Potomac Books, 2005).

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696).* (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakiltesi Yayınları, Nu. 998, 1963).

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun* En Uzun Yüzyılı. (Gözden Geçirilmiş 6. Baskı). (İstanbul: Alkım Yayıncılık, *2006).*

*Oxford English Dictio*nary on CD-ROM. (Second Edition). (Edt.: J. A. Simpson and E. S. C. Weiner). (Northamptonshire, UK: Oxford University Press, 2009).

Öğün, Tuncay. 1915 Van İsyanı Tehcir kararının nede*nimi sonucu mu? Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri içinde.* (Ankara: ASAM Yayınları, 2003).

Örgeevren, A. Süreyya. *Şeyh Sait Ayaklanması ve Şark İstiklal Mahkemesi.* (2. Basım). (İstanbul: Temel Yayınları, 2007).

Özdemir, Hikmet. *1915 Tartışılırken Gözden Kaçırılanlar.* (Ankara: SAREM Yayınları, 2007).

Özek, Ali, Karaman, Hayrettin, Turgut, Ali, Çağrıcı, Mustafa Çağrıcı, Dönmez, İbrahim Kafi ve Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli.* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1998).

Özer, Ahmet. *Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni.* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1990).

Özoğlu, Hakan. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği.* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).

Öztuna, Yılmaz. (1978). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türkiye Tarihi.* (14 Cilt). (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1978).

Pamuk, Şevket. (1989). Sunuş. *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841–1918). Tarihi İstatistikleri Dizisi Cilt 7* içinde, ss. XV-XVIII. (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Yayın Nu.: 2878, 1989).

Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi.* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).

Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadı Tarihi: 1500-1914.* (6. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2010).

Perry, Elizabeth J. *Challenging the Mandate of Heaven: Social Protest and State Power in China.* (Armonk, NY, USA: M.E. Sharpe Inc., 2002).

Petrovich, Michael Boro. *A History of Modern Serbia, 1804-1918.* (New York, Ny, USA: Harcourt Brace Javanovich, 1976).

Platon. *Yasalar.* (Çev.: Candan Şentuna ve Saffet Babür). (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1998).

Platon. *Devlet.* (Çev.: Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman). (İstanbul: Bordo Siyah KlasikYayınlar, 2006).

Pomeroy, William J. *Marksizm ve Gerilla Savaşı.*(Çev.: A. R. Sarıali). (İstanbul: Belge Yayınları, 1992).

Pontus Meselesi. (Haz.: Yılmaz Kurt). (Ankara: T.B.M.M. Yayını, 1995).

Poole, Ross. *Nation and Identity.* (London, UK: Routledge, 1999).

Prometheus. In *Encyclopædia Britannica* (Vol. 18, p. 576B). (London, UK: Encyclopædia Britannica Ltd., 1962).

Quartim, Joan. *Regis Debray ve Brezilya Devrimci Hareketi.* (Çev.: Tahsin Gemici). (Ankara: A Yayınları, 1968).

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914).Cilt II.* (2. Basım). (İstanbul: Eren Yayınları, 2004).

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922).* 7. Baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).

Quinlivan, James T. Force Requirements in Stability Operations. *Parameters.* (25), ss. 59-69, Winter 1995.

Rath, John. The Carbonari: Their Origins, Initiation Rites, and

Aims. *The American Historical Review.* (69/2), ss. 353-370, January ,1964.

Record, Jeffrey. *Beating Goliath: Why Insurgencies Win.* (Washington D.C., USA: Potomac Books, 2007).

Reed, Brian. A Social Network Approach to Understanding An Insurgency. *Parameters.* (37),ss. 19-30, Summer 2007.

Rees, E. A. *Political Thought from Machiavelli to Stalin: Revolutionary Machiavellism.* (New York, NY, USA: Palgrave Macmillan, 2004).

Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Anlaşması.* (Çev. Vedet Günyol). (Ankara: M.E.B.Yayınları, 1997).

Sakin, Orhan ve Demirbaş, Uğurhan. *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı.* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 29, 1996).

Sander, Oral. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e.* (4. Baskı). (Ankara: İmge Kitabevi, 1995).

Sarınay, Yusuf. Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* (31/XI), Mart 1995. 12 Şubat 2012 tarihinde http://www.atam.gov.tr/ index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=808 adresinden alındı.

Sarınay, Yusuf. Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* (40/XIV), Mart 1998. 12 Şubat 2012 tarihinde http://www. atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=464 adresinden alındı.

Sasuni, Garo. *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri.* (İstanbul: Peri Yayınları, 1992).

Savranlı, Ali Haydar. *Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2009.

Saygın, Selami. *Yeni Şark Meselesi.* (İstanbul: Ülke Kitapları, 2003).

Schevill, Ferdinand. *A History of the Balkans: From the Earliest Times to the Present Day.* (New York, NY, USA: Dorset Press, 1991).

Selim, Yavuz. *Taşnak Hoybun: Türkiye Cumhuriyetine Karşı Ermeni Kürt İttifakının İçyüzü.* (İstanbul: İleri Yayıncılık, 2005).

Sertoğlu, Mithat. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi.* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1992).

Sever, Tahsin. 1925 Hareketi ve Azadi Örgütü. (İstanbul: Doz Yayınları, 2010).

*Sevgen, Nazmi. Doğu'*da Kürt Sorunu. (Ankara: Kalan Yayınları, 2003).

*Soysal, Mümtaz. 100 Soruda An*ayasanın Anlamı. (7. Baskı). (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987).

Sönmez, Banu İşlet. *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti.* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).

Stalin, Joseph. *Eserler.* (Cilt: 14 Şubat 1934-Nisan 1945). (Çev.: Saliha N. Kaya). (İstanbul: İnter Yayınları, 1993).

Stavrianos, Leften Stavros. *Balkans, 1818-1914.* (New York, NY, USA: Holt, Rinehart and Wilson, 1963).

Stivers, William. *Supremacy of Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930.* (London/Ithaca, UK: Cornell University Press, 1982).

S*umner, Benedict Humphrey. Büyük Pe*tro ve Osmanlı İmparatorluğu. (Çev.: Eşref Bengi Özbilen). (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993).

Sun, Selim. *1897 Osmanlı-Yunan Harbi.* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1965).

Şafak, Ahmet. Bağy. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 4, ss. 451-452. (İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).

Şahin, İlhan. Tîmâr sistemi hakkında bir risâle. *Tarih Dergisi.* İ.

Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, 32, ss. 905-1047, 1979.

Şenışık, Pınar. *Ethnic Uprisings in The Ottoman Balkans (1804-1912).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

Şenışık, Pınar. Etniki Eterya Cemiyeti (1894). *Tarih ve Toplum Dergisi.* (40/238/Özel Sayı: Osmanlı'da Cemiyetler-1), ss. 52-55, Ekim 2003.

Şentürk, M. Hüdai. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875).*Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şeref Han. *Şerefname: Kürt Tarihi.* (2. Baskı). (İstanbul: Ant Yayınları 1975).

Şimşir, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri-II.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989).

Şulul, Cevher. *İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi.* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009).

T*arım, Mehmet Fatih. Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye* Karşı Faaliyetleri. Yayınlanmış Yuksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2011.

Taş, N. Fahri. Vilâyet-i Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müf*fettiş Nicolas Hoff. Atatürk Araş*tırma Merkezi *Dergisi.(42), 1998.*

*Taşkın, Ahm*et. Baskıya Karşı Direnme Hakkı. Türkiye *Barolar Birliği Dergisi. (52), ss.* 37-65, 2004.

Tanör, Bülent. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. (9. Baskı). (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002).

TBMM Gizli Celse Zabıtları. Cilt IV. (2. Baskı). (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985).

Teitelbaum, Joshua. 'Taking Back' the Caliphate: Sharif Husayn ibn Ali, Mustafa Kemal and the Ottoman Caliphate. *Die Welt des Islams.* (3/40), Leiden: Konninklijke Brill BV, ss. 413-32, 2000.

Teitelbaum, Joshua. *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia.* (London, UK: C. Hurst & Co. Publishers, 2001).

Tekindağ, M. C. Şehabeddin. Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi. *Tarih Dergisi.* (XVII/22) , ss. 49-78, Mart 1967.

Thilly, Frank. *Felsefenin Öyküsü I: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi.* (Çev.: İbrahim Şener). (İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2007).

Thompson, Sir Robert Grainger Ker. *Defeating Communist Insurgency.* (New York: Frederick A. Praeger, 1966).

Thompson, W. D. J. Cargill. Martin Luther ve "İki Kırallık". (Edt.) W.D.J. Cargill Thompson, *Siyasi Düşüncenin Doğası* içinde, ss. 47-68. (İstanbul: Yayınevi, 2006).

Thukydides. *Peloponnessos Savaşları.* (Çev.: Furkan Akdemir). (İstanbul: Belge Yayınları, 2010).

Tibi,Bessam. *Arap Milliyetçiliği.* (Çev.: Taşkın Temiz). (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998).

Todorova, Maria N. *Bones of Contention: The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero.* (Budapest, Hungary: Central Europe University Press, 2009).

Toker, Hülya. Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanı. *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I* içinde. (ss. 193-201). (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996).

Töker, Metin. *Şeyh Said ve İsyanı.* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1994).

Tu, Weiming. *Way, Learning, and Politics.* (Albany: Suny, 1993).

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler I: İkinci Meşrutiyet Dönemi.* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984).

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler II: Mütareke Dönemi.* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986).

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler III: İttihat ve Terakki.* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989).

Türkçe Sözlük. (10.Baskı). (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009).

Türkdoğan, Orhan. *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi.* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004).

Türkmen, Zekeriya. Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.* (12), ss. 219-244, 2001.

Uçantürk Fahri. *1930 Yılı Ağrı Harekâtına Karaköse'den Bir Bakış,* (Eskişehir: Hava Okulu Matbaası, 1948).

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1999).* (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Beşinci Baskı). (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000).

Uhlig, Helmut. *Die Sumerer.* (Bergisch-Gladbach: Lübbe GmbH, 1992).

Uluğ, Naşit Hakkı. *Derebeyi ve Dersim.* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009).

Umut, Hatice. *Yeni Çağ'da Toplum Sözleşmesinin Felsefî Temelleri ve Namık Kemal'e Etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi.* (İstanbul: Belge Yayınları, 1976).

Uygun, Süleyman. *Sırp İsyanı ve Hurşit Ah*met Paşa. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. *(4/17), ss. 416-436, Bahar 2011.*

Uzer Tahsin. Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987).

Van Bruinessen, Martin. *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri.* (4. Baskı). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

Van Bruinessen, Martin. *Ağa, Şeyh, Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi.* (7. Baskı). (Çev.: Banu Yalkut). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).

Vassiliev, Alexei. *The History of Saudia Arabia.* (New York, NY, USA: New York University Press, 2000).

Von Clausewitz, Carl. *Savaş Üzerine.* (Çev.: H. Fahri Çeliker). (İstanbul: Özne Yayınları, 1999).

Wachtel, Andrew Baruch. *Dünya Tarihinde Balkanlar.* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2009).

Waddington, George Dean. *A Visit to Greece, in 1823 and 1824.* (Second Edition. First published in 1825). (London, UK: British Library, Historical Print Editions, 2011).

Waldrop, M. Mitchell. *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos.* (New York, NY, USA: Simon & Schuster Paperbacks, 1992).

Wetherell, Charles. Historical Social Network Analysis. *International Review of Social History.* (43/Supplement), ss. 125-144, 1998.

White, Jeffrey. *An Adaptive Insurgency: Confronting Adversary Networks in Iraq.* Policy Focus (58). (Washington D.C., USA: The Washington Institute for Near East Policy, 2006).

Wilson, Thomas Woodrow. Fourteen Points, 08 Ocak 1918. 07.03.2012 tarihinde http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=62 adresinden alındı.

Wittek, Paul. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Aşiretlerinin Rolü. *Tarih Dergisi.* ss. 257-268, 1963.

Wolf Jr., Charles. *Insurgency and Counterinsurgency: New Myths and Old Realities.* (Santa Monica, CA, USA: RAND Corporation, 1965).

Wright, Thomas C. *Latin America in the Era of the Cuban Revolution.* (New York, NY, USA: Praeger Publication, 1991).

Yalçın-Heckmann, Lale. *Kürtlerde Aşiret ve* Akrabalık İlişkileri. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

Yarmolinsky, Avrahm. *Road to Revolution: A Century of Russian Radicalism*, 1956. 26 Şubat 2012 tarihinde http://www.ditext.com/yarmolinsky/ yarframe.html adresinden alındı.

Yaşar, Ahmet. *İslâm Ceza Hukukunda İdamı Gerektiren Suçlar.* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995).

Yazgan, Şükrü. Karmaşık Sosyal Sistemlerde "Düzen" Kalıplarının Fraktal Yapısı. *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi.*(2), ss. 209-221, 2006.

Yerasimos, Stefanos. Pontus Meselesi (1912-1923). *Toplum ve Bilim Dergisi.*(43/44), ss. 33-76, Güz 1988-Kış 1989.

Yıldırım, Hüsamettin. *Ermeni İddiaları ve Gerçekler.* (Ankara: Sistem Yayınları, 2000).

Yıldız, İsmail. *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Bulgaristan'daki Bağımsızlık Faaliyetleri (1878-1908).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Yılmaz, Veli. *Siyasi Tarih.* (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998).

Yılmaz, Binhan Elif. Osmanlı İmparatorluğunu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borçlanma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi.* (4), ss. 186-198, 2002.

Yılmazçelik, İbrahim. *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı.* (Ankara: Kripto Yayınevi, 2011).

Zeine, Zeine N. *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu.*(Çev.: Emrah Akbaş). (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003).

Zeki, Mehmet. *Lawrence İngiliz Arap İlişkilerinde Lawrencenin Gizli Yüzü.* (İstanbul: IQ Yayınları, 2001).

Zelyut, Rıza. Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği. (9. Baskı). (Ankara: Kripto Yayınevi, 2010).

Zens, Robert. Pazvantoğlu Osman Paşa ve Belgrad Paşalığı *(1791-1807). Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Aya*klanma içinde, (Çev.: Deniz Berktay), ss. 141-164. (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010).

Zürcher, *Eric Jan. Modernleşen Türkiye*'nin Tarihi. 25. Baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

EK-A
AYAKLANMA VE KÜÇÜK AYAKLANMA ÖLÇÜTLERİ TABLOSU

EK - A Ayaklanma ve Küçük Ayaklanma Ölçütleri Tablosu

Gn. S. Nu.	İç S. Nu.	AYAKLANMA	TARİHİ	DURUM	YAYIN FREKANSI (AKADEMİK YAYIN x 3)																				SÜRE	GEREKÇE	COĞR.	ÖRGÜT	K/K TEPKİSİ
					1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	> 21					
1	1	Vahhabi Ayaklanması	1803-1818	AYAKLANMA																										
2	2	Sırp Ayaklanması	1804-1830																											
3	3	Yunan Ayaklanması	1821-1830																											
4	4	Bedirhan Bey Ayaklanması	1843-1847																											
5	5	Girit Ayaklanmaları[1047]	1866-1897																											
6	6	Hersek Ayaklanması[1048]	1875-1878																											
7	7	Bulgar Ayaklanmaları	1867-1876																											
8	8	Seyyid Übeydullah Nehrî Ayaklanması	1879-1882																											
9	9	Birinci Vilayât-ı Sitte ve Civarı Ermeni Aykı.[1049]	1894-1905																											
39	10	Makedonya Ayaklanmaları[1050]	1902-1912																											
40	11	Asir Seyyid Muhammed El-İdrisî Ayaklanması	1908-1918																											
41	12	Arnavut Ayaklanmaları[1051]	1909-1912																											
44	13	Bitlis Ayaklanması	1912-1914																											
45	14	İkinci Vilayât-ı Sitte ve İlişkili Ermeni Aykı.[1052]	1914-1915																											
68	15	Şerif Hüseyin Ayaklanması	1916-1918																											
69	16	Pontus Ayaklanması	1916-1923																											
70	17	Koçgiri Ayaklanması	1919-1921																											
71	18	Nasturi Ayaklanması	1924																											
72	19	Şeyh Said Ayaklanması[1053]	1923-1926																											
73	20	Ağrı Ayaklanmaları[1054]	1926-1932																											
76	21	Dersim Ayaklanması[1055]	1937-1938																											
77	1	Üçüncü Zeytun Ermeni Ayaklanması[1056]	1808	KÜÇÜK AYAKLANMA																										
78	2	Zaza Aşiretleri Ayaklanması	1818-1820																											
79	3	Dördüncü Zeytun Ermeni Ayaklanması	1819																											
80	4	Birinci Girit Ayaklanması	1821																											
81	5	Sakız Adası Ayaklanması	1822																											
82	6	İslimiye (Sliven) Birinci Bulgar Ayaklanması	1829																											
83	7	Beşinci Zeytun Ermeni Ayaklanması	1829																											
84	8	Vanlı İshak Paşa Ayaklanması	1830																											
85	9	Yezidî Ayaklanması	1830-1833																											
86	10	Altıncı Zeytun Ermeni Ayaklanması	1832																											
87	11	Veleko ve Mamarçef İkinci Bulgar Ayaklanması	1835																											
88	12	Yedinci Zeytun Ermeni Ayaklanması	1835																											
89	13	Sekizinci Zeytun Ermeni Ayaklanması	1836																											
90	14	Garzan Ayaklanması	1839																											

91	15	Dokuzuncu Zeytun Ermeni Ayaklanması	1840	KÜÇÜK AYAKLANMA
92	16	Maruni Ayaklanması	1841	
93	17	Üçüncü Bulgar Ayaklanması	1841	
94	18	Onuncu Zeytun Ermeni Ayaklanması	1842	
95	19	Van Timur (Demir) Paşa Ayaklanması	1845	
96	20	Eflak Boğdan Ayaklanması	1848	
97	21	Vidin Dördüncü Bulgar Ayaklanması	1849-1850	
98	22	Dersim Yöresi Asayişsizlikleri	1851-1877	
99	23	Birinci Karadağ Ayaklanması	1852	
100	24	Onbirinci Zeytun Ermeni Ayaklanması	1852	
101	25	Kasım Han Ayaklanması	1854	
102	26	Epir ve Taselya Ayaklanması	1854	
103	27	Yezdanşir Bey Ayaklanması	1854	
104	28	Şerif Abdülmuttalib Ayaklanması	1856	
105	29	Rackotan ve Yezidi Ayaklanması	1856	
106	30	İkinci Karadağ Ayaklanması	1858-1862	
107	31	Birinci Girit Ayaklanması	1858	
108	32	Cidde Olayları	1858	
109	33	Suriye ve Lübnan Ayaklanmaları	1860	
110	34	Birinci Hersek Ayaklanması	1861	
111	35	Onikinci Zeytun Ermeni Ayaklanması	1862	
112	36	Hacı Dimitri (Beşinci Bulgar) Ayaklanması	1867	
113	37	Birinci Yemen Ayaklanması	1871-1873	
114	38	Zagora (Altıncı Bulgar) Ayaklanması	1875	
115	39	Bedirhan Osman Paşa Ayaklanması	1877-1878	
116	40	Muş-Bitlis-Van Ayaklanmaları	1878-1879	
117	41	Onüçüncü Zeytun Ermeni Ayaklanmaları	1878	
118	42	Musa Bey Vakası	1889	
119	43	Emin Ali Bedirhan Ayaklanması	1889	
120	44	Birinci Erzurum Ermeni Ayaklanması	1890	
121	45	Kumkapı Nümayişi	1890	
122	46	Üçüncü Erzurum Ermeni Ayaklanması	1904	
123	47	İkinci Yemen (İmam Yahya) Ayaklanması	1904-1905	
124	48	Dersim-Bitlis-Doğu Beyazıt Ayaklanmaları	1905	
127	49	Erzurum Ayaklanması	1906	
128	50	Viranşehir (Milanlı İbrahim Paşa) Ayaklanması	1908	
129	51	Siirt (Bişare Çeto) Ayaklanması	1905-1908	
130	52	Şeyh Said Berzenci Ayaklanması	1908-1913	
131	53	Adana Ermeni Ayaklanması	1909	

132	54	Dersim Ayaklanması	1909
133	55	Ağrı (Haydaranlı Kör Hüseyin Paşa) Ayaklanması	1909
134	56	Havran ve Kerek Arap Ayaklanmaları	1910
135	57	Onaltıncı Zeytun Ermeni Ayaklanması	1910
136	58	Bedirhani Halil ve Ali Remo Ayaklanması	1912
137	59	Şeyh Abdülselam Barzani Ayaklanması	1914
138	60	Ali Batı Ayaklanması	1919
139	61	Birinci Bozkır Ayaklanması	1919
140	62	İkinci Bozkır Ayaklanması	1919
141	63	Kızıl Kuyu Olayı (Apa / Dinek)	1919
142	64	Şeyh Eşref Ayaklanması	1919
143	65	Birinci Ahmet Anzavur Ayaklanması	1919
144	66	Haçın (Salmbeyli) Ermeni Ayaklanması	1920
145	67	Birinci Yozgat Ayaklanması	1920
146	68	İkinci Yozgat Ayaklanması	1920
147	69	Birinci Düzce Ayaklanması	1920
148	70	İkinci Ahmet Anzavur Ayaklanması	1920
149	71	Kuvayı İnzibatiye Ayaklanması	1920
150	72	İkinci Düzce Ayaklanması	1920
151	73	Zile Ayaklanması	1920
152	74	Aynacıoğulları Ayaklanması	1920
153	75	Milli Aşireti Ayaklanması	1920
154	76	Cemil Çeto Olayı	1920
155	77	İnegöl Olayı	1920
156	78	Çopur Musa Olayı	1920
157	79	Kula Olayı	1920
158	80	Konya Ayaklanması	1920
159	81	Nehri (Seyyid Abdullah ve Seyyid Taha) Ayaklanması	1925
160	82	Raçkotan ve Raman Tedib Harekatı	1925
161	83	Sason Ayaklanmaları[1057]	1925-1937
166	88	Hakkari (Beytüşşebab) Ayaklanması	1926
167	89	Koçuşağı Ayaklanması	1926
168	90	Hazro Ayaklanması	1926
169	91	Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları Ayaklanması	1926
170	92	Güyan Ayaklanması	1926
171	93	Mutki Ayaklanması	1927
172	94	Bicar Aşireti Ayaklanması	1927
173	95	Tendürek Ayaklanması	1929
174	96	Mardin (Savur) Tenkil Harekatı	1920

175	97	Zeylan Ayaklanması	1930		
176	98	Oramar Ayaklanması	1930		
177	99	Pülümür Ayaklanması	1930		
178	100	Zilanlı Resul Ayaklanması	1929		
179	101	Tutaklı Ali Can Ayaklanması	1930		
180	102	Şeyh Ahmed Barzani Ayaklanması	1931		
181	103	Buban Aşireti Ayaklanması	1934		
182	104	Abdurrahman Ayaklanması	1935		
183	105	Abdulkuddüs Ayaklanması	1935		
184	1	Muş Gürcü Osman Paşa Ayaklanması	1802	SINIRLILIK DIŞI	DEĞERLENDİRMEYE ALINMAMIŞTIR.
185	2	Babanzade Abdurrahman Paşa Ayaklanması	1806-1808		
186	3	Kabakçı Mustafa Ayaklanması	1807		
187	4	Yeniçeri Ayaklanması	1808		
188	5	Babanzade Ahmet Paşa Ayaklanması	1812		
189	6	Tuzcuoğlu Memiş Ağa Ayaklanması	1815-1817		
190	7	Van Muhafızı Derviş Mehmed Paşa Ayaklanması	1818		
191	8	Yanya Tepedelenli Ali Paşa Ayaklanması	1820-1822		
192	9	Kavalalı Mehmet Ali Paşa Ayaklanması	1832		
193	10	Kör Mehmet Paşa (Revandüz) Ayaklanması	1830-1833		
194	11	Mir Muhammed Ayaklanması	1833-1837		
195	12	Birinci Han Mahmud Ayaklanması	1839		
196	13	İkinci Han Mahmud Ayaklanması	1842-1847		
197	14	Hakkari (Nurullah Bey) Ayaklanması	1848		
198	15	Sırbistan-Karadağ Ayaklanması	1876		
199	16	Jön Türk Devrimi	1908		
200	17	Otuzbir Mart Vakası	1909		
201	18	Bab-ı Ali Baskını	1913		
202	19	Ali Galip Olayı	1919		
203	20	Demirci Mehmet Efe Ayaklanması	1920		
204	21	Çerkez Ethem Ayaklanması	1921		
205	22	Menemen Olayı	1930		

EK-B
İSLAM TARİHİ BOYUNCA AYAKLANMALARA KARIŞAN MEZHEPLER, HAL' VE BAĞY VAKALARI

EK - B İslam Tarihi Boyunca Ayaklanmalara Karışan Mezhepler, Hal' Ve Bağy Vakaları[1058]

MEZHEP		DÖNEMİ	AYAKLANMA İLE İLİŞKİSİ
HARİCİLER	**Ön-Hariciler**	Hz. Osman	656 / Hz. Osman'ın Hariciler'in öncülleri tarafından katledilmesi.
	Hariciler	Hz. Ali	658 / Nehrevan'da Hz. Ali'nin hilafetine karşı ayaklanma.
	İbadiyye ve Ezrakiyye	Emevi	661-681 / Muaviye'ye karşı 16 kez yapılan ayaklanma.
	Sufriyye	Emevi Emevi Abbasi	695 / Salih b. Müserrih liderliğinde ayaklanma. 744-745 / Dahhak b. Kays liderliğinde ayaklanma. 877 / Musul'da Harun b. Abdillah el-Becelî liderliğinde ayaklanma.
	Benü Rabia	Abbasi	750 / Harran'da Bureyke el-Hâricî liderliğinde ayaklanma. 754 / El Cezire'de Mülebbed b. Harmele liderliğinde ayaklanma.
	Benü Hemdan	Abbasi	765 / Musul'da Hassan b. Mücalid liderliğinde ayaklanma.
HARİCİLER	**Hariciler**	Abbasi	777 / Bacerma'da Abdüsselam b. Hasim el-Yeskûrî liderliğinde ayaklanma.
	Benü Şeyban	Abbasi Abbasi Abbasi Abbasi Abbasi	787 / Bacerma'da Şahşah eş-Şeybânî liderliğinde ayaklanma. 792 / Nusaybin'de Fadl el-Hâricî liderliğinde ayaklanma. 794 / El Cezire'de Velîd b.Tarîf liderliğinde ayaklanma. 796 / Sevad'da Hurâşe eş-Şeybânî liderliğinde ayaklanma. 845 / Diyar-ı Rabia'da Muhammed b. Amr eş-Şeybânî liderliğinde ayaklanma.
	Becile Kabilesi	Abbasi	866 / Musul'da Müsavir b. Abdulhamid el-Becelî liderliğinde ayaklanma.
	Nukkariye (İbadiyye'nin en güçlü kollarından)	Fatımi	943-947 / Berberiler, Nukkari Ebu Yezid liderliğinde ayaklanma.
Şİİ MEZHEPLERİ	**Keysaniyye**	Emevi	689 / El-Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakafî liderliğinde ayaklanma.
	Üç Gulat-ı Şia (Beyaniyye, Harbiyye, Mugiyriyye)	Emevi Emevi Abbasi Abbasi	701 / Haccac-ı Zalim'e karşı ayaklanma. 737 / Kufe'de bir dizi ayaklanma. 750-751 / Şerik bin Şeyh el Mehri liderliğinde ayaklanma. 762-763 / Nefs el Zekiyye liderliğinde ayaklanma.
	Zeydiyye	Emevi	740 / Zeyd bin Ali liderliğinde ayaklanma.
	Cenahiyye	Emevi	744 / İbn el Muaviye liderliğinde ayaklanma.
	Hattabiyye	Abbasi	754 / Kufe'de isyan için toplandıklarında öldürüldüler. Daftary (2005, s. 136) bunları Ön-İsmaililik olarak adlandırır.
	Şumaytiyye	Abbasi	813 / Dibac liderliğinde ayaklanma.
	Hasaniler	Abbasi	786 / Hicaz'da Sahib Fakh liderliğinde ayaklanma.

ŞİİLİK MEZHEPLERİ (Devamı)	**Karmatiler**[1059]	Abbasi Abbasi Abbasi Abbasi Yemen Samani Abbasi Fatımi	869-883 / Güney Irak'ta Zenc ayaklanmasına karışmışlardır. 899-903 / Bahreyn'de Ebu Said liderliğinde ayaklanma. 900-902 / Irak'ta Üç tane Karmati ayaklanması. 902-907 / Irak ve Suriye'de Zikriveyh ayaklanması. 917 / Yemen'de Esed b. Abi Yafur Fafa'ya karşı ayaklandı. 918 / Herat'ta Hüseyin el Mervazi liderliğinde ayaklanma. 925-928 / G.Irak ve Sevad'da Bakliyye ayaklanmaları. 930 / Mekke'de Ebu Tahir liderliğinde Kabe'ye zarar verdiler[1060].
	Mustaliye (Batı İsmailileri)	Yemen Eyyubi Eyyubi Eyyubi	1166-1168 / Yemen'de Hafızi – Tayyibi iç savaşı yaşandı. 1174 / Hafızi kolu mensupları Selahaddin'e karşı ayaklanma. 1175-1189 / Yemen-San'a'da Eyyubi işgaline karşı Hafızi Hemdaniler'in direnişi oldu. 1176-1177 / Kift'de Fatımi yanlısı ayaklanma.
	Nizariye (Doğu İsmailileri)	Selçuklu Selçuklu Fatımi Selçuklu Selçuklu Selçuklu Selçuklu Fatımi Fatımi Eyyubi Babür Kaçar Kaçar	1090-1105 / Rudbar-Alamut ve Kuhistan'da Hasan Sabbah liderliğinde Selçuklu Devleti'ne karşı ayaklanma. 1092 / Nizamülmülk Hasan Sabbah fedailerince suikaste uğradı. 1095 / Ebu Mansur Nizar liderliğinde ayaklanma. 1095 / Rey Valisi Ebu Müslim Nizari fedailerinde suikaste uğradı. 1101 Kirman'da Selçuklu Hükümdarı İranşah b. Turanşah'a karşı ayaklanma. 1111 / Halep'te Nizariler'e karşı halk ayaklanması. 1113 / Musul'da Selçuklu hükümdarı Mevdud suikaste uğradı. 1121 / Mısır Veziri El Efdal Nizari fedailerince suikaste uğradı. 1130 / Fatımi halifesi El Amir Nizari fedailerince suikaste uğradı. 1175-1176 / Selahaddin Eyyubi'ye karşı üç başarısız suikast girişimi oldu. 1688-1689 / Babür hükümdarı Evrengzib'e karşı Hint Nizarileri'nin İmam Şahlı kolunun ayaklanması. 1838 / Kirman'da I. Ağa Han Mahallati ayaklanması. 1840 / Şehri Babek'te I. Ağa Han'ın ikinci kez ayaklanması.
DİĞER MEZHEPLER / AŞİRETLER	**Abbasiler**	Emevi	747/ Horasanlı Ebu Müslim liderliğinde ayaklanma.
	Berberiler	Fatımi Fatımi Fatımi Fatımi Fatımi Fatımi Fatımi	910 / Batı Mağrip'te Zenate ayaklanması. 911 / Mağrip'te El Mehdi'ye karşı Kutame ayaklanması. 912 / Sicilya'da Fatımiler'e karşı Berberi ayaklanması. 916 / Sicilya'da İbn Kurhub'a karşı Berberi ayaklanması. 958 / Yela b.Muhammed liderliğinde Zenate ayaklanması. 971 / Cafer b. Ali liderliğinde Zenate ayaklanması. 1005 / Barka'da Ebu Rakva liderliğinde Zenate ayaklanması.
	Cerrahiler	Fatımi Fatımi Fatımi	1011-1012 / Filistin'de Muferric liderliğinde ayaklanma. 1024-1025 / Filistin ve Suriye'de Cerrahi-Kelbi-Kilabi ittifakından oluşan büyük ayaklanma. 1041 / Filistin'de Cerrahi Hasan liderliğinde ayaklanma.
	Sünni Türkler	Fatımi Fatımi	1062-1074 / Nasr El Devle liderliğinde ayaklanma. 1071 / Filistin'de Uvakoğlu Atsız liderliğinde ayaklanma.
	Vahhabiler	Osmanlı	1747-1813 / Hicaz'da Muhammed b. Abdülvehab liderliğinde ayaklanma.

İslam Tarihi Boyunca Hal' ve Bağy Vakaları[1061]

HANEDAN	HALİFE / PADİŞAH	GEREKÇESİ
DÖRT HALİFE	Hz. Ali bin Ebu Talib	Hariciler, Nehrevan Savaşı'nda, Hz. Alinin fasık olduğu iddiasıyla bağy ettiler.
ABBASÎ HANEDANI	Halife Emin	Asıl varisleri değil,oğlunu veliaht yaptığı için öldürüldü.
	Mütevekkil-Alellah	Asıl varisleri değil,oğlunu veliaht yaptığı için öldürüldü.
	Mühtedi-Billah	Türk kumandan Musa bin Boğa tarafından öldürüldü.
	Muktedir-Billah	Üç kez giriştiği hilafet mücadelesi nedeniyle öldürüldü.
	Müstain Billah	Halefi Mu'tez-Billah yandaşlarınca hal' edildi.
	Kahir-Billah'ın	İbn Mukle'nin halkı tahrik etmesi sonucunda hal' edildi.
	Müttaki-Lillah	Türk kumandanı Tüzün tarafından hal' edildi.
	Müstekfi-Billah	Büveyhiler'den Muizzüddevle tarafından hal' edildi.
	Muti'-Lillah	Emir Sebük Tegin tarafından hal' edildi.
	Tai'-Lillah	Büveyhiler'den Bahaüddevle'nin isteğiyle kendini hal' etti.
	Raşid-Billah	Irak Selçuklu Sultanı Mesud tarafından hal' edildi.
SELÇUKLU	Sultan Süleyman	Alparslan tarafından hal' edildi.
ANADOLU SELÇUKLU	I. Gıyaseddin Keyhüsrev	II. Süleyman Şah tarafından hal' edildi.
	III. Kılıçarslan	I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından hal' edildi.
OSMANLI	II. Murad	II. Mehmed lehine önce tahttan çekildi, sonra tekrar çıktı.
	I. Selim	Şehzade Ahmed, I. Selim lehine tahttan feragat etti.
	II. Osman	Yeniçeri ayaklanması neticesinde öldürüldü.
	I. Mustafa	Akıl sağlığı bozuk olduğu gerekçesiyle hal' edildi.
	İbrahim	Sofu Mehmed Paşa isyanı neticesinde öldürüldü.
	IV. Mehmed	Makamına olmadığı gerekçesiyle hal' edildi.
	II. Mustafa	Yeniçeri ayaklanması neticesinde hal' edildi.
	III. Ahmed	Patrona Halil isyanı neticesinde hal' edildi.
	III. Selim	Kabakçı Mustafa isyanı neticesinde hal' edildi.
	IV. Mustafa	Alemdar Mustafa Paşa tarafından hal' edildi.
	Abdülaziz	30 Mayıs 1876 darbesiyle hal' edildi.
	V. Murad	Akıl sağlığı bozuk olduğu gerekçesiyle hal' edildi.
	II. Abdülhamid	31 Mart Olayı sonrasında hal' edildi.

EK-C
1934 - 2012 YILLARI ARASINDA MEYDANA GELEN AYAKLANMALAR

EK-C 1934-2012 Yılları Arasında Meydana Gelen Ayaklanmalar[1062]

S. Nu.	Ayaklanma	Coğrafi Bölge	İdeoloji
1	Çin Komünistleri, 1934–1950	Uzak Doğu	Komünist
2	Yunanistan, 1945–1949	Avrupa	Komünist
3	Endonezya, 1945–1946	Uzak Doğu	Komünist
4	Estonya (Orman Kardeşliği), 1946–1948	Avrupa	Anti-Komünist
5	Litvanya (Orman Kardeşliği), 1946–1950	Avrupa	Anti-Komünist
6	Letonya (Orman Kardeşliği), 1946–1947	Avrupa	Anti-Komünist
7	Ukrayna, 1946–1950	Avrupa	Anti-Komünist
8	Filipinler (Hukbalahap), 1946–1955	Uzak Doğu	Komünist
9	Çin Hindi, 1946–1954	Uzak Doğu	Komünist
10	Paraguay, 1947–1947	Latin Amerika	Komünist
11	Madagaskar, 1947–1948	Afrika	
12	Kosta Rika, 1948–1948	Latin Amerika	Komünist
13	Yemen, 1948–1948	Orta Doğu	
14	Burma, 1948–2006	Uzak Doğu	Komünist
15	Malay Ayaklanması, 1948–1960	Uzak Doğu	Komünist
16	Colombia (La Violencia), 1948–1962	Latin Amerika	Komünist
17	Güney Kore, 1949–1950	Uzak Doğu	Komünist
18	Malakka Adaları, 1950–1950	Uzak Doğu	Komünist
19	Bolivya, 1952–1952	Latin Amerika	Komünist
20	Tunus, 1952–1954	Afrika	
21	Kenya, 1952–1956	Afrika	
22	Fas, 1953–1956	Afrika	
23	Küba, 1953–1959	Latin Amerika	Komünist
24	Cezayir Bağımsızlık Savaşı, 1954–1962	Afrika	
25	Arjantin, 1955–1955	Latin Amerika	Komünist
26	Kamerun, 1955–1960	Afrika	
27	Ruanda, 1956–1961	Afrika	
28	Lübnan, 1958–1959	Orta Doğu	
29	Endonezya Darül İslam Hareketi, 1958–1960	Uzak Doğu	Aşırı Dinci
30	Irak Şammar Aşireti, 1959–1959	Orta Doğu	
31	Tibet, 1959–1974	Uzak Doğu	Komünist
32	Kongo/Katanga, 1960–1965	Afrika	
33	Guatemala, 1960–1996	Latin Amerika	Komünist
34	Güney Afrika, 1960–1994	Afrika	
35	Namibya, 1960–1989	Afrika	
36	Eritre, 1960–1993	Afrika	
37	Laos, 1960–1975	Uzak Doğu	Komünist
38	Güney Vietnam, 1960–1975	Uzak Doğu	Komünist
39	Irak Kürt Ayaklanması, 1961–1974	Orta Doğu	
40	Ruanda, 1962–1965	Afrika	
41	Cezayir Kabile, 1962–1963	Afrika	
42	Mozambik, 1962–1974	Afrika	
43	Gine-Bissau, 1962–1974	Uzak Doğu	Komünist
44	Angola Bağımsızlık Savaşı, 1962–1974	Afrika	
45	Yemen, 1962–1970	Orta Doğu	
46	Sudan Anya Nya, 1963–1972	Afrika	

47	Uruguay, 1963–1973	Latin Amerika	Komünist
48	Kolombiya (FARC), 1963–	Latin Amerika	Komünist
49	Çad, 1965–	Afrika	
50	Endonezya Batı Papua, 1965–	Uzak Doğu	Komünist
51	Brezilya, 1965–1972	Latin Amerika	Komünist
52	Zimbabve, 1965–1980	Afrika	
53	Dominik Cumhuriyeti, 1965–1966	Latin Amerika	Komünist
54	Biafra Ayrılıkçı Hareketi, 1967–1970	Afrika	
55	Arjantin, 1968–1979	Latin Amerika	Komünist
56	Kamboçya, 1968–1975	Uzak Doğu	Komünist
57	Kuzey İrlanda, 1969–1999	Avrupa	
58	Filipinler (NPA-Yeni Halk Ordusu), 1969–	Uzak Doğu	Komünist
59	Ürdün, 1970–1971	Orta Doğu	
60	Sri Lanka JVP, 1971–1971	Uzak Doğu	Komünist
61	Filipinler (MNLF), 1971–1996	Uzak Doğu	Komünist
62	Bangladeş, 1971–1972	Uzak Doğu	
63	Burundi, 1972–1972	Afrika	
64	Belucistan, 1973–1977	Orta Asya	
65	Kıbrıs, 1974–1974	Avrupa	
66	Angola (UNITA), 1975–2002	Afrika	
67	Fas, 1975–1991	Afrika	
68	Doğu Timor, 1975–2000	Uzak Doğu	Komünist
69	Lübnan İç Savaşı, 1975–1990	Orta Doğu	
70	Kuzeydoğu Hindistan, 1975–	Uzak Doğu	
71	Bangladeş, 1976–1997	Uzak Doğu	
72	Endonezya (Aceh), 1976–2005	Uzak Doğu	
73	Mozambik (RENAMO), 1976–1995	Afrika	
74	Sri Lanka, 1976–	Uzak Doğu	Komünist
75	Kongo FLNC, 1977–1978	Afrika	
76	Türkiye Anarşi ve Terör Olayları, 1977–1980	Orta Doğu	
77	Filipinler (MILF), 1977–2006	Uzak Doğu	
78	İran Humeyni, 1978–1979	Orta Doğu	
79	Nikaragua (Somoza), 1978–1979	Latin Amerika	Komünist
80	Afganistan (SSCB'ye karşı), 1978–1992	Orta Asya	Komünist
81	Kampuçya (Eski adı Kamboçya), 1978–1992	Uzak Doğu	Komünist
82	İran Kürt Ayaklanması, 1979–1993	Orta Doğu	
83	El Salvador, 1979–1992	Latin Amerika	Komünist
84	Somali, 1980–1991	Afrika	
85	Senegal, 1980–2002	Afrika	
86	Hindistan (Naalite), 1980–	Uzak Doğu	
87	Uganda NRA, 1981–1987	Latin Amerika	Komünist
88	Peru, 1981–1992	Latin Amerika	Komünist
89	Nikaragua (Contras), 1981–1990	Latin Amerika	Komünist
90	Hindistan Sih, 1982–1993	Uzak Doğu	
91	Zimbabve-Ndebele, 1983–1987	Afrika	
92	Sudan (SPLA), 1984–2004	Afrika	
93	Türkiye (PKK), 1984–1999		Komünist
94	Yemen, 1986–1987	Orta Doğu	
95	Uganda ADF 1986–2000	Afrika	

96	Sri Lanka JVP II, 1987–1989	Uzak Doğu	Komünist
97	Uganda (LRA), 1987–	Afrika	
98	Burundi, 1988–1988	Afrika	
99	Papua Yeni Gine, 1988–1998	Uzak Doğu	
100	Mali, 1989–1994	Afrika	
101	Liberya, 1989–1997	Afrika	
102	Cammu Keşmir, 1989–	Uzak Doğu	Ayrılıkçı
103	Ruanda, 1990–1994	Afrika	
104	Moldova, 1990–1992	Avrupa	
105	Haiti, 1991–1995	Latin Amerika	
106	Sincan Uygur Özerk Bölgesi, 1991–	Orta Asya	Anti-Komünist
107	Yugoslavya, 1991–1991	Avrupa	
108	Cibuti, 1991–1994	Afrika	
109	Sierra Leone, 1991–2002	Afrika	
110	Somali (Post-Barre), 1991–	Afrika	
111	Nijerya (Nijer Deltası), 1991–	Afrika	
112	Angola-Kabinda, 1992–	Afrika	
113	Cezayir (GIA), 1992–2004	Afrika	
114	Hırvatistan, 1992–1995	Avrupa	
115	Afganistan (SSCB Sonrası), 1992–1996	Orta Asya	Anti-Komünist
116	Tacikistan, 1992–1997	Orta Asya	Aşırı Dinci
117	Gürcistan/Abhazya, 1992–1994	Kafkasya	
118	Dağlık Karabağ, 1992–1994	Kafkasya	
119	Bosna Hersek, 1992–1995	Avrupa	
120	Pakistan (Sindi-Muhacir), 1993–1999	Uzak Doğu	Ayrılıkçı
121	Burundi, 1993–2003	Afrika	
122	Yemen, 1994–1994	Orta Doğu	
123	Çad, 1994–1998	Afrika	
124	Çeçenistan, 1994–1996	Kafkasya	
125	Afganistan (Taliban), 1996–2001	Orta Asya	Anti-Taliban
126	Zaire (Mobutu Karşıtı), 1996–1997	Afrika	
127	Kosova, 1996–1999	Avrupa	
128	Etiyopya ALF, 1997–	Afrika	
129	Nepal, 1997–2006	Uzak Doğu	Ayrılıkçı
130	Gine, 1998–1999	Uzak Doğu	Ayrılıkçı
131	Kongo (Brazzaville), 1998–1999	Afrika	
132	Kongo (Kabila Karşıtı), 1998–2003	Afrika	
133	Çeçenistan, 1999–	Kafkasya	
134	İsrail, 2000–	Orta Doğu	
135	Afganistan, 2001–	Orta Asya	Aşırı Dinci
136	Fildişi Sahili, 2002–	Afrika	
137	Darfur, 2003–	Afrika	
138	Irak, 2003–	Orta Doğu	
139	Güney Tayland, 2004–	Uzak Doğu	
NOT	Bu renkle işaretli olanlar, belirgin bir ideolojik arka plana ya da stratejiye sahip olmayan; çoğunlukla spontane gelişen kalkışmalar, hükümet darbeleri ve sivil karışıklıklardır. Bu ayaklanmaların büyük çoğunluğu iki yıldan daha kısa sürmüştür.		

EK- Ç
YAKIN TÜRKİYE TARİHİ
İKTİSADİ DÖNEMLERİ VE AYAKLANMALAR

EK-Ç Yakın Türkiye Tarihi İktisadi Dönemleri ve Ayaklanmalar

YIL	BALKANLAR	ANADOLU	ARABİSTAN
1800-1826	Pazvantoğlu	Muş Gürcü Osman Paşa	
	Sırbistan	Babanzade Abdurrahman	
	Kabakçı Mustafa	Babanzade Ahmet Paşa	
	Yeniçeri	Zaza Aşiretleri	
	Yunan (Mora)	Derviş Mehmed Paşa	
	Tepedelenli Ali Paşa		
	Sakız Adası		
1826-1860	Birinci Bulgar	Yezidi	Kavalalı Mehmet Ali Paşa
	İkinci Bulgar	Kör Mehmet Paşa	
	Birinci Karadağ	Mir Muhammed	
	Epir ve Taselya	Birinci Han Mahmud	
		Garzan	
		İkinci Han Mahmud	
		Bedirhan	
		Nurullah Bey (Hakkari)	
		Kasım Han	
		Yezdan-ı Şir	
		Dersim Yöresi Asayişs.	
1860-1908	İkinci Karadağ	Bedirhan Osman Paşa	
	Birinci Girit	Muş-Bitlis-Van	
	Hersek	Şeyh Ubeydullah Nehri	
	Üçüncü Bulgar	Emin Ali Bedirhan	
	İkinci Girit	Erzurum Ermeni	
	Makedonya	Birinci Sasun Ermeni	
		İkinci Zeytun Ermeni	
		Birinci Van Ermeni	
		İkinci Sasun Ermeni	
		Dersim-Bitlis-D. Beyazıt	
		Erzurum	
		Siirt - Bişare Çeto	
1908-1922	Otuzbir Mart Vakası	Adana Ermeni	Seyyid Muhammed El-İdrisi
	Arnavutluk	İbrahim Paşa	Şerif Hüseyin
		Dersim	
		Hemavendi	
		Ağrı - Kör Hüseyin Paşa	
		Şeyh Abdülselam Barzani	
		Bedirhani Halil ve Ali Remo	
		Molla Selim ve Ş. Şehabettin	
		Üçüncü Zeytun Ermeni	
		Erzurum Garin Ermeni	
		Sivas-Diyarbakır Ermeni	
		Yozgat-Trabzon Ermeni	
		Bitlis Ermeni	
		Dördüncü Zeytun Ermeni	
		Fındıkçık Ermeni	
		İkinci Van Ermeni	
		Musa Dağ Ermeni	

1908-1922		Şebinkarahisar Ermeni	
		Bursa Ermeni	
		Urfa Ermeni	
		Ali Batı	
		Ali Galip Olayı	
		Birinci Bozkır	
1908-1922		İkinci Bozkır	
		Kızıl Kuyu Olayı	
		Şeyh Eşref	
		Ahmet Anzavur	
		Birinci Düzce	
		İkinci Düzce	
		Kuvayı İnzibatiye Harekatı	
		3'ncü Ahmet Anzavur	
		Birinci Yozgat	
		İkinci Yozgat	
		Zile	
		Aynacıoğulları	
		Milli Aşireti	
		Cemil Çeto Olayı	
		İnegöl Olayı	
		Çopur Musa Olayı	
		Kula Olayı	
		Konya	
		Demirci Mehmet Efe	
		Çerkez Etem	
		Koçkiri	
1923-1929		Pontus	
		Nasturi	
		Beytüşşebab	
		Şeyh Sait	
		Raçkotan ve Raman	
		Nehri	
		Seyit Taha ve Seyit Abdullah	
		Birinci Sasun Kürt	
		Birinci Ağrı	
		Koçuşağı	
		Hazro	
		Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları	
		Güyan	
		Haco	
		Hakkari-Beytüşşebab	
		Mutki	
		İkinci Ağrı Harekatı	
		Bicar Aşireti	
		Asi (İt) Resul	
1930-1939		Tendürek Harekatı	
		Mardin Savur	
		Zeylan	
		Oramar	

1930-1939		Üçüncü Ağrı	
		Pülümür	
		Menemen Olayı	
		Tutaklı Ali Can	
		Şeyh Ahmed Barzani	
		Buban Aşireti	
		Abdurrahman	
		Abdulkuddüs	
		İkinci Sasun	
		Tunceli Tedip	

EK-D
1841 - 1938 YILLARI ARASINDAKİ BÜTÇELER VE AYAKLANMALAR

EK-D 1841-1938 Yılları Arasındaki Bütçeler ve Ayaklanmalar[1063]

	Mali yıl	Gelir miktarı (Kuruş)	Gider miktarı (Kuruş)	Bütçe açığı (Kuruş)	Ayaklanma
OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ	**1841/'42**	562.911.000	567.074.000	-4.163.000	1. Bulgar Aykl.
	1846/'47	625.000.000	633.212.899	-8.212.899	
	1847/'48	653.500.000	678.668.435	-25.168.435	2. Han Mahmud Aykl. Bedirhan Aykl.
	1848/'49	666.230.000	754.455.456	-88.225.456	Nurullah Bey Aykl.
	1849/'50	710.000.000	788.893.647	-78.893.647	2. Bulgar Aykl.
	1850/'51	702.129.312	801.029.061	-98.899.749	
	1851/'52	724.400.000	778.025.831	-53.625.831	
	1852/'53	772.971.628	794.392.424	-21.420.796	1. Karadağ Aykl.
	1853/'54	757.459.670	779.117.205	-21.657.535	Kasım Han Aykl. Epir ve Teselya Aykl.
	1854/'55	-	1.108.129.548	-	Yezdan-ı Şir Aykl.
	1856/'57	888.053.500	929.362.500	-41.309.000	
	1857/'58	1.042.945.000	1.131.590.000	-88.645.000	
	1858/'59	1.133.301.500	1.200.665.500	-67.364.000	Dersim Yöresi Asayişsizlikleri
	1859/'60	1.161.376.000	1.367.198.204	-205.822.204	
	1860/'61	1.200.067.485	1.311.636.964	-111.569.479	
	1861/'62	1.221.184.160	1.393.407.544	-172.223.384	
	1862/'63	1.661.021.246	1.490.693.048	170.328.198	2. Karadağ Aykl.
	1863/'64	1.505.269.835	1.484.502.492	20.767.343	(Dersim Asyşs.dvm.)
	1864/'65	1.621.110.059	1.602.836.185	18.273.874	
	1865/'66	1.525.582.781	-	-	(Dersim Asyşs.dvm.)
	1866/'67	1.558.566.500	1.679.593.840	-121.027.340	
	1867/68	1.597.993.883	1.868.318.076	-270.324.193	1. Girit Aykl.
	1868/69	1.825.868.500	2.072.870.500	-247.002.000	
	1869/'70	1.775.144.500	2.036.084.000	-260.939.500	(Dersim Asyşs.dvm.)
	1870/'71	1.839.481.000	2.070.929.500	-231.448.500	(Dersim Asyşs.dvm.)
	1871/'72	1.920.081.500	2.276.533.500	-356.452.000	(Dersim Asyşs.dvm.)
	1872/'73	2.063.721.000	2.140.445.000	-76.724.000	(Dersim Asyşs.dvm.)
	1873/'74	2.109.927.500	2.618.661.500	-508.734.000	(Dersim Asyşs.dvm.)
	1874/'75	2.480.742.000	2.513.458.000	-32.716.000	(Dersim Asyşs.dvm.)
	1875/'76	2.388.294.000	2.892.909.500	-504.615.500	Hersek Aykl. (Dersim Asyşs.dvm.)
	1876/'77	2.202.747.000	2.572.624.000	-369.877.000	3. Bulgar Aykl. (Dersim Asyşs.dvm.)
	1877/'78	2.007.096.500	4.628.324.000	-2.621.227.500	Bedirhan Osman Paşa Aykl. Muş-Bitlis-Van Aykl.
	1879/'80	1.428.582.000	1.523.660.339	-95.078.339	Seyyid Ubeydullah Nehri Aykl.
	1880/'81	1.615.584.000	2.195.000.957	-579.416.957	
	1881/'82	1.594.250.600	2.756.850.185	-1.162.599.585	
	1882/'83	1.505.904.000	2.019.787.663	-513.883.663	
	1883/'84	1.635.498.500	2.090.992.142	-455.493.642	
	1884/'85	1.576.903.000	2.153.426.600	-576.523.600	
	1887/'88	1.757.382.152	2.272.113.405	514.731.248	

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ	**1888/'89**	1.813.759.759	2.101.709.550	-287.949.791	
	1889/'90	1.779.545.700	2.115.399.124	-335.853.424	Emin Ali Bedirhan Aykl.
	1890/'91	1.776.742.432	1.992.728.626	-215.986.194	Erzurum Ermeni Aykl. 1. Sasun Ermeni Aykl.
	1891/'92	1.792.235.939	1.984.208.222	-191.972.283	
	1892/'93	1.837.183.691	1.929.092.173	-91.908.482	
	1893/'94	1.829.989.845	2.142.220.051	-312.230.206	
	1894/'95	1.865.663.127	2.041.096.591	-175.433.464	
	1895/'96	1.832.588.445	2.095.262.926	-262.674.481	2. Zeytun Ermeni Aykl. 1. Van Ermeni Aykl.
	1896/'97	1.829.105.250	2.301.039.735	-471.934.485	2. Girit Aykl.
	1897/'98	1.851.132.599	1.844.934.941	6.197.658	2. Sasun Ermeni Aykl.
	1898/'99	1.812.658.436	1.909.051.538	-96.393.102	
	1899/'00	1.882.932.299	2.017.648.080	-134.715.781	
	1900/'01	1.961.228.045	2.087.782.311	-126.554.266	
	1901/'02	1.943.470.439	2.187.252.290	-243.781.851	
	1902/'03	1.976.396.505	2.197.840.577	-221.444.072	Makedonya Aykl.
	1903/'04	2.006.237.228	2.439.350.205	-433.112.977	
	1904/'05	2.025.817.794	2.123.195.406	-97.377.612	
	1905/'06	2.229.131.079	2.196.223.279	32.907.800	Dersim-Doğu Beyazıt Aykl.
	1906/'07	2.290.492.108	2.536.456.561	-245.964.253	Erzurum Aykl. Siirt - Bişare Çeto Aykl.
	1908/'09	2.364.954.844	2.868.712.914	-503.758.070	Asir Seyyid Muhammed El-İdrisi Aykl.
	1909/'10	2.507.896.200	3.053.954.572	-546.058.372	Adana Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam) İbrahim Paşa Aykl. (Asir Aykl. devam) Dersim Aykl. (Asir Aykl. devam) Hemavendi Aykl. (Asir Aykl. devam) Kör Hüseyin Paşa Aykl. (Asir Aykl. devam) Otuzbir Mart Vakası (Asir Aykl. devam) Arnavutluk Aykl. (Asir Aykl. devam)
	1910/'11	2.601.510.100	3.569.378.397	-967.868.297	Şeyh Abdülselam Barzani Aykl. (Arnavutluk ve Asir Aykl. devam)
	1911/'12	2.847.739.100	3.623.318.487	-775.579.387	Arnavutluk Aykl. (Asir Aykl. devam)
	1912/'13	3.051.415.854	3.467.667.170	-416.251.316	Bedirhani Halil Aykl. (Arnavutluk ve Asir Aykl. devam)
	1914/'15	3.260.699.078	3.401.200.396	-140.501.318	Bitlis Aykl. (Asir Aykl. devam) 3. Zeytun Ermeni Aykl. (M. Selim ve Asir dvm.) Erzurum Garin Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
	1915 '16	2.683.643.808	3.565.754.557	-882.110.749	Sivas-Diyarbakır Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ	**1915/'16**	2.683.643.808	3.565.754.557	-882.110.749	Yozgat-Trabzon Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
					Bitlis Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
					4. Zeytun Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
					Fındıkçık Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
					2. Van Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
					Musa Dğ. Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
					Şebinkarahisar Ermeni Aykl. (Asir ayk. devam)
					Bursa Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
					Urfa Ermeni Aykl. (Asir Aykl. devam)
	1916/'17	2.501.257.228	3.972.472.045	-1.471.214.817	Şerif Hüseyin Aykl. (Asir Aykl. devam)
	1917/'18	2.358.416.598	5.330.451.155	-2.972.034.557	
	1918/'19	3.402.869.800	5.196.971.199	-1.794.101.399	
KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ	**BÜTÇESİZ DÖNEM**				Ali Batı Aykl.
					Ali Galip Olayı
					1. Bozkır Aykl.
					2. Bozkır Aykl.
					Kızıl Kuyu Olayı
					Şeyh Eşref Aykl.
					Ahmet Anzavur Aykl.
					1. Düzce Aykl.
					2. Düzce Aykl.
					Kuvayı İnzibatiye Hrk.
					3. Ahmet Anzavur Aykl.
					1. Yozgat Aykl.
					2. Yozgat Aykl.
					Zile Aykl.
					Aynacıoğulları Aykl.
					Milli Aşireti Aykl.
					Cemil Çeto Olayı
					İnegöl Olayı
					Çopur Musa Olayı
					Kula Olayı
					Konya Aykl.
					Demirci Mehmet Efe Aykl.
					Çerkez Ethem Aykl.
					Koçkiri Aykl.
					Pontus Aykl.
T.C. DONEMİ	**1923**	111.271.945	105.926.111	5.345.834	
	1924	138.416.828	131.628.038	6.788.790	Nasturi Aykl.
					Beytüşşebab Aykl.
	1925	170.391.263	201.449.722	-31.058.459	Şeyh Sait Aykl.
					Raçkotan/Raman Tedibi
					Nehri Aykl.

T.C. DÖNEMİ	**1925**	170.391.263	201.449.722	-31.058.459	Seyyid Taha Aykl.
					1. Sasun Kürt Aykl.
	1926	180.363.257	172.186.885	8.176.372	1. Ağrı Aykl.
					Koçuşağı Aykl.
					Hazro Aykl.
					Eruhlu Yakup Aykl.
					Güyan Aykl.
					Haco Aykl.
					Hakkâri-Beytüş. Aykl.
	1927	202.239.236	198.951.159	3.288.077	Mutki Aykl.
					2. Ağrı Hrk.
	1928	222.030.788	201.132.997	20.897.791	
	1929	224.143.619	213.367.359	10.776.260	Bicar Tenkil Hrk.
					Asi (İt) Resul Aykl.
					Tendürek Hrk.
	1930	217.451.343	210.129.655	7.321.688	Savur Tenkil Hrk.
					Zeylan Aykl.
					Oramar Aykl.
					3. Ağrı Hrk.
					Pülümür Hrk.
					Menemen Olayı
					Tutaklı Ali Can Aykl.
	1931	165.227.843	181.861.013	-16.633.170	Şeyh Ahmed Barzani Aykl.
	1932	186.816.681	212.011.107	-25.194.426	
	1933	174.296.035	173.608.829	687.206	
	1934	207.277.524	228.858.736	-21.581.212	Buban Aşireti Aykl.
	1935	231.391.323	259.589.193	-28.197.870	Abdurrahman Aykl.
					Abdulkuddüs Aykl.
	1936	271.078.532	252.402.010	18.676.522	
	1937	314.170.811	287.183.747	26.987.064	2. Sasun Kürt Aykl.
					Tunceli Tedip Hrk.
	1938	322.933.849	303.888.954	19.044.895	

[1047] 1822, 1866-1868 ve 1897'deki üç adet ayaklanmayı içerir.

[1048] 1867, 1875 ve 1876'daki üç adet ayaklanmayı içerir.

[1049] Bu dönemde Vilayât-ı Sitte [Erzurum, Diyarbekir, Sivas, Van, Bitlis ve Ma'müretü'l-Aziz (Elazığ)] ile bunların civarındaki Trabzon, Halep, Adana ve Ankara vilayetlerinde toplam 30 Ermeni ayaklanması meydana gelmiştir. Bu ayaklanmalar; Birinci Sason, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Bayburt, İkinci Erzurum, Hınıs, Bitlis, Muş, Sivas, Merzifon, Amasya, Niksar, Diyarbakır, Malatya, Harput, Arapkir, Eğin (Kemaliye), Van, Maraş, Ondördüncü ve Onbeşinci Zeytun, Ordu (Yayladağı)-Cisri Şuğur (Bugün Suriye'de), Keseb (Bugün Suriye'de), Urfa, Antep, Adana, Kayseri, Yozgat ve İkinci Sason ayaklanmalarıdır.

[1050] Bulgar çete faaliyetlerini içerir; sayısı belli değildir.

[1051] 1909, 1910, 1911'deki üç ayaklanmayı içerir.

[1052] Bu dönemde Vilayât-ı Sitte ile Kayseri, Trabzon, Ankara, İzmit, Adapazarı, Adana, Halep, Yozgat, Bursa, İzmir ve Canik (Samsun) sancaklarında toplam 23 Ermeni ayaklanması meydana gelmiştir. Bu ayaklanmalar; Van, Zeytun, Bitlis, Muş, Erzurum, Bayburt, Canik, Şebinkarahisar, Suşehri, Tokat, Amasya, İzmir, Adana, Adapazarı, İzmit, Bursa, Yozgat, Ankara, Trabzon, Fındıkçık, Musa Dağı, Antakya ve Urfa ayaklanmalarıdır.

[1053] Şeyh Said ayaklanmasıyla birlikte çıkan; Sason, Raçkotan ve Raman ile Hakkari ayaklanmalarını içerir.

[1054] Üç Ağrı ayaklanmasının yanında, Bicar, Mutki, Tendürek, Savur, Zeylan, Oramar ve Pülümür ayaklanmalarını içerir.

[1055] Koçuşağı ayaklanmasını da içerir.

[1056] Bundan önceki Zeytun ayaklanmaları onsekizinci yüzyılda 1780 ve 1782 yıllarında çıkmıştır.

[1057] 1925, 1932, 1935, 1936, 1937'deki beş tedibatı içerir.

[1058] Aydın, Hal'. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 15, ss. 218-221; Şafak, Bağy. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 4, ss. 451-452.

[1059] Karmatiler imam sayısını yedi ile sınırlı tuttuklarından dolayı; *Sebiyye* veya *Yediciler* olarak da bilinirler (Daftary, *İsmaililer: Tarih ve Öğretileri*, s. 161; Sab'iya, El, c. 4, ss. 23-25'den alıntı).

[1060] Karmatiler'in Bakliyye kolu tarafından 925'te Ebu Tahir liderliğinde başlayan ayaklanma, Abbasi halifesi El Muktedir tarafından bastırılınca, Bahreyn'e geri döner. Ardından, beraberindeki Acemiyyun Karmatileri ile birlikte hac mevsiminde Mekke'ye saldırır ve işgal eder. Bu işgal sırasında pek çok taşkınlık, soygun ve yağma yapılır. Bunlardan en önemlisi Kabe'deki Hacer'ül Esved'in yerinden sökülüp götürülmesidir (Daftary, *İsmaililer: Tarih ve Öğretileri*, ss. 247-248).

[1061] Aydın, Hal'. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 15, ss. 218-221; Şafak, Bağy. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* Cilt 4, ss. 451-452.

[1062] Connable ve Libicki, *How Insurgencies End.*

[1063] Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841–1918)*, ss. 8-9; Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1995; http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm

EK-E
ORGANİK SİSTEM MODELİ ÖLÇÜTLERİYLE AYAKLANMALARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

BALKAN AYAKLANMALARI

ÖLÇÜTLER \ AYAKLANMALAR			Sırp Ayaklanması	Yunan Ayaklanması
YILI			1804-1830	1821-1830
YÜZÖLÇÜMÜ (KM²).			~30,000	~21,550
ESAS ÖLÇÜTLER	Temel Gerekçeler		Yeniçeri Dayılarına tepki. Pazvantoğlu Osman Paşa, Kampo Formiyo Ant. ve Çiftlik Sistemi'nin olumsuz etkileri vardır.	Merkezî hükümetten hoşnutsuzluk ve vergilerin yüksekliği. Tepedelenli Ali Paşa ile Filiki Eterya'nın işbirliği.
	İdeolojiler/Öyküler		Sınırlı ölçüde Sırp ön-milliyetçiliği.	Ortodoks Yunan milliyetçiliği (Panhelenizm).
	Hedefler	STR.	Bağımsızlık.	Bağımsızlık.
		OP.	Özerklik.	Uluslararası destek.
		TAK.	Hükümet temsilcilerini kovma.	Ayaklanma bölgelerinde kont.
	Örgüt Yapısı ve Asi Profili		Klasik Askerî Hiyerarşi (Köylü ayaklanması). Hayduk çeteleri.	Paralel Hiyerarşi. Askerî; Kleft, Armatolos, Manyot birlikleri. Siyasî; Filiki Eterya (Carbonari).
	Konum ve Arazi Yapısı		Belgrad, Podgoriça, Sofya arasında kalan bölge. (Dağlık Engebeli).	Mora Yarımadası, Atina, Makedonya, Adalar ve Eflak. (Dağlık Engebeli).
	İtibar (Halk Desteği).	Aktif İç	Kuvvetli.	Kuvvetli.
		Pasif İç	Kuvvetli.	Kuvvetli.
		Aktif Dış	1807 Rus-Sırp İttifak Ant. Avusturya'dan gönüllü Sırplar.	İngiltere, Fransa, Rusya.
		Pasif Dış	Avusturya ve Rusya.	Avrupa'daki Filhelen kitlesi.
	Din ve Mezhep		Kilisenin rolü az. Ondokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren artacak.	Büyük ölçüde yerel din adamları tarafından sevk ve idare edildi. Fener Patrikhanesi'nin durumu şüpheli; ancak Patrik idam edildi.
	Liderlik		Tekil Karizmatik Liderlik. 1804-1813; Kara Yorgi. 1813-1830; Miloş Obrenoviç.	Kurumsal Liderlik. Alexandr Ypsilanti (Filiki Eterya). Kolokotronis (Mora). Pappas (Makedonya).
	Güvenli Üsler		Sınır Ötesi. Avusturya'daki Sırp Köyleri. Sofya'nın dağlık kesimleri.	Ülke İçi. Patras güneyi ile Tripoliçe arasındaki dağlık bölge ile yerel gerilla üsleri.
	Sivil Kuvvetler		Spontane-Bütünleyici-Haricî. Başıbozuklar.	Spontane-Bütünleyici-Haricî. Arnavut ve Müslüman Milisler, Başıbozuklar.
	Hükümetin Rejimi		Mutlak Monarşi. III. Selim-II. Mahmud. Adem-i Merkeziyetçiliğin son dönemi, merkezîleştirme.	Mutlak Monarşi. II. Mahmud. Kapsamlı merkezîleştirmenin başlangıcı.

AYAKLANMALAR / ÖLÇÜTLER			Sırp Ayaklanması	Yunan Ayaklanması
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		26	9
	Çatışma Süresi (AY).		96	72
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç ve Dış Sorun. 1806-1812 Osm.-Rus Svş. 1807 Yeniçeri Ayaklanması. 1808 Sened-i İttifak.	İç ve Dış Sorun-Safhalı. 1804-1830 Sırp Ayaklanması. 1822-1823 Osm.-İran Svş. 1826 Vakayı Hayriye. 1827 Navarin Olayı. 1828-1829 Osm.-Rus Svş.
	Silahlar		Teknolojik yenilik yok.	Yeni ve Değişik Teknoloji. Donanma kullanımı. Ağır Silah kullanımı.
	Finansman	Öz Kaynak	?	Lider kadro serveti. (Özellikle Rum tüccarlar).
		Dış Kaynak	Rusya ve Avusturya. Yağmacılık.	Avrupa'daki Filhelen kitlesinin bağışları.
	Şehirlileşme		YOK.	YOK.
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	? > Asi	22,000
		Asi	15,000	16,000
		KK/Asi	?	1,4
		KK/Nüfus	YOK.	YOK.
	Kolluk Kuvvetleri		Yeniçeri. Sınırlı Harekât.	Yeniçeri. Sınırlı Harekât.
	Propaganda	Sözlü	Yeniçerilere tepki.	Panhelenist söylem.
		Yazılı	YOK.	YOK.
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.	Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Gerilla Savaşı-Terör.	Gerilla Savaşı-Terör.
		Yapıcı	YOK.	Alternatif Bürokrasi.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna	✓	✓
		Zorlama		
		Yön.Tepki	✓	✓
		Dış Yrd.		✓
		Apolitik	✓	
		Aşiret		
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı		
		Islahat	✓	
		As. Hrk.	✓	✓
		Sürgün-Göç.		
		Geç Müdah.	✓	✓
		Dokt.Uyum		
SONUCU			KAZANANI BELİRSİZ.	ASİLER KAZANDI.

AYAKLANMALAR / ÖLÇÜTLER		Girit Ayaklanmaları	Bulgar Ayaklanmaları
YILI		1866-1897	1867-1876
YÜZÖLÇÜMÜ (KM²).		~8,336	~30,000
ESAS ÖLÇÜTLER	Temel Gerekçeler	Merkezi hükümetten hoşnutsuzluk. Özerklik talepleri. Ekonomik kaynakların paylaşımında anlaşmazlık.	Vergilerin ağırlığı. Merkezileşmeye tepki. Balkan bunalımından yararlanma.
	İdeolojiler/Öyküler	Ortodoks Yunan milliyetçiliği (Panhelenizm) ve Enosis.	Rus orijinli Panslavizm. Bulgar milliyetçiliği.
	Hedefler — STR.	Enosis.	Bağımsızlık.
	Hedefler — OP.	Uluslararası destek.	
	Hedefler — TAK.	Hükümet temsilcilerini kovma.	
	Örgüt Yapısı ve Asi Profili	Paralel Hiyerarşi. Askerî; Gerilla çeteleri. Siyasî; Epitropi ve Etniki Eterya (Carbonari).	Paralel Hiyerarşi. Askerî; Komitacılar. Siyasî; Yergöğü İhtilal Komitesi.
	Konum ve Arazi Yapısı	Girit Adası'nın tamamı. Arazi yapısı. (Dağlık Engebeli).	Ziştovi, Balkan Dağları'nın orta kesimindeki Otluk Köyü, Filibe, Sofya ve Edirne. (Dağlık Engebeli).
	İtibar (Halk Desteği). — Aktif İç	Sınırlı (Giritli Rumlar).	YOK.
	İtibar (Halk Desteği). — Pasif İç	Sınırlı (Giritli Rumlar).	Sınırlı (Bulgar sempatizanlar).
	İtibar (Halk Desteği). — Aktif Dış	Fransa ve Yunanistan.	Sınırlı (1867'de Rusya, 1876'da dış desteğin reddi).
	İtibar (Halk Desteği). — Pasif Dış	İngiltere ve Rusya.	Rusya.
	Din ve Mezhep	Ortodoks Yunan milliyetçiliği baskın siyasî görüş olarak ön plana çıkıyor.	Ekzarhlığın rolü oldukça sınırlı. Bulgar kilisesi, ondokuzuncu yüzyılın son döneminden itibaren etkisini arttıracak.
	Liderlik	Kurumsal Liderlik. Epitropi Merkez Komitesi. Hacı Mihal (Gerilla).	Kurumsal Liderlik. 1867; Hacı Stavri, Filip Totyu. 1876; G. Benkovski (Askerî)., Hristo Botev (Siyasî).
	Güvenli Üsler	Ülke İçi. Girit'in dağlık kesimlerindeki gerilla üsleri.	Sınır Ötesi. Romanya toprakları.
	Sivil Kuvvetler	YOK.	Spontane-Destekleyici-Yerel. Türk ve Çerkez Gönüllüler.
	Hükümetin Rejimi	Mutlak Monarşi. Tanzimat-II. Abdülhamid. Girit Islahat Programı.	Mutlak Monarşi-Meşrutiyet. Tanzimat.

ÖLÇÜTLER / AYAKLANMALAR			Girit Ayaklanmaları	Bulgar Ayaklanmaları
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		31	9
	Çatışma Süresi (AY).		48	9
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç Sorun. 1866 Lübnan ve Suriye Oly. 1867 Bulgar Ayaklanması. 1894-1905 Ermeni Ayakl.	İç Sorun-Safhalı. 1866 Girit Ayaklanması. 1866 Lübnan ve Suriye Oly. 1875-1878 Hersek Ayakl.
	Silahlar		Teknolojik yenilik yok.	Teknolojik yenilik yok.
	Finansman	Öz Kaynak	Lider kadro serveti.	?
		Dış Kaynak	Etniki Eterya'nın transferleri Yunanlıların bağışları.	Romanya ve Sırp çetelerden sınırlı destek, yağmacılık.
	Şehirlileşme		YOK.	YOK.
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	40,000	18,000
		Asi	3,500	7,500
		KK/Asi	11,4	2,4
		KK/Nüfus	YOK.	YOK.
	Kolluk Kuvvetleri		Yeniçeri-Yerel. Sınırlı Harekât.	Jandarma-Polis. Harekât.
	Propaganda	Sözlü	Enosis.	Rus propagandası.
		Yazılı	YOK.	YOK.
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.	Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Gerilla Savaşı-Terör.	Gerilla Savaşı-Terör.
		Yapıcı	Alternatif Bürokrasi.	YOK.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna	✓	✓
		Zorlama	✓	✓
		Yön.Tepki	✓	
		Dış Yrd.	✓	✓
		Apolitik	✓	
		Aşiret		
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı	✓	
		Islahat	✓	✓
		As. Hrk.	✓	✓
		Sürgün-Göç.		✓
		Geç Müdah.	✓	
		Dokt.Uyum		✓
SONUCU			ASİLER KAZANDI.	KARŞI KOYMA KAZANDI.

AYAKLANMALAR / ÖLÇÜTLER			Hersek Ayaklanması	Arnavut Ayaklanmaları	Makedonya Ayaklanmaları
YILI			1875-1878	1909-1912	1902-1912
YÜZÖLÇÜMÜ (KM^2).			~51,000	~30,000	~67,000
ESAS ÖLÇÜTLER	Temel Gerekçeler		Yüksek vergilere tepki. 1873 kıtlığının yol açtığı ekonomik sıkıntılar. Mültezim-Köylü gerilimi.	Merkezileşmeye tepki. (Hükümetin vergi, asker ve silahları toplama girişimi).	Makedonya'daki Bulgar haklarını savunmak. Makedonya Sorunu'nu Bulgaristan lehine sonuçlandırmak.
	İdeolojiler/Öyküler		Panslavizm.	Arnavut milliyetçiliği.	Bulgar milliyetçiliği.
	Hedefler	STR.	Özerklik.	Bağımsızlık (Osm.İmp. yoksa).	Virtheuistler; Bulgaristan'la birleşme. Sandanistler; Özerklik.
		OP.		Özerklik.	
		TAK.			
	Örgüt Yapısı ve Asi Profili		Klasik Askerî Hiyerarşi (Köylü ayaklanması).	Paralel Hiyerarşi. Askerî; Malisör çeteleri. Siyasî; Manastır Gizli Komitesi.	Paralel Hiyerarşi. Askerî; Komitacılar. Siyasî; İç Makedonya Devrimci Örgütü (Carbonari).
	Konum ve Arazi Yapısı		Nevesin merkezli olmak üzere Bosna ve Hersek bölgesinin tamamı. (Dağlık Ormanlık).	Malisiya, İşkodra ve Kosova bölgeleri. (Dağlık Ormanlık).	Üsküp, Kosova ve Manastır'ı kapsayan Vilayât-ı Selâse. (Dağlık Ormanlık).
	İtibar (Halk Desteği).	Aktif İç	Kuvvetli.	Sınırlı (Katolik Malisörler, İtalya'daki göçmenler).	Sınırlı (Makedonyalı Bulgarlar).
		Pasif İç	Kuvvetli.	Sınırlı (Katolik Malisörler, İtalya'daki göçmenler).	Sınırlı (Makedonyalı Bulgarlar).
		Aktif Dış	Avusturya, Sırbistan, Rusya, Karadağ.	Avusturya-Macaristan, İtalya, Karadağ, Bulgaristan.	Bulgaristan, Avusturya-Macaristan, Rusya
		Pasif Dış	Doğu Avrupa ve Rusya'daki Panslavist kitle.	Vatikan, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan.	Batı Avrupa Devletleri, Avusturya (Mürzteg Planı).
	Din ve Mezhep		YOK.	Katolik mezhebinin desteği söz konusu. Ayrıca Bektaşî Arnavutlar'ın hoşnutsuzluğu var.	Bulgar Ekzarhlığı'nın rolü var. Ayrıca Fener Patrikhanesi ile Ekzarhlığın çekişmesi çete faaliyetlerini etkilemiştir.
	Liderlik		Tekil Karizmatik Liderlik. Hristiyan çete liderleri.	Kurumsal Liderlik. 1909-1910; İsa Bolatin. 1911-1912; Derviş Hima.	Kurumsal Liderlik. İMRO Merkez Komitesi
	Güvenli Üsler		Sınır Ötesi. Karadağ toprakları.	Sınır Ötesi. Karadağ topraklan.	Sınır Ötesi. Bulgar Prensliği toprakları
	Sivil Kuvvetler		YOK.	YOK.	Örgütlü-Destekleyici-Yerel. Yunan ve Sırp Çeteleri
	Hükümetin Rejimi		Mutlak Monarşi-Meşrutiyet. Tanzimat. Jön Türk muhalefetinin güçlenmesi.	Meşrutiyet. İttihat ve Terakki merkezileştirmesine tepki.	Mutlak Monarşi-Meşrutiyet. İstibdat-İttihat ve Terakki. 1903 Viyana Islahat Prog.

ÖLÇÜTLER \ AYAKLANMALAR			Hersek Ayaklanması	Arnavut Ayaklanmaları	Makedonya Ayaklanmaları
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		3	3	10
	Çatışma Süresi (AY).		36	48	13
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç Sorun. 1873-1874 Büyük Kıtlık. 1875 Moratoryumu.	İç ve Dış Sorun. İmam Yahya Ayakl. Asir Seyyid İdrisî Ayakl. Trablusgarp Savaşı. Doğu Anadolu Ayakl.	İç ve Dış Sorun-Safhalı. 1908 Jön Türk Devrimi. 1911 Trablusgarp Savaşı. 1912 Balkan Savaşı.
	Silahlar		Yeni ve Değişik Teknoloji. Karadağ ve Dalmaçya üzerinden modern silah temini. Ağır Silah kullanımı.	Ağır Silah kullanımı.	Ağır Silah kullanımı.
	Finansman	Öz Kaynak	?	Makbuz karşılığı zorla toplanan bağışlar	Makbuz karşılığı zorla toplanan bağışlar
		Dış Kaynak	Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'dan lojistik destek.	Sınırlı ölçüde Amerikan para yardımı.	Bulgaristan.
	Şehirlileşme		YOK.	Sınırlı ölçüde şehir eylemleri.	YOK.
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	25,000	40,000	77,000
		Asi	10,000	9,000	30,000
		KK/Asi	2.5	4,4	2,6
		KK/Nüfus	YOK.	YOK.	YOK.
	Kolluk Kuvvetleri		Jandarma-Polis. Harekât.	Jandarma-Polis. İstihbarat-Harekât.	Jandarma-Polis. İstihbarat-Harekât.
	Propaganda	Sözlü	YOK.	Karadağ Kralı.	YOK.
		Yazılı	Panslavist dernek yayınları.	Başkim kulüplerinin yayınları.	Bulgar gazete ve risaleleri.
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.	Otorite Karşıtı Strateji.	Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Gerilla Savaşı-Terör.	Gerilla Savaşı-Terör.	Gerilla Savaşı-Terör.
		Yapıcı	Alternatif Bürokrasi.	Bölge Yaratma. Alternatif Bürokrasi.	YOK.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna	✓	✓	✓
		Zorlama		✓	✓
		Yön.Tepki		✓	
		Dış Yrd.	✓	✓	
		Apolitik			
		Aşiret			
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı	✓	✓	
		Islahat	✓	✓	✓
		As. Hrk.	✓	✓	✓
		Sürgün-Göç.		✓	
		Geç Müdah.	✓	✓	✓
		Dokt.Uyum			?
SONUCU			ASİLER KAZANDI.	ASİLER KAZANDI.	KAZANANI BELİRSİZ.

ARAP AYAKLANMALARI

ÖLÇÜTLER \ AYAKLANMALAR		Vahhabi Ayaklanması	Asîr Seyyid Muhammed El İdrisî Ayaklanması	Şerif Hüseyin Ayaklanması
YILI		1803-1818	1908-1918	1916-1918
YÜZÖLÇÜMÜ (KM²).		~80,000	~80,000	~450,000
ESAS ÖLÇÜTLER				
Temel Gerekçeler		İslâm dininin özüne döndürülmesi, Vahhabilik ve İbn Teymiye öğretisini yaymak.	1908 Devrimi'ni fâsık kabul etme ve dinsizlikle suçlama. İdrisiyye öğretisini yaymak. Asirlilerin isyankâr yapısı.	Şerif Hüseyin'in özerklik talebinin hoş karşılanmaması.
İdeolojiler/Öyküler		Dinî Vahhabi ideolojisi.	Dinî İdrisiyye ideolojisi.	YOK.
Hedefler	STR.	Necd merkezli bir krallık.	Asîr'de bağımsız bir idare kurarak, ailesinin gücünü ihya etmek.	Hicaz, Suriye ve Irak'ta kendi sülalesine dayanan bağımsız bir krallık kurmak.
	OP.	Arabistan'a hakimiyet.		
	TAK.	Nüfuz alanını genişletmek.		
Örgüt Yapısı ve Asi Profili		Aşiret Örgütlenmesi. (Bedeviler).	Aşiret Örgütlenmesi. (Hırçın tabiatlı Asîr halkı).	Aşiret Örgütlenmesi. (Bedeviler).
Konum ve Arazi Yapısı		Arabistan'ın orta kesimlerinde yer alan Necd bölgesi. (Çöl ve Kumluk).	Arap yarımadasının batısında, Yemen ile Hicaz arasındaki Asîr bölgesi. (Çöl ve Dağlık).	Arap Yarımadası'nın batı kesimi boyunca uzanan ve Filistin ile Asîr arasında kalan Hicaz, Ürdün ve Şam bölgesi. (Çöl ve Dağlık).
İtibar (Halk Desteği).	Aktif İç	Sınırlı (Necd ve Bedeviler).	Sınırlı (Asîr halkı).	Sınırlı (Harb ve Uteybe aşiretleri).
	Pasif İç	Sınırlı (Necd ve Bedeviler).	Sınırlı (Asîr halkı).	Sınırlı (Arap milliyetçileri ile Şam protokolü).
	Aktif Dış	YOK.	İngiltere.	İngiltere.
	Pasif Dış	Sınırlı (İngiliz ve Fransız misyonerler).	İngiltere.	İngiltere.
Din ve Mezhep		Birinci derecede etkili. Vahhabilik öğretisine dayanıyor.	Birinci derecede etkili. İdrisiyye öğretisine dayanıyor.	Şerifliğin etkisi var, ancak çok ön planda değil.
Liderlik		Tekil Karizmatik Liderlik. Muhammed b. Abdülvahab Muhammed ibn Suud Abdülaziz, Abdullah, Türkî ve Faysal ibn Suud.	Tekil Karizmatik Liderlik. Seyyid Muhammed İdrisî, Mukaddimler (Seyyid Mustafa).	Tekil Karizmatik Liderlik. Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal.
Güvenli Üsler		Ülke İçi. Çölün doğal engellik vasfı kullanılmıştır.	Ülke İçi. Sera Dağları bölgesi	Ülke İçi. Ürdün'deki Ay Vadisi.
Sivil Kuvvetler		Örgütlü-Destekleyici-Yerel. Mekke Şerifi'nin birlikleri	Spontane-Destekleyici-Yerel. Taiz, Katabe, Kamara, Haceriye, Ab, Muavin mücahitleri ve Şökeler	YOK.
Hükümetin Rejimi		Mutlak Monarşi. III. Selim-II. Mahmud. Otonomilerin son dönemi.	Meşrutiyet. İttihat ve Terakki merkezileştirmesine tepki.	Meşrutiyet. İttihat ve Terakki merkezileştirmesine tepki.

ÖLÇÜTLER / AYAKLANMALAR			Vahhabi Ayaklanması	Asîr Seyyid Muhammed El İdrisî Ayaklanması	Şerif Hüseyin Ayaklanması
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		15	10	3
	Çatışma Süresi (AY).		84	41	36
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç ve Dış Sorun. 1804-1830 Sırp Ayaklanması. 1807 Yeniçeri Ayaklanması. 1808 Sened-i İttifak.	İç ve Dış Sorun. Hersek, Bulgaristan ve Girit'in imparatorluktan ayrılması. Trablusgarp Savaşı. Balkan Savaşı. Birinci Dünya Savaşı.	İç ve Dış Sorun-Safhalı. Birinci Dünya Savaşı.
	Silahlar		Teknolojik yeniilik yok.	Ağır Silah kullanımı.	Ağır Silah kullanımı.
	Finansman	Öz Kaynak	Lider kadronun serveti.	Lider kadronun serveti. Silah kaçakçılığı	Lider kadronun serveti.
		Dış Kaynak	YOK.	İngiltere	İngiltere
	Şehirlileşme		YOK.	YOK.	YOK.
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	3,500	14,500	5,750
		Asi	35,000	16,500	10,000
		KK/Asi	0,1	0,9	0,6
		KK/Nüfus	YOK.	YOK.	YOK.
	Kolluk Kuvvetleri		Yerel. Sınırlı Harekât.	Yerel. Sınırlı Harekât.	Yerel. Sınırlı Harekât.
	Propaganda	Sözlü	Vahhabilik.	İdrisiyye, Mehdilik iddası.	Şerifliğin kullanılması.
		Yazılı	YOK.	Arap milliyetçi örgütlerinin yayınları.	Arap milliyetçi örgütlerinin yayınları.
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Gelenekçi Strateji.	Gelenekçi Strateji.	Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Gerilla Savaşı-Terör.	Düzenli savaş.	Gerilla Savaşı-Terör.
		Yapıcı	Bölge Yaratma.	Bölge Yaratma. Alternatif Bürokrasi.	Alternatif Bürokrasi.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna		✓	✓
		Zorlama			
		Yön.Tepki			
		Dış Yrd.			✓
		Apolitik	✓	✓	✓
		Aşiret	✓	✓	✓
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı	✓	✓	✓
		Islahat			
		As. Hrk.	✓	✓	✓
		Sürgün-Göç.			
		Geç Müdah.	✓	✓	✓
		Dokt.Uyum	?	✓	
SONUCU			KAZANANI BELİRSİZ.	ASİLER KAZANDI.	ASİLER KAZANDI.

GAYRİMÜSLİM AYAKLANMALARI

ÖLÇÜTLER \ AYAKLANMALAR			Birinci Vilayât-ı Sitte Ermeni Ayaklanması	İkinci Vilayât-ı Sitte Ermeni Ayaklanması
YILI			1894-1905	1914-1915
YÜZÖLÇÜMÜ (KM²).			~180,000	~180,000
ESAS ÖLÇÜTLER	Temel Gerekçeler		1878 Berlin Ant. ile belirlenen ıslahatların yapılmaması. Hıristiyanlara baskı ve zulüm iddiası. Batı kamuoyunun dikkatini çekmek ve yabancı müdahalesini sağlamak.	Ermenilere yapıldığı iddia edilen zulümlerin intikamını almak. Osm İmp.nun dağılmasından faydalanmak. Cepheden kuvvet ayırmasını sağlamak.
	İdeolojiler/Öyküler		Hınçak, Marksizm'i esas alır, ama radikal bir Ermeni milliyetçiliği güder.	Taşnak, Marksizm'i esas alır, ama radikal bir Ermeni milliyetçiliği güder.
	Hedefler	STR.	Uzak hedef; bağımsızlık.	Birinci Ermeni ayaklanmasının uzak hedefi olan bağımsızlık; yakın hedef haline dönüşmüştür.
		OP.	Yakın hedef; merkezî otoriteyi zayıflatmak ve dış müdahaleye zemin oluşturmak.	
		TAK.		
	Örgüt Yapısı ve Asi Profili		Paralel Hiyerarşi. Askerî; Hınçak bünyesindeki, gerilla, yeraltı ve yardımcılar (üçlü yapı). Siyasî; Hınçak Partisi (Carbonari).	Paralel Hiyerarşi. Askerî; Ermeni komitacılar. Siyasî: Narodnaya Volya'yı esas alan Taşnak Partisi (Carbonari).
	Konum ve Arazi Yapısı		Vilayât-ı Sitte (Erzurum, Diyarbekir, Sivas, Van, Bitlis ve Ma'müretü'l-Aziz). ile Trabzon, Halep, Adana ve Ankara. (Dağlık).	Vilayât-ı Sitte ile Kayseri, Trabzon, Ankara, İzmit, Adapazarı, Adana, Halep, Yozgat, Bursa, İzmir ve Canik. (Dağlık).
	İtibar (Halk Desteği).	Aktif İç	Sınırlı (Ermeni toplumu).	Sınırlı (Ermeni toplumu).
		Pasif İç	Sınırlı (Ermeni toplumu).	Sınırlı (Ermeni toplumu. Ayrıca Asurî, Yezidî, Kürt ve Araplarla işbirliği çabası).
		Aktif Dış	İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Bolşevik Ruslar).	Rus Bolşevikler
		Pasif Dış	İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Bolşevik Ruslar).	Rus Bolşevikler
	Din ve Mezhep		Dinî farklılık, etkin bir şekilde istismar edilmiştir. Ermeni Patrikhanesi ve yerel din adamlarının doğrudan yer aldıkları bir hareket.	Birinci Ermeni ayaklanması kadar ön planda değildir. Ağırlık Ermeni milliyetçiliği olmuştur. Bununla birlikte din adamlarının desteği sürmüştür.
	Liderlik		Kurumsal Liderlik. Hınçak Partisi merkez komitesi.	Kurumsal Liderlik. Taşnak Partisi merkez komitesi. Kısmen, Hınçak ve Ramgavar partileri.
	Güvenli Üsler		Ülke İçi. Sason, Zeytun ve Musa Dağı.	Ülke İçi. Ağırlıklı olarak Doğu Anadolu köyleri
	Sivil Kuvvetler		Örgütlü-Destekleyici-Yerel. Sınırlı ölçüde Hamidiye Alayları	Örgütlü-Destekleyici-Yerel. Aşiret hafif süvari alayları
	Hükümetin Rejimi		Mutlak Monarşi. II. Abdülhamid'in İstibdat yönetiminden kurtulmayı amaçladığı için, hükümet rejimi belirleyicidir.	Meşrutiyet. İttihat ve Terakki.

ÖLÇÜTLER / AYAKLANMALAR			Birinci Vilayât-ı Sitte Ermeni Ayaklanması	İkinci Vilayât-ı Sitte Ermeni Ayaklanması
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		11	1
	Çatışma Süresi (AY).		38	12
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç Sorun-Safhalı. 1897 Girit Ayaklanması Dış müdahale ya da savaş ortamından yararlanmayı esas aldığı için; safhalandırma, zamanlamaya hizmet etmiştir.	İç ve Dış Sorun. Birinci Ermeni ayaklanmasının safhalandırmasına uygun bir zamanlamaya sahiptir. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Rus ileri harekatına paralel bir seyir izler.
	Silahlar		Teknolojik yenilik yok.	Ağır Silah kullanımı. Taşnak Partisi'nin Tebriz'de küçük bir silah fabrikası bulunmakta.
	Finansman	Öz Kaynak	?	?
		Dış Kaynak	Ermeni toplumundan toplanan bağışlar ve dış yardım.	Ermeni toplumundan toplanan bağışlar ve dış yardım.
	Şehirlileşme		Sınırlı ölçüde şehir eylemleri	Sınırlı ölçüde şehir eylemleri
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	?	?
		Asi	?	?
		KK/Asi	YOK.	YOK.
		KK/Nüfus	1/1.000	?
	Kolluk Kuvvetleri		Jandarma-Polis. İstihbarat.	Jandarma-Polis. İstihbarat-Harekât.
	Propaganda	Sözlü	Silahlı ve siyasî propaganda.	Silahlı ve siyasî propeganda.
		Yazılı	Hınçak gazetesi.	Troşak gazetesi.
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.	Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Gerilla Savaşı-Terör.	Gerilla Savaşı-Terör.
		Yapıcı	YOK.	YOK.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna	✓	✓
		Zorlama	✓	✓
		Yön.Tepki	✓	
		Dış Yrd.	✓	✓
		Apolitik		
		Aşiret		
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı		
		Islahat	✓	
		As. Hrk.	✓	✓
		Sürgün-Göç.		✓
		Geç Müdah.	✓	✓
		Dokt.Uyum		✓
SONUCU			KAZANANI BELİRSİZ.	KARŞI KOYMA KAZANDI.

ESAS ÖLÇÜTLER	AYAKLANMALAR / ÖLÇÜTLER		Pontus Ayaklanması	Nasturi Ayaklanması
	YILI		1916-1923	7 Ağustos-30 Eylül 1924
	YÜZÖLÇÜMÜ (KM²).		~70,000	~4,000
	Temel Gerekçeler		Merkezi yönetimden hoşnutsuzluk. Osm.İmp.nun dağılmasından yararlanarak, bağımsız bir Pontus Devleti kurmak.	Hakkari valisini kaçıranların, cezalandırılma korkusu. İrak kuzeyindeki İngiliz kuvvetlerinin teşviki. Musul Sorun.unda İngiltere'nin elini güçlendirmek.
	İdeolojiler/Öyküler		Panhelenizm ve Pontus için bağımsızlık ya da Enosis.	Nasturilik temelli dinî ideoloji
	Hedefler	STR.	İleride Yunanistan'la birleşmek üzere, bağımsız bir Pontus Devleti kurmak.	Bağımsız bir Nasturi Devleti kurmak ve Musul Sorun.unun İngiltere lehine çözülmesini sağlamak.
		OP.		
		TAK.		
	Örgüt Yapısı ve Asi Profili		Paralel Hiyerarşi. Askerî; Pontus ve gönüllü çeteleri. Siyasî; Fener Patrikhanesi ve Pontus Cemiyeti.	Aşiret Örgütlenmesi
	Konum ve Arazi Yapısı		Trabzon, Samsun, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Vezirköprü, Ladik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat ve Erbaa. (Dağlık Ormanlık).	Hazil Çayı'nın doğusu ile Çölemerik güneyi arasında kalan bölge. (Çok Dağlık).
	İtibar (Halk Desteği).	Aktif İç	Sınırlı (Karadeniz'deki Rum toplumu).	Sınırlı (Nasturi aşiretleri).
		Pasif İç	Sınırlı (Karadeniz'deki Rum toplumu).	Sınırlı (Nasturi aşiretleri).
		Aktif Dış	Yunanistan, Çarlık Rusyası, Ermeni, Rum, Rus gönüllüler.	İngiltere
		Pasif Dış	Amerikalı Protestan misyoner okulları	Kısmen Batı Avrupa kamuoyu
	Din ve Mezhep		Ortodoksluk ön plandadır. Rum çeteleri doğrudan Fener Rum Patrikhanesi ve bağlı örgütlerce yönlendirilmektedir.	Asiler, en başından itibaren dinî bir cemaat şeklinde örgütlenmişlerdir.
	Liderlik		Kurumsal Liderlik. Pontus Cemiyeti merkez komitesi. Trabzon metropoliti Hrisantos, Samsun metropoliti Germanos, Reji idaresi müdürü Takomanidis.	Tekil Karizmatik Liderlik. Mar Şamun ve ona bağlı Nasturi aşiret reisleri.
	Güvenli Üsler		Ülke İçi. Doğu Karadeniz dağları. (Bu üsler, ulaşılmazlığından değil, karşı koymanın yetersizliğinden dolayı etkili olmuşlardır).	Sınır Ötesi. İrak'taki, Zaho, Akra, Umadiye, Feşahbur bölgeleri.
	Sivil Kuvvetler		Örgütlü-Bütünleyici-Yerel. Erzurum, İsa Bey ve Çarşamba milli müfrezeleri ile Giresunlu Topal Osman Ağa milis alayı.	Örgütlü-Bütünleyici-Yerel. Keravi, Gürür, Gılıgoyan, Şikak, Gavdan, Menhuran, Pavrız, Bardino, Zeşiriki aşiretleri.
	Hükümetin Rejimi		Meşrutiyet-Meclis Hükümeti. İttihat ve Terakki-Kurtuluş Savaşı.	Cumhuriyet'in Musul politikasına karşı çıktığı için, hükümet rejimi belirleyici olmuştur.

ÖLÇÜTLER / AYAKLANMALAR			Pontus Ayaklanması	Nasturi Ayaklanması
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		7	<1 (2 AY).
	Çatışma Süresi (AY).		38	2
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç ve Dış Sorun. Birinci Dünya Savaşı Kurtuluş Savaşı	Dış Sorun. Musul Sorun.u
	Silahlar		Yeni ve Değişik Teknoloji. Yunan harp gemilerinin İnebolu'yu bombalaması. Ağır Silah kullanımı.	Yeni ve Değişik Teknoloji. Gerek karşı koyma, gerekse asileri destekleyen İngiltere'nin hava kuvvetleri kullanması. Ağır Silah kullanımı.
	Finansman	Öz Kaynak	?	Lider kadronun serveti.
		Dış Kaynak	Fener Rum Patrikhanesi, Yunanistan ve yağmacılık.	Irak'taki İngiliz yönetimi.
	Şehirlileşme		YOK.	YOK.
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	20,000	9,500
		Asi	25,000	8,000
		KK/Asi	0,8	1,2
		KK/Nüfus	YOK.	YOK.
	Kolluk Kuvvetleri		Jandarma. İstihbarat-Harekât.	Jandarma. İstihbarat-Harekât.
	Propaganda	Sözlü	?	Nasturilik söylemi.
		Yazılı	Pontus gazetesi.	YOK.
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.	Otorite Karşıtı Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Gerilla Savaşı-Terör.	Gerilla savaşı.
		Yapıcı	YOK.	YOK.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna	✓	
		Zorlama		
		Yön.Tepki		
		Dış Yrd.	✓	
		Apolitik	✓	
		Aşiret		✓
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı		✓
		Islahat		
		As. Hrk.	✓	✓
		Sürgün-Göç.	✓	✓
		Geç Müdah.	✓	✓
		Dokt.Uyum	✓	?
SONUCU			KARŞI KOYMA KAZANDI.	KAZANANI BELİRSİZ.

KÜRTÇÜ AYAKLANMALAR

ÖLÇÜTLER / AYAKLANMALAR			Bedirhan Bey Ayaklanması	Seyyid Ubeydullah Nehrî Ayaklanması
YILI			1843-1847	1879-1882
YÜZÖLÇÜMÜ (KM²).			~20,000	~45,000
ESAS ÖLÇÜTLER	Temel Gerekçeler		Tanzimat merkezileştirmesine tepki. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın bölgede yarattığı otorite boşluğundan istifade etmek.	Merkezî hükümetin Berlin Antlaşması gereğince bölgedeki Hıristiyanlara imtiyazlar sağladığı iddiası. Özerklik talebi.
	İdeolojiler/Öyküler		YOK. (Ancak, Bedirhanîler bundan sonra, Kürtçülük davasında en aktif rolleri üstlenerek, ayrılıkçı kanadı teşkil edeceklerdir).	Sünni Halidiyye öğretisi temelli dinî ideoloji. Kimilerine göre Kürt milliyetçiliğinin başlangıcıdır. Nehrîler, Kürtçülük davasının özerklikçi kanadını teşkil edeceklerdir.
	Hedefler	STR.	Daha geniş imtiyazları elde etmek, bu suretle özerkliği arttırmak.	Nehrî soyuna dayanan özerk, şartlar el verirse bağımsız bir Kürt krallığı kurmak.
		OP.		
		TAK.		
	Örgüt Yapısı ve Asi Profili		Aşiret Örgütlenmesi Bedirhan Bey idaresindeki Cizreli Botan aşireti.	Aşiret Örgütlenmesi Seyyid Ubeydullah idaresindeki, Hakkarî ve ağırlıkla Iran'daki Halidiyye takipçisi aşiretler.
	Konum ve Arazi Yapısı		Cizre, Botan ve Van'ın güney bölgeleri. (Dağlık ve Engebeli).	Şemdinan, Hakkari Vilayeti, Musul Vilayetinin Amadiye Sancağı ve İran'da Urumiye, Mahabad ve Hoy bölgesi. (Çok Dağlık).
	İtibar (Halk Desteği).	Aktif İç	Sınırlı (Botan aşireti, Müküslü Han Mahmud ve Hakkarili Nurullah Bey).	Sınırlı (Halidiyye takipçisi aşiretler).
		Pasif İç	Sınırlı (Botan aşireti, Müküslü Han Mahmud ve Hakkarili Nurullah Bey)	Sınırlı (Halidiyye takipçisi aşiretler).
		Aktif Dış	YOK.	YOK.
		Pasif Dış	YOK.	YOK.
	Din ve Mezhep		Karşı Koyma, asilerin itibarını zedelemek maksadıyla dinî öğeleri kullanmıştır.	Din ve mezhep belirleyicidir. Özellikle İran'da, Şiiler'e karşı cihad ilan edilmiştir.
	Liderlik		Tekil Karizmatik Liderlik. Botan aşireti reisi Bedirhan Bey	Tekil Karizmatik Liderlik. Seyyid Ubeydullah Nehrî ve oğulları Seyyid Abdülkadir ile Seyyid Muhammed Sadık.
	Güvenli Üsler		Sınır Ötesi. İran toprakları.	Sınır Ötesi. İran'a karşı. Şemdinli bölgesi
	Sivil Kuvvetler		Örgütlü-Destekleyici-Yerel. Bedirhan Bey'e karşı olan diğer aşiretler. Ayrıca Hen Abdal, Yezdanşir Bey ve Nurullah Bey taraf değiştirmiştir.	YOK.
	Hükümetin Rejimi		Mutlak Monarşi. Tanzimat rejiminin, Cizre bölgesini Musul'a bağlama düşüncesi, ayaklanmanın çıkmasında belirleyicidir.	Mutlak Monarşi. İstibdat idaresi belirleyici değildir. Bilakis, Seyyid Ubeydullah saygı ve hürmet görmüştür.

ÖLÇÜTLER / AYAKLANMALAR			Bedirhan Bey Ayaklanması	Seyyid Ubeydullah Nehri Ayaklanması
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		4	3
	Çatışma Süresi (AY).		6	24
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç Sorun. merkezileştirmeye karşı ayaklanmalar	İç Sorun. 1877-1878 Osm-Rus Harbi ve Berlin Antlaşması'nı takip eden dönem. 1878 Bedirhan Osman Paşa ayaklanması
	Silahlar		Ağır Silah kullanımı.	Teknolojik yenilik yok.
	Finansman	Öz Kaynak	Lider kadronun serveti.	Lider kadronun serveti., tütün kaçakçılığı
		Dış Kaynak	YOK.	Müridlerden toplanan bağışlar
	Şehirlileşme		YOK.	YOK.
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	25,000	4,500
		Asi	16,000	4,000
		KK/Asi	1,6	1,1
		KK/Nüfus	YOK.	YOK.
	Kolluk Kuvvetleri		Yerel. Harekât.	Yerel. Harekât.
	Propaganda	Sözlü	Yerel motivler.	Seyyidlik iddiası.
		Yazılı	YOK.	YOK.
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Gelenekçi Strateji. Otorite Karşıtı Strateji.	Gelenekçi Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Düzenli savaş.	Düzenli savaş.
		Yapıcı	Bölge Yaratma.	Alternatif Bürokrasi.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna		✓
		Zorlama		✓
		Yön.Tepki		✓
		Dış Yrd.		
		Apolitik		✓
		Aşiret	✓	
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı	✓	✓
		Islahat		
		As. Hrk.	✓	✓
		Sürgün-Göç.	✓	✓
		Geç Müdah.	✓	
		Dokt.Uyum	✓	✓
SONUCU			KARŞI KOYMA KAZANDI.	KARŞI KOYMA KAZANDI.

AYAKLANMALAR / ÖLÇÜTLER		Bitlis Ayaklanması	Koçgiri Ayaklanması
YILI		1912-1914	1919-1921
YÜZÖLÇÜMÜ (KM²).		~20,000	~2,000
ESAS ÖLÇÜTLER	Temel Gerekçeler	İttihat ve Terakki merkezileştirmesine tepki. Yeniköy Antlaşması'nın yarattığı fırsattan istifade etmek.	Tutuklanmaya direnme. Dersim bölgesinde (Zara hariç). özerklik talebi.
	İdeolojiler/Öyküler	Dinî ideoloji ve İslâmın korunması. Kürt ön milliyetçiliği	Birkaç Kürdistan Teali Cemiyeti üyesiyle sınırlı olmak kaydıyla, Kürt milliyetçiliği.
	Hedefler — STR.	Bağımsız bir Kürt krallığı.	Bağımsız bir Kürdistan.
	Hedefler — OP.	Rus müdahalesine uygun ortam yaratmak	Sevr Antlaşması'nın tatbikini sağlamak.
	Hedefler — TAK.		
	Örgüt Yapısı ve Asi Profili	Paralel Hiyerarşi Erzurum merkezli İrşad Örgütü. İlk örgütlü Kürt ayaklanması.	Paralel Hiyerarşi Askerî; Koçgiri aşireti Siyasî; Kürdistan Teali Cemy.
	Konum ve Arazi Yapısı	Bitlis, Muş, Siirt ve Genç Sancakları. (Dağlık ve Engebeli).	Hafik (Koçhisar)., Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık ve Kuruçay ilçeleriyle Hamo, Zamara. (Dağlık Ormanlık).
	İtibar (Halk Desteği). — Aktif İç	Sınırlı (İrşad etki alanı).	Sınırlı (Koçgiri aşireti).
	İtibar (Halk Desteği). — Pasif İç	Sınırlı (İrşad etki alanı).	Sınırlı (Koçgiri aşireti).
	İtibar (Halk Desteği). — Aktif Dış	Sınırlı (Abdürrezzak Bedirhan'ın Cihandani Cemy., Taşnak).	Sınırlı (Rusya, İngiltere ve Fransa).
	İtibar (Halk Desteği). — Pasif Dış	Sınırlı (Taşnak. Rus Kons.). Ermeni ve Kürt davalarının ilk ittifakı.	Sınırlı (Rusya, İngiltere ve Fransa).
	Din ve Mezhep	Lider kadrosu, ağırlıklı olarak Nakşibendi şeyhlerinden oluşmaktadır.	Mezhep ayrılığı istismar edilmiştir. Ama ön planda değildir.
	Liderlik	Kurumsal Liderlik. İrşad örgütü merkez komitesi. Dinî liderler; Molla Selim, Şeyh Şahabettin, Şeyh Said Ali, Seyyid II. Taha.	Kurumsal Liderlik. Koçgirili Haydar ve Alişan Beyler. Nuri Dersimî üzerinden, Kürdistan Teali Cemiyeti bağlantısı.
	Güvenli Üsler	Ülke İçi. Bitlis vilayeti meskun mahalleri. Rus konsolosluğu.	Ülke İçi. Çengelli Dağ bölgesi
	Sivil Kuvvetler	Spontane-Destekleyici-Yerel. Muş Ermenilerinden oluşturulan milis kuvvetleri.	Örgütlü-Bütünleyici-Haricî. Merkez ordusu içinde yer alan milli müfrezeler. En bilineni Giresunlu Topal Osman Ağa kuvvetleridir.
	Hükümetin Rejimi	Meşrutiyet İttihat ve Terakki merkezileştirmesine tepki olarak geliştiğinden, hükümet rejimi belirleyicidir.	Meclis Hükümeti Kurtuluş Savaşı

ÖLÇÜTLER / AYAKLANMALAR			Bitlis Ayaklanması	Koçgiri Ayaklanması
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		2	2
	Çatışma Süresi (AY).		7	3
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç ve Dış Sorun. Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasında kalan dönem. Asir Seyyid İdrisî ayaklanması. 1914 yazında Ermeni ayaklanmaları. Karşı koymanın ön aldığı bir ayaklanmadır, zamanından önce başlamıştır.	İç ve Dış Sorun. Sevr Antlaşması İkinci İnönü Muharebesi
	Silahlar		Teknolojik yenilik yok.	Ağır Silah kullanımı.
	Finansman	Öz Kaynak	Bedirhanlar adına zorla vergi adı altında haraç toplama.	Lider kadronun serveti.
		Dış Kaynak	Finansman yetersizliği, bu ayaklanmanın en belirleyici faktörü olmuştur.	Kürdistan Teali'nin sınırlı transferleri ve yağmacılık
	Şehirlileşme		Sınırlı ölçüde şehir eylemleri	YOK.
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	1	3,161
		Asi	1,400	6,185
		KK/Asi	0,6	0.5
		KK/Nüfus	YOK.	YOK.
	Kolluk Kuvvetleri		Jandarma-Polis. İstihbarat.	Jandarma. İstihbarat.
	Propaganda	Sözlü	Mollalık ve seyyidlik iddiası.	Yerel motivler.
		Yazılı	?	Jepin.
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.	Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Gerilla savaşı.	Gerilla Savaşı-Terör.
		Yapıcı	YOK.	YOK.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna	✓	
		Zorlama	✓	
		Yön.Tepki	✓	
		Dış Yrd.		
		Apolitik		✓
		Aşiret		✓
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı		✓
		Islahat		
		As. Hrk.	✓	✓
		Sürgün-Göç.		✓
		Geç Müdah.		
		Dokt.Uyum	✓	✓
SONUCU			KARŞI KOYMA KAZANDI.	KARŞI KOYMA KAZANDI.

AYAKLANMALAR / ÖLÇÜTLER			Şeyh Said Ayaklanması	Ağrı Ayaklanmaları	Dersim Ayaklanması
YILI			1923-1926	1926-1932	1937-1938
YÜZÖLÇÜMÜ (KM^2).			~30,000	~70,000	~7,000
ESAS ÖLÇÜTLER	Temel Gerekçeler		Halifeliğin kaldırılmasına, inkılâplarla vücut bulan Cumhuriyet merkezileştirmesine ve Türk milliyetçiliğine tepki. Aşar vergisinin kaldırılması.	Merkezî hükümetin Şeyh Said ayaklanmasındaki tutumuna tepki. Türk milliyetçiliğini esas alan Cumhuriyet rejimine tepki.	Tunceli Kanunu ile vücut bulan merkezileştirmeye tepki. Ağrı ayaklanmasından sonra ağa ve şeyhlerin bölgeden sürgün edilmesi ve iskan politikalarına tepki.
	İdeolojiler/Öyküler		Azadî örgütü lider kadrosuyla sınırlı Kürt milliyetçiliği ve Nakşibendîliği esas alan dinî ideoloji.	Hoybun Cemiyeti lider kadrosuyla sınırlı olmak üzere Kürt milliyetçiliği.	Alevilik ve Seyyidlik söylemlerini içeren dinî bir ideoloji vardır. Ama ayaklanmayı bu ideolojinin yönlendirdiği söylenemez.
	Hedefler	STR.	Bağımsız bir Kürdistan.	Bağımsız bir Kürdistan.	Merkezî otoriteden bağımsızlık
		OP.	Dinî otoriteyi tesis etmek.	Bölgede kontrolü sağlamak	
		TAK.	Hükümet temsilcilerini kovmak.	Hükümet temsilcilerini kovmak.	
	Örgüt Yapısı ve Asi Profili		Paralel Hiyerarşi Siyasî; Azadî örgütü (Carbonari). Askerî; Dinî liderler komutasındaki Zaza aşiretleri.	Paralel Hiyerarşi Siyasî; Hoybun Cemiyeti (Carbonari). Askerî; İhsan Nuri komutasındaki fedaî destekleri.	Aşiret Örgütlenmesi Dersim Alevî aşiretleri.
	Konum ve Arazi Yapısı		Piran [Dicle] merkezî olmak üzere, Eğil, Darahînî [Genç], Çapakçur, Maden, Siverek, Ergani, Varto ve Elazığ bölgesi. (Dağlık ve Engebeli).	Şirinsuyu ve gölünün kuzeyi, Çengel geçidi doğusu, Eski Korhan, Ahurî kuzeyi ve Iran sınırı ile çevrili alan. (Çok Dağlık).	Dersim, Zara, Divriği, İmralı, Kemah, Tercan, Kiği ve Yedisu'yu kapsayan alan. (Dağlık Ormanlık).
	İtibar (Halk Desteği).	Aktif İç	Sınırlı (Sünnî Zaza aşiretleri).	Sınırlı (Hoybun Türkiye ve İran'daki etki alanı).	Sınırlı (Dersim Alevî aşiretleri).
		Pasif İç	Sınırlı (Sünnî Zaza aşiretleri).	Sınırlı (Hoybun Türkiye ve İran'daki etki alanı).	Sınırlı (Dersim Alevî aşiretleri).
		Aktif Dış	Sınırlı (İngiltere'nin sınırlı ds.).	Sınırlı (Taşnak Partisi).	Sınırlı (Çok sınırlı ölçüde eski Hoyçuncular).
		Pasif Dış	YOK.	Fransa'nın Hoybun'a göz yumması. İngiltere ve başlangıçta Iran.	Sınırlı (Fransa).
	Din ve Mezhep		Din ve mezhep öğelerinin en yoğun yer aldığı ayaklanmadır. Ayaklanma fiilen Nakşibendî şeyhlerince yönetilmiştir. Bu durum Alevî aşiretlerin tepkisine yol açmıştır.	Dinî öğelerin tamamen arka planda kaldığı ilk Kürt ayaklanmasıdır.	Mezhep ayrılığı etkili olmuştur. Seyyid Rıza bir dinî liderdir. Şeyh Said ayaklanmasının tersine, bu ayaklanmada da Sünnî aşiretlerin arka planda kaldığı görülür.
	Liderlik		Kurumsal Liderlik. Planlayıcılar; Azadî örgütü. Cibranlı Halit, İhsan Nuri. İcracılar; Şeyh Said ve diğer şeyhler.	Kurumsal Liderlik. Hoybun Cemiyeti İhsan Nuri (Başkomutan).	Tekil Karizmatik Liderlik. Seyyid Rıza ve Alevî aşiret liderleri
	Güvenli Üsler		Ülke İçi. Piran, Genç ve Çapakçur civarındaki dağlık alanlar ve müzahir köyler.	Sınır Ötesi Hoybun Cemiyeti için Suriye, İhsan Nuri kuvvetleri için; Küçük Ağrı ve Aybey dağları.	Ülke İçi. Tujik Dağı merkezli olmak üzere İç Dersim bölgesi.
	Sivil Kuvvetler		Spontane-Destekleyici-Yerel. Zazalarla kan davalı ve hasım durumundaki Lolan ve Hormek aşiretleri ile diğer Alevî aşiretleri.	Spontane-Destekleyici-Harici. Van ve Hakkari bölgesindeki aşiretler.	YOK.
	Hükümetin Rejimi		Cumhuriyet rejiminin merkezileştirme ve inkılâpları ayaklanmanın başlıca gerekçesini teşkil ettiğinden, hükümet rejimi belirleyicidir.	Cumhuriyet rejiminin merkezileştirme uygulamaları ayaklanmanın başlıca gerekçesini teşkil ettiğinden, hükümet rejimi belirleyicidir.	Cumhuriyet rejiminin merkezileştirme uygulamaları ayaklanmanın başlıca gerekçesini teşkil ettiğinden, hükümet rejimi belirleyicidir.

ÖLÇÜTLER / AYAKLANMALAR			Şeyh Said Ayaklanması	Ağrı Ayaklanmaları	Dersim Ayaklanması
TALİ ÖLÇÜTLER	Toplam Süre (YIL).		4	7	1
	Çatışma Süresi (AY).		3	84	18
	Zamanlama ve Safhalandırma		İç ve Dış Sorun-Safhalı. Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun Musul'da bulunduğu dönem. Karşı koymanın ön aldığı bir ayaklanmadır, zamanından önce başlamıştır.	İç Sorun-Safhalı. Şeyh Said ayaklanmasının artçılarının devam ettiği dönem. Cumhuriyet'in kuruluş yılları.	İç ve Dış Sorun. Milletler Cemiyet'nin Hatay'ın bağımsızlığı kararından hemen sonraki dönem.
	Silahlar		Yeni ve Değişik Teknoloji. Karşı koymanın hava kuvvetleri kullanması.	Yeni ve Değişik Teknoloji. Karşı koymanın hava kuvvetleri kullanması. Ağır Silah kullanımı. (Taşnak'ın Tebriz'deki fabrikasından sevkiyatı.	Yeni ve Değişik Teknoloji. Karşı koymanın hava kuvvetleri, tank, zırhlı araç ve motorlu birlikler kullanması. Ağır Silah kullanımı.
	Finansman	Öz Kaynak	Lider kadronun serveti.	Lider kadronun serveti.	Lider kadronun serveti.
		Dış Kaynak	?	Taşnak'ın transferleri, Amerika ve Fransa'dan toplanan bağışlar, yağmacılık.	?
	Şehirleşme		YOK.	YOK.	YOK.
	Kuvvet Oranları	Karşı Koyma	40,000	9,000	9,000
		Asi	25,000	1,500	1,000
		KK/Asi	1,6	6,0	9,0
		KK/Nüfus	YOK.	YOK.	YOK.
	Kolluk Kuvvetleri		Jandarma-Polis. İstihbarat.	Jandarma. İstihbarat.	Jandarma. İstihbarat-Harekât.
	Propaganda	Sözlü	Nakşibendilik.	Sistemli örgütsel propaganda. Silahlı ve siyasî propagandanın kullanımı.	Alevilik söylemi, Seyyidlik iddiası.
		Yazılı	?		?
DOKTRİNE UYUM ÖLÇÜTLERİ	Asi Strateji.leri		Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.	Devrimci-Bağımsızlıkçı Strateji.	Gelenekçi Strateji. Otorite Karşıtı Strateji.
	Asi Taktikleri	Yıkıcı	Gerilla Savaşı-Terör.	Gerilla Savaşı-Terör.	Gerilla savaşı.
		Yapıcı	Alternatif Bürokrasi.	Bölge Yaratma. Alternatif Bürokrasi.	Bölge Yaratma.
	Eleman Temin Yöntemleri	İkna	✓	✓	
		Zorlama		✓	
		Yön.Tepki		✓	
		Dış Yrd.			
		Apolitik	✓		
		Aşiret	✓	✓	✓
	Karşı Koymanın Özellikleri	Nasihatçı		✓	✓
		Islahat	✓	✓	✓
		As. Hrk.	✓	✓	✓
		Sürgün-Göç.	✓	✓	✓
		Geç Müdah.			
		Dokt.Uyum	✓	✓	✓
SONUCU			KARŞI KOYMA KAZANDI.	KARŞI KOYMA KAZANDI.	KARŞI KOYMA KAZANDI.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AYAKLANMALAR

Tarih boyunca devlet iktidarının mutlaklığı tartışmasız kabul edilirken, bu iktidarın sınırlanması gerektiği de aynı ölçüde benimsenmiştir. İktidarın sınırlandırılması için kullanılan pek çok yöntem arasında, ayaklanmalar önemli bir yer tutar. Ayaklanma bir hak olarak ele alındığında; değerlerin, çıkarların ve inançların kurulu yönetim tarafından baskı altına alınması durumlarında ortaya çıkabilir. Öyleyse ortada bir kurulu yönetim ve buna karşı çıkan hoşnutsuzlar vardır. Diğer bir deyişle ayaklanmalar, kurulu bir otoriteye karşı sıradan insanlar tarafından verilen asimetrik mücadelelerdir. Pekala, bu sıradan insanları kendilerinden daha güçlü olduğu halde, hâkim otoriteye karşı harekete geçiren nedir?

Bu araştırma, Türkiye'nin yakın dönemini, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılını ve genç Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem, altı yüz yıllık bir imparatorluğun ölüm döşeğindeki acılarını ve Cumhuriyet'in doğum sancılarını içermektedir. Yakın dönem, yıkılan imparatorluktan pay almaya çalışanların; hem devletle, hem de birbirleriyle yaptığı mücadelelerden ibarettir. Hesabı tutulamayan "izm"ler, geleneksel monarşileri yıkan devrimler, sömürge savaşları, ayaklanmalar, mezhep kavgaları, sürgünler ve göçler... Yalnızca Türkiye için değil, bütün dünya için kanlı bir dönüşüm çağı; doruk noktasına doğru yol alan modernite ve iki büyük dünya savaşına yol açan çekişmelerden ibarettir bu dönem. Başına "modern" sıfatı eklenen ne varsa, büyük çoğunlukla kaynağını bu dönemden alır; tıpkı ayaklanmalar gibi.

9 786055 218638

₺ 28

www.parafyayinlari.com

YAKIN TARİH